ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 3, 2023

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ПАВЛИКІВСЬКИЙ В.І., ЮРТАЄВА К.В., ЗАВАЛЬНИЙ М.В.
АВТОМАТИЗОВАНІ ТА АВТОНОМНІ ТРАНСПОРТНІ ЗАСОБИ НА АВТОШЛЯХАХ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 5
НОВІЧЕНКО А.В.
ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД....18
ТИХОНОВА Д.С.
РЕАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЕЛЕКТРОННОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА....24
ДИШЛЕВА О.І.
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОРОЗУМІННЯ СУДОВОГО РОЗСУДУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ 30

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЮХНО О.О., СТРОК І.А.
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ЗЛОЧИНАХ ЩОДО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ....37
БАНДУРКА С.
ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ 47
ГУРБАНОВА К.Ш.
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСТАНОВЛЕНИЙ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ КАК ФОРМАЛЬНЫЕ (ПРАВОВЫЕ) ИСТОЧНИКИ УГОЛОВНОГО ПРАВА 57
ТЕРЕМЕЦЬКИЙ В.І., ПОПОВИЧ Т.Г., ДЕРЕВЯНКО Б.В.
ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ В УКРАЇНІ 64
ДЕНИСЮК М.М.
ВПЛИВ ВІЙНИ НА БУЛІНГ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ 72
ОЛІЙНИК А.М.
СТАН КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-СТАТИСТИЧНИЙ ВИМІР....81

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

КОСТЮЧЕНКО О.Є.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА 91
МЕЛЬНИК А.
ОБ'ЄКТ НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА ЯК ПРЕДМЕТ ІПОТЕКИ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ГАРАНТУВАННЯ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЯКІ БУДУТЬ СПОРУДЖЕНІ В МАЙБУТНЬОМУ» 97
ПОПОВА С.О., ПОПОВ В.А.
ОБМЕЖЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ....103

ГРАБИЛЬНІКОВА О.А.
ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЩОДО НАДАННЯ ПОСЛУГ
У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ 111
САПАРОВА А.О., ПАСТУШЕНКО А.О.
ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ ЯК ПОЧАТКОВИЙ МОМЕНТ
ВИНИКНЕННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН 119
ШАМА Н.П.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ
ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ 124

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КАМІНСЬКА Н.В., ДЕМИДЕНКО В.О.
СТАЛИЙ ЕНЕРГЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК: МІЖНАРОДНІ, КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ
ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ 133
ШОСТАК Д.І.
ОХОРОНА СВІТОВОГО ОКЕАНУ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 141
КОСЕНКО О.М., КРИЖАНІВСЬКА А.В., НАЙДА А.А.
СУЧАСНА АРХІТЕКТУРА СВІТОВОЇ БЕЗПЕКИ ТА РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА:
СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ 149

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

БЕЛІЧЕНКО О.В.
ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНО-ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ
ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 157

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

МУЗИЧУК О.М., РУСЕЦЬКИЙ А.А.
ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАОХОЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ 162
ГОЦ-ЯКОВЛЄВА О.В.
МЕДІАЦІЯ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ
ІЗ СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ 168
БЕРЧЕНКО Г.В., ТКАЧЕНКО Є.В.
ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ 174
ГУСАРОВ С.М.
ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ ПІДРОЗДІЛАМИ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ 179
МОРГУНОВ О.А., КОЛЕСНИК М.О.
ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА 186
ОРЛОВ Ю.В.
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВЧИНЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ
В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ 191
ЗВОНАРЬОВ О.Ю.
ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ:
ОКРЕМИ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ 199

ОСАДЧИЙ Ю.Г.
КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА: РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ
У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 206
ДЕМЕНТОВ В.О., ЛУК'ЯНИХІН В.О., КОБКО Р.В.
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ 211
НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О., ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю.
ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ЯК КЛЮЧОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
ФАХІВЦІВ ЛЬОТНОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ АВІАЦІЇ УКРАЇНИ 217
ДУМЧИКОВ М.О.
ВИДИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ 222
ЯНІШЕВСЬКА К.Д.
ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
У ОСВІТНІХ ПРОГРАМАХ ЮРИДИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ 228
ВАСИЛЬЧЕНКО О.П.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ТА НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ
ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ 234
ПРИСЯЖНЮК О.А.
ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ 240
БОГДАНОВ Р.І.
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАВДАНЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ
ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ 256
ГДИЧИНСЬКИЙ В.
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ 262
ЯЦЕНКО Т.П.
ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ НА СЛУЖБУ
ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 268
ТОЛЧІНІНА-БУРУНСЬКА Ю.Ю.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ 274
ХОРОБРИХ П.М.
ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ,
ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ 281
ВИЛКОВ С.В.
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТА МЕХАНІЗМ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ 287
ВАПЛЯРУК О.В.
МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ СЕРЕД ПРАВОВИХ ЗАСАД ОЦІНЮВАННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 295
СОПІНА О.М.
СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ
ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ 301
ПОМАЗАН О.О.
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ» 308
МАШНІЦЬКИЙ В.А.
ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ
КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ 313
РОЗУМЯК Р.В.
ПРИНЦИПИ ПРОТИДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ
ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ГРУПАМ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ 319
ШАПТАЛА Є.Ю.
ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ
У СУДОВІЙ СИСТЕМІ 325
ТУНІЙ В.Г.
ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ПРОТОКОЛІВ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ 331
ЛИСЕЙКО І.В.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
УЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ 339

АВТОМАТИЗОВАНІ ТА АВТОНОМНІ ТРАНСПОРТНІ ЗАСОБИ НА АВТОШЛЯХАХ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ПАВЛИКІВСЬКИЙ Віталій Іванович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1190-9303
ЮРТАЄВА Ксенія Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6096-2020
ЗАВАЛЬНИЙ Михайло Володимирович - доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ,
ORCID: http://orcid.org/0000-0003-4191-061X
DOI 10.32782/EP.2023.3.1

Робота присвячена актуальним питанням безпеки руху та експлуатації транспорту на автошляхах України. Як свідчить статистика, традиційні підходи з посилення відповідальності за порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту не дають бажаного результату. У той же час розвиток новітніх технологій у сфері автоматизації транспортних засобів потребує переосмислення правових засад регламентації діяльності у сфері виробництва, управління автоматизованими та автономними транспортними засобами та відповідальності за порушення правил дорожньої безпеки при управлінні такими транспортними засобами. Авторами проведене опитування на предмет впровадження автономних та автоматизованих транспортних засобів на автошляхах України, здійснений економічний, статистичний та порівняльний аналіз необхідності таких змін у систему безпеки дорожнього руху. З урахуванням чинного законодавства розглянуті питання відповідальності виробників, водіїв та розробників програмного забезпечення за заподіяння шкоди при використанні автономних та автоматизованих транспортних засобів. На підставі узагальнених висновків запропоновані заходи щодо подальшого удосконалення протидії правопорушенням у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту на автошляхах України.

Ключові слова: автономні та автоматизовані транспортні засоби, виробник, водій, розробник програмного забезпечення, кримінальна відповідальність, суспільно небезпечні наслідки.

Одним з відмітних елементів нового індустріального суспільства, безсумнівно, слід виділити автомобіль. З його появою людство зазнало кардинальних змін у своєму розвитку, саме з цього часу відбулися якісні зміни в обсягах виробництва, можливостях економіки та торгівлі, рівні життя та чисельності населення. З іншого боку, порушення правил користування автомобілем під час руху та експлуатації призводять до колосальних майнових та людських втрат, а помилки водіїв залишаються найпоширенішими причинами аварій на дорогах загального користування. Не дають бажаного результату і традиційні підходи щодо посилення відповідальності водіїв за порушення правил дорожнього руху. На противагу цьому, у сучасному світі все більше прихильників здобуває ідея якнайширшого запровадження автоматизації в керуванні транспортних засобів, яка має кардинально змінити правила

гри у сфері забезпечення безпеки на дорогах. У свою чергу, розвиток технологій та постійна модернізація транспортних засобів потребує нових правових підходів щодо забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту. Останнє вимагає посиленої уваги до можливостей створення, виробництва та впровадження безпечних автономних транспортних засобів з максимальною мінімізацією впливу людського фактору на безпеку дорожнього руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В Україні правові аспекти використання автономних транспортних засобів залишаються ще недостатньо дослідженими. Певні суміжні питання окреслені в роботах Т. Г. Каткової, В. Кулинича, В. А. Мисливого. Проте в зарубіжних джерелах зазначені питання обговорюються досить активно. Серед публікацій з вказаної тематики слід відзначити роботи Дж. К. Гурні (J. K. Gurney), який дослідив відповідальність виробників продукції у зв'язку з інцидентами, пов'язаними з використанням безпілотних автомобілів [1, с. 247-277], С. Х. Даффі (S. H. Duffy), М. Л. Д. Хенлона (M. L. D. Hanlon) і Дж. К. Хопкінса (J. P. Hopkins), які визначили напрями розвитку відповідальності за шкоду, спричинену автономними автомобілями [2, с. 101-123], Ф. Доума (F. Douma) і С. А. Палодічук (S. A. Palodichuk), які визначили особливості кримінально-правових аспектів відповідальності за шкоду, спричинену автономними транспортними засобами [3, с. 1157-1169], К. Трантера (K. Tranter), який окреслив проблемні питання використання автономних транспортних засобів на автошляхах Австралії [4, с. 59-81], та роботи інших науковців. Таким чином, дослідження правового режиму використання автономних транспортних засобів на автошляхах України знаходиться на початковому етапі.

Методологія

З метою забезпечення повноти та достовірності дослідження використовувалися наступні методи дослідження:

– порівняльно-правовий метод при вивченні зарубіжного досвіду вирішення проблеми правового регулювання функціонування автоматизованих та автономних транспортних засобів на дорогах загального користування та підстави і порядок відшкодування завданих збитків таким використанням;

– статистичний – використовувався для аналізу та узагальнення судової практики та даних статистики щодо кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту;

– формально-юридичний – дозволив охарактеризувати природу юридичної відповідальності за заподіяння кримінальної шкоди при використанні автоматизованих та автономних транспортних засобів;

– метод узагальнення – застосовувався для формування, на основі вже існуючих у спеціальній літературі позицій, поглядів і думок, нових пропозицій щодо вироблення критеріїв встановлення кримінально-правової відповідальності за шкоду, заподіяну під час використання автоматизованих та автономних транспортних засобів.

Мета та завдання дослідження

На підставі аналізу національного та зарубіжного законодавства, статистичних даних та матеріалів опитування щодо підстав провадження автоматизованих та автономних транспортних засобів на дорогах загального користування та відшкодування заподіяних збитків, розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері гарантування безпеки руху та експлуатації транспорту з використанням вищезазначених транспортних засобів.

Аварійність на дорогах

В Україні фіксується найвища смертність на дорогах серед більшості розвинених країн. Щорічно на дорогах країни гинуть близько 5000 українців [5]. Тільки кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки та експлуатації транспорту» складає за рік в середньому 10000 випадків, у тому числі зі смертельними наслідками близько 2000 (див. мал. 1).

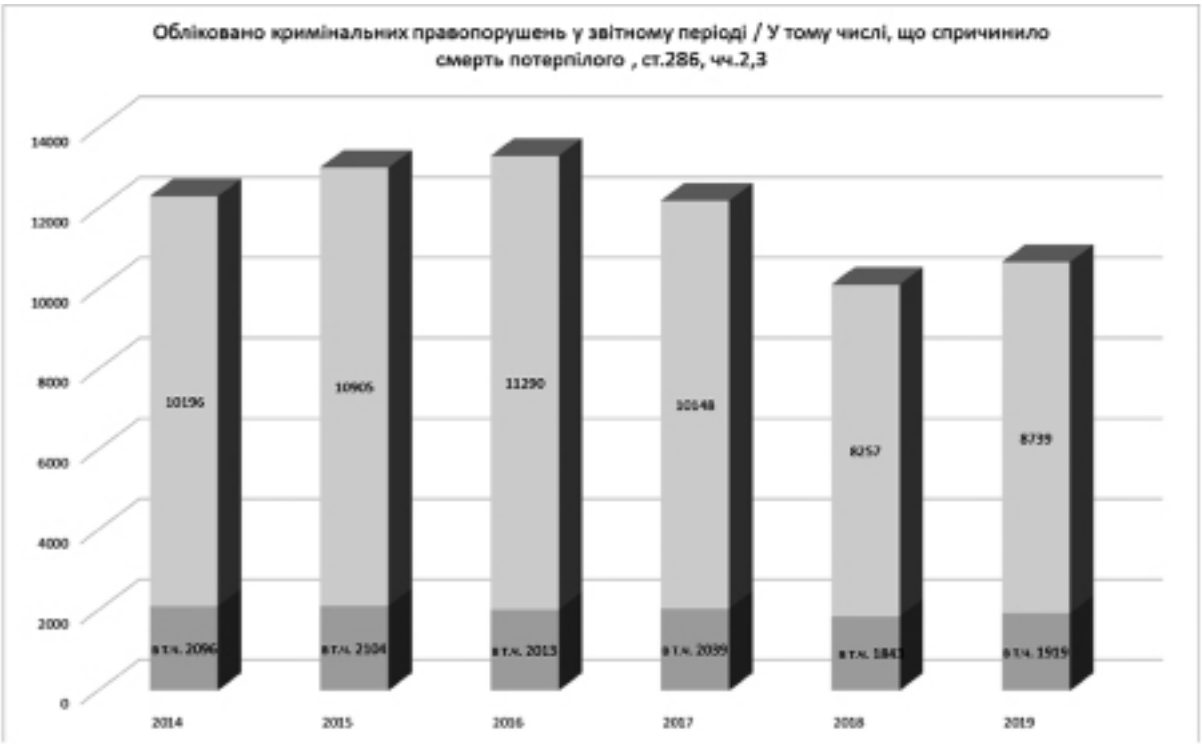

Мал. 1

Кожний десятий випадок ДТП зі смертельними наслідками скоюється в стані алкогольного сп'яніння (див. мал. 2).

За 15 років ведення офіційної публічної статистики в Україні загинуло від ДТП 74 тис осіб [5]. Реальна ж ситуація є ще гіршою. Так, лише розходження в офіційних даних Національної поліції та Міністерства охорони здоров'я щодо загиблих від ДТП за 13 років складає майже 16 тис загиблих [5]. За

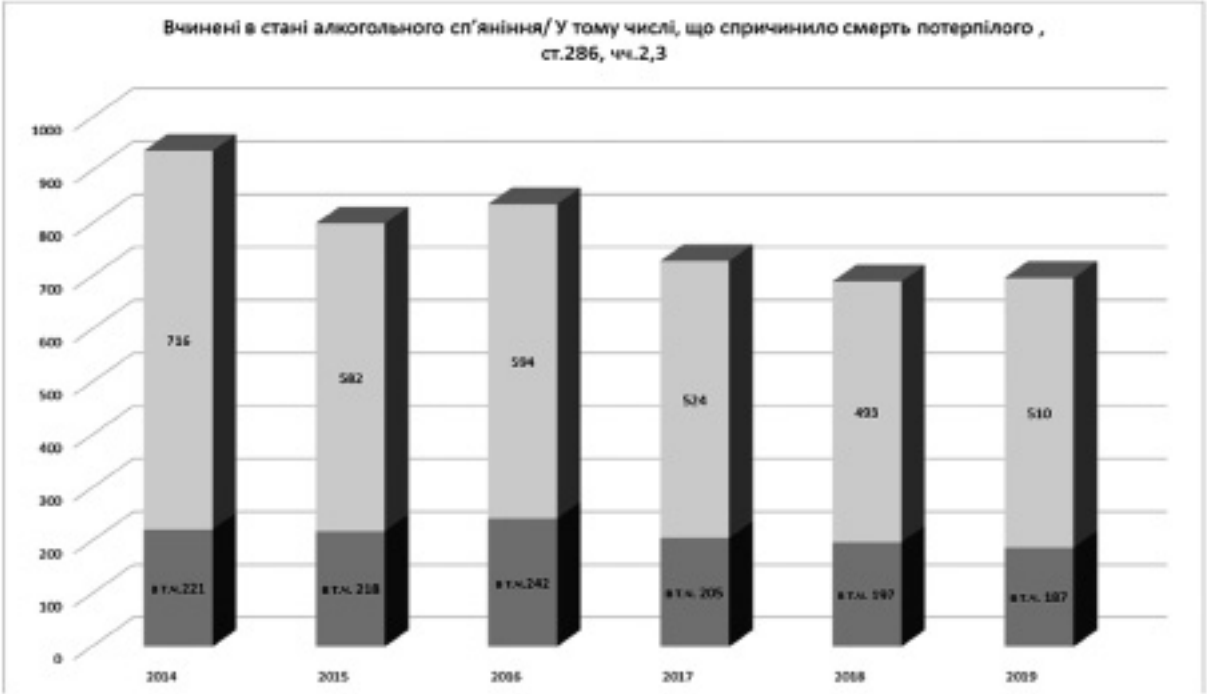

Мал. 2

	Населення, млн. чол	Загинуло	Загинуло на 1 млн. чол	Кількість авто/тис чол	Кількість авто, млн	Загинуло на 1 млн. авто
Україна	42	3 410	81,2	202	6,9	494,2
Німеччина	83	3 206	38,8	555	45,8	70,0
Велика Британія	66	1 792	27,1	469	30,8	108,6
Франція	67	3 477	52,0	479	32,0	80,8
Італія	61	3 283	54,2	625	37,8	86,8
Іспанія	47	1 810	39,0	492	22,8	79,0
Польща	38	3 026	79,7	571	21,6	140,0

Таблиця 1. Кількість загиблих у ДТП у 2016 році в країнах Європи

результатами експертів, смертність на автошляхах України на 30-50% вище від офіційних даних. Ще більш негативним виявляється порівняння безпеки дорожнього руху в Україні з країнами Європи (див. табл. 1).

Так, у Німеччині, Великобританії, Іспанії на 1 млн осіб гине *вдвічі менше* людей, ніж в Україні, хоча кількість населення в цих країнах на мільйони і десятки мільйонів більше. Однак найбільш показовими є інші статистичні дані, що свідчать про вкрай складну ситуацію з дотримання безпеки на автошляхах України. Справа в тому, що рівень автомобілізації в Україні набагато нижчий, ніж у країнах Європи (у європейських країнах приблизно 500 авто на 1 тис. людей, в Україні 200, тобто в 2,5 рази менше). Логічно, що більша кількість автомобілів повинна свідчити про більшу небезпеку і кількість травмованих на автошляхах. Однак і в цьому випадку Україна, маючи найнижчі показники автомобілізації населення, перевищує всі європейські показники травмованості на дорогах (див. табл. 3). Як видно з таблиці, в Україні вкрай низький рівень автомобілізації, але при цьому найвищий показник загибелі людей у ДТП на 1 млн машин. Цей показник в Україні тільки за офіційними даними вищий, ніж у країнах ЄС, *більше ніж у п'ять разів*, а якщо врахувати розбіжності офіційних та реальних даних, то в Україні лише смертність на дорогах вища, ніж у країнах Євросоюзу, приблизно в 7,5 рази. При цьому необхідно також враховувати щорічну значну кількість травмованих та істотні матеріальні збитки від такої кількості ДТП.

Причинами такої ситуації називають неналежний стан дорожнього покриття, недотримання вимог безпеки водіями та іншими учасниками дорожнього руху, недосконале законодавство, вибіркове правосуддя, відсутність невідворотності покарання, незадовільний технічний стан транспортних засобів, низькі штрафні санкції тощо. Останній фактор, на думку представників МВС України є ключовим для гарантування безпеки та порядку на автошляхах України [6]. Тим не менше, поглиблений аналіз кількості автопорушень та практик підвищення розмірів штрафу за їх скоєння свідчить про зворотне. З моменту введення в дію Кодексу України про адміністративні правопорушення 1984 р. простежується тенденція систематичного (кожні декілька років) підвищення штрафних санкцій за порушення правил дорожнього руху, у тому числі за управління транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння, зокрема у 1985, 1989, 1991, 1992, 1994, 1997, 2009, 2014, 2015, 2016, 2019, 2020.

Репресивні тенденції простежуються і в спробах криміналізації управління транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння [7].

Однак аналіз статистичних даних щодо зазначеного періоду не підтверджує прямої залежності між посиленням покарання та зменшенням або збільшенням кількості правопорушень у зазначеній сфері. Зокрема, незважаючи на суттєве підвищення розмірів штрафу у 2014 та 2016 році, статистика кількості облікованих кримінальних правопорушень за ст. 286 КК, У тому числі вчинених у стані алкогольного сп'яніння за вказаний період невпинно зростала (див. мал. 1, 2).

Тим не менше, не заперечуючи необхідність вдосконалення каральних заходів з метою нейтралізації факторів, що впливають

на формування відповідних загроз на дорогах країни, на нашу думку, одним з пріоритетних напрямків підвищення безпеки руху є впровадження автоматизованих систем безпеки, які здатні суттєво знизити смертність під час ДТП. За результатами дослідження спеціалістів з Consumer Reports з 39 тис загиблих у ДТП за 2019 рік у США, смертельних наслідків щодо як мінімум 12 тис можливо було уникнути. За висновками експертів, оснащення всіх нових автомобілів такими системами, як попередження про бокову перешкоду (сліпі зони (BSW)), автоматичне екстрене гальмування(AEB), попередження з'їзду з полоси руху (LDW), адаптивний круїз-контроль, запобігання управлінню в нетверезому стані(DADSS) [8], здатне якщо не повністю, то частково вирішити зазначену проблему. Так, Національне агентство безпеки дорожнього руху США виявило, що включення AEB, LDW і BSW на всіх нових транспортних засобах скоротить щорічну смертність на дорогах приблизно на 11000, а додаткові 800 життів буде врятовано завдяки поширенню доступних сьогодні систем виявлення пішоходів у всьому автопарку. Незважаючи на обіцянку автовиробників включити AEB практично в усі легкові автомобілі до 2022 року, тільки 67 відсотків модельного року 2020 року входять у стандартну комплектацію.

Крім того, аналіз NHTSA показав, що асистент руху перехрестя (IMA) та асистент лівого повороту (LTA) - дві технології зв'язку V2V, - здатні знизити смертність на дорогах як мінімум ще на 1300 осіб в рік [8].

Іншим прогресивним напрямом підвищення безпеки дорожнього руху стає використання автономних транспортних засобів на дорогах загального користування. На сьогодні виділяють понад 40 великих компаній, що активно здійснюють розробку автономних транспортних засобів [9]. Окрім того існує численна кількість приватних компаній та стартапів, що працюють у сфері автомобільних технологій та автономного керування транспортними засобами.

Автономні транспортні засоби мають великий потенціал щодо підвищення ефективності використання автошляхів та зниження кількості дорожньо-транспортних пригод. Однак допуск автономних транспортних засобів на дороги загального використання викликає заперечення з боку окремих стейкхолдерів. Зокрема, стверджується, що подібні ініціативи є небезпечними для життя та здоров'я людей, неможливо адекватно встановити відповідальність за порушення правил дорожнього руху та врегулювати питання щодо завдання шкоди іншим учасникам руху тощо. Окрім того, Н. Калра (Nidhi Kalra) і Д. Гровс (David G. Groves) указують, що запровадження автоматизованих систем лише незначною мірою (лише на 10%) є безпечнішими за використання людини-водія та здатне зменшити кількісні показники смертності на дорогах [10].

Оцінка українським суспільством можливості використання автономних транспортних засобів на дорогах загального користування

Ставлення українського суспільства щодо впровадження відповідних змін у систему безпеки дорожнього руху, що стосуються використання автономних та автоматизованих транспортних засобів, є неоднозначним.

Проведене нами у 2020 році дослідження «Автономні автомобілі на автошляхах загального користування» дає можливість сформулювати певні узагальнені висновки [11]. Серед опитаних жителів України спостерігається значна зацікавленість щодо автономних транспортних засобів. Зокрема, 50% чоловіків та 36% жінок висловилися за впровадження автономних транспортних засобів (далі – АТЗ) на автошляхах України.

У той же час більшість респондентів вважає, що на нинішньому етапі матеріально-технічного розвитку і з урахуванням консервативних поглядів українське суспільство ще не готове до допуску як автономних, так і автоматизованих транспортних засобів на дорогах загального користування. Переважна більшість респондентів (понад 90%) висловилася за необхідність нормативного врегулювання порядку використання АТЗ. При чому понад 60% скептично ставляться до можливості швидкого правового врегу-

лювання цього питання на території України.

Відсутня єдність поглядів і щодо суб'єкта відповідальності за заподіяння шкоди автономними транспортними засобами (див. мал. 3), алгоритму діяльності штучного інтелекту під час аварійної ситуації та інше.

Серед респондентів, які висловилися за необхідність встановлення кримінальної відповідальності за шкоду, що спричинена АТЗ, близько 50% вважають за необхідне притягувати до такої відповідальності виробників/розробників/продавців, а 50% – водіїв та власників АТЗ.

Порівняльний аналіз відповідей респондентів, які висловилися проти запровадження кримінальної відповідальності за шкоду, що спричинена АТЗ, та відповідей респондентів, які висловилися за доцільність встановлення такої відповідальності, засвідчує, що перша група респондентів схильна до перекладення відповідальності за шкоду, спричинену АТЗ, на виробників АТЗ за рахунок зменшення відповідальності власників і водіїв АТЗ.

1,2% респондентів вказали власні варіанти суб'єктів відповідальності за шкоду, спричинену АТЗ:

– виробник АТЗ та розробник програмного забезпечення мають нести спільну відповідальність;

– штучний інтелект може бути суб'єктом кримінальної відповідальності;

– матеріальна відповідальність має бути покладена на страхову компанію в безспірному порядку.

Однак беззаперечної підтримки отримала теза про те, що держава вже на сьогоднішньому етапі розвитку автоматизованих та автономних транспортних засобів повинна активно втрутитися в питання врегулювання діяльності з приводу використання автономних та автоматизованих транспортних засобів на автошляхах України. Переважна

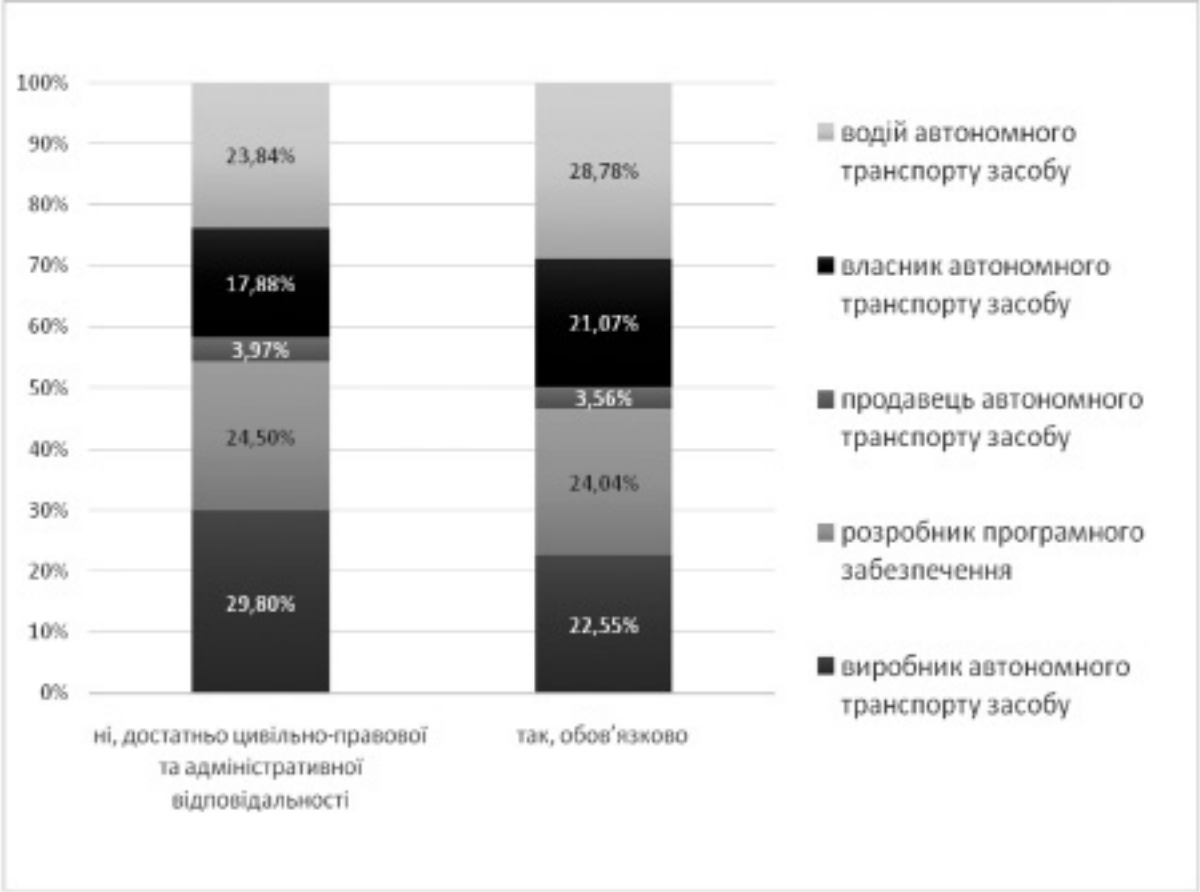

Мал. 3

більшість респондентів (76%) висловилася за необхідність державного контролю за розробкою правил програмування автономних транспортних засобів в екстремальних (аварійних) ситуаціях.

У цьому контексті слід наголосити, що 60 країн-членів ООН вже встановили жорсткі вимоги до автономних транспортних засобів, що означає початок законодавчого регулювання функціонування автоматизованих та автономних транспортних засобів у світі. У регламенті згадується третій рівень автономного водіння, який допускає повністю автономне водіння, яке може бути активоване при певних умовах, але тільки на дорогах, де встановлено заборону для руху пішоходів і велосипедистів та розміщено бар'єри, що розділяють автомобілі, що рухаються в протилежних напрямках [12]. Іншими обмеженнями для автономних транспортних засобів є максимальна швидкість, яка встановлена на рівні 60 км / год, наявність чорної скриньки, систем виявлення та контролю стану водія, а також ефективних систем захисту від кібер-атак. Це важливий етап на шляху поширення автоматизованих технологій у транспортній сфері. Регламент, прийнятий Всесвітнім форумом ЄЕК ООН (Правила ООН № 156 – Оновлення програмного забезпечення та система керування оновленням програмного забезпечення) є першим обов'язковим міжнародно-правовим актом про автоматизацію транспортних засобів, який вступив у дію 22 січня 2021 року [13].

В Україні, попри те, що вона узяла зобов'язання застосовувати загальний для усіх держав перелік Правил ЄЕК ООН із відповідними серіями поправок, для підтвердження відповідності фактично застосовуються не всі, а тільки окремі Правила.

Також для окремих категорій транспортних засобів і для окремих показників безпеки в Україні застосовуються національні стандарти (як із нижчими, так із вищими рівнями вимог до окремих показників), які не є відповідниками до Правил ЄЕК ООН.

Такий стан речей обумовлений низкою причин, до основних з яких можна віднести:

- неготовність органів з підтвердження відповідності транспортних засобів та випробувальних лабораторій (технічних служб) і їх випробувальної бази до роботи у відповідності до вимог Правил ЄЕК ООН із останніми серіями поправок.

- неготовність вітчизняних виробників транспортних засобів випускати продукцію у відповідності з вимогами і процедурами, передбаченими в рамках Женевської угоди 1958 року та відповідних Правил ЄЕК ООН з останніми серіями поправок, та практична відсутність чи обмеженість їх доступу до необхідної випробувальної бази.

- відсутність вітчизняної законодавчої бази (технічного регламенту і законодавчих актів, які б впроваджували положення цієї угоди в Україні) щодо регламентації застосування Правил ЄЕК ООН із відповідними серіями поправок, доповнень і виправлень, до яких приєдналася Україна в рамках Угоди.

У результаті цього в Україні замість офіційного затвердження типу транспортного засобу застосовують сертифікацію «третьою стороною» продукції, що виробляється протягом обмеженого терміну, чи партій продукції, яка підлягає ввезенню на митну територію України. При цьому, наявність сертифіката (повідомлення) про офіційне затвердження типу транспортного засобу у відповідності із положеннями і вимогами Женевської угоди 1958 року і її додатків — Правил ЄЕК ООН, чи відповідних їм Директив ЄС, враховується [14].

Правове регулювання використання автоматизованих та автономних транспортних засобів в Україні.

Вітчизняне законодавство у сфері гарантьувачиння безпеки руху не визначає прямої заборони використання на шляхах загального користування автономних транспортних засобів чи автоматизованих автомобілів. У той же час не існує жодних норм, які б безпосередньо передбачили можливість експлуатації таких транспортних засобів. Відсутність належного правового регулювання в цій сфері створює ризики для безпеки як учасників руху, так і третіх осіб.

У ст. 29 Закону України «Про дорожній рух» визначено, що до участі у дорожньому русі допускаються транспортні засоби, конструкція і технічний стан яких відповідають

вимогам чинних в Україні правил, нормативів, що мають сертифікат на відповідність цим вимогам, укомплектовані у встановленому порядку, а у разі, якщо транспортний засіб підлягає обов'язковому технічному контролю, пройшов такий контроль. В Україні відсутні затверджені нормативи та стандарти, які б передбачили сертифікацію функції автопілоту в автомобілях і допущення таких транспортних засобів до експлуатації на дорогах загального користування.

У 2000 році Україна приєдналася до Угоди про прийняття єдиних технічних приписів для колісних транспортних засобів, предметів обладнання та частин, які можуть бути встановлені та/або використані на колісних транспортних засобах, і про умови взаємного визнання офіційних затверджень, виданих на основі цих приписів, підписаної 20 березня 1958 року в м. Женеві, з поправками 1995 року [15]. Відповідно до цієї Угоди країни-учасники зобов'язуються взаємно визнавати офіційно затверджені конструкції колісних транспортних засобів, які були виготовлені в будь-якій країні-учасниці. Відповідно наявність сертифікації колісного транспортного засобу уповноваженим органом будь-якої країни-учасниці Угоди є правовою підставою ввезення на територію України колісних транспортних засобів, у тому числі й тих, що мають автономне управління.

Положення вищевказаної Угоди закріплені в підзаконних актах України, що стосуються сертифікації транспортних засобів. Так, відповідно до Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, перша державна реєстрація транспортних засобів, що перебували в експлуатації та ввезені на митну територію України з метою вільного обігу, проводиться за умови відповідності конструкції і технічного стану даної марки (моделі) транспортних засобів та їх складових частин, що мають ідентифікаційні номери, обов'язковим вимогам правил, нормативів і стандартів України, що підтверджується сертифікатом відповідності або свідоцтвом про визнання іноземного сертифіката, копію яких власники подають до сервісного центру МВС [16].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09.06.2011 р. № 738 «Деякі питання сертифікації транспортних засобів, їх частин на обладнання», сертифікат відповідності видається:

- виробником або його уповноваженим представником - резидентом України на кожний транспортний засіб, тип якого відповідає вимогам єдиних технічних приписів (Правил Європейської Економічної Комісії Організації Об'єднаних Націй, що є додатками до Угоди), що підтверджується сертифікатом типу транспортного засобу;

- уповноваженими органами або визначеними Міністерством інфраструктури органами із сертифікації, акредитованими відповідно до законодавства, на кожний новий транспортний засіб, який відповідає вимогам єдиних технічних приписів (Правил Європейської Економічної Комісії Організації Об'єднаних Націй, що є додатками до Угоди), але відповідність типу якого не підтверджена сертифікатом типу транспортного засобу, а також на той, що був у користуванні [17].

Таким чином, в Україні допускаються до експлуатації автомобілі, що мають відповідну сертифікацію в будь-якій країні-учасниці Угоди ООН 1958 р.

Визначення водія транспортного засобу

Наступним важливим питанням, яке підлягає розгляду є вимога щодо наявності людини в якості водія транспортного засобу, а також питання притягнення таких осіб до відповідальності за порушення правил дорожнього руху.

У п. 1 ст. 8 Конвенції про дорожній рух 1968 р. чітко встановлено, що кожен транспортний засіб, що перебуває у русі, повинен мати водія. Аналіз положень цієї Конвенції свідчить про те, що водієм має бути саме людина («водій повинен мати необхідні фізичні та психічні якості...»). Крім того, у п. 5 цієї ж статті визначено, що водій має завжди бути в змозі керувати своїм транспортним засобом [18].

Пункт 7 Додатку до Європейської угоди, що доповнює Конвенцію про дорожній рух, деталізує це положення наступним чином: «водій має контролювати свій транспортний засіб таким чином, щоб завжди мати змогу керувати ним необхідним чином».

Відповідно до п. 2.2. Правил дорожнього руху України власник транспортного засобу, а також особа, яка використовує такий транспортний засіб на законних підставах, можуть передавати керування транспортним засобом іншій особі, що має при собі посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії. Власник транспортного засобу може передавати такий засіб у користування іншій особі, що має посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії, передавши їй реєстраційний документ на цей транспортний засіб [19].

Аналіз цього положення дозволяє зробити висновок, що до керування транспортним засобом може бути допущена лише фізична особа, яка має відповідне посвідчення, а застосування функції автопілоту не позбавляє її статусу «водія транспортного засобу».

В останні роки в Україні спостерігаються непоодинокі випадки зловживання водіями транспортних засобів функцією автопілота через недостатньо чітке законодавче врегулювання використання таких транспортних засобів. Такі водії перекладають відповідальність за перевищення дозволеної швидкості на виробників цих транспортних засобів [20]. У той же час правоохоронні органи Канади є більш рішучими в подібній ситуації - водію було пред'явлено обвинувачення у небезпечному водінні. [21].

З цього приводу компанія Tesla на сторінці свого офіційного сайту в розділі «Autopilot» зазначає, що «поточні функції автопілота вимагають активного нагляду водія і не роблять транспортний засіб автономним» [22]. Тим самим компанія Tesla визнає, що система допомоги «Autopilot» не забезпечує повну автономність і вимагає від водія, який несе повну відповідальність за керування транспортними засобами, постійно стежити за ситуацією на дорозі, не знімаючи рук з керма.

Відповідальність водіїв за шкоду, завдану автоматизованими та автономними транспортними засобами

Важливе місце у вказаному аспекті відіграє класифікація рівня автоматизації транспортних засобів, розроблена The Society of Automotive Engineers (SAE) [23]:

– Рівень 0. Відсутність автоматизації. Постійне і повне здійснення людиною-водієм всіх аспектів керування транспортним засобом під час його руху, навіть якщо воно вдосконалене системами попередження або втручання.

– Рівень 1. Наявність системи допомоги водієві. Система допомоги водієві здійснює в залежності від режиму керування або рульове управління автомобілем, або збільшення/зменшення швидкості, використовуючи інформацію про обстановку керування, за умови, що водій виконує всі інші завдання динамічного керування.

– Рівень 2. Часткова автоматизація. Характеризується можливістю задіяти відразу одну або декілька вищевказаних систем допомоги водієві за умови, що водій виконує всі інші завдання динамічного керування.

– Рівень 3. Умовна автоматизація. Виконання автоматизованою системою керування всіх аспектів динамічного керування за умови, що водій відповідним чином відреагує на вимогу втручання.

– Рівень 4. Високий рівень автоматизації. Виконання автоматизованою системою керування всіх аспектів динамічного керування навіть за умови, що водій відповідним чином не відреагує на вимогу втручання.

– Рівень 5. Повна автоматизація. Постійне виконання автоматизованою системою керування всіх завдань динамічного руху за будь-яких дорожніх умов або обстановки керування, у яких може здійснювати керування людина-водій.

Аналіз зазначеної класифікації виявляє, що чим вищим є рівень автоматизації автомобіля, тим в більшій мірі обов'язок вчинення водієм певних дій зміщується в бік можливості здійснення певної поведінки або навіть його повної бездіяльності. Таким чином, відповідальність за шкоду спричинену автоматизованими транспортними засобами все більше зміщується від водія на інші суб'єкти

– виробника транспортного засобу та програміста відповідної системи [24, с. 57-66].

Для транспортних засобів з рівнями автоматизації 0-2 (за класифікацією) питання відповідальності за порушення правил дорожнього руху є зрозумілим – водій безпосередньо здійснює керування транспортним засобом. Визначення ж відповідальності за використання транспортних засобів з рівнями автоматизації 3 та 4 вже не є таким очевидним. Особливо це стосується відповідальності у випадках ДТП. У зв'язку з цим вкрай важливо законодавчо визначити суб'єкта відповідальності залежно від рівня автономності транспортного засобу. Більшість страхових компаній й донині встановлюють страхові ставки для автономних транспортних засобів на тому ж рівні, що і для неавтономних транспортних засобів.

Невирішеним залишається визначення відповідальності за ДТП у випадку, якщо водій може зосередитися на інших завданнях, крім водіння. Наприклад, якщо автомобіль знаходиться в автономному режимі, а водій читає, але при цьому йому необхідно швидко взяти під контроль рульове кермо, а він не може зробити це вчасно, чи повинен водій бути притягнутий до відповідальності? Окремі виробники автономних транспортних засобів 4 рівня автономності частково брали на себе матеріальну відповідальність за аварії. Однак на рівні автоматизації 3 виробники намагалися покласти відповідальність на водія. Це пов'язано з об'єктивною неможливістю забезпечення точного та плавного переходу керування транспортним засобом від автоматики до водія. У зв'язку з тим, що водіям не дозволяється виконувати інші дії, які могли б перешкодити їм взяти під контроль рульове кермо за використання автоматизації рівня автоматизації 3, перехід між автономною системою і людиною є проблематичним для визначення відповідальності.

Звертаємо увагу і на той факт, що чинне кримінальне законодавство поки що залишається незмінним у своєму підході до відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Згідно зі ст. 286 КК України, незалежно від рівня автоматизації транспортного засобу, відповідальність за заподіяння шкоди учасникам дорожнього руху при управлінні таким транспортним засобом покладається на безпосереднього водія, тобто особу, яка керує транспортним засобом.

Відповідальність виробників і розробників програмного забезпечення автоматизованих та автономних транспортних засобів

Поряд з питанням відповідальності водія транспортного засобу при наявності повного або часткового контролю над автоматизованим транспортним засобом, важливим аспектом врегулювання аналізованих суспільних відносин є проблема відповідальності виробників транспортних засобів та розробників програмного забезпечення автоматизованих та автономних транспортних засобів [25, с. 176-180]. Зокрема, ст. 275 КК України передбачає відповідальність за порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд.

Однією із форм прояву об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 275 КК України, є порушення правил розробки, конструювання, виготовлення та зберігання промислової продукції, що створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (зокрема, вибух, пожежу, техногенну аварію, руйнацію будівель і споруд, що супроводжуються нещасними випадками, знищенням майна). Потерпілими від кримінального правопорушення є споживачі промислової продукції, зокрема ті, хто користується нею в побуті, виробництві, в обстановці дорожнього руху тощо. Суб'єктом аналізованого складу правопорушення виступає відповідальний за розробку, конструювання, виготовлення чи зберігання зазначеної продукції.

Враховуючи той факт, що автомобіль, у тому числі повністю автономний, є продукцією (результатом) автомобільної промисловості, чинне кримінальне законодавство дозволяє здійснювати правову оцінку недобросовісної діяльності компаній щодо впровадження та випуску автоматизованих транспортних засобів на автошляхи України з

урахуванням положень ст. 275 КК України. Звісно, зазначеною нормою не охоплюються всі можливі ситуації із заподіяння шкоди життю та здоров'ю користувачів, учасників дорожнього руху та інших осіб під час експлуатації автоматизованого транспортного засобу (зокрема, питання відповідальності недобросовісних продавців такої продукції або безпосередньо самих користувачів, або ж стосовно концептуальної продукції, правила виготовлення та виробництва якої взагалі відсутні), однак, на відміну від положень цивільного законодавства (ст. 1187 ЦК України) диспозиція ст. 275 КК України передбачає відповідальність саме виробників та розробників автоматизованих систем за помилки при проєктуванні, виробництві та передачі користувачу небезпечної продукції, а також її подальшого технічного супроводу.

Перспективним в аналізованому контексті вбачаємо також дослідження відповідальності службових осіб та компаній за випуск на ринок України автоматизованих транспортних засобів або програмного забезпечення, які не відповідають вимогам щодо безпечності такої продукції, що передбачена ст. 227 КК України. Об'єктивна сторона проступку полягає у випуску на ринок України небезпечної продукції у великих розмірах (загальна вартість такої продукції має перевищувати 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Суб'єкт спеціальний – відповідальна за випуск на ринок особа (службова особа підприємства, установи, організації, підприємець). На жаль, правові складнощі застосування зазначеного складу проступку дають підстави стверджувати про низьку ефективність протидії злочинності у цьому напрямку. Так, за даними Генеральної прокуратури України, у 2014 р. було зареєстровано 66 злочинів, передбачених ст. 227 КК, а до суду не спрямовано жодного, у 2015 р. – 57, до суду не спрямовано жодного, у 2016 р. – 38, до суду з обвинувальним актом спрямоване лише одне провадження, у 2017 р. – 24, до суду з обвинувальним актом спрямоване одне провадження, у 2018 р. – 27 проваджень, до суду не спрямовано жодного, у 2019 р. – 29, до суду не спрямовано жодного провадження [26].

Важливим аспектом відповідальності за неналежне функціонування автоматизованих та автономних транспортних засобів є питання захисту автоматизованих систем від стороннього втручання. На думку провідних світових аналітиків з питань систем безпеки, автономні транспортні засоби, ставши невід'ємною частиною руху, стануть привабливою ціллю для хакерів, а питання розробки систем безпеки та захисту автоматизованих систем автономних транспортних засобів від несанкціонованого втручання в найближчому майбутньому буде визнаватися пріоритетним [27, с. 120-122]. Незаконне втручання у функціонування автоматизованої системи автономного транспортного засобу (зокрема, знищення або зміна інформації, її спотворення, неконтрольований запуск окремих систем транспортного засобу) виключає можливість виконання поставлених завдань перед зазначеними системами, наприклад гарантування безпеки пасажирів під час руху транспорту. Чинний КК України в Розділі XVI Особливої частини передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, що в цілому дає можливість на першому етапі розвитку автономних транспортних засобів забезпечити правовий захист функціонування штучного інтелекту в зазначених системах.

Висновки

Протидія правопорушенням у сфері гарантування безпеки дорожнього руху шляхом подальшого посилення каральних заходів навряд чи може призвести до ефективних результатів та радикального зменшення кількості ДТП на автошляхах України. На нашу думку, лише розробка та впровадження комплексної програми використання автономних та автоматизованих засобів на автошлях України дозволить досягти означеного результату. Основними напрямками зазначеної мають стати:

- забезпечення реалізації принципу невідворотності, а не суворості покарання за недотримання правил дорожнього руху;

- розробка та впровадження нового порядку обліку ДТП з більш широким набо-

ром облікових даних за кожною дорожньо-транспортною пригодою;

- поширення автоматичної фіксації порушень ПДД;

- закріплення у якості обов'язкових складових системи безпеки автомобіля автоматизованих помічників руху транспортного засобу (попередження про бокову перешкоду (сліпі зони (BSW)), автоматичне екстрене гальмування (AEB), попередження з'їзду з полоси руху (LDW), адаптивний круїз-контроль, запобігання управлінню в нетверезому стані (DADSS));

- розробка законодавчої бази щодо впровадження та використання на автошляхах України автоматизованих та автономних транспортних засобів.

Література

1. Gurney J. K. Products liability and accidents involving autonomous vehicles. *Journal Of Law, Technology & Policy*. Vol. 2013. P. 247-277.

2. Duffy S. H.,.Hopkins J. P. Sit, stay, drive: the future of autonomous car liability. *SMU Science & Technology Law Review*. 2014. Vol. 16. P. 101-123.

3. Douma F., Palodichuk S. A. Criminal liability issues created by autonomous vehicles. *Santa Clara Law Review*. 2012. Volume 52. Number 4. P. 1157-1169.

4. Tranter K The challenges of autonomous motor vehicles for queensland road and criminal laws. *QUT Law Review*. Volume 16. Issue 2. P. 59-81.

5. Смерть на дороге: что скрывает официальная статистика по ДТП в Украине. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/09/3/640036/ (дата звернення 24.10.2021).

6. У МВС хочуть підвищити штрафи за перевищення швидкості. URL: https://ua.112.ua/suspilstvo/u-mvs-khochut-pidvyshchyty-shtrafy-za-perevyshchennia-shvydkosti-540721.html (дата звернення 24.10.2021).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 17. Ст.71.

8. Lawmakers Should Require Proven Safety Systems on All New Cars. A Consumer Reports study says requiring crash avoidance features would cut traffic deaths in half. URL: https://www.consumerreports.org/car-safety/lawmakers-should-require-proven-safety-systems-on-all-new-cars/ (дата звернення 24.10.2021).

9. 40+ Corporations Working On Autonomous Vehicles. URL: https://www.cbinsights.com/research/autonomous-driverless-vehicles-corporations-list/ (дата звернення 24.10.2021).

10. Kalra, N., & Groves, D. G. (2017). The enemy of good estimating the cost of waiting for nearly perfect automated vehicles. RAND Corporation. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2100/RR2150/RAND_RR2150.pdf (дата звернення 24.10.2021).

11. Автономні транспортні засоби на автошляхах загального користування (опитування для наукових досліджень). *Науко-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук*. URL: https://pp-ss.pro/wp-content/uploads/2021/01/Survey_results-Autonomous_vehicles.pdf (дата звернення 24.10.2021).

12. Proposal for a new UN Regulation on uniform provisions concerning the approval of vehicles with regards to cybersecurity and cyber security management system. URL: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2020/wp29grva/ECE-TRANS-WP29-2020-079-Revised.pdf (дата звернення 24.10.2021).

13. UN Regulation No. 156 - Software update and software update management system. URL: https://unece.org/transport/documents/2021/03/standards/un-regulation-no-156-software-update-and-software-update (дата звернення 24.10.2021).

14. Всесвітній Форум з гармонізації Правил для транспортних засобів. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Всесвітній_Форум_з_гармонізації_Правил_для_транспортних_засобів (дата звернення 24.10.2021).

15. Про приєднання України до Угоди про прийняття єдиних технічних приписів для колісних транспортних засобів, предметів обладнання та частин, які можуть бути встановлені та/або використані на колісних транспортних засобах, і про умови взаєм-

ного визнання офіційних затверджень, виданих на основі цих приписів, 1958 року з поправками 1995 року: Закон України від 10 лютого 2000 р. № 1448-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1448-14#Text (дата звернення 24.10.2021).

16. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 року № 1388. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-%D0%BF#Text (дата звернення 23.10.2021).

17. Деякі питання сертифікації транспортних засобів, їх частин та обладнання: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2011 року №738. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2011-%D0%BF#Text (дата звернення 23.10.2021).

18. Віденська конвенція «Про дорожній рух» від 8 листопада 1968 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text (дата звернення 24.10.2021).

19. Про правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. №1306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text (дата звернення 24.10.2021).

20. В Україні Tesla на автопілоті спіймали на перевищенні швидкості: чи винен Маск. URL: https://thepage.ua/ua/news/v-ukrayini-tesla-na-avtopiloti-spijmali-na-perevishennishvidkosti (дата звернення 24.10.2021).

21. Alberta RCMP charge Tesla driver for speeding and sleeping. *Royal Canadian Mounted Police*. URL: https://www.rcmp-grc.gc.ca/en/news/2020/alberta-rcmp-charge-tesla-driver-speeding-and-sleeping (дата звернення 24.10.2021).

22. Tesla official website. URL: https://www.tesla.com/autopilot (дата звернення 24.05.2023).

23. Taxonomy and Definitions for Terms Related to Driving Automation Systems for On-Road Motor Vehicles. URL: https://doi.org/10.4271/J3016_202104 (дата звернення 24.10.2021).

SUMMARY

The article is devoted to the urgent issues of traffic safety and operation of vehicles on the roads of Ukraine. According to statistics, traditional approaches to strengthening accountability for violations of traffic safety and vehicle operation rules do not produce the desired results. At the same time, the development of advanced technologies in the field of vehicle automation requires rethinking of the legal framework for regulating activities related to the production, management, and responsibility for violations of traffic safety rules during operation of such vehicles. The authors conducted a survey on introducing autonomous and automated vehicles on the roads of Ukraine, carried out economic, statistical, and comparative analysis of the need for such changes in the traffic safety system. Based on the current legislation, the article examines the issues of responsibility of manufacturers, drivers, and software developers for damages caused by the use of autonomous and automated vehicles. The authors propose enhancement of preventive measures for violation of traffic safety and vehicle operation on the roads of Ukraine.

Keywords: autonomous and automated vehicles, manufacturer, driver, software developer, criminal liability, socially dangerous consequences

24. Павликівський В. І., Юртаєва К. В. Суб'єктний склад кримінальних правопорушень у сфері використання автономних та автоматизованих транспортних засобів. *Форум Права*. 2020. 60 (1). С. 57–66. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3577534.

25. Павликівський В. І., Юртаєва К. В. Кримінальна відповідальність за шкоду, спричинену автономними транспортними засобами. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення*: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 року / укладачі Л. М. Демидова, К. А. Новікова, Н. В. Шульженко. Харків: Константа, 2019. С. 176-180.

26. Статистична інформації Генеральної прокуратури України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html (дата звернення 23.10.2021).

27. Юзаева А. Г., В. В. Кукарцев. Беспилотные автомобили: опасности и перспективы развития. *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. 2016. Том 2. Секция «Информационно-экономические системы». С. 120-122.

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

НОВІЧЕНКО Андрій Васильович - доктор філософії, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/EP.2023.3.2

Найважливішою умовою ефективного забезпечення правопорядку є злагоджена та скоординована робота всіх правоохоронних органів, які ефективно взаємодіють як між собою, так і з іншими органами громадської влади, громадськістю. Основним завданням правоохоронних органів є якісне та ефективне забезпечення правопорядку та попередження, припинення кримінальних правопорушень, для цього різні підрозділи поліції та інших правоохоронних органів консолідують свої зусилля у цьому напрямі. На сьогодні гостро стоїть питання щодо залучення громадськості до взаємної діяльності у правоохоронній сфері. Тому діяльність правоохоронних органів здійснюється не лише ними самостійно та у злагодженій взаємодії їх підрозділів між собою, а й у конструктивному співробітництві з іншими органами публічної влади, включаючи інші правоохоронні структури, органами місцевого самоврядування, територіальними громадами та населенням.

Реалізація взаємодії поліції та населення у сфері правоохоронної спрямованності здійснюється у законом встановлених формах. Процесуально-правова форма взаємодії вищезазначених суб'єктів реалізується через співробітництво населення (територіальних формувань) з правоохоронними органами. У зв'язку з реформуванням поліції та впровадженням інтеграційних змін до законодавства України доцільно додатково дослідити процесуально-правові форми партнерства поліції та територіальних громад.

Ключові слова: територіальна громада, населення, поліція, форми, взаємодія, партнерство.

Постановка проблеми

У рамках реалізації положень Закону України «Про Національну поліцію» та Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» особлива увага з боку держави приділяється аспектам взаємодії правоохоронних органів, зокрема поліції, з громадськими об'єднаннями (населенням) з питань правоохоронної спрямованності, вибудову партнерської моделі взаємовідносин між ними. На фоні зростання кількості кримінальних та адміністративних правопорушень та підвищення рівня загрози протиправної діяльності особливої актуальності набувають питання взаємодії, яка повина мати свій процесуально-правовий вираз, який потребує додаткового дослідження, на що й направлена стаття.

Стан дослідження проблеми

У науковій літературі досить повно висвітлено питання щодо змісту терміну взаємодії низкою вчених, серед яких є О. Андрєєва, О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Голосніченко, А. Закалюк, М. Костецький, В. Сокуренко, В. Плішкін, В. Томін, О. Ярмиш та інші. Але на сьогодні необхідним є удосконалення скоординованості діяльності протидії протиправним посяганням шляхом взаємодії всіх правоохоронних органів та громад-

ських формувань та потребує додаткового дослідження.

Мета дослідження полягає у дослідженні процесуально-правових форм взаємодії поліції і територіальних громад.

Наукова новизна дослідження

Реформування Національної поліції зумовлюється необхідністю підвищення ефективності вирішення покладених на поліцію Законом України «Про Національну поліцію» завдань щодо боротьби з кримінальними та адміністративними правопорушеннями, протидії корупції, екстремістським проявам тощо. Ці завдання можуть бути успішно вирішені поліцією лише за умови єднання з суспільством, довіри та сприяння з його боку. З реформуванням правоохоронних органів до чинного законодастваа України були внесені певні зміни, що зумовлюється додатковим дослідженням визначення поняття, змісту та сутності процесуально-правових форм взаємодії правоохоронних органів та громадських об'єднань.

Виклад основного матеріалу

Виходячи з визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю (ст. 3 Конституції України) [1] правоохоронні органи займають одне з основних місць у державному механізмі, виконуючи найважливіші правоохоронні функції із забезпечення конституційної законності та правопорядку.

Е Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено те, що громадяни України мають право брати участь у роботі державних органів, створювати та брати участь у діяльності громадських формувань, у тому числі правоохоронної спрямованості. Конституцією України на Уряд покладається функція - здійснення заходів щодо забезпечення та охорони громадського порядку, а на органи місцевого самоврядування – безпосереднє здійснення охорони громадського порядку. Разом з тим, Конституція України - захист прав і свобод людини і громадянина, забезпечення правопорядку відносить до спільного ведення державою та її суб'єктів, що передбачає спільне здійснення органами державної влади діяльності щодо забезпечення конституційних прав громадян та правопорядку. Це має ефективно позначатися на взаємодії державних органів, насамперед відповідних правоохоронних структур, з громадськими об'єднаннями, територіальними громадами, у тому числі правоохоронної спрямованості.

Найважливішою умовою ефективного забезпечення правопорядку та припиненню і попередженню кримінальних правопорушень є злагоджена та скоординована робота всіх правоохоронних органів, які ефективно взаємодіють як між собою, так і з іншими органами громадської влади, громадськістю.

Основним завданням правоохоронних органів є якісне та ефективне забезпечення правопорядку, припинення та попередження кримінальних правопорушень, для цього різні підрозділи поліції та інші правоохоронні органи консолідують свої зусилля в різних формах взаємодії. Тому діяльність правоохоронних органів щодо припинення, попередження кримінальних правопорушень та забезпечення правопорядку здійснюється не лише ними самостійно та у злагодженій взаємодії їх підрозділів між собою, а й у конструктивному співробітництві з іншими органами публічної влади, включаючи інші правоохоронні структури, органи місцевого самоврядування, територіальними громадами.

Забезпечення правопорядку означає нормативно-правове впорядкування суспільних відносин від явищ, що становлять загрозу порушенню гарантованих державою прав і свобод людини і громадянина. Цільове призначення правопорядку включає в себе гарантування особистої безпеки громадян та громадської безпеки, що передбачає участь у конституційно-правовому механізмі його забезпечення як державних, так і недержавних структур.

Дослідники обґрунтовано наголошують, що державна система забезпечення правопорядку не може успішно функціонувати без допомоги територіальних громад та громадян. Перед ними стоїть завдання зайняти власне місце серед політико-правових інститутів, що відповідає, з одного боку, внутріш-

нім потребам та інтересам, а з іншого – потребам та інтересам всього суспільства.

По суті, взаємодія поліції з громадськістю має на меті розширити соціальну базу правопорядку, активізувати різні форми самоврядування громадян у правоохоронній діяльності, розширити коло суб'єктів забезпечення правопорядку та сприяти зниженню кримінальних правопорушень. Предметом взаємодії правоохоронних органів з територіальними громадами у сфері забезпечення правопорядку є організаційно-, процесуально - правове регулювання спільної діяльності цих структур щодо його забезпечення.

Територіальні громади (будь-які громадські об'єднання), які беруть участь у забезпеченні правопорядку, можна поділити на дві групи: 1) громадські об'єднання правоохоронної спрямованості - громадські об'єднання, які не мають членства, сформовані за ініціативою громадян для участі в охороні громадського порядку;

2) територіальні громади, які засновані на членстві, що беруть участь в охороні громадського порядку у взаємодії з поліцією та іншими правоохоронними органами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування (наприклад, народні дружини тощо).

Під участю громадян в охороні громадського порядку слід розуміти - надання громадянами допомоги поліції та іншим правоохоронним органам з метою захисту життя, здоров'я, честі та гідності людини, власності, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, що вчиняються у громадських місцях. Поряд з цим, є ще й інші форми взаємодії громадян з поліцією, наприклад, участь громадян у пошуку осіб, які зникли безвісти; позаштатне співробітництво з поліцією; участь громадян у створенні та діяльності громадських об'єднань правоохоронного спрямування, метою яких є участь в охороні громадського порядку, а також їх участь у створенні та діяльності «народних дружин», загонів самоохорони тощо.

Спільна діяльність громадян, громадських об'єднань та поліції у тій чи іншій мірі завжди дозволяє досягти позитивного результату при комплексній оцінці ситуації. З одного боку, громадяни доводять до відома поліції свої міркування щодо тієї чи іншої події (ситуації), а з іншого – співробітники поліції з урахуванням усіх обставин дають конструктивну, компетентну оцінку події (ситуації).

У зв'язку з цим процес взаємодії поліції з територіальними громадами можна вибудовувати в кілька етапів:

1. Аналітичний етап. На цьому етапі проводиться комплексний аналіз, за допомогою якого виявляються проблеми, визначається коло суб'єктів взаємодії, відбувається комунікативний обмін між учасниками питань, що стосуються вирішення проблем, на які буде спрямована взаємодія, визначаються основні напрямки спільної діяльності, цілі та завдання, форми, методи, засоби тощо.

2. Етап проєктування – пов'язаний з розробкою системи перспективних заходів та проєктів планів (програм), спільним їх обговоренням, визначенням строків виконання та виконавців (співвиконавців), створенням єдиного координуючого центру (органу), навчання членів територіальних громад, розроблення методичних рекомендацій.

3. Етап вироблення управлінських рішень – пов'язаний із прийняттям спільних рішень з організації взаємодії та їх офіційним оформленням (підготовка договорів, статутів та ін.).

4. Функціональний етап – пов'язаний безпосередньо з процесом взаємодії. На цьому етапі відбувається виявлення проблем та визначення місця та ролі поліції та територіальних громад у їх вирішенні.

5. Контроль за виконанням прийнятих рішень. Тут відбувається перевірка виконання рішень, розроблених та прийнятих взаємодіючими партнерами, широке висвітлення результатів взаємодії у засобах масової інформації, здійснюється просвітницька робота серед населення.

6. Оцінювальний етап. Здійснюється оцінка ефективності прийнятих рішень щодо заздалегідь розроблених критеріїв з метою подальшого вдосконалення форм та методів спільної діяльності.

7. Етап узгодження (факультативний етап) можливий на будь-якій стадії взаємодії, коли між суб'єктами виникають розбіжності щодо того чи іншого питання або коли необхідно скоригувати (змінити, скасувати) майбутні заходи, будь-які положення плану (програми) тощо. Процедура узгодження визначається самими суб'єктами взаємодії.

Аналізуючи форми взаємодії досліджувальних суб'єктів можна визначити різні напрями взаємодії органів поліції із громадськими формуваннями. У числі оптимальних напрямів та форм такої взаємодії можна назвати такі:

- спільний аналіз стану правопорядку та динаміки правопорушень;
- оперативний обмін інформацією та позитивним досвідом, сприяння з інформування та підвищення юридичної грамотності населення;
- участь у підготовці та експертизі документів, аналітичних оглядів та проєктів правових актів;
- розробку та реалізацію спільних цільових програм у сфері забезпечення правопорядку;
- створення спеціальних рад, комітетів, комісій, інформаційно-аналітичних центрів із взаємодії поліції та громадських структур у сфері забезпечення правопорядку;
- планування та проведення спільних заходів (у тому числі семінарів, конференцій, круглих столів) з питань забезпечення правопорядку та профілактики правопорушень;
- координацію зусиль під час виконання програм захисту прав і свобод громадян;
- навчання членів громадських об'єднань форм та методів охорони правопорядку;
- залучення громадських формувань до виконання програм та проведення заходів щодо забезпечення правопорядку;
- моніторинг громадської думки щодо діяльності поліції;
- сприяння поліції в охороні громадського порядку (проведення спільних рейдів, патрулювання, чергування членів територіальних громад на виборчих дільницях при проведенні виборів), припиненні та розслідуванні кримінальних та адміністративних правопорушень;
- здійснення громадського контролю за діяльністю поліції (наприклад, громадські ради при територіальних правоохоронних органах);
- інформування громадян щодо діяльності поліції та територіальних громад у сфері забезпечення правопорядку, у тому числі з використанням можливостей мережі Інтернет;
- взаємодія з релігійними, національними організаціями та засобами масової інформації;
- профілактику екстремізму, проведення профілактичної роботи з правопорушниками та особами, які перебувають у соціально негативному середовищі;
- участь у правовій та виховній роботі зі співробітниками поліції, профілактиці порушень законності серед особового складу, комплектуванні кадрового складу, відборі претендентів на зайняття посад;
- заохочення членів територіальних громад, позаштатних співробітників поліції та громадян, тих, хто відзначився в охороні громадського порядку;
- звіт поліції перед населенням про виконану роботу тощо.

Як передовий зарубіжний досвід забезпечення правопорядку та суспільної профілактики у літературі відзначаються такі пріоритетні форми правоохоронної діяльності, як створення громадсько-державних організацій у Японії; «корпус добровільних помічників поліції» у Гессені (ФРН); програма «Сусідський нагляд», що застосовується у США, Великій Британії, Канаді, Франції; добровільні молодіжні загони з підтримання правопорядку (Лондон) [2, с. 16].

Але за всієї умовності можливості впровадження таких форм співпраці поліції та громадськості в Україні слід погодитися з тим, що відчутною перешкодою в досягненні ефективної взаємодії поліції та громадськості є система, коли основним критерієм роботи співробітників є відсоток розслідування кримінальних та адміністративних правопорушень. Тому необхідно змінити критерії оцінки роботи правоохоронних органів та акцентувати їх діяльність з профілактики правопорушень.

Слід не забувати про роль засобів масової інформації яка є значуща в механізмі взаємодії їх із правоохоронними органами, оскільки перші багато в чому впливають на думку населення про других. Засоби масової інформації виступають інструментом профілактики кримінальних та адміністративних правопорушень, інформують органи державної влади, правоохоронні структури та громадськість про стан законності та правопорядку. Механізм взаємодії органів поліції зі ЗМІ визначається як сукупність взаємозалежних компонентів управління: принципів, методів, організаційної структури та кадрового управління.

Серед напрямів взаємодії органів поліції із засобами масової інформації можна виокремити:

- організація своєчасного інформування громадськості та співробітників правоохоронних органів про результати службової діяльності та найважливіші події;
- формування позитивної суспільної думки щодо діяльності правоохоронних органів;
- організація та координація роботи відомчих засобів масової інформації, надання їм методичної допомоги;
- інформування керівництва поліції про висвітлення в засобах масової інформації щодо діяльності її співробітників.

Взаємодія – це завжди виконання якоїсь взаємної діяльності, якщо мова йде про взаємодію поліції та територіальних громад, то результати такої дії повинні бути документально закріплені, таким чином, процесуально-правова форма – це врегульований нормами процесуального права порядок здійснення взаємної процесуальної діяльності та документального закріплення її результатів.

До основних процесуально-правових форм взаємодії поліції та територіальної громади можна віднести:

1) створення спільних груп (де в ці групи будуть входити співробітники поліції та представники територіальних громад). Така форма взаємодії забезпечує працівникам правоохоронних органів надання кількох напрямів вирішення ситуації, що склалась (наприклад, пошуку та встановлення особи, що вчинила кримінальне або адміністративне правопорушення), що сприятиме швидкому реагуванню на інформацію та прийняттю рішення;

2) проведення оперативних заходів, тобто при взаємодії поліції та територіальних громад – перша залучає до виконання якогось завдання (наприклад, опитування, наведення довідок, спостереження тощо) членів територіальних громад, після проведення певних заходів останні мають відзвітувати співробітникам правоохоронних органів про виконану роботу;

3) повідомлення правоохоронним органам членами територіальної громади, що були залучені до виконання якогось завдання, про отримані результати (наприклад, встановлення особи, яка вчинила кримінальне або адміністративне правопорушення тощо);

4) взаємодія територіальної громади з декількома підрозділами правоохоронних органів (наприклад, територіальна громада залучається до розслідування кримінального провадження, де взаємодія відбувається між слідчим, оперативним співробітником, дізнавачем, експертом);

5) залучення територіальних громад для виконання особливого завдання (наприклад, забезпечення охороною особи, яка є свідком якогось кримінального правопорушення);

6) надання допомоги органами поліції щодо припинення правопорушення, ліквідації наслідків стихійних лих тощо;

7) забезпечення громадського порядку на адміністративних дільницях із дільничними офіцерами поліції;

8) спільне патрулювання з нарядами патрульної поліції [3, с. 10].

З метою вдосконалення взаємодії територіальних громад, які беруть участь при розслідувані кримінальних проваджень або забезпечення охорони правопорядку, та поліції виникає необхідність внести такі зміни до чинного процесуального законодавства України, де чітко буде визначатись проведення певних дій членами територіальних громад, результати їх діяльності в правоохоронній сфері тощо).

Висновки

Таким чином, у сучасних умовах поступово формується конструктивний механізм взаємодії поліції та громадських об'єднань у правоохоронній сфері.

Затребуваність такого механізму взаємодії зумовлюється не лише необхідністю підвищення ефективності профілактики правопорушень та зміцнення співпраці державних та недержавних структур у сфері забезпечення конституційної законності та правопорядку. Сучасні тенденції суспільно-державного розвитку орієнтують публічну владу та громадськість знаходити точки дотику та виробляти ефективні форми та моделі їх конструктивного співробітництва. Для цього необхідно створити умови через уніфіковане законодавче регулювання питань співпраці правоохоронних органів та територіальних громад, встановлення чітких критеріїв ефективності їх взаємодії, стимулювання учасників взаємодії для повсякденного спільного вирішення завдань та здійснення функцій, спрямованих на якісне забезпечення правопорядку в цілому на території України.

Література

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

2. Усенов К.И. Организация взаимодействия органов внутренних дел с общественными объединениями Кыргызской Республики в сфере обеспечения правопорядка: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2014. С. 16-17.

3. Взаємодія Національної поліції з органами державної влади та місцевого самоврядування, а також громадськістю під час забезпечення публічної безпеки й порядку: метод. рек. / О. Жук та ін. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. 27 с.

PROCEDURAL AND LEGAL FORMS OF INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND TERRITORIAL COMMUNITIES

The most important condition for effective enforcement of law and order is the harmonious and coordinated work of all law enforcement agencies that effectively interact both among themselves and with other public authorities and the public. The main task of law enforcement agencies is high-quality and effective maintenance of law and order and the prevention and termination of criminal offenses; for this, various divisions of the police and other law enforcement agencies consolidate their efforts in this direction. Today, the question of involving the public in mutual activities in the field of law enforcement is acute. Therefore, the activities of law enforcement bodies are carried out not only by them independently and in the coordinated interaction of their divisions among themselves, but also in constructive cooperation with other public authorities, including other law enforcement structures, local self-government bodies, territorial communities and the population.

Implementation of the interaction between the police and the population in the field of law enforcement is carried out in certain forms. The procedural and legal form of interaction of the above-mentioned subjects is implemented through the cooperation of the population (territorial formations) with law enforcement agencies. In connection with the reform of the police and the introduction of integration changes to the legislation of Ukraine, it is advisable to additionally investigate the procedural and legal forms of partnership between the police and territorial communities.

Keywords: *territorial community, population, police, forms, interaction, partnership.*

РЕАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЕЛЕКТРОННОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

ТИХОНОВА Дар'я Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної діяльності та поліцієїстики, Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 342.9
DOI 10.32782/EP.2023.3.3

Стаття присвячена з'ясуванню реалізації в умовах воєнного стану електронного адміністративного судочинства. Автор встановлює вплив військового стану на адміністративне судочинство в сьогоденні, його поточний процес трансформації розуміння електронного судочинства та можливостей її реалізації державою. З'ясовуються рамки реалізації електронного адміністративного судочинства. Окреслюються межі правового регулювання реалізації електронного адміністративного судочинства, які вироблені в Україні. Доведено, що електронне адміністративне судочинство є важливим інструментом, який дозволяє забезпечити право на судову захист у будь-яких умовах, включаючи воєнний стан.

Розкрито особливості електронної діяльності адміністративних судів в умовах воєнного стану, свідчить, що здійснення адміністративного судочинства дозволяє подавати учасникам судового процесу до суду документи в електронному вигляді, а також надсилати таким учасникам процесуальні документи в електронному вигляді, паралельно з документами в паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства, брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції. Наведена судова практика, застосування електронного адміністративного судочинства в період воєнного стану показала, що суди часто не володіють актуальною нормативно-правовою базою, посилаються на нормативні акти, що втратили чинність. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: електронне адміністративне правосуддя, воєнний стан доступ до правосуддя, електронний документообіг, судові засідання.

Постановка питання

Електронне адміністративне судочинство є важливим інструментом забезпечення права на судовий захист у будь-яких умовах, у тому числі й у воєнному стані. У разі введення воєнного стану, реалізація судових процесів може стати надзвичайно складною. Електронне адміністративне судочинство дозволяє уникнути більшості труднощів, пов'язаних з обмеженнями на рух і доступ до судових установ у разі введення воєнного стану. Завдяки цифровим технологіям, судові засідання можуть відбуватися в режимі відеоконференції, що дозволяє сторонам брати участь у судовому процесі, незважаючи на те, що вони можуть знаходитися в різних місцях.

Крім того, електронне адміністративне судочинство забезпечує швидкість та ефективність судових процесів, що є особливо важливим у часи воєнного стану, коли кожна хвилина може мати вирішальне значення. Без необхідності транспортувати документи та людей час, витрачений на розгляд справ може бути значно скорочений, що дозволить забезпечити швидку та справедливу правосудну владу.

Аналіз наукової літератури та не вирішені раніше питання

По сьогодні реалізація в умовах воєнного стану електронного адміністративного

судочинства ще не було предметом комплексного дослідження, хоча окремі аспекти досліджувались багатьма українськими вченими, серед яких: Б.А. Заплотинський, В.І. Клюцевський, Л.Р. Сердюк, Т.А. Стоянова, Г.В. Татаренко та інші науковці. Наукові напрацювання цих та інших учених становитимуть теоретичний фундамент для формування актуального та комплексного концептуального бачення електронного адміністративного судочинства в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження

При дослідженні електронного адміністративного судочинства в умовах воєнного стану першочерговим слід відзначити понятійний апарат. Розглядаючи юридичну літературу з цієї теми пояснення, що таке електронне судочинство, широко використовують підхід, що базується на простому перерахуванні складових його елементів. З цього можна зробити висновок, що говорити про електронне судочинство як про деяку єдину і цілісну систему на сьогодні не доводиться. Нині відбувається становлення термінологічного і понятійного апарату аналізованого правового явища, що знаходить свій відбиток у чинному, передусім процесуальному, законодавстві.

На сьогодні у вітчизняній літературі закріпилося визначення електронного судочинства як способу здійснення судочинства, заснованого на використанні інформаційних технологій у процесі процесуальних дій.

Електронне судочинство – явище нове та складне у змістовному плані. Тому далі доцільно навести більш глибокий аналіз цього поняття. У широкому значенні під електронним судочинством можна розуміти сукупність різних автоматизованих інформаційних систем - сервісів, що надають засоби для публікації судових актів, ведення електронної справи та доступу сторін до матеріалів електронної справи. Вищезгадані засоби дозволяють вивести на зовсім інший якісний рівень взаємодію суду, учасників процесу та інших зацікавлених осіб. У той самий час ці послуги носять прикладний, допоміжний характер, не змінюючи способів ведення судового процесу.

У вузькому сенсі електронне судочинство – це можливість суду та інших учасників судового процесу здійснювати передбачені нормативними правовими актами дії, що безпосередньо впливають на початок та перебіг судового процесу (наприклад, такі дії, як подання до суду документів в електронній формі або участь у судовому засіданні через систему) відеоконференцзв'язку).

Досвід зарубіжних країн показує, що інформатизація судів призводить в кінцевому підсумку до впровадження елементів електронного судочинства в правозастосовну практику держави. Інформаційні технології не лише допомагатимуть оптимізації та покращенню сучасних систем та процесу; ймовірно, згодом вони самі стануть каталізатором для радикальних змін. Інформаційні технології в найближчому майбутньому стануть основою судової системи і з цієї причини вже зараз заслуговують на особливу увагу на найвищому рівні.

Слід зауважити, що тлумачення поняття електронного судочинства у двох сенсах (вузькому та широкому) притаманне не лише вітчизняній юридичній науці. Саме такий висновок можна зробити з аналізу ухвал електронного судочинства, що наводяться в зарубіжній літературі. Так, у рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2009)1 державам - учасницям Ради Європи з електронної демократії, прийнятих Комітетом міністрів 18 лютого 2009 року на 1049 зборах заступників міністрів, відзначено, що під електронним судочинством розуміється використання інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації правосуддя всіма зацікавленими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності державних служб, зокрема, для приватних осіб та підприємств. Воно включає в себе електронне спілкування та обмін даними, а також доступ до інформації судового характеру [1]. Це визначення за змістом схоже на вітчизняне розуміння електронного судочинства в широкому сенсі.

У нашій країні система електронного судочинства, хоча й зі значними затримками та проблемами, але запрацювала у вигляді

підсистеми «Електронний суд», яка дозволяє подавати учасникам судового процесу до суду документи в електронному вигляді, а також надсилати таким учасникам процесуальні документи в електронному вигляді, паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства. Ще під час дії обмежувальних адміністративних заходів, пов'язаних із подоланням наслідків коронавірусної пандемії було запроваджено здійснення правосуддя в режимі відеоконференції.

«Водночас, статистика одного з судів адміністративної юрисдикції м. Києва за січень 2022 року свідчить, що лише 3 % позовних заяв подавалися через «Електронний суд», решта надходить поштою або напряму подаються в канцелярію суду. При цьому, тільки одна позовна заява органу державної влади подана через «Електронний суд», хоча такі позови державних органів складають більше третини від загальної кількості» [2].

Така ситуація спостерігається насамперед через те, що цей спосіб комунікації з судом не вважається зручним і надійним, багато осіб не мають необхідного обсягу знань та навичок для використання цього електронного механізму судового документообігу.

Разом з тим, запровадження дистанційної роботи судів в умовах воєнного стану на сьогодні вимагає більш широкого використання електронного документообігу та доступу до судових справ в електронній формі, що вже передбачалось останніми роками при розробці модулів ЄСІТС, однак так і не було реалізовано з різних причин.

Серед позитивної судової практики застосування модулів ЄСІТС можна навести наступні приклади. Так, «Кам`янка-Бузький районний суд Львівської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні в ході розгляду адміністративної справи за позовом ОСОБА_1 до Державної служби України з безпеки на транспорті про скасування постанови, клопотання представника відповідача Державної служби України з безпеки на транспорті Фіялкович Тетяни Діани Іванівни про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, встановив, що позивач ОСОБА_1 звернувся до Кам`янка-Бузького районного суду Львівської області з позовом до Державної служби України з безпеки на транспорті у якому просить суд постанову Державної служби України з безпеки на транспорті по справі про адміністративне правопорушення у сфері безпеки на автомобільному транспорті, зафіксоване в автоматичному режимі стосовно особи, яка має реєстрацію місця проживання/перебування (місцезнаходження юридичної особи) на території України від 21.09.2022 серія АА № 00001186, скасувати та закрити провадження у справі про адміністративне правопорушення за ч. 2 ст.132-1 КУпАП відносно ОСОБА_1. Ухвалою Кам`янка-Бузького районного суду Львівської області від 06.10.2022 у справі відкрито провадження.

14.10.2022 від представника Державної служби України з безпеки на транспорті Фіялкович Тетяни Діани Іванівни надійшло до суду клопотання про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів» [3].

Задовольняючи клопотання представника Державної служби України з безпеки на транспорті, суд посилався на ч.ч. 1, 2, 5,6 ст. 195 КАС України, згідно з якими учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості.

При цьому учасник справи подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду не пізніше ніж за п`ять днів до судового засідання. Копія заяви в той самий строк надсилається іншим учасникам справи. Ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв`язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву.

Суд постановив проведення судового засідання здійснювати в дистанційному режимі відеоконференції з представником відповідача Державної служби України з безпеки на транспорті ОСОБА_2 шляхом з`єднання через програму «Easycon» [3].

В іншій аналогічній Ухвалі від 25.10.2022 про проведення судового засідання в режимі відеоконференції Яворівський районний суд Львівської області вказує, що такий спосіб участі в судовому засіданні має винятковий характер, у зв`язку з чим повинні насамперед існувати обставини, які ускладнюють або унеможливлюють участь учасника справи в судовому засіданні. Тобто у цьому випадку суд вимагає від заявника обґрунтування проведення судового засідання в режимі відеоконференції [4].

При цьому суд також посилається на п. 2 розділу І «Порядку роботи з технічними засобами відеоконференцзв`язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду», затвердженого наказом Державної судової адміністрації України від 08.04.2020 №169,згідно з яким учасники судового процесу беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі в порядку, встановленому процесуальним законодавством, незважаючи на те, що наказ Державної судової адміністрації України від 08.04.2020 №169 втратив законну силу за півроку до ухвалення вказаної Ухвали (Наказ Державної судової адміністрації України від 08.04.2020 №169 втратив чинність на підставі Наказу Державної судової адміністрації № 196 від 23.04.2020).

В іншій аналогічній Ухвалі 03 листопада 2022 року Шевченківський районний суд м. Чернівці посилається вже на Наказ Державної судової адміністрації № 196 від 23.04.2020, яким затверджено Порядок роботи з технічними засобами відеоконференцзв`язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду.

Суд вказує, що в пунктах 1-4 розділу ІІІ цього Порядку визначено, що для участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції учасник справи повинен попередньо зареєструватись з використанням власного електронного підпису в Системі відеоконференцзв`язку (комплекс технічних засобів та програмного забезпечення (за посиланням на офіційному вебпорталі судової влади України vkz.court.gov.ua) або інші доступні суду та учасникам судового процесу засоби, що забезпечують проведення судових засідань у режимі відеоконференцзв`язку та відповідають вимогам законодавства) та перевірити наявні у нього власні технічні засоби на відповідність технічним вимогам, визначеним для роботи з обраною для проведення відеоконференції Системою.

За змістом п. 7 розділу ІІІ зазначеного Порядку, головуючий суддя ухвалює рішення про можливість проведення засідання в режимі відеоконференції за умови наявності в суді відповідної технічної можливості (наявність обладнання та можливість його використання у визначений день і час).

Відповідно до вищезазначеного Порядку передбачено проведення судових засідань поза межами приміщення суду за допомогою судової системи за посиланням на офіційному веб порталі «Судова влада України» vkz.court.gov.ua. Цією системою є «EasyCon». Крім того, вказана система забезпечує ідентифікацію особи за допомогою ЕЦП, що передбачено п. 1 розділу ІІІ Порядку.

Враховуючи викладене та зважаючи на технічну можливість проведення судового засідання у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, а також з урахуванням того, що представник позивача здійснює свою діяльність у м. Києві, тобто на значній відстані від Шевченківського районного суду м. Чернівці, з метою забезпечення оперативності судового розгляду, суд вирішив, що клопотання необхідно задовольнити [4].

Незважаючи на таку детальну аргументацію, і в цій Ухвалі була допущена помилка, адже Наказ Державної судової адміністрації № 196 від 23.04.2020, на положення якого посилається суд, втратив чинність на підставі Наказу Державної судової адміністрації № 362 від 26.10.2021, тобто за тиждень до наведеної вище Ухвали. Натомість, положення чинного на той час Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого Рі-

шенням ВРП від 17.08.2021 № 1845/0/15-21, судом враховані не були.

Отже, як показав проведений аналіз судової практики, застосовуючи електронне адміністративне судочинство в період воєнного стану, суди часто не володіють актуальною нормативно-правовою базою, посилаються на нормативні акти, що втратили чинність.

Слід відзначити, що Рада суддів України надала рекомендації щодо діяльності судів в умовах воєнного стану, зокрема можливості функціонування судів дистанційно, якщо існує загроза життю і здоров'ю суддям, працівникам суду та учасникам процесу. У випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів оперативно ухвалювати рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом до усунення обставин, які зумовили припинення розгляду справ. Інформувати про такі рішення оперативні штаби, Верховний Суд, Раду суддів України, ДСА України [5]. Також надано рекомендації щодо прийняття кадрових рішень у випадках участі працівників суду та суддів у структурах територіальної оборони чи проходження служби в Збройних силах України. Можливе відкладення розгляду справ у зв'язку з воєнними діями та можливість розгляду справ у режимі відеоконференції. Якщо по розгляду справи спливають певні процесуальні строки, то рекомендовано їх продовжувати принаймні до завершення воєнного стану.

Загалом, аналіз особливостей електронного адміністративного судочинства в період воєнного стану дозволяє зробити висновок, що наразі в нашій країні система електронного судочинства, хоча й зі значними затримками та проблемами, але запрацювала у вигляді підсистеми «Електронний суд».

Водночас, незважаючи на величезну актуальність системи «Електронний суд» в умовах воєнного стану, громадяни та органи влади не застосовують її на належному рівні, оскільки цей спосіб комунікації з судом не вважається зручним і надійним, багато осіб не мають необхідного обсягу знань та навичок для використання цього електронного механізму судового документообігу. Як показав проведений аналіз судової практики, застосовуючи електронне адміністративне судочинство в період воєнного стану, суди часто не володіють актуальною нормативно-правовою базою, посилаються на нормативні акти, що втратили чинність.

Для вдосконалення чинного законодавства в цій сфері пропонуємо передбачити у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» можливість запровадження судами у період воєнного або надзвичайного стану особливого режиму роботи суду, де б регламентувались особливості дистанційної форми роботи, який передбачав би участь у судовому засіданні суддів та\або секретаря судового засідання дистанційно у режимі відеоконференції, участь суддів дистанційно в судовому розгляді в порядку письмового провадження, особливості підписання судових рішень та процесуальних документів, у тому числі кваліфікованим електронним підписом без складання або з відстроченням складання їх паперового оригіналу. Адже без термінового широкого переходу судами на дистанційну та електронну форму судочинства складно реально забезпечити право на справедливий суд в умовах воєнного стану.

Висновок

Наведене вище дозволяє зрозуміти, що реалізація електронного адміністративного судочинства в умовах воєнного стану наразі хоча й зі значними затримками та проблемами, але запрацювала у вигляді підсистеми «Електронний суд». Вказана система дозволяє подавати учасникам судового процесу до суду документи в електронному вигляді, а також надсилати таким учасникам процесуальні документи в електронному вигляді, паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства, брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції. При цьому участь судді дистанційно у судовому засіданні здійснюється у виняткових випадках, коли існують реальні та неподоланні перешкоди доступу до робочого місця. Водночас, незважаючи на величезну актуальність системи «Електронний суд» в умовах воєнного стану,

громадяни та органи влади не застосовують її на належному рівні, оскільки цей спосіб комунікації з судом не вважається зручним і надійним, багато осіб не мають необхідного обсягу знань та навичок для використання цього електронного механізму судового документообігу. Як показав проведений аналіз судової практики, застосовуючи електронне адміністративне судочинство в період воєнного стану, суди часто не володіють актуальною нормативно-правовою базою, посилаються на нормативні акти, що втратили чинність.

Література

1. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf (дата звернення: 10.01.2023)

2. Чому в Україні «Електронний суд» ніяк не стане реальністю URL: https://zib.com.ua/ua/151108-chomu_v_ukraini_elektronniy_sud_niyak_ne_stane_realnistyu_po.html (дата звернення: 10.01.2023)

3. Ухвала Кам`янка-Бузького районного суду Львівської області від 25.10.2022 по справі № 446/1551/22 про проведення судового засідання у режимі відеоконференції URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 10.01.2023)

4. Ухвала Яворівського районного суду Львівської області від 27.09.2022 по справі № 944/4245/22 про проведення судового засідання у режимі відеоконференції URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 10.01.2023)

5. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 03 листопада 2022 року по справі № 727/8268/22 URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 10.01.2023)

SUMMARY

The article is devoted to finding out the implementation of electronic administrative proceedings in the conditions of martial law. The author establishes the influence of martial law on administrative justice in the present, its current process of transformation of the understanding of electronic justice and the possibilities of its implementation by the state. The scope of implementation of electronic administrative proceedings is clarified. The boundaries of legal regulation of the implementation of electronic administrative proceedings, which have been developed in Ukraine, are outlined. It has been proven that electronic administrative proceedings are an important tool that allows ensuring the right to judicial protection in any conditions, including martial law.

The peculiarities of the electronic activity of administrative courts in martial law conditions are revealed, it shows that the implementation of administrative proceedings allows the participants of the legal process to submit documents to the court in electronic form, as well as to send procedural documents to such participants in electronic form, in parallel with documents in paper form in accordance with the procedural legislation , to participate in court sessions via video conference. The judicial practice cited, the use of electronic administrative proceedings during the martial law period, showed that the courts often do not have an up-to-date legal framework and refer to normative acts that have lost their validity. The conclusions of the article summarize the results of the study.

Keywords: electronic administrative justice, martial law, access to justice, electronic document circulation, court sessions.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОРОЗУМІННЯ СУДОВОГО РОЗСУДУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

ДИШЛЕВА Ольга Ігорівна - аспірант 4 року навчання, Державний податковий університет

DOI 10.32782/EP.2023.3.4

У статті досліджуються наукові підходи щодо право розуміння судового розсуду в адміністративному судочинстві. Зазначається, що сучасна українська судова система вже декілька років перебуває в стані реформування на шляху до євроінтеграції, мета якої забезпечення повної незалежності, неупередженості та найголовніше - ефективності. Утім, досі залишається ряд питань, які не зрушили з місця через зіткнення із вкоріннілими складнощами впровадження та дотримання правових принципів, не характерних для колишньої держави авторитарного правління із правовою системою радянського зразка, де більший акцент завжди робили на суворих правилах і відповідностях, а не на індивідуальному судженні та розсуді.

Констатується, що за останні чотири роки було декілька успішних спроб відокремлення українського підходу до застосування суддівського розсуду у сучасній процесуальній площині від радянської догматичної доктрини, де на той час альтернативні варіанти вирішення правових проблем навіть не розглядалися. Саме про такі спроби наразі і говорять постанови вищих адміністративних інстанцій українських судів, де відкрито висловлюється позиція про неможливість обмеження суду у виборі способів відновлення порушених прав та свобод, чим фактично акцентовано увагу на необхідності зміни обсягу повноважень суду, що в умовах тривалої судової реформи має неабиякі шанси на підвищення можливості реального вирішення спірних правовідносин та забезпечення судової системи чинними механізмами захисту порушених прав та свобод.

На підставі проведеного дослідження запропоновано власне визначення «розсуд суду», яке варто розуміти як процесуальну можливість або право суду легітимно обирати належний спосіб відновлення порушених прав та свобод учасників процесу при вирішенні правового спору, на підставі власного судження в рамках всебічного, повного, об'єктивного дослідження та оцінки (виняткових) обставин справи, виходячи із правових принципів та загальних засад судочинства.

Ключові слова: розсуд суду, дискреційні повноваження, судова система, адміністративне судочинство, судові рішення, правосуддя.

Постановка проблеми

Сучасна українська судова система вже декілька років перебуває в стані реформування на шляху до євроінтеграції, мета якої забезпечення повної незалежності, неупередженості та найголовніше - ефективності.

Утім, досі залишається ряд питань, які не зрушили з місця через зіткнення із вкоріннілими складнощами впровадження та дотримання правових принципів, не характерних для колишньої держави авторитарного правління із правовою системою радянського зразка, де більший акцент завжди робили на суворих правилах і відповідностях, а не на індивідуальному судженні та розсуді.

Вітчизняна судова система страждає від нагромадження справ, нестачі ресурсів, зокрема фінансування, персоналу та інфра-

структури, що може спричинити затримку у відправленні правосуддя та зниженні якості судових рішень, а також її часто критикують за неефективні процедури, що призводить до тривалих та дорогих судових процесів.

Підвищення якості та ефективності судової системи, як наслідок – вимога у підвищенні професійної кваліфікації суддів і задоволення потреб судової системи в належному кадровому та ресурсному забезпеченні, що, звісно, не буде доцільним без запровадження заходів щодо зменшення кількості нерозглянутих справ та підвищення ефективності самого процесу розгляду судових спорів займає перші ланки у переліку вимог для вдосконалення, зокрема, і адміністративного судочинства України.

Адміністративна юстиція завжди виступала основним засобом захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, оскільки, такий захист повинен відбуватися «*…шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду справ*» [1, с.22].

Таке вдосконалення адміністративного судочинства в Україні сприятиме ряду обставин, до яких, зокрема, можна віднести впровадження додаткових гарантій фізичних і юридичних осіб на справедливий суд; подолання роз'єднаності судової влади; забезпечення оптимізації та уніфікації процедур здійснення правосуддя загальними та спеціалізованими судами на всіх його стадіях та в усіх інстанціях згідно з європейськими стандартами [1, с.27].

Перші кроки до таких змін було закладено ще у 2016 році шляхом внесення змін до Конституції України та прийняттям того ж року положень нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де було оголошено про утворення нового Верховного Суду як вищого судового органу в системі судоустрою України.

У подальшому судова практика почала йти шляхом активного розвитку в частині трактування та узагальнення судового досвіду, у тому числі в практичних питаннях застосування інституту розсуду в адміністративному процесуальному праві України.

Так, за останні чотири роки можемо констатувати декілька успішних спроб відокремлення українського підходу до застосування суддівського розсуду в сучасній процесуальній площині від радянської догматичної доктрини, де на той час альтернативні варіанти вирішення правових проблем навіть не розглядалися.

Саме про такі спроби наразі і говорять постанови вищих адміністративних інстанцій українських судів, де відкрито висловлюється позиція про неможливість обмеження суду у виборі способів відновлення порушених прав та свобод, чим фактично акцентовано увагу на необхідності зміни обсягу повноважень суду, що в умовах тривалої судової реформи має неабиякі шанси на підвищення можливості реального вирішення спірних правовідносин та забезпечення судової системи чинними механізмами захисту порушених прав та свобод.

Проте, навіть з огляду на цілеспрямовані зусилля та сприяння самих суддів створити обґрунтовану теоретичну та практичну основу для формування належного правового рівня судового розсуду в адміністративних правовідносинах, існує багато складнощів у визначенні поняття, його меж та сфери застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Зазначена проблематика викликала неабиякий науковий інтерес серед учених-адміністративістів, таких як: Авер'янов В., Бевзенко В., Лагода О., Канцір В., Куфтирєв П., Панова Г., Рісний М., Сеньків О., Хорошковська Д., Шевченко А., Шевчук С., Селіванов А., Папкова О., Барак А., Ткешеліадзе Г., Барабаш Ю., Комісаров К.

Віддаючи належне вищезазначеним фахівцям, та результатам їх наукових досліджень, усе ж таки існують дискусійні питання, що стосуються розсуду в адміністративному судочинстві, які потребують додаткового вивчення, що зумовлює актуальність дослідження і є основою для наукових пошуків авторів та підготовки цих матеріалів.

Мета дослідження полягає в необхідності наукового пошуку щодо розуміння судового розсуду в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу

Питання правової невизначеності в певній мірі зумовлено відсутністю єдиної концепції природи розсуду, оскільки саме в цьому питанні підходи вчених-правознавців відображають певні розбіжності з огляду на новизну самої категорії розсуду.

Невизначеність самого поняття і його природи набуває негативного характеру у розрізі стрімкого зростання кількості порушень прав і свобод фізичних та юридичних осіб у публічно-правових відносинах, а часткова правоздатність суду у повній мірі не сприяє відновленню справедливості.

Відсутність законодавчо-визначеного терміна «*судовий розсуд*» зумовлює достатньо жваві дебати, наслідком яких є певна кількість частково відмінних між собою визначень, які, на нашу думку, варто розділити на певні на групи.

І хоча деякі правники вже робили спроби розмежувати основні парадигми поняття «*розсуду*», відносячи їх до певних груп поглядів, вважаємо за необхідне зробити власне дослідження з огляду на значний обсяг критеріїв, за якими було систематизовано такі групи.

Так, до прикладу, П. Куфтирєв [2, с.30] поділяв парадигми поняття на наступні групи:

- повноваження судді/правомочність суду/право суду (органу);
- воля здійснити вибір;
- свобода діяльності/ступінь свободи;
- оцінка обставин/ставлення до справи/варіант поведінки;
- правозастосовна діяльність;
- інтелектуальна діяльність.

На наш погляд, вище запропоновані групи мають вузько направлений характер, який сам по собі відкидає можливість сформувати визначення цього поняття. Крім того, деякі з критеріїв класифікації не можуть виступати окремо один від одного, оскільки в такому випадку втрачається суть розсуду. Понад те, деякі з класифікуючих критеріїв виступають основними ознаками розсуду та його невід'ємними складовими, такі як свобода вибору та оцінка обставин, без яких не вбачається можливим характеризувати цей інститут.

Таким чином, у ході нашого дослідження та аналізу наявних у юридичній та науковій літературі визначень, ми прийшли до висновку, що багато вчених-правознавців визначають розсуд як повноваження, правомочність, право, діяльність як інтелектуальну, так і правозастосовну, що полягає у виборі альтернативного чи найбільш підходящого варіанту дій, причому більшість з них у своїх визначеннях фактично ототожнюють «*повноваження*» з «*діяльністю*», хоча ми переконані, що остання за своїм обсягом має ширше значення.

Так, повноваження здебільшого визначають як – право на вчинення певних дій, у той час як діяльність – це процес виконання певних дій, задля виконання яких у деяких випадках необхідно бути наділеним відповідним обсягом повноважень.

Для прикладу, А. Барак у своїй праці використовує поняття «*вільний розсуд*», говорячи, що це повноваження надане особі, яка наділена владою, обирати між двома або більше альтернативами, коли кожна альтернатива законна [3, с. 13].

В. Авер'янов тлумачить поняття «дискреційна влада» як спосіб реалізації влади, за яким відповідний суб'єкт застосовує надані йому в межах закону повноваження на власний розсуд, без необхідності узгодження в будь-якій формі своїх дій з іншими суб'єктами [4, с.195].

Ю. Барабаш зазначає, що для кращого розуміння дискреції варто одночасно поєднати два елементи: «*вольовий, який включатиме в себе вільний розсуд, і інтелектуальний (морально-правовий), який означає використання дискреційних повноважень»за здоровим глуздом*» [5, с.51], під яким варто розуміти не логічний шлях дій, а розумну стабільність правопорядку. Зокрема, автор посилається на європейські країни, де межами розсуду влади є історичні конституційні традиції та правові звичаї. Саме правові норми на моральному, соціальному та традиційному рівнях можуть стати «*розумним обмеженням*» і не дозволяють покладатися лише на внутрішні мотиви при здійсненні розсуду. Така позиція автора перетинається із доктриною так званого «*розумного розсуду*» *(reasonable discretion)*, яка виступає у ролі правового принципу, який використовується у правозастосовній практиці США та

говорить про те, що судді та всі правоохоронні органи мають використовувати свій розсуд у розумних межах із врахуванням загальних принципів справедливості та рівності. Проте, при використанні свого розсуду, вони зобов'язані враховувати конкретні обставини справи, дотримуватись загальноприйнятих норм і принципів права, та не перевищувати межі наданих їм повноважень, що сприяє прийняттю більш гнучких та справедливих рішень, а також сприяє захисту прав і свобод громадян, запобігає зловживанню владою та підвищує довіру до правової системи [6].

О. Лагода наводить дефініцію цього поняття, під яким розуміє правозастосовчу діяльність щодо використання можливого варіанта поведінки, визначеного законом, на власний розсуд при вирішенні поставлених перед ним завдань, спираючись при цьому на принципи, що регулюють його діяльність [7, с.92].

А. Селіванов стверджує, що дискреційне повноваження може також полягати в можливості обрати один варіант серед двох чи більше варіантів, передбачених законом [8, с. 60].

Г. Ткешеліадзе прирівнює розсуд до права вибору, яке застосовується у тих випадках, коли суду надано право вибору між двома або кількома рішеннями, передбаченими правовою нормою рівнозначними щодо законності [9, с.36].

О. Папкова, у свою чергу, сприймає розсуд як врегульовану правовими нормами, здійснюваний у процесуальній формі специфічний вид правозастосовної діяльності, сутність якої полягає в наданні у відповідних випадках повноважень самостійно вирішувати спірне правове питання на основі норм права, виходячи з мети, переслідуваної законодавцем, принципів права та інших загальних положень закону, конкретних обставин справи, а також засад розумності, сумлінності, справедливості й основ моралі [10, с.107]. Утім, згодом доповнила своє визначення та виклала його таким чином: інтелектуально-вольова владна діяльність, сутність якої полягає в наданні правозастосовному суб'єкту у відповідних випадках повноваження вирішувати спірне правове питання, виходячи із цілей і принципів права, інших загальних положень закону, конкретних обставин справи, а також засад розумності, добросовісності, справедливості та основ моралі [11, с.7].

М. Рісний визначає розсуд як передбачене юридичними нормами повноваження правозастосувального суб'єкта обирати один з декілька дозволених ними варіантів рішення щодо встановлення застосовуваної норми, з'ясування (тлумачення) її змісту або визначення міри конкретизації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, яке реалізується в певній процесуальній формі з огляду на зміст цієї норми та конкретні обставини справи й інші юридично значимі факти з метою забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності державно-правового регулювання [12, с.34].

Також В. Канцір, хоча і використав іншу варіацію поняття розсуд - *«угляд»*, яке на разі не набуло великого розголосу та зазнає критики, утім сформулював наступне поняття - це дозволена процесуальним законом інтелектуальна діяльність, змістом якої є проведення оцінки правових (й інших) явищ та здійснення вибору одного з декількох допустимих меж, відносно визначеної за змістом правової та процесуальної норми, варіантів правозастосовного рішення для забезпечення законності, справедливості, доцільності й ефективності правового регулювання [13, с.47].

До числа тих, хто вважає розсуд *різновидом самостійності,* належать В. Меньшиков та Б. Лазарєв. В. Меньшиков закликає розуміти під розсудом самостійність суб'єкта правозастосування щодо вибору засобів і способів для вирішення юридичних питань, межі якої встановлюються законом [14, с.18].

Б. Лазарєв розглядає поняття як певний ступінь оперативної самостійності в ухваленні рішення про те, чи вступати в дію в тому чи іншому випадку, у виборі моменту вступу в дію і найбільш доцільного вирішення питання з декількох допустимих законом варіантів [15,с.92], а відтак більше говорить про розсуд як вольову сторону співвідношення доцільності і законності. Проте, позиція автора щодо співвідношення законності і доцільності суперечить концепції *«правової держави»*, адже закон є вищою мірою доцільності і протиставляти зазначені категорії неможливо - це

крок назад у безконтрольну та всеохоплюючу діяльність посадових осіб державно – управлінського апарату [7, с.90].

Переконаними в тому, що розсуд – це *принцип*, залишаються В. Манохін та П. Куфтирєв.

В. Манохін наполягає на твердженні, що Конституція уповноважує суди на здійснення розсуду, з огляду на що його варто вважати конституційним принципом [16, с. 23], а-П. Куфтирєв підтримує точку зору, що суддівського розсуду в його найбільш широкому тлумаченні - це вихідний принцип здійснення правосуддя, який полягає в гарантуванні суб'єктові правозастосування (судді) правомочностей щодо обрання найбільш оптимального варіанту вирішення правового питання, відповідно до нормативно визначених меж, вихідних засад та цілей права, конкретних обставин справи [2, с. 43].

Також є дослідники, які розглядають розсуд як *спосіб*, тобто дія чи прийом, що дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось.

Такої позиції дотримується М. Маліков, говорячи, що розсуд можна розглядати як спосіб взаємозв'язку між якістю законодавства та ефективністю правозастосування, який функціонує для усунення прогалин у праві [17, с.9].

З точки зору А. Стьопіна, розсуд розглядається як один із способів вирішення дійсних проблем, пов' язаних із правовими межами ухвалення рішень у складних категоріях справ [18, с. 25].

Із часом деякі автори почали досліджувати безпосередньо судовий розсуд, враховуючи, що саме він є предметом нашого дослідження, вважаємо за необхідне розглянути його окремо.

К. Комісаров вважає, що розсуд - це надана суду правомочність приймати, відповідно до конкретних умов, таке рішення з питань права, можливість якого випливає із загальних і лише відносно визначених вказівок закону [19, с.51].

Так, І. Лапшина визначає судовий розсуд як специфічний вид судової правозастосувальної діяльності, сутність якої полягає в наданні суду у відповідних випадках повноважень ухвалювати таке рішення, можливість котрого випливає із загальних і тільки відносно визначених положень закону [20, с.72].

І. Сенякін визначає судовий розсуд як надане суду повноваження приймати, відповідно до конкретних обставин справи, таке рішення щодо правових питань, можливість якого випливає із загальних та лише відносно визначених норм законодавства [21, с.73].

В. Подмосковний судовий розсуд тлумачить як надане судді законом повноваження свободи обрання одного із декількох закріплених у правовій нормі альтернативних, але у рівній мірі законних рішень у справі, що ґрунтуються на його переконанні [22, с.19].

Л. Берг відзначає, що судовий розсуд - це елемент судової правозастосовної діяльності, яка полягає в обранні мотивованого, законного та обґрунтованого рішення, що вчиняється уповноваженим суб'єктом (суддею) з конкретної юридичної справи в межах, встановлених нормою права [23, с.8].

Тобто позиція більшості авторів наступна, якщо судовий розсуд реалізується судом, то відповідно він має бути певною мірою обмеженим у виборі варіантів врегулювання правового конфлікту, хоча закон не завжди може передбачити всю специфіку та особливості спірних правовідносин. До прикладу, останні постанови Касаційного адміністративного суду в складі нового Верховного Суду транслюють позицію, що *«суд не обмежений у виборі способів відновлення порушеного права особи»* [24].

В. Гончаров та В. Кожевніков вважають, що розсуд правозастосувального суб'єкта існує лише тоді, коли він у своїй професійній діяльності оперує (керується) диспозитивними нормами, у тому числі і тими, що містять оціночні поняття [25, с.54].

У цьому випадку вважаємо за необхідне підкреслити, що в розрізі адміністративного судочинства можна стверджувати про відсутність імперативних норм щодо примусового вибору певної поведінкової настанови, що, з одного боку, дає можливість суду вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод та інтересів, а з іншого боку, необхідність дотримання процесуальних процедур.

Найближчим, на наш погляд, був О. Сеньків, який розглядав поняття судового розсуду в рамках адміністративного судочинства і ви-

значив судовий розсуд як передбачене законодавством право суду, яке реалізується з дотриманням встановленої процесуальної форми здійснення правосуддя в адміністративних справах, надає йому можливість під час прийняття судового рішення (вчинення процесуальної дії) вибрати з декількох варіантів рішення (дії), встановлених законом чи визначених на його основі судом (повністю або частково за змістом та/чи обсягом),найбільш оптимальний у правових і фактичних умовах розгляду та вирішення конкретної справи, з метою забезпечення верховенства права, справедливості та ефективного поновлення порушених прав та інтересів учасників процесу [26, с.59].

Висновок

Отже, проведене нами дослідження дає підстави надати власне визначення *«розсуд суду»*, яке варто розуміти як процесуальну можливість або право суду легітимно обирати належний спосіб відновлення порушених прав та свобод учасників процесу при вирішенні правового спору, на підставі власного судження в рамках усебічного, повного, об'єктивного дослідження та оцінки (винятковых) обставин справи, виходячи із правових принципів та загальних засад судочинства.

Література

1. Литвин Н.А. Ярош А.О. Адміністративне судочинство як основний засіб захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Наше право. 2020. № 1. С. 22-27.

2. Куфтирєв П.В. Суддівський розсуд у теорії права: дис. ... канд. наук: 12.00.01/ П.В. Куфтирєв; Київ, 2009. С. 208.

3. Барак А. Судейское усмотрение / А. Барак : Пер. с англ. М.: Изд–во «Норма», 1999. С. 376

URL:https://lawbook.online/pravo-sudebnoe/sudeyskoe-usmotrenie-perevod-angliysk-ogo-ch1.html (дата звернення: 11.03.2022 р.)

4. Авер'янов В.Б. Дискреційна влада : Юридична енциклопедія : у 6 т. Українська енциклопедія, Київ, 1999. Т. 2. С. 195–196

5. Барабаш Ю.Г. Дискреційніповнова женнявищихорганіввлади: правова природа та умовиефективногозастосування. Університетські наукові записки. Харків, 2007. № 4 (24). С. 49–54.

6. Фуфалько Т.М. Обмеження дискреційних повноважень як складова принципу пропорційності. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Харків, 2012. № 1. С. 52–59.

7. Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: дис. … канд.. юрид. наук; О.С. Лагода, Ірпінь, 2007. С. 187.

8. Селіванов А.О. Адміністративний процес в Україні: реальність і перспективи розвитку правових доктрин / А.О. Селіванов. К.: Ін Юре, 2000. С. 68.

9. Ткешеліадзе Г. Т. Судебная практика и уголовный закон : автореф. дисс… докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право; Криминология» / Г. Т. Ткешелиадзе. –- М., 1981. – С. 35–36

10. Папкова О.А. Понятие судейского усмотрения / О.А. Папкова // Журнал российского права. 1997.№12. С. 98-118.

11. Папкова О.А. Судейское усмотрение в гражданском процессуальном праве /- О.А. Папкова // Законодательство. 1999. №2. С.41-54.

12. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук / М.Б. Рісний, Львів, 2006. С. 170.

13. Канцір В.С. Проблеми судового угляду при застосуванні кримінального законодавства України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.С. Канцір, Львів, 1998. С. 175

14. Меньшиков В.В. Индивидуально-правовая регламентация общественных отношений.// Сборник аспирантских работ. Вып. 9 – Свердловск, 1969. – С.18

15. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления / Б.М. Лазарев. М.: Юрид. лит., 1972. 280 с.

16. Манохин В. М. Правовое государство и проблема управления п усмотрению /- В. М. Манохин // Советское государство иправо. -1990. - №1. - С.22-31.

17. Маликов М. Проблемы усмотрения правоприменителя: природа, признаки,

пределы. Тексты лекций. - Уфа.: - Редакционно-издательський отдел Башкирского университета, 1990. - С. 68.

18. Стёпин А.Б. Пределы судебного усмотрения при назначении наказания за терроризм. // Право и безопасность. – 2005, №2 (15), С.25-31

19. Комиссаров К.И. Судебное усмотрение в советском гражданском процессе /- К.И. Комиссаров // Сов. гос. и право. 1969. №4. С.51-59.

20. Лапшин И. С. Диспозитивные нормы права : монография / Иван Сергеевич Лапшин. – Н. Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2002. – С.132.

21. Сенякин, И. Н. Судебное усмотрение в частном праве (общетеоретический анализ) / И. Н. Сенякин, А. Б. Степин, В. Д. Подмосковный. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2005. – С. 240

22. Подмосковный В.Д. Правовая основа судебного усмотрения по российскому законодательству (вопросы теории и практики): дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.Д. Подмосковный; Волгоград, 2004. С.158

23. Берг Л.Н. Судебное усмотрение и его пределы: общетеоретический аспект: дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Л.Н. Берг; Екатеринбург, 2008. С.202

24. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду: головуючого судді - Гімона М.М., суддів: Мороз Л.Л., Кравчука В.М. від 16 травня 2019 р. у адміністративній справі 821/925/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81795808. (дата звернення: 24.02.2022)

25. Гончаров В. Б. Проблема усмотрения правоприменяющего субъекта в правоохранительной сфере / В. Б. Гончаров, В. В. Кожевников // Государство и право. – 2001. — № 3. – С. 51 – 60.

26. Сеньків О.І. Судовий розсуд в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.І. Сеньків; Ірпінь, 2012. С.250

SUMMARY

The article examines scientific approaches to the right to understand judicial discretion in administrative proceedings. It is noted that the modern Ukrainian judicial system has been in a state of reform for several years on the way to European integration, the purpose of which is to ensure complete independence, impartiality and, most importantly, efficiency. However, there are still a number of issues that have not moved due to the encounter with the ingrained difficulties of implementing and observing legal principles, which are not characteristic of the former state of authoritarian rule with a legal system of the Soviet model, where greater emphasis was always placed on strict rules and compliance, and not on individual judgment and discretion.

It is noted that over the past four years there have been several successful attempts to separate the Ukrainian approach to the application of judicial discretion in the modern procedural plane from the Soviet dogmatic doctrine, where at that time alternative options for solving legal problems were not even considered. It is precisely such attempts that are currently being discussed in the resolutions of the higher administrative bodies of the Ukrainian courts, where the position is openly expressed about the impossibility of limiting the court in the choice of ways to restore violated rights and freedoms, which in fact emphasizes the need to change the scope of the court's powers, which in the conditions of the ongoing judicial reform, has there are no chances of increasing the possibility of real resolution of disputed legal relations and providing the judicial system with effective mechanisms for the protection of violated rights and freedoms.

On the basis of the conducted research, a proper definition of "court discretion" is proposed, which should be understood as a procedural possibility or the right of the court to legitimately choose an appropriate method of restoring the violated rights and freedoms of the participants in the process when resolving a legal dispute, based on its own judgment within the framework of a comprehensive, complete, objective research and evaluation of the (exceptional) circumstances of the case, based on legal principles and general principles of judicial proceedings.

Key words: discretion of the court, discretionary powers, judicial system, administrative proceedings, court decisions, justice.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ЗЛОЧИНАХ ЩОДО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ

ЮХНО Олександр Олександрович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки, Харківський національний університет внутрішніх справ

СТРОК Інна Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету №1, Харківський національний університет внутрішніх справ

https://orcid.org/0000-0002-0423-714X, strok_i@ukr.net

УДК 343.121.4(477)

DOI 10.32782/EP.2023.3.5

У статті на ретроспективному рівні досліджено генезис, законодавче закріплення і регулювання у нормах міжнародного законодавства, при застосуванні міжнародних правових стандартів і адаптації їх до Конституції України, національного кримінального, кримінального процесуального та іншого законодавства та відносно внесених змін до нього з питань недопущення жорстокого поводження з тваринами за останні 11 років. Проведено стан дослідження в цьому напрямі, результати наявної наукової дискусії, наукові позиції окремих учених і представників наукових шкіл, на підставі чого автором напрацьовано власні наукові позиції в розрізі проведеного дослідження та його результатів. Надано обґрунтування актуальності піднятих у статті досліджених проблемних питань в Україні і світі, виходячи із тенденції щодо збільшення кількості утримання тварин фізичними і юридичними особами, зокрема екзотичних та заборонених видів (бійцівських і хижаків та ін.). Враховуючи статистичні дані щодо щорічного збільшення фактів жорстокого поводження з тваринами, неналежними умовами їх утримання, розмноження та інший стан, окремо досліджено питання щодо алгоритму і механізму кримінальних процесуальних, адміністративно-правових та інших дій при проведенні досудового розслідування щодо дослідженої категорії кримінальних правопорушень у цьому напрямі та наявні проблемні питання у механізмі відшукання, збирання, фіксації й оцінки доказів учасниками кримінального провадження, застосування відповідних криміналістичних методик. Окремо приділена увага залучення відповідних спеціалістів до участі в кримінальному провадженні, взаємодія слідчого з представниками інших служб і підрозділів як Національної поліції, так і Державної служби України з надзвичайних ситуацій, громадськості, представників волонтерських організацій, представниками органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації. Надано теоретичні, законодавчі і прикладні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення ведення кримінальних проваджень у цьому напрямі.

Ключові слова: тварини, закон, жорстоке поводження, докази, кримінальне провадження, ветеринар, експертиза, досудове слідство, удосконалення, причини, запобіжні заходи.

Постановка проблеми

За результатами проведення реформи національного законодавства і правоохоронних органів, зокрема чинного КПК України було повністю трансформовано процесуальну роль слідчого при розслідуванні тяжких злочинів, до яких належить і жорстоке поводження з тваринами. Міжнародна спільноста давно опікується цими проблемами та реагуванням держав у світі щодо такого напряму діяльності із залученням до цього правоохоронних і судових інстанцій. У вказаному напрямі міжнародною спільнотою прийнято ряд міжнародних

правових актів, які у 2013 році ратифіковані й Україною та відповідно до цього прийнято і удосконалено ряд національних законодавчих актів. Спостерігається тенденція серед населення щодо збільшення кількості утримання різних, у тому числі й екзотичних і заборонених (бійцівських, хижих) тварин, разгалужується сфера їх ветеринарних, харчових, виставочних, розмножувальних заходів та іншого обслуговування. У той же час у суспільстві проводиться значна організаційна робота по недопущенню фактів бродяжництва безпритульних тварин, їх розплідності та утримання в певних притулках, зокрема на волонтерських засадах. У той же час серед власників таврин та інших осіб мають місце непоодинокі факти жорстокого поводження з ними, це розповсюджено, зокрема, і серед дітей та молоді, незважаючи на посилення адміністративної і кримінальної відповідальності за такі дії та збільшення кількості осіб, які притягуються до неї. Такі факти носять резонансний характер у суспільстві та широко оприлюднюються в засобах масової інформації. Вказане спонукає науковців та практиків правоохоронних органів до наукового дослідження причин і умов, що сприяють вчиненню таких видів тяжких злочинів та напрацюванню пропозицій щодо вирішення наявних проблемних питань з удосконалення процесуального механізму досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень та адміністративних матеріалів такої категорії.

Стан дослідження проблеми

Проблематику цієї теми досліджували науковці : С.Є. Абламський, В.А. Гвоздій, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, О.О., Кочура Л.М. Лобойко, Л.Д. Удалова, О.В. Мартовицька, І.В. Ракіпова, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.О. Юхно, Ю.П. Янович та інші.- Зокрема, вивчення питань щодо проблем збирання доказів у кримінальному провадженні досліджували: В.Г. Гончаренко,- Ю.М. Грошовий, Є.А. Доля, Є.Г. Коваленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький та інші науковці. За останні роки, враховуючи внесення змін до ст. 59 Конституції України (2016 р.) і понад 100 до чинного КПК України, доцільно звернути увагу на дисертаційні дослідження О.В. Маслюкова «Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення) 2017 року, І.В Дубівки «Діяльність адвоката в стадіїї досудового розслідування» 2017 року,- Т.В. Волошанівської «Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті Європейських стандартів справедливого судового розгляду» (монографія) 2020 року, О.В. Мартовицької «Теоретичні та прикладні проблеми інституту професійної правничої допомоги у кримінальному провадженні України» (монографія) 2021 року, І.В. Ракіпової «Правозахисна комунікація потертпілого у кримінальному провадженні України (монографія) 2022 року та інших вчених. Однак, порушені питання в цій статті раніше досліджували вченими лише фрагментарно, а концептуальні питання щодо особливостей залучення відповідних спеціалістів і судових експертів, збирання доказів у кримінальному провадженні у таких специфічних розслідуваннях фактів жорстокого поводження з тваринами за останній період здійснювались мало та недостатньо. Незважаючи на значний обсяг порушених проблемних питань у дослідженнях вказаних та інших вчених, наявні проблеми значний час залишаються невирішеними. Усе ще залишаються актуальними питання усунення законодавчих прогалин у повноваженнях посадових осіб слідства, прокуратури, слідчих суддів, захисників-адвокатів та визначення процесуальних механізмів здійснення ними своїх функцій тощо, що потребують свого законодавчого і прикладного вирішення та вимагає окремих наукових досліджень.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є проведення дослідження норм міжнародного і національного законодавства щодо правового реагування на факти жорстокого поводження з тваринами, адаптації національних законів до міжнародних правових стандартів, встановлення наявних проблем у теорії, законодавстві та практиці досудового розслідування щодо розслідування фактів жорстокого поводження з тваринами. *Завданням* є з'ясування протиріч, прогалин та проблемних теоре-

тичних, прикладних та тактичних питань у чинному законодавстві, у практиці ведення кримінальних проваджень такої категорії та напрацювання шляхів їх вирішення і удосконалення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що, незважаючи на позитивні результати правової реформи й удосконалення положень чинного КПК України в ході проведеного дослідження виявлено ряд прогалин, зокрема в частині неузгодженності процесуального механізму й алгоритму проведення досудового розслідування щодо фактів жорстокого поводження з тваринами, а також особливостей збирання, фіксування й оцінки доказів, на підставі чого та з урахуванням наявної судової практики напрацьовано відповідні пропозиції і рекомендації щодо вирішення цих питань. Аргументовано на тому, що реалізація їх можлива лише шляхом внесення відповідних змін до чинного кримінального процесуального, адміністративного та іншого законодавства України, судової експертології, зокрема з унормування проблемних питань утримання і поводження та надання правової оцінки і запобігання фактам порушень та жорстокого поводження з тваринами з боку фізичних і юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу

За дослідженням встановлено, що на сьогодні у суспільстві жорстоке поводження з тваринами зустрічається нерідко, ці факти негативно впливають на свідомість і моральний стан людей, сприяють поширенню жорстокості та агресивності, зокрема серед дітей та молоді, які є майбутнім нашої країни. В Україні впродовж останніх років тема захисту тварин від жорстокого поводження залишається актуальною і піднімається на міжнародному, науковому, законодавчому і прикладному рівні та в ході наукових дискусій. Такі тенденції пов'язані з істотним збільшенням випадків жорстокого поводження з тваринами, їх мордування, каліцтва та знищення. Так, відповідно до статистичних даних ГСУ Національної поліції України, у період з 2020 по 2022 рр. досудове розслідування за ст. 299 КК України проводилось у 1439 кримінальних провадженнях, з яких 529 були зареєстровані у 2021-2022 рр., що є значним, якість розслідування їх ще залишається низькою, а кількість проваджень скерованих до суду малою. Процес удосконалення розвитку демократії кожної країни світу спонукає до збільшення уваги щодо дотримання права тварин, їх захисту від насильства, жорстокого поводження, каліцтва та навмисного винищення, а також до питань відтворення і розмноження тих, які зникають у природі.

Узагальнюючи законодавчий досвід зарубіжних країн, С.П. Репецький констатує, що в таких країнах, як США, Канада, Австралія та країнах Європейського Союзу задоволення хворобливих пристрастей у спричиненні страждань та вбивств тварин є кримінальним злочином і суворо переслідується. Вказане свідчить, що реалізація прав людини цінується і дотримується лише у тому суспільстві, яке поважає права тварин [1, с.127], що ми підтримуємо. Згідно з генезисом дослідженого питання, ще в листопаді 1987 року було прийнято «Європейську конвенцію про захист домашніх тварин» [2], яку Україна ратифікувала 18.09.2013 р. Зокрема, у п. 1 ст. 3 цієї Конвенції зазначається, що ніхто не має права завдавати тварині непотрібного болю, страждань або шкоди. На виконання вказаної Конвенції, в Україні правові відносини у сфері захисту тварин від жорстокого поводження врегульовані Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [3], Законом України «Про тваринний світ» [4], Кримінальним кодексом України [5], Кримінальним процесуальним кодексом України [6], Цивільним кодексом України [7], Кодексом України про адміністративні правопорушення [8] та іншими нормативно-правовими актами. Але законодавче регулювання та вдосконалення цього напряму законотворчості залишається в динаміці та постійно потребує такого процесу.

Проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування фактів жорстокого поводження з тваринами на всіх його етапах потребує не тільки постійного вдосконалення наявних криміналістичних методик, тактики, прийомів, методів і засо-

бів, а й чіткого їх виконання відповідно до вимог КК України, КПК України і Кодексу про адміністративні правопорушення України та ін. При досудовому розслідуванні вказаної категорії злочинів важливе місце посідає першочергова слідча дія - огляд місця події, під час проведення якого спеціаліст-криміналіст надає слідчому консультації з питань, що потребують спеціальних знань та навичок, використовує науково-технічні засоби та спеціальне обладнання і звертає увагу слідчого на виявлені фактичні дані, що мають значення для такого розслідування. Окрім цього, під час проведення огляду місця події щодо дослідженого виду злочинів та з метою ефективного виявлення, фіксації, вилучення й оцінки слідів вчиненого злочину, слідчому необхідно також залучати й відповідного спеціаліста в галузі ветеринарної медицини, лікаря-ветеринара чи зоотехніка. Слідчий може використовувати спеціальні знання таких спеціалістів у двох формах: 1) для проведення слідчих (розшукових) дій; 2) для отримання консультацій з питань, що потребують спеціальних знань у галузі ветеринарії і зоотехніки. Лише такі спеціалісти допоможуть у встановленні виду, породи, віку тварини, а також можуть виокремити їх індивідуальні особливості, визначити характер ушкоджень, механізм та час їх утворення (ст. 71 КПК України) та здійснити попередню оцінку настання смерті тварин, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, вартості тварини та інші питання, виходячи із наявності конкретної слідчої ситуації.

З метою отримання доказів щодо жорстокого поводження з твариною, слідчому необхідно провести освідування осіб, які мали безпосередній контакт з конкретною твариною або доступ до неї відповідно до ст. 241 КПК України. Освідування по цій категорії злочинів доцільно проводити із залученням спеціаліста-судового медика, лікаря ветеринарної медицини чи зоотехніка. Під час проведення зазначеної слідчої дії відповідний спеціаліст може визначити певні сліди тваринного походження на тілі освідуваної особи, проконсультувати стосовно можливої їх локалізації або ж проконсультувати, чи належать виявлені сліди до жорстокого поводження з твариною відповідно до вимог ст. 241 КПК України. Після винесення постанови прокурором про проведення цієї слідчої (розшукової) дії, з нею ознайомлюється особа, яка підлягає освідуванню. Після цього такій особі пропонують добровільно пройти освідування, а в разі її відмови це проводять примусово. Після визначення всіх учасників слідчої (розшукової) дії та роз'яснення їх прав і обов'язків, спеціаліст і слідчий переходить до виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину та встановлюють особливі й індивідуальні прикмети та інші особливості. Якщо під час проведення освідування особи постає необхідність оглянути його одяг або інші речі, слід відповідно до ст. 237 КПК України окремо провести огляд речей. Необхідними слідами зможуть бути сліди шерсті, крові, інші біологічні виділення, що можуть належати тварині і мають значення для призначення можливої експертизи, зокрема за слідами ДНК-профілів. У такій категорії проваджень може бути проведений обшук відповідно до ст. 233-236 КПК України. Його проведення спрямовано на отримання нових доказів, а також на перевірку чи спростування вже отриманих доказів. Метою обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення, вилучення доказів такого злочину, відшукання його знарядь або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, слідів приховування злочину, слідів перебування в житлі тварини та жорстокого поводження з нею. а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб відповідно до положень ст. 234 КПК України.

Особливу увагу під час проведення розслідування цієї категорії злочинців слід приділити проведенню заходів забезпечення кримінального провадження. Одним із найпоширеніших з них є арешт майна. Якщо тварина стала предметом або знаряддям вчинення злочину, вона підпадає під ознаки речового доказу відповідно до ст. 98 КПК України. За положенням п.1 ч.2 ст.170 КПК України арешт майна проводиться з метою збереження речового доказу. Так, у разі необхідності, слідчий повинен визнати тварину речовим доказом, провести обшук з метою відшукання її та накласти

арешт тощо. Арешт може бути накладений на будь-яку тварину: домашню, сільськогосподарську, дику та інші види. З метою ефективного розслідування дослідженої категорії злочинів слідчому доцільно враховувати судову практику, зокрема щодо застосування арешту такого виду майна. Так, наприклад, слушною є ухвала слідчого судді Оджонікідзевського районного суду м. Харкова у справі № 645/2549/20, якою було накладено арешт на домашніх тварин - на собаку, кішку, морську свинку, щодо яких після розгляду в суді було заборонено відчуження, користування та розпорядження вказаними тваринами (майном). Місцем зберігання цих тварин (майна) судом було визначено територію та приміщення КП «Центр поводження з тваринами» у зв'язку із жорстоким поводженням щодо них власника, який бив та знущався, чим спричинив їм тілесні ушкодження [9]. Іншим прикладом є використання ухвали слідчого судді Красноармійського міськрайонного суду Донецької області у справі № 235/7763/18 якою ухвалено арешт диких тварин-ведмедів та визначення наступного їх місця перебування на території Реабілітаційного центру для хижих тварин у Запорізькій області. Підставами такого рішення суд визнав наступне : місце та умови утримання тварин не відповідали їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям, не забезпечувався достатній простір для їх розміщення, не було обладнано необхідним пристосуванням для забезпечення їх життєдіяльності, зокрема достатнього укриття від непогоди і від надмірного сонячного випромінювання. Годівля тварин здійснювалась без складання кормових раціонів для конкретного виду, без складання необхідної документації. Вимоги щодо протиепізоотичних, зоогігієнічних, карантиних та інших ветеринарно-санітарних заходів при утриманні тварин не дотримувалися. Переміщення тварин здійснювалося без дозволу державного ветеринарного інспектора та без додержання карантину. Журнал ведення записів з інформування державного ветеринарного інспектора був відсутній [10]. Таким чином, слідством і судом обґрунтовано та доказано, що була реальна загроза загибелі хижих тварин.

Одним із поширених та складних для доказування фактів жорстокого поводження з домашніми тваринами є в приміщенні квартири, приватному будинку чи ділянці. Якщо працівниками поліції, які прибули на виклик щодо знущання над тваринами, буде виявлено, що тварина жива, немає ознак тілесних ушкоджень та каліцтва, працівники поліції за наявності доказів уповноважені скласти протокол за ст. 89 КУпАП («Жорстоке поводження з тваринами») та вилучити тварину як об'єкт правопорушення до рішення суду. У разі виявлення кримінальних ознак, зокрема тілесних ушкоджень, каліцтва, або коли є підстави вважати, що тварина мертва, то в таких випадках слідчий повинен провести огляд житла і тварини згідно зі ст. 237 КПК України за участю відповідного спеціаліста. У разі, якщо власник не відчиняє двері, проте чутно голос тварин та ін., що свідчить, про знущання над твариною за дверима чи огорожею, то є підстави вважати, що вчиняється злочин або замах на злочин відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК України, і слідчий, прокурор мають право до винесення ухвали слідчим суддею увійти до житла чи іншого володіння особи, що оцінюється як винятковий і невідкладнй випадок, пов'язаний із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням особи, яка підозрюється у вчиненні такого злочину. При цьому слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення вказаних виняткових дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Під час розслідування злочинів, передбачених ст. 299 КК України серед використаних слідством доказів мають бути також і висновки патологоанатомічного розтину трупу тварини (саме його дуже важливо провести вчасно та якісно), висновки судово-ветеринарної і судово-психіатричної експертиз, показання підозрюваного, свідків та потерпілого, протокол огляду місця події, серед речових доказів – знаряддя та інші речові докази щодо вчинення злочину. Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами важливим є використання спеці-

альних знань у галузі ветеринарії, тваринництва, зооветеринарії та інших галузей знань, і в подальшому для призначення вищезазначених та інших експертиз. Проведення судово-ветеринарної експертизи є виправданим, коли сукупність інших доказів за відсутності експертних знань не дає можливості встановити конкретні обставини вчинення злочину, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Так, наприклад, із результатів судово-ветеринарної експертизи слідчому стало відомо, що на територію приватного домоволодіння у-м. Харків проникла невстановлена особа і нанесла твердим тупим предметом удари по голові від чого вона померла. Під час огляду місця події виявлено труп собаки без ознак життя. У результаті судово-ветеринарного дослідження трупа собаки комісія судових експертів встановила ушкодження, що виявилися смертельними і мали прижиттєвий характер. Характер травм, спричинених собаці, їх локалізація (голова, права грудна кінцівка) та їх патоморфологічна характеристика свідчили про те, що вони стали не сумісні з життям без надання швидкої ветеринарної допомоги, а самі ушкодження собаці нанесені багаторазово в життєво важливу ділянку тіла - голову. Смерть собаки була насильницькою і передчасною, наступила від больового шоку, поступової крововтрати і зупинки серця, внаслідок політравми, спричиненої тупим твердим предметом, яким могли бути: палка, держак від лопати, металічний прут тощо. Таким чином, експертами встановлено прямий причинно-наслідковий зв'язок між виявленими тілесними ушкодженнями (політравмою) та настанням смерті собаки. За характером ушкоджень, виявлених в трупі собаки, нанесені рани спричинили тяжкі страждання тварини перед смертю [11]. За визначенням-І.В. Яценка, С.І. Запари, А.В. Захар'єва, В.М. Кириченка основні питання, які можуть бути поставлені для вирішення судово-ветеринарної експертизи : 1) до якого виду відноситься тварина, труп якої було досліджено; 2) які ушкодження знайдено на тілі тварини; 3) коли і від чого настала смерть тварини; 4) чи мала місце насильницька смерть тварини; 5) який механізм спричинення ушкоджень тварин; 6) чи є ознаки, за допомогою яких можна встановити характер та особливості зброї або інших знарядь, за допомогою яких спричинені травми тварині; 7) яка давність виникнення ушкоджень тварини; 8) чи є і які прижиттєві чи посмертні травми знайдені в тілі тварини;- 9) який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень реєструється в тварини; 10) який причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженнями і причиною смерті тварини;- 11) який час могла чи не могла жити після отримання ушкоджень тварина; 12) чи була здатна тварина під час життя або після отримання травм переміщуватися самостійно; 13) які ускладнення здоров'я виникли від дії нанесених ушкоджень; 14) чи спричинили ушкодження страждання тварині при жорстокому поводжені з нею перед смертю [12 , с. 130-137], що ми підтримуємо, але додаємо, що вони не можуть бути обмежені вказаним, враховуючи завдання конкретного кримінального провадження і обставини вчинення конкретного злочину та ін. Слідчому важливо також звернути увагу й на необхідності попередньої консультації з експертом, якому буде доручення надання висновків у провадженні. Звернення за консультацією до експерта допоможе зекономити процесуальні витрати, час і уникнути таких небажаних наслідків, як: - отримання висновку експерта про «*неможливість провести дослідження*» через відсутність необхідних матеріалів чи з інших причин; - неможливість експерта відповісти на питання тому, що воно має правовий характер чи виходить за межі спеціальних знань експерта. Слід зазначити, що «*Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень*», затверджена Наказом Міністерства юстиції України №53/5 від 08.10.1998р., також передбачає доцільність консультацій із судовими експертами.- В Україні діють експертні установи та науково-дослідні установи, що регулюють механізм проведення розтину трупу тварин і судово-ветеринарну експертизу та зоотехнічні дослідження. Такі види експертиз, зокрема може проводити відділення судово-ветеринарної експертизи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім.

засл. проф. М.С. Бокаріуса» та інші, об'єктами якої можуть бути: тварини живі (свійські, дикі, мисливські, зоопаркові (екзотичні); трупи тварин (анатомічно-цілі, фрагментовані, скелетизовані); сировина для ветеринарно-біологічної промисловості (ендокринна, ферментна, спеціальна, кишкова, шлункова); корми тваринного походження, кормові добавки; речові докази (послід, блювотні маси тварин тощо); документи (матеріали досудових розслідувань і судових справ (протоколи розтину, акти епізоотичного обстеження господарства, журнали реєстрації і лікування хворих тварин, журнали видачі ветеринарних документів, декларація виробника, експлуатаційний дозвіл та ін.). Залежно від завдань, які ставляться при розтині трупів тварин, мета останнього може бути різною. Розтин трупів може проводитись для ідентифікації та діагностики, з науково-дослідною, судово-ветеринарною та навчальною метою. Розтин з діагностичною метою виконують тоді, коли необхідно з'ясувати причини загибелі тварини або підтвердити чи спростувати правильність клінічного діагнозу [14]. При інфекційних хворобах розтин трупів та вимушено забитих тварин дає змогу перевірити правильність та ефективність лікувально-профілактичних заходів, а в багатьох випадках встановити правильний діагноз та своєчасно розробити заходи з ліквідації захворювання. З науково-дослідною метою розтин трупів тварин проводять наукові співробітники при проведенні дослідів у відповідних установах. За допомогою цього методу встановлюють морфогенез (динаміку морфологічних змін при розвитку хвороб різної етіології) і патоморфоз (зміну динаміки морфологічних змін під дією лікування, умов зовнішнього середовища та ін.) захворювань, розробляють ефективні лікувально-профілактичні заходи та ін. З судово-ветеринарною метою розтин проводять у тому випадку, коли в загибелі тварин необхідно встановити вину тієї чи іншої конкретної особи. З навчальною метою розтин проводиться викладачами ветеринарних навчальних закладів для засвоєння студентами техніки розтину та суттєвості морфологічних змін при різних захворюваннях.

Під час розслідування підозрювані у вчиненні жорстокого поводження з тваринами підлягають судово-психіатричній, а неповнолітні судово-психологічній експертизі, або комплексній психолого-психіатричній експертизі залежно від їх психологічного стану під час вчинення злочину і після цього. Підставами для проведення вказаних експертиз можуть бути: відсутність мотиву для вчинення жорстокого поводження з тваринами, незрозуміле пояснення підозрюваним (обвинуваченим) власних дій; вияв підозрюваним (обвинуваченим) особливої жорстокості до тварини; неадекватна поведінка підозрюваного (обвинуваченого) під час досудового розслідування, демонстрування байдужого або зухвалого ставлення до вчинених ним протиправних дій; наявність у слідчого даних щодо перебування особи на психіатричному обліку, амбулаторному чи стаціонарному лікуванні у психіатричних закладах та проходження судово-психіатричної експертизи в минулому. Судово-психіатричні експерти можуть вирішувати також питання про наявність в підозрюваного ознак хронічного алкоголізму чи наркоманії, якщо в слідства або суду є такі підстави. Велике значення для досудового розслідування такої категорії злочинів мають речові докази, зокрема матеріальні об'єкти, що були знаряддям вчинення злочину і зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються, зокрема предмети, що були об'єктом злочину, гроші, цінності та інші речі, здобуті злочинним шляхом або отримані фізичною чи юридичною особою внаслідок вчинення вказаного. Так, ними можуть бути сліди шерсті, крові, біологічні виділення, які можуть належати тварині, сама постраждала тварина, труп тварини та її залишки, знаряддя вчинення злочину та ін.[13]. Речові докази зберігаються при кримінальному провадженні, за винятком громіздких предметів, які зберігаються в органах поліції, досудового слідства і в суді або передаються для зберігання відповідному підприємству, установі чи організації, про що складається протокол. Відповідальною за зберігання речових доказів, приєднаних

до кримінального провадження, є особа, яка проводить дізнання, слідчий, у суді – суддя, відповідальний працівник апарату суду або керівник апарату суду, а в експертній установі – співробітник експертної установи, у віданні якого речові докази перебувають у відповідний період, або керівник експертної установи.

Окрему увагу, як на новелу, слід звернути на порядок тимчасового вилучення тварин у кримінальному провадженні. Тварини є особливим об'єктом цивільних прав і на них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. До листопада 2021 року тварин тимчасово вилучали в порядку ст.168 КПК України («Порядок тимчасового вилучення майна»). У 2021 році цю статтю було доповнено частиною п'ятою згідно із Законом № 1684-IX від 15.07.2021, яка була введена в дію з 08.11.2021, відповідно до якої, якщо перебування тварини у власника становить загрозу для її життя або здоров'я, уповноважена службова особа зобов'язана тимчасово вилучити таку тварину та забезпечити її утримання в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. На теперішній час проєкт порядку тимчасового вилучення тварин розроблено Міністерством природи та знаходиться в процесі узгодження міністерств і відомств.

Об'єкти біологічного походження, у тому числі й ті, що підлягають мікроскопічному або хімічному дослідженню, повинні бути упаковані відповідно до науково-методичних і криміналістичних рекомендацій. Упаковка таких об'єктів (у тому числі тих, що потребують подальших досліджень частин трупів) проводиться співробітниками судово-експертних установ. Після завершення експертного дослідження зберігання біологічних об'єктів проводиться за місцем проведення досудового слідства. Якщо для зберігання біологічних об'єктів необхідні спеціальні умови, воно здійснюється в зазначених установах за узгодженням з його керівництвом. Під час проведення розслідування цієї категорії слідчий взаємодіє з багатьма представниками органів різних відомств, зокрема експертних установ, оперативних підрозділів, дільничними офіцерами поліції чи офіцерами громад, спеціалістами, працівниками Департаменту кіберполіції Національної поліції України, органів державної влади й місцевого самоврядування, громадських об'єднань, зоозахисних організацій, засобів масової інформації. При взаємодії слідчого з оперативними підрозділами доцільне спільне планування проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, своєчасне та якісне виконання доручень слідчого та інформування для швидкого внесення змін у план розслідування. Взаємодія слідчого під час розслідування досліджуваного виду злочину з громадськими об'єднаннями, зоозахисними організаціями, із ЗМІ та ін. в більшості випадків має непроцесуальний характер і полягає у безпосередньому виявленні та припиненні таких злочинів; повідомленні правоохоронним органам даних, які допоможуть у їх розкритті; участі в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій, виявленні і фіксуванні слідів та доказів злочину та ін.

Висновки

Під час розслідування фактів жорстокого поводження з тваринами важливе значення має використання спеціальних знань, які найчастіше застосовуються у таких формах, як: отримання консультацій, рекомендацій; залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій; призначення та проведення судових експертиз, зокрема у сфері досліджень ДНК-профілів. Залучають переважно таких спеціалістів, як : спеціаліста-криміналіста, лікаря ветеринарної медицини, зоотехніка, судово-ветеринарного експерта та ін. Спеціаліст у галузі ветеринарної медицини чи зоотехнік встановлює вид, породу тварини, її орієнтовний вік, індивідуальні ознаки тварини; визначає характер і ступінь тяжкості ушкоджень, які було завдано тварині, механізм їх утворення, застосовуваня знаряддя. Під час проведення слідчих (розшукових) дій він може давати консультацію слідчому, у яких місцях варто здійснювати пошук слідів тварини, а також відрізнити сліди тваринного походження від інших видів слідів. З метою підвищення ефективності досудового розслідування такої

категорії злочинів, встановлення причин і умов, що сприяли їх вчиненню, з цією та іншими потребами, з'ясовано нагальну потребу у взаємодії слідчого з представниками інших служб і підрозділів Національної поліції і МВС України, органів місцевого самоврядування, працівниками Державної служби України з надзвичайних ситуацій, волонтерськими, громадськими організаціями, працівниками засобів ЗМІ та ін. Проведення *слідчих (розшукових) дій* під час розслідування жорстокого поводження з тваринами на всіх його етапах потребує постійного вдосконалення не тільки наявних криміналістичних методик, відповідної тактики і слідчих прийомів, методів і засобів, а й чіткого їх регулювання нормами кримінального процесуального та іншого законодавства України. Дотримання прав тварин у світі є одним із показників стану правової, демократичної держави. Україна на шляху до євроінтеграції, подальшого демократичного розвитку та втілення фундаментальних принципів правової держави приділяє посилену увагу запобіганню, виявленню фактів жорстокого поводження з тваринами, та забезпечує, у свою чергу, швидке, повне та неупереджене їх досудове розслідування та підвищення належної моральної атмосфери, виховання правосвідомості в суспільстві. Втім, порушені питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Література

1. Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2010.- 127 с.

2. Європейська конвенція про захист домашніх тварин : Міжнародний документ від 13.11.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text/ (дата звернення 10.04.2023)

3. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text (дата звернення 10.04.2023).

4. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text (дата звернення 10.04.2023).

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III станом на 15.04. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI: редакція станом на 15.04.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV редакція станом на 15.04.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X редакція станом на 15.04.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

9. Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Харкова у справі № 644/2549/20. URL **:** https://reyestr.court.gov.ua/

10. Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області у справі № 235/7763/18 http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79678911

11. Судово-експертні випадки дослідження трупів тварин з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини : зб. наук. праць Харківська зооветеринарна академія. ДЗВА. 2018. Випуск 36, ч. 2. С. 130-138.

12. Яценко І.В., Запара С.І., Захар'єв А.В., Кириченко В.М. Судово експертні випадки дослідження трупів тварин з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини*. 2018. № 35. Ч. 2. С. 130-137.

13. Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду затверджена спільним наказом 27.08.2010 № 51/401/649/471/23/125 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text

14. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.

М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України URL: https://www.hniise.gov.ua

Yukhno Oleksandr Oleksandrovych, *Professor of the Department of Criminalistics, Forensic Science and Premedical Training, Doctor of Law, Professor, Kharkiv National University of Internal Affairs*
Strok Inna Anatoliivna*, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Criminal Procedure and Organisation of Pre-trial Investigation, Kharkiv National University of Internal Affairs*

PROCEDURAL FEATURES OF CERTAIN INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTIONS IN CRIMES OF CRUELTY TO ANIMALS

The article retrospectively examines the genesis, legislative consolidation and regulation in the norms of international law, in application of international legal standards and their adaptation to the Constitution of Ukraine, national criminal, criminal procedure and other legislation and the amendments made to it on the prevention of cruelty to animals over the past 11 years. The article analyses the state of research in this area, the results of the existing scientific debate, and the scientific positions of individual scientists and representatives of scientific institutions, and on the basis of the author develops his own scientific positions in the context of the study and its results. The substantiation of relevance of the problematic issues raised in the article about Ukraine and the world, based on the trend towards increasing the number of animals kept by individuals and legal entities, including exotic and prohibited species (fighting animals and predators, etc.). Considering the statistical data on the annual increase in the facts of cruelty to animals, inadequate conditions of their keeping, breeding and other conditions, separately examines the issue of the algorithm and mechanism of criminal procedural, administrative law and other actions during the pre-trial investigation. The analysis of the investigated category of criminal offences in this area and the existing problematic issues in the mechanism of search, collection, recording and evaluation of evidence by participants to criminal proceedings, and use of appropriate forensic techniques. Special attention is focused on the involvement of relevant specialists in criminal proceedings, the investigator interaction with representatives of other services and units both of the National Police and the State Emergency Service of Ukraine, the public, representatives of volunteer organizations, representatives of local self-government bodies, and the media. The author provides theoretical, legislative and applied suggestions and recommendations for improving the conduct of criminal proceedings in this direction.

Keywords: animals, law, cruelty, evidence, criminal proceedings, veterinarian, examination, pre-trial investigation, improvement, causes, preventive measures.

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ

БАНДУРКА Сергій - доктор філософії, докторант Харківського Національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/EP.2023.3.6

У статті розглянутий причинний зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) та суспільно небезпечними наслідками вчинення кримінального правопорушення . Причинний зв'язок охарактеризований як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення з матеріальним складом. Зазначено, що в науці кримінального права з проблеми причинного зв'язку склалися різні теоретичні підходи, у статті охарактеризовані основні з них. Наголошено, що причинний зв'язок, як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, підлягає обов'язковому встановленню у випадку, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення. Показано, що в разі відсутності причинного зв'язку суспільно небезпечного діяння з наслідком об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення відсутня, оскільки наслідок не є результатом вказаного діяння, він не створений таким діянням. Аргументовано, що причинний зв'язок існує об'єктивно як факт реальності, знаходиться поза свідомістю і волею людини, у т.ч. дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, але його можна виявити, пізнати, дослідити. У кожному кримінальному провадженні для встановлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом необхідно встановити не тільки діяння та суспільно небезпечний наслідок, а й причинний зв'язок між ними.

Причинний зв'язок слід відрізняти від випадкового, який не відображає закономірностей розвитку діяння (дії чи бездіяльності) настання суспільно небезпечного наслідку. Підкреслено, що діяння перебуває в причинному зв'язку з наслідками, якщо воно з неминучістю обумовлює його настання. Причинний зв'язок може мати місце тоді, коли діяння є головною умовою настання суспільно небезпечного наслідку.

Ключові слова: причинний зв'язок, об'єктивна сторона, кримінальне правопорушення, суспільно небезпечний наслідок, дія чи бездіяльність.

Постановка проблеми

У суспільному житті немає явищ, які не мають своїх причин. Усе обумовлено певними причинами, між ними і наслідками можуть існувати різні зв'язки, пізнання яких дозволяє зрозуміти події, явища, ситуації , що відбуваються. Пізнання причин, наслідків та зв'язків мж ними забезпечує можливість дати відповідь на питання, чому це діяння (дія чи бездіяльність) відбувається, чим воно викликане, що його обумовлює.

Причинний зв'язок має свої особливості. Між причиною і наслідком існує послідовність у часі: причина завжди є першою, а наслідок вторинним. Проміжок часу між причиною і наслідком може бути різним: як короткочасним, так і тривалим. Причину будь-якого наслідку варто шукати в подіях, що передують наслідкам. Але тимчасову по-

слідовність явищ не можна ототожнювати з причинним зв'язком. Одні обставини, що передують іншим, не завжди є причиною їх виникнення. Так, за весною йде літо, за ніччю – день, і це зовсім не означає, що весна причина літа, а ніч - причина дня [1].

Питання про причинний зв'язок виникає в процесі притягнення тієї чи іншої особи до відповідальності за шкідливі наслідки її дії чи бездіяльності. Якщо норми кримінального законодавства забороняють ті чи інші діяння, передбачають відповідальність за їх вчинення зі шкідливими наслідками, то для притягнення особи, винної у вчиненні такого діяння (дії чи бездіяльності), необхідно встановити причинний зв'язок між дією і наслідками.

У юридичній енциклопедії причинний зв'язок визначений як об'єктивний зв'язок між явищами, коли одне явище (причина) породжує, зумовлює виникнення іншого явища (наслідку). Засобами встановлення причинного зв'язку є практика, досвід, експеримент, спостереження. За цивільним і кримінальним законодавством – одна із підстав юридичної відповідальності.

Встановлення причинного зв'язку між протиправним діянням і шкідливими наслідками в ряді випадків не становить труднощів, оскільки він очевидний. Проте іноді розвиток причинності відбувається не за схемою «причина - наслідок». Причинно-наслідковий зв'язок може бути ускладнений різними обставинами. Це вимагає спеціальних знань і проведення судової експертизи. Важливо, щоб причинний зв'язок був пов'язаний з виною особи, яка вчинила правопорушення [2].

Більш широке визначення причинного зв'язку в кримінальному праві надається у Великій українській юридичній енциклопедії, за якою причинний зв'язок у кримінальному праві – обов'язкова ознака сторони кримінальних правопорушень (у редакції 2017 р. - злочинів) з матеріальним складом – становить об'єктивно існуючий зв'язок між діянням чи бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідки), коли дія чи бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку [3].

Причина (лат. causa) – те, без чого не було б наслідку. Взаємозв'язок між причиною і наслідком називають причинно-наслідковим зв'язком [4].

Мета і завдання статті

Автор з власного досвіду як адвокат знає, як складно буває при розслідуванні кримінальних правопорушень, формуванні правової оцінки дії чи бездіяльності, які обумовили надання шкоди потерпілому, порушенні прав і свобод людини, що мало наслідком моральні чи матеріальні збитки, встановити причинний зв'язок між фактом правопорушення і наслідками. У юридичній практиці і науковому тлумаченні питання про взаємозв'язок причини і наслідків є досить заплутаним, що безпосередньо впливає на класифікацію кримінальних правопорушень, встановлення вини та призначення покарання. Провести додатковий аналіз причинного зв'язку і є метою та завданням автора, статті.

Стан наукової розробленості проблеми

Причинний зв'язок у кримінальному праві досліджувався різними вченими, зокрема Ярмишем Н.М., Музикою А.А., Багіровим С.Р., Коржанським М.Й., Литвиновим О.М.,Дудоровим О.О., Хавронюком М.І., Берзіним П.С., Орловим Ю.В., Тацієм В.Я., Борисовим В.І., Тютюгіним В.І., Чернієм В.В., Стрельцовим Є.Л., Сокуренком В.В., Джужею О.М., Ященком А.М., та іншими.

До проблеми причинного зв'язку зверталися відомі філософи – І. Кант, Ф. Гегель,- А. Хорн, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккарія, Л. Фаєрбах, кримінологи і соціологи – Е. Сатерленд, Г. Гард, Г. Беккер, Е. Феррі, Ф. Ліст, А. Прінe, Р. Гарофало та інші, які розглядали різні теорії причин злочинності як взагалі, так і окремих її видів.

«Щоб не вплутатись в усе розмаїття різних теорій і підходів, їх зазвичай кваліфікують за тими чи іншими ознаками. Одна з найбільш поширених у країнах Західної Європи класифікацій виділяє три основні напрямки про причини злочинності, про зв'язок соціально-економічних, політичних, ідеологічних, культурно-моральних умов суспільного життя, як причин, з наслідками

вчинення кримінальних правопорушень, злочинів:

- класична школа (Беккарія, Бентам,-Фаєрбах);

- антропологічна школа (Ламброзо,-Е. Феррі);

- соціологічна школа (Феррі, Дюркгейм, Сатерленд)» [5].

Володимир Беньківський зазначає, що уявлення про причинний зв'язок, що має кримінально-правове значення, як про об'єктивну реальність закладалося ще в межах німецької кримінально-правової доктрини.

Сучасні уявлення, вважає згаданий автор, про об'єктивну властивість або характеристику причинного зв'язку були синтезом англійської та німецької кримінально-правової науки. В. Беньківський особливу увагу звертає на зміни в праві та законодавстві України, пропонує в проєктах кримінально-правових кодифікованих актів України більш точно визначити і взагалі передбачити поняття причинного зв'язку, підкреслює важливість з точки зору подальших досліджень формальної констатації наявності двох типів причинного зв'язку в сучасному кримінальному праві та законодавстві України: причинний зв'язок у складі кримінального проступку (offence) та причинний зв'язок у складі злочину (crime) [6].

Виклад основного матеріалу

У сучасному науковому осмисленні проблеми причинного зв'язку склалися різні теоретичні підходи, основними з яких є теорія необхідної умови «cinditio sine qua nin» (умова, без якої не може бути…), теорія адекватної причини, теорія необхідного спричинення, теорія без попереднього спричинення.

Кожна з вказаних теорій має певну обґрунтованість у визначенні причинного зв'язку в кримінальному праві, але одночасно викликають і критичні зауваження.

Як вважають О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов, В.Б. Харченко та інші, теорія необхідної умови (умова, без якої немає наслідку) охоплює дії всіх необхідних умов, таким чином допускається, що суспільно небезпечне діяння не обов'язково має бути причиною наслідку у буквальному значенні і терміна «причина», а може розглядатись і як суттєва умова для відповідних суспільно небезпечних наслідків, суттєвість такої умови визначається її еквівалентністю (рівнозначністю) з іншими, вмонтованому в структуру причинного зв'язку умовами, які лише у своїй комбінації (а не виокремлено) формують причину.

Теорія адекватної причини ґрунтується на одноманітних закономірностях появи наслідку від дії типових (адекватних) причин, за наявності яких констатується причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком.

Теорія безпосереднього спричинення (теорія найближчої причини) передбачає, що причинний зв'язок між діянням і наслідком буде мати місце лише тоді, коли діяння є найближчим фактором, який його породжує.

Теорія необхідного спричинення, яка, на думку вказаних вчених, є на сьогодні найбільш обґрунтованою та найменш вразливою для критики, полягає в тому, що суспільно небезпечні наслідки мають обов'язково передувати в часі діяння, останнє з необхідною закономірністю породжує наслідок, що означає: а) за відсутності діяння наслідок не настав би; б) у кожному разі вчинення такого діяння відповідний наслідок обов'язково настає; у зв'язку з цим не може вважатися ознакою об'єктивної сторони складу злочину випадковий зв'язок, який не є закономірним і виявляється лише в окремих випадках. Відповідно до теорії необхідного спричинення варто розрізняти два види причинного зв'язку: необхідний (об'єктивний, закономірний) і випадковий. Перший є ознакою об'єктивної сторони матеріального складу злочину, другий – ні [7].

Розглядаючи різні теорії причинного зв'язку в кримінальному праві, необхідно виходити з того, що є спільним і необхідним для дослідження категорії причинного зв'язку між кримінальним порушенням і наслідком, а саме:

а) причинний зв'язок, як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення, підлягає обов'язковому встановленню в правопорушеннях з матеріальним складом, тобто у випадках, коли суспільно

небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення;

б) причинний зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) і наслідками (суспільно небезпечними) – це об'єктивний зв'язок, факт реальності, який може бути пізнаний, уяснений, але існує поза волею людини;

в) у суспільстві, у природі, у реальності всі явища, події взаємопов'язані, перебувають у взаємозалежності і взаємодії;

г) причинний зв'язок має місце лише тоді, (коли) діяння передує наслідку і виступає необхідною умовою, що викликає настання наслідку і є головним фактором настання суспільно небезпечного діяння.

Встановлення причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками дає можливість розкрити об'єктивну сторону конкретного кримінального правопорушення з матеріальним складом.

«Однією з факультативних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення є причинно-наслідковий зв'язок. Він є необхідним елементом об'єктивної сторони тих складів кримінальних правопорушень, які містять вказівку не лише на заборонене діяння, а й на його шкідливий наслідок, адже відсутність причинного зв'язку між протиправним діянням особи і певним шкідливим наслідком виключає можливість притягнення її до відповідальності, а тому це питання заслуговує більш детального розгляду. [8]

Поняття причинності часто вживається і розуміється як детермінізм. Детермінізм – це вчення про взаємозв'язок і взаємну визначеність усіх явищ і процесів, пов'язаність причин і наслідків. Основне положення детермінізму полягає в тому, що все що існує, виникло не хаотично, спонтанно, а закономірно в силу обумовленості і загального причинно-наслідкового зв'язку. Зміст детермінізму розкривається в категоріях: взаємозв'язок, взаємодія, необхідність, випадковість, закон, умови, можливість і дійсність, причини, підстави, наслідок [9].

Причинно-наслідкові зв'язки та логічне мислення були головним об'єктом дослідження англійського філософа Девіда Юма.

Девід Юм вперше поставив питання, звідки ми можемо знати те, що посилає нам Бог і що дає нам підстави стверджувати, що наші сприйняття та їх причинно-наслідкова пов'язаність реально та дійсно впорядковані за якоюсь схемою.

Девід Юм вважав, що реальність, а також причини, наслідок, головне – розум – це всього на всього химера, створена рядом постійних співпадінь у морі світового хаосу. Такі співпадіння дуже стійкі, і деякі з них повторюються вже не одну тисячу років, що дає нам всі підстави вважати, що за однією дією слідкуватиме інша, та використовувати це для свого блага, проте, крім цієї не стовідсоткової вірогідності співпадінь, немає нічого, що дозволило б нам стверджувати про те, що між двома подіями у всесвіті існує будь-яка казуальність та необхідність. Юм заперечував не лише матеріальну і духовну субстанції, які є доведеними, але і причинність. Він вважав, що те, що одне явище попереджує інше, зовсім не означає, ніби попереднє – причина, а наступне за ним – дія (наслідок). Те, що ми називаємо причиною і наслідком, – це лише зміна явищ. Він запитував: чи отримуємо ми ідею причинності в досвіді? За попереднім іде наступне, за однією подією іде інша – ось і все, що ми знаємо з досвіду. Причини подій ми передбачити не можемо – вона не дана нам у досвіді.

Лише звичка спостерігати за зміною явищ викликає у нас ідею причинності, а звідси виникає і припущення повторення. І людина робить висновок: те, що виникає після того, виникає з причини того (у такому випадку день є причиною ночі). Так, за Юмом, з'являється неправильна ідея причинності. Юм не стверджував і не заперечував об'єктивного існування причинності, але гадав, що вона не підлягає доведенню.

Дійсно, кожна причина є, у свою чергу, наслідком другої причини, друга – третьої і так до безкінечності. Нескінченний ланцюг причин перетворюється в просту зміну явищ, і якщо ми не прийдемо до першопричини, то не знайдемо основ для ідеї причинності взагалі. Отже, за поглядами Юма, якщо немає першопричини, то сама ідея причинності зникає [10].

Нічик В.М. і Деменчук І.П. вважають, що коли розглядати кожний конкретний випадок окремо, то не буде можливості зробити будь-яких узагальнювальних висно-

вків.- зв'язку з цим розглядати слід сукупність конкретних випадків, згрупувавши їх за типовими ознаками. Умови, які не будуть типовими, тобто адекватними, не можуть розглядатися як причина. Проте виникає питання, за якими ознаками потрібно виділяти ці умови з усієї маси наявних умов. Вказані вище автори вважають, що дія повинна вважатись адекватною умовою, коли вона взагалі, а не тільки в цьому випадку, здатна спричинити настання наслідків [11].

У сучасному кримінальному праві найбільш обґрунтованим є думка, за якою під причинним зв'язком у кримінальному праві розуміють такий зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками, за якого наслідки з об'єктивною необхідністю породжуються діянням. [12]

Кримінальне законодавство визначає, що лише ті суспільно небезпечні наслідки є ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, які причинно пов'язуються із суспільно небезпечним діянням.

Про кримінальне правопорушення не може вестись мова, якщо шкода настала в результаті дії природи, поведінки тварин тощо.

При дослідженні причинного зв'язку у вчиненні кримінального правопорушення необхідно виходити з основного принципу, відповідно до якого суспільно небезпечні наслідки можуть бути поставлені у вину особі лише за умови, що вони перебували в причинному зв'язку з її дією або бездіяльністю. Виявлення причинного зв'язку між дією і суспільно небезпечними наслідками в кримінальному правопорушенні дає відповідь на питання: яке діяння викликало цей наслідок і кому цей наслідок може бути поставлений у вину.

Наука кримінального права, як зауважує О.М. Литвинов, не створює своєї теорії причинності, а ґрунтується на теоріях причинності, чи казуальності (причина), розроблених філософією. В філософії (подія, процес) виступає причиною іншого явища (наслідку) – перше передує другому в часі і є необхідною умовою чи підставою виникнення або зміни розвитку другого, тобто причина породжує наслідок, таким чином, під причинним зв'язком у кримінальному прав слід розуміти об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку, що повністю відноситься і до причинного зв'язку при вчиненні кримінального проступку. [13]

В науці кримінального права з проблеми причинного зв'язку були висловлені різні погляди. При аналізі і встановленні причинного зв'язку між суспільно небезпечною дією або бездіяльністю суспільно небезпечними наслідками в кримінальному правопорушенні, враховуючи різні позиції вчених, необхідно виходити з наступного:

а) причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони правопорушень підлягає встановленню у випадках, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення з матеріальним складом. Якщо відсутнє суспільно небезпечне діяння, то немає необхідності встановлювати причинний зв'язок, тому що немає першої (обов'язкової) ознаки об'єктивної сторони кримінального проступку – діяння;

б) причинний зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок мж причиною (суспільно небезпечним діянням) і наслідком (суспільно небезпечними наслідками). Причинний зв'язок між кримінальним діянням і суспільно небезпечними наслідками існує об'єктивно як факт реальної дійсності поза свідомістю і волею людини – слідчого, прокурора, судді;

в) при дослідженні причинного зв'язку в кримінальному правопорушенні необхідно зважати на те, що в природі і суспільстві всі явища взаємозалежні, перебувають у тісній взаємодії, а для того, щоб чітко встановити зв'язок між причиною і наслідком, необхідно штучно (уявно) ізолювати два явища – причину і наслідок, тобто суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) і суспільно небезпечний наслідок – від інших причинно-наслідкових ланок і опосередкувань, що так чи інакше перебувають у взаємодії з наслідками, щоб встановити, чи є певне діяння причиною цього суспільно небезпечного наслідку;

г) причинний зв'язок у кримінальному правопорушенні має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку;

д) причина (діяння) у часі повинна передувати наслідку, отже, зовнішньої (часової) залежності в послідовному розвитку подій не достатньо, адже відомо, що «після цього» не завжди означає «внаслідок цього»;

е) оскільки причинний зв'язок за своєю суттю є зв'язком генетичним (зв'язок породження), у силу чого діяння завжди повинне викликати (породжувати) настання суспільно небезпечних наслідків;

є) причинний зв'язок у складі кримінального правопорушення має місце лише в разі, коли діяння є головною, визначальною умовою (фактором) настання суспільно небезпечного наслідку, при цьому діяння слід розглядати як головну умову (причину) настання наслідків, якщо без нього (при уявному, штучному виключенні діяння з усього ланцюга факторів) суспільно небезпечні наслідки не настали б. У цій конкретній обстановці діяння завжди створює реальну можливість настання наслідку, є в такому разі їх причиною;

ж) діяння перебуває в причинному зв'язку з наслідком, якщо воно з неминучістю викликає настання цього наслідку, при цьому діяння з урахуванням його характеру та інтенсивності (стрімкості), а також місця, часу, обстановки, способу і засобів вчинення злочину, особливостей його об'єкта і предмета створює реальну можливість настання наслідків.

У Кримінологічному словнику-довіднику причинність визначена як вид детермінації, що полягає в продукуванні одним явищем (причиною) іншого явища (наслідку). Спричинення проявляється у двоелементній ланці (причина - наслідок), причинному ланцюзі (де стільки причин і наслідків, скільки ланок у цьому ланцюзі) і причинній мережі або «дереві» ланцюгів. За принципом причинності – усе має свої причини. Їх потрібно лише правильно визначити. Визначальним для наявності причин є безпосереднє продукування. Серед основних законів причинного зв'язку – необраність причин і наслідку в цьому безпосередньому їх відношенні [14].

З історії і практики кримінальних проваджень можна зробити висновок, що причинний зв'язок у кримінальному правопорушенні – це об'єктивно існуючий зв'язок між протиправними діяннями (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками, наявність якого є обов'язковою умовою для притягнення особи до кримінальної відповідальності, якщо склад кримінального правопорушення за конструкцією об'єктивної сторони є матеріальним. Причинний зв'язок в окремих складах кримінального правопорушення розглядається як одна з факультативних ознак об'єктивної сторони складу правопорушення.

При розслідуванні кримінальних проваджень, значення причинного зв'язку полягає в тому, що конкретний суспільно небезпечний наслідок діяння (дії чи бездіяльність) виникає в результаті певних протиправних діянь конкретної особи, а не є результатом поведінки третіх осіб (не виключаючи поведінки потерпілого) або будь-яких зовнішніх сил (сил природи, технічних процесів тощо).

Діяння повинно вважатися причиною тоді, коли воно в сукупності з іншими підвищує об'єктивну можливість настання результату, робить його ймовірним.

Дж. Криз, зокрема, зазначає: «Під час вирішення цього питання повинні матися на увазі всі умови, які були відомі суб'єкту в момент дії або принаймні були розпізнавані для нього. Проте таке твердження, по суті, ототожнює причинний зв'язок з необережною виною» [15].

Ярмиш Н.М. зазначає, що теорія об'єктивно-адекватного причинного зв'язку виходить із розуміння причинності не як об'єктивно існуючої, а як існуючої лише у свідомості людини (хоча б і найдосвідченішої).

Її існування визначається також нашим пізнанням: сьогодні ми ще не знаємо всіх її умов - її немає, завтра будемо знати – вона буде. Ми вже не говоримо про точку зору, коли встановлення причинного зв'язку може визнати підсудного причиною злочину, а другий повинен заперечувати причинний зв'язок його дій з результатом.

Існує також теорія головної причини, яка полягає у тому, що причиною настання

результату визнається тільки вирішальна, головна дія, яка чинила найбільший вплив на результат. Ця теорія дає хороші рекомендації для злочинців, як уникнути покарання (підсипали отрути менше, ніж спільник; бий потерпілого менше, ніж твій товариш, і ти уникнеш відповідальності). Крім того, за цією теорією не можна притягнути до відповідальності другорядних співучасників (причиною завжди будуть визнаватися дії виконавця) [16].

Бажанов М.І., Сташис В.В., Тацій В.Я. підкреслювали, що сучасне кримінальне право розглядає причинно-наслідковий зв'язок як об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) та суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку [17].

Бандурка І.О. вважає, що причинний зв'язок не має самостійного місця в системі ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення проти дітей. Вираз «діяння, наслідок і причинний зв'язок між ними» містить логічну суперечність, оскільки наслідок – це і є те, що завдано, заподіяно дією. Для описання об'єктивної сторони матеріальних складів, тобто складів, що містять вказівку на наслідок, немає необхідності, крім діяння і наслідку, окремо називати ще й причинний зв'язок. Подія тільки тоді і може одержати певну характеристику, коли вона розглядається як елемент тієї чи іншої системи, а не «загалом». Абстрактно, безвідносно до конкретної предметної сфери питання про причину і наслідок не може бути вирішено. Слово «наслідок», як і «причина», завжди вживається у зв'язку з цілком певною ситуацією. Не можна назвати наслідком таку подію, щодо якої встановлено, що вона не перебуває у причинному зв'язку з явищем, у якому раніше передбачалася її причина. Якщо якась шкода, у якій спочатку проглядався наслідок, насправді породжена якоюсь іншою причиною, логічно говорити не про те, що «між діянням і наслідком немає причинного зв'язку», а що в цій ситуації в силу відсутності причинного зв'язку немає і передбаченого кримінальним законом наслідку. Називати «наслідком» подію, причинний зв'язок якої з діянням ще не встановлено, - передчасно. Таке «забігання наперед» становить собою логічну помилку зв'язків. Процес формування думки стихійно відбиває процес становлення події. Форма викладу думки повинна цьому відповідати [18].

При необхідних причинних зв'язках особа, пізнаючи об'єктивний світ, здатна передбачати розвиток природного ходу подій. Вчиняючи ті або інші дії, що з закономірністю викликають настання наслідків, особа має передбачати настання цих наслідків. Необхідний причинний зв'язок має кримінально-правове значення, і наслідки, що настали від дії (бездіяльності) особи при наявності у неї умислу чи необережності, тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

На відміну від необхідних причинних зв'язків, випадкові причинні зв'язки не мають закономірностей розвитку подій. Вони є наслідком випадкового перетинання причинно-наслідкових ланок (іноді багатьох). Суспільно небезпечні наслідки діяння, що настали внаслідок випадкового причинного зв'язку, не мають кримінально-правового значення і не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони правопорушення з матеріальним складом.

Викладені положення мають важливе значення для вирішення питання про наявність (чи, навпаки, відсутність) у кожному конкретному випадку кримінального правопорушення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і наслідком. Встановлення необхідного причинного зв'язку констатує наявність об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом.

В Українській кримінологічній енциклопедії зазначається, що причинний зв'язок – один із видів зав'язків речей і явищ, що визначає перероджения якогось явища або процесу. Причинність є одним із різновидів детермінації.

Причинність має власні підстави (першооснову), у ролі якої виступають інші події, явища, процеси, що їх породили за певних умов. Такі підстави називають причинами, а викликані ними зміни – наслідками. Причина не лише передує наслідку в часі, а необхідно (закономірно) породжує настання наслідку (результату).

У вказаній енциклопедії зазначено, що основними постулатами теорії причинності є:

а) причина, здійснюючи дію, породжує наслідок, а для причини необхідними є певні умови, але деякі самі по собі нездатні породити наслідок. Вони лише у випадку початку причин перетворюють можливість вчинення злочину в реальність. Наприклад, пасивна позиція вчинення злочину – це умова успішного досягнення злочинного результату, а не причина злочину;

б) існує послідовність у часі причин та наслідків, причина завжди передує за часом наслідку, хоча часовий інтервал може бути й надзвичайно малим;

в) наслідок не може бути причиною тієї ж самої причини, наприклад, новий стан злочинності обумовлює новий стан суспільства, а цей новий стан суспільства, у свою чергу, якщо кардинально не зміниться його характеристика, буде відтворювати злочинність з новими характеристиками;

г) існує однозначне співвідношення причини і наслідку: дія однієї і тієї ж причини за одних і тих же умов завжди породжує один і той же наслідок;

д) причина не співпадає за суттю з наслідком, а наслідок не повторює причину [19].

У кримінології традиційно виділяють чотири підходи до поняття та суті причинності:

а) кондиціоналістський (від лат. condition – умова, вимога). Під причиною розуміється вся сукупність обставин, за яких мав місце наслідок, включає необхідні і достатні умови цього наслідку. У межах цього підходу не виділяються причини й умови, а лише фактори й обставини, які впливають на злочинність. Представники цього підходу нараховують надзвичайно велику кількість обставин, які впливають на злочинність. У межах цього підходу виокремлюють однофакторний та багатофакторний підхід до розуміння причин злочинності. Прихильники першого з них зосереджують увагу лише на певній конкретній обставині, а прихильники другого досліджують уже певну сукупність таких обставин;

б) традиційний. Під причиною певного злочину розуміють зовнішній силовий вплив (як фізичний, так і психічний). Особу щось має підштовхнути до вчинення злочину, наприклад, підбурювання третіх осіб, провокативна поведінка майбутньої жертви злочину;

в) традиційно-діалектичний. У ньому виокремлюють умови зовнішнього матеріального оточення, які впливають як на суспільну свідомість загалом, так і на конкретну особу, а також найближчі причини злочину, які залежать від характеристик конкретної особи. Вплив умов на причини і причин на поведінку особи є однонаправленим: умови, трансформуючись у свідомість особи, формують причини, які підштовхують до вчинення конкретного злочину;

г) інтеракціоністський. Під причиною злочинності розуміють взаємодію середовища й особи. Результат цієї взаємодії є перехід всієї системи до нового стану: суспільство криміналізується, а особа набуває злочинного досвіду, особа набуває якостей, характерних для особи злочинця [20].

Причинний зв'язок у кримінальному праві, як визначено у Великій українській юридичній енциклопедії, – це обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочинів з матеріальним складом, становить об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією чи бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія чи бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку. Причинний зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок між причиною (суспільно небезпечним діянням) і наслідками (суспільно небезпечними наслідками). Цей зв'язок існує об'єктивно як факт реальної дійсності поза свідомістю і волею людини, в т.ч. і слідчого, прокурора, судді. Цей зв'язок між явищами об'єктивної сторони дійсності є таким, що може бути пізнаним. Так, у кожному кримінальному провадженні для наявності об'єктивної сторони з матеріальним складом необхідно встановити (дослідити, пізнати) не тільки діяння, а й суспільно небезпечний наслідок, а також причинний зв'язок між діянням і наслідками як явищами реальної дійсності [21].

Складність вирішення питання про причинний зв'язок у кримінальних правопорушеннях виникає в тому разі, коли до небезпечного діяння особи приєднуються дії інших осіб, зовнішні обставини чи події, які за-

лежать від діяння цієї особи. Певні труднощі виникають при кримінальних провадженнях про дорожньо-транспортні пригоди, про порушення законодавства про охорону праці, пов'язані з нещасними випадками, з людиною, про халатність з боку службових осіб, у розслідуванні кримінальних проступків проти здоров'я особи тощо.

Катерина Катеринчук зазначає, що особливостями встановлення причинного зв'язку в кримінальних провадженнях проти здоров'я особи (прямого, безпосереднього і опосередкованого) є те, що різним суб'єктам причинний зв'язок встановлюється по-різному. Причинний зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) і наслідками, що настали, встановлюється лише під час кваліфікації працівниками правоохоронних органів, а під час встановлення причинного зв'язку судово-медичними експертами значно відрізняється, оскільки встановлюється лише зв'язок між ушкодженнями і шкодою для здоров'я особи. Тому доречно, вважає К. Катеринчук, на законодавчому рівні уточнити рекомендації щодо встановлення причинного зв'язку в кримінальних правопорушеннях проти здоров'я особи для судово-медичних працівників і працівників правоохоронних органів [22].

В.О. Навроцький пропонує встановлення причинного зв'язку між кримінальним діянням і наслідками поводити в кілька етапів, а саме:

1) перша ланка причинності – конкретна суспільно небезпечна дія чи бездіяльність суб'єкта злочину;

2) за часом таке діяння має передувати настанню суспільно небезпечного наслідку;

3) діяння має відігравати в ланцюгу детермінації роль необхідної передумови настання суспільно небезпечного наслідку (подумки виключаючи із зазначеного ланцюга певне діяння, треба переконатися в тому, що без нього наслідок не настав би);

4) діяння має бути визнане причиною настання суспільно небезпечного наслідку в конкретній ситуації;

5) спочатку треба встановлювати причинний зв'язок, який має об'єктивний характер, а далі – можливість його передбачення суб'єктом злочину. [23]

Висновки

При дослідженні причинного зв'язку в кримінальних правопорушеннях необхідно проводити розмежування між причиною та умовою будь-якого правопорушення. Необхідно виходити з того, що причина – це те, що з необхідністю, закономірністю обумовлює виникнення певного наслідку. Умова – це та обставина, від якої залежить розвиток подій, від якої будь-що залежить. Причина завжди є умовою настання наслідку, але за певних обставин, навіть необхідна умова не завжди є причиною.

Власний досвід роботи автора, як адвоката, показує необхідність при виявленні причинного зв'язку в кримінальних правопорушеннях звертати особливу увагу на характер суспільно небезпечних наслідків від вчиненої протиправної дії, зокрема на характер шкоди (моральна, психологічна, фізична, припинення лікування у зв'язку із розголосом характеру хвороби, погіршення здоров'я, втрата функції організму тощо), на її розмір і обсяги. Настання суспільно небезпечних наслідків визначає момент закінчення кримінального правопорушення, коли такі наслідки передбачені Законом, а кримінальне правопорушення, яке має «формальний» склад, визнається закінченим з моменту вчинення діяння, тобто вчинення дії чи бездіяльності – які полягають у невиконанні обов'язку.

Література

1. Причинний зв'язок – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki.;

2. Юридична енциклопедія [в 6-ти томах]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. – Том 5. С. 144;

3. Велика українська юридична енциклопедія [в 20-ти томах]. – Х.: «Право», 2017. – Том 17. Кримінальне право. С. 833;

4. Генрих Шмидт Философский словарь (перевод. В 1961 г. С Немецкого издания 1957 г.). – М., 2003. – 575 с.

5. Бандурка А.М., Бандурка А.А.- Зарубежная криминология: история и современность: монография / А.М. Бандурка, А.А. Бандурка. – Х.: НУВС, 2005. – С. 5;

6. Володимир Беньківський Основні концептуальні підходи та проблеми причинного зв'язку в теорії кримінального права /

SUMMARY

The article examines the causal relationship between the act (action or inaction) and the socially dangerous consequences of committing a criminal offense. The causal relationship is characterized as a mandatory feature of the objective side of the composition of the criminal offense with the material composition. It is noted that in the science of criminal law, various theoretical approaches to the problem of causation have developed, the main ones are described in the article. It is emphasized that the causal connection, as a sign of the objective side of the composition of the criminal offense, is subject to mandatory establishment in the case when socially dangerous consequences are a mandatory feature of the composition of the criminal offense. It is shown that in the absence of a causal connection between a socially dangerous act and a consequence, the objective side of the composition of a criminal offense is absent, since the consequence is not the result of the specified act, it is not created by such an act. It is argued that the causal relationship exists objectively as a fact of reality, is outside the consciousness and will of a person, including inquirer, investigator, prosecutor, investigating judge, court, but it can be discovered, known, investigated. In every criminal proceeding, in order to establish the objective side of a criminal offense with a material component, it is necessary to establish not only the act and the socially dangerous consequence, but also the causal connection between them.

A causal connection should be distinguished from an accidental one, which does not reflect the regularities of the development of an act (action or inaction) of the occurrence of a socially dangerous consequence. It is emphasized that the act is in a causal relationship with the consequences, if it inevitably causes its occurrence. A causal relationship can occur when the action is the main condition for the occurrence of a socially dangerous consequence.

Key words: causation, objective side, criminal offense, socially dangerous consequence, action or inaction.

Підприємництво, господарство і право, 202 - №12. – С. 191;

7. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. О.М. Литвинова. – Х.: ХНУВС, 2020. – С. 110-111.

8. Бандурка І.О. Поняття та зміст причинно-наслідкового зв'язку у злочинах проти дітей / Наше право, 2020 - №2. – С. 45-46;

9. В.С. Лук'янець Детермінізм // Енциклопедія Сучасної України НАН України. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. – Т. 7.;

10. Філософія: Підручник / І. Бичко,- І. Бойченко, В. Табачковський. – К.: Либідь, 2002. – С. 207-209;

11. Нічик В.М., Деменчук І.П. Причинність як момент взаємодії та принцип симетрії / Сучасний детермінізм. Закони природи. – С. 509;

12. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник за заг. Ред. О.М. Литвинова. – Харків, «Право», 2019. – С. 138;

13. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник за заг. Ред. О.М. Литвинова. – Харків, «Право», 2019. – С. 138;

14. Кримінологічний словник-довідник. – Чернігів: Десна Поліграф. – 2019. – С. 177;

15. Kries J. Uber den Begrifder object tiven Moglichkeit und einige Anren dungen dessel Ben/ J.Kries. – Leizig. 1888. P. 228;

16. Мельник В.Б. Объективная сторона преступления: монография / В.Б. Мельник, А.Ф. Парфенов. – СПб.: Из-во Юрид. институт, 2004. – С. 121;

17. Кримінальне право України. Загальна частина / М.І. Бажанов, В.В. Сташис,- В.Я. Тацій. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2002. – С. 121;

18. Бандурка І.О. Поняття та зміст причинно-наслідкового зв'язку у злочинах проти дітей // Наше право, 202. - №27 – С. 49;

19. Українська кримінологічна енциклопедія. – Х., Золота миля, 2017. – С. 553 – 554;

20. Кримінологія. Загальна частина. Навч. Посібник. Автори-упорядники: С.В. Денисов, Т.А. Денисова, С.Т. Кулик – Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2015. – ст. 246 – 248 (658 ст.)

21. Велика українська юридична енциклопедія в 20 т., том 17 Кримінальне право. Харків. «Право», 2017. С. 833-834;

22. Катеринчук Катерина Проблеми причинного зв'язку в злочинах проти здоров'я особи. Національний юридичний журнал. Червень 2017;

23. Українське кримінальне право. Загальна частина: [підруч] / за ред. В.О. Навроцького. – К: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.;

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСТАНОВЛЕНИЙ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ КАК ФОРМАЛЬНЫЕ (ПРАВОВЫЕ) ИСТОЧНИКИ УГОЛОВНОГО ПРАВА

ГУРБАНОВА Кенуль Шамиль кызы - доктор философии по праву, докторант по программе доктора наук кафедры «Уголовного права и криминологии» Бакинского государственного университета

DOI 10.32782/EP.2023.3.7

Созданый в 1998 году Конституционный Суд Азербайджанской Республики занял значительное место в системе органов государственной власти страны. Среди важнейших направлений его деятельности – толкование Конституции, законов, контроль за соответствием нормативно-правовых актов Основному Закону, защита прав и свобод человека и гражданина.

Правовая система Азербайджанской Республики относится к континентальной системе права. Суды АР в значительной степени не полагаются на прецедентное право и судебный прецедент, за исключением решений Конституционного Суда, решения судов, как правило, не рассматриваются как источник права.

Надлежащая реализация уголовно-правовых норм обязательно требует установления реального содержания имеющихся в них положений. Поэтому толкование норм уголовного законодательства есть важным условием правильной их трактовки, обеспечивающей формирование стабильной и унифицированной практики правоприменения. Суды, осуществляя судопроизводство, конкретизируют и детализируют общие нормы, раскрывающие содержание оценочных правовых понятий и создающие правоположение – прообраз полноценной нормы. Необходимость точного определения воли законодателя, воплощенной в тексте закона, обусловлено не только потребностями правоприменения, но и задачей по устранению недостатков законотворческой деятельности.

Официальное толкование законов АР, установление соответствия юридических норм (в том числе и уголовно-правовых) Конституции Азербайджанской Республики (их конституционность или неконституционность) есть основными направлениями деятельности Конституционного Суда АР. В соответствии с частью IX ст. 130 Конституции АР решения Конституционного Суда Азербайджанской Республики имеют обязательную силу на всей территории Азербайджанской Республики. Решения Конституционного Суда Азербайджанской Республики подлежат опубликованию.

Конституционность положений уголовного законодательства АР обеспечивают законодатель при принятии законов и Конституционный Суд АР во время осуществления конституционного контроля действующего законодательства через конституционное судопроизводство. Конституционный Суд АР является единственным органом судебной власти, который имеет право изменять уголовно-правовую охрану общественных отношений путем корректировки определенных положений законодательства или лишение их юридической силы.

Ключевые слова: Конституция, уголовно-правовые нормы, судопроизводство, разъяснение, нормы права.

Постановка проблемы

После провозглашения независимости Азербайджанская Республика предпринимает продолжительные действия в направлении создания всех атрибутов демократического общества, одним из которых есть надежное обеспечение прав и свобод человека и достойного уровня жизни каждого члена общества. Создание конституционных основ гарантировано обеспечивает целенаправленность и успешность этих действий.

Конституционный Суд, являясь органом конституционного контроля, занимает особое положение среди государственных органов Азербайджанской Республики, что предопределяет императивный характер принимаемых им решений. В юридической науке вопрос о правовой природе этих актов и необходимости придания им статуса источника права является дискуссионным.

Недостаточная системность и скоординированность законодательной деятельности, а также объективная невозможность законодателя при разработке и принятию нормативно-правовых актов (в том числе уголовно-правовых) учесть все имеющиеся в наличии проблемы актуализируют потребность в их толковании. Эффективным конституционным контролем за уголовным законодательством следует считать достижение разумного, сбалансированного уровня гуманизации уголовного законодательства, направленного прежде всего на защиту общественных ценностей, демократических принципов правоохранительной и судебной деятельности, а также косвенно влияет на защиту прав и законных интересов конкретной личности, на что и направлена деятельность Конституционного Суда АР.

Состояние исследования проблемы

Теоретические проблемы исследования постановлений Конституционного Суда Азербайджанской Республики как формальные (правовые) источники уголовного права на сегодня мало изучены. Научные труды, в которых подняты отдельные вопросы формирования и функционирование Конституционного Суда АР, изучены такими учеными, как Ф.С.Абдуллаев, А.Х.Рустамзаде, Н.Х.Шюкюров, Д.Я.Гараджаев и другими. Их исследования имеют существенное значение как для теории, так и для практики.

Реализация конституционных предписаний в общественно-государственной практике - сложноорганизованный, разноуровневой и многогранный процесс. Ведущую роль в процессах конституционализации азербайджанской правовой системы играют суды, которые как раз и способны обеспечивать режим конституционности в правоприменительной практике. Конституционный Суд Азербайджанской Республики является не только хранителем, но и генератором конституционных идей в обществе, а его решения раскрывают «букву» и «дух» конституционного текста, формируют механизмы реализации конституционных предписаний в отраслевом законодательстве, в том числе и в уголовно-правовых нормах.

Цель исследования заключается в изучении теоретических проблем исследования постановлений Конституционного Суда Азербайджанской Республики как формальных (правовых) источников уголовного права.

Научная новизна исследования

Конституция Азербайджанской Республики обладает высшей юридической силой, закрепляющей основы конституционного строя Азербайджана, государственное устройство, образование представительных, исполнительных, судебных органов власти и систему местного самоуправления, права и свободы человека и гражданина. Конституционный Суд АР является высшим органом конституционного правосудия по вопросам, утвержденным Конституцией, также право на толкование и применение Конституции Азербайджана.

На сегодня комплексные монографические исследования постановлений Конституционного Суда Азербайджанской Республики как источник уголовного права отсутствуют в азербайджанской правовой литературе.

Демократический государственный режим в Азербайджанской Республике постоянно эволюционирует и укрепляется, в том числе и по средствам усовершенствова-

ния уголовно-правых норм. В связи с тем, что юридическим первоначалом уголовного права является Конституция АР, а основными целями Конституционного Суда являются обеспечение верховенства Конституции Азербайджанской Республики, защита основных прав и свобод каждого, то возникает необходимость дополнительного исследования теоретических проблем применения постановлений Конституционного Суда Азербайджанской Республики как формальных (правовых) источников уголовного права.

Изложение основного материала

Важнейшей гарантией демократического развития государственности в условиях сложившейся социально-политической практики является институт конституционного контроля. Как известно, конституционный контроль представляет собой особый вид правоохранительной деятельности государства, состоящий в проверке соответствия законов и иных нормативных правовых актов Конституции данной страны, осуществляемой независимыми судебными или специальными контрольными органами в связи с обращениями уполномоченных на это лиц или инициативно [3, с. 145].

Первый орган судебного конституционного контроля Азербайджана — Конституционный Суд Азербайджанской Республики — был образован 14 июля 1998 года. Правовые основы деятельности Конституционного Суда Азербайджанской Республики устанавливаются Конституцией Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 г., международными соглашениями с участием Азербайджанской Республики, Законом Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» от 23 декабря 2003 г., другими законами, а также Внутренним Уставом Суда. Так, различным аспектам организации и деятельности Конституционного Суда АР непосредственно посвящены ст. 86, 88, 102, 103, 104, 107, 125, 130, 153 и 154 Конституции Азербайджанской Республики [4, с. 47].

Постановления Конституционного Суда Азербайджанской Республики занимают особое место в системе источников уголовного права. Особую актуальность этот вопрос приобретает в условиях внесения изменений в Конституцию АР (24 августа 2002 года; 18 марта 2009 года; 26 сентября 2016 года), а также принятие Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» (23 декабря 2003 года), определяющий правовой статус Конституционного Суда и его актов. В то же время отсутствие законодательного урегулирования места и взаимосвязи актов Конституционного Суда с другими источниками права приводит к их неправильному пониманию и применению. Это также порождает научные дискуссии о возможности отнесения актов Конституционного Суда и их места в системе источников уголовного права.

П. 1.1 ст. 1 Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» определяет Конституционный Суд как высший орган конституционного правосудия по вопросам, отнесенным Конституцией Азербайджанской Республики к его полномочиям [2].

Высшей целью государства согласно ст. 12 Конституции АР является обеспечение прав и свобод человека и гражданина. Другой важнейшей функцией Конституционного Суда, непосредственно связанной с конституционным контролем, является защита прав и свобод человека и гражданина [1]. Как отмечается некоторыми исследователями, функция защиты Конституции и защиты прав и свобод человека и гражданина является двуединой и неделимой, сквозной при осуществлении любых полномочий Конституционного Суда [5, с. 160-161; 6, с. 27].

Конституцией Азербайджанской Республики предусмотрен достаточно демократичный характер установленных для регулирования отношений защиты правил, в ней закреплен институт индивидуальной конституционной жалобы или конституционного предписания. В соответствии с ч. V ст. 130 Конституции АР каждый вправе в установленном законом порядке обжаловать в Конституционный Суд Азербайджанской Республики нормативные акты органов законодательной и исполнительной власти, акты муниципалитетов и судов, нарушающие его права и свободы для ре-

шения вопросов их конституционности, а также в целях восстановления нарушенных прав и свобод человека [1].

Закон Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» детализирует это конституционное положение. В соответствии со ст. 34.1 этого Закона любое физическое или юридическое лицо может подать в суд конституционную жалобу, если считает, что применяемый в деле нормативный акт противоречит положениям Конституции Азербайджанской Республики, в связи с чем выносится постановление о приостановлении действия обжалованного нормативного акта до окончательного решения по делу [2].

Конституционное, гражданское, административное и уголовное судопроизводства объективно отделены друг от друга в силу различий норм материального права, применяемых для разрешения дел по существу, и способов восстановления защищаемых прав, но находятся в отношениях взаимосвязи, т.е. оказывают друг на друга статичное и/или динамичное непосредственное влияние, обусловленное свойством коммуникативности каждого из этих процессов как открытых сложных социальных систем.

Специфика взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводств обусловлена, с одной стороны, назначением конституционного судопроизводства, состоящим в защите конституционных прав и свобод от нормативных нарушений, а с другой стороны - предметной областью взаимосвязи, которой является сфера уголовной юстиции [7, с. 9].

Необходимо указать, что многие положения толкования действующего Уголовного кодекса Азербайджанской Республики все чаще содержатся в других нормативно-правовых актах и актах судебных и правоохранительных органов, в том числе и в решениях Конституционного Суда АР.

Суды, осуществляя судопроизводство, конкретизируют и детализируют общие нормы, раскрывающие содержание оценочных правовых понятий и создающие правоположение – прообраз полноценной нормы. Это тем более важно, что в условиях демократической государственности невозможно отказывать в правосудии (например, из-за отсутствия или неполноты закона). Значение судебной практики определяется тем, что она выступает как ориентир, как пример для решения конкретных, подобных дел. В этом случае она влияет на создание не только судебной политики, но и принципов права, совершенствование законодательства, то есть имеет определенное правотворческое значение.

Одним из наиболее важных актов суда, с точки зрения соблюдения соответствия Конституции АР, следует считать решение, сущность которого сейчас вызывает дискуссии среди ученых-конституционалистов и практиков. До сих пор не существует общепризнанного мнения относительно того, является ли решение Конституционного Суда правоприменительными актами, судебными прецедентами, конституционной доктриной, правовыми преюдициями, нормативными актами или особыми источниками конституционного права.

В любом случае ст. 130 Конституции АР гласит, что Конституционный Суд Азербайджанской Республики принимает решения по вопросам, отнесенным к его ведению. Решения Конституционного Суда имеют обязательную силу на всей территории Азербайджанской Республики. Решения Конституционного суда Азербайджанской Республики подлежат опубликованию [1] и ст. 66 Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» устанавливливает, что согласно части IX статьи 130 Конституции Азербайджанской Республики, решения Конституционного Суда имеют обязательную силу на территории Азербайджанской Республики. Решения Конституционного Суда после вступления в силу должны безоговорочно исполняться. Должностные лица, не исполняющие решения Конституционного Суда, несут ответственность в порядке, предусмотренном законодательством Азербайджанской Республики [2]. То есть Основным Законом определена обязательность решений Суда, что на практике должно реализовываться путем выполнения/соблюдения предписаний такого решения.

Признание по решениям Конституционного Суда АР значение источника права, которое обеспечивается, в первую очередь, самой Конституцией Азербайджанской Республики и Законом АР «О Конституционном Суде», а именно: законы, другие правовые акты или их отдельные положения, прекращают действовать со дня принятия Конституционным Судом АР решение об их неконституционности. Принятое Конституционным Судом решение есть обязательным к исполнению на территории Азербайджанской Республики, окончательным и не может быть обжалованно, решения Суда действуют непосредственно и не требуют подтверждения другими органами.

Примером служит практика Конституционного Суда АР по выражению правовых позиций по уголовному праву.

Существуют решения Конституционного Суда Азербайджанской Республики выражение правовых позиций по уголовному праву:

1) постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 15 ноября 2019 года (г. Баку). Кяпазский районный суд города Гянджи, обратившись в Конституционный Суд Азербайджанской Республики, просил дать толкование положения о подделке официального документа, предоставляющего права, диспозиции статьи 320.1 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики [8];

2) постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 20 апреля 1999 года (г. Баку) о толковании понятия «организованная группа», закрепленного в Уголовном кодексе Азербайджанской Республики [9];

3) постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 18 июля 2005 года (г. Баку) о толковании статьи 333.1 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики [10].

4) постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 27 декабря 2006 года (г. Баку) о толковании статьи 75 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики в связи с длящимися и продолжающимися преступлениями, отраженными в уголовно-процессуальном законодательстве Азербайджанской Республики [11] и т.д.

Таким образом, в Азербайджанской Республике существует потребность в признании решений Конституционного Суд статуса источника уголовного права. Однако очевидно, правильнее было предложить включить в Уголовный кодекс АР положение о применение решений Конституционного Суда АР. Возникает необходимость дополнить Уголовный кодекс Азербайджанской Республики следующей нормой: «в случае признания Конституционным Судом АР неконституционным закон (части закона) об уголовную ответственность, он теряет силу со дня принятия Конституционным Судом решения о его неконституционности. Решения Конституционного Суда АР действуют напрямую и не требуют подтверждения другими органами».

Выводы

Решения Суда о признании неконституционными нормативно-правовые акты или их отдельные нормы являются важными источниками обеспечения соблюдения Конституции Азербайджанской Республики. Основными свойствами решений Конституционного Суда АР является: общеобязательность, непосредственность действия, окончательность, невозможность обжалования. Решения Конституционного Суда Азербайджанской Республики осуществляют значительное влияние на уголовное законодательство АР, однако могут быть признаны источником только уголовного права, а не законодательства. Указанное обосновано тем, что эти решения исключают возможность применять конкретную уголовно-правовую норму – останавливают ее действие (признают неконституционным), что тем самым формально изменяет содержание закона АР об уголовной ответственности.

В целях выявления ошибок законодателя и пробелов в праве следует оптимизировать процесс реализации решений Конституционного Суда АР, прежде всего – путем разработки механизма их выполнения: признание недействительными уголовно-правовых норм, признанных неконституционными; внедрение порядка внесение

изменений в действующие законы АР, положения которых не отвечают Конституции Азербайджанской Республики.

В целях поддержания надлежащего конституционного судопроизводства и порядка создания уголовного законодательства АР:

1) Конституционному Суду целесообразно рассмотреть возможность усиления прикладного и конкретизированного характера своих правовых выводов в сфере уголовного законодательства;

2) акцентировать внимание законодателя на качестве и последовательности создания правовых норм с учетом правовых позиций Конституционного Суда и сформированную судебную практику;

3) разработать механизм своевременного воплощения решений Конституционного Суда АР в уголовное законодательство.

Литература

1. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года: [Электронный ресурс] / https://mincom.gov.az/ru/view/pages/13/

2. Закон Азербайджанской Республики О Конституционном Суде от 23 декабря 2003 года: [Электронный ресурс] / https://is.gd/kc6bvX

3. Энциклопедический юридический словарь / Под общ. ред. В.Е. Крутских. -- Москва: Инфра-М, - 1999. - 368 с.

4. Мамедов, Н.Ф. Институт судебного конституционного контроля в Азербайджанской Республике // - Челябинск: Вестник Челябинского государственного университета, Право, Вып. 18. - 2009. № 7 (145), -- с. 47-51.

5. Эбзеев, Б.С. Конституция. Правовое государство. Конституционный Суд / Б.С.Эбзеев. - Москва: Закон и право, ЮНИТИ, - 1997. - 349 с.

6. Герасимова Е.В., Куликов А.В. Развитие функции защиты прав и свобод человека в деятельности органов конституционной юстиции (сравнительно-правовой аспект) // - Москва: Конституционное и муниципальное право, - 2007. № 10, - с. 27-29.

7. Соколов, Т.В. Формы взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводств в контексте доктрины судебного права: / Автореф. дисс. канд. юр. наук. / - Санкт-Петербург, 2014. - 31 с.

8. Постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 15 ноября 2019 года: [Электронный ресурс] / https://constcourt.gov.az/ru/decision/1191

9. Постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 20 апреля 1999 года (г. Баку) о толковании понятия «организованная группа», закрепленного в Уголовном кодексе Азербайджанской Республики: [Электронный ресурс] / https://constcourt.gov.az/ru/decision/428

10. Постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 18 июля 2005 года (г. Баку) о толковании статьи 333.1 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики: [Электронный ресурс] / https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=21698

11. Постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 27 декабря 2006 года (г. Баку) о толковании статьи 75 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики в связи с длящимися и продолжающимися преступлениями, отраженными в уголовно-процессуальном законодательстве Азербайджанской Республики: [Электронный ресурс] / https://is.gd/ofM4eB

12. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года: [Электронный ресурс] / https://is.gd/LNtN0q

Gurbanova Konul Shamil gizi, Doctor of Philosophy in Legal Sciences. Postdoctoral student of the Doctor of Science program of the «Criminal Law and Criminology» department of Baku State University

THEORETICAL PROBLEMS OF THE STUDY OF THE DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AS FORMAL (LEGAL) SOURCES OF CRIMINAL LAW

Established in 1998, the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan has taken a significant place in the system of state authorities of the country. Among the most important

areas of its activity are the interpretation of the Constitution, laws, control over the compliance of legal acts with the Basic Law, protection of the rights and freedoms of man and citizen.

The legal system of the Azerbaijan Republic belongs to the continental system of law. The courts of the AR do not rely heavily on case law and judicial precedent, with the exception of the decisions of the Constitutional Court of the AR, the decisions of the courts are generally not considered as a source of law.

The proper implementation of criminal law norms necessarily requires the establishment of the real content of the provisions contained in them. Therefore, the interpretation of the norms of criminal law is an important condition for their correct interpretation, which ensures the formation of a stable and unified practice of law enforcement. The courts, carrying out legal proceedings, concretize and detail the general norms that reveal the content of evaluative legal concepts and create a legal position - a prototype of a full-fledged norm. The need to accurately determine the will of the legislator, embodied in the text of the law, is due not only to the needs of law enforcement, but also to the task of eliminating the shortcomings of lawmaking.

The official interpretation of the laws of the Republic of Azerbaijan, establishing the compliance of legal norms (including criminal law) with the Constitution of the Republic of Azerbaijan (their constitutionality or unconstitutionality) are the main activities of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan. In accordance with paragraph IX of Art. 130 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, decisions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan are binding throughout the territory of the Republic of Azerbaijan. Decisions of the Constitutional Court of the Azerbaijan Republic are subject to publication.

The constitutionality of the provisions of the criminal legislation of the Republic of Azerbaijan is ensured by the legislator when adopting laws and the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan during the exercise of constitutional control of the current legislation through constitutional proceedings. The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan is the only body of judicial power that has the right to change the criminal law protection of public relations by adjusting certain provisions of the legislation or depriving them of legal force.

Key words: Constitution, criminal law norms, legal proceedings, clarification, legal norms.

ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ В УКРАЇНІ

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України; завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ, Україна)

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2667-5167

ПОПОВИЧ Тетяна Григорівна - кандидат юридичних наук, старший дослідник, учений секретар НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України (м. Київ, Україна)

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2292-4530

ДЕРЕВ'ЯНКО Богдан Володимирович - доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України ; провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України» (м. Київ, Україна)

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7408-8285

УДК 342.9:347.99 (477)

DOI 10.32782/EP.2023.3.8

Наукове дослідження присвячено проблемам правового розуміння та уточнення повноважень працівників судової охорони в Україні. Вивчено законодавчі і підзаконні акти, які регулюють діяльність служби судової охорони. Досліджено праці науковців, які присвятили свої статті вивченню проблем функціонування цієї служби. Вказано, що повноваження служби судової охорони, закріплені в Законах України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Національну поліцію», «Про охоронну діяльність», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Висловлені рекомендації для вдосконалення правового визначення повноважень працівників служби судової охорони.

Ключові слова: Служба судової охорони, повноваження, судова охорона, правове регулювання, Конституція України, суддя, працівник, судоустрій, процесуальні повноваження, компетенція, судовий процес.

Постановка проблеми

Створення нового органу влади потребує належного правового врегулювання його повноважень. Права громадян під час спілкування із представниками держави повинні бути належним чином забезпечені і гарантовані. Виконання державними службовцями покладених на них повноважень повинно слугувати для забезпечення законності та правопорядку. Не можна допускати перевищення або зловживання повноваженнями представника держави. Служба судової охорони (далі – Служба) створена нещодавно, а тому варто дослідити особливості застосування працівниками служби покладених на неї повноважень.

Стан дослідження проблеми

Особливості повноважень різних органів влади достатньо часто ставали предметом наукових досліджень. Під час підготовки статті використовувалися наукові

праці, присвячені визначенню терміна «повноваження» та особливостям правового статусу служби судової охорони. Серед дослідників, які вивчали сутність повноважень у доктрині права варто назвати А. В. Солонар [1, с. 253–256], І. П. Голосніченка та Д. І. Голосніченка [2, с. 162–175].

Незважаючи на те, що Служба створена нещодавно, окремі дослідники у галузі адміністративного права присвятили свої наукові статті проблемам її функціонування. Зокрема, В. О. Кібець надавав значення судовій охороні як одній із гарантій діяльності судів [3, с. 215–217]. З. О. Журавльова досліджувала адміністративно-правовий статус Служби [4, с. 48–53]. О. М. Шевчук аналізував права державних службовців Служби [5, с. 511–514]. Частково схожу компетенцію або обсяг повноважень із Службою в частині забезпечення виконання рішень судів може мати Державна виконавча служба України Міністерства юстиції [6, с. 192–199; 7, с. 229–235]. Однак названі вище науковці лише фрагментарно розглянули повноваження Служби, акцентувавши увагу лише на проблемах реалізації її працівниками окремих повноважень.

Джерельною базою для цього дослідження стали статті названих науковців, законодавчі і підзаконні акти окреслили проблеми правового регулювання повноважень працівників Служби.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вивчення особливостей правового визначення повноважень працівників Служби судової охорони і надання пропозицій із їх удосконалення. Відповідно до мети наукового дослідження передбачено вирішення таких завдань:

– систематизація правової бази діяльності Служби;

– визначення переліку повноважень працівників Служби;

– розробка рекомендацій для вдосконалення правового забезпечення повноважень службовців цього органу влади.

Наукова новизна дослідження полягає у висловленні пропозицій щодо внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Положення про Службу судової охорони.

Виклад основного матеріалу

Повноваження різних органів влади та їх посадових осіб достатньо часто є предметом наукових досліджень у сфері адміністративного права. Водночас сам термін «повноваження» відображений у працях лише окремих дослідників. Зокрема, А. В. Солонар наголошує, що поняття «повноваження», «права і обов'язки», «компетенція» є взаємопов'язаними. Сутність повноважень охоплює права і обов'язки посадових осіб певного органу влади [1, с. 255]. І. П. Голосніченко та Д. І. Голосніченко стверджують, що повноваження – це загальне для теорії права та держави поняття, змістом якого є система прав та обов'язків, набутих у легітимний спосіб державою, місцевим самоврядуванням, державними органами й органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами правовідносин з метою забезпечення можливостей, потреб та інтересів людини і громадянина, окремих соціальних груп та суспільства в цілому [2, с. 175]. Наведене визначення найбільш повно відображає сутність повноважень посадових осіб окремого органу влади. Саме цю дефініцію варто використовувати у нашому дослідженні для вивчення повноважень працівників Служби в Україні.

В. О. Кібець наголошує, що випадки злочинних посягань у приміщеннях суду та прояви протиправної поведінки під час судових засідань періодично трапляються. Вирішення організаційних питань, які пов'язані із початком роботи Служби, є запорукою надійного захисту судової незалежності [3, с. 217]. Отже, акцентується увага на необхідності забезпечення громадського порядку під час здійснення правосуддя. З. О. Журавльова пропонує визначення адміністративно-правового статусу Служби. Дослідниця вважає, що цей статус слід розуміти як юридичну категорію, яка структурно включає в себе

складові елементи, за допомогою яких визначаються її завдання, функції, мета створення та діяльності, права й обов'язки в системі правовідносин охорони та громадського порядку в судах, що вирізняють її з-поміж інших правоохоронних органів. Наведені елементи правового статусу дозволяють Службі бути повноцінним учасником адміністративно-правових відносин у питаннях забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів учасників судового процесу [4, с. 52]. Виходячи з наведеного, можна зафіксувати, що сукупність прав і обов'язків працівників Служби є одним із елементів її правового статусу. Саме права й обов'язки службовців охоплюються терміном «повноваження».

О. М. Шевчук звертає увагу на те, що права працівників Служби визначаються повноваженнями цього органу влади. Також дослідник стверджує, що права службовців судової охорони включають загальні права людини і громадянина, права державних службовців і права працівників цієї Служби, встановлені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [5, с. 512]. На жаль, дослідник не аналізує повноваження працівників Служби, визначені у вказаному законодавчому акті.

Повноваження працівників Служби встановлені у ст. 162 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а також у п. 13 і 14 Положення про Службу судової охорони. Варто детально дослідити особливості виконання повноважень, покладених на працівників цього органу влади.

Одним із перших повноважень працівників Служби є забезпечення пропуску осіб до приміщень і будівель суду. Для здійснення цього повноваження працівникам Служби надається право перевіряти в осіб, які входять до приміщення суду, документи, що посвідчують особу. Окрім того, працівники Служби можуть обмежувати доступ окремих осіб до приміщення суду, якщо є підстави вважати, що такі громадяни можуть порушити громадський порядок або створити небезпеку для суддів. Допускається поверхнева перевірка осіб, які входять до приміщення суду, шляхом візуального огляду та огляду речей, проведення по поверхні вбрання осіб спеціальним приладом або засобом [8].

Вказані повноваження цілком відповідають правам працівників поліції, передбаченим спеціальним законодавством. Терміни «поверхнева перевірка» та «перевірка документів» вживаються, насамперед, у законодавстві, яке регулює повноваження поліцейських. Відповідно до ст. ст. 31–34 Закону України «Про Національну поліцію» перевірка документів і поверхнева перевірка належать до превентивних поліцейських заходів. Встановлено підстави для перевірки документів і проведення поверхневої перевірки. Зауважимо, що відповідно до ч. 3 ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію» поверхнева перевірка здійснюється поліцейським відповідної статі. Водночас у невідкладних випадках такий захід може здійснити будь-який поліцейський лише з використанням спеціального приладу або засобу [9].

Наведена вище норма є суттєвою гарантією особистої недоторканності та прав громадян. Вважаємо, що аналогічну норму слід закріпити і в ст. 162 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка регулює повноваження працівників Служби. Отже, першим повноваженням працівників Служби є забезпечення пропуску відвідувачів до приміщень суду. Для реалізації цього повноваження можуть бути застосовані поверхневий огляд та перевірка документів у громадян, які мають намір потрапити до приміщення суду. В окремих випадках допуск конкретного громадянина до будівлі суду може бути обмежений.

Наступне повноваження працівників Служби полягає у здійсненні заходів з охорони, забезпеченні недоторканності та цілісності приміщень судів, органів і установ системи правосуддя, недоторканності та цілісності розташованого у таких приміщеннях майна, запобігання, недопущення чи припинення протиправних дій щодо нього. Для виконання цього завдання працівникам Служби надається право затримувати осіб, які незаконно проникли або намагаються незаконно проникнути до приміщень суду, здійснювати особистий огляд та огляд речей у таких осіб [8].

Цілком обґрунтованим виглядає здійснення працівниками Служби заходів щодо забезпечення недоторканності приміщень судів. Але виникають питання відносно підстав для затримання осіб, які незаконно проникли до приміщення суду.

У ст. 263 КУпАП встановлено перелік органів і посадових осіб, які мають право здійснювати адміністративне затримання у разі вчинення адміністративного правопорушення [10]. Але працівників Служби у цьому переліку немає. Незаконне проникнення до суду можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173 КУпАП «Дрібне хуліганство» або ст. 185-3 КУпАП «Прояв неповаги до суду». Але складати протокол про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173 КУпАП «Дрібне хуліганство», мають право поліцейські, а не співробітники та інші працівники Служби. Також у разі прояву неповаги до суду протокол про адміністративне правопорушення складає судовий розпорядник, а не працівник Служби. Отже, для визначення правових підстав затримання громадян працівниками Служби у ст. 263 КУпАП варто передбачити право співробітників чи інших працівників Служби здійснювати адміністративне затримання осіб, які вчинили дрібне хуліганство або прояв неповаги до суду. Метою затримання буде складення протоколу про адміністративне правопорушення судовим розпорядником або працівниками поліції.

Варто зауважити, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 162 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» працівники Служби повинні забезпечувати громадський порядок та реагувати на його порушення і прояви неповаги до суду. Для виконання цього завдання їм надається право застосовувати зброю, заходи фізичного впливу та спеціальні засоби у випадку та в порядку, передбачених у Законах України «Про Національну поліцію» та «Про охоронну діяльність» [8]. Порядок і підстави застосування зброї, заходів фізичного впливу і спеціальних засобів встановлені у ст. ст. 44–46 Закону України «Про Національну поліцію» [9]. Основними причинами для застосування подібних заходів є вчинення злочину або кримінального правопорушення. Цілком припустимо, що один із учасників судового процесу під впливом емоцій внаслідок відхилення позову або іншого неприйнятного для нього судового рішення може вчинити певне адміністративне правопорушення або злочин. Працівники Служби повинні реагувати на такі випадки для припинення протиправних дій.

Також відповідно до ст. 16 Закону України «Про охоронну діяльність» встановлено право охоронців застосовувати спеціальні засоби та заходи фізичного впливу для запобігання проникненню на охоронюваний об'єкт, у випадку необхідності затримання правопорушника [11]. Будівлі судів перебувають під охороною Служби. Отже, положення норми ст. 16 Закону України «Про охоронну діяльність» цілком відповідають сутності повноважень працівників Служби. Законодавство про охоронну діяльність та про поліцію встановлює належні підстави для застосування працівниками Служби заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та навіть зброї.

Наступний блок повноважень працівників Служби пов'язаний із охороною життя і здоров'я суддів у разі виникнення небезпеки. Відповідно до п. 4 і п. 5 ч. 1 ст. 162 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» одним із завдань працівників Служби є здійснення заходів із запобігання загрозам особистій безпеці суддів, членів їх сімей, працівників суду, реагування на протиправні дії, пов'язані із посяганням на суддів, членів їх сімей, працівників суду, учасників судового процесу. Якщо від судді надходить заява про гарантування безпеки, то працівники Служби зобов'язані вжити заходів щодо охорони життя і здоров'я особисто судді та членів його родини [8]. Під час розгляду кримінальних справ або цивільних позовів на адресу судді можуть надходити погрози застосування насильства для забезпечення необхідного судового рішення. У такому разі суддя може звернутися до поліції із заявою про вчинення кримінального пра-

вопорушення та до голови суду із заявою про застосування спеціальних заходів гарантування безпеки.

Відповідно до ст. 14 і ст. 15 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» рішення про застосування заходів безпеки до судді приймає голова відповідного суду. Здійснення таких заходів покладається на працівників Служби [12]. При цьому судові охоронці не мають права проводити оперативно-розшукові заходи та слідчі дії у кримінальному провадженні про посягання на життя або здоров'я судді. Вказані процесуальні повноваження належать до завдань поліції.

Положення про службу судової охорони деталізує перелік повноважень працівників Служби у випадку застосування спеціальних заходів охорони судді. Згідно із п. 13 і п. 14 названого Положення судові охоронці вживають заходів негайного реагування на кожний випадок протиправних дій, що став їм відомий, забезпечують захист життя, здоров'я, гідності, житла та майна осіб, взятих під захист, відповідно до характеру загрози, своєчасно повідомляють підзахисних осіб про зміну або скасування заходів щодо їх безпеки. Норми положення надають право працівникам Служби вимагати від підзахисних осіб додержання умов здійснення заходів безпеки, а також виконання законних розпоряджень, пов'язаних із застосуванням цих заходів. Також працівники Служби мають право витребувати необхідні матеріали та одержувати пояснення без провадження слідчих дій за заявами і повідомленнями про загрозу безпеці осіб, взятих під захист [13]. Більшість із наведених повноважень цілком відповідають правам працівників Служби щодо забезпечення безпеки суддів, які взяті під захист, закріплених у ст. 162 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Водночас, право отримувати пояснення і витребувати документи під час застосування заходів безпеки без проведення слідчих дій не передбачено в законодавстві. Варто нагадати, що згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [14]. Отже, право працівників Служби одержувати пояснення від громадян та витребувати документи від підприємств, передбачене пп. 6-1 п. 14 Положення про службу, варто або скасувати, або закріпити у нормах законів.

Варто наголосити, що перелік спеціальних заходів гарантування безпеки, встановлений у ст. 5 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», включає особисту охорону, а також охорону житла і майна [12]. Отже, працівники Служби можуть здійснювати не лише охорону приміщень суду, але й охорону суддів удома. Серед заходів гарантування безпеки є використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних переговорів. Названу діяльність можна віднести до оперативно-розшукових заходів, перелік яких встановлено у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Але працівники Служби не належать до підрозділів, які мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність відповідно до ст. 5 названого Закону України [15]. Прослуховування телефонних переговорів належить до таких негласних слідчих дій, як втручання у приватне спілкування відповідно до ст. 258 КПК України [16]. Водночас Служба не має повноважень щодо здійснення досудового слідства. Тому працівників Служби або варто позбавити права на прослуховування телефонних переговорів, або надати підрозділам Служби право здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Зрозуміло, що в останньому випадку слід буде обмежити здійснення такої діяльності потребою у реалізації основних своїх завдань із захисту та охорони життя і здоров'я суддів.

Для вдосконалення правових засад роботи Служби необхідно звернути увагу на ще одне повноваження, закріплене у Положенні про Службу. Згідно з пп. 14 п. 14 Положення про Службу її працівники мають право одержувати в установленому за-

конодавством порядку від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб, а також громадян та їх об'єднань інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на неї завдань [13]. При цьому працівники Служби мають право одержувати певну інформацію у встановленому законодавством порядку. Але порядок отримання відомостей від підприємств і громадян працівниками Служби у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» не встановлений. Отже, відповідне право варто передбачити у названому законодавчому акті або скасувати пп. 14 п. 14 Положення про службу судової охорони.

Висновок

Повноваження працівників Служби закріплені у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», Положенні про службу судової охорони, Законах України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про Національну поліцію», «Про охоронну діяльність». Повноваження працівників Служби полягають у забезпеченні пропуску відвідувачів до суду, контролі за дотриманням громадського порядку у приміщенні суду, охороні будівлі суду та забезпеченні захисту життя і здоров'я суддів і членів їх родин у разі застосування спеціальних заходів гарантування безпеки. Працівники Служби мають право здійснювати перевірку документів і поверхневий огляд громадян, які бажають пройти до суду, затримувати порушників порядку, оглядати територію, будівлю і приміщення суду.

Для вдосконалення правового забезпечення здійснення повноважень працівниками Служби пропонуємо внесення таких змін до законодавства:

1. У ст. 162 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» варто закріпити норму, згідно із якою поверхнева перевірка відвідувача суду здійснюється працівником Служби відповідної статі. Водночас у невідкладних випадках такий захід може здійснити будь-який працівник лише з використанням спеціального приладу або засобу.

2. Серед норм ст. 263 КУпАП варто передбачити право працівників Служби здійснювати адміністративне затримання осіб, які вчинили дрібне хуліганство або прояв неповаги до суду.

3. Доповнити ст. 162 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» правом працівників Служби одержувати документи від підприємств, установ і організацій, опитувати громадян у добровільному порядку з питань, які стосуються виконання покладених на Службу завдань.

Перспективи подальших досліджень діяльності Служби можуть стосуватися як повноважень самих працівників Служби, так і службово-трудових відносин під час проходження служби, адміністративного підпорядкування органів управління Службою та ін.

Література

1. Солонар А. В. Окремі аспекти розкриття змісту поняття «повноваження». *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 253–256.

2. Голосніченко І. П., Голосніченко Д. І. Теорія повноважень: їх легітимність та врахування потреб та інтересів при встановленні на законодавчому рівні. *Вісник НТУ «КПІ». Серія «Політологія. Соціологія. Право»*. 2011. № 1. С. 162–175.

3. Кібець В. О. Судова охорона як одна із гарантій діяльності судів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 215–217.

4. Журавльова З. О. Адміністративно-правовий статус служби судової охорони. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3–4. С. 48–53.

5. Шевчук О. М. Права державних службовців служби судової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 511–514.

6. Деревянко Б.В. Періодизація правового регулювання виконання рішень господарських та інших судів. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2 (50). С. 192–199.

7. Деревянко Б. Становлення законодавства і практики діяльності органів із забезпечення виконання рішень господарських та інших судів у 1990-2005 роках. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 229–235.

8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 29 травня 2023 року).

9. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення:- 29 травня 2023 року).

10. Кодекс про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top (дата звернення: 29 травня 2023 року).

11. Про охоронну діяльність: Закон України від 22 березня 2012 року № 4616-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text (дата звернення: 29 травня 2023 року)

12. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12# Text (дата звернення: 29 травня 2023 року).

13. Про затвердження Положення про Службу судової охорони: рішення Вищої ради правосуддя від 4 квітня 2019 року № 1051/0/15-19. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada. gov.ua/rada/show/v1051910-19#top (дата звернення: 29 травня 2023 року).

14. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 29 травня 2023 року).

15. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення: 29 травня 2023 року).

16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 29 травня 2023 року).

***Teremetskyi V.**, Doctor of Law, Professor, Leading research scientist of the Department of International Private and Comparative Law, Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine (Kyiv); Head of Constitutional, administrative and economic law department of the Academy of Labour, Social Relations and Tourism, (Kyiv, Ukraine)*

***Popovych T.,** PhD in Law, Senior Researcher, Academic Secretary, Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine (Kyiv);*

***Derevyanko B.,** Doctor of Law, Professor, Chief Scientific Researcher of the Department of International Private and Comparative Law, Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine (Kyiv); Leading Researcher of the of the Department of economic and legal studies of economic security and safety issues, State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine" (Kyiv)*

LEGAL REGULATION OF THE POWERS OF COURT SECURITY SERVICE EMPLOYEES IN UKRAINE

The scientific research is devoted to the problems of legal regulation of the powers of court security service employees in Ukraine. Legislative and subordinate acts that regulate the activities of the court security service were studied. The works of scientists who have devoted their articles to studying the problems of this service were analyzed. The powers of the court security service are established in the Laws of Ukraine On the Judiciary and

the Status of Judges, On the National Police, On Security Activity, On State Protection of Court Employees and Law Enforcement Officials. The norms of the law on the judiciary that establish the powers of court security service employees are compared with the norms of police and administrative offense legislation. The peculiarities of performing procedural actions by service employees within their powers are studied. The rights of court security service employees, established in the Service Regulations, are compared with the norms of legislation. It is asserted that certain powers of officials provided for in the Service Regulations of the court security service are not provided for in the legislation. Recommendations are given for improving the legal regulation of the powers of court security service employees. It is proposed to amend Article 162 of the Law of Ukraine On the Judiciary and the Status of Judges regarding the establishment of the procedure for inspecting court visitors. Among the norms of Article 263 of the Code of Administrative Offenses, it is worth providing for the right of court security service employees to make administrative detention of persons who have committed minor hooliganism or showed disrespect to the court. It is worth supplementing Article 162 of the Law of Ukraine On the Judiciary and the Status of Judges with the right of court security service employees to receive documents from enterprises, institutions, and organizations, as well as to question citizens voluntarily on issues related to the performance of their duties.

Key words: Judicial protection service, powers, court security, legal regulation, Constitution of Ukraine, judge, employee, judicial system, procedural powers, competence, judicial process.

ВПЛИВ ВІЙНИ НА БУЛІНГ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

ДЕНИСЮК Мар'яна Михайлівна - аспірант кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Orcid ID: 0000-0002-7423-4753
DOI 10.32782/EP.2023.3.9

Здійснюється аналіз досліджень, проведених у різних країнах, де війна впливає на життя дітей та підлітків та про те, як збройні конфлікти впливають на динаміку булінгу в школах. Використовуються результати дослідження, проведеного в зоні конфлікту в Східній Європі, щоб проаналізувати зв'язок між війною та булінгом. Розглянуто причини, які можуть пояснити цей зв'язок. Використовуються звіти міжнародних організацій та статистичні дані з різних країн світу та України щодо дітей, які вимушено переміщені у зв'язку з війною. Дослідження зв'язку між війною та шкільним булінгом має значення з кількох причин, оскільки це може розкрити вплив воєнного конфлікту на збільшення випадків булінгу в школах, розкрити психологічні та соціальні механізми, що лежать в основі цього зв'язку, та сприяти розробці ефективних стратегій профілактики та підтримки для дітей, що пережили воєнний конфлікт, гарантування безпеки учнів у воєнних регіонах, сприяння їх соціальній адаптації після конфлікту, збереження їх психологічного здоров'я та благополуччя, а також сприяння їх соціальній адаптації в новому середовищі після війни. Висвітлено поняття булінгу в різних тлумаченнях та відповідно до законодавства України. Звертається увага на ознаки, типи та етапи булінгу в шкільному середовищі, класифікації ролей у булінгу та надається їх характеристика. Крім того, розглядаються наслідки війни для дітей, які можуть бути свідками або жертвами травматичних подій та проживати у страху та нестабільності. Ці негативні впливи війни на психологічний стан дітей можуть призводити до зміни їх поведінки та збільшення випадків булінгу в шкільному середовищі. У статті особливо наголошується на важливості розуміння та усвідомлення цього взаємозв'язку серед освітніх працівників, батьків та громадськості. Лише шляхом здорового розуміння цього проблемного взаємозв'язку можна розробляти ефективні стратегії та програми протидії булінгу, а також забезпечити необхідну підтримку та захист для дітей, які потерпають внаслідок воєнних конфліктів. Підсумовано, що війна може поглиблювати вже існуючі прояви булінгу, збільшувати кількість випадків та приводити до появи нових форм насильства в шкільному середовищі. Рекомендується проведення додаткових досліджень, щоб краще зрозуміти, як війна впливає на булінг у шкільному середовищі та які заходи можуть бути прийняті для його протидії.

Ключові слова: війна, насилля, булінг, школа, діти.

Актуальність дослідження

У сучасному світі насильство є однією з найбільших проблем, з якою стикається суспільство всього світу. Війна, як один з найбільш жахливих проявів насильства, може мати глибокий вплив на життя людей у всіх сферах. Вона може змінити сприйняття суспільства щодо насильства, змінити ставлен-

ня до конфліктів, знизити рівень соціальної відповідальності та підвищити рівень агресії. Існує також зв'язок між існуванням військових конфліктів та шкільним булінгом у контексті кримінального права. Шкільний булінг може стати одним із чинників, що збільшує ризик розвитку фізичного та емоційного насильства під час війни, що пов'язано зі збільшенням рівня напруги та агресії в суспільстві. Діти можуть бути свідками насильства, вважати його нормою і використовувати для розв'язання конфліктів з однолітками в школі. Дослідження впливу війни на поширення булінгу в школі може допомогти зрозуміти, як травматичні події можуть вплинути на поведінку дітей, особливо на тих, що пов'язані з булінгом. Це дослідження може також допомогти розробити ефективні стратегії для запобігання булінгу в умовах війни та відновлення нормального життя після війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз стану досліджень війни та її впливу на цінності сучасних підлітків свідчить про інтерес учених різних галузей до зазначеної проблеми. У сучасних психологічних дослідженнях особлива увага акцентується на довготривалих наслідках війни для дітей підліткового віку, які можуть стикатися з несподіваними для них травматичними подіями, а також із довготривалими несприятливими подіями, що є причиною непродуктивних стратегій поведінки підлітків. Як правило, підлітки, які переживають війну, страждають від стресу, депресій, тривожності, ПТСР, втрати ідентичності, закриваються в собі, обирають добровільну соціальну ізоляцію, а також асоціальну поведінку (Joshi, O'Donnell,2003; Machel, 2001) Усі ці прояви, на думку дослідників, є «нормальною реакцією на ненормальні події» (Joshi, O'Donnell, 2003, p. 288) [1, с. 106].

Досліджуючи психічне здоров'я дітей у зонах воєнних конфліктів Афганістану, Балкан, Іраку, Ізраїлю, Камбоджі, Лівану, Палестини, Руанди, Сомалі, Уганди, Чечні, Шрі-Ланки, С. Мурті та Р. Лакшмінараяна (2006) дійшли висновку, що психологічні травми, отримані підлітками у ході війни, мають довготривалі наслідки для їхньої психіки і можуть стати перешкодою у майбутньому житті, виборі цілей та стратегій життя. У дослідженнях Д. Сміта (2001) [2] акцентується увага на негативних чинниках війни, що впливають і на смисложиттєву сферу підлітків, зокрема відсутність ресурсів для забезпечення базових потреб (житло, вода, їжа, освіта, права тощо); розрив сімейних стосунків (втрата, розлука, переміщення); стигматизація, дискримінація, насильство; песимістичний погляд на життя (переживання втрат, горя, руйнувань), що позначаються на ставленні підлітків до життя та виборі смисложиттєвих цінностей [1, с. 107].

Однак психологи радять не сприймати підлітків лише як пасивних жертв війни, оскільки вони є членами суспільства зі своєю активною життєвою позицією і здатні самостійно ухвалювати рішення, створювати власні стратегії виживання в несприятливих умовах проявляють життєстійкість і всупереч обставинам стають повноцінними людьми.

У педагогіці питання впливу війни на формування особистості дитини порушували Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський, проблеми переселенців досліджували Ю. Ждановіч, О. Просіна, виховання дітей в умовах пограниччя – І. Шкільна [1, с. 107].

Дослідження знущань, агресії та насильства в школах представлено у роботах зарубіжних науковців, щодо яких: D. Olweus (дослідження основних критеріїв булінгу та розроблення механізмів запобігання); T. Blackwell (превенція знущання в школі); K.N.Farrington (повторюваний характер знущань); B. Monks, W. Smith (види та форми прояву булінгу). Вітчизняні дослідження проблеми булінгу представлено роботами- Є. Грибанова, В.Іванченко, І. Кона, С. Кривцової, О. Ожийової, В. Пономарьова, В. Соловйова та іншими [3, с. 71]

Мета статті: дослідити вплив війни на існування булінгу в шкільному середовищі. Ми розглянемо, як війна може сприяти розвитку шкільного булінгу, а також проаналізуємо наукові дослідження близькі до нашої тематики, досвід країн, у яких існували наявні проблеми, звіти міжнародних організацій та статистичні дані з різних країн світу.

Виклад основного матеріалу

Більше одного мільярда дітей у всьому світі проживають у країнах або територіях, охоплених збройним конфліктом, війною чи тероризмом [4], головним чином у країнах із низьким і середнім рівнем доходу, де проживає 90% дітей і підлітків у світі [5]. Збройний конфлікт може тривати протягом усього дитинства, як, наприклад, у Ліберії, де громадянська війна спричинила масову травму з 1989 по 2004 роки [6]. Наслідки війни виходять за межі ізольованих кризових територій: у 2016 році Верховна комісія ООН у справах біженців повідомила, що 59,5 мільйонів людей у всьому світі були вимушено переміщені, і більше половини з них були дітьми віком до 18 років [7].

Близький Схід пережив кілька війн після другої світової війни — між арабськими державами та Ізраїлем, між 1948 і 1982 рр.; Громадянська війна в Лівані, з 1975 по 1990 рік; війни в Іраку, починаючи з 1980 р. і продовжуючи хвилювання до наших днів; вторгнення в Кувейт у 1990 році; і громадянська війна в Північному Ємені, з 1962 по 1970 рр. Наприкінці 2010 р., антиурядові протести по всій Середній Схід Азії породив так звану арабську весну. Подальші громадянські війни в Лівії, Сирії та Ємені були жорстокими і тривалими. Крім того, палестинці в секторі Газа пережили три війни за останні 12 років і з 2007 року живуть в блокаді [8].

Жорстокий політичний конфлікт мав руйнівні наслідки на фізичне та психічне здоров'я дітей на Близькому Сході . Багато було вбито або поранено. Багато хто був переміщений, у тому числі 2,5 мільйона сирійських дітей-біженців . На противагу, палестинські діти, які перебувають у блокаді в секторі Газа, не можуть втекти навіть у відносну безпеку [9, 10, 11].

Діти в районах збройних конфліктів на Близькому Сході відчувають високий рівень психічних розладів, включаючи посттравматичний стресовий розлад, депресію, тривогу, поведінкові проблеми та синдром дефіциту уваги з гіперактивністю, а також функціональні порушення [12].

Війна та насильство створюють порочне дисфункціональне коло, смертельну пастку, яка, у першу чергу, впливає на дітей. Війна, особливо затяжна травма, позбавляє дітей часу, необхідного для когнітивно-емоційної обробки та самозцілення.

Діти, які проживають у зонах бойових дій і збройних конфліктів, не живуть нормальним життям. Вони спостерігають, як руйнують їхні будинки, і бачать, як їхні родичі, сусіди та друзі отримують поранення або гинуть. Вони можуть не мати слів, щоб висловити те, що з ними сталося; натомість вони діляться своїми історіями через поведінку, наприклад, накидаючись або закриваючись. Вони можуть регресувати у поведінці, яка відповідає віку, відчувати труднощі зі сном, стати нездатними виконувати повсякденні дії та/або мати проблеми з поведінкою, навчанням і стосунками [6].

Діти в зонах конфлікту також мають підвищений ризик суїцидальних думок, енурезу, кошмарів, підвищеної пильності, горя, тривожного розладу розлуки, фобії, заїкання, стереотипних рухів, відмови відвідувати школу, труднощів у навчанні, розладів поведінки, агресії та розладів харчування в дитинстві. або раннє дитинство [8].

Ці умови погіршують здатність дітей брати участь у повсякденному житті, зосереджуватись і успішно навчатися в школі, формувати стосунки та прихильність, а також відчувати себе в безпеці [8].

Ми чули про біженців з Палестини, Сирії, Іраку, Сомалі, Ємену ; тепер, коли історія повторюється, ми пишемо про українських дітей.

Отже, дослідження взаємозв'язку війни та шкільного булінгу має значення з кількох причин:

Безпека: Булінг може стати причиною формування агресивної поведін ки у дітей та підлітків, що може мати наслідки у подальшому, включаючи участь у військових або терористичних актах.

Соціальна адаптація: Булінг може впливати на соціальну адаптацію дітей та підлітків, зокрема на їхню здатність формувати здорові стосунки з іншими людьми, співпрацювати та розвивати емпатію. Це може негативно впливати на їхню здатність адаптуватися до суспільства та займатися позитивними ролями в ньому.

Психологічне здоров'я: Булінг може мати негативний вплив на психологічне здоров'я дітей та підлітків, зокрема на їхню самооцінку, самоповагу, становлення особистості та психічну стійкість. Це може вплинути на їх можливості досягнення успіху в житті, включаючи професійні та особисті досягнення.

Соціальна відповідальність: Дослідження взаємозв'язку війни та шкільного булінгу може допомогти підвищити рівень соціальної відповідальності та етики серед дітей та підлітків, а також виховати їхню здатність до мирного вирішення конфліктів та побудови гармонійних відносин.

Психологічне благополуччя: Булінг може призвести до депресії, хвороб та інших психічних проблем, які можуть вплинути на дитину протягом усього життя. У разі війни ці проблеми можуть бути ще більшими та тривожними, остання війна може призвести до дуже серйозних наслідків.

Попередження конфліктів: Дослідження взаємозв'язку війни та шкільного булінгу може допомогти визначити фактори, що призводять до конфліктів та насильства, та розробити стратегії для їх попередження.

Один місяць війни в Україні спричинив переміщення 4,3 мільйона дітей, що складає понад половину дитячого населення країни (7,5 мільйона). В ці дані входить більше ніж 1,8 мільйона дітей, які переїхали в сусідні країни як біженці, і 2,5 мільйона тих, хто зараз є внутрішньо переміщеними особами всередині України.

«Війна призвела до одного з найстрімкіших та наймасштабніших переміщень дітей із часів Другої світової війни, – зазначила виконавча директорка ЮНІСЕФ Кетрін Расел. – Це похмура віха, яка може мати довгострокові наслідки для наступних поколінь. Безпека дітей, їхній добробут та доступ до основних послуг – усе це під загрозою через жахливе насильство, яке не припиняється» [14].

За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 01.09.2022 за кордоном перебувало 492 077 дітей шкільного віку.

За даними Європейського Союзу (статистика надходить із 26 країн ЄС), станом на 4 жовтня до шкільних систем країн ЄС інтегровано 517 123 українських дітей. Зауважимо, що до цієї статистики не входять дані з Великої Британії, США, Канади та інших країн, до яких масово виїздили українці, а також дані з росії та білорусі, куди депортували наших громадян [15].

На жаль, знайти статистику щодо дітей, зокрема шкільного віку, які перебувають у країнах, що не входять до Європейського Союзу, нам не вдалося, є лише загальна статистика біженців в окремих країнах.

Про одну з проблем у закордонних закладах освіти поки голосно не говорять, але вона є і може посилитися. З росії наразі триває масовий виїзд росіян через мобілізацію, які їдуть до тих країн, де перебувають українські громадяни. Але, тікаючи від мобілізації, частина з них продовжують підтримувати імперську політику путіна та війну проти України. Дітей російських громадян влаштовують у заклади освіти, а деінде в інтеграційні класи, де навчаються українці. Випадки булінгу українських дітей були і до масового виїзду росіян через мобілізацію, а зараз кількість таких випадків може збільшитися. Це посилює напругу в суспільстві, закладах освіти. Але повідомлення від українських біженців про те, як вирішуються ці ситуації в закладах освіти за кордоном, свідчать про те, що дирекція цих шкіл та вчителі у більшості випадків адекватно реагують на випадки конфліктів, булінгу та здійснюють усі необхідні заходи для їх подолання. Але все одно наявність таких випадків посилює психологічний стрес наших дітей, який вони отримали під час війни [15].

За даними американської організації «Національна мережа дитячого стресу» (NCTSN), діти або підлітки, які зазнали впливу травмованих подій та/або насильства, з більшою ймовірністю можуть страждати від булінгу або виступати у ролі кривдника щодо однолітків. З огляду на це, вплив війни може стати додатковим фактором виникнення булінгу в шкільному середовищі. Однак, важливим є уникнення «таврування» та поширення припущення, що всі діти, які стали свідками військових дій, є потенційними кривдниками чи піддаються булінгу. Уважність вчителів до будь-яких змін у поведінці окремих учнів та атмосфери

в класі загалом, знання ознак і характерних проявів різних видів булінгу та індивідуальний підхід у спілкуванні з дітьми дадуть можливість об'єктивної оцінки ситуації [16, с. 27]. Поняття булінгу та його ознаки визначені Законом України №2145-VIII від 05.09.2017 «Про освіту» [17].

19 січня 2019 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (далі - Закон), яким введено в правове поле поняття булінг (цькування) і внесено зміни до Закону України «Про освіту» та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Закон як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що закріплює основні норми права, заклав основні інструменти виявлення, реагування, запобігання та протидії булінгу в закладах освіти [18].

Юридичне трактування булінгу в Україні здійснюється, відповідно до Закону, як діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [18].

Ґрунтовне вивчення проблеми булінгу в освітньому середовищі було здійснено провідними зарубіжними науковцями Х. Лейманном, Д. Лейном, К. Лоренцом, Д. Ольвеусом. Останньому ж належить і власне дефініція «булінг», у розуміння якої вчений вклав ситуацію, у якій учень неодноразово піддається негативним діям з боку одного чи кількох інших здобувачів освіти (Olweus, 1993) [19].

Під булінгом слід розуміти складне соціально-психологічне явище та специфічну соціальну ситуацію, що заснована на порушенні в групі соціальних відносин, передбачає специфічну групову динаміку (перерозподіл ролей та статусів, групових норм та цінностей) (Деркач, 2018) [20].

Слід наголосити, що ключовими ознаками булінгу як форми насильницької дії є агресивна негативна поведінка, систематичність та повторюваність актів насильницьких дій, умисність та диспропорційність сил (влади) між учасниками конфлікту. Відповідно до типізації булінгу слід виділити такі його види: фізичний, вербальний, соціальний (ізоляція) та кібербулінг (цькування у віртуальному середовищі).

Важливо вказати, що процес булінгу має свої етапи розвитку, які включають початок, розвиток, кульмінацію та завершення; а також це процес, який розвивається за спіраллю [21, с. 86].

Ряд дослідників зазначає, що актуалізують насильницьку поведінку молоді в цілому та булінг зокрема дві великі групи факторів: фундаментальні (глобалізація, інформатизація, інтеграційні процеси у світі) та локальні (суспільно-політична криза у державі, низька ефективність реформ у соціальній сфері людського буття). Детермінантами зростання виявів насильницької поведінки є і наявність військового конфлікту та екстраполяція агресії на території України внаслідок розселення ВПО, і анонімний стан українського суспільства [21, С.86].

Шкільний булінг можна розділити на кілька видів залежно від напрямку взаємодії між учасниками :вертикальний (між учителями та учнями), горизонтальний (між учнями) та змішаний (наприклад, одночасне цькування школярами і вчителів, і інших учнів).

За дослідженнями науковців, є досить багато класифікацій ролей у булінгу, але в більшості досліджень виділяються три основні категорії: переслідувач, жертва, свідки (нейтральні учасники, помічники, захисники й ін.) [22, с. 271].

Найбільш повною є класифікація, запропонована Д. Ольвеусом, який описав таку рольову структуру булінгу:1) учень, який є жертвою булінгу ;2) учні, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу – «булери», або переслідувачі, агресори; 3) послідовники – учні, які позитивно ставляться до знущань над іншими й беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;4) пасивні «булери» – учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад, через сміх

чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї; 5) потенційні «булери» – учні, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього ззовні; 6) «спостерігачі» (байдужі свідки) – учні, які не беруть участі в булінгу й можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;7) «потенційні захисники» – ці учні негативно ставляться до насилля й вважають ,що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;8) «захисники» – учні, які виявляють не-гативне ставлення до явища, вони захищають жертву чи намагаються їй допомогти [23].

Ознаки, за якими можна визначити дитину, що потерпає від булінгу., Д. Ольвеус автор книги «Булінг в школі: що ми знаємо і що можемо зробити», виокремлює ряд ознак, які можуть вказувати на те, що дитина потерпає від булінгу або може виявитися потенційною жертвою. До них відносяться:

1) поведінкові прояви: страх ходити до школи, гуляти до та після навчання, їздити шкільним автобусом або брати участь в організованих шкільних заходах; довгий та «нелогічний» маршрут дім-школа; втрата інтересу до навчання; часті нічні кошмари або проблеми зі сном; втрата апетиту; часті головні болі, болі в животі або інші фізичні проблеми; замкнутість та сором'язливість; відсутність близьких друзів серед однолітків, надання переваги спілкуванню з дорослими;

2) зовнішній вигляд: неохайний, порваний або пошкоджений одяг, книги чи інші речі; порізи, синці або подряпини, причину виникнення яких дитина не може або відмовляється пояснити; сумний, плаксивий або пригнічений вигляд після повернення зі школи; фізична слабкість у порівнянні з однолітками;[16, с. 28].

3) характер та індивідуально-психологічні особливості: високий рівень тривожності, занижена самооцінка, невпевненість у собі; схильність до депресії та меланхолії; переконаність у неспроможності захистити себе та приреченості на страждання; лякливість; емоційна чутливість; самотність; відстороненість від колективу та схильність не вважати себе його значущою частиною;

4) соціальний досвід: негативний життєвий досвід; походження з соціально-неблагополучних сімей; потерпання від фізичного насильства вдома; відсутність досвіду отримання захисту та турботи; віра в те, що жертва заслуговує роль жертви; пасивне очікування знущань [16, с. 29]

У навчальному закладі в булінгу найчастіше бере участь ціла група учнів. Це створює ефект причетності, згуртування, послаблює почуття відповідальності за свої дії. Найчастіше «спільники» булерів — це діти, які: бояться бути на місці жертви, не бажають виділятися з-поміж однокласників, цінують свої стосунки з лідером, піддаються впливу «сильніших», не вміють співпереживати іншим, безініціативні, сприймають цькування як розвагу, мріють взяти реванш за свій власний досвід приниження, можуть виховуватися у неблагополучних сім'ях і переживати насильство з боку старших членів родини.

Конфлікт у шкільному середовищі не завжди є ознакою булінгу. Булінг відрізняється систематичністю та наявністю об'єкта, на який спрямовується тривала агресія. Варто пам'ятати, що булінг не виникає раптово, а є результатом нерозв'язаного вчасно конфлікту. Тому слід уважно спостерігати за тим, що відбувається в класі, відслідковувати ознаки конфліктних ситуацій та своєчасно допомагати вирішенню суперечок.

Важливим аспектом у контексті війни є створення умов для адаптації в новому колективі дітей та підлітків з числа внутрішньо переміщених осіб, адже в закладах освіти центральних та західних областей України з'являються учні, які приїхали з територій активних бойових дій або з тимчасово окупованих територій.

Факт переїзду із зазначених територій також може стати підставою для виникнення булінгу, тож варто пояснити учням, що люди приїхали до більш безпечних регіонів країни тому, що були змушені рятуватися від війни. За інших умов вони радо залишилися б удома, де в них є все: житло, гроші, робота, гідні умови проживання тощо.

Варто враховувати, що в окремих випадках джерелом упередженого ставлення до внутрішньо переміщених осіб можуть ста-

ти розмови, які ведуться в родинах учнів, обумовлюючи відповідну поведінку дітей. У таких випадках доречно обговорювати ситуацію при зустрічі з батьками, керуючись принципами недискримінації та акцентуючи увагу на засадах дружнього ставлення до всіх учасників освітнього процесу [16, с. 29].

Педагогам і психологам у роботі з дітьми підліткового віку слід звертати особливу увагу на події, що є стресогенними для вихованців. У зв'язку з цим з учителями і батьками була проведена бесіда, котра свідчить, що найбільшими стресорами для підлітків є: сирени, бомбардування та обстріли, навіть якщо вони далеко; паніка дорослих; різноманітні диверсійні дії і теракти; комендантська година та обмеження воєнного часу; руйнування житлових будинків; необхідність перебувати у бомбосховищах; інформація про масове насилля, полонених, тортури, втрати. Для дітей, які опинилися в окупації, – це наслідки війни, масове насилля, виживання у надзвичайних ситуаціях, постійні загрози життю, втрата рідних, ризики, пов'язані з евакуацією, спогади тощо. Усе це позначається на уявленнях підлітків про життя і смисложиттєві цінності, про важливе і другорядне, плинність життя тощо.

В умовах війни зростає необхідність формування стресостійкості в дітей підліткового віку як необхідної умови вирішення життєвих задач без шкоди для власного життя. Рівень стресостійкості залежить від здатності особистості адекватно оцінювати ситуацію і власні можливості, навичок самоконтролю, вмотивованості, здатності знаходити рішення у надзвичайних ситуаціях, не занурюючись у стан стресу. Крім того, стресостійкість підлітків у період війни значною мірою залежить від підтримки сім'ї та психолого-педагогічної допомоги [1, с. 107].

У період війни в підлітків спостерігаються гострі емоційні реакції на те, що відбувається, емоційні перепади, істерики, надмірне збудження, стан ступору, страх тощо. Під впливом драматичних подій може втратитися здатність до співпереживання (дереалізації) як захисна реакція психіки. Ті підлітки, які перебувають у безпеці далеко від військових дій, відчувають провину або комплекс того, хто вижив [1, с. 107].

Війна має власні негативні наслідки, здичавіння, цинічну неповагу до чужої власності, приниження людської гідності, алкоголізм, грубе сексуальне насилля, наругу над релігійними святинями, осквернення релігійних приміщень й освячених місць [24, С. 15 – 16].

Підсвідомість дитини так влаштована, що вона швидко копіює, змальовує відомі приклади для наслідування. Завдання педагога формування свідомої та відповідальної за себе та інших особистості у складному світі, сповненому конфліктів, криз та непорозуміння. У післявоєнний період діти дуже швидко ставали дорослими, на другий план відходили загальноприйняті критерії дорослості: фізичний розвиток, емоційна та соціальна зрілість [25, с. 150].

Прихована проблема війни в тому, що формується нове покоління, виховане на цінностях, які актуальними є для військового часу. Війна популяризує агресію, насильницькі методи розв'язання проблем, вона дискредитує норми моралі, норми права, діалог та компроміс як засіб досягнення цілей [25, с. 152].

Висновок

У результаті нашого дослідження ми з'ясували, що війна може мати значний вплив на поширення шкільного булінгу. Зокрема, війна може збільшити кількість учнів, які стають жертвами булінгу, а також викликати зростання рівня агресії серед учнів. Ми визначили, що на зростання шкільного булінгу в умовах війни впливають такі чинники, як економічна нестабільність, соціальні конфлікти, травми та стрес, що пережили учні. Надто часто учні стають свідками насильства під час війни і відчувають бажання передати свої емоції та біль далі, порушуючи права і достоїнство інших дітей. Проте, існують шляхи запобігання шкільному булінгу в контексті війни. Наприклад, важливо забезпечувати підтримку для учнів, які пережили травми, та встановлювати соціальний контакт з їх ровесниками. Крім того, у військових конфліктах важливо гарантувати безпечні умови для навчання учнів, надати

їм доступ до ментальної підтримки та соціальної адаптації.

Отже, війна має серйозний вплив на поширення шкільного булінгу, але знання та увага до цієї проблеми можуть допомогти зменшити її вплив та запобігти поширенню насильства в школах. Тому важливо продовжувати дослідження в цій області та розробляти ефективні методи боротьби з шкільним булінгом в умовах війни.

Література

1. Журба К. . Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків.Нова педагогічна думка.2022.№2 (110). С.105-109.
2. Smith, D. (2001). Children in the heat of war. APA Monitor.No 32(8). P. 29.
3. В. В. Назаревич.Остракізм як передумова булінгу. Теорія і практика сучасної психології. 2019 р., № 6, Т. 1. С. 70-77.
4. Крісман А.К., Догерті Дж.Г .: Масова травма: катастрофи, тероризм і війна . Child Adolesc Psychiatr Clin N Am 2014 ;
5. Jordans MJ, Pigott H, Tol WA : Втручання для дітей, які постраждали від збройних конфліктів: систематичний огляд психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в країнах з низьким і середнім рівнем доходу . Curr Psychiatry Rep 2016 ;
6. Borba CP, Ng LC, Stevenson A та ін. : Оцінка потреб у психічному здоров'ї дітей і підлітків у постконфліктній Ліберії: Результати кількісного опитування ключових інформаторів . Int J Cult Ment Health 2016 ;
7. Calam R : Наслідки для здоров'я та ризики для дітей і сімей, переселених після збройного конфлікту та переміщення . Scand J Public Health 2017 ;
8. Samara, Muthanna, Hammuda, Sara, Vostanis, Panos, El-Khodary, Basel and Al-Dewik, Nader.Children's prolonged exposure to the toxic stress of war trauma in the Middle East. British Medical Journal (BMJ).(2020).
9. Save the Children International. The war on children: time to end grave violations against children in conflict. 2018. URL: https://www.savethechildren.org.uk/content/dam/global/reports/education-andchild-protection/war_on_children-web.pdf
10. Unicef. How to help Syria and its children. 2020. URL: https://www.unicefusa.org/mission/emergencies/child-refugees-and-migrants/syria-crisis
11. Palestinian Centre for Human Rights. Annual report. 2019.
12. Dimitry L. A systematic review on the mental health of children and adolescents in areas of armed conflict in the Middle East. Child Care Health Dev2012.
13. Iman Farajallah. Omar Reda.-H. Steven Moffic. John R. Peteet. Ahmed Hankir. The Psychosocial Impacts of War and Armed Conflict on Children.Mar 8, 2022. URL: https://www.psychiatrictimes.com/view/the-psychosocial-impacts-of-war-and-armed-conflict-on-children
14. UNICEF. Понад половина дітей України вимушено покинула свої домівки після місяця війни.24.03.2022. URL: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/more-half-ukraines-children-displaced-after-one-month-war
15. Освітній ОББУДСМЕН УКРАЇНИ. Чи повернуться в Україну діти, які навчаються за кордоном?2022. URL: https://eo.gov.ua/chy-povernutsia-v-ukrainu-dity-iaki-navchaiutsia-za-kordonom/2022/10/07/
16. «GoGlobal» , «Розвиток КСВ»,-Career Hub. «Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни» посібник. 52с.
17. Закон України «Про освіту» від 28.09.2017 № 2145-VIII 8584 .URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19
18. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» 19.01. 2019 р. № 2657-VIII. URL: Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text
19. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do. New York: Wiley, 1993. 215 p.
20. Деркач Л. М., Горач Л. В. Проблема булінгу та сором'язливості в сучасному українському освітньому просторі: кроскультурний аспект. Міжнародний науковий вісник. 2018. № 2 (18). С. 48–59. DOI: 10.24144/ 2218-5348.2018.2(18).48-59 с.
21. Альохін М. Антибулінгові практики в школі: соціально-педагогічний кон-

текст. Педагогічний процес: теорія і практика (серія: педагогіка) № 1-2 (64-65), 2019.-С.85-92.

22. Янішевська К. Д. Деякі проблеми протидії булінгу в Україні та шляхи їх вирішення / К. Д. Янішевська, О. О. Тимошенко // Правові новели. - 2018. - № 4. - С. 270-275.

23. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья»: международный отчет по результатам обследования 2009–2010 гг. Политика охраны здоровья детей и подростков. Копенгаген, 2012 г. № 6

24. Макарушка О. Вплив війни на вихованє /О. Макарушка. – Львів: Друк. НауковогоТовариста ім. Шевченка. – 1917. – 20 с.

25. Бодак Л. Остап макарушка про вплив війни на виховання дитини. Молодь і ринок No4 (159), 2018.149-153 с.

Denisyuk Maryana Mykhailivna
graduate student of the Department of Criminal Law and Procedure Institute of Law, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University
maranacaplinska@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-7423-4753

THE EFFECT OF THE WAR ON BULLYING IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

An analysis of studies conducted in different countries where war affects the lives of children and adolescents and how armed conflicts affect the dynamics of bullying in schools is carried out. The results of a study conducted in a conflict zone in Eastern Europe are used to analyze the connection between the military and bullying. Reasons that can explain this connection are considered. Reports of international organizations and statistical data from various countries of the world and Ukraine regarding children forcibly displaced due to the war are used. Researching the relationship between war and school bulling is important for several reasons, can reveal the impact of military conflict on the increase of speech in schools, reveal the psychological and social mechanisms underlying this connection, and contribute to the development of effective prevention strategies. and support for children who survived the war conflict, ensuring the safety of students in war zones, promoting their social adaptation after the conflict, preserving their psychological health and well-being, and promoting their social adaptation in the new environment after the war. The concept of bullying in different interpretations and in accordance with the legislation of Ukraine is highlighted. Attention is paid to signs, types and stages of bullying in the school environment, classification of roles in bullying and their characteristics are provided. In addition, is considering the effects of war on children who may be witnesses or victims of traumatic events and live in fear and instability. These negative effects of war on the psychological state of children can lead to a change in their behavior and increase the impact of bullying in the school environment. emphasiing is the importance of understanding and awareness of this relationship among educators, parents, and the public. It is only through a healthy understanding of this problematic interrelationship that effective anti-bullying strategies and programs can be developed, as well as providing the necessary support and protection for children affected by military conflicts. It is concluded that the war can deepen the already existing manifestations of bullying, increase the number of cases and lead to the appearance of new forms of population in the school environment. Additional research is recommended to better understand how bullying is a known problem in the school environment and what measures can be taken to counter it.

Keywords: war, violence, bullying, school, children.

СТАН КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-СТАТИСТИЧНИЙ ВИМІР

ОЛІЙНИК Андрій Миронович - аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4452-2794
DOI 10.32782/EP.2023.3.10

Досліджено окремі соціологічні та статистичні дані у сфері кримінально-правової протидії корупції в охороні здоров'я.

З'ясовано особливості здійснення обліку та статистичного узагальнення корупційних кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили. Констатовано відсутність єдиної уніфікованої статистичної звітності, яка б охоплювала дані щодо абсолютно всіх корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень, включаючи досудове розслідування та судове провадження. Акцентовано увагу на питаннях законодавчого регулювання типів корупційних правопорушень, що впливають на їх облік як окремої статистичної групи.

За результатами аналізу показників кримінальної статистики виявлено тенденції до зменшення кількості корупційних правопорушень як загалом, так і у сфері охорони здоров'я, що в цілому відповідає даним соціологічного дослідження.

Ключові слова: корупція, охорона здоров'я, корупційне кримінальне правопорушення, неправомірна вигода, кримінальна статистика, «корупційний досвід», статистична звітність.

Постановка проблеми

За даними опитування населення, корупція продовжує залишатися серед найбільш серйозних проблем, посідаючи третє місце (на думку понад 64 % респондентів) після воєнних дій та високої вартості життя [1, 9]. Воєнний стан в Україні лише загострив увагу суспільства до окресленої проблематики: 84% українців переконані, що факти про корупцію оприлюднювати «варто, бо через корупцію ми втратимо і єдність, і підтримку партнерів, і, врешті, перемогу» [2].

До пріоритетних напрямів у запобіганні корупції віднесена також сфера охорони здоров'я. На думку громадян, медицина входить у трійку сфер, які є першочерговими для очищення від корупції - про це відповіли 32,2% опитаних (після судової системи та митниці) [1, с.46]. Такий показник повністю відповідає тому, що «медичний» «корупційний досвід» є одним з найпоширеніших: кожен шостий українець стикався з корупцією протягом року [3].

Безперечно, поряд із системою заходів організаційно-правового та економічно-фінансового характеру ключова роль у запобіганні корупції, включаючи охорону здоров'я, належить механізмам юридичної відповідальності як найбільш ефективним та дієвим превентивним засобам вчиненню правопорушень. Тому реальний стан протидії корупції як передусім кримінально-правового явища найкраще характеризує комплексна оцінка, що охоплює не лише соціологічні дослідження, а насамперед показники статистики щодо розслідування корупційних правопорушень та притягнутих до кримінальної, інших видів відповідальності, осіб.

Стан дослідження

Вивченню проблем корупції в різних сферах життєдіяльності держави присвячено достатньо багато наукових доробків у галузі кримінального права та кримінології, інших галузей права, зокрема: С. Богаченка, А. Бойка, М. Бурак, О. Дудорова, І. Мамедова, В. Навроцького, Ю. Нікітіна, В. Топчія, В. Трепака, М. Хавронюка, В. Харченка та інших.

Предметом цього дослідження були, насамперед, передбачені законодавством форми статистичної звітності компетентних державних органів (ОГП, МВС, НАБУ, ДСА, ВАКС, ВС) у сфері досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, а також узагальнення та аналітичні матеріали (НАЗК), з питань аналізу кримінальної статистики, а також соціологічних досліджень щодо рівня поширення корупції.

Метою цієї статті є здійснення аналізу стану та тенденцій кримінально-правової протидії корупції у сфері охорони здоров'я на основі даних кримінальної статистики щодо вчинення окремих корупційних правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно з ст.61 Конвенції ООН проти корупції кожна Держава-учасниця розглядає можливість проведення аналізу тенденцій у галузі корупції на своїй території, а також умов, в яких здійснюються корупційні злочини [4]. Відповідно до положень Закону України «Про запобігання корупції», повноваження щодо організації проведення досліджень з цих питань, а також аналізу статистичних даних покладено на Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) [5].

Як випливає із комплексної оцінки корупційної ситуації в Україні, найчастіше населення отримує «корупційний досвід» під час контактів із закладами державної або комунальної медицини. До них протягом року звертається більшість громадян (55,1%). Незважаючи на те, що рівень корупції у медицині нижчий, ніж у такій сфері, як діяльність правоохоронних органів, саме в медичних закладах основна маса українців отримує вже згаданий «корупційний досвід» (кожен четвертий з тих, хто звернувся по медичну допомогу). Тож загалом 12,6% українців у 2022 році мали досвід корупції у медичних закладах особисто або знають про такий досвід від членів родини. Проте, порівняно з 2021 роком, цей показник знизився у 1,7 рази (у 2021 році «корупційний досвід» у закладах охорони здоров'я отримали 21,9% громадян) [1, с.13,81].

Зокрема, серед опитаних, які мали контакти із медичною сферою у 2022 році, 24,8% респондентів при відповіді на пряме запитання зазначили, що вони або члени їхніх родин зіштовхувалися з корупцією під час звернення до закладів охорони здоров'я, тобто вони давали або від них вимагали неправомірну вигоду, використовували зв'язки тощо (тоді як у 2021 році цей показник становив 39,4%). Відповідно, 73,2% опитаних вказали про відсутність корупційного досвіду в цій сфері. Зазначені дані статистично значуще різняться від 2021 року: частка тих, хто стикався із корупцією, знизилася на 14,5 в.п., а частка тих, хто заявляє про відсутність корупційного досвіду, зросла на 15,4 в.п. [1, с.81].

Втім, основним організаційно-правовим інструментом, який поряд із соціологією дає змогу оцінити стан поширеності корупції, а також результативність та ефективність її запобігання, безперечно, є кримінальна статистика.

Незважаючи на те, що впродовж попередніх десять років, боротьба з корупцією стала одним із ключових напрямів державної політики, за цей час сформовано окрему галузь профільного законодавства та створено систему антикорупційних органів (НАБУ, НАЗК, САП, ВАКС), досі немає єдиного узагальнення та уніфікованої статистичної звітності, яка б охопила показники щодо абсолютно всіх корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень, враховуючи як досудове розслідування, так і судове провадження, незалежно від підслідності та підсудності таких справ. Це відповідно впливає на точність статистичного дослідження реального стану кримінально-

правової протидії корупції як загалом, так і в охороні здоров'я зокрема.

До певних незручностей, що на перешкоді ефективної кримінальної статистики, можна віднести і спосіб законодавчого визначення типів корупційних кримінальних правопорушень. Хоча у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України (далі - КК України) [6] міститься їх постатейний перелік, що однозначно є сприятливим для чіткості обліку, структурно вони розміщені в різних розділах Особливої частини КК України, у контексті яких власне проводиться традиційно статистична звітність. Наприклад, ст. 354 КК України «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації» належить до кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів (розділ XV). Більшість ж корупційних правопорушень відноситься до Розділу XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Разом з тим, усіх їх де-факто об'єднує і предмет правопорушення - неправомірна вигода, і спільний родовий об'єкт.

Окрім того, кримінальний закон по суті розрізняє два типи корупційних кримінальних правопорушень:

1) безумовно корупційні правопорушення - до прикладу, передбачені ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368 -369-2 КК України;

2) умовно корупційні правопорушення - до прикладу, передбачені ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України – є корупційними лише у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем [6].

НАЗК, наприклад, при здійсненні аналізу стану протидії корупції бере до уваги статистику лише щодо безумовно корупційних правопорушень, оскільки в статистичних звітах органів прокуратури (форма №1) [7] з другої групи правопорушень не виділяються окремо ті, які є корупційними. Натомість кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією (ст. 366-2, 366-3 КК України), що структурно розміщені у розділі XVII Особливої частини кодексу, потрапляють до такого «корупційного» узагальнення.

Виходячи з цього, на нашу думку, доцільним видається розміщення всіх статей, які передбачають кримінальну відповідальність за корупційні правопорушення, в одному розділі кримінального закону. Зважаючи на важливість протидії корупції для держави і суспільства, а також функціонування цілої системи антикорупційних інституцій, такі кроки є виправданими.

Законодавством передбачено цілий ряд статичних форм звітності, які складають різні інституції окремо щодо досудового розслідування (органи прокуратури, внутрішніх справ, НАБУ) та судового провадження (ДСА, ВАКС, ВС). Відповідно, різні звіти можуть охоплювати лише частину облікованих даних (за видами правопорушень чи органами досудового розслідування, судових інстанцій тощо), містити дані в розрізі різних статистичних груп, передбачати іншу класифікацію осіб, які вчинили правопорушення, галузей (сфер) економіки тощо. У результаті цього відображаються неоднакові показники, що не дає можливості сповна сформувати єдину цілісну картину у сфері кримінальної корупційної статистики. Крім того, зважаючи на тривалий у часі процес кримінального провадження, дані щодо того самого правопорушення та результатів його розгляду (відкриття провадження, закінчення досудового розслідування, направлення справи до суду, набрання вироком законної сили, включаючи касаційний перегляд) можуть потрапити у різні звітні періоди.

Так, Офіс Генерального прокурора (ОГП) узагальнює щомісячно звітність за формами №1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» (форма №1), №2 «Звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» (форма №2) та №5 «Про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності» (форма №5), що затверджені наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 №299 [7]. Такі форми, що важливо, складаються за даними Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), тобто в повній мірі відображають

усю статистику щодо кримінальних правопорушень у розрізі окремих статей Особливої частини КК України. Водночас вказана звітність, по-перше, стосується досудового розслідування, а по-друге, не виокремлює із загального масиву інформації як окрему статистичну групу корупційні кримінальні правопорушення.

Окремої уваги заслуговує аналіз даних форми звітності № 1-КОР «Звіт про стан протидії корупції» (форма № 1-КОР), що складається щомісяця органами МВС України (затверджена наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22.04.2013 № 52/394/172/71/268/60) [8]. Вона містить узагальнені відомості про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, та корупційні кримінальні правопорушення, інформацію про осіб, які їх вчинили, у розрізі різних категорій (включаючи кількість засуджених та виправданих), а також галузевого спрямування, будучи, по суті, єдиною комплексною «корупційною» звітністю. Проте ця форма не охоплює статистичних даних щодо всіх корупційних проваджень (зокрема, справ НАБУ, ДБР), а також враховує корупційні правопорушення не в строгій відповідності до переліку, визначеного приміткою до ст. 45 КК України. До її недоліків варто віднести і відсутність окремого обліку правопорушень за ст. 354 КК України «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації» (очевидно, їх включено до групи «інші корупційні правопорушення)». Зрештою, вказана звітність є цінною для аналізу корупційних правопорушень у сфері охорони здоров'я, оскільки такі здебільшого відносяться до підслідності органів Національної поліції (НП).

Судова статистика в Україні формується на основі періодичної звітності судів першої та апеляційної інстанцій, що узагальнюються Державною судовою адміністрацією України (ДСА), а також окремо аналізів Верховного Суду (ВС) та Вищого антикорупційного суду (ВАКС). Зокрема, щорічно на сайті «Судова влада України» оприлюднюються статистичні звіти про результати роботи судів першої та апеляційної інстанцій щодо судового розгляду справ про правопорушення за статтями КК України (наприклад, форма №1-к «Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження»; форма №6 «Звіт про кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання»; форма №2-к «Про розгляд апеляційних скарг у порядку кримінального провадження») [9].

Окремі аналітичні та статистичні звіти про здійснення правосуддя в розрізі статей КК України оприлюднює на власному сайті ВАКС (форма № 1-к ВАКС «Звіт про розгляд справ і матеріалів кримінального провадження», форма № 1-ПП ВАКС «Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види покарань») [10]. Аналітичні огляди стану здійснення правосуддя здійснює також Верховний Суд [11].

На сайті НАБУ оприлюднюються півріччні звіти про роботу, що містять, зокрема, узагальнення показників оперативно-розшукової діяльності, аналіз статистичних даних: результати розслідувань, галузевий зріз, економічний ефект тощо [12]. Водночас статистика розгляду проваджень, які відносяться до компетенції НАБУ та ВАКС, не є показовою для аналізу корупційних правопорушень, що вчиняються у діяльності закладів охорони здоров'я, оскільки необхідний спеціальний суб'єкт чи предмет правопорушення, як правило, не є типовими для цієї сфери.

На основі вище згаданих джерел офіційної звітності, НАЗК здійснює аналіз ключових статистичних даних у сфері протидії корупції. За його результатами агентство формує відповідні узагальнення у виді інтерактивної графіки за категоріями: досудове розслідування корупційних кримінальних правопорушень; судовий розгляд корупційних кримінальних правопорушень; притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень (судові рішення набрали законної сили) [13]. У них містяться статистичні дані, зокрема, щодо окремих корупційних кримінальних правопорушень, результатів їх розслідувань та судового розгляду, кількості засуджених/

виправданих осіб у розрізі років (2016--2022 р.р.), а також динаміка приросту відповідних показників. Знову ж таки вказаний аналіз враховує лише статистику щодо безумовно корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, тобто таке узагальнення корупційної статистики також не можна назвати повним.

У дослідженні, відображеному в таблицях цієї статті, міститься аналіз окремих показників кримінальної статистики з урахуванням динаміки за звітний період 2021 - 2022 років у розрізі корупційних кримінальних правопорушень, предметом яких є неправомірна вигода: підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України); зловживання впливом (ст. 369-2 КК України) [6]. Для порівняння охорони здоров'я з іншими галузями економіки, взято також сферу надання освітніх послуг та бюджетну/державного управління (остання сфера є доволі умовною, зважаючи на великий спектр різноманітних державних інституцій).

Аналіз статистичних даних досудового розслідування свідчить про зменшення кількості корупційних правопорушень у 2022 році порівняно із попереднім роком (див. таблиці №1, №2). Зокрема, від'ємна динаміка облікованих корупційних правопорушень становить – 34,1%. Якщо у 2021 році за звітний період було обліковано 8184 корупційних порушень, то у 2022 році цей показник склав - 5396. Зменшилася і кількість осіб, яким повідомлено про підозру: 1912 осіб (2022 рік) проти 2245 (2021 рік), а також кількість проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом: 1456 та 1742 відповідно. У розрізі окремих корупційних правопорушень переважають злочини, пов'язані із підкупом службових осіб. Так, у 2022 році обліковано 988 правопорушень (1566 – у 2021 році) за ст. 368 КК України та 1512 (1577) – за ст. 369 КК України. Водночас за ст. 354 КК України – 33 (36); ст. 368-3 КК України – 42 (59); ст. 368-4 КК України – 14 (19); ст. 369-2 КК України – 220 (249). Натомість загальна кількість усіх облікованих кримінальних правопорушень у цілому за цей час зросла майже на 13 відсотків.

Відповідні тенденції прослідковуються і на підставі аналізу статистичних даних про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності (форма №5) [7]. Зокрема, у 2022 році із 1278-и (у 2021 році - 2015) облікованих кримінальних правопорушень щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: 79 (78) вчинено в галузі охорони здоров'я та соціальної допомоги; 31 (44) – в освіті; 835 (1344) – у сфері державного управління та оборони (див. таблицю №3). Вказане свідчить, що показник кількості корупційних правопорушень у медицині майже у два рази більший, ніж в освіті, і значно поступається системі державного управління. Разом з тим згідно з наведеною статистичною інформацією частка підкупу в охороні здоров'я в цілому становить 6 відсотків, що, очевидно, не відповідає рівню поширення корупції у цій галузі відповідно до результатів вищезгаданого соціологічного дослідження.

Як випливає із аналізу даних форми звітності №1-КОР, що складається органами МВС (див. таблиці №4, №5) [8], з 3161-го корупційного правопорушення за 2022 звітний період: 109 - вчинені в охороні здоров'я, 94 – в освіті, 281 - у бюджетній системі. У динаміці 2022/2021 років зменшилася також кількість засуджених та виправданих осіб. Так, у 2022 році було засуджено 610 осіб (у 2021 році - 804), виправдано - 31 (72). В охороні здоров'я з 59 осіб: засуджено – 8, виправдано – 0. В галузі освіти з 55 осіб: засуджено - 2, виправдано – 0. У бюджетній системі з 252 осіб: засуджено – 8, виправдано – 10.

Згідно з відомостями про рід заняття осіб, засуджених за корупційні правопорушення, у 2022 році притягнуто до кримінальної відповідальності 7 лікарів та фарма-

цевтів (у 2021 році – 14). Натомість учителів, викладачів – 6 (3), державних та інших службовців - 88 (144) осіб (див. таблицю №6).

Темпи зменшення кількості корупційних кримінальних правопорушень за озвучений період підтверджуються і даними судової статистики (див. таблиці №7, №8). Так, у 2022 році у судах першої інстанції перебувало на розгляді 5607 проваджень (у 2021 році – 6114), з них надійшло у звітному році 2050 (2233), тобто наявний від'ємний темп приросту відповідних справ – 8,2%. У 2002 році винесено 1375 вироків (1055 – у 2021), що також вказує на від'ємний приріст - 8,6 відсотка.

У 2022 році за корупційні правопорушення (безумовні) із 1265-ти осіб: засуджено - 1029 чоловік (що становить 81,3%), виправдано - 29 (2,3%). Від'ємний темп приросту кількості засуджених по відношенню до 2021 року склав - 7,3%.

Менші статистичні показники у порівнянні 2022/2021 років спостерігаються і в розрізі конкретних видів корупційних правопорушень (див. таблиці №7, №8).

Висновки

Аналіз результатів соціологічного дослідження показує, що серед громадян держави продовжує зростати рівень несприйняття корупційних проявів як у цілому, так і в галузі охорони здоров'я, зокрема [1]. Відповідні тенденції підтверджуються і динамікою зменшення, хоч і незначною, кількості корупційних кримінальних правопорушень та осіб, яких притягнуто до відповідальності, згідно з даними кримінальної статистики. При цьому слід враховувати і високий рівень латентності, що характерний для цієї сфери.

Згідно з даними Transparency International, за підсумками 2022 року, Україна отримала 33 бали зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (CPI) та посідає з цим показником 116 місце зі 180 країн [17]. Вищенаведене свідчить, що досягнутий за попередні роки прогрес є надто повільним, а тому вимагає від держави посилення заходів кримінально-правової протидії корупції, ефективність яких оцінюється, насамперед, через призму кримінальної статистики.

Варто відзначити відсутність єдиного цілісного узагальнення та уніфікованої статистичної звітності, яка б охоплювала відомості щодо абсолютно всіх корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень, включаючи досудове розслідування та судове провадження, незалежно від підслідності та підсудності таких справ. Жодна із передбачених статистичних форм не може претендувати на повноту обліку всіх корупційних даних.

Одним із інструментів об'єктивної оцінки стану протидії корупції має стати також

Таблиця №1. Динаміка досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень

Категорія	Звітний період		Динаміка 2022/2021
	2022	2021	
Кількість корупційних КП, облікованих у звітному періоді*	5396	8184	-34,1%
З них:			
Кількість осіб, яким вручено повідомлення про підозру (% підозр)	1912 (35,4%)	2245 (27,4%)	+8%
Кількість проваджень, направлених до суду	1457	1745	
З них:			
Кількість проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом (% до загальної кількості облікованих проваджень)	1456 (27%)	1742 (21,3%)	+5,7%
Кількість закритих проваджень	15	2	

* ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368 - 369-2 КК України. Дані згідно з формою №1 (ОГП).

Джерело: Інтерактивна графіка: Досудове розслідування корупційних кримінальних правопорушень [13].

удосконалення механізмів аналізу та узагальнення корупційної статистики. Виправданим, на нашу думку, є наділення НАЗК певними функціями щодо збору та аналізу статистичної інформації згідно з уніфікованими критеріями на основі звітності органів досудового розслідування та судів. Покращенню кримінальної статистики у сфері корупції може сприяти і удосконалення підходів до законодавчого визначення та класифікації типів корупційних правопорушень.

Таблиця № 2. Відомості про досудове розслідування кримінальних правопорушень

Кримінальні правопорушення (КП)	Звітний період	Обліковано КП	За органами досудового розслідування **(у т.ч.)**			КП, у яких повідом. підозру	КП, направ. до суду з обвинув. актом	КП, у яких провадження закрито
			НП	НАБУ	ДБР			
Усього КП	2022	362636	42395	369	21399	132418	113159	244227
	2021	321443	33388	525	13486	172494	153109	413624
Окремі корупційні КП (за статтями КК України)								
Ст. 354	2022	33	33	0		24	15	5
	2021	36	28	0	-	27	22	2
Ст. 368	2022	988	433	56	462	242	121	414
	2021	1566	577	69	887	456	255	799
Ст. 368-3	2022	42	39	-		16	11	10
	2021	59	58	-	-	40	35	11
Ст. 368-4	2022	14	13	-		6	2	3
	2021	19	18	-	-	9	4	8
Ст. 369	2022	1512	1414	24	63	1215	1018	762
	2021	1577	1459	32	74	1157	1027	1405
Ст. 369-2	2022	220	157	5	56	136	91	44
	2021	249	152	4	89	159	125	44

Джерело: форма звітності №1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» (ОГП) [7].

Таблиця №3. Відомості про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності

Категорія	Звітний період	Обліковано КП	Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди **(у т.ч.)**
Усього КП, вчинених на підприємствах, організаціях	2022	35471	1278
	2021	48005	2015
З них у сфері:			
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2022	3273	79
	2021	3733	78
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2022	9018	835
	2021	10758	1344
Освіта	2022	1255	31
	2021	1223	44

Джерело: форма звітності №5 «Про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності» (ОГП) [7].

Таблиця №4. Відомості про корупційні кримінальні правопорушення

Категорія	Звітний період	
	2021	2022
Кількість корупційних КП, за якими закінчено розслідування	4775	3161
З них направлено до суду з обвинувальним актом	4765	3154
За сферами вчинення корупційних КП (у тому числі):		
Охорона здоров'я	100	109
Освіта	65	94
Бюджетна система	728	281
За окремими видами корупційних КП (у тому числі):		
Одержання отримання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України)	354	214
Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України)	43	22
Підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України)	7	5
Зловживання впливом (ст. 369-2 КК України)	150	127

Джерело: форма звітності №1-КОР «Звіт про стан протидії корупції» (МВС) [8].

Таблиця №5. Відомості про осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення

Категорія сфери діяльності	Звітний період	Кількість осіб, які вчинили корупційні КП	Засуджено осіб	Виправдано осіб	К-сть осіб, щодо яких закрито провадження
Усього корупційних КП	2022	2569	610	31	169
	2021	3233	804	72	168
З них у сфері:					
Охорона здоров'я	2022	59	8	0	3
	2021	54	12	3	3
Освіта	2022	55	2	0	15
	2021	45	10	8	11
Бюджетна система	2022	252	8	0	32
	2021	445	14	10	29

Джерело: форма звітності №1-КОР « Звіт про стан протидії корупції» (МВС) [8].

Таблиця № 6. Відомості про рід заняття осіб, засуджених за корупційні кримінальні правопорушення

Категорія	Ст.354		Ст. 368		Ст.368-3		Ст. 368-4		Ст.369		Ст.369-2		Загальна к-ть осіб		% від засуджених	
Звітний період	2022	2021	2022	2021	2022	2021	2022	2021	2022	2021	2022	2021	2022	2021	2022	2021
Окремі види роду занять засуджених осіб																
Державні службовці			18	36			1	1	5		15	31	41	70	4,0	6,4
Інші службовці	1	3	26	29	2	2			3	12	15	27	47	74	4,6	6,7
Лікарі, фармацевти	2	4	3	4						5	2	1	7	14	0,7	1,3
Вчителі, викладачі			2	1					2	1	2	1	6	3	0,6	0,3

* ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368 - 369-2 КК України.

Джерело: Інтерактивна графіка: Притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень (судові рішення набрали законної сили у 2016-2022 роках) [13].

Таблиця № 7. Відомості про судовий розгляд окремих корупційних кримінальних правопорушень

Види корупційний кримінальних правопорушень (КП)	Звітний період	К-сть проваджень, що перебували на розгляді	К-сть проваджень, що надійшло у звітному періоді	Темп приросту проваджень, що надійшли (%, до 2021)	К-сть розглянутих проваджень	**% розглянутих проваджень (від загальної к-сті)**	Кількість вироків	Темп приросту вироків,%
Усього корупційних КП*	2022	5607	2050	-8,2%	1787	31,9%	1375	-8,6%
	2021	6114	2233		1930	31,6%	1505	
З них за окремими статтями КК України								
Ст. 354	2022	35	13	-38,1%	20	57,1%	13	
	2021	58	21		35	60,3%	26	
Ст.368	2022	2242	393	-24,9%	319	14,2%	164	-29,3%
	2021	2591	523		395	15,2%	235	
Ст. 368-3	2022	84	21	-47,5%	17	20,2%	11	-26,7%
	2021	108	40	-55,6%	21	19,4%	15	
Ст. 368-4	2022	35	4		7	20,0%	2	0
	2021	40	9		7	17,5%	2	
Ст.369	2022	1851	1194	+1,6%	1100	59,4%	1044	
	2021	1865	1175		1089	58,4%	1038	0,6%
Ст.369-2	2022	514	191	-5%	162	31,5%	106	-26,4%
	2021	535	201		190	35,4%	144	

* ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368 - 369-2 КК України. Дані за результатами розгляду судами першої інстанції згідно з данними форми №1-к (ДСА).

Джерело: Інтерактивна графіка: Судовий розгляд корупційних кримінальних правопорушень [13].

Таблиця № 8. Відомості про притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень

Види корупційний кримінальних правопорушень (КП)	Звітний період	Кількість осіб	Кількість засуджених	**% засуджених**	Кількість виправданих	**% виправданих**	КП закрито	**% закритих проваджень**	Темп приросту засуджених, **(2022/2021)**
Усього корупційних КП*	2022	1265	1029	81,3%	29	2,3%	207	16,4%	-7,3%
	2021	1296	1110	85,6%	28	2,2%	158	12,2%	
З них за окремими статтями КК України									
Ст. 354	2022	17	9	52,9%			7	47,1%	-59,1%
	2021	29	22	75,9%			8	24,1%	
Ст.368	2022	140	65)	46,4%	18	12,9%	57	40,7%	-34,3%
	2021	158	99	62,7%	18	11,4%	41	25,9%	
Ст. 368-3	2022	8	4	50,0%			4	50,0%	-42,9%
	2021	9	7	77,8%			2	22,2%	
Ст. 368-4	2022	6	2	33,3%			4	66,7%	100%
	2021	3	1	33,3%			2	66,7%	
Ст.369	2022	873	851	97,5%	2	0,2%	20	2,3%	0,5
	2021	872	847	97,1%	4	0,5%	21	2,4%	
Ст.369-2	2022	131	87	66,4%	4	3,1%	40	30,5%	-25,6
	2021	140	117	83,6%	1	0,7%	22	15,7%	

* ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368 - 369-2 КК України.

Джерело: Інтерактивна графіка: Притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень (судові рішення набрали законної сили) [13].

Література

1. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. НАЗК, InfoSapiens. Київ, 2023. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf (дата звернення 01.05.2023).

2. Головні внутрішні вороги українців - корупціонери у владі. Дзеркало тижня. URL: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/holovni-vnutrishni-vorohi-ukrajints iv-koruptsioneri-u-vladi-bankova-spish.html (дата звернення 18.05.2023).

3. Нетерпимість до корупції серед громадян і бізнесу зростає, – результати дослідження: Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/neterpymist-do-koruptsiyi-sered-gromadyan-i-biznesu-zrostaye-rezultaty-doslidzhennya/?fbclid=IwAR3sXJQhlKR-IYEIgz57 FSjqCOp5ps1pVfX3Nj0u-mTgPsLvm4HsjDGUiY (дата звернення 05.04.2023).

4. Конвенція Організації Об›єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення 15.05.2023).

5. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014. №1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення 16.01.2023).

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5.04.2001. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 10.04.2023).

7. Статистика: Офіс Генерального прокурора. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення 01.04.2023).

8. Статистика: Портал МВС. URL: https://mvs.gov.ua/uk/activity/prevention-corruption/statistika (дата звернення 20.04.2023).

9. Судова статистика: Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення 20.04.2023).

10. Статистика: Вищий антикорупційний суд. URL: https://first.vaks.gov.ua/pro-nas/rezultaty-diialnosti/?results=statystyka (дата звернення 20.04.2023).

11. Судова статистика: Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/ (дата звернення 20.04.2023).

12. Звіти про роботу: Національне антикорупційне бюро України. URL: https://nabu.gov.ua/activity/reports/ (дата звернення 24.04.2023).

13. Путівник антикорупційною статистикою. Інтерактивна графіка: Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/koruptsijna-statystyka/ (дата звернення 01.05.2023).

14. Індекс сприйняття корупції-2022: Transparency International Ukraine. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/#/ (дата звернення: 09.03.2023).

THE STATE OF THE CRIMINAL-LEGAL COUNTERACTION TO CORRUPTION IN THE HEALTHCARE SECTOR: SOCIOLOGICAL AND CRIMINAL-STATISTICAL DIMENSION

Some sociological and criminal-statistical indicators in the field of criminal-legal counteraction to corruption in general and in health care in particular are investigated.

The relevance of the topic is due to the dominant importance of the place and role that the fight against corruption in all spheres of state and public life, including medicine, occupies today.

The features of accounting and statistical reporting on corruption criminal offenses and persons who committed them have been clarified. The legislation provides for a number of static reporting forms that make up different institutions separately regarding pre-trial investigation and court proceedings. Different reports can only cover part of the accounting data.

The absence of a holistic generalization of criminal corruption statistics, as well as a single unified statistical reporting, which would cover data on absolutely all corruption and corruption-related offenses, including pre-trial investigation and judicial proceedings, has been stated.

Attention is focused on issues of legislative consolidation of types of corruption offenses that affect their accounting as a separate statistical group. The criminal law contains a list of corruption offenses, but they are placed in different sections of the Criminal Code of Ukraine. Some of them are corrupt only if they are committed by abusing official positions.

According to the results of the analysis of statistical reporting indicators, trends in reducing the number of corruption offenses were identified, which generally corresponds to the data of sociological studies.

Keywords: corruption, healthcare, corruption criminal offense, unlawful benefit, criminal statistics, statistical reporting.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

КОСТЮЧЕНКО Олена Євгенівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права Державного податкового університету,
ORCID ID 0000-0002-8244-3563
DOI 10.32782/EP.2023.3.11

Стаття присвячена аналізу проблеми правового регулювання страхування ризиків у сфері будівництва в контексті розвитку сучасник економічних відносин. Автори дослідили проблематику правового регулювання сфери страхування будівельних ризиків стосовно договору підряду на капітальне будівництво (будівельного підряду), здійснили аналіз проблемних питань окремих положень господарського та цивільного законодавства, які регулюють питання страхування відповідних ризиків. За результатами проведеної роботи, обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення необхідності страхування політичних ризиків у межах реалізації об'єктів будівництва. Крім того, авторами розроблено власні пропозиції щодо вдосконалення норм цивільного законодавства та ряду підзаконних нормативних актів з метою усунення окремих неоднозначних положень та оновлення підходу до страхування ризиків у будівельній сфері з урахуванням наявної геополітичної ситуації.

Ключові слова: будівництво, договір будівельного підряду, договір підряду на капітальне будівництво, замовник, підрядник, політичні ризики, страхування.

Постановка проблеми

Страхування ризиків у сфері будівництва як невід'ємну частину будівельного інвестиційного процесу важко переоцінити в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Цей інструмент дозволяє не лише відшкодовувати страхувальнику раптові й непередбачені збитки, які можуть виникнути під час здійснення будівельних робіт, він також сприяє захисту відповідних капіталовкладень інвесторів.

Уже зараз, коли йдеться про відбудову країни, в інвесторів та замовників підвищився інтерес щодо можливості страхування політичних ризиків у межах реалізації будівельних проєктів. Цьому також сприяє економічне оздоровлення та підтримка міжнародних партнерів, які допоможуть розв'язати низку соціальних проблем, адже наразі внаслідок агресії близько 800 тисяч наших співвітчизників залишилися без житла і ця кількість, на жаль, продовжує зростати.

Стан дослідження проблеми

Вивченням проблемних питань страхування ризиків, що виникають під час здійснення будівельних робіт, займалися такі вітчизняні науковці, як: А. О. Недошовенко, Ю.О. Заіка, О.О. Менделя, В.Л. Мелко,- Т. В. Сердюк, М.О. Малик, І.О. Дерід та інші. Водночас, не применшуючи внеску цих та багатьох інших дослідників і значення їхніх праць, слід підкреслити, що проблемним питанням сучасних підходів до страхування ризиків у сфері будівництва наразі приділено недостатньо уваги.

Метою статті є обґрунтування й доведення необхідності оновлення підходів до страхування ризиків у будівельній сфері та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері страхування ризиків у будівельній галузі.

Виклад основного матеріалу

Галузь будівництва є однією з найбільш ризикованих сфер діяльності, зокрема стосовно настання нещасних випадків на виробництві, впливу природних явищ та стихійних лих, невиконання своїх зобов'язань третіми особами, неналежної якості будівельних матеріалів тощо. Як наслідок, відповідне страхування дозволяє будівельним компаніям зняти з себе тягар можливих додаткових витрат, які не лише суттєво впливають на рентабельність проєкту, але й можуть вплинути на строки будівництва. Завдяки цьому замовники, як правило, перестають бути заручниками фінансової спроможності підрядника та отримують «подушку безпеки», яка може пом'якшити збитки від настання певних ризиків.

Слід зазначити, що суспільні відносини у сфері будівництва не стоять на місці. На додаток до традиційних ризиків, війна, яку розпочала російська федерація, змусила звернути увагу будівельних компаній на наявність політичних ризиків, які загрожують як національним компаніям, так і іноземним. Однак саме для міжнародного бізнесу політичний ризик є найбільш вагомим, адже, на відміну від компаній-резидентів, іноземні компанії усвідомлено обирають собі країну, у якій будуть реалізовувати той чи інший проєкт, а отже, мають ураховувати ймовірність настання політичного ризику в ній. Внаслідок сприятливих політичних змін прибутковість бізнесу може зрости, та суб'єкти господарювання звертають особливу увагу саме на ті політичні події, які можуть зашкодити їхньому бізнесу.

Станом на сьогодні загальні положення законодавства, що врегульовують загальний порядок страхування містяться в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), Господарському кодексі України (далі – ГК України), а також у Законі України «Про страхування». Спеціальні норми законодавства щодо страхування, зокрема з приводу ризиків на будівництві, містяться в підзаконних нормативно-правових актах.

Відповідно до положень першого абзацу частини першої статті 881 ЦК України страхування об'єкта будівництва або комплексу робіт підрядник або замовник здійснюють відповідно до законодавства [1]. Варто зазначити, що оригінальна редакція наведеної норми, яка існувала до 15 грудня 2005 року, містила дещо інший підхід, а саме: «Підрядник зобов'язаний укласти договір страхування об'єкта будівництва або комплексу робіт, якщо інше не встановлено договором будівельного підряду» [1].

Інакше кажучи, законодавець вирішив прибрати певну договірну диспозитивність норми щодо страхування об'єкта будівництва та зробити покликання на низку нормативно-правових актів, які можуть мати пряму вказівку на необхідність страхування як з боку замовника, так і з боку підрядника. Змінюючи підхід до страхування об'єкта будівництва, законодавець заклав модель, відповідно до якої спеціальні норми щодо страхування можуть міститися і в інших нормативно-правових актах, отже, ЦК України відсилає саме до них.

Аналізуючи статтю 881 ЦК України, звернімо увагу на норми, закріплені в частинах другій та третій, що виглядають доволі дискусійно:

«2. Недоліки робіт або використовуваного для робіт матеріалу, допущені з вини підрядника (або субпідрядника), мають бути усунені підрядником за його рахунок.

3. Замовник має право з метою здійснення контролю та нагляду за будівництвом і прийняття від свого імені відповідних рішень укласти договір про надання такого виду послуг із спеціалізованою організацією або спеціалістом. У цьому разі в договорі будівельного підряду визначаються функції та повноваження такого спеціаліста [1].

Якщо зміст самих нормативних положень не викликає сумнівів, то їхнє розміщення у статті, присвяченій страхуванню об'єкта будівництва, видається дискусійним. Положення частини другої статті 881 ЦК України повинні бути вміщені у статті 883 ЦК України, яка встановлює відповідальність підрядника за недоліки збудованого об'єкта. Відповідно, норми частини третьої аналізованої статті доповнювали б положення статті 882 ЦК України, яка врегульовує питання передачі та прийняття будівельних робіт, але в такому разі її назву необхідно змінити на «Контроль та нагляд за будівництвом, передання та прийняття робіт».

Крім того, нормативні положення ГК України щодо страхування ризиків у сфері будівництва є менш деталізованими й обмежуються лише вказівкою на необхідність страхування ризиків як таких. Відповідна норма міститься в частині п'ятій статті 318 ГК України, яка встановлює перелік істотних умов договору підряду на капітальне будівництво [2].

Разом з тим Закон України «Про страхування» не містить спеціальних положень щодо страхування ризиків, які виникають у сфері будівництва. У зв'язку з цим Мелко В.Л. справедливо зауважує, що такий стан державного регулювання страхування будівельних ризиків призводить до нехтування суб'єктами господарювання страховим механізмом захисту, який сприяє економії обігових коштів, зважаючи на численні факти травмування, збитків та невиконання зобов'язань за договорами будівельного підряду [3, с. 73].

Водночас постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» (далі – Загальні умови) унормовує окремі питання страхування ризиків у сфері будівництва. Так, вбачається, що положення пункту 5 Загальних умов розширює розуміння того, що мав на увазі законодавець у частині 5 статті 318 ГК України. До істотних умов договору підряду Уряд відніс страхування ризиків випадкового знищення або пошкодження об'єкта будівництва [4].

При цьому Загальні умови не позбавлені недоліків. Перш за все це стосується дублювання законодавчих положень. Пункти 44 та 45 ідентичні положенням частини першої статті 881 ЦК України. Іншим недоліком є те, що Загальні умови покладають зобов'язання як на підрядника (пункт 31), так і на замовника (пункт 29) страхування ризиків випадкового знищення або пошкодження об'єкта будівництва, якщо це встановлено договором підряду.

Окрему увагу слід звернути на те, як Загальні умови врегульовують порядок дій сторін у разі настання ризику пошкодження чи знищення майна. Зокрема, у разі знищення або пошкодження об'єкта будівництва, ризик якого несе замовник, він негайно повинен прийняти рішення щодо доцільності та умов продовження будівництва, компенсувати додаткові витрати підрядника, зумовлені усуненням наслідків випадкового знищення або пошкодження об'єкта будівництва. Водночас у разі випадкового знищення об'єкта будівництва, ризик якого несе підрядник, його подальші дії визначаються рішенням замовника щодо доцільності та умов продовження будівництва. Однак, підрядник незалежно від обставин зобов'язаний вжити заходів для запобігання знищенню або пошкодженню об'єкта будівництва. Замовник повинен компенсувати підряднику пов'язані з цим додаткові витрати, якщо не доведе, що такі витрати підрядника були необґрунтовані [4].

Отже, якщо підрядник здійснює страхування ризиків, йому необхідно чекати на вказівку замовника про припинення робіт і вжити відповідних заходів. Якщо ж ризик знищення або пошкодження майна несе замовник, такої вказівки може й не бути або ж позиція замовника щодо ризику може відрізнятися від позиції підрядника, у зв'язку з чим останній згідно із Загальними умовами повинен продовжити здійснення будівництва.

Щодо страхування ризиків у сфері будівництва заслуговують на увагу Рекомендації зі страхування ризиків у будівництві, затверджені наказом Мінрегіонбуду № 230 від 30.05.2008 (далі – Рекомендації) [5]. Зазначений документ містить рекомендації щодо добровільного страхування об'єкта будівництва (комплексу робіт) та відповідальності перед третіми особами, пов'язаної із виконанням будівельно-монтажних і пусконалагоджувальних робіт у процесі будівництва, і рекомендується для використання під час укладання й виконання договорів страхування.

Важливо зауважити, що Рекомендації стосуються відносин страховика і страхувальника й водночас охоплюють питання ризиків під час здійснення будівництва, які не обмежуються лише випадковим знищенням або пошкодженням об'єкта будівництва.

Мінрегіонбуд допускає також включення таких видів страхування, як: страхування всіх або комплексу будівельно-монтажних та пусконалагоджувальних робіт, зокрема виконаних на момент укладання договору страхування, а також необхідних для виконання

цих робіт будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, технологічного устаткування, які розташовані на території страхового покриття; будівель і споруд, які є об'єктами реконструкції, капітального ремонту, реставрації, на яких здійснюється технічне переоснащення; страхування устаткування будівельного майданчика (тимчасові будівлі та споруди, складські, адміністративні, побутові приміщення, будівельні риштування, інженерні комунікації тощо) згідно з переліком, визначеним договором страхування; страхування будівельних машин та механізмів (власних чи орендованих), що використовуються для виконання робіт на будівельному майданчику; страхування витрат щодо розчищення території страхового покриття від залишків робіт та іншого майна, що постраждали внаслідок страхового випадку, і приведення цієї території в стан, придатний для продовження виконання застрахованих робіт.

Рекомендації також чітко розділяють такі поняття, як страховий ризик, під яким слід розуміти певну подію, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, та страховий випадок, який є подією, що передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі [5].

Незважаючи на те, що Рекомендації розширюють перелік страхових ризиків, які можуть виникнути в процесі здійснення будівельної діяльності, досить дивним, станом на сьогодні, виглядає пункт 10, який зазначає, що до переліку винятків зі страхових випадків можна віднести війну, воєнні дії, громадянську війну, бунт, повстання, революцію, протиправне захоплення влади, страйк, локаут, терористичні та інші подібні дії. З огляду на положення частини другої статті 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» положення пункту 10 Рекомендацій, можливо, й мають певну логіку, адже вони в переважній більшості підпадають під поняття форс-мажорних обставин чи обставин непереборної сили [6], однак з огляду на сучасні підходи до страхування такі положення, хоч вони й викладені як рекомендації, що не є обов'язковими до застосування, варто переглянути.

У сучасних умовах розвитку страхового ринку та будівельної галузі все частіше висловлюється думка про необхідність страхування політичних ризиків, що є пріоритет-

<table>
<tr><td colspan="2">ПОВНЕ ПОКРИТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ</td><td>Експропріація, конфіскація, націоналізація</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Політичне насильство</td><td>Заворушення, страйки, громадські хвилювання, зловмисне пошкодження</td><td>Порушення державою договірних зобов'язань</td></tr>
<tr><td>Війна, громадянська війна</td><td>Депривація</td></tr>
<tr><td>Повстання, заколот, революція, державний переворот</td><td>Примусове відчуження майна</td></tr>
<tr><td colspan="2"></td><td>Вибіркова дискримінація</td></tr>
<tr><td colspan="2">Тероризм і саботаж</td><td>Примусове виселення (депортація)</td></tr>
<tr><td>Терористичні акти, вчинені з метою досягнення політичних, релігійних чи ідеологічних цілей</td><td>Підривні дії, вчинені з політичними, релігійними чи ідеологічними цілями</td><td>Неможливість здійснення експортно-імпортних операцій</td></tr>
<tr><td colspan="2"></td><td>Неможливість конвертації національної валюти</td></tr>
</table>

Рис.1 Класифікація політичних ризиків

ним інструментом для залучення інвестицій [7]. До цієї категорії ризиків учені відносять настання таких подій, як: війни, конфлікти; відставка або зміна уряду, вибори; відставка голови Центрального банку або усунення особи, яка обіймає важливу політичну чи управлінську посаду; загроза націоналізації; зміна політичного ладу тощо [8, с. 103]. У цілому з подібною кваліфікацією дослідники, які вивчають проблематику настання та управління політичними ризиками, погоджуються [9, 10]. Водночас для українського законодавця зазначена проблематика є новою й такою, що наразі належним чином не знайшла свого відображення в чинному законодавстві.

Для повноти дослідження варто звернути увагу на предметну класифікацію політичних ризиків (рис. 1), запропоновану Лаурою Бернс – віцепрезидентом американської компанії WTW [11].

Як слушно зазначає І.О. Дерід, управління політичним ризиком є складним та комплексним процесом, який неможливо реалізувати тільки на корпоративному рівні [10]. Особливо це актуально під час воєнного стану, коли об'єкт будівництва може не зазнати пошкоджень і не бути знищеним, однак доступу до нього не буде ні в підрядника, ні в замовника. Більше того, події, що зараз відбуваються на території України, водночас можна віднести до ряду складників політичного ризику, включаючи примусове виселення місцевого населення, тероризм та незаконне відчуження майна й об'єктів будівництва. Саме у зв'язку з цим держава має звернути увагу на потреби бізнесу та внести відповідні зміни до чинного законодавства, що регулює питання страхування ризиків у сфері будівництва.

Висновки

Отже, сьогодні постає необхідність в оновленні підходу до страхування ризиків у будівельній сфері з урахуванням нових викликів, які стоять перед нашою державою. Удосконалення законодавства в цій сфері може розпочатися з переосмислення положень статті 881 ЦК України. Зокрема, положення частин другої та третьої можна включити до інших статей ЦК України. Також необхідно виробити єдину позицію в законодавстві щодо страхування політичних ризиків, зокрема у сфері будівництва.

Щодо розподілу ризиків у сфері будівництва законодавчо необхідно закріпити покладення обов'язку зі страхування об'єкта будівництва на підрядника (за замовчуванням), який є стороною договору, що реально здатна контролювати настання відповідних ризиків. При цьому замовник і підрядник не будуть обмежені в тому, щоб домовитися про страхування на власний розсуд, наприклад, здійснивши паралельне страхування об'єкта будівництва.

Наступною зміною може стати доповнення видів обов'язкового страхування, що міститься в частині першій статті 7 Закону України «Про страхування», вказівкою на страхування політичних ризиків та ризиків, які виникають у сфері будівництва. Також варто врахувати, що в названому Законі відсутній глосарій, тому його необхідно буде доповнити поняттям «політичні ризики» або залишити визначення цього поняття на розсуд страхових компаній, адже вичерпного переліку політичних ризиків наразі не існує і з часом вони можуть змінюватися.

Якісною зміною в оновленні підходу до страхування ризиків у сфері будівництва може стати включення окремих положень Рекомендацій до Загальних умов шляхом доповнення останніх додатковим пунктом, що буде виписаний з урахуванням необхідних техніко-юридичних правок.

Підсумовуючи все вищенаведене, слід зазначити, що запропонований підхід до страхування ризиків будівельної сфери зможе забезпечити ефективний страховий захист споруджуваного об'єкта в сучасних умовах та допоможе уникнути зайвого дублювання й колізій у правовому регулюванні страхування ризиків у сфері будівництва. Водночас це убезпечить сторони договору будівельного підряду від значних фінансових витрат і позбавить їх від необхідності накопичення значного розміру резервних фондів, які можна використати як інвестиційний капітал для відбудови країни.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіц. вісн. України*. 2003. № 11. Ст. 461.

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Офіц. вісн. України*. 2003. № 11. Ст. 462.

3. Мелко В.Л. Державне регулювання страхування будівельної діяльності в Україні. *Державне управління*. 2017. № 1(8). С. 73-77.

4. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві: постанова Кабінету Міністрів України № 668 від 01.08.2005 р. *Офіц. вісн. України*. 2005. № 31. Ст. 1867.

5. Про оприлюднення Рекомендацій зі страхування ризиків у будівництві: наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництва України № 230 від 30.05.2008. *Інф. бюлетень Міністерства регіонального розвитку та будівництва України.* 2008. № 6. С.19.

6. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. *Відом. Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 52.

7. Грибан О. Страхування політичних ризиків є пріоритетним інструментом для залучення інвестицій. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/strakhuvannia-politychnykh-ryzykiv-ie-priorytetnym-instrumentom-dlia-zaluchennia-investytsii-oleksandr-hryban.

8. Горбняк О. В. Політичний ризик та його фактори. *Політологічні студії*. 2010. № 2. С. 101-104.

9. Дерід І. О. Ризики країн в контексті міжнародного бізнесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. №42. С 48-55.

10. Дерід І.О. Управління політичними ризиками в міжнародному бізнесі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 16. С 43-47.

11. Laura Burns. Political violence versus political risk insurance coverage. Willis Towers Watson / WTW. URL: https://www.wtwco.com/en-us/insights/2022/04/a-conflict-of-coverages

O. Kostiuchenko

LEGAL REGULATION OF RISKS INSURANCE IN THE FIELD OF CONSTRUCTION

The article is devoted to the study of the problem of legal regulation of risk insurance in the field of construction in the context of the development of modern economic relations. The authors researched the issues of legal regulation in the field of construction risk insurance for the capital construction contract (construction contract), it was also carried out a critical analysis of the existing legislative and regulatory provisions that regulate the general requirements for the implementation of risk insurance in the construction field. As a result, the authors came to a conclusion regarding the urgent need to review approaches to state regulation of risk insurance during the execution of construction contracts.

According to the results of the work it was carried out, the need of legislative consolidation of political risk insurance within the scope of implementation of construction objects. The primary reason for the need for such an approach was the military aggression of the russian federation against Ukraine, which forced domestic businesses and the international community to reconsider their attitude to insurance, giving it a priority as one of the key factors that increase the investment attractiveness of projects at the current stage of the economic relations development. Under the political risks, we understand a non-exhaustive list of factors, including war, terrorism, violent change of power, illegal alienation of property, inability to make payments in the national currency or convert it, nationalization of assets, etc. In the broadest sense, these are all factors associated with armed aggression, political violence or civil unrest that can negatively affect the activities of economic entities in general and the implementation of construction projects in particular.

Also, the authors developed their own proposals for improving the norms of civil legislation and a number of by-laws with the aim of eliminating certain ambiguous provisions and updating the approach to risk insurance in the construction sector, taking into account the existing geopolitical situation. The proposed novelties are aimed at increasing the investment attractiveness of the country in order to attract a wide range of international investors for post-war reconstruction.

Key words: capital construction contract, contractor, construction, construction contract, customer, insurance, political violence risk.

ОБ'ЄКТ НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА ЯК ПРЕДМЕТ ІПОТЕКИ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ГАРАНТУВАННЯ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЯКІ БУДУТЬ СПОРУДЖЕНІ В МАЙБУТНЬОМУ»

МЕЛЬНИК А. - доцент кафедри Цивільного права та процесу Львівського національного університет імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0001-6016-6422

УДК 347.27:347.214.2](477)

DOI 10.32782/EP.2023.3.12

Статтю присвячено питанню регулювання іпотеки, як різновиду застави, у контексті прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому». Зокрема, проілюстровано, яких змін зазнали поняття та перелік предметів. Визначено, що під іпотекою відповідно до оновленого законодавства законодавець розуміє: по-перше, заставу нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи, а також застава об'єкта незавершеного будівництва, майбутнього об'єкта нерухомості; по-друге, вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном (неподільним об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості), що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання задовольнити свої вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами такого боржника. Законом України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» від 15.08.2022 року № 2518-IX було внесено низку важливих позитивних змін у сфері регулювання іпотеки як різновиду застави об'єкта незавершеного будівництва, майбутнього об'єкта нерухомості. Адже наразі з'явилася реальна перспектива створення механізму для прозорого та більш безпечного залучення коштів фізичних та юридичних осіб у будівництво (у тому числі запобігти продажу приміщень в об'єкті будівництва, щодо якого відсутнє право на виконання будівельних робіт; запобігти подвійному продажу приміщень в об'єкті будівництва тощо. Очікується, що, запровадивши нові механізми гарантування державою речових прав на об'єкти незавершеного будівництва та майбутні об'єкти нерухомості, цей документ сприятиме становленню повноцінного ринку іпотеки та банківського кредитування, оскільки спорудження новобудов вже не матиме надмірної ризикованості інвестування коштів у будівельну галузь.

Ключові слова: іпотека, предмет іпотеки, нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості.

Постановка проблеми

У сучасних умовах привабливість механізмів інвестування у нерухомість пояснюється можливістю для інвестора економити кошти при набутті у власність відповідних речей, адже, як відомо, вартість майнових прав вимоги на стадії будівництва нижча за вартість права власності на завершений будівництвом об'єкт нерухомого майна. Крім того, інвестування у проєкт на початковій його стадії дає можливість спроєктувати майбутню нерухомість під власні потреби, урахувати конструктивні, архітектурні та/або дизайнерські рішення. Проте, незважаючи на всю свою доступність, функціонування ринку житлової нерухомості в Україні має низку проблем, пов'язаних із ризиками інвесторів та правових механізмів фінансування будівництва житла, які використовують забудовники. Одним із найбільш ефек-

тивних способів забезпечення виконання зобов'язання є іпотека. Тому актуальним є аналіз іпотеки як засобу стимулювання належного виконання зобов'язань у сфері будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання оновлення законодавства у частині регулювання іпотеки, як різновиду застави, у контексті прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», досі не було предметом спеціальних наукових досліджень. Деякі аспекти іпотечного забезпечення виконання зобов'язань були предметом дослідження М. М. Дякович, А. А. Герц, І. Й. Пучковської, О. С. Кізлової та ін. Однак, докладного аналізу місця іпотеки як виду забезпечення інвестиційних зобов'язань у сфері будівництва не здійснювалось.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналіз динаміки обсягів будівництва житла в Україні свідчить про наявність суттєвої різниці між обсягами розпочатого будівництва та введеного в експлуатацію. Причиною цього часто є не лише зниження платоспроможного попиту на вітчизняному ринку житлової нерухомості, а також і недобросовісність забудовників. Це зумовлено передусім тим, що наявні донедавна законні шляхи фінансування будівництва об'єктів нерухомості нездатні були повною мірою захистити інтереси громадян у цій сфері та забезпечити прозоре залучення коштів [1]. Адже базова модель відносин, що складалися між інвестором у сфері будівництва нерухомості та замовником будівництва (забудовником), передбачала зосередження в руках останнього практично всієї повноти юридичної влади над об'єктом інвестування [2, с. 33].

На наш погляд, суттєво змінює окреслену ситуацію, як і базову модель відносин, що складаються між інвестором у сфері будівництва нерухомості та замовником будівництва (забудовником), на краще прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» від 15.08.2022 року № 2518-IX (далі – Закон № 2518-IX).

Так, згідно з положеннями оновленої ч.1 ст. 575 Цивільного кодексу України (далі-ЦК України), іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи, а також застава об'єкта незавершеного будівництва, майбутнього об'єкта нерухомості [1; 2]. Принагідно зауважимо, що відповідно до старої редакції ЦК України, іпотека визначалася як застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи [5]. Зважаючи на це, можна дійти висновку про те, що із прийняттям Закону № 2518-IX поняття іпотеки як виду застави було дещо розширено.

Із прийняттям Закону № 2518-IX, відповідні зміни було внесено і до Закону України «Про іпотеку» [6], який містить ще більш повне визначення іпотеки. Зокрема, маємо на увазі абз. 3 ч. 1 ст.1, де зазначається: «Іпотека - вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном (неподільним об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості), що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання задовольнити свої вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами такого боржника у порядку, встановленому цим Законом» [6].

При цьому, не можна також не відзначити доповнення ст. 1 Закону України «Про іпотеку» [6] вказівкою на те, що терміни «неподільний об'єкт незавершеного будівництва», «подільний об'єкт незавершеного будівництва», «об'єкт незавершеного будівництва», «майбутній об'єкт нерухомості» вживаються в цьому Законі у значеннях, наведених у Законі України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [2]. Адже в такий спосіб законодавець уникнув створення чергової законодавчої прогалини або ж дублювання законодавчих норм.

У свою чергу, у Законі України «Про гарантування речових прав на об'єкти не-

рухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [2] під майбутнім об'єктом нерухомості законодавець пропонує розуміти передбачену проєктною документацією на будівництво складову частину подільного об'єкта незавершеного будівництва, яка після прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта стане самостійним об'єктом нерухомого майна (квартира, гаражний бокс, інше житлове або нежитлове приміщення, машиномісце тощо), а під об'єктом незавершеного будівництва - подільний об'єкт незавершеного будівництва (об'єкт нерухомого майна, який буде споруджено в майбутньому (будівля, споруда), щодо якого отримано право на виконання будівельних робіт та який не прийнято в експлуатацію за умови, що в складі такого об'єкта відсутні майбутні об'єкти нерухомості) та неподільний об'єкт незавершеного будівництва (об'єкт нерухомого майна, який буде споруджено в майбутньому (будівля, споруда), щодо якого отримано право на виконання будівельних робіт та який не прийнято в експлуатацію, за умови що в складі такого об'єкта проєктною документацією на будівництво передбачено не менше двох майбутніх об'єктів нерухомості) [2]. Разом з тим, як слушно зазначається у літературі, законодавець не конкретизує критерії подільності та неподільності об'єктів незавершеного будівництва, що згодом може стати причиною проблеми правозастосування під час розгляду відповідних категорій справ судами [7, с. 95]. Так, на думку Д. С. Спєсівцева, хто кваліфікує об'єкт незавершеного будівництва в контексті можливості його існування в подільній та неподільній формі, якими обставинами цей суб'єкт повинен керуватись, зокрема, документами або ж лише встановленими законом критеріями, варто встановити на рівні закону для того, щоб суб'єкти державної реєстрації прав мали необхідний інструментарій і методику вирішення відповідної проблеми в умовах практики правозастосування, а суди були здатні ефективно вирішувати відповідні справи [7, с. 96]. Складно не погодитися з автором.

Серед законодавчих новел у контексті досліджуваної теми варто зазначити щодо необхідності розширення переліку предметів іпотеки у частині віднесення до них і об'єктів незавершеного будівництва, майбутніх об'єктів нерухомості, які є складовою частиною об'єкта незавершеного будівництва, щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт після набрання чинності Законом України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [5]. У цьому контексті доцільно відзначити, що регулюванню питання права на виконання будівельних робіт присвячено ст. 34 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [8]. Так, зокрема, відповідно до положень цієї статті, замовник має право виконувати будівельні роботи після двох умов: по-перше, подання замовником повідомлення про початок виконання будівельних робіт відповідному органу державного архітектурно-будівельного контролю - щодо об'єктів будівництва, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), та щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта та які не потребують отримання дозволу на виконання будівельних робіт згідно з переліком об'єктів будівництва, затвердженим Кабінетом Міністрів України; по-друге, видачі замовнику органом державного архітектурно-будівельного контролю дозволу на виконання будівельних робіт - щодо об'єктів, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками або підлягають оцінці впливу на довкілля згідно із Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» [8; 9]. У свою чергу, під впливом на довкілля розуміються будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, у тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів (п. 1. ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля») [9].

При цьому, під час дії воєнного стану набуття права на виконання підготовчих та будівельних робіт здійснюється з урахуванням особливостей, встановлених постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану» від 24 червня 2022 р. № 722 [10]. Наразі надання послуг з питань дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві здійснюється з урахуванням таких особливостей. Так, зокрема, на період дії воєнного стану в Україні та протягом одного року з дня припинення чи скасування воєнного стану будівництво індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків не вище двох поверхів (без урахування мансардного поверху) площею до 500 кв. метрів, господарських будівель і споруд, гаражів, елементів благоустрою та озеленення земельної ділянки за рішенням замовника відповідно до містобудівної документації на місцевому рівні, а у разі відсутності затвердженої містобудівної документації на місцевому рівні - відповідно до цільового призначення земельної ділянки та обмежень у використанні земель, визначених Законом України «Про охорону культурної спадщини» [11], може здійснюватися замовником без отримання будівельного паспорта забудови земельної ділянки. У такому разі замовник звертається до архітектора або інженера-проектувальника, який має відповідний кваліфікаційний сертифікат, на підставі укладеного між ними договору, архітектор або інженер-проектувальник забезпечує створення та/або завантаження до Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (далі - Електронна система) з накладенням кваліфікованого електронного підпису схеми намірів забудови земельної ділянки (місце розташування будівель та споруд на земельній ділянці, відстані до меж сусідніх земельних ділянок та розташованих на них об'єктів, інженерних мереж і споруд, фасади та плани поверхів об'єктів із зазначенням габаритних розмірів, перелік систем інженерного забезпечення, у тому числі автономного, що плануються до застосування, тощо), створеної з дотриманням вимог законодавства, будівельних норм і правил.

У разі ненадання відповідним уповноваженим органом містобудування та архітектури містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки або неприйняття рішення про відмову в їх наданні протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви про їх видачу проектування об'єкта будівництва здійснюється без отримання містобудівних умов та обмежень відповідно до містобудівної документації на місцевому рівні та обмежень у використанні земель, визначених Законом України «Про охорону культурної спадщини» [11];

Заяви про видачу містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки, будівельних паспортів забудови земельної ділянки подаються за вибором замовника до відповідного уповноваженого органу з питань містобудування та архітектури особисто через центр надання адміністративних послуг або через електронний кабінет в Електронній системі шляхом подання засобами програмного забезпечення Єдиного державного веб-порталу електронних послуг або заповнюються та надсилаються рекомендованим листом з описом вкладення до центру надання адміністративних послуг. Заяви, подані через центри надання адміністративних послуг, передаються до відповідного уповноваженого органу з питань містобудування та архітектури виключно з використанням електронного кабінету працівника центру надання адміністративних послуг в Електронній системі. Результати розгляду таких заяв передаються до центру надання адміністративних послуг тільки з використанням електронного кабінету уповноваженого органу з питань містобудування та архітектури в Електронній системі;

При цьому, замовник звертається за погодженням проєктної, науково-проєктної документації/отриманням дозволу до органу охорони культурної спадщини з використанням електронного кабінету в Електронній системі. У разі ненадання погодження або ненадання обґрунтованої відмови протягом 30 днів органом охорони культурної спадщини погодження проєктної документації вважається погодженим за замовчуванням.

До створення Державного реєстру нерухомих пам'яток України як інформаційно-комунікаційної системи та налагодження електронної взаємодії між Електронною системою та Державним реєстром нерухомих пам'яток України органами охорони культурної спадщини здійснюється тільки з використанням електронного кабінету уповноваженої особи органу охорони культурної спадщини в Електронній системі:

- погодження програм та проєктів містобудівних, архітектурних і ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земельних робіт, реалізація яких може позначитися на стані пам'яток місцевого значення, їх територій і зон охорони;

- надання дозволу на проведення робіт на пам'ятках національного значення, їх територіях та в зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць;

- надання дозволу на проведення робіт на пам'ятках місцевого значення (крім пам'яток археології), їх територіях та в зонах охорони, реєстрація дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок;

- проведення контрольного геодезичного знімання перед прийняттям в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта не здійснюється під час проведення реставрації, капітального ремонту без зміни геометричних розмірів складових частин будинку, будівлі, споруди, які після прийняття об'єкта в експлуатацію є самостійними об'єктами нерухомого майна.

Окрім того, на період дії воєнного стану в Україні та протягом трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, дозволяється перенесення строків виконання окремих видів робіт з оздоблення фасадів та благоустрою території (крім транспортних проїздів, пішохідних комунікацій). Замовник будівництва робить відповідний запис у декларації або акті готовності об'єкта до експлуатації, зокрема зазначає види робіт з оздоблення фасадів та благоустрою території, які переносяться, та визначає кінцеву дату, до якої роботи будуть виконані. Зареєстровані повідомлення про початок виконання будівельних робіт та видані дозволи на виконання будівельних робіт, видані з урахуванням особливостей, встановлених цією постановою, є чинними до завершення будівництва [10].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Таким чином, прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» від 15.08.2022 року № 2518-IX мало наслідком низку важливих змін у сфері регулювання іпотеки як різновиду застави об'єкта незавершеного будівництва, майбутнього об'єкта нерухомості. Внесені законодавчі зміни, на наш погляд, безсумнівно варто визнати позитивним кроком на шляху до удосконалення правового регулювання цього правового інституту. Адже наразі з'явилася реальна перспектива створення механізму для прозорого та більш безпечного залучення коштів фізичних та юридичних осіб у будівництво (у тому числі запобігти продажу приміщень в об'єкті будівництва щодо якого відсутнє право на виконання будівельних робіт; запобігти подвійному продажу приміщень в об'єкті будівництва тощо. Очікується, що, запровадивши нові механізми гарантування державою речових прав на об'єкти незавершеного будівництва та майбутні об'єкти нерухомості, цей документ сприятиме запуску повноцінного ринку іпотеки та банківського кредитування, оскільки спорудження новобудов уже не матиме надмірної ризикованості інвестування коштів у будівельну галузь. Утім задля реалізації цієї мети потрібно ще чимало зробити, оскільки продовжує існувати певна законодавча невизначеність з окремих питань.

Насамкінець, варто зазначити, що питання іпотеки як виду застави об'єкта незавершеного будівництва, майбутнього об'єкта нерухомості потребує подальшого наукового вивчення. Зокрема, у напрямку дослідження понятєвого апарату та зарубіжного досвіду в цій сфері

Література

1. Пшик Б., Тяжкороб І., Галайко,-Н., Лапішко З., Сідельник О. Напрями зміцнення фінансової безпеки домогосподарств

у процесах фінансування житлового будівництва. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. №1(42). С. 84–97.

2. Спєсівцев Д. С. Майнові права інвестора при інвестуванні будівництва нерухомості: детермінанти проблем захисту. Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (м. Дніпро, 05–06 березня 2021 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2021. С. 31–34.

3. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України від 15.08.2022 року № 2518-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text

4. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15

5. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому». URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/542571

6. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 року №898-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text

7. Спєсівцев Д. С. Проблеми визнання права власності на об'єкт незавершеного будівництва в контексті сучасних законодавчих ініціатив. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 49. С. 94–97

8. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 року №3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text

9. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 року №2059-VIII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text

10. Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року. №722. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text

11. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 року №1805-III. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text

CONSTRUCTION IN PROGRESS AS A SUBJECT OF MORTGAGE IN THE CONTEXT OF THE LAW OF UKRAINE «ON GUARANTEEING REAL RIGHTS TO REAL ESTATE OBJECTS TO BE CONSTRUCTED IN THE FUTURE»

The article is devoted to the questionregulation of mortgages, as a type of pledge, in the context of the adoption of the Law of Ukraine «On guaranteeing property rights to real estate objects that will be built in the future». In particular, it is illustrated what changes the concept and the list of subjects have undergone. It was determined that under the mortgage, in accordance with the updated legislation, the legislator understands: firstly, a pledge of immovable property that remains in the possession of the mortgagor or a third party, as well as a pledge of an object of unfinished construction, a future object of real estate; secondly, the type of securing the performance of the obligation with immovable property (an indivisible object of unfinished construction, a future object of real estate), which remains in the possession and use of the mortgagor, according to which the mortgagee has the right, in case of non-fulfillment by the debtor of the obligation secured by the mortgage, to satisfy his claims at the expense of the subject of the mortgage primarily before other creditors of such debtor. In addition, it was established that a number of important positive changes were made in the field of mortgage regulation as a type of pledge by the Law of Ukraine «On Guaranteeing Property Rights to Real Estate Objects to be Built in the Future» dated August 15, 2022 No. 2518-IX object of unfinished construction, future object of real estate. After all, there is currently a real prospect of creating a mechanism for a transparent and safer attraction of funds of individuals and legal entities in construction (including preventing the sale of premises in a construction object in respect of which there is no right to perform construction works; prevent double sale of premises in the construction site, etc. It is expected that, by introducing new mechanisms for the state's guarantee of property rights to objects of unfinished construction and future real estate objects, this document will contribute to the launch of a full-fledged mortgage market and bank lending, since the construction of new buildings will no longer have the excessive riskiness of investing funds in the construction industry.

Keywords: mortgage, object of motgage, real estate, object of unfinished construction, future real estate object.

ОБМЕЖЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

ПОПОВА Софія Олегівна - доктор філософії у галузі «Право», старший викладач кафедри цивільного права та процесу факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-3628-1513

ПОПОВ Віктор Андрійович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0001-6636-2096

УДК 347.121.2

DOI 10.32782/EP.2023.3.13

У статті визначено правові аспекти обмеження особистих немайнових прав юридичних осіб. Встановлено, що початок повномасштабного вторгнення рф на територію України зумовив запровадження спеціального правового режиму воєнного стану, який встановлює певні обмеження здійснення прав осіб. Проаналізовано законодавство України – Указ Президента України від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні», Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про медіа», та інші, суміжні нормативні положення, які регламентують діяльність юридичних осіб та їх працівників під час збройного конфлікту рф проти України та визначають порядок дій у випадку, якщо ці обмеження стосуються безпосереднього провадження їх професійної діяльності. Детально розглянуто обмеження таких особистих немайнових прав юридичних осіб, як право на діяльність, право на вільний вибір місцезнаходження, право на інформацію, право на таємницю кореспонденції, право на найменування та право на конкуренцію.

Ключові слова: обмеження прав, особисті немайнові права, юридична особа, організація, воєнний стан, збройна агресія

Постановка проблеми

24 лютого 2022 року змінило життя українців на до та після. Повномасштабне вторгнення і збройна агресія рф проти України зумовили переглянути наші пріоритети, погляди та поставили багатьох людей перед вибором: свобода або справа всього життя, майно або життя, окупація або вимушений переїзд. З початку антитерористичної операції на сході України багато осіб уже зіштовхнулися із реаліями війни і самостійно шукали вирішення із безвихідних ситуацій.

Проте введення воєнного стану як спеціального правового режиму суттєво обмежує здійснення окремих прав, у тому числі особистих немайнових. Для правового режиму найважливіше значення мають такі умови, як час, простір, коло осіб, на яких він поширюється[1, с.127]. У випадку України, воєнний стан поширюється на всю її територію, на всіх осіб, які перебувають на цій території, незважаючи на те, чи це громадянин, чи іноземець, чи особа без громадянства, чи це організація, і у зв'язку з цим на вказаних осіб вводяться обмеження певних прав. Вказані обмеження впливають на здійснення юридичними особами своїх суб'єктивних цивільних прав, у тому числі особистих немайнових прав, та, у певній мірі, регулюють ведення діяльності організацій по-новому. Впровадження певного правового режиму – воєнного стану – не є винятком.

Стан дослідження проблеми

Окремі питання, пов'язані із обмеженням особистих прав у зв'язку із запровадженням воєнного стану, досліджували Братель С. Г., Левченко А.В., Пишна А. Г. Риженко Н.О., Фігель Ю.О. Проте, ці роботи стосувалися прав і свобод людини і громадянина у зв'язку зі створенням умов для безпеки життя і здоров'я людей, майнових прав та їх обмежень або прав інтелектуальної власності. У той час, коли проблеми обмеження прав юридичних осіб подекуди відійшли на другий план, а розвитку бізнесу під час війни присвячували свої праці лише науковці економічної сфери. Це зумовлює потребу у безпосередньому дослідженні обмежень, які стосуються здійснення організаціями особистих немайнових прав після введення воєнного стану.

Мета і завдання

Метою дослідження є визначення сутності обмеження особистих немайнових прав юридичних осіб та можливості їх здійснення зы встановленими обмеженнями. Для досягнення вказаної мети необхідно виконати такі завдання як вивчення нормативно-правових актів, що встановлюють певний правовий порядок, закріплюють на законодавчому рівні окремі заборони на здійснення особистих немайнових прав юридичних осіб; зазначення обмежень особистих немайнових прав організацій; аналіз впливу таких обмежень на можливість здійснення досліджуваних прав.

Наукова новизна дослідження проявляється в тому, що у статті здійснено аналіз нормативних положень, які були зумовлені введенням воєнного стану в Україні і встановили певні обмеження особистих немайнових прав юридичних осіб. У роботі було визначено правові можливості здійснення особистих немайнових прав організацій у зв'язку зі збройною агресією рф проти України.

Виклад основного матеріалу

Обмеження основних прав здійснюється як шляхом прямих заборон, так і вилученням тієї чи іншої правомочності зі змісту конкретного права, а також шляхом установлення спеціального порядку реалізації такого права[2, с. 359]. Відтак, обмеження особистих немайнових прав під час ведення правового режиму воєнного стану не означає їх скасування, а встановлює певні особливості їх реалізації або забороняє здійснення окремих прав із міркувань безпеки на певний строк.

Якщо розглянути хронологію подій, то у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» (далі – Указ), затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [3], в Україні введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Пізніше цей строк було продовжено, зрозуміло, що буде скасовано після перемоги та проведення усіх необхідних дій, спрямованих на утвердження миру та правопорядку.

Відповідно до ст. 3 вищезгаданого Указу у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»[4].

Здавалося б, немає суттєвих відмінностей для юридичних осіб, адже до повномасштабного вторгнення ми переживали карантинні умови, пов'язані із пандемією COVID-19, та у будь-якому разі обмеження завжди становлять собою зменшення «вільної» (тобто дозволеної нормами права) поведінки (дій)[1, с.128]. Зокрема, якщо це стосується діяльності юридичних осіб, які є флагманом української економіки.

Варто зазначити, що, окрім законодавчих обмежень, організації вдалися до вста-

новлення власного порядку діяльності через війну.

Для початку необхідно звернути увагу на обмеження прав та інтересів юридичної особи, які встановлені безпосередньо Указом та їх вплив на особисті немайнові права. В Указі чітко зазначені права фізичних осіб, які будуть обмежені, щодо організацій, то з посиланням на ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначено, які заходи можуть бути проведені стосовно юридичних осіб. Це можливість військового командування: 1) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю; 2) видавати накази (розпорядження) про відсторонення від роботи керівників підприємств, установ та організацій без збереження заробітної плати за неналежне виконання ними обов'язків, визначених цим Законом, та накази (розпорядження) про призначення виконувачів обов'язків керівників зазначених підприємств, установ і організацій на час дії правового режиму воєнного стану; 3) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян електронне комунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку; 4) примусово відчужувати майно, у тому числі те, що перебуває в приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка[4].

Ці обмеження в основному стосуються майна юридичних осіб. Проте, якщо дослідити детальніше, то втручання в трудову дисципліну та зміна напрямку діяльності потужностей виробництва є ***обмеженням права на діяльність,*** адже якщо організація має чітко налагоджену систему роботи, у тому числі, якщо це здійснюється безперервно, то певні зміни можуть їй зашкодити. Але, у підсумку, про які збитки може йти мова, якщо на території будуть проходити бойові дії. Керівництву юридичної особи в такому випадку необхідно йти на співпрацю з військовими задля усунення небезпеки та запобіганню нанесення ще більшої шкоди.

Також, якщо йде мова про інші *обмеження права на діяльність*, то згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» забороняється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, торгівля зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі; встановлюється особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України; вилучається у підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини. Це означає, що юридичні особи, діяльність яких зосереджена на виготовленні, зберіганні, обігу вищевказаних речовин, предметів, буде суттєво обмежуватися з огляду на безпекову ситуацію.

У цьому контексті варто вказати на певне обмеження, яке прямо не стосується організацій, але опосередковано впливає на її діяльність. Мова йде про заборону виїзду за кордон військовозобов'язаним, незважаючи на те, що діяльність певних юридичних осіб безпосередньо пов'язана із зарубіжними відрядженнями. Відтак, таке обмеження на виїзд громадянина України також може бути спричинено тим, що особа є керівником юридичної особи або постійного представництва нерезидента, що не виконує встановленого Податковим кодексом України податкового обов'язку щодо сплати грошових зобов'язань, що призвело до виникнення в такої юридичної особи або постійного представництва нерезидента податкового боргу. Такі обмеження мають тимчасовий характер та діють до моменту усунення підстав для їх застосування[5, с.239].

Обмеженням права на діяльність у вигляді заборон буде вето на взаємодію з контрагентами з країни-агресора. За таке порушення юридичні особи можуть відповідати конфіскацією майна, ліквідацією або кримінальною відповідальністю. А отже, виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію, виготовлення, поширення матеріалів, з використанням ЗМІ[6].

У ч.1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» є також пункти, які так чи інакше будуть впливати на інші особисті немайнові права юридичних осіб. Мова йде про встановлення у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан. Це положення стосується фізичних осіб. Проте, у цьому контексті ***право на вільний вибір місцезнаходження юридичної особи також буде обмежено***, адже у випадку продовження провадження діяльності організацією в зоні бойових дій можуть постраждати працівники. Тому юридична особа повинна вжити заходів щодо тимчасового ведення діяльності в дистанційному форматі, як це відбулося, скажімо, у закладах освіти або на певний час змінити місце ведення діяльності. Наприклад, відповідно до Законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про Національну поліцію», Положення про МВС України постійний та перемінний склад Харківського національного університету внутрішніх справ на чолі з ректором, деканами факультетів передислоковано в інше місто з метою забезпечення публічної безпеки і порядку під час дії воєнного стану в Україні[7].

Якщо досліджувати закріплені Указом положення, то ним прямо передбачено можливість обмеження права людини, гарантованого ст. 31 Конституції України, – ***права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції***. У цьому контексті варто вказати, що це також прямо стосується і юридичних осіб, адже для того, щоб виявити колаборацію діяльність певних осіб або порушення законодавства, яке стосується дотримання правопорядку під час воєнного стану, правоохоронним органам та безпековим службам необхідно ознайомлюватися із певними комунікаційними матеріалами приватних осіб. Звичайно, вони не вправі їх поширювати, крім випадків, якщо особам будуть винесено обвинувачення в злочині проти основ національної безпеки і їхнє листування буде доказом тощо.

У мирний час за порушення права на таємницю кореспонденції дійсно наступає кримінальна відповідальність та, у свою чергу, цивільно-правова відповідальність. Проте в умовах воєнного стану втручання у це право є в певній мірі необхідним та абсолютно доречним. Адже таким чином можна здобути інформацію, яка підтверджує злочинні дії ворога[8, с. 413].

Але існують не лише певні обмеження особистих немайнових прав у вигляді установлення спеціального порядку реалізації такого права, а певні заборони, що покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права[9, с. 223]. Ідеться про ***обмеження права на доступ до інформації.*** Варто зазначити, що згідно зі ст. 5 Закону України «Про інформацію» право на інформацію передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Ці ознаки є елементами його змісту[10]. Відтак, будь-яка належним чином зареєстрована інформаційна діяльність має свої переваги у доступі до інформації. Зокрема, це стосується засобів масової інформації і їх виняткових прав. В Україні набрав чинності Закон України «Про медіа», який детально регламентує забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання

конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа11].

Проте, і в цій різноманітності прав і свобод медіа-простору у зв'язку зі збройною агресією рф введені певні обмеження у вигляді заборон. По-перше, йде мова про співпрацю з медіа держави-агресора, поширення будь-якої інформації у взаємодії з рф, поширення аудіовізуальних медіа-сервісів держави-агресора, тощо. Йдеться про колабораціонізм у медійній сфері, і це стосується як тих ЗМІ, що підтримують ворога на незалежній території, так і на окупаційних чи анексованих ділянках. Ситуація може стосуватись і поширення інформації у соціальних мережах та месенджерах. Тому поширення там пропагандистських закликів та меседжів теж може стати підставою для звернень до Офісу Генпрокурора та Служби Безпеки України, які й займаються фіксацією та розслідуванням таких правопорушень[12]. Також після окупації агресором певних територій, місцеві ЗМІ змушують транслювати пропагандистські матеріали. Окремі з них самостійно надають свої можливості, платформи та ресурси для поширення інформації та пропаганди окупанта. А тому обмеження права на інформацію є цілком виправданим.

На противагу цьому, українським ЗМІ *забороняється поширювати інформацію* переміщення чи розташування Збройних сил України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Таким чином, було нормативно закріплено обмеження здійснення інформаційної діяльності юридичних осіб. Варто зауважити, що під здійсненням інформаційної діяльності розкривається зміст права на інформацію, тобто створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації.- А це означає, що навіть проведення фото-, відеозйомки, опитування осіб та зберігання цих матеріалів без публічного оприлюднення карається рівнозначно із таким поширенням.

Водночас, народні депутати пропонують посилити покарання за публікацію інформації про влучання ракет по об'єктах інфраструктури[13] через можливість ворога корегувати свою техніку для більш точного попадання, адже ЗМІ виправдовують свою діяльність, посилаючись на ст. 29 Закону України «Про інформацію», де зазначено, що інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення[8]. Відтак, начебто все логічно і є достатні правові підстави для поширення інформації про «влучання» для ознайомлення суспільства зі шкодою, завданою агресором. Проте, суспільний інтерес – це оціночне поняття, яке не містить конкретних характеристик, а тому може тлумачитися в кожному випадку по-різному. Так як під час впровадження воєнного стану існує багато обмежень, зокрема на доступ до інформації, то доцільно обмежувати поширення такої інформації для захисту інтересів національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для охорони життя і здоров'я населення та ефективної боротьби з ворогом. І суспільний інтерес тут полягає у забезпеченні максимальної безпеки населенню та уникненню більшої загрози. Тому з цього питання існує спільна заява Міністерства культури та інформаційної політики, Міністерства оборони України та представників ЗМІ, де вказано, що журналісти можуть збирати інформацію на місцях відразу після обстрілів. При цьому дозволяється оприлюднення зроблених фото та відео щодо подій на місці ведення бойових дій по завершенню 12 годин для військових об'єктів, через 3 години – для цивільних об'єктів[14], тому що задля перемоги слід дотримуватися балансу між доступом преси до подій і безпекою держави.

Наступне право, яке також «отримало» певні обмеження у зв'язку зі збройною агресією це ***право на найменування***. Відтак, ч. 5 ст. 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» абзацу третього доповнили таким змістом про те, що в найменуванні юридичних осіб забороняється використовувати: символіку комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, заборона використання яких встановле-

на Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»; символіку воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну.

Додатково можна згадати обмеження, які існували з початком повномасштабного вторгнення, але у зв'язку з можливістю адаптувати робочий процес під час війни, були відмінені.

Після запровадженням воєнного стану Антимонопольний комітет України відповідно до розпорядження, оприлюдненого 7 березня 2022 року, вирішив до припинення чи скасування воєнного стану зупинити розгляд заяв про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та заяв про захист прав щодо недобросовісної конкуренції[15]. Цей факт *обмежував особисті немайнові права юридичних осіб, зокрема* ***право на конкуренцію,*** яке включає в себе власне захист від недобросовісної конкуренції.

Водночас, на початку повномасштабного вторгнення, було закрито доступ до деяких державних реєстрів з метою збереження персональних даних та іншої інформації від несанкціонованого отримання та подальшого використання в неправомірних цілях державою-агресором[16]. Станом на сьогодні доступ до певних реєстрів уже відновлено, проте це вплинуло і обмежило роботу окремих юридичних осіб, діяльність яких пов'язана із необхідністю використання таких баз даних.

Також згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» в умовах воєнного стану з огляду на необхідність забезпечення достовірності відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань Міністерством юстиції реалізовано можливість проведення найбільш нагальних реєстраційних дій, а саме державної реєстрації: створення благодійних організацій та громадських об'єднань і змін до відомостей про них, у тому числі до статутів; створення товариств із обмеженою відповідальністю, створення фермерського господарства, зміни керівника юридичної особи, крім громадських формувань, зміни місцезнаходження юридичної особи; змін до установчих документів, якими передбачається виключно зміна місцезнаходження юридичної особи; зміни видів економічної діяльності юридичної особи[17]. Проте, згодом ці обмеження відмінили.

Водночас, у пп.9 п. 1 цієї Постанови залишається лише єдине обмеження – це обмеження права вибору місцезнаходження юридичної особи, у результаті якої місцезнаходження належатиме до адміністративно- територіальної одиниці, що належить до територій, на яких ведуться активні бойові дії або тимчасово окупованих[18].

Висновки

Отже, на підставі вищезазначеного, варто зазначити, що обмеження суб'єктивних цивільних прав, у тому числі особистих немайнових прав, можуть проявлятися шляхом встановлення нормативно-правовими актами певних заборон або введенням спеціального порядку здійснення таких прав.

Після впровадження воєнного стану на території України через загрозу національній безпеці та життю і здоров'ю населення було введено безліч правових обмежень щодо суб'єктів правовідносин, у тому числі, обмеження особистих немайнових прав юридичних осіб. У загальному такі обмеження стосувалися права на діяльність через неможливість здійснення певної діяльності, у певному порядку або певними працівниками; права на вільний вибір місцезнаходження через відсутність умов на провадження діяльності на окремій території; права на інформацію з огляду на безпеку та запобігання допомозі ворогу; права на таємницю кореспонденції зважаючи на необхідність відслідковування колаборантів чи інших незаконних дій під час війни; права на найменування у зв'язку з забороною символіки держави-агресора. Проте ці обмеження не тільки не позначилися негативно на діяльності та статусі організацій, але й навпаки сприяли забезпеченню охорони

їх роботоздатності, збереженню їх майна, ділової репутації та невтручання у їхні права наскільки це можливо.

Література

1. Мельник Р.І., Чубко Т.П. Проблеми теорії та практики застосування законодавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. №1. С. 125-134.

2. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 357–361.

3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022.(дата звернення: 26.05.2023)

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19. (дата звернення: 26.05.2023)

5. Братель С.Г., Пишна А.Г. Особливості обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 236 - 240.

6. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14. (дата звернення: 26.05.2023)

7. Новини від 02.03.2022. Офіційний сайт Харківського національного університету внутрішніх справ URL:https://univd.edu.ua/uk/news/12421(дата звернення: 26.05.2023)

8. Левченко А.В Можливість втручання у право на таємницю кореспонденції як спосіб отримання доказів у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО. Випуск 70414*, 2022. С. 411-416.

9. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 2. С. 222–230.

10. Про інформацію: Закон України №2657-XII 02.10.1992 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 (дата звернення: 26.05.2023)

11. Про медіа: Закон України № 2849-IX від 13.12.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20 (дата звернення: 26.05.2023)

12. ЗМІ і війна: особливості поширення інформації та фото під час воєнного стану. Платформа прав людини. URL: https://www.ppl.org.ua/zmi-i-vijna-osoblivosti-poshire.nnya-informacii-ta-foto-pid-chas-voyennogo-stanu.html(дата звернення: 26.05.2023)

13. Проект Закону про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення положень про кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про вогневе ураження об'єктів на території України URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40869 (дата звернення: 26.05.2023)

14. Спільна заява Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства оборони України та представників ЗМІ: Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: https://mkip.gov.ua/news/7086.html?fbclid=IwAR0_VWg7J7svKV_zm832QXVO91LL61DhB7HgSIp43iP6MmsfTKragNxBOIQ (дата звернення: 26.05.2023)

15. Розпорядження про деякі питання організації діяльності Антимонопольного комітету України в умовах воєнного стану: Офіційний вебпортал Антимонопольного комітету України. URL: https://amcu.gov.ua/news/rozporyadzhennya-pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-diyalnosti-antimonopolnogo-komitetu-ukrayini-v-umovah-voyennogo-stanu(дата звернення: 26.05.2023)

16. Риженко Н.В. Немайнові права в період воєнного стану: євроінтеграційний контекст. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. № 5. С. 40-51.

17. Оновлено перелік суб'єктів, яким в умовах воєнного стану проводиться державна реєстрація юридичних осіб та фоп: Офіційний сайт Міністерства юстиції України. https://minjust.gov.ua/news/ministry/onovleno-perelik-subektiv-yakim-v-umovah-voennogo-stanu-provoditsya-derjavna-reestratsiya-yuridichnih-osib-ta-fop(дата звернення: 26.05.2023)

18. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних

реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України №209 від 06.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-п (дата звернення: 26.05.2023)

Sofiia Popova
PhD in Law
Kharkiv National University of Internal Affairs
Senior lecturer of the Department of Civil Law and Procedure of Faculty № 6
ORCID: 0000-0003-3628-1513
sophikpoter@ukr.net
Viktor Popov
PhD in Law,
professor's assistant of Department of Civil Law №2
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0001-6636-2096
Victorpopov10@gmail.com

RESTRICTIONS ON THE EXERCISE OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF LEGAL ENTITIES DURING THE IMPOSITION OF MARTIAL LAW

The article defines the legal aspects of restricting personal non-property rights of legal entities. It has been studied that the restricting of basic rights is carried out both by direct prohibitions and by removing one or another authority from the content of a specific right, as well as by establishing a special procedure for the implementation of such a right. It was analyzed and determined that restrictions on the exercise of personal non-property rights of legal entities during the war are poorly researched.

It was established that the beginning of the Russian's full-scale military invasion of Ukraine led to the introduction of a special legal regime of martial law, which establishes certain restrictions on the exercise of the rights of individuals. The legislation of Ukraine was analyzed - the Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 "On the imposition of martial law in Ukraine", the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", the Law of Ukraine "On Information", the Law of Ukraine "On Media", and other related normative provisions that regulate the activities of legal entities and their employees during the armed conflict of the Russian Federation against Ukraine and determine the procedure for actions in the event that these restrictions concern the direct conduct of their professional activities. The restrictions of such personal non-property rights of legal entities as the right to activity, the right to free choice of location, the right to information, the right to secrecy of correspondence, the right to name and the right to competition are considered in detail.

It was established that despite the guarantees of freedom of expression, restrictions on the right to information, which were introduced to protect national security and people's lives and health, are in place during the implementation of martial law in Ukraine.

It has been proven that the established restrictions on the exercise of personal non-property rights of legal entities play a positive role, because they help establish any illegal actions and prevent them.

Key words: restriction of rights, personal non-property rights, legal entity, organization, martial law, armed aggression

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЩОДО НАДАННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

ГРАБИЛЬНІКОВА Олена Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедра цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара

https://orcid.org/0000-0001-5523-6254

УДК 351.74 : 342.922

DOI 10.32782/EP.2023.3.14

У науковій статті визначаються особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації в адміністративному судочинстві щодо надання послуг у сфері соціального захисту населення.- Автор обґрунтував доцільність удосконалення правового регулювання порядку проведення попереднього засідання до судового розгляду справи. Зокрема, вбачається за доцільне встановлення строків проведення підготовчого засідання з моменту надходження адміністративного позову, а також визначення випадків, коли не допускається примирення сторін.

Розглядаючи особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації в адміністративному судочинстві щодо надання послуг у сфері соціального захисту населення, зазначимо, що загальноприйнятим для адміністративно-правової доктрини є підхід, відповідно до якого оскарження рішень, дій чи бездіяльності визнається стадією адміністративної процедури. За підходу, що оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення є стадією всієї адміністративної процедури надання такої послуги (хоча й необов'язковою), така стадія здійснюється як за загальними принципами судочинства, так і з огляду на спеціальні, за якими здійснюється державна політика щодо адміністративних процедур (наприклад, за принципами оперативності та своєчасності, раціональної мінімізації кількості документів і процедурних дій тощо.

Акцентовано увагу, що з наведених правових норм постає, що інвалідами війни є, зокрема, особи, які були залучені до складу формувань цивільної оборони та стали інвалідами внаслідок захворювань, пов'язаних із ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи. При цьому статус інваліда війни має підтверджуватись відповідним посвідченням, яке видається компетентним суб'єктом владних повноважень.

Ключові слова: адміністративне судочинство, оскарження, послуга, процедура, суб'єкт публічної адміністрації, соціальний захист населення.

З огляду на правозастосовну діяльність як судових органів, так і органів публічної адміністрації сьогодні питання оскарження результатів адміністративних процедур у сфері соціального захисту населення в Україні є актуальним та потребує детального розгляду. Зокрема, про важливість оскарження рішень, дій, чи бездіяльності органів публічної адміністрації з адміністративних процедур у сфері соціального захисту населення свідчать статистичні дані, відповідно до яких у 2023 – І півріччі 2023 р. із загальної кількості справ (14 514) у 3 154 адміністративному позові предметом оскарження є оскарження адміністративних процедур із соціального захисту населення, що складає майже чверть (23,4%) загальної кількості справ.

Зазначимо, що загалом тема оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації з надання адміні-

стративних послуг, процедур була предметом наукового розгляду Д. О. Власенко [1], О. С. Духневич [2], О. Ю. Іващенко [3]. З огляду на відсутність цілеспрямованих досліджень із питань оскарження результатів адміністративних процедур у сфері соціального захисту населення необхідно з'ясувати сутність такої процедури.

Аналіз наукових публікацій і нормативно-правової бази дав змогу Д. О. Власенко виділити такі ознаки оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації з надання адміністративних послуг: ініціативність із боку суб'єкта звернення, імперативність у правовому регулюванні, конкретність органу – адресата оскарження, чіткість процедури оскарження, результативність оскарження (індивідуальний акт типової форми, адміністративний акт у формі рішення тощо) [1, с. 66].

На підставі цих ознак учений пропонує визначити категорію «оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації з надання адміністративних послуг» як «нормативно врегульований порядок вчинення процесуальних дій, що забезпечують законний та об'єктивний розгляд справ в адміністративному та/або судовому порядку щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб із приводу розгляду заяви фізичної або юридичної особи про видачу адміністративного акта (рішення, постанови або ухвали на отримання дозволу, ліцензії, реєстрації, посвідчення, сертифікату тощо)» [1, с. 66].

Такі висновки є дискусійними, оскільки на сьогодні спеціальним законом передбачається можливість оскарження результатів надання всієї сукупності адміністративних послуг (у тому числі у сфері соціального захисту населення) лише в судовому порядку. Також спеціальним законом надано право оскаржувати винятково дії чи бездіяльність посадових осіб, уповноважених відповідно до закону надавати адміністративні послуги [4] (рішення як результат надання адміністративної послуги до предмета оскарження нині не входить). Зазначене свідчить, що наведене визначення є перспективним, пропонованим на майбутнє за відповідних змін у процедурі оскарження. Крім того, воно не охоплює можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністраторів ЦНАП. Додатково зазначимо про недоцільність віднесення до спеціальних ознак цієї категорії ініціативності (заявницького характеру) з боку скаржника, оскільки підставою будь-якого судового оскарження є позов як звернення особи, яким остання визначає предмет спору, межі позовних вимог тощо.

З огляду на чинну редакцію Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. та окреслені зауваження пропонуємо оперувати категорією *оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення є передбачена законодавством процедура здійснення правосуддя з розгляду адміністративних позовів про визнання протиправними бездіяльності або дій (у тому числі з прийняття рішень) адміністраторів та посадових осіб, уповноважених відповідно до закону надавати адміністративні послуги.*

Таке визначення враховує основні аспекти, а саме:

1) порядок оскарження є судовим;

2) провадження, у якому здійснюється судочинство, є адміністративним;

3) предметом спорів є правомірність дій чи бездіяльності. При цьому законом не передбачається можливість оскаржувати безпосередньо рішення, проте можливо оскаржувати дії щодо прийняття рішення – результату адміністративної процедури. Наприклад, можна оскаржувати дії, що знайшли вияв у прийнятті рішенні про відмову в наданні адміністративної процедури «видача посвідчення учасника бойових дій»;

4) основними засадами процедури є відповідність вимогам справедливості та забезпечення ефективності поновлення в правах, за обов'язковості яких забезпечується правосуддя, а також принципам судочинства [5];

5) коло відповідачів складають посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративної процедури. Так, підкреслено, що законодавець відповідальність за порушення вимог адміністратив-

ної процедури покладає безпосередньо на посадових осіб, а не загалом на відповідний орган, що є притаманним оскарженню більшості правовідносин в адміністративному судочинстві (наприклад, відповідачем в адміністративній справі про оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час податкової перевірки буде відповідна податкова інспекція, а не конкретна посадова особа, яка здійснювала перевірку). Правильне визначення відповідача має принципове значення для здійснення судочинства, відновлення порушених прав та упередження повторних порушень під час застосування законодавства з адміністративних процедур.

Зазначена загальна дефініція та її основні аспекти повною мірою відповідають сутності оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення, а тому не потребують додаткового навантаження й визначення.

Розглядаючи правові засади оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення, можемо стверджувати, що найбільш раціональним і практично значимим є поділ нормативно-правової бази (правових норм) на дві основні групи:

1) норми, що регламентують процесуальну діяльність судів із вирішення адміністративної справи;

2) норми, що застосовуються судом для вирішення адміністративної справи. Цю групу, у свою чергу, можна поділити на такі підгрупи:

а) які регламентують порядок і підстави для здійснення адміністративної процедури, що стала предметом звернення:

– загальні норми з питань адміністративних процедур;

– спеціальні норми, які регламентують адміністративні процедури, за отриманням якої звернувся позивач;

б) які визначають правовий статус учасників правовідносин адміністративних процедур у сфері соціального захисту населення.

До *правових норм, що регламентують процесуальну діяльність судів із вирішення адміністративної справи*, можна віднести статтю 55 Конституції України (право людини й громадянина на захист від незаконних дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб), статті 124–129 Конституції України (засади здійснення адміністративного судочинства в державі) [6], положення кодифікованого закону – КАСУ [7], Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р. [8],Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» від 25 травня 2006 р. [9] тощо.

Нормативні положення, що *застосовуються судом для вирішення адміністративної справи*, класифікуються за функціональністю таким чином:

а) регламентують порядок і підстави для надання адміністративної процедури, що стала предметом звернення:

– загальні норми з питань надання адміністративних процедур Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. [10], КАСУ [7] тощо;

– спеціальні норми з надання конкретної процедури, за отриманням якої звернувся позивач, закріплені в статті 46 Конституції України (право громадян на соціальний захист), статті 17 Конституції України (соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей), статті 24 Конституції України (соціальний захист материнства й дитинства) [6], Законі України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 р. [11], Указі Президента України «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» від 16 грудня 2011 р. [12], Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8 жовтня 2008 р. [13], Наказі Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти України, Міністерства праці та соціальної

політики України «Про затвердження Правил опіки та піклування» від 26 травня 1999 р. [14] тощо;

б) визначають правовий статус і діяльність учасників правовідносин із відповідних адміністративних процедур у сфері соціального захисту населення: стаття 116 Конституції України (проведення політики у сфері соціального захисту населення покладено на КМУ) [6], положення Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. [15], Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. [16], Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. [17], Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 20 травня 1997 р. [18], Указу Президента України «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 3 жовтня 1992 р. [19], Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 р. [20], Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про територіальні органи міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади» від 25 травня 2011 р. [21] тощо.

Розглянемо специфічні риси суб'єктів правовідносин з оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення. Особливістю суб'єктного складу відносин оскарження є те, що ці відносини завжди повинні мати три складові [22, с. 154], тобто суб'єктів правовідносин із зазначеної проблематики доцільно поділити на такі три типи:

1) суб'єкт, чиї дії або бездіяльність оскаржуються;

2) суб'єкт-оскаржувач;

3) суб'єкт, уповноважений розглядати таку категорію спорів.

Попередньо обґрунтовано, що суб'єктами, чиї дії або бездіяльність оскаржуються, можуть бути суб'єкти владних повноважень, тобто посадові особи суб'єктів владних повноважень, уповноважені відповідно до закону Суб'єктів-скаржників можна поділити на тих, які мають зацікавленість в оскарженні рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення (особи, чиї права порушено), та суб'єктів, зацікавленість яких є суто юридичною (законні представники, прокуратура, інші органи контролю й нагляду тощо). З огляду на це особа, чиї права, свободи або законні інтереси було порушено при здійсненні адміністративних процедур у сфері соціального захисту населення, не завжди є суб'єктом відносин оскарження (наприклад, неповнолітня особа, яка не має необхідного обсягу дієздатності), проте таке оскарження здійснюється в її інтересах. У цьому разі КАСУ в статті 13 визначає таких осіб, як «особи, які не брали участь у справі, проте якщо суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси чи обов'язки» [7].

Суб'єктами, уповноваженими розглядати спори аналізованої категорії, є суди. Незважаючи на обслуговуючий характер правовідносин із здійснення адміністративних процедур у сфері соціального захисту населення, останні є результатом здійснення владних повноважень суб'єктом, а тому оскаржуються в порядку адміністративного судочинства та за правилами підсудності, визначеними КАСУ [7], тобто до місцевих адміністративних судів. З огляду на відсутність особливої процедури оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення такі спори розглядаються за загальними правилами адміністративного судочинства, а отже, судове рішення місцевого адміністративного суду може бути оскаржено в апеляційному й касаційному порядку.

Одним із прикладів судових рішень у справах з оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення, є Постанова Київського апеляційного адміністративного суду в справі № 368/1544/15-а від 20 січня 2016 р., якою розглянуто апеляційну скаргу Управління соціального захисту населення Кагарлицької районної державної адміністрації Київської області на Постанову Кагарлицького район-

ного суду Київської області від 28 жовтня 2015 р. в справі за адміністративним позовом позивача до Управління соціального захисту населення Кагарлицької районної державної адміністрації Київської області про визнання неправомірними дії відповідача щодо відмови позивачу в наданні статусу інваліда війни та видачі відповідного посвідчення, а також зобов'язання відповідача встановити позивачу статус інваліда війни та видати відповідне посвідчення, що підтверджує вказаний статус.

Як встановлено судом першої інстанції та постає з матеріалів справи, позивач має статус особи, яка постраждала від Чорнобильської катастрофи, 1 категорії та є інвалідом II групи у зв'язку із захворюванням, пов'язаним із виконанням робіт щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

Так, 1 травня 1986 р. начальником цивільної оборони споживчої кооперації Київської області було прийнято наказ № 01, відповідно до якого з 1 травня 1986 р. в усіх організаціях і підприємствах споживчої кооперації Київської області необхідно було організувати роботу з виїздом членів правління облспоживспілки, голів і членів правління райспоживспілки та спеціалістів у населені пункти Чорнобильського району щодо забезпечення особового складу спецпідрозділів безперебійним харчуванням, товарами першої необхідності та вивозу матеріальних цінностей із торгових і виробничих підприємств споживчої кооперації.

Згідно з довідкою Кагарлицької міжрайбази Київської ОСС від 6 жовтня 1998 р. формування ЦО Кагарлицької МРБ ОСС було залучено до ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС із 27 квітня 1986 р. на підставі розпоряджень голови правління Київської ОСС.

Формування цивільної оборони, у тому числі невоєнізовані, утворювалися з метою виконання робіт із ліквідації наслідків аварій, катастроф і стихійних лих, а громадяни, які виконували роботи щодо ліквідації Чорнобильської катастрофи (аварії на Чорнобильській АЕС та її наслідків), залучалися до виконання цих робіт у складі формувань цивільної оборони (відповідно до інформаційної довідки департаменту з питань цивільного захисту та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Київської обласної державної адміністрації від 29 липня 2015 р. № 01.01-14\1020).

Позивач у травні 1986 р. працювала експертом від Кагарлицької МРБ Київської ОСС в управлінні будівництва Чорнобильської АЕС АТП, що підтверджується відповідним табелем обліку робочого часу.

Позивач, вважаючи, що в неї є право на присвоєння їй статусу інваліда війни з видачею відповідного посвідчення, звернулася до суду із цим адміністративним позовом.

Судова колегія встановила, що суд першої інстанції, задовольняючи позовні вимоги, виходив із того, що дії відповідача щодо відмови позивачу в наданні їй статусу інваліда війни є неправомірними.

Дослідивши матеріали справи в їх сукупності, колегія суддів не погодилась із такими висновками суду першої інстанції, оскільки спірні правовідносини врегульовано Конституцією України, Кодексом адміністративного судочинства України, Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р., Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р., Постановою Кабінету Міністрів України «Про Порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни» від 12 травня 1994 р. № 302.

Так, відповідно до частини 2 статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачаються Конституцією й законами України.

У статті 10 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. встановлено, що учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС вважаються громадяни, які безпосередньо брали участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження в 1986–1987 рр. незалежно від кількості робочих днів, а

в 1988–1990 рр. – не менше 30 календарних днів, у тому числі в проведенні евакуації людей і майна із цієї зони, а також тимчасово направлені або відряджені в зазначені строки для виконання робіт у зоні відчуження, у тому числі військовослужбовці, працівники державних, громадських, інших підприємств, установ та організацій незалежно від їх відомчої підпорядкованості, а також ті, хто працював не менше 14 календарних днів у 1986 р. на діючих пунктах санітарної обробки населення й дезактивації техніки або їх будівництві. Перелік цих пунктів визначається Кабінетом Міністрів України.

Згідно з пунктом 9 частини 2 статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. до інвалідів війни належать також інваліди із числа осіб, залучених до складу формувань цивільної оборони, які стали інвалідами внаслідок захворювань, пов'язаних із ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи [23].

У статті 18 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. закріплено, що ветеранам війни вручаються посвідчення та нагрудні знаки. Порядок виготовлення й видачі посвідчень і знаків встановлюється Кабінетом Міністрів України та міжнародними договорами, у яких бере участь Україна.

Пунктом 2 Порядку видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни, затвердженого Постановою КМУ від 12 травня 1994 р. № 302, регламентовано, що посвідчення є документом, який підтверджує статус ветеранів війни та інших осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р., на основі якого надаються відповідні пільги й компенсації.

У статті 22 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. зазначено, що рішення підприємств, установ та організацій, які надають пільги, можуть бути оскаржені до районної державної адміністрації, виконавчого комітету міської ради або до районного (міського) суду.

Згідно із частиною 2 статті 2 КАСУ до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій або бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження [24].

Частиною 1 статті 6 КАСУ регламентується право особи на судовий захист у разі, якщо рішенням, дією або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права, свободи чи інтереси.

Отже, з наведених правових норм постає, що інвалідами війни є, зокрема, особи, які були залучені до складу формувань цивільної оборони та стали інвалідами внаслідок захворювань, пов'язаних із ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи. При цьому статус інваліда війни має підтверджуватись відповідним посвідченням, яке видається компетентним суб'єктом владних повноважень [25].

Висновки. Розглядаючи особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації в адміністративному судочинстві щодо надання послуг у сфері соціального захисту населення, зазначимо, що загальноприйнятим для адміністративно-правової доктрини є підхід, відповідно до якого оскарження рішень, дій чи бездіяльності визнається стадією адміністративної процедури. За підходу, що оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта, який здійснює адміністративні процедури у сфері соціального захисту населення є стадією всієї адміністративної процедури надання такої послуги (хоча й необов'язковою), така стадія здійснюється як за загальними принципами судочинства, так і з огляду на спеціальні, за якими здійснюється державна політика щодо адміністративних процедур (наприклад, за принципами оперативності та своєчасності, раціональної мінімізації кількості документів і процедурних дій тощо.

Література

1. Власенко Д. О. Поняття та сутність оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації з надання

адміністративних послуг. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 3. Т. 2. С. 64–67.

2. Духневич О. С. Провадження щодо оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2012. 222 с.

3. Іващенко О. Ю. Оскарження адміністративних послуг у Великій Британії та України (порівняльно-правовий аналіз) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. К. : Нац. академія внутр. справ України, 2012. 234 с.

4. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012. Відомості Верховної Ради. 2013. № 32. Ст.409.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора).- *Вісник Конституційного суду України*. 2003.- № 1. с. 24

6. Конституція України від 28 червня 1996 року. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.

8. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 15. Ст. 128.

9. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2006 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2006. № 22. Ст. 1623.

10. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-І України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314

11. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993. *Відомості Верховної Ради*. 1994.- № 4. Ст.18.

12. Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні : Указ Президента України від 16.12.2011 № 1163/2011 // Урядовий кур'єр. – 2011. №239.

13. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 № 905 // Урядовий кур'єр. – 2008. – №209.

14. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 року №34/166/131/88 // Офіційний вісник України. 1999. № 26. ст.115.

15. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

16. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.04.2011 № 3166-VI. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №38. ст.385.

17. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 20–21.- Ст. 190.

18. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

19. Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади : Указ Президента України від 03.10.1992 № 493/92. URL.: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=493%2F92.

20. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.1997 № 503/97. Урядовий кур'єр. 1997.

21. Про затвердження Типового положення про територіальні органи міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів

України від 25.05.2011 № 563. Урядовий кур'єр. 2011. №112.

22. Лученко Д. Про правову природу оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень.*Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4.- С. 152-160.

23. Leheza Ye., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards of applying artificial intelligence in criminal proceedings. Revista de la universidad del zulia. 2022. Vol. 13, no. 36, 276-287. DOI: https://doi.org/10.46925//rdluz.36.18.8.

24. Leheza Ye., Odyntsova I., Dmytrenko N. Teoría y regulación legal del apoyo informativo de los procedimientos administrativos en Ucrania. Ratio Juris Unaula. 2021. Vol. 16, no. 32, pp. 291-306. DOI: https://doi.org/10.24142/raju.v16n32a12.9.

25. Leheza Ye., Savielieva M., Dzhafarova O. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. Baltic journal of economic studies. 2018. Vol. 4, no. 3, pp. 147-157. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-147-157.

APPEAL OF DECISIONS, ACTIONS OR INACTION OF ENTITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE ADMINISTRATIVE COURT REGARDING THE PROVISION OF SERVICES IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

The scientific article defines the specifics of challenging decisions, actions or inaction of public administration subjects in administrative proceedings regarding the provision of services in the field of social protection of the population. The author substantiates the expediency of improving the legal regulation of the procedure for holding a preliminary meeting before the trial of the case. In particular, it is considered expedient to establish the terms of holding a preparatory meeting from the moment of receipt of an administrative claim, as well as to determine the cases when reconciliation of the parties is not allowed.

Considering the peculiarities of appeals against decisions, actions or inactions of public administration subjects in administrative proceedings regarding the provision of services in the field of social protection of the population, we note that the generally accepted approach for administrative legal doctrine is the approach according to which the appeal of decisions, actions or inactions is recognized as a stage of administrative procedure . According to the approach that the appeal of the decisions, actions or inaction of the entity that carries out administrative procedures in the field of social protection of the population is a stage of the entire administrative procedure of providing such a service (although optional), such a stage is carried out both according to the general principles of judicial procedure and with regard to the special ones according to which the state policy regarding administrative procedures is carried out (for example, according to the principles of efficiency and timeliness, rational minimization of the number of documents and procedural actions, etc.

Attention is drawn to the fact that from the above legal norms it appears that war disabled persons are, in particular, persons who were involved in civil defense formations and became disabled as a result of diseases related to the liquidation of the consequences of the Chernobyl disaster. At the same time, the status of a war disabled person must be confirmed by an appropriate certificate issued by a competent authority.

Key words: administrative proceedings, appeal, service, procedure, subject of public administration, social protection of the population.

ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ ЯК ПОЧАТКОВИЙ МОМЕНТ ВИНИКНЕННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН

САПАРОВА Анастасія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичних та приватноправових дисциплін Київського міжнародного університету

https://orcid.org/0000-0001-5569-8192

ПАСТУШЕНКО Андрій Олегович - студент 2 курсу магістратури Навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

DOI 10.32782/EP.2023.3.15

Актуальність

Спадкування, як соціальне явище, створює об'єктивні передумови для поліпшення добробуту осіб, які є спадкоємцями. Спадкове право, як підгалузь цивільного права, нерозривно пов'язане із правом власності, й інститути спадкового права логічно побудовані на засадах права власності. Кожна людина зацікавлена в тому, щоб усе, що вона змогла за життя набути, віднайти, створити і зберегти, перейшло до її нащадків, які, отримавши спадщину, матимуть можливість ефективніше використовувати час і повною мірою реалізувати свій творчий потенціал.

Метою статті є дослідження початкового етапу виникнення спадкових відносин, а саме: відкриття спадщини.

Викладення основного матеріалу

Будь-які цивільні правовідносини є юридичною конструкцією. Спадкові правовідносини є різновидом цивільних правовідносин, тому в їх склад традиційно включають:

1) учасників або суб'єктів спадкових правовідносин, тобто осіб, які беруть участь у відносинах, що регулюються нормами спадкового права;

2) об'єкти спадкових правовідносин, тобто ті матеріальні і нематеріальні блага, на які спрямовано фактично відносини або з приводу чого ці відносини виникають;

3) юридичні факти, тобто ті фактичні життєві обставини, які зумовлюють виникнення, зміну чи припинення спадкових правовідносин, де спадкове право виступає не лише як один із найголовніших способів набуття права власності, а й створює певні умови для матеріального забезпечення членів сім'ї і родичів спадкодавця, які за його життя користувалися цим майном і для яких воно могло виступати як засіб існування.

Для переходу до спадкоємців усієї сукупності прав і обов'язків спадкодавця необхідна наявність визначеного законом певного складу юридичних фактів – юридичного складу спадкового правонаступництва.- В.В. Цюра поділяє ці юридичні факти на три групи: 1) юридичні факти, які є передумовою виникнення права спадкування і які повинні бути на момент відкриття спадщини. У свою чергу, ця група юридичних фактів складається із двох самостійних підгруп – юридичних фактів спадкування за законом і юридичних фактів спадкування за заповітом; 2) юридичний факт – відкриття спадщини; 3) акт прийняття спадщини [26, с. 86-87].

Спадкові правовідносини можуть виникнути лише за наявності певної сукупності юридичних фактів: смерть фізичної особи або презумпція смерті відповідно до рішення суду; наявність у померлого майна, яке може виступати як предмет спадкування; здатність певної особи набути права на спадщину. Відсутність одного з юридичних фактів спадкові правовідносини не породжує.

Перехід майнових прав та обов'язків від померлої особи (спадкодавця) до його пра-

вонаступника (спадкоємця) має свої особливості:

1) спадкування становить універсальну правонаступність, тобто майно спадкодавця переходить до спадкоємців як єдине ціле, у тому числі майнові права та обов'язки спадкодавця, а також пов'язані з ними особисті (немайнові) права (йдеться про інститути авторського та винахідницького права);

2) суттєвою особливістю універсального правонаступництва є одночасність переходу до правонаступника всіх прав і обов'язків, які входять у склад майна правопопередника;

3) сукупність прав та обов'язків, які переходять до правонаступника, встановлює або сам правопопередник, або законодавець. Склад цих прав та обов'язків визначається на момент відкриття спадщини.

Традиційно при спадкуванні вирізняють два правовідношення: перше виникає із події (відкриття спадщини), друге – за волею спадкоємців, у зв'язку з прийняттям спадщини. Таку позицію поділяють Б. С. Антімонов і К. О. Граве [1, с. 46–59].

В Україні та країнах Європи правові норми, що регулюють спадкові відносини, зосереджені у ЦК або в окремому законі. Так, норми щодо спадкування в Угорщині містяться у ЦК [3, с. 486], в ФРН спадкуванню відведено книгу V ЦК [4], в Іспанії вони розміщені в титулі III книги III ЦК, але, у першу чергу, регулюються Законом «Про спадкування» [5, с. 532-546], у Франції – у книзі III ЦК [25, с. 487-654], у Чехії, В'єтнамі, Польщі, Румунії – також у ЦК. Проте в Болгарії, Сербії, Чорногорії норми містяться у спеціальних законах – законах про спадкування.

Основним джерелом спадкового права в Україні є Цивільний кодекс України. У ЦК України спадковому праву відведено книгу шосту «Спадкове право», яка більш детально регламентує положення щодо спадкування, змінює підхід до порядку прийняття спадщини тощо. У ЦК України спадковому праву присвячено 93 статті (ст.ст.1216–1308), колізійні норми спадкування містяться у Законі «Про міжнародне приватне право» та міжнародних договорах України про правову допомогу у цивільних справах. Також спадкові відносини в Україні регулюються й іншими законами, наприклад, нормами нотаріального процесу [17; 19; 21]. Значне місце серед джерел спадкового права в Україні займають підзаконні акти, наприклад, Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України тощо [14-16; 18; 20] Важливе значення для правильного застосування цих норм мають постанови Пленуму Верховного Суду України з роз'ясненнями про практику застосування окремих норм спадкового права [22-23].

Під час війни Урядом зроблено кроки щодо унеможливлення шахрайства зі спадщиною. Так, 28 лютого 2022 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», якою було визначено, що «незавершені нотаріальні дії за зверненням громадянина Російської Федерації … зупиняються до прийняття та набрання чинності Законом України щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором» (у редакції станом на 28.02.2022 року) [15], що унеможливило продовження розпочатої процедури оформлення спадщини такими спадкоємцями. Вже 06 березня 2022 року до згаданої Постанови Кабінету Міністрів України були внесені зміни, що зупинили перебіг строку для прийняття спадщини (див. п. 3 Постанови у редакції від 06.03.2022 року) [15], що призвело до неможливості видачі свідоцтв про право на спадщину по спадкових справах, строк для прийняття спадщини по яких спливав на період воєнного стану.

У процесі спадкування особи беруть участь у відносинах, що виникають з приводу реалізації ними їхніх прав. Для виникнення цих відносин необхідні передбачені законом юридичні факти. Повний перелік відносин визначається правопорядком, але, у цілому, класифікується так: відносини, пов'язані з відкриттям спадщини, з її охороною та з прийняттям спадщини.

Відкриття спадщини – це юридичний факт, з яким закон пов'язує момент виникнення спадкових відносин та наділяє спадкодавця можливістю прийняти спадщину або відмовитися від неї. Необхідною умовою виникнення цих відносин є смерть осо-

би (спадкодавця). Законодавство держав визначає цю умову як момент відкриття спадщини. Так, у ст. 1220 ЦК України, § 674 ЦК Угорщини, ст. 1123 ЦК Киргизії вказується, що спадкування відкривається внаслідок смерті особи.

З відкриттям спадщини безпосередньо пов'язані численні юридично значущі для учасників спадкування обставини: встановлюється право, яке слід застосувати для врегулювання цих відносин, визначається коло спадкоємців, обсяг спадщини та ін. Усе це зумовлює важливість і необхідність визначення часу відкриття спадщини.

Законодавство держав по-різному визначає час відкриття спадщини. Так, у ст. 1220 ЦК України, ст. 1140 ЦК Туркменістану днем відкриття спадщини є день смерті громадянина. Проте у ст. 665 ЦК Латвії [6, с. 230], ст. 1019 ЦК Еквадору [7, с. 207] – це момент смерті спадкодавця. Такий самий підхід до визначення часу відкриття спадщини існує у Латвії, Швейцарії, Перу.

Слід зазначити, що проблема визначення часу відкриття спадщини вже досліджувалася у доктрині.[1, с. 94; 2, с. 11-13; 3, с. 9; 11, с. 38] Розгляд цієї проблеми переконує у недоцільності збереження норми в праві України про те, що часом відкриття спадщини є день смерті особи, і у необхідності визнання часом відкриття спадщини моменту смерті спадкодавця (її години та хвилини). Врахування не лише дня, а й моменту смерті особи необхідне для захисту прав та законних інтересів спадкоємців, а також для визначення об'єкта спадкування, для чіткого однозначного вирішення питання комморієнтності тощо.

Першим етапом є визначення кола осіб, які закликаються до спадкування і при додержанні певних умов отримають статус спадкоємців. Тільки той спадкоємець, який прийняв спадщину, як вказують Ю. Заїка, В. Співак, є правонаступником прав і обов'язків, що можуть переходити у спадщину [10, с. 78]. Спадкодавці не є суб'єктами цих відносин тому, що в момент смерті право- і дієздатність вони втрачають. Хоча у законодавстві держав континентальної системи права норми щодо визначення кола спадкоємців майже однакові, проте вимоги про визнання їх спадкоємцями відрізняються. Так, спадкоємцями можуть бути фізичні та юридичні особи, держава, міжнародні організації тощо (ст. 1222 ЦК України, статті 385–387 ЦК Латвії, ст. 1125 ЦК Киргизії, ст. 1129 ЦК Туркменістану). Держава охороняє інтереси та права зачатої, але ще не народженої дитини: спадкоємцями можуть бути й діти, які були зачаті за життя особи, яка померла (ст. 1261 ЦК України, ст. 725 ЦК Франції) [25, с. 859].

Юридичні особи закликаються до спадкування в більшості країн тільки тоді, коли вони зазначені у заповіті як спадкоємці. Законодавство висуває щодо них вимоги, зокрема, існування на день відкриття спадщини (ст. 1308 ЦК Грузії [5].

Частина 2 ст. 1222 ЦК України зазначає, що спадкоємцями за заповітом є юридичні особи. На нашу думку, ця норма потребує уточнення: «юридична особа може бути спадкоємцем за умови, що утворилася (зареєстрована) до моменту відкриття спадщини». На практиці може виникнути ситуація: чи може спадкувати юридична особа, якщо на момент відкриття спадщини вона реорганізувалася чи змінилася її назва порівняно з тим періодом, коли було складено заповіт. Частина 2 ст. 1222 ЦК України вирішує цю проблему. А щодо зміни найменування, то ця особа має право бути спадкоємцем, тому що зміна найменування юридичної особи не призводить до появи іншого суб'єкта.

Проте це стосується випадків, коли майно заповідалося українській юридичній особі, у якої національний закон є українським. Але якщо майно заповідалося іноземній особі, то справу може бути розглянуто поіншому. Наприклад, у заповіті українець зробив розпорядження на користь французького товариства з обмеженою відповідальністю, яке згодом перетворилося в акціонерне товариство. Останнє має визнаватися спадкоємцем, оскільки французький закон містить вказівку: при таких перетвореннях суб'єкт права є незмінний.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття майно спадкодавця переходить до держави. Пере-

хід відумерлого майна до держави – одна з гострих проблем приватного права. Так, Г. Шершеневич вказує, що законотворець принципово помиляється, визнаючи деяких осіб спадкодавцями, з якими у спадкоємців не було нічого спільного. «Чи можна визнавати за державою спадкове право на майно його громадян?» – ставить питання Г. Шершеневич [27, с. 510].

У теорії та на практиці виділяють два основні підходи, які по-різному кваліфікують перехід відумерлого спадкового майна до держави.

Так, у ст. 1619 ЦК Бразилії вказується, що у разі відсутності спадкоємців або їхньої відмови від спадщини, остання передається штату або федеративному округу за умови, що спадкодавець проживав на відповідній території [8, с. 271]. В Австрії (§760 ЗЦК) таке майно переходить до держави за правом окупації. Л. Раапе доводив: австрійська держава не має права проводити окупацію відумерлого майна, що залишалося після смерті іноземця і знаходиться на її території, оскільки згідно з § 300 ЗЦК рухомість підпорядковується тому самому праву, що і його власник [24, с. 409].

У деяких країнах Європи, а також в Україні, держава отримує майно «як спадкоємець». Так, згідно зі ст. 1277 ЦК України територіальна громада отримує у власність відумерлу спадщину у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від спадщини, а також відмови їх від спадщини чи неприйняття її.

У законодавстві майже всіх держав існує норма, яка визначає коло осіб, які не мають права на спадкування, проте ці норми дещо відрізняються. У ЦК України – це ст. 1224, в ЦК Киргизії – ст. 1126, у ЦК Бразилії – статті 1595 –1602 тощо. Зробивши аналіз цих та інших аналогічних норм законів держав, зазначаємо, що до кола недостойних спадкоємців відносять осіб, які зробили наклеп на спадкодавця, внаслідок чого того було засуджено до каторжних робіт чи довічного ув'язнення; вчинили будь-який умисний злочин проти спадкодавця, дітей чи батьків; примусили своїх дочок займатися проституцією або вчинили акти насильства проти них; не заявили протягом певного часу органам слідства про насильницьку смерть спадкодавця чи примусили того скласти заповіт, змінити його, перешкоджали складанню заповіту чи приховали його тощо.

Усунення особи від права на спадкування в однієї особи, не позбавляє її права бути спадкоємцем у іншого спадкодавця – зазначено у ст. 1315 ЦК Грузії. На нашу думку, з метою запобігання двозначному тлумаченню ст. 1224 ЦК України, аналогічні зміни можна було б внести і в ЦК України, доповнивши ст. 1224-1 «Право спадкувати майно іншого спадкодавця».

Проаналізувавши законодавство держав щодо визнання особи спадкоємцем, зазначимо, що спадкоємець – це особа, яка з підстав, визначених законодавством, закликається до спадкування після смерті спадкодавця, але за умови, що вона в судовому порядку не визнана недостойним спадкоємцем.

Висновки

Отже, відкриття спадщини є юридичним фактом, з яким пов'язано початковий момент виникнення спадкових відносин і який дає спадкоємцю можливість прийняти спадщину чи відмовитися від неї. На етапі відкриття спадщини потрібно чітко визначити: час відкриття спадщини, коло осіб спадкоємців та виключення з їх числа недостойних спадкоємців.

Література

1. Антимонов Б. С., Граве К. А. Наследственное право. Москва: Госюриздат, 1953. 264 с.

2. Барщевский М. Ю. Наследственное право*:* Учебное пособие. Москва*:* Белые альвы, 1996. 192 с.

3. Барышев А. И. Приобретение наследства и его юридические последствия. Москва: Гос.изд-во юрид.лит., 1960. 96 с.

4. Гражданский кодекс Германии:- В 2 т. / Вступление к русскому изданию д-ра Ф. Штрубе и д-ра Юлиана Риса; Пер. с нем. кол. авт. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 600 с.

5. Гражданский кодекс Грузии: URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf (дата звернення: 22.04.2023).

6. Гражданский кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и пред. Н. Э. Лившиц, обзорная стаття А. В. Свиб. Пер. с латыш. под рук. И. Алфеевой. Москва: Юридический центр Пресс, 2001. 830 с.

7. Гражданское и семейное право развивающихся стран: Сборник нормативных актов / Отв. ред. В. В. Безбах. Москва : Издво УДН, 1988. 217 с.

8. Гражданское и торговое право капиталистических государств / Отв. ред. Е. А. Васильев. Москва : Междунар. отношения, 1993. 560 с.

9. Гражданское право: Учебник / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва: ТК Велби, из-во Проспект, 2005. 848 с.

10. Заіка Ю. О., Співак В. М. Право власності. Спадкове право: Навч. пос. Київ: Наукова думка, 2015. 152 с.

11. Короєд С. Відступлення права власника на витребування нерухомого майна із чужого незаконного володіння (цесія віндикаційної вимоги). *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 37–42.

12. Наследственное право. Москва: «Издательство ПРИОТ», 2001. 166 с.

13. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / Рук. автор. кол. д.ю.н. В. В.Залесский. Київ: ЮрІнокм Інтер, 1999. 648 с.

14. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена Наказом Міністерства Юстиції України 22.02.2012 року № 296/5 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12/conv#n646. (дата звернення 18.03.2023).

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» . https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/164-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 18.03.2023).

16. Про Єдиний реєстр заповітів та спадкових прав: Наказ Міністерства юстиції України від 17 жовтня 2000 р. № 51/5. *Офіційний вісник України*. 2000. № 42. Ст. 1802.

17. Про заставу: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 87. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. N 47, ст. 642.

18. Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р №3306/5 www.rada.gov.ua (дата звернення 18.03.2023).

19. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425. *Відомості Верховної Ради України*.1993. № 39. Ст. 383.

20. Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 // www.rada.gov.ua(дата звернення 18.03.2023).

21. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 253. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 23. Ст. 161.

22. Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову у їх вчиненні: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 січня 1992 р. № 2 (зі змінами від 25.05.1998 р) www.rada.gov.ua (дата звернення 18.03.2023).

23. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р.- № 7 www.rada.gov.ua

24. Раапе Л. Международное частное право / Перевод с четвертого нем. изд.- А. М. Гурвича. Кишинев: Штиинца, 2016. 608 с.

25. Французский гражданский кодекс / пер. с фр. А. А. Жуковой, Г. А. Пашковской. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 1099 с.

26. Цюра В. В. Речові права на чуже майно: Науково-практичний посібник. Київ: КНТ, 2006. 136 с.

27. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) Москва: Статут, 2017. 556 с.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

ШАМА Наталія Петрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу ЛНУ імені Іван Франка (Львівський національний університет імені Івана Франка)

УДК 347.66(477):342.78
DOI 10.32782/EP.2023.3.16

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем у сфері спадкових правовідносин, пов'язаної із здійсненням права на спадкування уповноваженими суб'єктами - спадкоємцями. Досліджуються способи та порядок прийняття спадщини, можливість застосування яких залежить, зокрема, від правового статусу спадкоємців, які закликаються до спадкування.

Право на прийняття спадщини є суб'єктивним цивільним правом, яке виражається у тому, що спадкоємець на свій власний розсуд вирішує чи бажає він прийняти спадщину. Для набуття спадщини спадкоємець повинен вчинити певні дії або забезпечити наявність передбачених законом передумов. Такі дії можуть виражатися у вчиненні певних активних дій, зокрема подання заяви про прийняття спадщини або ж спадщина може переходити до спадкоємців автоматично за наявності передбачених законом умов.

У статті також розкриваються проблемні питання застосування строків для прийняття спадщини, зокрема й у зв'язку з початком воєнних дій на території України, нотаріальна та судова практика з цього питання.

Значна увага у статті також приділена висвітленню питання пропуску спадкоємцями встановленого законом строку для прийняття спадщини, правові наслідки пропуску строку для прийняття спадщини, а також можливість реалізації суб'єктивного права на спадкування після спливу законодавчо встановленого строку для прийняття спадщини. Автор досліджує проблему поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини, оскільки саме від доведеності поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини та визнання цього факту судом залежить можливість реалізації спадкоємцем права на прийняття спадщини після спливу встановленого законодавством строку для її прийняття.

Ключові слова: спадкоємці, прийняття спадщини, строк для прийняття спадщини, пропуск строку для прийняття спадщини, додатковий строк для прийняття спадщини, поважна причина.

Постановка проблеми

Здійснення права на спадкування реалізується шляхом прийняття чи відмови від прийняття спадкоємцями спадщини у порядку та в строки, визначені цивільним законодавством. Проте не завжди спадкоємці мають можливість вчасно здійснити дії, необхідні для прийняття спадщини в силу певних обставин, а в окремих випадках на практиці виникає чимало спорів щодо встановлення факту прийняття спадщини особами, визначеними у ч. 3-4 ст. 1268 ЦК України. Крім того, у зв'язку із введенням воєнного стану на території України додаткового дослідження потребують питання строків для прийняття спадщини у зв'язку із врегулюванням цього питання Кабінетом Міністрів України в підзаконних нормативно-правових актах.

Стан дослідження проблеми

Окремі аспекти щодо здійснення права на спадкування досліджували Кухарєв О.Є., Фурса С.Я., Михайлів М.О. та інші, проте деякі питання потребують додаткового дослідження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні проблемних питань щодо порядку прийняття спадщини в способи, передбачені цивільним законодавством, строків для прийняття спадщини, правові наслідки пропуску строку для прийняття спадщини, можливість реалізації права на прийняття спадщини після спливу строку для її прийняття, а також аналіз судової практики з наведених питань.

Право на прийняття спадщини є суб'єктивним цивільним правом, яке виражається в тому, що спадкоємець на свій власний розсуд вирішує чи бажає він прийняти спадщину. Для набуття спадщини спадкоємець повинен вчинити певні дії або забезпечити наявність передбачених законом передумов. Такі дії можуть виражатися у вчиненні певних активних дій, зокрема подання заяви про прийняття спадщини або ж спадщина може переходити до спадкоємців автоматично за наявності передбачених законом умов.

Таким чином, прийняття спадщини — це вчинення спадкоємцем дій, які можуть бути як активними, так і пасивними і є вираженням його волі на прийняття спадщини.

Чинне цивільне законодавство передбачає два способи прийняття спадщини:

1. Шляхом подання заяви про прийняття спадщини (ст. 1269 ЦК України);

2. Так зване пасивне спадкування — прийняття спадщини без спеціального волевиявлення в силу наявності передбачених законом передумов, які встановлені у ч. 3 ст. 1268 ЦК України [1].

Якщо йдеться про подання заяви про прийняття спадщини, то цей спосіб є обов'язковим для тих спадкоємців, які на час відкриття спадщини не проживали постійно зі спадкодавцем.

Спадкоємці, які бажають прийняти спадщину, зобов'язані подати заяву про прийняття спадщини. Така заява подається особисто нотаріусу за місцем відкриття спадщини або може бути надіслана поштою.

У випадках, коли спадкоємець особисто прибув до нотаріуса і при ньому склав відповідну заяву про прийняття спадщини, нотаріальне засвідчення справжності підпису на такий заяві не вимагається. Нотаріус лише встановлює особу заявника, про що на заяві робиться відповідна службова відмітка. Ця відмітка скріплюється підписом нотаріуса.

Якщо заява про прийняття спадщини надійшла поштою, то справжність підпису заявника на такій заяві має бути нотаріально посвідчена. Заява, що надійшла поштою, справжність підпису спадкоємця на якій не засвідчена, приймається нотаріусом, заводиться спадкова справа, а спадкоємцю повідомляється про заведення спадкової справи та необхідність надіслати заяву, оформлену належним чином: справжність підпису на таких заявах має бути нотаріально засвідченою, або ж заявник повинен особисто прибути до нотаріуса за місцем відкриття спадщини (п.3.5. Глави 10 Розділу II «Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України») [2].

Можливість надіслати поштою заяву про прийняття спадщини встановлено чинним законодавством з метою спростити процес і не створювати перешкод спадкоємцям у реалізації ними права на прийняття спадщини, оскільки останні в силу певних об'єктивних причин можуть бути не в змозі прибути особисто за місцем відкриття спадщини (наприклад, перебування у тривалому відрядженні, проживання далеко від місця відкриття спадщини, тривала хвороба або інші обставини об'єктивного характеру).

Представництво при поданні заяв про прийняття спадщини не допускається, за винятком випадків законного представництва, встановлених ч. 4 ст. 1269 ЦК України. Заява про прийняття спадщини може бути в будь-який час відкликана спадкоєм-

цем, але в межах строку, встановленого законом для прийняття спадщини.

Разом з тим, цивільне законодавство, з метою захисту інтересів певної категорії спадкоємців, які в силу віку чи певного психічного захворювання не можуть у повній мірі усвідомлювати значення своїх дій, встановлює презумпцію прийняття ними спадщини. До них, зокрема, належать: малолітні особи, неповнолітні особи, недієздатні особи, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена.

Неповнолітні особи, які набули повну цивільну дієздатність у встановленому законом порядку до досягнення ними 18-річного віку, також вважаються такими, що прийняли спадщину, оскільки набуття ними повної цивільної дієздатності не є підставою для того, щоб вважати їх повнолітніми. Визначальним у цьому випадку є вік особи, а не її здатність самостійно здійснювати цивільні права та виконувати цивільні обов'язки.

Вказані вище особи вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо протягом строку, встановленого для прийняття спадщини, вони не заявили відмову про її прийняття.

Однак, у цьому аспекті треба звернути увагу на суперечність положень Цивільного кодексу: з одного боку, ст. 1268 встановлює презумпцію прийняття спадщини вищевказаними особами, а з іншого, ч. 4 ст. 1269 ЦК України передбачає необхідність подання неповнолітніми спадкоємцями заяви про прийняття ними спадщини, а також подання відповідної заяви батьками (усиновлювачами), опікунами від імені малолітніх та недієздатних осіб.

Роз'яснення з цього приводу дав Пленум Верховного Суду України у Постанові від 30.05.2008р. №7 «Про судову практику у справах про спадкування». В абз. 5 п. 23 вказаної Постанови йдеться про те, що подання заяви про прийняття спадщини особами, вказаними у частинах третій, четвертій статті 1269 ЦК, слід вважати їхнім правом, здійснення якого не суперечить нормі частини четвертої статті 1268 цього Кодексу [3].

Таким чином, малолітні, неповнолітні, недієздатні особи, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, будуть вважатися такими, що прийняли спадщину незалежно від подання ними заяви про її прийняття, якщо протягом строку, встановленого для прийняття спадщини, вони не заявили про відмову від її прийняття в порядку, передбаченому ч. 2-4 ст. 1273 ЦК України.

Другий спосіб прийняття спадщини, або так зване пасивне спадкування, передбачений ч. 3 ст. 1268 ЦК України. Ця норма передбачає, що спадкоємець, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого для прийняття спадщини, він не заявив про відмову від неї. Отже, такий спадкоємець не зобов'язаний подавати заяву про прийняття спадщини, а волевиявленням щодо прийняття спадщини слугуватиме факт постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини. При цьому, цивільне законодавство не містить вимоги про проживання однією сім'єю. Визначальним у цьому аспекті буде лише факт постійного проживання спадкоємця із спадкодавцем на час відкриття спадщини, а не факт спільного ведення господарства та наявність взаємних прав та обов'язків.

Відповідно до пункту 3.22 Глави 10 Розділу II «Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» підтвердженням факту постійного проживання спадкоємця зі спадкодавцем на час відкриття спадщини є реєстрація його місця проживання за місцем проживання спадкодавця. У разі відсутності в паспорті такого спадкоємця відмітки про реєстрацію його місця проживання доказом постійного проживання із спадкодавцем може бути: довідка органу реєстрації місця проживання про те, що місце проживання спадкоємця на день смерті спадкодавця було зареєстровано за однією адресою зі спадкодавцем. З цього слідує, що законодавець визначає факт постійного проживання через факт реєстрації місця проживання, тобто фактично ототожнює ці поняття. Хоча на практиці ці дві об-

ставини можуть і не співпадати: наприклад, спадкоємець може бути зареєстрований за місцем проживання спадкодавця, але фактично проживати в іншому місці. За таких обставин, хоча факт постійного проживання зі спадкодавцем і буде відсутній, але в силу положень чинного законодавства, він зможе оформити спадщину без подання заяви про її прийняття.

Треба відзначити, що й на практиці саме тлумачення терміну «постійне проживання» не є однозначним. Протилежні позиції займають і суди при вирішенні спорів щодо встановлення факту прийняття спадщини спадкоємцями, які постійно проживали зі спадкодавцем на час відкриття спадщини.

Так, у Постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 360/2312/16-ц від 11.03.2020р. за позовом спадкоємця про визнання за ним, у тому числі, права на спадкування на спірний будинок на тій підставі, що останній був зареєстрований та постійно проживав у вказаному будинку, суд зробив висновок про те, що реєстрація місця проживання є достатньою обставиною для визнання спадкоємця таким, який прийняв спадщину за правилами ч. 3 ст. 1268 ЦК України [4].

Натомість, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 937/10434/19-ц від 19.05.2021р. за позовом про визнання права власності на частину квартири в порядку спадкування за позовом спадкоємця, який, будучи зареєстрованим за місцем проживання спадкодавця, не звертався до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини, зробив висновок про те, що позивач у спірній квартирі був зареєстрований, однак не проживав з 1997 року, у тому числі й на час відкриття спадщини після смерті спадкодавця, що підтверджено належними доказами, а сама по собі реєстрація місця проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини не може свідчити відповідно до ч. 3 ст. 1268 ЦК України про своєчасність прийняття спадщини, тому позивач, як спадкоємець, не прийняв своєчасно спадщину, що відкрилась після смерті спадкодавця, а відтак не набув права на спадкове майно [5].

Як видається, така правова позиція є правильною, оскільки і грунтується на буквальному тлумаченні норми ч. 3 ст. 1268 ЦК України, і враховує сам факт постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини як юридично значиму обставину, а не лише факт реєстрації за місцем проживання спадкодавця, який може і не бути пов'язаний із проживанням у цьому місці, а тому і не у всіх випадках може підтверджувати факт проживання зі спадкодавцем.

Якщо спадкоємець, який звернувся до нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину, не має доказів постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, то він може звернутися до суду з заявою про встановлення факту постійного проживання.

У контексті способів прийняття спадщини доцільно згадати й такий спосіб прийняття спадщини, як вступ у фактичне управління або володіння спадковим майном (наприклад, дії спадкоємців, які за своїм характером свідчать про розпорядження і користування спадковим майном, підтримання його в належному стані, оплата комунальних послуг, тощо), який був передбачений ст. 549 ЦК УРСР від 1963р., оскільки навіть тепер спадкоємці, які прийняли спадщину у вищевказаний спосіб 20-25 років тому (до набрання чинності ЦК України, який такий спосіб прийняття спадщини більше не передбачає) звертаються до суду з позовами про визнання за ними права власності на успадковане майно. У цьому випадку треба враховувати той факт, що незвернення спадкоємця, який прийняв спадщину шляхом вступу у фактичне управління або володіння спадковим майном, до нотаріуса із заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину не позбавляє його права власності на спадкове майно, оскільки відповідно до ч.5 ст. 1268 ЦК України спадщина належить спадкоємцеві з часу її відкриття незалежно від часу прийняття спадщини. Отже таке право виникає з часу відкриття спадщини та необмежене певними часовими рамками щодо

отримання відповідного свідоцтва. Тому за наявності доказів прийняття спадкоємцями спадщини шляхом вступу у фактичне управління або володіння спадковим майном у період дії ЦК УРСР 1963р., суди визнають за такими спадкоємцями право на спадщину (такі справи є непоодинокими), оскільки останні реалізували своє право на прийняття спадщини у спосіб, передбачений чинним на той час цивільним законодавством (Рішення Яготинського районного суду Київської області у справі 382/1670/17 від 27.10.2017р.) [6].

Строки для прийняття спадщини також мають визначальне значення для здійснення суб'єктами спадкових правовідносин права на спадкування, оскільки саме від вчинення передбачених законодавством дій у межах цих строків залежить можливість набуття майна в порядку спадкування.

Відповідно до ч.1 ст. 1270 ЦК України для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо виникнення в особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється в три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців.

Саме в межах цього строку спадкоємці можуть реалізувати своє суб'єктивне право на прийняття спадщини, відмовитися від прийняття спадщини чи не прийняти її; а також після спливу цього строку у спадкоємця, який у силу певних обставин не зміг реалізувати своє суб'єктивне право на прийняття спадщини, виникає право подати заяву про прийняття спадщини за письмовою згодою інших спадкоємців або звернутися до суду з вимогою про визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини.

Слід зауважити, що з початком воєнних дій в Україні та запровадженням режиму воєнного стану на всій території України, виникла потреба й внести певні корективи на законодавчому рівні щодо правового регулювання перебігу строку для прийняття спадщини. Цілком очевидно, що потреба ця була зумовлена труднощами суто практичного характеру в реалізації суб'єктами спадкових правовідносин своїх спадкових прав у межах саме шестимісячного строку, який починає спливати з дня відкриття спадщини. Тому внесення законодавчих змін щодо перебігу строку для прийняття спадщини було обгрунтованим та таким, що відповідало вимогам того часу, і забезпечувало охорону спадкових прав спадкоємців.

Законодавчі зміни щодо правового регулювання строків прийняття спадщини знайшли своє закріплення у Постанові КМУ від 28 лютого 2022 р. №164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [7]. Зазначена Постанова зазнавала неодноразових змін з часу її прийняття, у тому числі й щодо правового регулювання строку прийняття спадщини.

У редакції від 28 лютого 2022р. вищевказана Постанова взагалі не врегульовувала питання строку прийняття спадщини, однак уже в другій редакції від 6 березня 2022р. це питання було вирішено. Зокрема, у п.3 зазначалося, що на час дії воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини зупиняється. У контексті зупинення перебігу строків у цивільному праві ця норма означала те, що після скасування режиму воєнного стану перебіг встановленого законом шестимісячного строку для прийняття спадщини продовжувався з урахуванням часу, що минув до його зупинення, тобто до 6 березня 2022р.

У редакції від 28 квітня 2022р. ця Постанова в контексті строку прийняття спадщини не змінилася, лише була доповнена положеннями про те, що шестимісячний строк зупиняється не лише для прийняття спадщини, а й для відмови від неї, а також передбачала, що свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення строку для прийняття спадщини.

Однак, коли стало зрозуміло, що війна швидко не закінчиться, було прийнято рішення обмежити зупинення строку для прийняття спадщини часовими рамками,

що було відображено вже в четвертій редакції Постанови від 29 червня 2022р. в результаті внесення змін згідно з Постановою КМУ №719 від 24 червня 2022р., яка набрала чинності 29 червня 2022р.

У ній передбачалося, що перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Це означало, що загалом строк для прийняття спадщини не міг становити більше, ніж 10 місяців з часу її відкриття. У зв'язку з такими змінами виникло питання, з якого моменту слід було обчислювати цей 10-місячний строк і на які відносини поширювала свою дію вказана норма.

Якщо встановлений законом 6-місячний строк для прийняття спадщини сплив до 6 березня 2022р., то він не зупиняється, оскільки норма про зупинення строку для прийняття спадщини не має зворотної дії в часі і відповідно спадщина оформлюється за правилами, які діяли до 6 березня 2022р.

Оскільки вищенаведена Постанова в редакції від 6 березня 2022р. набрала чинності цього ж дня, то строк для прийняття спадщини зупиняється для всіх правовідносин, по яких до 6 березня 2022р. не сплив встановлений законом 6-місячний строк для прийняття спадщини. Наприклад, якщо спадщина відкрилася 6 січня 2022р., то 6 березня 2022р. зупинився строк для її прийняття.

Дискусії також викликало і питання про те, з якого часу буде обчислюватися 4-місячний строк, на який зупиняється сплив строку для прийняття спадщини, - з 6 березня чи 29 червня - адже відповідна норма набрала чинності лише 29 червня 2022р.

Очевидно, що в цьому випадку треба виходити з того, що першочергово йшлося про зупинення строку для прийняття спадщини на невизначений строк, оскільки невідомо було, коли закінчиться війна, але з метою охорони прав інших учасників цивільних правовідносин у подальшому довелося все ж встановити часові обмеження, які стосуються саме тривалості зупинення строку для прийняття спадщини, тому повинні застосовуватися з початку зупинення цього строку. Тобто з 6 березня 2022р. до 29 червня 2022р. (на період менше 3 місяців) уже був зупинений перебіг строку для прийняття спадщини, а з 29 червня 2022р. лише було встановлено, що цей строк не може перевищувати 4 місяців. Тому вважали за правильне обчислювати строк, на який зупиняється строк для прийняття спадщини, з 6 березня 2022р. Слід зазначити, що таким шляхом пішла і практика, а саме нотаріуси в період воєнного стану за основу брали 10-місячний строк, у межах якого спадкоємці могли реалізувати свої права, пов'язані із прийняттям спадщини.

У контексті строку для прийняття спадщини треба наголосити і на тому, що відповідні зміни щодо строку прийняття спадщини були передбачені лише на рівні підзаконних нормативно-правових актів (у вищезгаданих постановах) і у Цивільний кодекс України не вносились. Можна лише здогадуватися, якими міркуваннями керувався законодавець, не вносячи відповідні зміни в ЦК України (очевидно, вважаючи, що такі норми мають тимчасовий характер, і з часом все одно підлягатимуть скасуванню), що тим не менш має значення для можливості застосування цих положень з огляду на ієрархію актів цивільного законодавства.

З цього приводу висловив свою позицію Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у Постанові від 25 січня 2023р. у справі 676/47/21, в якій зазначив, що:

1) - правила щодо строку на прийняття спадщини (початок перебігу, наслідки спливу) регулюються Цивільним кодексом України, який прийнятий Верховною Радою України і є основним актом цивільного законодавства України;

2) - строк на прийняття спадщини по своїй сутності є присічним (статті 1270, 1272 ЦК), оскільки його сплив призводить до того, що спадкоємець вважається таким, який не прийняв спадщину;

3) - законодавець як у статті 1270 ЦК України, так і в інших нормах ЦК України, не передбачає допустимості існування такої конструкції як «зупинення перебігу строку на прийняття спадщини» та можливості в постанові Кабінету Міністрів Украї-

ни визначати інші правила щодо строку на прийняття спадщини;

4) - пункт 3 постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) суперечить статтям 1270, 1272 ЦК України, а тому не підлягає застосуванню [8].

Схожу позицію висловив Кухарєв О.Є., який зазначив, що як випливає навіть з назви згаданої Постанови, Кабінет Міністрів України поширив свою постанову лише на сферу нотаріату. А це, у свою чергу, ставить під сумнів її застосування судами під час розгляду справ у спорах, що виникають зі спадкових правовідносин [9, с.223].

Таким чином, враховуючи наведене, судова практика засвідчує нелегітимність положень п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», яка, щоправда, є досі чинною щодо строків для прийняття спадщини, хоча в ній вже немає потреби, оскільки, спадкоємці можуть звернутися до будь-якого нотаріуса чи інших уповноважених посадових осіб органів місцевого самоврядування незалежно від місця відкриття спадщини, а отже й немає жодної потреби в зупиненні строку для прийняття спадщини, бо навіть якщо строк для прийняття спадщини буде пропущено, спадкоємець усе ж зможе подати заяву нотаріусу про прийняття спадщини за письмовою згодою інших спадкоємців або звернутися до суду з вимогою про визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини. Таким чином, станом на сьогодні немає підстав для зупинення строку для прийняття спадщини відповідно до положень вищевказаної Постанови КМУ.

Якщо спадкоємець пропустив встановлений ст. 1270 ЦК України строк для прийняття спадщини, то в подальшому можливість прийняття ним спадщини буде залежати від поважності причини пропуску ним цього строку.

Якщо причина пропуску строку для прийняття спадщини не є поважною, то єдиною можливістю для спадкоємця все ж отримати спадщину є домовленість із іншими спадкоємцями, які прийняли спадщину, за наявності їхньої письмової згоди на це.

Звісно, відсутність поважної причини пропуску строку для прийняття спадщини та відсутність згоди інших спадкоємців не перешкоджає спадкоємцю звернутися до суду з вимогою про визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини, однак, виходячи зі змісту ч.3 ст. 1272 ЦК України, йому буде відмовлено у задоволенні позову.

Якщо інші спадкоємці заперечують проти прийняття спадщини після спливу 6-місячного строку або вони відсутні, то спадкоємець, який з поважної причини пропустив строк для прийняття спадщини, може звернутися до суду з вимогою про визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини. Необхідною передумовою для звернення до суду у цьому випадку є попереднє звернення до нотаріуса чи іншої уповноваженої посадової особи органу місцевого самоврядування та одержання від них відмови у прийнятті заяви про прийняття спадщини.

Що ж до поважності причин пропуску встановленого законодавством 6-місячного строку для прийняття спадщини, то поважними причинами є такі, що пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Відповідно до висновку, викладеного у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 522/17925/16 правила частини третьої статті 1272 ЦК України про надання додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини можуть застосовуватися, якщо:

1) у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви;

2) ці обставини визнані судом поважними.

Якщо ж у спадкоємця перешкод для подання заяви не було, а він не скористався правом на прийняття спадщини через брак інформації про смерть спадкодавця, незнання положень закону тощо, тоді немає пра-

вових підстав для визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Суд не може визнати поважними такі причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини, як юридична необізнаність позивача щодо строку та порядку прийняття спадщини, необізнаність особи про наявність спадкового майна та відкриття спадщини, похилий вік, непрацездатність, невизначеність між спадкоємцями, хто буде приймати спадщину, брак коштів для проїзду до місця відкриття спадщини, несприятливі погодні умови тощо.

Натомість, поважними причинами пропуску строку визнаються, зокрема, такі: тривала хвороба спадкоємців; велика відстань між місцем постійного проживання спадкоємців і місцем знаходження спадкового майна; складні умови праці, які, зокрема, пов`язані з тривалими відрядженнями, у тому числі закордонними; перебування спадкоємців на службі у складі Збройних Сил України; необізнаність спадкоємців про наявність заповіту тощо [10].

Належними відповідачами у спорах про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини є спадкоємці, які прийняли спадщину, а у випадку відсутності таких – територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини (відповідні сільські, селищні, міські ради).

У зв'язку із наданням додаткового строку для прийняття спадщини слід наголосити на тому, що не може йтися про про пропуск строку для прийняття спадщини і відповідно визначення додаткового строку для прийняття спадщин , особами, які визначені у ч. 3-4 ст. 1268 ЦК України, оскільки такі особи вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо вони не заявили про відмову від неї. Така позиція підтверджується, зокрема висновком Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, викладеного у Постанові від 28 вересня 2022р. у рамках справи № 742/2354/20 [11].

Треба також зазначити, що якщо спадкоємець, якому судом було визначено додатковий строк для прийняття спадщини, не реалізував це право у визначений судовим рішенням строк, то повторно звернутися до суду з вимогою про визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини він не може.

Висновки

Дослідивши окремі питання щодо способів та строків для прийняття спадщини, можна зробити висновок, що чинне цивільне законодавство чітко регламентує порядок та строки, у межах яких спадкоємці можуть реалізувати своє суб'єктивне право на прийняття спадщини. Строки для прийняття спадщини регулюються виключно Цивільним кодексом України, а не підзаконними нормативно-правовими актами. Строки для прийняття спадщини є за своєю суттю присікальними, а отже, зі спливом цих строків спадкоємець втрачає вказане право. Після спливу строків для прийняття спадщин спадкоємець може його реалізувати право на прийняття спадщин лише, якщо на це погодяться інші спадкоємці, або за доведеності поважності причин пропуску цього строку суд визначить йому додатковий строк для прийняття спадщини. Спадкоємці, які визначені у ч. 4-5 ст. 1268 ЦК України, не можуть пропустити строк для прийняття спадщини, а відтак і звертатися до суду з вимогою про надання їм додаткового строку для прийняття спадщини, оскільки вважаються такими, що прийняли спадщину.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України 22.02.2012 № 296 /5 // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text

3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 №7 // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text

4. Постанова ВС КЦС у справі №360/2312/16-Ц від 11.03.2020р. //

https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88187565

5. Постанова ВС КЦС у справі №937/10434/19-Ц від 19.05.2021р. // https://reyestr.court.gov.ua/Review/97034685

6. Рішення Яготинського районного суду Київської області у справі №382/1670/17 від 27.10.2017р // https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/69942325

7. Постанова КМУ №164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28.02.2022р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text

8. Постанова ВС КЦС у справі №676/47/21 від 25.01.2023р. // https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654283

9. Кухарєв О.Є. Актуальні аспекти здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини в умовах воєнного стану // Юридичний науковий електронний журнал, №11/2022. С. 222-225 // http://lsej.org.ua/11_2022/50.pdf

10. Постанова ВС КЦС у справі №522/17925/16 від 26.10.2022р. // http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106988709&red=100003f19160d2087cb285820ac778705562bd&d=5

11. Постанова ВС КЦС у справі №742/2354/20 від 28.09.2022р. // https://protocol.ua/ru/postanova_ktss_vp_vid_28_09_2022_roku_u_spravi_742_2354_20/

SUMMARY

The article deals with one of the current issues in the field of inheritance relations, related to the execution of inheritance rights by authorized persons - heirs. The article depicts ways and procedure of taking the inheritance, that could be applied depending, in particular, on the legal status of the heirs who are supposed to inherit.

The right to take shares after an ancestor's death is a subjective civil right implying that the heir is free to decide whether he wants to take his share or inheritance as the whole except for the cases when he is granted legal share. Therefore, the heir either has to execute particular actions or to simply be supposed to meet the criteria established by the law.

The article also reveals the issues of the application of deadlines for taking inheritance in connection with the war broken on the territory of Ukraine, as well as the legal consequences for the heirs who have failed to accept the inheritance during deadlines established by the law.

The article also researches the issues of failure to take the inheritance through deadlines established by the law, legal consequences in case of such a failure. The author reveals the issues of excuses considered valid, since the possibility to take inheritance after the legislatively established deadline has been up, is completely dependent upon the proving this fact and it's approval by the court.

Key words: heirs, to take the inheritance, deadlines for taking the inheritance, failure to take the inheritance, additional deadline for taking the inheritance, valid excuse.

СТАЛИЙ ЕНЕРГЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК: МІЖНАРОДНІ, КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ

КАМІНСЬКА Наталія Василівна - доктор юридичних наук, професор, Державний податковий університет

https://orcid.org/0000-0002-7239- 8893

ДЕМИДЕНКО Володимир Олексійович - кандидат юридичних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6771-0080

УДК 342:349.7

DOI 10.32782/EP.2023.3.17

У статті розкрито сутність категорій «сталий розвиток», «сталий енергетичний розвиток», складові елементи та засади забезпечення. Незважаючи на дискусійну природу основоположної категорії – сталий розвиток («sustainable development»), неоднозначні варіанти перекладу, ключові ознаки та інші особливості, більшість зарубіжних і українських учених погоджуються з тріадою основних складових концепції сталого розвитку (економічна, соціальна, екологічна). Згідно з авторським підходом, доцільним є виокремлення такої складової, як енергетична, тим паче, що сталий енергетичний розвиток регламентовано на різних рівнях: міжнародному або універсальному, регіональному, наднаціональному і, звісно, на національному, функціонують відповідні інституційні механізми реалізації тощо.

Звернуто увагу на сучасну доктринальну основу, експертні, аналітичні матеріали, практику міжнародних організацій у напрямі впровадження феномену «сталий енергетичний розвиток». Безумовно, він потребує належного подальшого вивчення, з огляду на багатовимірність і важливе значення для задоволення потреб сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. У контексті набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС, а також відновлення від наслідків війни підкреслено потребу удосконалення правового регулювання гарантій енергетичної безпеки, підвищення енергоефективності модернізації і розвитку інфраструктури, забезпечення прав і свобод людини у цій сфері.

Ключові слова: сталий розвиток, енергетична безпека, засади, міжнародні стандарти, міжнародні організації, конституційно-правове регулювання, доктрина

Постановка проблеми

Збройна агресія проти України, як відомо, уже призвела до руйнування численних об'єктів енергетичної інфраструктури, порушення й обмеження численних прав і свобод людини, насамперед, конституційних прав на життя, повагу гідності, свободу та особисту недоторканність, безпечне для життя і здоров'я довкілля, на достатній життєвий рівень і т.д. Вони також закріплені у відповідних міжнародно-правових актах, порушення яких дозволяє звертатись до сучасних інституційних механізмів захисту різних рівнів. Останні енергетичні кризи у світі, загрози ядерної безпеки, порушення екологічної рівноваги та інші фактори лише посилюються потребу активізації дослідження українськими і зарубіжними вченими проблематики енергетичної сфери загалом, забезпечення енергетичної безпеки і сталого енергетичного розвитку зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні засади сталого розвитку як нової парадигми розвитку цивілізації, що передбачає гармонійну взаємодію біологічного і соціального чинників, зустрічаємо ще в працях В. Вернадського, Г. Айреса, К. Боулдинга, С. Подолинського, Е. Леруа,

П. Тейяра де Шардена і т.д. У свою чергу, В. Андерсон, М. Бредшоу, В. Гарбар, Д. Елкінгтон, Ґ. Дейлі, Г. Брундланд, А. Вебер, Н. Джорджеску-Роген, Л. Кохрсен, А. Лейзерович, Р Кейтс, В. Новицький, Т. Перріс, О. Піняга, Дж. Хулс та ін. акцентують увагу специфіку забезпечення сталого розвитку глобального, субрегіонального, національного, наднаціонального масштабів.

В останні десятиліття загальнотеоретичні та практичні аспекти вивчення енергетичної безпеки, енергозбереження і сталого розвитку все частіше стають предметом наукових розвідок. Слід констатувати, що заявлена проблематика відзначається міжгалузевим і міждисциплінарним характером, тому відзначимо внесок таких дослідників: С. Білоцький, Ю. Ващенко, І. Вахович,- З. Герасимчук, І. Гончарук, Р. Єделєв, *С.* Завгородня, Р. Коцюба, А. Лелеченко, В. Лір, М. Медведєва, О. Муза, Б. Остудімов,- Е. Рибнікова, О. Сердюченко, О. Суходоля, Ю. Харазішвілі, М. Чіпко та ін.

Метою цієї статті є розкриття природи сталого енергетичного розвитку, базуючись на аналізі сучасних доктринальних і нормативно-правових джерел, а також особливостей його міжнародних та конституційно-правових засад забезпечення.

Методологія цього дослідження ґрунтується на міждисциплінарному, системному, комплексному, інституційному та інших підходах і методах. Враховуючи багатогранну природу енергетичної сфери, сталого розвитку, сталого енергетичного розвитку, для об'єктивного їх вивчення використано діалектичний, феноменологічний, герменевтичний, порівняльно-правовий або компаративістський, історичний, аксіологічний, синергетичний, формально-юридичний та інші методи.

Виклад основного матеріалу

З-поміж концепцій, теорій, ідеологій, що є найбільш поширеними у XXI ст., чільне місце відводиться сталому розвитку (sustainable development – англ.) Різноманітними є підходи до його трактування і варіанти перекладу, а саме: стійкий розвиток, життєздатний розвиток, підтриманий (самопідтримуваний) розвиток, збалансований розвиток як такий, що більше відповідає суттєвості розвитку як процесу змін з утриманням еколого-економічного та соціального балансу. При цьому загальноприйнятним є термін власне «сталий розвиток» як офіційно визнаний в Україні відповідник англійського терміна [1].

Засновником поняття "сталий розвиток у сучасному сенсі визначають прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка вперше сформулювала його у Звіті Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку "Наше спільне майбутнє" (1987). На її переконання, сталим є такий розвиток, що задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольнити свої власні потреби. При цьому сталий розвиток становить не законсервований стан гармонії, а динамічний процес змін, у якому масштаби експлуатації ресурсів, напрям капіталовкладень, орієнтація технічного розвитку та інституційні зміни узгоджуються із нинішніми і майбутніми потребами. Крім цього, за визначенням ООН, категорія «розвиток» не тотожна простому зростанню, а передбачає насамперед вдосконалення та всебічні якісні зміни [2].

У свою чергу, за твердженням Комісії ООН зі сталого розвитку, його мета – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, що не належним чином враховувала екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю.[3] Фактично вперше зміст категорії "сталий розвиток" визначено на глобальному рівні як концептуальну основу і ключовий вектор проєктів ООН, спрямованих на захист навколишнього середовища.

А. Лелеченко зауважує про актуальність значущості поглиблених досліджень у теоретико-методологічному аспекті трактування складної наукової категорії "сталий розвиток" як феномену глобалізаційних антропогенних процесів у біосоціальній системі. З точки зору публічного управління та ад-

міністрування, сталий розвиток – це процес якісних змін, що передбачає збалансування інтересів людини, суспільства і держави в поточному і майбутньому періодах на засадах досягнення в динаміці економічної ефективності, фінансової стійкості, економічного зростання та розвитку екологічної і соціальної підсистеми суспільства та, як наслідок, макросистем вищого рівня, з урахуванням раціональних обмежень, що накладаються національною безпекою, і впливу чинників зовнішнього середовища [4].

Багато дослідників, розкриваючи сутнісні характеристики і складові цього феномену, підкреслюють неоднозначність сучасних трактувань як категорій сталий (сталість, стійкість, стабільність, рівновага), так і розвиток (зміна, рух, динаміка, зростання, покращення, еволюція тощо). На думку А. Глинської, що поняття "сталий розвиток" передбачає вищий якісний рівень, ніж "розвиток" та характеризує систему, яка знаходиться у динамічному русі, показники і характеристики якої, як обов'язкова умова, повинні набувати якісного покращення, зростати та знаходитися в позитивній динаміці в довгостроковій перспективі [5]. На противагу цьому, А. Назаретян і Л. Мельник вважають стійкий розвиток утопією (принаймні на глобальному рівні), а поняття "стійкість" та "сталий розвиток" не варто ототожнювати. [6, с. 412]

У доктринальних джерелах категорія "сталий розвиток" є предметом активних дискусій, висловлюються сумніви щодо однозначності перекладу терміну "sustainable development", обґрунтування ознак, складових та інші особливості [7]. Водночас, у переважній більшості праць у цьому контексті погоджуються з тріадою основних складових концепції сталого розвитку, а саме:- 1) економічної, 2) соціальної, 3) екологічної. У науковій літературі зустрічаємо відмінні погляди щодо їх значення і пріоритетності. Проте у будь-якому випадку вони орієнтовані на покращення життєдіяльності людини, організацій, підтримку поступового стійкого росту ринків за умов зниження витрат, скорочення шкідливого впливу і не нанесення шкоди навколишньому середовищу, включаючи і людство як частину природи оптимального використання обмежених ресурсів, збереження стабільності соціальних і культурних, економічних, екологічних та інших систем [8].

Звернемо увагу на триєдину концепцію сталого розвитку, парадигма якого містить вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості, відсутності расової та національної дискримінації і спрямована на підвищення рівня життя населення. Так, в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл і окремих галузей економіки. Така позиція видається, на наш погляд, вкрай обмеженою і такою, що не цілком відповідає реаліям сьогодення, світовим тенденціям.

Задля належної реалізації Цілей сталого розвитку ООН на національному рівні було прийнято Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» №722/2019 [9-10]. З огляду на предмет нашої роботи варто звернути увагу на цілі 3 Міцне здоров'я і благополуччя, 7 Доступна та чиста енергія, 8 Гідна праця та економічне зростання, 11 Сталий розвиток міст і спільнот, 12 Відповідальне споживання та виробництво, 17 Партнерство заради стійкого розвитку, а також інші. Видається, що фактично всі викладені цілі охоплюють усесторонній розвиток і належне життєзабезпечення людини, спільнот, світове співтовариство. Вони є взаємопов'язаними і потребують комплексного вирішення першочергових і перспективних невідкладних питань на всіх рівнях. Національні завдання, індикатори для моніторингу виконання завдань та цільові орієнтири для досягнення до 2030 року відображено в Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна". Важливо, щоб створена національна система завдань і показників Цілей сталого розвитку забезпечувала надійну та ефективну основу для подальшого комплексного моніторингу країни. Загалом, 17 цілей та 86 національних завдань інкорпоровані в сотнях нормативно-правових актів Уряду, на реалізацію цілей і завдань спрямовано тисячі завдань і заходів, закріплених у цих актах.

У свою чергу, Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) як міжнародна міжурядова організація науково-технічного спрямування, створена ще 1957 р., а до її актуальних основних напрямків діяльності належить ядерна енергетика, паливний цикл і ядерна наука, ядерна безпека, створення потенціалу і збереження знань для стійкого (сталого) енергетичного розвитку, сприяння розвитку різних галузей ядерної науки тощо [11].

Із середини минулого століття одним із пріоритетних напрямів стала енергетична співпраця як у рамках Європейського Співтовариства вугілля і сталі з метою формування спільної енергетичної політики між країнами-учасницями, так і в рамках інших об'єднань. Важливу роль відіграє Енергетична хартія, Договір до Енергетичної хартії 1994 р., а з 1999 р. після набуття чинності Амстердамського договору, енергетична політика розглядається як фактор сталого розвитку Співтовариства. У результаті відбувалась лібералізація ринку енергетики, створення внутрішнього європейського ринку електроенергії та газу. У цей час було прийнято значну кількість правових актів, спрямованих на зниження національних бар'єрів, створення Енергетичного союзу в 2015 р. з метою забезпечити безпеку енергопостачання, знизити викиди парникових газів та зробити європейський енергетичний ринок більш конкурентоспроможним й інноваційним, розвивати відновлювані джерела енергії, підвищити енергоефективність тощо. Згодом Стратегія ЄС 2020 р. була прийнята задля зменшення викидів парникових газів, збільшення використання відновлюваної енергії і були запроваджені нові закони та регулятивні заходи, які мали на меті зменшити споживання енергії та забезпечити стійке енергетичне майбутнє.

У Повідомленнях Європейської комісії «Енергетика 2020. Стратегія для конкурентоспроможної, сталої і безпечної енергетики» та «Пріоритети енергетичної інфраструктури до 2020 р. і після» визначено пріоритетні напрями розвитку енергетики (підвищення енергоефективності; забезпечення свободи руху енергії; захист інтересів споживачів енергоресурсів; технологічний розвиток енергетики («розумні мережі», «розумне місто» і т.д.); посилення зовнішнього напряму енергетичного ринку ЄС). Загалом поєднання таких пріоритетів, як конкурентоспроможність, сталий характер і безпека – сформувало концепцію сучасної енергетичної політики ЄС та визначило вектори її удосконалення [12].

Сучасна енергетична стратегія ЄС спрямована на розвиток безпечної, конкурентної та сталої енергії, тому її цілями визначено: - безпечне постачання; - створення конкурентного середовища для усіх постачальників енергоресурсів, що гарантує доступність цін для домогосподарств, бізнесу, індустріальних виробників; - забезпечення сталого споживання енергоресурсів у поєднанні зі зниженням обсягів викидів парникових газів, забруднюючих речовин та зменшенням використання викопних ресурсів. Численні директиви у даній сфері, інші правові акти й інституційний механізм сприяють їх досягненню. Йдеться, зокрема, про Директиви 2003/96/ЄС про оподаткування енергії, 2018/2001 про відновлювані джерела енергії, 2012/27/ЕС про енергоефективність, 2004/67/ЄС, 2009/73/ЄС, 2019/944/ЄС, Зелену Книгу Єврокомісії «Європейська стратегія щодо сталої, конкурентної та безпечної енергії», політику Європейської зеленої угоди (EGD), Регуляторний пакет для енергетики Clean Energy for All Europeans 2019 р., Energy Digitization Action Plan 2021 р. та ін. [13].

У свою чергу, керівні та спеціальні органи ЄС покликані забезпечувати сталий енергетичний розвиток, особливо це Європейська комісія, Європейський парламент, Рада ЄС, Агентство з питань співпраці енергетики (ACER), Європейська енергетична агенція (European Energy Agency, EEA), Європейський регуляторний орган з енергетики (Agency for the Cooperation of Energy Regulators, ACER), Комітет з регулювання газу (Gas Regulatory Committee, GRC), Комітет з регулювання електроенергії (Electricity Regulatory Committee, ERC).

Аналіз положень Конституції України демонструє незмінність стратегічного курсу держави – набуття членства України в Європейському Союзі та Організації Пів-

нічноатлантичного договору. А враховуючи активізацію співробітництва України з Євросоюзом з підписанням і набранням чинності Угоди про асоціацію України та ЄС, набуттям статусу кандидата у члени ЄС, не можемо оминути увагою сферу енергетики і стан імплементації зобов'язань у цій сфері. Видається важливим прийняття низки національних нормативно-правових актів, а саме Законів України «Про ринок природного газу» 2015 р., «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики і комунальних послуг» 2016 р., «Про ринок електричної енергії» 2017 р., Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» 2017 р., Плану заходів з реалізації І етапу Енергетичної стратегії України 2020 р., Стратегії енергетичної безпеки України 2021 р., Державної економічної програми поводження з відпрацьованим ядерним паливом вітчизняних атомних електростанцій на період до 2025 року, Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року, приєднання України до енергосистеми континентальної Європи (ENTSO-E) 2022 р. тощо.

Як бачимо, крім законів, прийнято багато підзаконних нормативно-правових актів України загального і спеціального, програмного і стратегічного характеру. На розгляді у парламенті перебуваються ще чимало законодавчих ініціатив, що стосуються засад державної політики у сфері енергетичної безпеки України, про забезпечення енергетичної безпеки та гнучкості енергосистеми, щодо енергетичної безпеки, балансування енергосистеми та системи накопичення енергії та ін. Багато міжнародних проєктів і програм, неурядових організацій долучились до реалізації вищезгаданих цілей сталого розвитку. Наприклад, цікавими, на наше переконання, є Плани дій для сталого енергетичного розвитку міст в рамках Проекту USAID «Муніципальна енергетична реформа в Україні», розроблені Плани дій сталого енергетичного розвитку, Плани дій сталого енергетичного розвитку та клімату (SECAP) до 2030 року.

Поступово проявляють наукову зацікавленість сучасні дослідники до цієї проблематики, з урахуванням сучасних і перспективних викликів і загроз.

Тут слід виокремити напрацювання, у тому числі дисертації, монографії тощо. Наприклад, роботи С. Білоцького «Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики» (2015), В. Новицького «Міжнародно-правовий вимір концепції сталого розвитку» (2015), М. Чіпко на тему «Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики» (2017), В. Лір «Формування енергетичної політики України відповідно до глобальної парадигми сталого розвитку» (2018), Б. Остудімова «Енергетична дипломатія як перспективний напрям забезпечення енергетичної безпеки», «Забезпечення енергетичної незалежності держави і конституційних прав людини» (2022), Ю. Харазішвілі «Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації» (2019), О. Музи «Організаційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України в умовах воєнного стану» (2023) та ін.

Тобто не лише вчені-економісти, представники науки державного управління, а й правники, юристи-міжнародники зосереджують свою увагу на невідкладних питаннях у цьому напрямі.

Погоджуємось з Б. Остудімовим, що події останніх років, зокрема, енергетичні кризи і збройна агресія проти України, що призвела до руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури, порушення та обмеження численних прав і свобод людини актуалізують увагу учених і законодавців, інших суб'єктів права законодавчої ініціативи на забезпеченні ефективних механізмів реалізації права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку, поряд сучасними конституційними правами і свободами людини (зокрема, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло та ін.). Хоча власне енергетична незалежність держави, сталий розвиток є необхідними умовами для реалізації пере-

важної більшості прав і свобод людини, обґрунтованим видається підхід до виокремлення у контексті конституційного права на достатній життєвий рівень (стандарт) права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку в якості прав людини, відповідних обов'язків, зокрема, ефективного споживання енергоресурсів та ін. [15].

Як стверджує О. Муза, енергетична безпека як об'єкт державної політики в умовах збройної агресії проти України потребує безперервного та належно скоординованого державно-управлінського впливу з метою забезпечення енергетичної незалежності України, стабільної роботи об'єктів енергетичної інфраструктури. На його думку, оскільки наразі немає повноцінної можливості реалізовувати стратегічні цілі та плани з розвитку вітчизняної енергетики, саме тому енергетична безпека як складова національної безпеки та енергетична інфраструктура зокрема потребують постійного правового моніторингу потреб законодавчого регулювання, не менш важливим є забезпечення з боку уряду України, центральних органів виконавчої влади належної координації з виконання завдань і функцій держави в цій сфері. [16].

На сьогодні Національною радою з відновлення України від наслідків війни підготовлено проєкт Плану відновлення України, і відповідні матеріали робочої групи «Енергетична безпека» передбачають головну мету відбудови – стійка, сучасна та інвестиційно-привабліва енергетична галузь, яка забезпечує українських споживачів чистою, доступною і надійною енергією, покладається на відповідальний розвиток внутрішніх енергоресурсів, а також підтримує ЄС у досягненні його стратегічної автономності. Запропоновані заходи відновлення викладені у Плані для трьох часових періодів (терміновий, середньостроковий та довгостроковий) та згруповані за наступними п'ятьма цілями:

1. Євроінтеграція і забезпечення ефективної роботи енергетичних ринків.

2. Енергобезпека – диверсифікація джерел постачання енергоресурсів, створення резервів, кібербезпека

3. Декарбонізація, оптимізація енергоміксу і розвиток низьковуглецевої генерації

4. Модернізація і розвиток інфраструктури для транспортування, розподілу, передачі і зберігання енергії

5. Підвищення енергоефективності і управління попитом.

Головна тенденція для відновлення України в енергетиці – швидка електрифікація економіки завдяки енергетичному переходу, а також значне підвищення енергоефективності [17].

Висновки

Отже, Україна, як і інші цивілізовані держави сучасного світу, члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Всеосяжний процес реалізації Цілей сталого розвитку, адаптації кожної глобальної цілі з урахуванням специфіки національного розвитку, поряд з міжгалузевими і міждисциплінарними дослідженнями у цьому напрямі демонструють доцільність широкого трактування, розширення складових феномену «сталий розвиток». Не заперечуючи той факт, що його основою є економічні та екологічні інтереси суспільства, а порушення рівноваги між ними впливає на погіршення якості життя, водночас реалії сьогодення підтверджують доцільність виокремлення поряд з економічним, соціальним, екологічним елементами концепції сталого розвитку, також інформаційної, енергетичної та ін. Це підтверджують сучасні доктринальні джерела, експертні, аналітичні матеріали, практика діяльності міжнародних організацій у контексті впровадження феномену «сталий енергетичний розвиток». Останній уже став об'єктом правового регулювання на різних рівнях: міжнародному або універсальному, регіональному, наднаціональному і, звісно, на національному. Також на їх основі створені й функціонують відповідні інституційні механізми реалізації тощо.

Безумовно, він потребує належного подальшого вивчення, з огляду на багатовимірність і важливе значення для задоволення потреб сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. У кон-

тексті набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС, а також відновлення від наслідків війни підкреслено потребу підкреслено удосконалення правового регулювання гарантій енергетичної безпеки, підвищення енергоефективності модернізації і розвитку інфраструктури, забезпечення прав і свобод людини у даній сфері.

Література

1. Сталий розвиток. URL: https://www.ecolabel.org.ua/stalij-rozvitok
2. Брундланд Г. Наше спільне майбутнє: Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку Окс., 1987. 125 с.
3. UN Commission on Sustainable Development (CSD). URL: https://www.un.org/esa/dsd/csd/csd_aboucsd.shtml
4. Лелеченко А.П. Феномен поняття "сталий розвиток" *Державне управління: удосконалення та розвиток* 2017. № 12.
5. Мельник Л. Г. Поняття про сталий розвиток Основи стійкого розвитку. Суми: Універ. книга, 2007. С. 411– 442.
6. Глинська А.Є. Організаційно-економічний механізм забезпечення сталого розвитку підприємств легкої промисловості : автореф. дис. ... к.е.н. : 08.00.04. Київ, 2008. 21 с.
7. Непийвода В.П. Проблема відтворення англомовних термінів "sustainable development" та "sustainability" в українській правничій мові *Екологічний вісник*. 2008.- № 3. С. 24–26.
8. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» №722/2019 від 30.09.2019 р. https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text
9. Сталий розвиток. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA
10. 17GoalstoTransformOurWorld.URL: http:// www.un.org/sustainabledevelopment/.
11. Міжнародне агентство з атомної енергії. URL: https://vienna.mfa.gov.ua/ustanovi-oon-u-vidni/2716-iaea
12. EU Energy Policies towards the 21st Century. URL: http://www.pikle.co.uk/eci/EnergypPolicies.Contents.pdf; Energy Roadmap 2050. European Comission. URL: http://ec.europa.eu/energy/energy2020/roadmap/ index_en.h
13. Енергетичне законодавство ЄС. URL: https://www.nerc.gov.ua/ pronkrekp/mizhnarodne-spivrobitnictvo/mizhnarodni-dokumenti/energetichnezakonodavstvo-yes
14. Лір В.Е. Формування енергетичної політики України відповідно до глобальної парадигми сталого розвитку. *Вісник Микол. нац. універ. імені В.О. Сухомлинського. Серія: економіка та управління національним господарством*. 2018. Вип.21. С. 172-178.
15. Остудімов Б. А. Забезпечення енергетичної незалежності держави і конституційних прав людини (проблеми методології дослідження) *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. №2. С. 70-79. DOI: https://doi.org/10.33270/02222402.70
16. Муза О. Організаційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпроп. державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 60-66. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-1-60-66
17. Національна рада з відновлення України від наслідків війни Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Енергетична безпека». URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/energy-security. pdf
18. Стратегія енергетичної безпеки ЄС як відповідь на сучасні гібридні загрози: висновки для України. Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-02/energ_bezp-988e2.pdf
19. Kortukova T., Kaminska N., Dei M., Blahodarnyi A.. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Polnticas*. 2020. Vol. 38. 321-332 https://produccioncientificaluz.org/ index.php/cuestiones/article/view/34328
20. The official website of the World Energy Council. URL: https://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf

Kaminska Nataliia – Doctor of Law, Professor, State Tax University, https://orcid.org/0000-0002-7239-8893

Volodymyr Demidenko – Ph.D in Law, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0001-6771-0080

SUSTAINABLE ENERGY DEVELOPMENT: INTERNATIONAL, CONSTITUTIONAL-LEGAL AND DOCTRINE PRINCIPLES

The article reveals the essence of the categories «sustainable development», «sustainable energy development», constituent elements and principles of provision. Despite the debatable nature of the fundamental category - sustainable development, ambiguous translation options, key features and other features, the majority of foreign and Ukrainian scientists agree with the triad of the main components of the concept of sustainable development (economic, social, environmental). However, according to the author's approach, it is appropriate to single out such a component as energy, especially since sustainable energy development is regulated at different levels: international or universal, regional, supranational, and, of course, at the national level, the corresponding institutional mechanisms of implementation, etc., function.

Attention is drawn to the existing doctrinal basis, expert, analytical materials, practice of international organizations in the direction of implementation of the phenomenon of «sustainable energy development». It certainly needs proper further study, given its multidimensionality and importance in meeting the needs of modern society without compromising the ability of future generations to meet their needs. In the context of Ukraine's acquisition of the status of a candidate for EU membership, as well as recovery from the consequences of the war, the need to improve the legal regulation of energy security guarantees, increase the energy efficiency of infrastructure modernization and development, and ensure human rights and freedoms in this area is emphasized.

Keywords: sustainable development, energy security, principles, international standards, international organizations, constitutional and legal regulation, doctrine

ОХОРОНА СВІТОВОГО ОКЕАНУ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ШОСТАК Дмитро Ігорович - здобувач третього (освітньо-наукового) ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право Київського міжнародного університету

УДК 341/1
DOI 10.32782/EP.2023.3.18

Досліджено актуальну проблему збереження природного середовища, зокрема на проблемі забруднення Світового океану з метою аналізу міжнародно-правового механізму запобігання забрудненню Світового океану та визначення перспектив його розвитку. Розглянуто міжнародно-правові угоди, спрямовані на охорону морського середовища. Визначено, як міжнародні договори і конвенції в галузі охорони морського середовища визначають правову основу для спільних дій держав у боротьбі з забрудненням моря.

Дослідження проблеми охорони Світового океану від забруднення з міжнародно-правового погляду продовжується з великим інтересом. Багато дослідників, науковців і юристів присвячують свої зусилля цій темі, з метою розкриття сутності проблеми та виявлення ефективних шляхів її регулювання. Набуті досягнення підкреслюють важливість збереження морського середовища і необхідність розвитку міжнародно-правових механізмів для запобігання забрудненню Світового океану. Розглянуто наявні недоліки та проблеми в кодифікації міжнародного морського права, зокрема стосовно екологічного захисту Світового океану. Незважаючи на зусилля міжнародного співтовариства в прийнятті заходів для захисту морського середовища, забруднення продовжує зростати, і ці проблеми мають глобальний або регіональний характер. У ході дослідження було визначено недоліки d міжнародному регулюванні охорони морського середовища від забруднення з наземних джерел, розташованих на території держав, а також проблеми міжнародного контролю за дотриманням міжнародних договірних зобов'язань щодо охорони морського середовища від забруднення з наземних джерел, розташованих на території держав, подолавши які можна ефективніше боротися за збереження природного середовища.

Ключові слова: Світовий океан, міжнародно-правовий механізм, національне законодавство, запобігання забрудненню, конвенція.

Постановка проблеми

Охорона Світового океану від забруднення, як невід'ємна частина загальної проблеми збереження природи планети Земля, залишається актуальним завданням для людства. Стан флори та фауни морських вод погіршується з природних причин, що виникають у зв'язку зі стихійними лихами, а також із життєдіяльністю людства, зокрема науково-технічний прогрес у суднобудуванні, використання нових технологій і матеріалів у суднобудуванні, перевезення різноманітних вантажів, у тому числі небезпечних, а також недотримання вимог щодо безпечної утилізації та скидання забруднюючих речовин – все це призводить до погіршення морського середовища Світового океану.

У ході еволюції людство пристосувалося до використання ресурсів Світового океану але економічний прогрес, особливо серед економічно-розвинених держав, призвів до того, що біосистема Світового океану порушена. Такі проблеми, звичайно, не залишаються поза увагою світової спільноти та знаходять своє відображення в міжнародно-

правових актах [8; 10; 12]. Але ситуація, на жаль, має тенденцію до погіршення через продовження науково-технічного прогресу.

На сьогодні для всіх держав набули глобального значення проблемні питання охорони Світового океану, оскільки морське середовище не розділене кордонами. Розвиток людського суспільства неможливо уявити без усебічного використання Світового океану, а отже, і постає питання щодо охорони морського середовища, що має найважливіше значення для життя всього людства, оскільки море є надбанням людства, його життєдайною артерією.

Стан дослідження проблеми

Наукове дослідження проблеми охорони Світового океану від забруднення з міжнародно-правового аспекту продовжується. Багато дослідників, вчених і юристів займаються цією проблематикою, аби зрозуміти її сутність і знайти шляхи ефективного регулювання. Досягнуті результати свідчать про важливість охорони морського середовища і необхідність розвитку міжнародно-правових механізмів для запобігання забрудненню Світового океану. Однак, проблема продовжує існувати, адже забруднення океану все ще зростає, а чинні нормативно-правові акти не завжди забезпечують достатню ефективність заходів захисту. У правовій доктрині дослідження питань, що так чи інакше пов'язані з протидією забруднення моря, проводилося в різноманітних аспектах. Так, над загальними питаннями, пов'язаними з правовим регулюванням протидії забруднення морів, працювали такі вчені, як Анцелевич Г. О., Демиденко В. В. , Єфремов В. С., Короткий Т. Р., Радзівілл О. А., Ярова А. О. Міжнародно-правові аспекти захисту від забруднення морського середовища було досліджено Висоцьким О. Ф., Переверзєвою О. С., Сперанським Л. В., Щіпцовим О. А.

Мета і завдання дослідження

Як основна мета цієї наукової розвідки є дослідження проблеми міжнародно-правового механізму запобігання забрудненню Світового океану та окреслення перспектив його розвитку. Для досягнення цієї мети автор поставив перед собою завдання визначити проблеми сучасного стану забруднення Світового океану та проаналізувати міжнародно-правові угоди щодо охорони морського середовища.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження проблеми охорони світового океану від забруднення з міжнародно-правового аспекту полягає в глибшому розумінні і аналізі правових механізмів та угод, спрямованих на захист морського середовища. Дослідники цієї проблеми активно вивчають і визначають проблеми, що виникають у міжнародному регулюванні охорони морського середовища, а також шукають шляхи їх подолання та вдосконалення чинних правових інструментів.

Дослідження виявляє недоліки в кодифікації міжнародного морського права та укладених угод, особливо в контексті екологічного захисту Світового океану. Важливим аспектом дослідження є встановлення зв'язку між міжнародними договорами і конвенціями щодо охорони морського середовища та спільними діями держав у боротьбі із забрудненням моря.

Також вивчаються ефективність заходів, прийнятих міжнародним співтовариством для захисту морського середовища, і їх вплив на зменшення забруднення. Проблема забруднення Світового океану продовжує зростати, і дослідження спрямовані на розуміння цього процесу, виявлення причин та пропозиції щодо подолання цих проблем на міжнародному рівні.

Таким чином, наукова новизна дослідження полягає в розширенні знань про міжнародно-правовий аспект охорони світового океану від забруднення, виявленні недоліків і проблем та пошуку шляхів для поліпшення ефективності заходів захисту та збереження.

Виклад основного матеріалу

Проблема збереження природного середовища сьогодні є однією з найактуальніших проблем, які стоять перед людством. Важливою частиною загальної проблеми охорони навколишнього середовища від забруднення є проблема боротьби із забрудненням Світового океану. Постійне забруднення морського середовища може призвес-

ти до порушення екологічної рівноваги всієї планети. Стає очевидним, що з розвитком сучасних тенденцій, життя Землі буде поставлено під загрозу.

У життєзабезпеченні Землі Світовий океан має виняткове значення, оскільки він є джерелом харчування населення земної кулі, у якому зосереджено величезні багатства корисних копалин [9, с. 229]. Однак науково-технічний прогрес негативно позначився на життєздатності океану оскільки відбувається інтенсивне судноплавство, активізація видобутку нафти та газу у водах континентального шельфу, скидання в моря нафтових і радіоактивних відходів, які призвели до забруднення морських просторів і до порушення екологічної рівноваги у Світовому океані.

Правовою основою спільних дій держав є міжнародні договори й конвенції в галузі охорони морського середовища – універсальні й регіональні, публічно-правові й приватно-правові. Вони визначають міжнародно-правовий режим захисту й збереження морського середовища, права та обов'язки держав під час здійснення заходів стосовно всіх джерел забруднення в усіх морських просторах.

Слід наголосити, що на міжнародному рівні захист моря від забруднення здійснюється саме за допомогою міжнародних договорів універсального характеру, таких як Міжнародної конвенції про запобігання забрудненню із суден 1973 р. та Протоколу до неї від від 1978 р. (МАРПОЛ 1973/1978/) [12], Конвенції щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969 р., Конвенції щодо запобігання забруднення моря скидами відходів та іншими матеріалами 1972 р. [8], Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 р. та ін. [5].

Відповідно до п. 4 ст. 1 Конвенції ООН з морського права 1982 року забруднення морського середовища означає привнесення людиною, прямо чи побічно, речовин або енергії в морське середовище, включаючи естуарії, що призводить чи може призвести до таких згубних наслідків, як завдання шкоди живим ресурсам і життю в морі, небезпека для здоров'я людини, створення перешкод для діяльності на морі, у тому числі для рибальства та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використовуваної морської води та погіршення умов відпочинку [6].

Забруднення морського середовища більшості країн світу на сьогодні розглядається як одна із найважливіших економічних і соціальних проблем. Підвищена увага до питань екології, на думку вчених, пояснюється тим, що безвідповідальне ставлення до моря призвело країни до межі екологічної катастрофи. Стан морського середовища вже відображається на умовах життя та здоров'я людей, що вказує на його критичний стан [9, с. 232].

У результаті узагальнення досліджень, які проводилися різними країнами під керівництвом Міжнародної морської організації (далі – ІМО), було прийнято щодо основних видів забруднюючих речовин, які потрапляють в морське середовище, слід відносити нафту та нафтопродукти, радіоактивні речовини, отруйні рідкі речовини, стічні води та сміття [4, с. 134].

Як зазначає Пилипенко П. Д., у здійсненні контролю за запобіганням забруднення морського середовища можна виділити такі основні типи правил:

1) матеріальні норми та стандарти, які стосуються викидів, а також проєктування, конструкції, обладнання та екіпажу суден, морських коридорів та схем розподілу руху суден тощо, які мають важливе значення для захисту морського середовища;

2) норми щодо співробітництва стосовно моніторингу та оцінки стану навколишнього середовища, а також планування надзвичайних заходів та надання взаємної допомоги на випадок інцидентів, які мають наслідком забруднення;

3) норми щодо юрисдикції з метою визначення компетенції різних держав (держави прапора, прибережних держав, держав порту) встановлювати правила, які стосуються захисту навколишнього середовища, забезпечувати їх виконання;

4) норми про відповідальність за збитки від забруднення. Необхідно брати до уваги такі питання, як суверенний імунітет, вре-

гулювання спорів, а також функції міжнародних організацій [12, с. 182]. Отже, міжнародне регулювання запобігання забрудненню моря може призвести до утворення норм чотирьох головних сфер: матеріальні зобов'язання; співробітництво; юрисдикція; відповідальність [16, с. 151].

Питаннями,які пов'язані з проблемами Світового океану, займається Міжнародна морська організація, яка має статус спеціалізованої організації ООН. ІМО була заснована у 1958 році з метою сприяння міжнародному співробітництву у сфері морських перевезень і морської торгівлі. Вона почала функціонувати з 1959 року. Однак до 22 травня 1982 року вона мала назву Міжурядова морська консультативна організація – ІМКО. Сьогодні ця організація є форумом для обміну інформацією між урядами з технічних питань міжнародного торговельного судноплавства, сприяє гарантуванню безпеки на морі та уникненню забруднення моря морськими суднами. ІМО вирішує питання, пов'язані із забезпеченням співробітництва у сфері судноплавства, розробки рекомендацій та проєктів конвенцій з морського права. Більше ніж 190 держав, у тому числі й Україна, є членами ІМО [1, с. 112].

У зв'язку із різким зростанням обсягів морських перевезень нафти, які значно збільшили небезпеку забруднення, основним завданням стало запобігання викидам та боротьба із розливами нафти. Зважаючи на це у 1969 році були прийняті дві конвенції: Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою [10], та Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за забруднення моря нафтою 1992 р.

Незважаючи на зусилля окремих держав та міжнародних організацій, погіршення морського середовища продовжується. Генеральна Асамблея Організації Об`єднаних Націй (далі – ГА ООН) на своїй 56 сесії у грудні 2001 р. висловила занепокоєння з приводу деградації морського середовища, що триває, внаслідок наземної діяльності, негативного впливу на морське середовище внаслідок забруднення з морських суден, скидання нафти в море та інших шкідливих речовин, небезпечних відходів, у тому числі радіоактивних матеріалів, ядерних відходів та небезпечних хімікатів. У зв'язку з цим ГА ООН ухвалила резолюцію, у якій закликала держави, які не є учасниками Конвенції ООН з морського права 1982 р., приєднатися до неї, а також звернулася до держав з пропозицією погодити своє національне законодавство з положеннями цієї Конвенції та забезпечити послідовне застосування цих положень практично. Крім того, зазначена резолюція закликає міжнародне співтовариство надавати в належних випадках країнам, що розвиваються, та малим острівним, що розвиваються державам допомогу в питаннях боротьби із забрудненням морського середовища [2, с. 116].

Міжнародні угоди, які приймались на регіональному рівні, містили лише норми про співробітництво та моніторинг, взаємну допомогу при усуненні забруднення та про обмін інформацією з приводу інцидентів, пов'язаних із забрудненням окремих морських басейнів Балтійського моря (Конвенція із захисту морського середовища району Балтійського моря, прийнята в Гельсінкі в 1974 р.), Середземного моря (Конвенція із захисту Середземного моря від забруднення, прийнята в Барселоні в 1976 р.), Перської затоки (Кувейтська регіональна конвенція про співробітництво в галузі захисту морського середовища від забруднення, прийнята в 1978 р.), а також деякі інші угоди [17, с. 151]. У 1972 році низкою західноєвропейських держав була підписана Конвенція по запобіганню забруднення моря шляхом захоронення відходів із суден та літальних апаратів. Дія Конвенції поширювалася на Північне море, північно-східну частину Атлантичного океану та частини Північного Льодовитого океану, які межують з нею. Однак, згодом з'явилась Конвенція щодо запобігання забруднення моря скидами відходів та іншими матеріалами, прийнята в Лондоні у 1972 році на міжурядовій конференції представниками 80 держав [8]. Ця конвенція містить перелік речовин, повністю заборонених до скидання: хлорорганічні сполуки, ртуть і кадмій та їх сполуки, нафта та нафтопродукти, речовини для ведення хімічної та біологічної війн. Також вона

регламентує такі питання, як: а) заборону скидів надзвичайно небезпечних речовин, включаючи радіоактивні; б) скидання ряду речовин лише за попереднім спеціальним дозволом; в) скидання менш небезпечних речовин з дозволу національних органів влади.

Відповідний крок, щодо запобігання забруднення із суден, був зроблений у 1973 році, коли була прийнята Міжнародна конвенція щодо запобігання забруднення з суден [11]. Зокрема, Конвенція 1973 року не забезпечувала повне досягнення поставленої мети, але стала значним кроком у напрямку виконання зобов'язань, оскільки детально визначила стандарти викидів для всіх типів суден, а також передбачила відповідні положення щодо конструкції та обладнання морських суден. Зокрема, як справедливо стверджує, Ярова А. О., Конвенція 1973 р. не забезпечувала повністю досягнення своєї мети, але вона була значним кроком в напрямі виконання зобов'язань, детально визначивши стандарти викидів для всіх типів суден, а також передбачивши відповідні положення, які стосувалися конструкції та обладнання морських суден. Подальший крок до досягнення вищеназваної мети було здійснено в 1978 р., коли було прийнято Протокол, який модифікував Конвенцію МАРПОЛ [16, с. 151].

Проте універсальні угоди стосуються лише забруднення морів із суден та внаслідок захоронення відходів. Вони не визначають одне з головних джерел забруднення морського середовища – забруднення його із суші, а також забруднення, яке є результатом робіт на континентальному шельфі, із атмосфери тощо. Регіональні договори, хоча вони головним чином також регламентують забруднення моря з суден і в результаті захоронення відходів, містять окремі норми щодо запобігання його забруднення з інших джерел. Однак регіональні договори поширюються лише на окремі морські регіони, які становлять незначну частину Світового океану. Тому міжнародно-правовий захист морського середовища має фрагментарний характер [1, с. 118].

На регіональному рівні подальша регламентація забруднення була результатом укладення в 1974 р. рядом західноєвропейських держав Паризької Конвенції щодо запобігання забрудненню моря з джерел, розміщених на суші, дія якої поширюється на відповідний географічний регіон, що і дія Конвенції щодо захоронення відходів 1972 р., яка була укладена в Осло. Конвенція стосувалася забруднення із суші, застосовується також до забруднення в результаті діяльності на морському дні і до захоронення відходів [16, с. 153].

Завершальним етапом на шляху до створення конвенційного режиму, який би охоплював будь-яке джерело забруднення моря, як і будь-який інший вид шкідливих речовин, вперше було зроблено Балтійськими державами, які прийняли в 1974 р. в Гельсінкі Конвенцію щодо захисту морського середовища району Балтійського моря. Швидке забруднення вод Балтійського моря призвело в 1969 і 1970 рр. до встановлення контактів між прибережними державами.- У 1971 р. уряд Фінляндії висловив готовність діяти в ролі держави, яка приймає під час конференції з питань захисту навколишнього середовища Балтії. Конвенція застосовується до «регіону Балтійського моря», який включає власне Балтійське море, Фінську затоку і вихід до Балтійського моря [16, с. 153].

Висновки

Підсумовуючи, слід відзначити, що, усвідомлюючи небезпеку забруднення вод Світового океану світове співтовариство прикладає зусилля щодо створення оптимального варіанту заборон і обмежень негативного впливу людської діяльності на морське середовище. Але стрімке забруднення Світового океану свідчить про наявність серйозних правових проблем міжнародного співробітництва у сфері захисту та збереження морського середовища від забруднення. До них можна віднести: 1) прогалини у міжнародних нормативно-правових актах, що визначають поняття та переліки речовин, що забруднюють морське середовище; 2) недоліки міжнародного регулювання охорони морського середовища від забруднення із наземних джерел, розташованих на території держав; 3) недоліки міжнародного регулювання охорони морсько-

го середовища від забруднення з наземних джерел, розташованих на території держав, а також проблеми міжнародного контролю над дотриманням міжнародних договірних зобов'язань.

Чинні конвенції щодо захисту Світового океану від забруднення, загалом регулюють дане питання ефективно, однак потребують доопрацювання, направлених на об'єднання та уніфікацію вимог прибережних держав у сфері захисту моря від забруднення. Що стосується регіональних конвенцій, які носять спеціальний характер, то вони повинні укладатися відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року.

Отже, вдосконалення чинного законодавства у сфері охорони морського середовища – це найважливіше завдання сучасної нормотворчої діяльності, юридичної науки і практики, адже Світовий океан – місце зосередження найважливіших видів господарської, військової та науково-технічної діяльності різних держав та водночас місце перетину їх інтересів. Тому комплексне вирішення проблем вивчення, освоєння та ефективного використання ресурсів та просторів Світового океану є найважливішим пріоритетом політики країн. Захист та збереження морського середовища здійснюється на основі поєднання міжнародно-правового та національно-правового регулювання.

Література

1. Анцелевич Г. О. Міжнародне морське право : монографія в 2-х т. Т. 2. Київ : Зовнішня торгівля, 2011. 232 с.
2. Анцелевич Г. О. Перспективи розвитку міжнародного морського права. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2009.- № 4. С. 115–118.
3. Анцелевич Г. О., Покрещук О. О. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Алерта, 2005. 424 с.
4. Гуцуляк В., Клюєва Є. Українське та міжнародне морське право : навчальний посібник. Київ : Ліра-К. 2022. 268 с.
5. Зведений текст Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU92388. (дата звернення: 23.03.2023).
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982р. URL: zakon1.rada.gov.ua/cgi&bin/laws/main.cgi?nreg=995_057 (дата звернення: 23.03.2023).
7. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21 квітня 1992 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 2004. № 4. Книга 1. 544 с.
8. Конвенція щодо запобігання забруднення моря скидами відходів та іншими матеріалами від 29 грудня 1972 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU72K04U (дата звернення: 23.03.2023).
9. Кузнецов С. О., Аверочкіна Т. В. Морське право : підручн. Одеса : Фенікс, 2011. 382 с.
10. Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою від 17 грудня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049#Text (дата звернення: 23.03.2023).
11. Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у разі аварій, що призводять до забруднення нафтою від 29 листопада 1969 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu69k22u?ed=1969_11_29 (дата звернення: 23.03.2023).
12. Міжнародна конвенція щодо запобігання забруднення з суден. МАРПОЛ/MARPOL 73/78 від 2 листопада 1973 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU73027 (дата звернення: 23.03.2023).
13. Право навколишнього середовища (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. зак. / П. Д. Пилипенко, В. І. Федорович, М. Я. Ващишин та інш. Москва: Ін-Юре. 2010. 245 с.
14. Савченко М. І. Морське право : підручник. Мінськ : Тісей. 2011. 313 с.
15. Шемшученко Ю. С. Охорона морського середовища. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. ецикл.», 2002. С. 104.
16. Ярова А. О. Відповідальність держав за забруднення морського середовища. Jurnal Juridic national. Teoriesi Practica. Chisinau: Institut Privatade Invatamint. 2015. № 6 (16). С. 259–264.

17. Ярова А. О. Міжнародно-правовий захист щодо механізму запобігання забрудненню морського середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016 Серія ПРАВО. Випуск 39/2. Том 2.- С. 150–155.

18. Ярова А. О. Практика розгляду спорів щодо забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2017. Issues 4 (2). Volume 37. P. 923–933.

19. Henriksen A. International Law: Second Edition. Oxford University Press. London, 2019. 384 p.

20. Tanaka Y. The International Law of the Sea: 3rd edition. Cambridge University Press, 2019. 557 p.

References

1. Antselevych, H. O. (2011). Mizhnarodne morske pravo: monohrafiia v 2-kh t. T. 2. Kyiv: Zovnishnia torhivlia.

2. Antselevych, H. O. (2009). Perspektyvy rozvytku mizhnarodnoho morskeho prava. Zovnishnia torhivlia: pravo ta ekonomika, (4), 115–118.

3. Antselevych H. O., & Pokreshchuk O.O. (2005). Mizhnarodne publichne pravo: pidruchnyk. Kyiv: Alerta.

4. Hutsuliak, V., & Kliuieva, Ye. (2022). Ukrainske ta mizhnarodne morske pravo: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Lira-K.

5. Zvedenyi tekst Mizhnarodnoi konventsii pro tsyvilnu vidpovidalnist za skhodu vid zabrudnennia naftoiu 1992 roku. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU92388 (data zvernennia: 23.03.2023).

6. Konventsia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z morskeho prava vid 10.12.1982 r. URL: zakon1.rada.gov.ua/cgi&bin/laws/main.cgi?nreg=995_057 (data zvernennia: 23.03.2023).

7. Konventsia pro zakhyst Chornoho morya vid zabrudnennia vid 21 kvitnia 1992 r. Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy, (4), Knyha 1, 544 s.

8. Konventsia shchodo zapobihannia zabrudnennia morya skydamy vidkhodiv ta inshymy materialamy vid 29 hrudnia 1972 r. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU72K04U (data zvernennia: 23.03.2023).

9. Kuznetsov, S. O., & Averochkina, T. V. (2011). Morske pravo: pidruchnyk. Odesa: Feniks.

10. Mizhnarodna konventsia shchodo vtruhan u vidkrytomu mori u vypadkakh avarii, yaki pryzvodyat do zabrudnennia naftoiu vid 17 hrudnia 1993 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049#Text (data zvernennia: 23.03.2023).

11. Mizhnarodna konventsia shchodo vtruhan u vidkrytomu mori u razi avarii, shcho pryzvodyat do zabrudnennia naftoiu vid 29 lystopada 1969 r. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu69k22u?ed=1969_11_29 (data zvernennia: 23.03.2023).

12. Mizhnarodna konventsia shchodo zapobihannia zabrudnennia z suden. MARPOL/MARPOL 73/78 vid 2 lystopada 1973 r. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU73027 (data zvernennia: 23.03.2023).

13. Pravo navkolyshnoho seredovyshcha (ekolohichne pravo): navch. posib. dlia stud. vysch. navch. zak. / P. D. Pylypenko,- V. I. Fedorovych, M. Ya. Vashchyshyn ta insh. Moskva: In-Yure, 2010.

14. Savchenko, M. I. (2011). Morske pravo: pidruchnyk. Minsk: Tisei.

15. Shemshuchenko, Yu. S. (2002). Okhorona morskoho seredovyshcha. U Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.), Yurydychna entsyklopediia: u 6 t. (s. 104). Kyiv: «Ukr. ecykl.»

16. Yarova, A. O. (2015). Vidpovidalnist derzhav za zabrudnennia morskoho seredovyshcha. Jurnal Juridic national. Teoriesi Practica, 6 (16), 259–264.

17. Yarova, A. O. (2016). Mizhnarodno-pravovyi zakhyst shchodo mekhanizmu zapobihannia zabrudnenniu morskoho seredovyshcha. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia PRAVO, 39/2, Tom 2, 150–155.

18. Yarova, A. O. (2017). Praktyka rozghliadu sporiv shchodo zabrudnennia morskoho seredovyshcha v rezultati avarijnoho vypadku. Oxford Journal of Legal Studies, 4 (2), Volume 37, 923–933.

19. Henriksen, A. (2019). International Law: Second Edition. London: Oxford University Press.

20. Tanaka, Y. (2019). The International Law of the Sea: 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Shostak D.I.

PROTECTION OF THE WORLD OCEAN FROM POLLUTION: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

The study examines the pressing issue of preserving the natural environment, particularly focusing on the problem of pollution in the World Ocean, with the aim of analyzing the international legal mechanism for preventing pollution and determining its future prospects. International legal agreements aimed at protecting the marine environment are considered. It is determined how international treaties and conventions in the field of marine environmental protection establish the legal basis for collective actions by states in combating marine pollution.

The scientific research on the protection of the world's oceans from pollution continues from an international legal perspective. Many researchers, scientists, and lawyers are engaged in this issue to understand its essence and find ways for effective regulation. The achieved results emphasize the importance of preserving the marine environment and the necessity of developing international legal mechanisms to prevent pollution of the World Ocean. The existing shortcomings and problems in the codification of international maritime law, specifically regarding the ecological protection of the World Ocean, are discussed. Despite the efforts of the international community to adopt measures for safeguarding the marine environment, pollution continues to escalate, and these problems have a global or regional character. During the study, deficiencies in international regulation of the protection of the marine environment from pollution originating from terrestrial sources located within state territories were identified, as well as issues pertaining to international monitoring of compliance with international contractual obligations concerning the preservation of the marine environment from pollution originating from terrestrial sources within state territories. Overcoming these challenges would enable more effective conservation of the natural environment.

Key words: World ocean, international legal mechanism, national legislation, pollution prevention, convention.

СУЧАСНА АРХІТЕКТУРА СВІТОВОЇ БЕЗПЕКИ ТА РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

КОСЕНКО Олександра Миколаївна - КРИЖАНІВСЬКА Анна Валеріївна - НАЙДА Анастасія Андріївна - студенти ОП «Міжнародне право» Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

БІЛАС Іван Григорович - науковий керівник проєкту, професор, доктор юридичних наук, доктор історичних наук, Заслужений юрист України

DOI 10.32782/EP.2023.3.19

У цій статті автори аналізують сучасну архітектуру світової безпеки (а також її майбутні втілення), враховуючи такі фактори: основні засади загроз світовій безпеки, актори на міжнародній арені, вплив діяльності міжнародних міжурядових організацій та міжнародного права на формування об'єктивних безпекових ініціатив, економічні перешкоди та можливості, а також ефект російсько-української війни. Усі ці чинники досліджені автором із подальшим описом їх використання у вигляді реальних проєктів змін. Таке дослідження може сприяти правильному оцінюванню перспективи становлення міжнародного миру та безпеки та знаходженню відповідних інструментів вирішення проблем на сучасному етапі розвитку цивілізації. Також запропонована нами модель нової системи світової безпеки включає в себе найбільш нагальні аспекти розвитку цієї сфери в поточних умовах.

Ключові слова: архітектура світової безпеки, глобалізація, економіка, загрози безпеці, безпекові гарантії, національна безпека, ООН, оцінка загроз.

Світова безпека на сучасному етапі прямо пропорційно залежить від стану міжнародних відносин на рівні найбільш впливових країн та в цілому від поточних економічних та неекономічних зв'язків між державами й глобальними міжнародними міжурядовими організаціями.

Російсько-українська війна має безпосередній вплив на становище світової безпеки, адже наша країна виступає географічним та загальноціннісним захистом Європи та всього цивілізованого світу від держави-терориста. Саме тому в рамках обговорення глобальної архітектури безпеки варто звернути особливу увагу на сучасні та подальші безпекові гарантії, які Україні зможуть надати країни-союзники та найвпливовіші міжнародні організації, тому що від цих ініціатив залежитиме майбутнє, без перебільшень, усієї планети [1].

Насправді, роль міжнародного права в цьому питанні визначити нескладно, адже саме воно регулює будь-які відносини між державами на світовому рівні. Відповідно, потрібно наголосити на міжнародно-правових засобах та інструментах, що можуть бути використані в усуненні російсько-української війни та при функціонуванні вже наявних зв'язків між іншими країнами.

Сьогоднішній світ далекий від того, щоб бути мирним і спокійним. Людство стикається з різноманітними традиційними та нетрадиційними загрозами безпеці та стає свідком дедалі більшого дефіциту миру, безпеки, довіри та управління. Завдяки нашій науковій роботі ми хотіли б надати відповідь на питання, яке ставить наш час, а саме: «яка концепція безпеки потрібна світу, і як країни можуть досягти спільної безпеки». Чи можливий все-таки спільний консенсус на міжнародній арені? [2]

Найбільш нагальною проблемою створення міцного фундаменту світової безпеки вчені визнають застарілі стандарти регулювання міжнародних відносин, адже система,

що була створена по завершенню Другої світової війни та Холодної війни, наголошувала на важливості формування достатньо сильного оборонного фронту держав.

У той час головною метою був захист від нової можливої війни, а зараз світ рухається дорогою до відкритості та різноманіття, у пріоритеті стоїть розширення партнерських стосунків між країнами, а також створення надійного середовища для імплементації загальних засад глобалізації, що сьогодні набирає обертів [3].

У цьому ж відіграє значну роль економіка, що є рушієм будь-яких процесів сьогодення, адже саме ця наука допомагає регулювати відносини між державами майже так само ефективно, як це дозволяють робити міжнародно-правові інструменти.

Зрештою, не можна ігнорувати російсько-українську війну, як вагомий чинник впливу на світову безпеку, тому цьому питанню варто приділити особливу увагу, аби зрозуміти, яким чином можна зміцнити позиції цивілізованого суспільства в наш час.

Нагальні проблеми світової архітектури безпеки

Згідно з дослідженням «Global Governance and the European Union», проведеному в 2020 році, є десять категорій загроз світовій безпеці на сучасному етапі: 1) використання сили; 2) розповсюдження зброї масового ураження (здебільшого атомної); 3) тероризм; 4) кіберзагрози; 5) транснаціональні організовані злочини; 6) проблеми зі здоров'ям; 7) погіршення стану навколишнього середовища та зміна клімату; 8) міграції; 9) економічні загрози; 10) нестача ресурсів та інфраструктури.

Також у цьому аналітичному звіті «Mapping of Global Security Threats and the Global Security Architecture» автор наводить основних акторів, задіяних у глобальному управлінні:

- Офіційні міжурядові організації;
- Неофіційні міжурядові організації;
- Міжнародні суди та трибунали;
- Недержавні актори.

Для того, щоб ефективно керувати міжнародним миром та безпекою, сучасні вчені та політологи рекомендують групувати конкретних акторів стосовно загроз, які вони можуть принести або вирішити. Найбільш небезпечними є використання сили (адже це один із найстаріших та найбільш переконливих видів загрози), розповсюдження зброї масованого ураження та тероризм.

Із метою протидії цим факторам уряди провідних країн світу укладають відповідні політики та стратегії:

1. Створення спеціальних комісій для операційної та адвокативної частин конфліктного менеджменту, у якому беруть участь здебільшого неурядові організації;
2. Наділення міжнародних судів та трибуналів спеціальними повноваженнями для переслідування злочинців у вчиненні геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людства;
3. Боротьба із фінансуванням тероризму на міжнародному рівні за допомогою конфіденційного поширення даних розвідки між державами.

Окрім зазначених факторів небезпеки для міжнародного співтовариства, важливим є також врегулювання питань неупередженого ставлення до статі, нерівності, відносин влади та дисциплінарної політики. Усі ці чинники так чи інакше мають вплив на архітектуру світової безпеки.

Сьогодні ж усе більше починає видаватись, що такі міжнародні міжурядові організації як ООН утрачають свою попередню ефективність, адже система міжнародних відносин невпинно змінюється та тепер має інші пріоритети. Для створення міцного фундаменту світової архітектури безпеки потрібно насамперед замислитися над реформуванням тих авторитетних «гравців» на міжнародній арені, що існують уже зараз. Існує думка, що варто покращити механізм санкціонування та примусу, аби країни-порушниці несли справедливе покарання та відповідальність за вчинені злочини. [4]

Прикладом слугує ситуація використання росією права «вето», як постійного члена Ради Безпеки ООН, під час висунення звинувачень перед нею самою. Такий випадок показує, настільки безпомічною є світова політика із правилами та стандартами, що досі орієнтовані здебільшого на XX століття.

Незважаючи на це, ООН презентує нові моделі забезпечення світового миру та безпеки. Наприклад, у 2019 році була проведена реформа, під час чого було створено два нових департаменти із всеохопною та регіональною структурою. Оригінальні назви: Department of Political and Peacebuilding Affairs (DPPA), Department of Peace Operations (DPO), а також Regional political-operational structure, Standing Principal's Group.

Реформа мала на меті:

1. Пріоритезація встановлення та забезпечення миру;
2. Покращення ефективності і зв'язності операцій із підтримання миру та спеціальних політичних місій;
3. Покращення стратегія «подушки безпеки та миру», звертання до фрагментації та забезпечення цілісного підходу до згаданої стратегії;
4. Виведення стратегії на той самий рівень, де вже знаходяться ініціативи із охорони прав людини [5].

Отже, міжнародні міжурядові організації працюють над покращенням власних стратегій зі збереження миру, що, безперечно, впливає на становлення сучасної архітектури світової безпеки.

Російсько-українська війна як сучасний вирішальний етап створення оновленого механізму світової безпеки

Наразі Україна виступає вагомим та важливим актором на світовій арені, адже з нашою країною тісно пов'язана майбутня безпека Європи та всього цивілізованого світу в цілому. [6]

Тому після перемоги в російсько-українській війні перед нашою країною, як і перед усім цивілізованим світом та Європою зокрема, постане питання того, як у майбутньому захиститися від подібних безжалісних нападів зі сторони ворожої держави-терориста. Враховуючи те, що Україна після початку повномасштабного вторгнення стала кандидатом на вступ до НАТО та Європейського Союзу, я вважаю, що надійні гарантії для нашої країни варто імплементувати на основі цих двох міжнародних організацій. Є два варіанти створення таких ініціатив: ті, що передбачають колективну самооборону, та ті, що обмежуються постачанням зброї і фінансовою підтримкою.

Найважливішою умовою створення нових безпекових гарантій по завершенню війни є те, щоб вони не були схожими на Будапештський меморандум, який фактично показав свою недійсність ще в 2014 році, бо не містив реальних легально зафіксованих зобов'язань для США та Британії заступитися за Україну, ба більше, навіть не передбачав, що один із гарантів може порушити угоду. Тому цього разу повинен діяти принцип «нічого не віддаємо» та «здобуваємо підтримку та гарантії безпеки на майбутнє».

Економічний фактор в архітектурі світової безпеки

На подальшу долю архітектури світової безпеки та її основних інституцій, безперечно, у найближчому майбутньому також вплине економічний фактор. Найбільше це спричинено тим, що глобальна фінансово-економічна криза не тільки зробила розподіл між «бідними» та «багатими» країнами ще більш явним, а й спровокувала виникнення нових соціально обумовлених *«м'яких» загроз*. Саме тому антикризова політика урядів стане невід'ємним елементом безпекової архітектури, адже тільки враховуючи достатню кількість різносторонніх чинників, реально виявити найбільш оптимальні шляхи побудови світу, захищеного від будь-яких негараздів [7].

Тому світову архітектуру безпеки варто будувати на принципах економічних зав'язків між державами, що допоможе закріпити її дії. Це стане одним із гарантів дотримання безпекових угод, адже таким чином при порушенні їх цілісності можуть бути задіяні санкції, що передбачатимуть значні грошові стягнення, які ставитимуть під загрозу економічне співробітництво у світі.

До економічних чинників підтримання світової безпеки потрібно віднести також *міграційні процеси*. Міграція зазвичай розглядається в контексті соціальної безпеки, тому що за конкретних умов це явище має потенціал прямо вплинути на етнічну, культурну, релігійну та лінгвістичну цілісність як країни, так і всього світу. Тому міграція визна-

ється непрямою загрозою світовій безпеці, а точніше – ймовірна рушійна сила поза іншими безпековими проблемами.

Широко поширена *сек'юризація міграції* передує сирійській міграційній кризі, а також це явище йде попереду навіть старіших подій (таких, як терористична атака 9/11), що можуть допомогти в поясненні зростання антиміграційних течій на Заході.

Вплив економічних явищ на архітектуру світової безпеки є очевидним, тому багато урядових та неурядових структур працюють над імплементацією поточних глобальних тенденцій у розробку безпекових стратегій.

Очікуваний вигляд сучасної архітектури світової безпеки

Сучасна архітектура світової безпеки, на нашу думку, має базуватися на «семи зобов'язаннях», а саме:

1) залишатися відданими баченню спільної, всеосяжної, сталої безпеки та працювати разом для підтримки миру та безпеки у всьому світі;

2) залишатися відданими повазі суверенітету та територіальної цілісності всіх країн, підтримувати невтручання у внутрішні справи та поважати незалежний вибір шляхів розвитку та соціальних систем, зроблений людьми в різних країнах;

3) залишитися відданим дотриманню цілей і принципів Статуту ООН, відкинути менталітет холодної війни, виступити проти односторонності та сказати «ні» груповій політиці та блоковому протистоянню;

4) залишатися відданими серйозному ставленню до законних проблем безпеки всіх країн, підтримувати принцип неподільної безпеки, будувати збалансовану, ефективну та стійку архітектуру безпеки та протидіяти прагненню до власної безпеки ціною безпеки інших;

5) залишатися відданим мирному вирішенню розбіжностей і суперечок між країнами шляхом діалогу та консультацій, підтримувати всі зусилля, спрямовані на мирне врегулювання криз, відкидати подвійні стандарти та виступати проти безглуздого використання односторонніх санкцій і довгострокової юрисдикції;

6) залишатися відданими підтримуванню безпеки як у традиційних, так і в нетрадиційних сферах, а також працювати разом над регіональними суперечками та глобальними проблемами такими як тероризм, зміна клімату, кібербезпека та біозахист;

7) залишатися вільним до змін через недосконаліть минулої системи безпеки.

Ми хотіли б підкреслити той факт, що людство живе в неподільній спільноті безпеки. Ми не лише викладаємо основну, фундаментальну концепцію принципи та довгострокові цілі для досягнення глобальної безпеки, але також забезпечуємо можливий підхід до вирішення практичних проблем безпеки та сприяють управлінню глобальною безпекою.

Новий міжнародний закон про безпеку та захист

Майбутня система безпеки, на нашу думку, ймовірно буде комбінацією різних технологій і підходів. Ось кілька можливих тенденцій, які можуть сформувати майбутнє систем безпеки:

1) Штучний інтелект і машинне навчання. Штучний інтелект і машинне навчання [7] можна використовувати для виявлення і реагування на загрози безпеці в режимі реального часу. Ця технологія може допомогти виявити закономірності та аномалії, які можуть бути пропущені традиційними системами безпеки, що полегшить виявлення та пом'якшення загроз. Тобто програма буде базуватися на штучному інтелекті, основою якого буде ChatGPT, яка буде аналізувати небезпеку так, як це роблять з прогнозом погоди. Усе стане передбачуваним.

2) Блокчейн. Технологія блокчейн може бути використана для створення захищених від несанкціонованого доступу записів і забезпечення цілісності даних. Це може бути особливо корисно в таких сферах як фінансові транзакції, управління ланцюгами поставок і перевірка особистих даних. Це допоможе уникнути кіберзлочинності на міжнародній арені та зберегти конфіденційність кожної держави.

3) Хмарні обчислення. Хмарні обчислення надають нові можливості для безпеки, оскільки дозволяють централізовано

зберігати й обробляти дані. Однак це також створює нові виклики для безпеки, такі як конфіденційність даних і контроль доступу.

4) Створення Міжнародного суду Штучного Інелекту. Оскільки людині притаманно помилятися свідомо чи навписно шляхом корупції (давайте згадаємо як недоімперія була прийнятя в ООН [8]), тільки незалежний штучний інтелект буде релевантний в цій системі.

5) Реорганізація ООН. Останнім часом ООН усе більше й більше зазнає невдач у вирішенні глобальних конфліктів через ігнорування власного ж Статуту. Нова організація буде побудована на строгих принципах та правилах вступу, уразі порушення яких держава буде автоматично виключена з організації з подальшою ізоляцією на міжнародні арені. Її мета – це забезпечити гідне існування для кожного народу та нації.

6) Предиктивна аналітика. Предиктивна аналітика використовує алгоритми машинного навчання для аналізу даних і виявлення потенційних загроз безпеці до того, як вони виникнуть [9]. Ця технологія може використовуватися для аналізу постів у соціальних мережах, пошукових запитів та інших джерел даних для виявлення потенційної терористичної діяльності або інших загроз безпеці.

7) Космічна нейтральність. Нова система безпеки повинна дієво регулювати космосмічний простір та унеможливлювати можливість терористичних ракетних атак з орбіти, яку завжди недооцінюють.

8) Створення глобального уряду. Створення глобального врядування є складним і багатогранним питанням, до якого повинно бути залучено багато зацікавлених сторін, включаючи уряди, міжнародні організації, громадянське суспільство та суб'єкти приватного сектору. Концепція глобального врядування стосується колективного управління глобальними проблемами, які виходять за межі національних кордонів: зміна клімату, глобальна охорона здоров'я та міжнародна торгівля.

Для створення ефективного глобального врядування необхідно, щоб зацікавлені сторони мали спільне бачення цілей і принципів врядування. Це включає просування демократії, прав людини та верховенства права, а також вирішення питань нерівності та соціальної несправедливості.

Один із підходів до глобального управління – через міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Світовий банк та Міжнародний валютний фонд (МВФ) [10] . Ці організації надають країнам платформу для координації їхніх зусиль та вирішення глобальних проблем за допомогою дипломатії та багатосторонності.

Однак на шляху до створення ефективного глобального управління існують проблеми, зокрема, геополітична напруженість, конкуруючі інтереси зацікавлених сторін, а також брак підзвітності та прозорості в міжнародних організаціях. Тому будь-які зусилля зі створення глобального врядування мають ґрунтуватися на спільному баченні та прихильності до співпраці і прозорості між усіма зацікавленими сторонами, а також враховувати різноманітні перспективи та інтереси різних регіонів і країн.

Загалом, майбутня система безпеки, ймовірно, буде комбінацією різних технологій і підходів, призначених для захисту від широкого спектру загроз.

Нова система безпеки – це система, що спрямована на територіальний, екологічний, космічний, соціальний захист кожного індивіда зі швидким реагування на критичні ситуації, що будуть виникати у світі. Її основна мета – мирне співіснування всіх і кожного на міжнародній арені.

Як реалізувати Ініціативу глобальної безпеки?

Варто зрозуміти, що шляхом реформування та модернізації сучасної системи міжнародної безпеки, на нашу думку, вийти з її зростаючої кризи є неможливим. Реформи не можуть змінити соціальну динаміку, а лише поглиблюють економічну невизначеність і фінансову вразливість. Світ потерпатиме від криз, поки не буде створена **нова міжнародна система безпеки**.

Як відповідальна країна, Українська держава здійснює активний внесок у підтримку глобального миру та безпеки. Сучасна незалежна Україна готова співпрацювати з міжнародним співтовариством для реалізації

міжнародного миру. По-перше, ми повинні твердо підтримувати авторитет і статус Організації Об'єднаних Націй і спільно практикувати справжню багатосторонність. Ми повинні неухильно захищати міжнародну систему з Організацією Об'єднаних Націй у її центрі [11], підтримувати міжнародний порядок, заснований на міжнародному праві та дотримуватись загальних цінностей миру, розвитку, справедливості, демократії та свободи для всього людства.

Ми повинні виступати проти підриву міжнародного порядку під приводом так званих «правил» і проти затягування світу в «нову холодну війну».

По-друге, ми повинні дотримуватися сприяння мирним переговорам і спільно шукати політичні рішення проблем гарячих точок. Необхідно зміцнювати стратегічну комунікацію між країнами, взаємну довіру в безпеці, управляти та контролювати розбіжності та усувати першопричини криз. Ми повинні активно досліджувати співпрацю між країнами, розширювати конвергенцію інтересів безпеки та будувати міжнародну та регіональну модель безпеки, яка враховує вимоги та інтереси всіх сторін.

По-третє, ми повинні координувати реагування на загрози безпеці в традиційних і нетрадиційних сферах і спільно покращувати глобальну систему управління безпекою. Необхідно подальше зміцнення міжнародної солідарності для боротьби з Covid-19, покращення глобального управління у сфері громадського здоров'я, а також забезпечити доступність вакцин для населення у всіх країнах [12] , що розвиваються.

Ми повинні працювати спільно, щоб протистояти тероризму, створити справедливу, спільну та взаємовигідну міжнародну систему ядерної безпеки, покращити правила управління в нових сферах, таких як морські глибини, полярні регіони, космічний простір та Інтернет. Ми повинні дотримуватися принципів широких консультацій, спільного внеску та спільні вигоди в глобальному управлінні, щоб запобігти та вирішити дилеми безпеки.

По-четверте, ми повинні збалансувати розвиток і безпеку та спільно сприяти стабільному відновленню світової економіки. Ми потребуємо взяти на себе зобов'язання побудувати відкриту світову економіку, посилити координацію політики, підтримувати стабільність і безперебійність глобальних промислових ланцюжків поставок, рішуче виступити проти відокремлення та перебоїв у постачанні, а також зробити глобалізацію більш відкритою, інклюзивною, збалансованою та корисною для всіх. Необхідно активно впроваджувати ініціативи глобального розвитку, прискорювати впровадження Порядку денного сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй на період до 2030 року та сприяти сталий безпеці через сталий розвиток [13].

Світ може розраховувати на Україну як на будівника миру, її внесок у глобальний розвиток і як на захисника міжнародного порядку. Ми готові боротися з ризиками безпеки та проблемами, з якими стикається людство, прокласти широку дорогу до міцного миру та загальної безпеки та сприяти сильній синергії для побудови міжнародної спільноти зі спільним майбутнім для людства [14].

Нова система безпеки повинна базуватися на досягненнях людства, здобутих впродовж довготривалої спільної історії. Перша світова війна показала, що держави поодинці не можуть досягти мирного існування, тому було створено Лігу Націй. Друга світова війна показала, що світ не повинен орієнтуватися тільки на сильні держави, а брати до уваги і враховувати інтереси всіх держав-субєктів міжнародного спілкування, для чого й було створено ООН.

Нинішня терористична збройна агресія росії проти України оголила в сучасні проблеми міжнародної безепеки та світовогно прапвопорядку, беззаперечно доводить нагальність створення нового, єдиного міжнародного безпекового оранізму, що буде враховувати та регулювати потреби та інтереси кожної держави через призму надійного і дієвого функціонування і забезпечення подальшого цивілізаційного і безпекового розвитку людства, незважаючи на бажання чи не бажання держав про входження до складу цього організму. Тільки якщо на міжнародній арені [15] буде створений та функціонуватиме стабільний порядок, спільний та

єдиний для кожної держави, тільки в цьому випадку ми зможемо досягти подальшого мирного співіснування.

Висновки

Отже, для створення сучасної надійної світової архітектурної безпеки, потрібно неупереджено аналізувати поточні загрози та та джерела їхнього походження.

Найбільш універсальним засобом підвищення ефективності безпекової стратегії у світі є реорганізація та модернізація використання міжнародного права міжнародними міжурядовими організаціями.

При цьому сучасна архітектура глобального управління, яка є достатньо розвинутою, аби забезпечити міжнародний мир та безпеку, насправді виявилася досить фрагментованою, що стало уразливим для неї та дозволило проникненню в її структуру сучасних небезпечних глобальних загроз у різних сферах діяльності.

Сучасна архітектура світової безпеки базується на принципах створення витривалих стратегічних програм національними урядами та міжнародними міжурядовими організаціями з метою попередження або вирішення загроз глобального масштабу.

Варто зрозуміти, що сучасна світова архітектура безпеки реально залежить від сукупності чинників, які важко регулювати водночас. Щоб вирішити цю проблему, у всьому світі створюють вузькоспеціалізовані міжнародні міжурядові організації, які допомагають слідкувати за основними тенденціями та течіями у відповідних сферах діяльності.

У цьому і полягає наше сучасне бачення та розуміння необхідності створення спільної та відповідальної міжнародної арени для пошуку ефективних правових шляхів з метою подальшого взаєморозуміння, взаємодопомоги у повсякденному міжнародному співжитті та завчасного виявлення, запобігання та знашкодження потенційних глобальних загроз. У жодному разі це не означатиме уніфікацію різних народів чи націй. Навпаки, тільки через поєднання різних цивілізаційних культур та загальнолюдських цінностей сучасна цивілізація здатна усвідомити згубність і невідворотність глобальних загроз, необхідність переосмислення минулих і нинішніх помилок та забезпечення подальшого сталого розвитку в міжнародних відносинах.

Література

1) Мітряєва С. Європейська безпека і Україна : навч. посіб. Ужгород : Ліра, 2008. 222 с.

2) Абрамов В., Ситник Г., Смолянюк В. Глобальна та національна безпека : підручник. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.

3) Conca K. An unfinished foundation: The United Nations and global environmental governance. 2015. 301 p.

4) Коломієць О. Особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації : автореф. Дисертація. Одеса, 2015. 36 с.

5) DooleyW.J.Theworldstate:Anecessary conditionforworldpeace:Thesis.1965. 171 p. URL: http://hdl.handle.net/10393/10645 (date of access: 18.01.2023).

6) Варивода О. Ключові підходи та напрями реформування ради безпеки ООН на сучасному етапі. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 303–309.

7) Ломовських Л., Терещенко С. Міжнародні економічні відносини та національна економічна діяльність: сучасний стан, проблеми та тенденції розвитку : монографія. Полтава : ПП «Астрая», 2021. 147 с.

8) Мицик В., Горовенко С. Участь україни у створенні нової архітектури регіональної безпеки у сфері захисту прав людини. *Міжнародні відносини*. 2021. Т. 2, № 54. С. 77–84.

9) Bertelsmann Foundation. A Global Security Threat: Climate Change, 2022. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=IjKvEgoFlGE (date of access: 18.01.2023).

10) Bossuat A. Provable security of real world protocols : Electronic Thesis or Dissertation. 2020. URL: http://www.theses.fr/2020REN1S101(date of access: 18.01.2023).

11) Кононенко, Резнікова К. Сучасна архітектура загальноєвропейської безпеки: тенденції, виклики та перспективи. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2011. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bez-

peka/suchasna-arkhitektura-zagalnoev-ropeyskoi-bezpeki-tendencii-vikliki (дата звернення: 03.01.2023).

12) Holliday C. E. Threat assessment in the new world order : URL: http://hdl.handle.net/1853/30294(date of access: 18.01.2023). 2022. YouTube. of access: Thesis. 1992. Council on Foreign Relations. Paul C. Warnke Lecture on International Security With Wendy R. Sherman, 2018. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=gmCczOGDPAo (date of access: 18.01.2023).

13) DW News. Russia and the challenges for security in Europe | World Economic Forum 2022, URL: https://www.youtube.com/watch?v=7AehVXIvW0w(date 18.01.2023).

14) Kiel D. Russia in Word and Deed: An Analysis of Russian Foreign Security Policy in the 21st Century : text. 2012. URL: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1339516106 (date of access: 18.01.2023).

SUMMARY

In this article, the authors analyse the current global security architecture (as well as its future implementations), considering the following factors: fundamental threats to global peace and security, basic actors in the international arena, the effect of international intergovernmental organisations and their activity and the impact of international law on the development of objective security initiatives, economic obstacles and opportunities, as well as the influence of russian-ukrainian war. All those aspects were researched by the author with the subsequent description of their usage as factual reform projects. This research may favour the correct assessment of international peace and security ensuring perspective and finding relevant instruments to solve this problem nowadays. Also, our proposed model of a new system of world security includes the most pressing aspects of the development of this sphere in the current conditions.

Keywords: architecture of world security, globalization, economy, security threats, security guarantees, national security, UN, threat assessment.

ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНО-ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

БЕЛІЧЕНКО Олександра Валентинівна - доктор філософії за спец. 081 Право, асистент кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9423-0488

УДК 340.116:316.42

DOI 10.32782/EP.2023.3.20

Стаття присвячена визначенню сучасного розуміння понятійно-категоріального апарату у сфері глобалізації через аналіз лінгвістичного, історичного та концептуального розуміння.

Зокрема зазначено вагомість понятійно-категоріального апарату для правової науки. На думку автора, весь спектр понятійно-категоріального апарату національного права слід розмежувати у дві групи. До першої належать усталені поняття, що ввійшли широко в нормативно-правову систему та легко тлумачаться не тільки фахівцями у галузі права, але й громадянами з пересічною правосвідомістю. До другої групи належать новітні поняття, виникнення яких пов'язано зі зміною соціальної реальності. З'являються та трансформуються суспільні відносини, тому існує ціла низка новітніх понять та термінів, які потребують додаткового аналізу.

Семантичне тлумачення поняття «глобалізація» вказує на його широку затребуваність в планетарному масштабі. В контексті історичної ретроспективи поняття «глобалізаційний» виникло раніше, ніж сформувалося його реальне розуміння, та застосовувалося як синонім поняття «загальний», «всесвітній».

Суттєвий розвиток понятійно-категоріального апарату почався з розвитком наукового розуміння та намаганнями імплементувати невизначені трансформації суспільного життя в сталу доктрину окремих наук. Розвиток глобалістики як окремої науки трансформував розуміння глобалізації у всеохоплюючий визначальний процес сучасності. Правова глобалістика як наука розвинулась під впливом загального спрямування глобалістики в межах окремих наук.

На сучасному етапі розвитку розуміння глобалізації відбувається унормування понятійно-категоріального апарату без «ейфорійного» захоплення науковим предметом дослідження та зведення його до процесу уніфікації та інтеграції в окремих сферах суспільного життя.

Новітня парадигма правової термінології у сфері глобалізації потребує узгодженого термінопоняття, що ґрунтується на наступних позиціях: інтелектуальність дефініціювання, відносність, структурність, варіативність.

Ключові слова: глобалізація, правова глобалістика, понятійно-категоріальний апарат, теорія держави і права, дефініція.

Постановка проблеми

Понятійно-категоріальний апарат становить основу теорії держави і права, а остання як методологічна дисципліна є базисом всього правознавства. Лінгвістичне вираження поняття не тільки формує мову права, але й створює плацдарм для правотворчої діяльності. Від ефективного понятійно-категоріального апарату залежить й правотлумачна сфера в державі, оскільки розуміння норм права є необхідним елементом їх дотримання.

Погоджуємося з І. Онищуком в тому, що «функція техніки юридичного письма виявляється в такому вигляді юридичної практики, як правотворчість. У результаті вдосконалення техніки юридичного письма

масив позитивного права втрачає стихійний характер і стає вираженням певної заздалегідь осмисленої структури, підпорядкованої логіці внутрішньої будови. Юридичний текст – письмовий носій юридичної інформації та одна з найважливіших життєвих форм виразу права. Незважаючи на наявні суперечності в поглядах вчених-лінгвістів та юристів, більшість погоджується в тому, що будь-який текст має лексичну (мовну), логічну і граматичну основи, організовані певним чином письмово з метою передачі інформації. Тому немає сумніву, що юридичні тексти, незалежно від їх функціонального призначення і прагматичної ролі, мають такі ж основи» [1, с.92].

Весь спектр понятійно-категоріального апарату національного права слід розмежувати у дві групи. До першої належать усталені поняття, що ввійшли широко в нормативно-правову систему та легко тлумачаться не тільки фахівцями у галузі права, але й громадянами з пересічною правосвідомістю.

Поряд з цим, право увесь час оновлюється. Це пов'язано зі зміною соціальної реальності, з'являються та трансформуються суспільні відносини, тому існує ціла низка новітніх понять та термінів, які потребують додаткового аналізу. Для прикладу, військово-політичні умови, в яких перебуває нині наша держава, у широкий вжиток вводять такі термінопоняття як «мобілізація», «комбатант», «регулярні війська» тощо. Розвиток технологій та інформаційних засобів зумовлює формування цілої галузі права – «ІТ право», де термінопоняття, що потребують додаткового тлумачення, мають дуже широкий аспект вживання: від найпростішого «електронне урядування» до професійного «фільтрація», «авторизація», «фешінговий сайт», «технологія блокчейн» тощо.

Тому визначаємо вагомою роль фахівців у галузі теоретичної юриспруденції для виведення належного розуміння термінопоняття.

В межах цієї наукової статті зупинимося на понятті «глобалізація». Це зумовлено тим, що воно отримало широке використання у правовій та суміжних сферах, проте кінцевого, усталеного розуміння немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми інтеграції національних систем у світовий простір є провідними й актуальними напрямами сучасної науки. Аналізу різних аспектів глобалізаційних процесів присвятили роботи О. Білорус і В. Власов, Е. Гідденс, Е. Макгрю, В. Новицький, К. Поланьї, Дж. Сакс, І. Фішер, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон, П. Хірст та інші.

Останнім часом активізувались дослідження у царині правової глобалістики. Представниками цього напряму науки виступають Н.Бортник, О. Дякович, І. Жаровська, Н. Ортинська, Р. Матяшовська та інші. При цьому у сучасній науці відсутня єдина синтетична глобалістична концепція щодо теоретико-правового обґрунтування понять та чинників, що призводить до дисбалансу розвитку правової науки.

Метою статті є визначення сучасного розуміння понятійно-категоріального апарату у сфері глобалізації через аналіз лінгвістичного, історичного та концептуального розуміння.

Виклад основних положень

На сьогодні відсутній єдиний понятійно-категоріальний апарат щодо розуміння «глобалізації», поряд з цим в правовій доктрині цей термін використовується доволі часто. Розуміння сучасного трансформаційного процесу залежить від того, яким буде обрано визначальний термін. Тому дослідження глобалізації має включати уважний і критичний аналіз самого терміну. Плутана або оманлива основна концепція компрометує загальне розуміння проблеми.

Уявлення про глобалізацію захопили багато інтелектуальних досліджень протягом останніх десятиліть. В академічних і непрофесійних колах багато хто дотримується думки, що ця концепція може стати аналітичною опорою для розуміння соціальних змін у сучасному світі. Звісно, «глобалізація» – не єдина точка входу для такого дослідження, але вона є відправною точкою для опису суспільних перетворень та основою для правових процесів майбутнього.

Звернемося до історичної оцінки. Хоча термін «глобалізація» не був придуманий до другої половини двадцятого століття, він має більш тривалий родовід. В англійській мові іменник globe став позначати значення «планета» кілька сотень років тому, коли було встановлено, що Земля кругла. Прикметник «глобальний» почав позначати «світовий масштаб» наприкінці XIX ст. і замінив попереднє значення «сферичний». Дієслово «глобалізувати» з'явилося в 1940-х разом зі словом «глобалізм». «Глобалізація» вперше увійшла до словника американсько-англійського у 1961 році. Поняття «глобальності» як умови суспільного життя почало застосовуватися нещодавно [2, с.6].

Зміни в міжнародному праві, економіці та швидкий розвиток технологічних аспектів спричинили нагальну потребу переходу від модного слова до вузької концепції.

Протягом останніх кількох десятиліть глобалізація також поширилася в інших мовах, окрім англійської: quanqiuhua китайською, mondialisation французькою, globalización іспанською, globalisaatio у фінській, bishwavyapikaran непальською, luan bo'ot тиморською тощо. Серед основних світових мов, лише суахілі ще не набули єдиного поняття глобалізації, і це скоріше виняток, ніж правило.

Сьогодні концепція глобалізації розгортається в різних дисциплінах, у всьому світі, через розвиток теоретичних підходів і в усьому політичному спектрі. Представники наукової спільноти з часів міленіуму заявляли, що глобалізація – це «кліше дня». На проблемі зосередилася вся світова спільнота та почала розвиватися наука «глобалістика», що аналізувала процеси в контексті змінних детермінант.

Згодом, глобалістика як наука знаходить свій праксіологічний аспект в різних сферах наукових знань, формуючи комплементарні знання в різних галузях, якщо говорити про юриспруденцію, то тут останнім часом чітко прослідковується затребуваність правової глобалістики як оновленої системи правової інформації.

Тут слід погодитися з І.Жаровською та О. Дякович в тому, що «розвиток правової глобалістики зумовлюватиме такі процеси: оновлення системи права та системи законодавства через можливості адекватного поєднання імплементованих міжнародних і глобальних ціннісних правил поведінки й національно-ментальних правових субстанцій; формування державної політики та визначення зі стратегією розвитку державно-правових парадигм; орієнтацію правової сфери в новітніх тенденціях та інноваційних механізмах; позитивний вплив на громадянське суспільство й правову свідомість, освітню та інформаційну сферу; потенційну можливість відмежувати державу від негативних наслідків глобалізації та глобальних проблем шляхом реалізації превентивних заходів; посилення активності міжнародної співпраці в усіх сферах народного господарства й культури» [3, с.12].

Слід звернути увагу, що більшість наукових досліджень методологічно розширюють значення предмету дослідження. Тут не сталося винятку, деякі теоретики навіть представили глобалізацію як центральну точку для альтернативної парадигми соціального дослідження [4].

В сучасному розвитку соціально-правової реальності не спостерігається особливого «захоплення» науковцями тематики глобалізації, у всякому разі вони не ставлять її в основу будь-якого явища, що існує в державі чи соціумі. J.E. Stiglitz вказує, що «глобалізація була перепродана». Науковець пояснює це тим, що «політики та деякі економісти помилково стверджували, що торговельні угоди базуються на створенні робочих місць. Приріст ВВП або зростання були переоцінені, а витрати, включно з несприятливими наслідками розподілу, були недооцінені. Ці перепродажі мали важливі політичні наслідки, включаючи підрив довіри до еліт, які виступали за глобалізацію. Невдачі глобалізації та хибна реакція на неї надали багато уроків: про важливість науки та навчання в суспільстві, важливість спільного прийняття фактів, небезпечні наслідки навмисного дезінформування громадськості та безглуздя ігнорування наслідків розподілу економічних сил лише тому, що вони можуть призвести до зростання. Після каталогізації невдач глобалізації слід повернути політику на кращий шлях [5].

Тому новітня парадигма правової термінології потребує узгодженого термінопоняття, що ґрунтується на наступних позиціях.

По-перше, визначення – це більше, ніж лексикографічна розвага, і, навпаки, має ключ до розв'язання інтелектуальних та політичних цілей та наслідків. Інтелектуальне визначення має прокласти шлях до прозріння. Щоб бути максимально корисним, таке нове поняття, як глобалізація, повинно бути визначено таким чином, щоб відкривати нове розуміння. Воно не повинно просто повторювати те, що вже є відомим. З правової точки зору, визначення ключової ідеї має сприяти цінностям та інтересам, які закладені в юридичній політиці держави. Жодна концептуалізація не є політично нейтральною. Тому потрібно ретельно розмірковувати про норми та відносини влади, які відображає будь-яке визначення.

По-друге, кожне визначення є відносним. Кожне розуміння ключового поняття відображає історичний момент, культурне середовище, географічне розташування, соціальний статус, індивідуальність особистості. Дійсно, якщо не в цілому, то в деталях кожен опис ідеї є унікальним. Кожна людина розвиває концепцію, яка відповідає досвіду та прагненням. Немає загальновизнаного визначення, яке було б універсальним. Вимагати від усіх відповідати одній точці зору – означало б вимагати від багатьох людей відмовитися від себе. Мета визначення полягає не в тому, щоб знайти одне розуміння – це забезпечує загальне визнання, але щоб створити розуміння, яке можна ефективно трансформувати до окремого тлумачення.

По-третє, жодне визначення не є остаточним. Визначення основних понять необхідні для надання ясності, цілеспрямованості і внутрішньої послідовності аргументів. Однак пізнання – це постійний винахідницький процес. Кожне визначення є умовним і підлягає переоцінці. Дефініція перебуває в русі і не є сталою константою.

По-четверте, варіативність визначення означає, що кожне формулювання має бути максимально чітким, точним, послідовним. Правильне визначення легко фіксує і передає розуміння. Дефініція повинна чітко висвітлювати проблему, про яку йдеться та бути послідовною, оскільки необхідним є зв'язок між всіма ознаками, елементами, характеристиками дефініційного поняття. Як визначають закордонні науковці, «жодне визначення повністю не відповідає цим критеріям, але важливо прагнути до ідеалу» [2, с.17].

Висновок

Семантичне тлумачення поняття «глобалізація» вказує на його широку затребуваність в планетарному масштабі. В контексті історичної ретроспективи поняття «глобалізаційний» виникло раніше, ніж сформувалося його реальне розуміння, та застосовувалося як синонім поняття «загальний», «всесвітній».

Суттєвий розвиток понятійно-категоріального апарату почався з розвитком наукового розуміння та намаганнями імплементувати невизначені трансформації суспільного життя в сталу доктрину окремих наук. Розвиток глобалістики як окремої науки трансформував розуміння глобалізації у всеохоплюючий визначальний процес сучасності. Правова глобалістика як наука розвинулась під впливом загального спрямування глобалістики в межах окремих наук.

На сучасному етапі розвитку розуміння глобалізації відбувається унормування понятійно-категоріального апарату без «ейфорійного» захоплення науковим предметом дослідження та зведення його до процесу уніфікації та інтеграції в окремих сферах суспільного життя.

Література

1. Онищук І. Техніка юридичного письма: понятійно-категоріальний апарат. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 87-94.

2. Aart Scholte J. What Is Globalization? The Definitional Issue – Again URL: http://hdl.handle.net/11375/28093

3. Жаровська І. М., Дякович О. В. Правова глобалістика: до постановки проблеми. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 3. С. 7-13.

4. Mittelman J.H. Globalization: An Ascendant Paradigm? *International Studies Perspectives*, 2002. vol. 3, no. 1, pp. 1-14.

5. Stiglitz J.E. The overselling of globalization. Bus Econ 2017. Vol. 52, P. 129–137. URL: https://doi.org/10.1057/s11369-017-0047-z

PROBLEMS OF THE TERM-CONCEPTUAL APPARATUS OF LEGAL GLOBALIZATION

The article is devoted to the definition of the modern understanding of the conceptual and categorical apparatus in the sphere of globalization through the analysis of linguistic, historical and conceptual understanding.

In particular, the importance of the conceptual and categorical apparatus for legal science is indicated. According to the author, the entire spectrum of the conceptual and categorical apparatus of national law should be divided into two groups. The first includes established concepts that have entered widely into the regulatory legal system and are easily interpreted not only by specialists in the field of law, but also by citizens with average legal awareness. The second group includes the latest concepts, the emergence of which is connected with a change in social reality. Social relations appear and transform, therefore there is a whole series of new concepts and terms that require additional analysis.

The semantic interpretation of the term «globalization» indicates its widespread demand on a planetary scale. In the context of a historical retrospective, the concept of «globalization» arose before its real understanding was formed, and was used as a synonym for the concepts of «general», «universal».

The significant development of the conceptual and categorical apparatus began with the development of scientific understanding and efforts to implement uncertain transformations of social life into a stable doctrine of individual sciences. The development of global studies as a separate science transformed the understanding of globalization as an all-encompassing defining process of modernity. Legal globalism as a science developed under the influence of the general direction of globalism within the limits of individual sciences.

At the current stage of the development of the understanding of globalization, the conceptual-categorical apparatus is being normalized without a «euphoric» fascination with the scientific subject of research and reducing it to the process of unification and integration in certain spheres of social life.

The newest paradigm of legal terminology in the field of globalization requires a consistent term concept based on the following positions: intellectuality of definition, relativity, structurality, variability.

Keywords: globalization, legal globalism, conceptual and categorical apparatus, theory of state and law, definition.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАОХОЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: http://orcid.org/0000-0001-8367-2504

РУСЕЦЬКИЙ Анатолій Анатолійович - доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ННЦ ІСЕ

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2234-4392

УДК 342.95

DOI 10.32782/EP.2023.3.21

У статті зазначено, що заохоченнями службової діяльності державних службовців є сформовані на рівні нормативно-правового регулювання, інституційного забезпечення, морально-етичних цінностей та загальної культури суспільства інструменти впливу на державних службовців, їх свідомість, самовизначення, на їх особисту систему життєвих пріоритетів з метою стимулювання їх професійної діяльності з виконання функцій держави. При цьому наголошено на необхідності розуміння категорії «стимулювання» не лише крізь призму утилітарних цінностей, але й духовних (естетичних, наукових, творчих).

Наголошено, що система морального стимулювання є значно ширшою за подяки, грамоти, нагрудні знаки, охоплюючи поряд із стимулами, що виражають приналежність особи до певної знаної та шанованої у суспільстві спільноти, також і ті стимули, що характеризують особу як виняткового, унікального носія властивої лише їй одній здатності (уміння). Зроблено акцент на необхідності розуміння творчого, нелінійного підходу до сутності стимулювання, а також до його індивідуалізації. Так, процес заохочення службової діяльності державних службовців багато в чому заснований на розумінні багатогранності особистості та її внутрішнього світу, що знаходить свій вияв у системі відповідних особливостей.

Водночас на основі актуальних соціально-економічних, політичних, безпекових реалій сформовано особливості процесу заохочення службової діяльності державних службовців, а саме тісний взаємозв'язок із довірою населення; мета заохочення – формування професійної суб'єктності державного службовця; постійний характер; орієнтація на досягнення меритократії.

Задля більш глибокого та комплексного осмислення вищевказаних особливостей у їх динамічному русі виокремлено перспективні напрямки розвитку заохочень службової діяльності державних службовців, до яких віднесено впровадження мотиваційного моніторингу; залучення державних службовців до наукової діяльності; формування довіри населення до органів державної влади; впровадження цифрових інструментів задля забезпечення побудови справедливої системи заохочень.

Ключові слова: заохочення, мотивація, стимулювання, службова діяльність, державні службовці, особливості, напрямки розвитку.

Постановка проблеми

Шляхи та напрямки подальшого реформування системи управління сферою державної служби в Україні передбачають подальшу інтеграцію національної моделі державної служби та механізмів управління у цій сфері до стандартів єдиного адміністративного простору в рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1, с. 366]. І. В. Арістова, Н. Ю. Цибуль-

ник, В. В. Горбонос, С. М. Мельник зазначають, що як представники влади державні службовці зобов'язані мати прозорий, зрозумілий і недвозначний статус у суспільстві. Крім іншого, вони повинні дотримуватися у своїй безпосередній діяльності всіх необхідних норм і принципів національного та міжнародного права, адже професійна якість їхньої роботи завжди буде сприйматися як своєрідне зовнішнє обличчя суспільства [2, с. 2]. І задля того, щоб державні службовці були мотивовані на високі професійні показники та невпинний розвиток на рівні держави має бути закладена та підтримувана як надійна основа система заохочень службової діяльності державних службовців.

Стан дослідження теми

Окремі питання службової діяльності державних службовців розглядали у своїх наукових розробках В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, С. М. Гусаров, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, О. Ю. Синявська, О. Г. Стрельченко, Є. Є. Чернецький та інші дослідники. Водночас навіть в умовах значного наукового інтересу до питань окремих аспектів службової діяльності державних службовців, питання сутності та актуальних особливостей заохочень все ще потребує свіжих, інноваційних та прогресивних поглядів.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити поняття та особливості заохочення службової діяльності державних службовців. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність заохочення службової діяльності державних службовців; розкрити на основі актуальних соціально-економічних, політичних, безпекових реалій особливості процесу заохочення; виокремити перспективні напрямки їх розвитку.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому втілене авторське бачення сутності заохочення службової діяльності державних службовців та системи морального стимулювання, сформовано новітній погляд на особливості та напрямки розвитку системи заохочень державних службовців.

Виклад основного матеріалу

На початку нашого дослідження з'ясуємо сутність заохочення службової діяльності державних службовців, звернувшись до довідникової літератури та поглядів провідних дослідників у галузі.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови В. Бусела заохочення має декілька визначень: 1) «те, що заохочує кого-небудь до чогось; нагорода, похвала»; 2) «спонукати кого-небудь до якоїсь дії певними засобами (переконуючи в чомусь, подаючи приклад, хвалячи, нагороджуючи і т. ін.)» [3, с. 1098].

Заохочення, на нашу думку, по суті зводиться до стимулювання. Водночас, як стверджує К. Л. Бугайчук, мотивація відрізняється від стимулювання індивідуальністю та позитивністю свого характеру, а також спрямованістю на самосвідомість особи. У свою чергу метою стимулювання є підтримка та удосконалення управлінських процесів, воно розповсюджується на велике коло суб'єктів управлінських відносин та не залежить від задоволення конкретною особою своїх потреб [4, с. 26].

О. Федоренко, В. Доценко, О. Петрук, В. Бедан, А. Віхтюк, О. Кудерміна, С. Ізбаш стверджують, що мотивацією професійної діяльності службовців є високий заробіток і матеріальна винагорода, різноманітність, можливість навчитися новому, ставити сміливі, складні цілі та досягати їх, бажання робити все самостійно, цікаво, суспільно корисний характер праці. Зокрема, як наголошують науковці, працівників поліції мотивує насамперед цікава, суспільно корисна робота, по-друге, організованість, передбачуваність, зворотний зв'язок, інформація, яка дозволяє оцінити результати роботи. Крім того, працівників поліції мотивують високі заробітки та необхідність ставити сміливі, складні цілі та досягати їх у змагальному процесі [5, с. 627-628].

Водночас під заохоченнями службової діяльності державних службовців ми розуміємо сформовані на рівні нормативно-правового регулювання, інституційного забез-

печення, морально-етичних цінностей та загальної культури суспільства інструменти впливу на державних службовців, їх свідомість, самовизначення, на їх особисту систему життєвих пріоритетів з метою стимулювання їх професійної діяльності з виконання функцій держави. При цьому ми розуміємо категорію «стимулювання» не лише крізь призму утилітарних цінностей, але й духовних (естетичних, наукових, творчих).

На наше глибоке переконання, система морального стимулювання є значно ширшою за подяки, грамоти, нагрудні знаки, охоплюючи поряд із стимулами, що виражають приналежність особи до певної знаної та шанованої у суспільстві спільноти, також і ті стимули, що характеризують особу як виняткового, унікального носія властивої лише їй одній здатності (уміння). У цьому контексті ми підходимо до розуміння творчого, нелінійного підходу до сутності стимулювання, а також до його індивідуалізації. Не випадково американський лікар та письменник Діпак Чопра зазначає, що «у кожному з нас є те, чого немає в інших. Ви можете робити те, що не може інший. Шукайте це в собі, знаходьте, бережіть і розвивайте» [6].

Процес заохочення службової діяльності державних службовців багато в чому заснований на розумінні багатогранності особистості та її внутрішнього світу, що знаходить свій вияв у системі відповідних особливостей.

Ю. Мацегора, О. Колесніченко, І. Приходько, С. Ізбаш, В. Панок, К. Марущенко, Ю. Румянцев, Н. Милорадова, М. Кузнєцов, І. Сохан у своєму дослідженні виділяють специфічні особливості мотивації військовослужбовців до виконання поставлених завдань з точки зору психології, зокрема прагнення «почивати на лаврах» застійного типу; прагнення відчувати себе складовою певної групи просоціального типу, для якого велике значення мали професія, оточення, друзі; схильність до маніпулювання з метою отримання доступу до бажаних аспектів професійної діяльності авантюрного типу; відсутність щирого інтересу до військової професії дефіцитного типу; ставлення до професії як до свого роду засобу задоволення потреб свого емоційного життя залежного типу [7, с. 706].

Водночас на основі актуальних соціально-економічних, політичних, безпекових реалій нами сформовані особливості процесу заохочення службової діяльності державних службовців, які ми спробували окреслити в межах даного дослідження.

1. Тісний взаємозв'язок із довірою населення. Так, А. М. Клочко, В. О. Собина, К. М. Христенко, досліджуючи проблемні питання мотивації персоналу в органах Національної поліції, зазначають, що на мотивування поліцейських впливає і ставлення суспільства до Національної поліції, повага та авторитет професії поліцейського у суспільстві [8, с. 272].

2. Мета заохочення – формування професійної суб'єктності державного службовця. Під останньою В. О. Тюріна розуміє цілісне інтегративне утворення, що має власну структуру, яка зумовлена змістом і специфікою професійної діяльності, а також суб'єктним ставленням, суб'єктною позицією й активністю конкретного офіцера [9, с. 5].

3. Постійний характер. Як зазначають румунські дослідники L. Suciu, I. Lazar, V. Veres, державні службовці є посередником між громадянами та державними установами. Вони повинні мати постійну мотивацію та здатність виконувати свої обов'язки за найвищими стандартами якості. Забезпечення кар'єрного зростання, на глибоке переконання науковців, є основним чинником, який допомагає утримувати найкращих працівників протягом тривалого часу у системі державного управління [10, с. 404].

4. Орієнтація на досягнення меритократії. Індонезійські автори T. Sudrajat, S. Kunarti, S. Hartini зазначають, що одним із головних питань у державній політиці є забезпечення меритократії, тобто просування по службі на основі розстановки державних службовців у системі заслуг, зокрема залежно від того, наскільки кваліфікація, компетентність і продуктивність відповідають займаній посаді [11, с. 128].

Задля більш глибокого та комплексного осмислення вищевказаних особливостей у їх динамічному русі вважаємо доречним

виокремити також перспективні напрямки розвитку заохочень службової діяльності державних службовців.

1. До першого перспективного напрямку розвитку ми відносимо впровадження мотиваційного моніторингу. О. А. Лук'янихіна, В. О. Лук'янихін, І. В. Колесник, К. О. Хамлика вважають, що останній має бути спрямований на виявлення ставлення держслужбовців до мотиваційних чинників матеріального та нематеріального характеру, а також рівня задоволеності роботою шляхом систематичного тестування працівників. Науковці наголошують на доцільності пошуку та побудови власної системи методів мотивації і стимулювання працівників до підвищення рівня професійної компетентності, яка повинна реалізовувати індивідуальні мотиваційні профілі кожного конкретного держслужбовця [12, с. 46].

2. Залучення державних службовців до наукової діяльності. Адже прагнення бути почутим, потрібним повною мірою знаходить своє втілення у науковій царині. Так, Н. П. Волкова зауважує, що активне залучення студентів до науково-дослідної роботи (починаючи з першого курсу) здійснюється з метою підвищення якості підготовки спеціалістів, їхньої конкурентоспроможності на ринку праці, розвитку творчих здібностей викладачів і студентів [13]. Водночас даний напрямок потребує надійної організаційно-управлінської основи на рівні створення окремих науково-дослідних центрів органів державної влади, до діяльності яких також можливо залучати також і здобувачів вищої освіти.

3. Формування довіри населення до органів державної влади. З огляду на це, раніше згадані нами А. М. Клочко, В. О. Собина, К. М. Христенко необхідним кроком у контексті аналізу поліцейської діяльності вважають висвітлення у ЗМІ більшої кількості соціальної реклами щодо служби в Національній поліції, виготовлення та поширення в публічних місцях інформаційних листівок, проведення спільних заходів за участю поліції та громадськості [8, с. 272].

4. Впровадження цифрових інструментів задля забезпечення побудови справедливої системи заохочень. В. Вовк, А. Денисова, К. Рудой, Т. Кириченко зазначають, що цифровізація дозволяє уникнути витрат і масштабувати діяльність в короткостроковій перспективі завдяки ІТ-платформам. Цифрові платформи надають доступ до Інтернету мільйонам користувачів, що дозволяє збирати, узагальнювати та аналізувати дані про їхні пріоритети, споживчі вподобання [14, с. 9]. Подібно до цього важливим є створення цифрових профілів державних службовців та надання можливості модифікації даних профілів відповідно до рівня професійної компетентності та наявних заслуг конкретного державного службовця.

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що під заохоченнями службової діяльності державних службовців ми розуміємо сформовані на рівні нормативно-правового регулювання, інституційного забезпечення, морально-етичних цінностей та загальної культури суспільства інструменти впливу на державних службовців, їх свідомість, самовизначення, на їх особисту систему життєвих пріоритетів з метою стимулювання їх професійної діяльності з виконання функцій держави. При цьому наголошено на необхідності розуміння категорії «стимулювання» не лише крізь призму утилітарних цінностей, але й духовних (естетичних, наукових, творчих).

Система морального стимулювання є значно ширшою за подяки, грамоти, нагрудні знаки, охоплюючи поряд із стимулами, що виражають приналежність особи до певної знаної та шанованої у суспільстві спільноти, також і ті стимули, що характеризують особу як виняткового, унікального носія властивої лише їй одній здатності (уміння). Зроблено акцент на необхідності розуміння творчого, нелінійного підходу до сутності стимулювання, а також до його індивідуалізації. Так, процес заохочення службової діяльності державних службовців багато в чому заснований на розумінні багатогранності особистості та її внутрішнього світу, що знаходить свій вияв у системі відповідних особливостей.

Водночас на основі актуальних соціально-економічних, політичних, безпекових реалій були сформовані особливості процесу заохочення службової діяльності державних службовців, а саме тісний взаємозв'язок із довірою населення; мета заохочення – формування професійної суб'єктності державного службовця; постійний характер; орієнтація на досягнення меритократії.

Задля більш глибокого та комплексного осмислення вищевказаних особливостей у їх динамічному русі виокремлено перспективні напрямки розвитку заохочень службової діяльності державних службовців, до яких віднесено впровадження мотиваційного моніторингу; залучення державних службовців до наукової діяльності; формування довіри населення до органів державної влади; впровадження цифрових інструментів задля забезпечення побудови справедливої системи заохочень.

Перспективним напрямком подальших досліджень визначено подальше наукове осмислення сутності системи заохочень службової діяльності державних службовців з урахуванням окреслених нами особливостей в контексті виокремлених напрямків удосконалення. Окремо наголошуємо на необхідності проведення міждисциплінарних круглих столів та конференцій, присвячених даній тематиці, а також впровадженню досвіду провідних вітчизняних та світових компаній та державних інституцій у методичних рекомендаціях, монографіях, посібниках.

Література

1. Bezpalova O., Sotskyi A., Shkolyk A., Shcherbyna V., Shevchenko T. Legal and educational areas of improving civil service management systems in Ukraine and Poland. *Cuestiones Políticas*. 2021. № 39 (71). P. 366-377. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.19.

2. Aristova I. V., Tsybulnyk N. Y., Horbonos V. V. Melnyk S. M. An outlook on current legal status of the employees as the representatives of public authorities. *DIXI*. 2021. № 23 (2). DOI: https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.03.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170000 слів / за ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1426 с.

4. Бугайчук К. Л. Зміст та значення мотивації в процесі публічного адміністрування в органах Національної поліції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1. Т. 4. С. 22-27.

5. Fedorenko O., Dotsenko V., Petruk O., Bedan V., Vikhtiuk A., Kudermina O., Izbash S. Research of the motivational component of professional activity of employees of the security and defense sector. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2021. № 10. P. 620-629. DOI: https://doi.org/10.6000/1929-4409.2021.10.72.

6. Київський Пиріг. Щасливе та здорове життя: сайт. URL: https://pyrogiv.kiev.ua/shho-take-priznachennya-lyudini-v-zhitti/.

7. Matsegora Y., Kolesnichenko O., Prykhodko I., Izbash S., Panok V., Marushchenko K., Rumiantsev Yu., Miloradova N., Kuznietsov M., Sohan I. Typology and structure of servicemen motivation. *Romanian journal of military medicine*. 2022. № 125 (4). P. 693-707. DOI: https://doi.org/10.55453/rjmm.2022.125.4.22.

8. Клочко А. М., Собина В. О., Христенко К. М. Проблемні питання мотивації персоналу в органах Національної поліції. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2018. Вип. 9. С. 266-273.

9. Тюріна В. О. Мотивація успіху і мотивація уникання невдач як фактор формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів поліції на адаптивних засадах. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка»*. 2020. Вип. 9 (17). 2020. Вип. 9 (17). DOI: https://doi.org/10.33296/2707-0255-9(17)-05.

10. Suciu L., Lazar I., Veres V. The importance of promotion in the civil servants career development. *Crises After The Crisis: Inquiries From a National, European and Global Perspective*. 2011. Vol. 2. P. 404-410.

11. Sudrajat T., Kunarti S., Hartini S. Promotion Policy of Civil Servant Based on Meritrocracy Principle in Local Government of Indonesia // 5th International Conference on Community Development (AMCA). Quezon

City, 19-20 July 2018. Quezon City: Univ Philippines. P. 128-131.

12. Лук'янихіна О. А., Лук'янихін В. О., Колесник І. В., Хамлика К. О. Стимулювання персоналу Державної служби України з питань праці до впровадження міжнародного досвіду в управлінні охороною праці. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 42-48.

13. Волкова Н. П. Засоби стимулювання та мотивації творчої діяльності студентів. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Дніпро, 2017. № 1 (13). С. 161–169.

14. Vovk V., Denysova A., Rudoi K., Kyrychenko T. Management and legal aspects of the symbiosis of banking institutions and fintech companies in the credit services market in the context of digitization. *Estudios de Economia Aplicada*. 2021. № 39 (7). DOI: https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.5013.

THE CONCEPT AND FEATURES OF ENCOURAGING THE OFFICIAL ACTIVITY OF CIVIL SERVANTS

It is stated in the article that incentives for the official activity of civil servants are instruments of influence on civil servants, their consciousness, self-determination, on their personal system of life priorities formed at the level of regulatory and legal regulation, institutional support, moral and ethical values and the general culture of society in order to stimulate their professional activities in the performance of state functions. At the same time, it is emphasized the need to understand the category of «stimulation» not only through the prism of utilitarian values, but also spiritual (aesthetic, scientific, creative).

It is emphasized that the system of moral stimulation is much broader than thanks, certificates, and badges, including, along with incentives that express a person's belonging to a certain community known and respected in society, as well as those incentives that characterize a person as an exclusive, unique carrier of only she has one ability (skill). Emphasis is placed on the need to understand a creative, non-linear approach to the essence of stimulation, as well as to its individualization. Thus, the process of encouraging the official activity of civil servants is largely based on the understanding of the multifaceted personality and its inner world, which finds its expression in the system of relevant features.

At the same time, on the basis of current socio-economic, political, and security realities, the peculiarities of the process of encouraging the official activity of civil servants were formed, namely, a close relationship with the trust of the population; the goal of encouragement is to form the professional subjectivity of a civil servant; permanent character; focus on achieving meritocracy.

For the sake of a deeper and more comprehensive understanding of the above-mentioned features in their dynamic movement, promising directions for the development of incentives for the official activities of civil servants, which include the implementation of motivational monitoring, have been identified; involvement of civil servants in scientific activities; formation of public trust in state authorities; introduction of digital tools to ensure the construction of a fair system of incentives.

Key words: encouragement, motivation, stimulation, official activity, civil servants, features, directions of development.

МЕДІАЦІЯ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ

ГОЦ-ЯКОВЛЄВА Ольга Василівна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О.І. Процевського Харківського національного педагогічного Університету імені Г.С. Сковороди
ORCID: 0000-0002-7217-7329
УДК 349.3
DOI 10.32782/EP.2023.3.22

У статті досліджено питання, пов'язані з наданням особам із сімейними обов'язками соціальної послуги медіації як одного з видів соціального захисту. Зазначено, що у випадку настання подій, які визнаються законодавством соціально значущими, з метою вирівнювання соціального положення цих осіб у порівнянні з іншими членами суспільства, соціальний захист може набувати різних форм – як матеріальної підтримки, так і соціальних послуг. Система соціальних послуг включає в себе, між іншим, і медіацію. Але, оскільки послуга закріплена у відповідному законодавстві набагато раніше, ніж з'явилося легальне визначення поняття медіації, це призвело до неузгодженості між нормами, які стосуються цієї послуги, але містяться в різних нормативних актах.

Метою даної статті є виокремлення з системи соціальних послуг та виявлення особливості надання такої соціальної послуги як медіація особам із сімейними обов'язками.

Зазначено, що останнім часом в нашій державі намітилася тенденція переходу від недієвої «радянської» моделі соціального захисту у формі грошових виплат, компенсацій та пільг (які підмінювали собою належний рівень заробітної плати і матеріального забезпечення) до більш сучасної – надання переваги соціальним послугам та соціальній роботі.

З'ясовано, що з прийняттям Закону України «Про медіацію» були внесені зміни до чинного Закону України «Про соціальні послуги», і тепер посередництво і медіація – це дві різні послуги (відповідно - п. 10 та п. 18 ч. 6 ст. 16 Закону), які проводяться поетапно (спочатку посередництво, потім медіація) і різними фахівцями - посередником та медіатором. Реалізація такої двохетапної процедури порушує право осіб одразу вибрати медіацію, адже медіатор, на відміну від посередника-психолога чи соціального працівника, є сертифікованим спеціалістом, звернення напряму до якого тягне за собою більш швидке та успішне вирішення конфліктів між сторонами. Викладені неузгодженості між нормативними актами потребують скорішого усунення, оскільки призводять до неякісного надання послуги медіації.

Виявлено також, що ще одним чинником, який впливає на якість даної соціальної послуги, є низький рівень обізнаності щодо медіації як серед населення, так і серед самих соціальних працівників та запропоновано шляхи виходу з такої ситуації.

Зроблено висновки, що незважаючи на значну кількість видів соціальних послуг, що надаються особам, які їх потребують, взагалі та особам із сімейними обов'язками зокрема, проблемою залишається їх якість. Закцентовано увагу на тому, що від якості наданих послуг, зокрема медіації як способу вирішення конфліктів, які виникають у осіб з сімейними обов'язками, залежить рівень конфліктності не тільки в сім'ях, а й у суспільстві в цілому.

Ключові слова: соціальний захист, особи з сімейними обов'язками, соціальна допомога, соціальна послуга, медіація, соціальна послуга посередництва (медіації), посередник, медіатор.

Постановка проблеми

Україна проголосила, що вона є соціальною державою, що, в свою чергу, реалізується через державну політику, направлену на підтримку певних категорій осіб, значну частку яких складають особи з сімейними обов'язками, у випадку настання подій, які визнаються законодавством соціально значущими, з метою вирівнювання соціального положення цих осіб у порівнянні з іншими членами суспільства. Підтримка держави може виражатися в різних формах – матеріальній та через систему надання соціальних послуг.

До переліку останніх ще у 2004 році додалися послуги з допомоги у врегулюванні конфлікту – посередництво (медіація), закріплені чинною тоді Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку» [1]. Але Закон України «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою, був прийнятий лише в 2021 році [2]. Це призвело до певної неузгодженості між деякими нормами, які регулюють надання послуги медіації та містяться в різних нормативних актах. Наслідком цього може бути зниження якості соціальних послуг, що надаються, бо вона залежить, передусім, від чіткого закріплення механізму їх надання в актах національного законодавства.

Розв'язання даної проблеми шляхом вдосконалення існуючої системи соціальних послуг в напрямку підвищення їх якості є актуальним для сучасної соціальної політики України, оскільки, перш за все, якісні соціальні послуги посилюють захист конституційних прав та свобод людини.

Аналіз останніх досліджень щодо даної тематики свідчить, що більшість їх присвячено різним аспектам зазначеної теми, а саме: висвітленню питань, пов'язаних з правом осіб з сімейними обов'язками на соціальний захист (окремі праці І. Вєтухової, Л. Кулачок, О. Москаленко, О. Ярошенка та інших науковців), розгляду правового регулювання медіації (наприклад, праці О. Іваненко, О. Середи, М. Шумило тощо). Але напрацювань щодо правового регулювання посередництва (медіації) як соціальної послуги у вітчизняній науці досить мало, не кажучи вже про дослідження надання такої послуги особам із сімейними обов'язками.

Вищезазначене свідчить про актуальність подальших наукових розробок у цій площині та дозволяє визначити *мету* статті: виокремити з системи соціальних послуг та виявити особливості надання такої соціальної послуги як медіація особам із сімейними обов'язками.

Виклад основного матеріалу

Наша держава твердо стала на шлях до євроінтеграції, що включає в себе, між іншим, приведення національного законодавства у відповідність із загальновизнаними міжнародними правовими стандартами щодо прав людини та запровадження в Україні передового досвіду інших держав у цій сфері.

Так, у Загальній декларації прав людини містяться положення, що виражають основні принципи міжнародного права соціального забезпечення, і між іншим наголошено, що «сім'я є природним, основоположним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави» [3]. Також рекомендації ООН направлені на розробку відповідної політики і законодавства, які сприятимуть укріпленню сім'ї та стануть пріоритетними напрямками діяльності національних урядів. Тож міжнародні норми ставлять на чільне місце інститут сім'ї та, зокрема, соціальний захист осіб із сімейними обов'язками (поняття «особи із сімейними обов'язками» з'явилось з прийняттям Конвенції МОП № 156 «Про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків та жінок: трудящі із сімейними обов'язками» та Рекомендації № 165 з аналогічною назвою й визначається як чоловіки і жінки, які мають сімейні обов'язки щодо дітей, які перебувають на їхньому утриманні, коли такі обов'язки обмежують їхні можливості підготовки, доступу, участі

чи просування в економічній діяльності, а також які мають зобов'язання щодо інших найближчих родичів-членів їхньої сім'ї, котрі дійсно потребують їхнього догляду чи допомоги, якщо такі обов'язки обмежують їхні можливості підготовки, доступу, участі чи просування в економічній діяльності [4; 5]). Україна ратифікувала цю Конвенцію (у 1999 році), таким чином взяла на себе зобов'язання імплементувати закріплені у ній стандарти у національне законодавство, що поступово і відбувається. Впроваджуючи заходи з соціального захисту осіб із сімейними обов'язками, держава розширює види соціальної допомоги таким особам. І слід зазначити, що останнім часом намітилася тенденція переходу від недієвої «радянської» моделі соціального захисту у формі грошових виплат, компенсацій та пільг (які підмінювали собою належний рівень заробітної плати і матеріального забезпечення) до більш сучасної – надання переваги соціальним послугам та соціальній роботі. Такі зміни задекларовані у Законі України «Про соціальні послуги» [6] та відмічаються дослідниками в цій сфері [7, с. 65; 8, с. 420].

Враховуючи ситуацію, яка склалася останніми роками в нашій країні (спочатку війна на сході, пандемія, а потім і повномасштабна агресія), приходиться констатувати високий рівень конфліктизації у суспільстві і, зокрема, в сім'ях. Одним із способів, що застосовується при вирішенні сімейних конфліктів в Україні, є медіація, яка, як вид соціальних послуг, закріплена в нашому законодавстві досить давно. І, до речі, зазначений цей вид послуг був як «посередництво (медіація)» (можливо через те, що сам термін «медіація» був ще незвичним для загалу, а «посередництво» – зрозуміле і відображає сутність медіації). Закріплена така «конструкція» була у вже згаданій Постанові Кабінету Міністрів України «Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку», у розробленому згодом профільним міністерством Державному стандарті (чинному і понині), який визначає «зміст, обсяги, умови та порядок надання соціальної послуги посередництва (медіації), показники її якості для суб'єктів різних форм власності та господарювання, що надають таку послугу» [9], у прийнятому у 2019 році Законі України «Про соціальні послуги» (у п. 10 ч. 6 ст. 16 посередництво (медіацію) включено до системи базових соціальних послуг) [10], а також у Класифікаторі соціальних послуг [11].

Однак, з прийняттям Закону України «Про медіацію» були внесені зміни до чинного Закону України «Про соціальні послуги», і тепер посередництво і медіація – це дві різні послуги (відповідно – п. 10 та п. 18 ч. 6 ст. 16 Закону). До того ж, звернувшись до Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації), ми бачимо, що, по-перше, визначення медіації неузгоджене з легальним визначенням цього терміну, закріпленим в Законі України «Про медіацію» («посередництво (медіація) – метод розв'язання конфліктів/спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту/спору намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника/медіатора досягти згоди для його розв'язання», в той час, як в законі вказано, що «медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» (п. 4. ч. 1 ст. 1) та що «медіатор – спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію» (п. 2 ч. 1 ст. 1)). По-друге, відповідно до Державного стандарту надання соціальної послуги включає в себе два етапи: «І етап – здійснення посередництва. Посередник, отримавши інформацію про випадок, встановлює зв'язок (контакт) зі сторонами та домовляється про індивідуальну зустріч. Посередник аналізує ситуацію, забезпечує умови для діалогу зі сторонами та підготовку до зустрічі. Посередник допомагає у врегулюванні конфлікту/спору (встановлює причини конфлікту/спору, опрацьовує шляхи та умови його розв'язання, сприяє його усуненню). Посередник за потреби пропонує отримувачу соціальної послуги звернутися до медіатора» та «ІІ етап – здійснення медіації. Медіатор допомагає сторонам налагодити

комунікацію, пояснити одна одній своє бачення конфлікту/спору, визначити шляхи його розв'язання, проаналізувати та за необхідності скорегувати можливо варіанти рішень, домовленості, а також досягти згоди щодо розв'язання конфлікту/спору та/або усунення/відшкодування спричиненої шкоди» (п. 5 розд. ІІ).

В даному випадку посередником виступає фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник, психолог, а медіатор – це спеціально підготовлена особа (за кордоном або в Україні), яка підтвердивши набуті компетентності медіатора, отримала відповідний сертифікат (ч. 8 ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги», п. 2 ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 9 Закону України «Про медіацію»).

Якщо порівняти обидва етапи, стає очевидним, що різняться вони тільки особою-надавачем послуги, а сутність однакова.

Такий підхід, крім того, що є недоцільним, ще й протирічить ч.1 ст. 8 Закону України «Про медіацію», в якій зазначено, що «сторони медіації самостійно обирають медіатора (медіаторів) та/або суб'єкта, що забезпечує проведення медіації», оскільки, виходячи зі змісту Державного стандарту, звернення отримувачів соціальної послуги посередництва (медіації) до медіатора можливе лише після того, як вони пройдуть процедуру посередництва і якщо звернутися до медіатора їм запропонує посередник (п. 5 розд. ІІ «Загальні підходи до організації та надання соціальної послуги»). Реалізація такої двохетапної процедури порушує право осіб одразу вибрати медіацію, адже медіатор, на відміну від посередника-психолога чи соціального працівника, є сертифікованим спеціалістом, звернення напряму до якого тягне за собою більш швидке та успішне вирішення конфліктів між сторонами.

Викладені неузгодженості між нормативними актами потребують скорішого усунення, оскільки призводять до неякісного надання послуги медіації.

Ще одним чинником, який впливає на якість даної соціальної послуги, є низький рівень обізнаності щодо медіації як серед населення, так і серед самих соціальних працівників. Більшість людей або взагалі не чули про медіацію, або асоціюють її з альтернативним, несудовим, вирішенням правових спорів, а зовсім не з соціальною послугою. Така ситуація потребує кардинальної зміни – поширення заходів, направлених на ознайомлення населення з сутністю і перевагами медіації. Так, наприклад, Асоціація сімейних медіаторів України за підтримки USAID з 16 вересня 2019 до 17 лютого 2020 року реалізувала проєкт «Сталий регіональний розвиток сімейної медіації в Україні у співпраці із соціальними службами у справах дітей для забезпечення доступу до правосуддя та дотримання прав дитини» [12]. Завдяки даному проєкту, особи з сімейними обов'язками з міст-учасників проєкту змогли отримати соціальну (безкоштовну) послугу сімейної медіації, звернувшись у Службу у справах дітей або Центр Соціальних Служб, що співпрацювала з організацією-провайдером послуги сімейної медіації. На жаль, соціальну послугу сімейної медіації можна було отримати лише у Києві, Одесі, Львові, Рівному, Запоріжжі, Дніпрі та Івано-Франківську.

Щодо соціальних працівників, то у них теж є можливість розширювати свої знання у сфері медіації. Наприклад, працівники служби у справах дітей та сім'ї Бучанської районної державної адміністрації взяли участь в онлайн-тренінгу «Медіація як соціальна послуга. Основні поняття. Принципи дії», оприлюднивши потім отриману інформацію на своєму сайті [13].

Вбачається, що подібні заходи сприятимуть не тільки поширенню інформації про послугу медіації, а й підвищення якості її надання.

Висновки

Незважаючи на значну кількість видів соціальних послуг, що надаються особам, які їх потребують, взагалі та особам із сімейними обов'язками зокрема, проблемою залишається їх якість та наближення до європейського і світового рівнів. Розв'язання даної проблеми шляхом вдосконалення правового регулювання існуючої системи соціальних послуг в напрямку підвищення

їх якості є актуальним для сучасної соціальної політики України, перш за все через те, що якісні послуги не тільки посилюють захист конституційних прав та свобод осіб, а й задовольняють фізичні, соціальні та культурні потреби людини. В свою чергу, від якості наданих послуг, зокрема медіації як способу вирішення конфліктів, що виникають у осіб з сімейними обов'язками, залежить рівень конфліктності не тільки в сім'ях, а й у суспільстві в цілому.

Література

1. Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 № 12. (втрата чинності від 19.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/12-2004-%D0%BF#Text

2. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n256.

3. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

4. Конвенція МОП № 156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків та жінок: трудящі із сімейними обов'язками. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010.

5. Рекомендації МОП № 165 «Про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків та жінок: трудящі із сімейними обов'язками» від 23.06.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_275.

6. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text.

7. Дубич К.В. Реформи соціальних послуг в Україні: сучасний стан і проблеми впровадження. Аспекти публічного управління. № 3 (17) березень 2015. С. 64-69.

8. Яремко О.М. Право на медіацію як соціальну послугу: проблеми реалізації в територіальних громадах України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 78: частина 2. С. 419-424.

9. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016. № 892. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text.

10. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. Голос України. 2019. 27 верес. (№ 82).

11. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг: Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text.

12. Соціальна послуга сімейної медіації в Україні. URL: http://afmu.org.ua/pro-asociaciyu/proekty/socialna-posluga/

13. «Медіація як соціальна послуга. Основні поняття. Принципи дії». Онлайн-тренінг для працівників служб у справах дітей та сім'ї. URL: https://buchanska-rda.gov.ua/news/1636098512/

Olha Hots-Yakovlieva

MEDIATION AS A TYPE OF SOCIAL SERVICES IN THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION FOR PERSONS WITH FAMILY RESPONSIBILITIES

The article examines the issues related to the provision of mediation as a social service to persons with family responsibilities as one of the types of social protection. It is noted that in case of events recognized by the legislation as socially significant, with the aim of equalizing the social position of these persons in comparison with other members of society, social protection can take various forms – both material support and social services. The system of social services includes mediation among others. But, since the service is enshrined in the relevant legislation much earlier than the legal definition of mediation appeared, this led to inconsistency between the norms that apply to this service but contained in different normative acts.

The purpose of this article is to distinguish it from the system of social services and to identify the peculiarity of providing such a

social service as mediation to persons with family responsibilities.

It is noted that recently in our country there has been a tendency to move from the ineffective «Soviet» model of social protection in the form of cash payments, compensations and benefits (which replaced the appropriate level of wages and material support) to a more modern one – giving preference to social services and social work.

It was found out that with the adoption of the Law of Ukraine «On Mediation» amendments were made to the current Law of Ukraine «On Social Services», and now intermediary and mediation are two different services (respectively – Clause 10 and Clause 18 of Part 6 of Art. 16 of the Law), which are carried out in stages (first mediation, then mediation) and by different specialists. The implementation of such a two-stage procedure violates the right of individuals to immediately choose mediation, because a mediator, unlike a mediator-psychologist or a social worker, is a certified specialist whose direction leads to a faster and more successful resolution of conflicts between the parties. The stated inconsistencies between the normative acts need to be eliminated as soon as possible, as they lead to poor quality provision of mediation services.

It was also revealed that another factor affecting the quality of this social service is the low level of awareness about mediation both among the population and among social workers themselves, and ways out of this situation were proposed.

It was concluded that despite the significant number of types of social services provided to persons who need them, in general, and persons with family responsibilities in particular, their quality remains a problem. Attention is focused on the fact that the level of conflict not only in families, but also in society depends on the quality of the services provided, in particular mediation as a way of resolving conflicts that arise in persons with family responsibilities.

Key words: social protection, persons with family responsibilities, social assistance, social service, mediation, social service of mediation, mediator.

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

БЕРЧЕНКО Григорій Валерійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ТКАЧЕНКО Євгеній Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 342.7
DOI 10.32782/EP.2023.3.23

У статті з'ясований перелік інститутів громадянського суспільства в теорії конституційного права та особливості його конституційно-правового регулювання. Зроблено висновок, що до структури громадянського суспільства поряд з неурядовими некомерційними організаціями недоцільно включати прояви неінституціоналізованої громадянської активності (масові рухи або акції протесту). Складовою громадянського суспільства є добровільні інститути, причому тільки ті, що діють в межах законодавства. Варто взяти за основу перелік інститутів громадянського суспільства, наведений в абзаці другому пункту 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976. Крім того, є сенс надавати більш точне визначення понять в законодавстві. При цьому закріплення переліку інститутів громадянського суспільства слід здійснювати обережно, щоб не звузити їх перелік. Найважливішим (центральним) елементом в переліку інститутів громадянського суспільства вважаються громадські об'єднання (неурядові організації) різного спрямування. При цьому найбільш активну роль часто грають неурядові правозахисні організації. В цілому ж, активні і ефективні інститути громадянського суспільства створюють належні умови для розвитку демократії і захисту прав людини.

Ключові слова: неурядові організації, інститут громадянського суспільства, громадянське суспільство, неурядові правозахисні організації, права людини, захист прав особи, конституційні цінності, конституція, демократія, право на свободу об'єднання.

Постановка проблеми

Вирішення складних суспільних проблем, що існують сьогодні в Україні, потребує поряд з реформуванням державних інститутів створення умов для становлення громадянського суспільства, його ефективного функціонування. Саме розвинуте громадянське суспільство є реальною передумовою для найбільш повної реалізації прав і свобод людини і громадянина. Тому сьогодні однією з найбільш актуальних в Україні є проблема правового регулювання процесу становлення і розвитку громадянського суспільства, і насамперед на конституційному рівні.

На нашу думку, дослідження концепції громадянського суспільства має здійснюватися не тільки у теоретико-правовому, філософському, політологічному чи соціологічному, а й у конституційно-правовому напрямку. Таким чином, поняття громадянського суспільства з ідеологічного гасла має перетворитися на конституційно-правову категорію, що має свій зміст та структуру.

Окремі аспекти конституційного регулювання інститутів громадянського суспільства розглядали К.А. Бабенко, Ю.Г. Барабаш, С.І. Іщук, Я.О. Кагляк, В.Б. Ковальчук, П.М. Любченко, А.Р. Крусян, П.М. Рабінович, В.В. Речицький, О.В. Скрипнюк, С.М. Тимченко, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко та інші.

Метою статті є з'ясування переліку інститутів громадянського суспільства в теорії конституційного права та його особливості конституційно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Слід погодитися з П.М. Любченком в тому, що громадянське суспільство є структурованим системним явищем [1, С. 52].

Отже, щоб з'ясувати структуру громадянського суспільства, слід відповісти на запитання: чи можемо ми поряд з неурядовими некомерційними організаціями (якщо використовувати вузький підхід до інтерпретації громадянського суспільства) включати до структури громадянського суспільства прояви неінституціоналізованої громадянської активності (масові рухи або акції протесту)?

На наш погляд, більш обґрунтованою є теза, згідно з якою ототожнення громадянського суспільства з радикальними опозиційними рухами, спрямованими проти уряду, є великим спрощенням [2, С. 153]. Стверджується, що масові рухи не є виявом розвиненого чи стійкого громадянського суспільства; це інший, специфічний спосіб взаємодії, адекватний кризовим періодам у житті окремих сфер суспільного життя або й цілого суспільства [3, с. 458].

На думку Г.І. Зеленько, така активність не може і не повинна бути тривалою. Тому затухання масових політичних рухів у країнах Центрально-Східної Європи не є проявом занепаду чи кризи громадянського суспільства. Рухи були проявом громадянської свідомості у політико-юридичному значенні громадянства (citizenship), їм на зміну мають прийти стійкі, організовані форми громадянського життя у соціальному сенсі (civil life) [4, С. 29].

Як стверджується, відсутність легітимних політико-правових інститутів як ефективних механізмів розв'язання соціально-політичних суперечностей є однією з найважливіших причин їхньої еволюції в напрямі до авторитаризму або хаосу [5, с. 367].

Тому, на наш погляд, неінституціоналізовану масову активність включати до структури громадянського суспільства не слід, оскільки її прояви фактично ближче до життєвого світу (за Ю. Габермасом), а не до громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це насамперед інститути.

Ще одним не вирішеним питанням в науці є можливість включення до структури громадянського суспільства злочинних організацій. На сьогоднішній день в науці немає єдиної точки зору з цього питання.

Так, Г.П. Пономарьова вважає, що не можна обмежувати структуру громадянського суспільства лише організаціями, що діють у межах законодавства. На її думку, окремі незаконні, з точки зору діючого права, організації можуть визнаватися елементами громадянського суспільства. Головним критерієм є реалізація за їх допомогою прав і свобод громадян [6, С. 59].

На думку А.В. Ніжельської, правомірно не виділяти кримінально-антигромадські прояви у якусь третю силу – після держави і громадянського суспільства об'єднувати їх, наприклад, термінами «антигромадянське суспільство», «кримінальне громадянське суспільство», а включати всі «позитивні» і «негативні» самопрояви до змісту громадянського суспільства, виділивши в ньому офіційну і неофіційну частини[7, С. 377].

В.Литвин також вважає, міфом те, що громадянське суспільство завжди переслідує благородні цілі. На його думку «все залежить від того, цілі яких недержавних об'єднань ви волієте брати за основу - Армії порятунку чи злочинного угруповання «Луганська бригада». І та, і друга є складовою частиною громадянського суспільства. Після східноєвропейських революцій стало модним підступне і помилкове уявлення про те, що в громадянське суспільство йдуть найкращі люди з чистими помислами, котрі переймаються хіба благом народу. Досить одного побіжного погляду на інтернетівський перелік добровільних об'єднань, щоб стало ясно: громадянське суспільство - це широко розгорнуте віяло організацій найбільш суперечливими установками, що об'єднали людей добрих, злих і просто дивакуватих» [8].

Опонуючи В.М.Литвину, Є.К. Бистрицький зазначає, що згадування «Луганського угруповання» як прикладу аморальної організації громадянського суспільства – повна

натяжка. Закрите, непублічне, позаправове угруповання ніколи не могло бути тим, що називається громадською організацією, як і не може бути підведене під поняття громадянського суспільства [9].

На думку П.М. Любченка, інститути громадянського суспільства діють відкрито й легально. Відсутність відповідної легалізації, осудження суспільством практики створення та функціонування злочинних угруповань дозволяє зробити висновок про неможливість їх включення до структури громадянського суспільства [10, С. 70]. М. Калініченко також вважає, що мафіозні структури або суб'єкти тіньової економіки, що потужно протистоять як державі, так і громадянському суспільству, є складовими не-громадянського суспільства [11, С. 44]. Таким чином до громадянського суспільства належать саме добровільні інститути, що діють в межах законодавства.

Соціальні інститути, на думку інституціоналістів, відображають «свідомо врегульовану і організовану форму діяльності маси людей, відтворення найбільш стійких зразків поведінки, традицій та звичок, що передаються з покоління у покоління» [5, С. 7].

Як вказує Г. Бортіс, соціальні або суспільні інституції виникають коли декілька членів спільноти або все суспільство переслідують спільні або загальні цілі, яких поодинці вони досягти не можуть. При цьому індивідууми або групи індивідуумів виконують різні комплементарні функції (планувальні чи виконавчі, фізичні або інтелектуальні) у рамках соціальної інституції; для успішного функціонування таких інституцій суттєвими є кооперація а координація [12, С. 62].

Які ж конкретно інститути слід вважати інститутами громадянського суспільства? Автори колективної монографії «Пріоритети розвитку громадянського суспільства України» вважають, що у широкому розумінні до організацій громадянського суспільства можна віднести громадські організації, благодійні фонди, бізнес-асоціації, органи самоорганізації населення, медіа, профспілки, організації роботодавців, релігійні організації, ініціативні групи громадян [13, С. 10].

В. Литвин вважає, що до структури громадянського суспільства поруч із неурядовими організаціями соціально-політичної орієнтації входять профспілки, торгові палати і професійні колегії та синдикати (адвокатів, лікарів тощо), етнічні асоціації і політичні партії. Крім цього сюди входить і найширший спектр об'єднань, які не мають соціально-політичної програми: релігійні, студентські, спортивні та культурні товариства (від гуртків любителів хорового співу до клубів спортивних уболівальників та добровільних пожежників) [8].

Д. Штюдеманн відносить до структури громадянського суспільства профспілки, церкву, вільні групи виборців, об'єднання захисту прав споживачів, а також спілки охорони прав квартиронаймачів, природоохоронні групи, організації сусідської взаємодопомоги, спортивні об'єднання, добровільні протипожежні служби, жіночі організації, організації самодопомоги для алкоголіків і наркоманів [14].

В літературі на підставі аналізу законодавства України та ЄС до інститутів громадянського суспільства відносять наступний перелік видів організацій громадянського суспільства, а саме: 1) Громадська організація; 2) Спілка громадських організацій; 3) Релігійна організація; 4) Благодійна організація; 5) Організація роботодавців; 7) Об'єднання профспілок; 8) Творча спілка (інша професійна організація); 9) Орган самоорганізації населення; 10) Приватна установа; 11) Установа об'єднання громадян або релігійної організації або профспілки; 12) Підприємство громадської організації інвалідів [15, С. 16-19].

Варто відзначити, що категорія «інститут громадянського суспільства» вже отримала своє унормування в чинному законодавстві. Відповідно до абзацу другого пункту 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 до інститутів громадянського суспільства належать: громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організа-

ції, органи самоорганізації населення, недержавні медіа та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Як зазначає В.Л. Федоренко та Я.О. Кагляк, таким чином «уперше в історії державотворення та правотворення незалежної Україні інститути громадянського суспільства перестали бути винятково філософською, соціологічною чи політологічною категорією, а були унормовані як система суб'єктів, наділених правами і обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема у формуванні та реалізації державної правової політики». Більше того, на їх думку, сьогодні інститути громадянського суспільства подолали усталений стереотип своєї аморфності й трансформуються в повноцінні суб'єкти конституційного права України [16, С. 76].

В.Л. Федоренко, зіставляючи категорію «інститут громадянського суспільства» з категорією «інститут конституційного права», дійшов висновку, що інституційна модель громадянського суспільства в Україні може отримати своє втілення в інститутах конституційного права України. В якості прикладів таких інститутів, які існують вже сьогодні вчений наводить інститут політичних партій, інститут громадських організацій, інститут органів самоорганізації населення та інші [17, С. 399].

Не можна не згадати також статтю 5 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 1 липня 2010 року № 2411-VI, де перераховані засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства. Досить широке визначення міститься у п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 року № 2834-IX , відповідно до якого інститути громадянського суспільства - неприбуткові організації, що діють відповідно до законодавства України.

Висновки

Таким чином, до структури громадянського суспільства поряд з неурядовими некомерційними організаціями недоцільно включати прояви неінституціоналізованої громадянської активності (масові рухи або акції протесту). Складовою громадянського суспільства є добровільні інститути, причому тільки ті, що діють в межах законодавства. Варто взяти за основу перелік інститутів громадянського суспільства, наведений в абзаці другому пункту 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976. Крім того, є сенс надавати більш точне визначення понять в законодавстві. При цьому закріплення переліку інститутів громадянського суспільства слід здійснювати обережно, щоб не звузити їх перелік. Найважливішим (центральним) елементом в переліку інститутів громадянського суспільства вважаються громадські об'єднання (неурядові організації) різного спрямування. При цьому найбільш активну роль часто грають неурядові правозахисні організації. В цілому ж, активні і ефективні інститути громадянського суспільства створюють належні умови для розвитку демократії і захисту прав людини.

Література

1. Любченко П. Конституційно-правові проблеми визначення структури громадянського суспільства *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 43–53.

2. Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А.Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.

3. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / М. Бессонова, О. Бірюков, с. Бондарук та ін. К: Видво «Ай Бі», 2002. 684 с.

4. Зеленько Г.І. Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України. Київ: Знання України, 2007. 336 с.

5. Політико-правові інститути сучасності: Структура, функції, ефективність / за заг. ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіної. К. :

Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 384 с.

6. Пономарьова Г.П. Незаконні угруповання як елементи громадянського суспільства *Проблеми попередження злочинності в сучасних умовах: Матеріали третьої студентської кримінологічної конференції (м. Харків, 25 лист. 2003 р.).* Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого / За заг. ред. О.Ю.Шостко, 2004. С. 58-60.

7. Ніжельська А.В. Критерії розвиненості громадянського суспільства *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: Зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. Вип. 18. С. 375–378.

8. Литвин В. Громадянське суспільство: міфи й реальність URL: https://zn.ua/ukr/internal/gromadyanske_suspilstvo_mifi_y_realnist.htm

9. Бистрицький Є. Передчуття громадянського суспільства URL: http://www.dt.ua/1000/1550/61107/2007

10. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Харків: Одіссей, 2006. – 352 с.

11. Калініченко М. Влада громадянського суспільства. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 175 с.

12. Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія: Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії /; пер. з англ.: Т. Барбадим ; наук. ред.: М. Винницький . К. : Києво - Могилянська акад., 2007. 560 с.

13. Лациба М., Вінніков О., Сідєльнік Л., Український Д. Пріоритети розвитку громадянського суспільства України. Київ, 2008. 188 с.

14. Штюдеманн Д. Громадянське суспільство в Німеччині URL: http://dt.ua/articles/2725

15. Хто є організаціями громадянського суспільства в Україні *Громадянське суспільство*. 2009. № 2. С. 16-19.

16. Федоренко В.Л., Кагляк Я.О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в України: теоретико-методологічні та нормо проектні аспекти *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 4-5. С. 75-88.

17. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти. К. : Ліра-К, 2009. 580 с.

Berchenko H.V., Tkachenko Ye. V.

INSTITUTIONS OF CIVIL SOCIETY: CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECTS

The article clarifies the list of institutions of civil society in the theory of constitutional law and the peculiarities of its constitutional and legal regulation. It was concluded that it is inappropriate to include manifestations of non-institutionalized civil activity (mass movements or protest actions) in the structure of civil society along with non-governmental non-commercial organizations. Voluntary institutions are a component of civil society, and only those that operate within the limits of legislation. It is worth taking as a basis the list of institutions of civil society, given in the second paragraph of point 2 of the Procedure for facilitating public examination of the activities of executive authorities, approved by Resolution No. 976 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 5, 2008. In addition, it makes sense to provide a more precise definition of the concepts in legislation. At the same time, fixing the list of civil society institutions should be done carefully so as not to narrow their list. The most important (central) element in the list of civil society institutions is considered to be public associations (non-governmental organizations) of various directions. At the same time, non-governmental human rights organizations often play the most active role. In general, active and effective institutions of civil society create appropriate conditions for the development of democracy and the protection of human rights.

Keywords: *non-governmental organizations, civil society institute, civil society, non-governmental human rights organizations, human rights, protection of individual rights, constitutional values, constitution, democracy, right to association.*

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ПІДРОЗДІЛАМИ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

ГУСАРОВ Сергій Миколайович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного права та процесу факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8136-0694
УДК: 351.746.2
DOI 10.32782/EP.2023.3.24

В статті розглянуті правові засади діяльності Національної поліції України загалом та підрозділів патрульної поліції України в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Проаналізовано норми законодавчих та інших нормативно-правових актів України, відповідно до яких було значно розширено повноваження поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху на період дії в Україні воєнного стану. Особливу увагу приділено змінам і доповненням, що внесені у Закон України «Про Національну поліцію» щодо врегулювання порядку застосування превентивних поліцейських заходів та заходів примусу в процесі забезпечення поліцією безпеки дорожнього руху.

Зроблено висновок, що патрульна поліція в структурі підрозділів Національної поліції є головним суб'єктом забезпечення безпеки дорожнього руху в країні, незважаючи на те, що адміністративно-правові засади діяльності поліції в умовах воєнного стану в Україні зазнали суттєвих змін. Зазначено, що ключовою особливістю діяльності патрульної поліції в умовах воєнного стану слід визнати суттєво розширені повноваження патрульних поліцейських в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. Наголошено, що досягнення позитивного результату у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху можливе не лише за умови удосконалення чинної нормативно-правової бази, яка регулює діяльність патрульної поліції, але й від усвідомлення кожним поліцейським необхідності системного застосування ефективних заходів забезпечення безпеки дорожнього руху, важливості превентивної роботи щодо недопущення порушень правил дорожнього руху, покращення власної професійної майстерності під час застосування поліцейських заходів.

Ключові слова: органи Національної поліції України, патрульна поліція, забезпечення безпеки дорожнього руху, воєнний стан, адміністративно-правове регулювання, адміністративна відповідальність, поліцейські заходи.

Постановка проблеми

Від початку воєнної агресії РФ проти України та введенням на території нашої держави воєнного стану стан дорожнього руху країні зазнав значних змін. Головна причина тому – це масштабні пошкодження, які спричинені й досі спричиняються агресором інфраструктурі українських автошляхів. Так, станом на кінець 2022 року було знищено 34,6 тис. км автошляхів загального користування, 304 штучних споруд, у тому числі мостів, шляхопроводів, мостових переходів тощо [1]. Звісно ж всі ці обставини не могли не вплинути на поведінку учасників дорожнього руху, змінити характер руху автотранспорту, насамперед, у регіонах країни, які знаходяться у безпосередній близькості до лінії бойових дій, і головне – суттєво ускладнити діяльність органів Національної поліції щодо належного забезпечення безпеки дорожнього руху на автошляхах. Адже забезпечення безпеки дорожнього руху залишається одним із найважливіших напрямів державної політики в Україні та головним завданням Національної поліції, у структурі підрозділів якої безпосередня роль у цій

сфері покладається на патрульну поліцію та групи реагування патрульної поліції [2, с. 5].

І хоча ситуація на українських дорогах в умовах нових складних реаліях все ще залишається досить напруженою, втім органи Національної поліції загалом та підрозділи патрульної поліції зокрема докладають максимальних зусиль щодо відпрацювання комплексу нових підходів і заходів з метою зниження аварійності на дорогах, виявлення порушень правил дорожнього руху та попередження вчинення нових адміністративних правопорушень, а також притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У різні часи дослідженню проблематики правового регулювання діяльності суб'єктів реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, а також ролі органів охорони правопорядку у системі уповноважених державних органів забезпечення безпеки дорожнього руху займались такі науковці як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Н.П. Бортник, І.П. Голосніченко, А.Т. Комзюк, О.М. Музичук, О.Ю. Салманова, А. О. Чанцева та інші. Втім, питання адміністративно-правового регулювання діяльності Національної поліції України загалом та патрульної поліції зокрема за нових законодавчих змін в їхніх повноваженнях в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в умовах воєнного стану залишилися без достатнього аналізу та дослідження.

Метою статті є правовий аналіз сучасного стану функціонування підрозділів патрульної поліції в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в умовах введення в Україні правового режиму воєнного стану та окреслення шляхів удосконалення адміністративно-правових засад їх організації та діяльності в зазначеній сфері в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу

Згідно законодавства України основними завданнями патрульної поліції, як спеціалізованого структурного підрозділу Національної поліції України, є не лише забезпечення охорони прав і свобод людини, підтримання публічної безпеки і порядку, а й забезпечення належного стану безпеки дорожнього руху та запобігання й припиняння порушень правил дорожнього руху в регіонах країни. А відтак, основною метою їх діяльності визнано запобігання виникненню дорожньо-транспортних пригод, захист та збереження життя та здоров'я всіх учасників дорожнього руху [2, с. 8-9].

У правовому регулюванні діяльності Національної поліції та специфіки повноважень патрульної поліції в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху важливе місце займають такі законодавчі акти, як Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII [3], Закон України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. № 3353-XII [4], Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X та інші. Ряд загальнообов'язкових правил у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, недотримання яких тягне застосування підрозділами патрульної поліції заходів адміністративного примусу, встановлюється в указах Президента України та постановах Кабінету міністрів України, зокрема, в Постанові Кабінету Міністрів України «Про Правили дорожнього руху» від 10.10.2001 р. № 1306 [5]. Втім, переважна більшість правових норм, що регулює повноваження та діяльність патрульної поліції в сфері дорожнього руху, міститься у відомчих нормативних актах МВС України та Національної поліції [6, с. 270]. Серед їх великої кількості хотілося б виділити наступні накази МВС України: від 06.11.2015 р. № 73 «Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції», від 06.11.2015 № 1376 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції», від 08.02.2019 р. № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події», від 13.01.2020 р. № 13 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі», від 18.12.2018 р. № 1026

«Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» тощо.

Спираючись на норми статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», відзначимо основні повноваження патрульної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Це, зокрема: регулювання дорожнього руху; здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху [5] його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі; здійснення супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом; видання відповідно до закону дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видання та погодження дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху; вжиття всіх можливих заходів для надання невідкладної домедичної і медичної допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я [3].

Військовій дії по всій території нашої країни змусили державні та законодавчі органи розглянути питання забезпечення безпеки на дорогах під зовсім іншим кутом зору. Так, у продовж 2022 року кількість дорожньо-транспортних пригод (надалі – ДТП), у тому числі з постраждалими, а також кількість загиблих та травмованих осіб у наслідок ДТП на територіях, де не було воєнних дій і які контролювала українська влада, у порівнянні з 2020 роком не зменшилася, а, навпаки, сильно зросла. У цей період не менше 43% аварій сталися саме через перевищення швидкості, і на такі ДТП припадає 62% смертей на українських дорогах [7, с. 11-12].

Тому в умовах воєнного стану до нормативно-правових актів, які регулюють діяльність Національної поліції, Верховною Радою України було внесено значну кількість змін і доповнень. Так, у березні 2022 року Президент України підписав Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» [8], відповідно до якого на період введення в Україні воєнного стану, в умовах здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ проти України було значно розширено коло повноважень поліцейських, визначених у статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», у тому числі і з питань вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Зокрема, в умовах воєнного стану поліцейським були надані такі додаткові повноваження із забезпечення безпеки дорожнього руху як: 1) одержувати безоплатно письмові запити на інформацію від державних органів, органів місцевого самоврядування, державних юридичних осіб про військовополонених та іншу інформацію, необхідну для виконання своїх завдань; 2) проводити конвоювання та охорону осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, а також обвинувачених у державній зраді, засуджених до позбавлення волі та військовополонених; 3) утримувати осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, в ізоляторах тимчасового тримання; 4) проводити оперативне розмінування і знищення вибухонебезпечних предметів; 5) забезпечувати техніко-криміналістичне обстеження місць подій, включаючи пожежі, та проводити вибухотехнічні роботи в разі скоєння вибухів або загрози вибуху; 6) збирати біометричні дані осіб, включаючи дактилоскопіювання, та здійснювати адміністративний нагляд відповідно до законодавства [3].

На нашу думку, вказані законодавчі зміни повністю є обумовленими, адже з перших днів війни українські патрульні поліцейські брали активну участь в обороні України, перебуваючи у тісній співпраці з іншими правоохоронними органами та Збройними силами України. Зокрема, патрульні поліцейські разом із підрозділами територіальної оборони та представниками Збройних Сил України чергували на стратегічно важливих блокпостах, які знаходилися на в'їздах до великих міст або при перетині адміністративних меж

областей, особливо по маршруту ключових автошляхів України та на мостах [9, с. 186], виявляли та ідентифікували через камери відеофіксації російську військову й іншу спеціальну техніку з метою подальшої оперативної передачі такої інформації Збройним силам України, надавали домедичну допомогу постраждалим в результаті обстрілів та руйнувань будівель тощо. Як бачимо, патрульна поліція була задіяна на усіх важливих напрямках сектору забезпечення обороноздатності держави.

Згодом, патрульні поліцейські, окрім здійснення ефективної роботи на блок-постах і моніторингу доріг та автошляхів України, повернулися до виконання основних своїх напрямків діяльності: забезпечення порядку на вулицях та безпеки на дорогах шляхом патрулювання місцевості, особливо у великих містах України або місцевості навколо об'єктів критичної цивільної чи військової інфраструктури у різних куточках держави. Власно таке «активне патрулювання» надавало великої користі силам оборони у надійному захисті від диверсійних атак та замахів на стратегічно важливі об'єкти української інфраструктури, що можуть бути ще більш серйозною загрозою, ніж масовані ракетні обстріли міст державі, містам та важливим об'єктам.

Зауважимо, що відповідно до статті 30 Закону України «Про Національну поліцію», підрозділи патрульної поліції для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку, у тому числі, безпеці дорожнього руху, або припинення їх порушення також уповноважені застосовувати в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу. Серед основних превентивних заходів, які найчастіше на практиці доводиться застосовувати патрульним поліцейським під час контролю за дорожнім рухом, слід виділити: перевірку документів особи (ст. 32); опитування особи (ст. 33); поверхневу перевірку і візуальний огляд речі або транспортного засобу (ст. 34); зупинення транспортного засобу (ст. 35); вимогу залишити місце і обмежити доступ до визначеної території (ст. 36); обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю (ст. 37); проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 38), у тому числі, транспортного засобу, без вмотивованого рішення суду [3]. Внаслідок законодавчих змін, які відбулися протягом 2022 року [8], статтю 8 Закону України «Про Національну поліцію» було доповнено частиною четвертою, яка передбачає, що під час дії воєнного стану поліція діє згідно з призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [10]. В результаті, з метою врегулювання питання щодо забезпечення законності, ефективності та результативності превентивних поліцейських заходів та заходів примусу на період дії воєнного стану законодавцями були внесені відповідні зміни у розділ 5 Закону України «Про Національну поліцію» стосовно порядку їх застосування поліцією.

По-перше, доповнено зміст статті 32 вказаного Закону [3], згідно якої змінився порядок перевірки документів уповноваженими особами, в результаті чого патрульні поліцейські отримали можливість здійснювати перевірку документів та фіксувати дані, що містяться в документах, якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених.

По-друге, поліцейському патрульної поліції надається право зупиняти транспортні засоби, якщо наявна інформація, яка свідчить про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених [3]. Отже, з метою посилення контролю за дотриманням правил дорожнього руху патрульна поліція може здійснювати більш часті перевірки транспортних засобів, водіїв та пасажирів на предмет дотримання ними правил дорожнього руху, а також норм чинного законодавства про забезпечення правового режиму воєнного стану [11].

Окрім того, відповідно до пункту 7 «Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правово-

го режиму воєнного стану», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. за № 1456, уповноважена особа (у першу чергу патрульна поліція) має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, у таких випадках: «якщо особа перебуває в місці вчинення кримінального, адміністративного правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події; якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення; порушення особою відповідних заборон, введених на території, де запроваджено правовий режим воєнного стану» [12]. Також у пункті 10 вказаного Порядку встановлено, що уповноважена особа має право зупиняти транспортні засоби в разі: «порушення водієм Правил дорожнього руху; якщо є очевидні ознаки, що свідчать про технічну несправність транспортного засобу; якщо є інформація, що свідчить про причетність водія або пасажирів транспортного засобу до вчинення ДТП, кримінального чи адміністративного правопорушення, або якщо є інформація, що свідчить про те, що транспортний засіб чи вантаж можуть бути об'єктом чи знаряддям учинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення; якщо транспортний засіб перебуває в розшуку; необхідності здійснення опитування водія чи пасажирів про обставини вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, свідками якого вони є або могли бути; необхідності залучення водія транспортного засобу до надання допомоги іншим учасникам дорожнього руху або поліцейським або як свідка під час оформлення протоколів про адміністративні правопорушення чи матеріалів дорожньо-транспортних пригод; необхідності обмеження чи заборони руху транспортних засобів; якщо спосіб закріплення вантажу на транспортному засобі створює небезпеку для інших учасників дорожнього руху; порушення порядку визначення і використання на транспортному засобі спеціальних світлових/звукових сигнальних пристроїв; проїзду транспортних засобів через блокпости та контрольні пункти в'їздувиїзду» [12].

По-третє, за новою редакцією статті 40 вказаного Закону поліцейський зможе використовувати у своїй діяльності такі технічні засоби, як безпілотні літальні апарати, та спеціальні технічні засоби протидії їх застосуванню, а також спеціалізоване програмне забезпечення для здійснення аналітичної обробки фото- й відеоінформації, у тому числі для встановлення осіб і номерних знаків транспортних засобів [3]. Слід зазначити, що свою фото- та відеотехніку, технічні прилади та технічні засоби з виявлення та/або фіксації правопорушень, з виявлення радіаційних, хімічних, біологічних і ядерних загроз, патрульний поліцейський має змогу закріплювати на одностроїу/на безпілотних літальних апаратах, службових транспортних засобах, суднах чи інших плавучих засобах, у тому числі тих, що не мають кольорографічних схем, розпізнавальних знаків та написів, які свідчать про належність до поліції, а також монтувати/розміщувати їх по зовнішньому периметру доріг і будівель. Крім того, поліцейські мають право використовувати інформацію з фото- та відеотехніки, навіть якщо вона належить третім особам.

По-четверте, новелою є те, що під час дії воєнного стану патрульний поліцейський має право застосовувати заходи примусу, передбачені статтею 42 Закону України «Про Національну поліцію», стосовно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без врахування вимог та заборон, які стосуються порядку застосування заходів примусу, порядку застосування спеціальних засобів та порядку застосування вогнепальної зброї (ч. 9 ст. 42 Закону). Так, у разі застосування такого примусу, внаслідок чого зазначеним особам було спричинено тілесне ушкодження, каліцтво, вогнепальне поранення, поліцейський за можливості має усно або за допомогою засобів комунікації повідомити про це свого безпосереднього керівника, який у разі необхідності за можливості повідомляє центральний орган управління поліції та відповідного прокурора (ч. 10 ст. 42 Закону) [3].

По-п'яте, щодо якісного забезпечення особистої безпеки поліцейського законодавець доповнив частиною 5 статтю 42 вказаного Закону, дозволивши тим самим патрульному поліцейському у разі застосування заходів адміністративного примусу за необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського чи іншої особи, та усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір, застосовувати будь-які підручні засоби, а не тільки ті спеціальні засоби, які передбачені статтею 45 Закону [3]. Однак використання таких «підручні засоби» є можливим лише у тому випадку, якщо порушник скоїв напад на поліцейського та/або чинив опір під час арешту.

Розмірковуючи про особливості діяльності патрульної поліції із забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні в умовах воєнного стану, варто звернути увагу і на зміни, які зазнала стаття 20 Закону України «Про Національну поліцію» щодо носіння спеціального жетону (до внесення змін це був нагрудний знак). Так, раніше за загальним правилом поліцейський, який виконує службові обов'язки в цивільному одязі, зобов'язаний мати при собі спеціальний жетон [3]. Проте, згідно Наказу МВС України від 11.05.2022 р. №287 «Про внесення змін до Правил носіння однострою поліцейських» [13] поліцейські мають право виконувати свої посадові обов'язки у цивільному одязі. Більш того, за новими правилами було розширено коло випадків, коли носіння жетону поліцейським при здійсненні повноважень не є обов'язковим.

Висновки

Таким чином, слід визнати, що адміністративно-правові засади діяльності патрульної поліції в умовах воєнного стану в Україні зазнали суттєвих змін. Втім, патрульна поліція в структурі підрозділів Національної поліції залишається головним суб'єктом забезпечення безпеки дорожнього руху в країні. Вважаємо, що ключовою особливістю оптимізації діяльності патрульної поліції в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні в умовах воєнного стану є суттєво розширені повноваження патрульних поліцейських щодо: а) можливості отримання інформації на безоплатній основі від органів місцевого самоврядування, а також інших фізичних та/або юридичних осіб; б) посилення контролю за дотриманням правил дорожнього руху через здійснення більш частих перевірок транспортних засобів, водіїв та пасажирів; в) права на конвоювання осіб, у тому числі і військовополонених; г) можливості використовувати так звані «підручні засоби» у разі застосування заходів адміністративного примусу; д) права використовувати інформацію з фото- та відеотехніки, навіть якщо вона належить третім особам, тощо.

Але варто зазначити, що досягнення позитивного результату у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху можливе не лише за умови удосконалення чинної нормативно-правової бази, яка регулює діяльність патрульної поліції, але й від усвідомлення кожним поліцейським необхідності системного застосування ефективних заходів забезпечення безпеки дорожнього руху, важливості превентивної роботи щодо недопущення порушень правил дорожнього руху, покращення власної професійної майстерності під час застосування поліцейських заходів. В решті решт, належний стан забезпечення безпеки дорожнього руху, незважаючи на складні для країни часи, залежить від головного показника: підвищення правової свідомості усіх учасників дорожнього руху, тісної взаємодії поліції, інших державних органів та громадських інституцій в цій сфері.

Література

1. Статистика Департаменту патрульної поліції України. URL: http://patrol.police.gov.ua/statystyka

2. Забезпечення безпеки дорожнього руху поліцейськими груп реагування патрульної поліції : науково-практичний посібник / С. С. Вітвіцький, А. В. Червінчук, Є. О. Пилипенко, Ю. Ю. Атаманенко, Є. В. Пузиня. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 152 с.

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України* «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

4. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України* «Законодавство

України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3353-12

5. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України* «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/1306-2001-%D0%BF

6. Гусаров С.М. Сучасні законодавчі ініціативи удосконалення нормативно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. / Moderní aspekty vědy: *XIV.* Díl mezinárodní kolektivní monografie. Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. 2021. Str. 269-277.

7. Стан дорожньо-транспортного травматизму в Україні у 2022 році : науково-аналітичний огляд / С. С. Вітвіцький, А. В. Червінчук, Ю. Ю. Атаманенко, Є. О. Пилипенко. Київ: ВД Дакор, 2023. 204 с.

8. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2123-IX. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України* «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n6

9. Чанцева А.О. Особливості діяльності патрульної поліції із забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні в умовах воєнного стану. *Право UA*. 2022. № 4. С. 185-193.

10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 250. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України* «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

11. Гришанова Н. В умовах війни поліцейські отримали додаткові повноваження. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/210031_v-umovakh-vynipoltseysk-otrimali-dodatkov-povnovazhennya

12. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 №1456. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text

13. Про внесення змін до Правил носіння однострою поліцейських: Наказ МВС України від 11.05.2022 № 287. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України* «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0571-22#Text

SUMMARY

The article examines the legal principles of the National Police of Ukraine in general and units of the Patrol Police of Ukraine in the field of road safety. The norms of legislative and other normative legal acts of Ukraine were analyzed, according to which the powers of the police in the field of ensuring road traffic safety were significantly expanded during the period of martial law in Ukraine. Special attention was paid to the changes and additions made to the Law of Ukraine «On the National Police» regarding the regulation of the procedure for applying preventive police measures and coercive measures in the process of ensuring traffic safety by the police.

It was concluded that the patrol police in the structure of the National Police units is the main subject of ensuring road safety in the country, despite the fact that the administrative and legal principles of police activity in the conditions of martial law in Ukraine have undergone significant changes. It is noted that the significantly expanded powers of patrol police officers in the field of ensuring road traffic safety in Ukraine should be recognized as a key feature of patrol police activities under martial law.

It was emphasized that achieving a positive result in the field of ensuring road traffic safety is possible not only on the condition of improving the current regulatory and legal framework that regulates the activities of the patrol police, but also on the awareness of each police officer of the need for the systematic application of effective measures to ensure road traffic safety, the importance of preventive work in relation to preventing violations of traffic rules, improving one's own professional skills during the application of police measures.

Keywords: bodies of the National Police of Ukraine, patrol police, ensuring road traffic safety, martial law, administrative and legal regulation, administrative responsibility, police measures.

ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

МОРГУНОВ Олександр Анатолійович - доктор юридичних наук, професор, перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2259-3620
КОЛЕСНИК Марина Олександрівна - Сумська філія Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра юридичних дисциплін (старший викладач)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2318-2973
УДК 343.2
DOI 10.32782/EP.2023.3.25

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загальнотеоретичні підходи щодо визначення кримінального права, як: галузі юридичної науки, навчальної дисципліни; галузі законодавства та галузі права. Запропоновано авторське визначення кримінального права, як галузі права. Виокремлено ключові завдання та функції кримінального права.

Ключові слова: право, кримінальне право, мета, завдання, функції, захист прав громадян.

Постановка проблеми

Кримінальне право виступає внутрішнім сенсом кримінального процесу, вектором руху криміналістики та плідним ґрунтом розвитку кримінології. З огляду на це загальна частина кримінального права постає тією основою, від міцності та всеосяжності якої залежить розвиток всіх вищезазначених дисциплін.

Стан дослідження проблеми

Міцну теоретичну основу вітчизняного кримінального права у своїх наукових працях закладали М.І. Бажанов, А.А. Васильєв, Є.О. Гладкова, Н.О. Гуторова, В.П. Ємельянов, О.О. Житний, В.Г. Лукашевич, В.О. Навроцький, Ю.А. Пономаренко, О.П. Рябчинська та інші провідні дослідники у галузі. У той же час в умовах воєнного стану та адаптації кримінально-правових норм до нових викликів у юридичній думці відчувається брак свіжих наукових поглядів, у тому числі щодо характеристики поняття, завдань та функцій кримінального права.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб на основі авторської позиції та аналізу позицій провідних дослідників у галузі визначити поняття, а також розкрити завдання та функції кримінального права. Для досягнення вказаної мети необхідно: розкрити наукові погляди вчених стосовно тлумачення поняття «кримінальне право»; розкрити теоретичні підходи щодо переліку завдань та функцій кримінального права, на основі чого сформулювати власне бачення їх змісту та переліку.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в ній на основі аналізу наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та авторського погляду дістав подальшого розвитку аналіз переліку завдань та функцій кримінального права.

Виклад основного матеріалу

На початку дослідження спробуємо визначити сутність кримінального права як галузі права.

В.П. Ємельянов переконливо доводить, що у сучасній кримінально-правовій літературі немає однозначного розуміння стосовно тих значень, в яких може використовуватись поняття «кримінальне право». Одні автори вважають, що поняття «кри-

мінальне право» можливо та доцільно використовувати у чотирьох значеннях: 1) як галузь законодавства; 2) як галузь права; 3) як різновид юридичної науки; 4) як навчальна юридична дисципліна. Водночас низка науковців виокремлюють поняття «кримінальне право» у трьох значеннях, а саме: 1) як галузь права; 2) як наука кримінального права; 3) як навчальна дисципліна, тим самим ототожнюючи поняття кримінального права як галузі законодавства і як галузі права. Однак така позиція викликає сумнів у її точності, оскільки кримінальне право як галузь законодавства і як галузь права – це хоча досить близькі, але не тотожні поняття. Вочевидь тому деякі закони іноді характеризуються у суспільстві як «неправові» [1].

У той же час, поділяючи погляд видатного науковця, ми хотіли б зазначити, що в умовах студентоцентризму та розвитку можливостей неформальної освіти, на наше глибоке переконання, доречним також буде виділити ще один підхід до розуміння кримінального права як сфери позааудиторних освітніх можливостей. Дана сфера охоплює проведення онлайн-зустрічей громадськими організаціями з питань, що відносяться до кримінального права, конкурсів наукових есе за тематичним напрямками галузі, літні школи, програми, тренінги, симпозіуми з питань кримінального права. При чому дана сфера доступна не лише для здобувачів освіти, але і для науково-педагогічного персоналу з метою отримання знань та навичок, що стануть у пригоді при викладанні дисциплін кримінально правового блоку.

Кримінальне право як самостійна, окрема галузь права, зазначає М.І. Бажанов, має низку ознак як загальних для всіх галузей права, так і специфічних тільки для неї. Виходячи з цього, кримінальне право:

1) являє собою систему (сукупність) юридичних норм (правил поведінки), встановлених у суспільстві. Норми кримінального права – це узагальнені правила, що охоплюють безліч відповідних життєвих ситуацій, індивідуальних випадків[5];

2) його норми (правила поведінки) встановлюються лише вищими органами законодавчої влади і закріплюються у відповідних законах. Це так зване позитивне право, або чинне право. Саме тому кримінальне право має формальну визначеність – воно точно фіксує в законах у граничнo формалізованому вигляді в письмовій формі ознаки злочинів і покарань за них, тобто вимоги, що ставляться до поведінки людей, межі та умови їх вчинків, наслідки протизаконних дій або бездіяльності[2]

Таким чином, кримінальне право представляє собою самостійну галузь права, норми якої спрямовані на: а) забезпечення, охорону та захист суспільства взагалі, а також кожного окремого громадянина, зокрема, від суспільно-небезпечних діянь, – злочинів; б) визначення того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та яка міра покарання за них передбачена; в) встановлення підстав і порядку притягнення до кримінальної відповідальності, мету і види покарання і порядок його застосування.

Кримінальне право складається із Загальної й Особливої частин. Зміст Загальної частини обумовлюється трьома основними поняттями – кримінального закону, злочину та покарання. У ній законодавець визначає завдання кримінального законодавства, вказує підставу кримінальної відповідальності, визначає дію закону в часі та просторі, формулює поняття злочину й виділяє категорії злочинів, форми та види вини, називає загальні умови кримінальної відповідальності (вік, осудність), закріплює перелік обставин, що виключають злочинність діяння, дає поняття й характеристику стадій вчинення злочину та співучасті у злочині, визначає цілі покарання, встановлює систему покарань, передбачає порядок призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності й покарання, а також розкриває сутність і зміст судимості. Особлива частина кримінального права охоплює норми, в яких міститься опис окремих видів злочинів і визначення міри встановлених за їх вчинення покарань[3].

Ю.В. Алєксєєва-Даниленко, осмислюючи окремі аспекти Особливої частини кримінального права, стверджує, що особливістю державного реагування на випадки

вчинення різних видів кримінальних правопорушень (злочинів і кримінальних проступків) є те, що вони є передумовою для застосування як каральних, так і некаральних заходів кримінально-правового характеру в межах кримінальної відповідальності або поза межами такої відповідальності[4, с. 211].

Зауважимо, що в умовах воєнного стану до Кримінального кодексу України були внесені зміни задля адаптації вітчизняного законодавства до нових викликів, які несли суттєву загрозу національній безпеці. Так, було встановлено кримінальну відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, що було зумовлене частими випадками привласнення останньої з боку волонтерів чи інших відповідальних осіб, наприклад, з числа мешканців будинку, які складали списки на отримання гуманітарної допомоги та безпосередньо організовували процес вручення окремих продуктових наборів тощо.

Специфіка кримінального права обумовлена завданнями та функціями, які воно виконує. Р.В. Вереша вказує, що основне завдання (функція) кримінального права – охорона. Воно здійснюється притаманним лише кримінальному праву методом покарання тих, хто вчинив злочин, та загрозою покарати тих, хто має намір його вчинити [5].

Проте, на нашу думку, у даній позиції дослідника є також простір для дискусії. А саме, чи є охоронна функція основною і чи знаходить вона свій вияв виключно у покаранні. На наше глибоке переконання, головною метою покарання є виправлення особи, тому охоронна функція може полягати також і у створенні умов для виправлення особи, у тому числі, але не виключно, шляхом призначення покарання.

До основних завдань кримінального права, відповідно до точки зору В.Ф. Опришка, належать: 1) правове забезпечення охорони певних суспільних відносин і соціальних благ; 2) запобігання злочинам. Проте не можна думати, що всі без винятку норми кримінального права є тільки охоронними та попереджувальними. Є серед них і норми регулятивні (наприклад, про звільнення від кримінальної відповідальності), а також заохочувальні (норма про необхідну оборону, що виключає відповідальність при правильному захисті від злочинного посягання [6].

О.В. Попович вказує, що головні завдання кримінального права закріплені в ст. 1 КК України а саме: забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Звідси випливає, що основна функція кримінального права як галузі права – це функція охоронна, оскільки воно охороняє властивими йому заходами ті суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права [7].

Тож, із наведеного вище слідує, що ключовими завданнями кримінального права є наступні: визначення видів злочинів та встановлення покарань за їх вчинення; захист прав та свобод людини від злочинних посягань; запобігання вчиненню злочинів та боротьба з ними; захист громадського порядку та безпеки держави; забезпечення справедливості, об'єктивності та рівності перед законом в процесі розгляду кримінальних справ; встановлення системи запобігання злочинності та боротьби з нею.

І останній аспект, якому ми приділимо увагу – функції. Є.М. Вечерова наділяє кримінальне право лише однією охоронною функцією, підрозділяючи її на дві складові: функцію попередження злочинів та їх суспільно-небезпечних наслідків (попереджувальна функція) та функцію відновлення порядку суспільних відносин, порушених вчиненням злочину (відновлювальна функція, або функція відновлення соціальної справедливості) [8].

Ми ж стоїмо на необхідності виокремлення виховної функції, яка, як ми зазначали раніше, тісно пов'язана з охоронною. Саме глибоке дослідження даної функції може призвести до позитивних зрушень в осмисленні правової свідомості українського суспільства, у тому числі в контексті

глибокого усвідомлення кримінально-правових норм.

Таким чином, кримінальне право має на меті забезпечення правопорядку та захисту громадян від злочинів. Для досягнення цієї мети, кримінальне право має низку функцій:

1) превентивна функція, зміст якої полягає у тому, щоб запобігти вчиненню злочинів шляхом створення загального страху перед кримінальною відповідальністю;

2) виховна функція – кримінальне право спрямоване на виховання громадян, формування їх поведінки відповідно до закону та моральних норм;

3) репресивна функція – ця функція полягає в покаранні за вчинені злочини. Кримінальне право передбачає застосування суворих кримінальних покарань, що мають запобігти повторенню злочинів.

4) компенсаційна функція – кримінальне право передбачає компенсацію постраждалим від злочину шляхом відшкодування матеріальних та моральних збитків.

5) регулююча функція – кримінальне право регулює поведінку громадян, встановлює норми та правила поведінки, що необхідні для збереження правопорядку та безпеки громадян.

Висновки

Таким чином, кримінальне право є надважливою галуззю національного права. Саме за його допомогою вбачається можливим не тільки захистити особу від кримінальних посягань. За допомогою його норм забезпечується збереження правопорядку в суспільстві, оскільки воно передбачає застосування відповідних санкцій проти винних осіб. Кримінальне право гарантує забезпечення справедливості, оскільки воно встановлює процедури кримінального провадження та правила кримінального судочинства. Це в свою чергу дозволяє створити умови, за яких кожна особа, що обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, має право на чесне та справедливе судочинство. Саме тому перед науковцями постає надскладне завдання розбудови загальнотеоретичних положень кримінального права у ході перейняття передового зарубіжного досвіду, а також відслідковування новітніх тенденцій в освітній, науковій сферах, у тому числі глибинне осмислення кримінально-правових норм в умовах воєнного стану.

Література

1. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

2. Бажанов М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

4. Алєксєєва-Даниленко Ю. В. Окремі категорії кримінально протиправного діяння та правові наслідки його вчинення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 204-212.

5. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид. В 31 перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.

6. Правознавство: Підручник. / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін.; За заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. Київ : КНЕУ, 2003. 767 с.

7. Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій : навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182с.

8. Вечерова Є.М. Функції кримінального закону крізь призму його легітимації // Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі : матеріали інтернет – конференції, присвяченої пам'яті українського криміналіста, професора Л.В. Багрій-Шахматова (27 грудня 2013 року, м. Одеса). Одеса, 2013. С.60-64.

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що кримінальне право представляє собою самостійну галузь права, норми якої спрямовані на: а) забезпечення, охорону та захист суспільства взагалі, а також кожного окремого громадянина, зокрема, від суспільно-небезпечних діянь, - злочинів; б) визначення того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та яка міра покарання за них передбачена; в) встановлення підстав і порядку притягнення до кримінальної відповідальності, мету і види покарання і порядок його застосування.

Аргументовано, що ключовими завданнями кримінального права є наступні: визначення видів злочинів та встановлення покарань за їх вчинення; захист прав та свобод людини від злочинних посягань; запобігання вчиненню злочинів та боротьба з ними; захист громадського порядку та безпеки держави; забезпечення справедливості, об'єктивності та рівності перед законом в процесі розгляду кримінальних справ; встановлення системи запобігання злочинності та боротьби з нею.

Констатовано, що ключовими функціями кримінального права є наступні: виховна, репресивна, виховна, компенсаційна та регулююча. Надано змістовну характеристику кожній з окреслених функцій.

Ключові слова: право, кримінальне право, мета, завдання, функції, захист прав громадян.

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВЧИНЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

ОРЛОВ Юрій Володимирович - доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1981-0794,
УДК 343.97
DOI 10.32782/EP.2023.3.26

Стаття присвячена дослідженню правових наслідків вчинення окремих категорій кримінальних проступків в контексті перехідного правосуддя в Україні. Виділено дві групи кримінальних проступків: воєнно-контекстуальні та ординарні, вчинювані у контексті збройного конфлікту. Перші – представлені колабораційною діяльністю (ч. ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України). Другі – порушення недоторканності житла (ч. 1 ст. 162 КК України), порушення недоторканності приватного життя (ч. 1 ст. 182 КК України), ч. 1 самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України). Обґрунтовуються критерії застосування звільнення від покарання або його відбування на підставі закону про амністію, а також звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим за вчинення вказаних кримінальних проступків в контексті перехідного правосуддя.

Ключові слова: кримінальний проступок, правові наслідки, звільнення від кримінальної відповідальності, амністія, звільнення від покарання, перехідне правосуддя.

Актуальність теми дослідження

Триваюча російсько-українська війна поставила перед Українським народом численні виклики як (і передусім) щодо відсічі збройній агресії, так і щодо первизначення умов подальшого розвитку держави з урахуванням тяжких і неординарних наслідків збройного конфлікту. І наслідки ці виявляються не тільки у безсумнівній та масштабній фізичній шкоді, удару по генофонду українців, руйнацією місць та осередків відтворення культури, міської ідентичності (внаслідок урбіциду), заподіяння шкоди довкіллю як природничого осередку відтворення української нації. Маємо говорити й про вже актуалізовані та віддалені, візуалізовані у перспективі деокупації всіх територій нашої країни наслідки відновлення та правопорядку, запуску функціоналу вітчизняної правової системи з урахуванням змінених обставин, необхідності забезпечення соціальної справедливості, притягнення винних у злодіяннях агресора до передбаченої законом юридичної відповідальності, відновлення порушених прав, відшкодування завданих збитків, облаштування подальшого співжиття з урахуванням вимог кримінологічної безпеки. Як правило, подібного роду комплексна, системна діяльність, принаймні у форматі юридичного мислення та правової діяльності, пов'язується в науці з категорією «перехідне правосуддя». Саме в межах відповідної концепції та розгорнутої на її основі практики мають вирішуватись гострі питання транзитивного періоду, переходу від стану війни до стану миру. Й одним з таких питань є визначення формату взаємодії держави та громадян, які, перебуваючи у тимчасовій окупації (чи-то пак на тимчасово окупованих територіях) вчинили кримінальні правопорушення. Певна річ, проблема справедливої постконфліктної кримінальної юстиції – вельми широка та глибока. І ледве чи в межах однієї наукової

статті можливо окреслити бодай завершені контури концептуалізації цієї проблеми та шляхів її вирішення. Втім, нами така задача і не ставиться. На сторінках цієї роботи ми прагнемо звернути увагу лишень на деякі, найменш суспільно небезпечні діяння, кваліфіковані як кримінальні проступки, вчинювані в контексті збройного конфлікту, а також на доцільні правові наслідки, що мають наставати за їх вчинення з точки зору задуму, ідеї перехідного правосуддя.

Принагідно зауважимо на існуючому й вельми значущому науковому доробку цілої когорти вітчизняних та зарубіжних дослідників, які фокусували свою увагу на проблемах наукового забезпечення перехідного правосуддя. Це – широковідомі праці Р. Дж. Брауна (*R. J. Brown*), М. Нур *(M. Noor)*, Д. Салівана (*D. Sullivan*), П. Б. Хейнер (*P. B. Hayner*), І. Ф. Янга (*I. F. Young*), А. Б. Благої, М. М. Гнатовського, О. В. Євсєєва, О. А. Мартиненка, О. М. Овчаренко, Н. І. Сатохіної, О. М. Семьоркіної, О. О. Уварової, С. В. Шевчука, О. В. Щербанюк та інших вчених. Поруч з цим звернімо увагу й на доробок тих науковців, які провадили загальнотеоретичні, прикладні дослідження з проблем правових наслідків вчинення кримінальних проступків. Серед них – Ю. В. Алєксєєва-Даниленко, А. А. Васильєв, В. П. Ємельянов, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Шинкарьов, А. М. Шульга, М. Ященко та інші. Проте, підтверджуючи безумовно значущість, ґрунтовність існуючих напрацювань, слід, все ж, вказати і на те, що вони не враховують наявних запитів щодо визначення конкретних та обґрунтованих з точки зору концепції перехідного правосуддя правових наслідків вчинення окремих категорії кримінальних проступків.

Таким чином, *метою* цієї статті є визначення загальних теоретичних засад концепції перехідного правосуддя та, на цій підставі, формування пропозицій щодо нормативного визначення правових наслідків вчинення кримінальних проступків в контексті збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу

Перехідне правосуддя (або правосуддя перехідного періоду) визначається інститутами ООН як «комплекс процесів та механізмів, пов'язаних із спробами суспільства подолати тяжку спадщину великомасштабних порушень законності в минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість та примирення» [1; 2, с. 14]. До них відносять як судові, так і несудові механізми з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без неї), а також окремі дії із судового переслідування, відшкодування шкоди, встановлення фактів, інституційних реформ [1]. Не менш важливим є й те розуміння перехідного правосуддя, під яким воліють справедливе ставлення з боку закону до всіх учасників конфліктних процесів у суспільстві [3, с. 31].

У більш широкому контексті під перехідним правосуддяи можливо розуміти концепцію і практику суспільного транзиту від стану конфлікту до миру та/або від недемократичного (тоталітарного, авторитарного) до демократичного політичного режиму. Перехідний період характеризується численними конфліктогенними, криміногенними ризиками, пов'язаними як із загрозами реставрації колишніх параметрів соціального розвитку, що призвели до конфлікту та/або утвердження недемократичного політичного режиму, розгортанням механізмів симуляції, імітації реформ, неефективністю допомоги жертвам конфлікту, репресій, сприянням уникненню відповідальності за правопорушення, так і з криміналізацією новітніх політичних, економічних, квазіправових інститутів, створенням нових передумов для нарощування соціальної напруженості, ворожнечі, агресивної фронтирності. У зв'язку з цим перехідне правосуддя, маючи за мету сприяння найліпшому відновленню справедливості, стійкого миру, демократії, постає комплексом кримінологічно обґрунтованих заходів, що поєднують ретрибутивну й відновну юстицію, широкий, багаторівневий соціальний діалог, просвіту, реституцію, визнання, правотворчу й правоохоронну діяльності, організаційно-управлінські трансформації [4, с. 250; 5, с. 125; 6].

Узагальнення зарубіжного досвіду й міжнародно-правової бази дозволяє стверджувати, що вказані компоненти перехід-

ного правосуддя доцільно об'єднувати у чотири основні напрями діяльності, а саме: 1) притягнення до відповідальності винних у правопорушеннях, пов'язаних із конфліктом; ефективне розслідування воєнних злочинів і грубих порушень прав людини, притягнення винних до відповідальності (*criminal prosecutions*); 2) відшкодування жертвам правопорушень, сприяння у наданні їм необхідної соціальної, медичної, психологічної допомоги, а також сприяння в увіковіченні; створення національних механізмів відшкодування збитків жертвам, виплати їм компенсацій за спричинену фізичну та психічну шкоду відшкодування збитків, відновлення порушених прав постраждалих від конфлікту, надання їм медичної та психологічної допомоги, а також юридичних і соціальних послуг (*Reparations*); 3) встановлення історичної правди, забезпечення надання об'єктивної інформації про причини і наслідки конфлікту, формування і надання доступу до архівів війни (*truth-telling*); 4) інституціональні реформи, спрямовані не недопущення повторення конфліктного досвіду та/або досвіду недемократичного політичного режиму; вони передбачають адміністративні заходи з перевірки публічних службовців, реформи у сфері освіти, судових, правоохоронних та інших органах [1; 5; 6 та ін.].

Водночас А. Мір (*A. Mihr*) пропонує альтернативне розуміння структури перехідного правосуддя, виділяючи такі його складові як: а) визнання (*acknowledgement*); б) відновлення (*restoration*); в) кримінальне правосуддя (*criminal justice*); г) амністії (*amnesties*). Такі елементи можна класифікувати за їхніми властивостями як процедурні, міжособистісні та інформаційні. Реалізація таких заходів потребує як судового, так і політичного втручання, а також проведення інституційних реформ [7, с. 1–2, 6; 6].

Тож, як можна пересвідчитись, навіть на теоретичному рівні відсутня єдність у бачення єдиної структурованої концепції перехідного правосуддя. Тому правий Є. Діденко, коли стверджує, що універсальної моделі перехідного правосуддя не існує і в кожному випадку така модель повинна будуватися відповідно до конкретних політичних та економічних реалій, характеру конфлікту і потреб суспільства [8].

Але, попри тривалий збройний конфлікт та окупацію частини територій України, в науковій літературі небезпідставно констатується відсутність в державі чіткої та достатньої нормативної бази, яка б визначала засади державної політики у сфері перехідного правосуддя, регламентувала конкретні механізми реінтеграції окупованих територій. До законодавчих актів у цій сфері слід віднести Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закон України «Про військово-цивільні адміністрації». Однак ці законодавчі акти покликані розв'язувати потреби сьогодення і не передбачають заходів постконфліктного періоду [8].

Також указом Президента України № 584/2019 створена Комісія з правової реформи, а в її складі – робоча група з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Вона розробила Концепцію перехідного правосуддя в Україні. Така Концепція традиційно складається із чотирьох базових елементів, відомих у міжнародному праві: відшкодування шкоди постраждалим від конфлікту; притягнення винних до відповідальності та запобігання безкарності; забезпечення права на правду про збройний конфлікт; впровадження заходів з недопущення виникнення конфлікту в майбутньому [9; 8].

У 2021 році Кабінет Міністрів України вніс проєкт Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду», який наразі відкликаний. У вказаному законопроєкті пропонували визначити основні засади й напрями державної політики в перехідний, конфліктний і постконфліктний періоди. Зокрема, що стосується дотримання прав дітей: необхідність активізації національно-патріотичного виховання, насамперед серед дітей і молоді в перехідний період; забезпечення доступу до закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та засобів масової інформації України для осіб, які проживають на тим-

часово окупованих територіях; здійснення ефективної освітньої політики, формування стратегії громадянської освіти на деокупованих територіях, державної підтримки вивчення української мови та історії України для недопущення повторення окупації [10]. Наведене свідчить про необхідність формування в Україні якісного нормативно-правового підґрунтя, що демонструвало б суспільству та міжнародним партнерам політичну готовність України до реінтеграції окупованих територій. Окрім того, у такій нормативній базі має бути приділена окрема увага відновленню ідентичності й захисту прав дітей, враховуючи прогнозовані виклики й ризики в цій сфері [8].

Відновлення законності на окупованих територіях, проведення ефективного розслідування і покарання осіб, винуватих у вчиненні воєнних злочинів і злочинів проти дітей, є одними з пріоритетних завдань держави. Такі заходи повною мірою відповідають інтересам і запитам суспільства та мають здійснюватися з дотриманням усіх міжнародних стандартів права на справедливий суд. При цьому важливо забезпечити максимально відкриті судові процеси, щоб продемонструвати суспільству легітимність судових процедур і довести інформацію про конкретні підтверджені факти вчинення злочинів. Такі факти в перспективі можуть стати предметами вивчення в межах навчальних процесів для досягнення правильної виховної мети. Водночас необхідно дотримуватися розумного балансу між миром і правосуддям та не допустити того, щоб кримінальне переслідування перетворилося на помсту тим громадянам, які залишилися на окупованій території і були вимушені підтримувати відносини з окупаційною владою. Зокрема, у юридичній спільноті дискусійним залишається питання доцільності кримінального переслідування окремої категорії населення окупованих територій за колаборайну діяльність, яка не завдала істотної шкоди державі або була направлена на підтримання життєдіяльності окупованої території [8].

Але так чи інакше, забезпечення справедливого кримінального переслідування є стійким та безальтернативним, одним з базових елементів перехідного правосуддя, про яку б модель і яку б державу не йшлося. І на це є свої причини: вимога справедливості у контексті масштабних й тяжких людських страждань, спричинених війною, конфліктами, неодмінно спирається на ресентимент, прагнення помсти, відплати. Й це прагнення, як правило, є неодностороннім, фіксується з боку всіх сторін конфлікту. Загострюється воно ефектами конкуруючою віктимності, відмінним баченням причин конфлікту, особливостей його перебігу, причин безпосередньої травматизації (смертей, руйнувань тощо). Саме тому перехідне правосуддя розглядається як цілісна та ціннісна концепція, в якій кримінальне переслідування не мислиме у відриві від встановлення історичної правди, установкою на примирення заради спільного й мирного майбутнього.

З урахуванням цього дослідники перехідного правосуддя невід'ємним елементом складової кримінального переслідування, як правило, розглядають інструменти, що дозволятимуть уникати необґрунтованості, надмірності репресій з огляду на потребу у примиренні. Так, в розрізі можливості застосування амністії, Л. Мелліндер (*L. Mallinder*) наголошує, що належне жертвам право на ефективний засіб юридичного захисту (*right to a remedy*), закріплене, наприклад, у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (ст. 2) [11] та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 13) [12], не є перешкодою для застосування індивідуальних умовних амністій, за якими відповідні розслідування будуть проведені, а жертви отримують відшкодування [13, с. 211–212].

Л. Мелліндер (*L. Mallinder*) виділяє такі критерії для можливого запровадження амністій під час перехідного правосуддя:

– амністія має бути запроваджена за умови її демократичної легітимності, якщо її запровадженню передували публічні обговорення за участю всіх зацікавлених осіб та амністія отримала схвалення від суспільства;

– метою запровадження амністії має бути примирення та подальша підтримка миру, а не уникнення покладення відповідальності на винуватців за скоєні злочини;

– амністія має бути обмежена за обсягом і не застосовуватися, наприклад, до осіб, на яких лежить найбільша відповідальність за найбільш тяжкі злочини;

– амністія має бути умовною та застосовуватися в обмін, приміром, на правду або щирі розкаяння;

– запровадження амністії має супроводжуватися відшкодуванням шкоди жертвам злочинів та увічненням пам'яті минулих злодіянь з метою уникнення їх повторення в майбутньому [13, с. 228–229; 6].

Як підсумок, автор статті не адвокатує жодний зі шляхів, а наголошує на необхідності свідомого підходу до питання притягнення винних до відповідальності та можливості запровадження амністії. Обираючи шлях, найбільш сприятливий для якнайшвидшого досягнення миру в Україні й подолання наслідків збройної агресії російської федерації, варто пам'ятати про непорушні істини. Запровадження амністії можливе лише після її схвалення на публічних обговореннях, враховуючи потреби жертв конфлікту. Навіть за умови запровадження амністії, скоєні в минулому злодіяння не можуть бути залишені без уваги та забуті без розкриття правди [14, с. 117, 119, 130; 6]. Саме тому, в цій науковій розвідці ми й звертаємось до потреби у виділенні, унормуванні можливих правових наслідків вчинення кримінальних проступків, які б давали можливість знизити ступінь необґрунтованої репресивності при реалізації перехідного правосуддя в Україні.

Зауважимо, що у фокусі перехідного правосуддя варто, на нашу думку, вести мову далеко не про всі кримінальні проступки, а лише про дві їх групи: 1) воєнно-контекстуальні; 2) ординарні, вчинювані у контексті збройного конфлікту.

Під воєнно-контекстуальними кримінальними проступками можливо розуміти ті з них, вчинення яких має на меті або мають своїм соціальним наслідком (віддаленими, поза межами складу кримінального правопорушення) сприяння у реалізації цілей збройної агресії російської федерації. Вказані цілі, як видається, можуть реалізуватися щонайменше у двох вимірах: деструкція української державності та ефективне фактичне управління вже окупованими територіями. Не складе надмірних труднощів в результаті застосування системно-правового аналізу кримінально-правових норм виявити, що під вказаний вимір та цільові (наслідкові) маркери підпадає два юридичні склади колабораційної діяльності, що репрезентують кримінальні проступки та закріплені у ч. ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України.

Ординарні кримінальні проступки, які вчиняються у контексті збройного конфлікту представлені групою проступків, вчинення яких пов'язане з використанням фактичних умов, створених ситуацією збройного конфлікту, в тому числі й застосовуваних державою та суспільства заходів, спрямованих на відсіч збройній агресії. З нашої точки зору цю групу представляють щонайменше ті кримінальні проступки, склади яких закріплені у ч. 1 ст. 162 («Порушення недоторканності житла), ч. 1 ст. 182 («Порушення недоторканності приватного життя»), ч. 1 ст. 197-1 («Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво»).

Ведучи мову про особливі правові наслідки за вчинення перелічених кримінальних проступків, головне питання полягає у тому, чи доречно, доцільно, в яких випадках і із використанням яких критеріїв застосувати інструменти амністії та/або звільнення від кримінальної відповідальності. І питання це варто розглядати саме в розрізі відомих цілей перехідного правосуддя й балансування цінностей: примирення через використання норм-заохочень та амністії не має конфліктувати з вимогами утвердження справедливості та масовим невдоволенням безкарністю кримінальних правопорушників. У зв'язку з цим як критерій використання інструментів амністії за вчинення кримінальних проступків зазначених категорій або правових механізми звільнення від кримінальної відповідальності можемо запропонувати врахування: 1) наявності чи відсутності потерпілого; 2) вчиненого на тимчасово окупованій території (або території країни-агресора) чи поза її межами.

Оперуючи цими критеріями можна запропонувати кримінологічну модель зниження ступеню криміналізації населення в контексті перехідного правосуддя, яка включає:

а) звільнення від покарання або його відбування на підставі закону про амністію щодо тих кримінальних проступків, вчинених в контексті збройного конфлікту, а також воєнно-контекстуальних кримінальних проступків, які не мають потерпілого як нормативно визначеної обов'язкової складової об'єкту кримінального правопорушення;

б) широке використання медіації та положень ст. 46 КК України про безумовне звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим. Зрозуміла річ, реалізація цього кроку вимагатиме якісної підготовки медіаторів, впровадження практики медіації повсюдно на деокупованих територіях у зв'язку із вчиненням зазначених вище кримінальних проступків. Але переконані, що за ті кримінальні проступки, в яких є потерпілий як юридично обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення, не має йтися про автоматичне амністування. В цьому контексті заслуговує на увагу думка Н. Гурковської, яка констатує, що **е**фективне розслідування та кримінальне переслідування – це про визнання та не приховування злочинів; всебічний, об'єктивний, вчасний розгляд кримінального провадження; притягнення винних до відповідальності; неупереджене, справедливе правосуддя, що діє та створене на підставі закону. Судова кримінальна процедура з притягнення до відповідальності є найсильнішим проявом проти безкарності та беззаперечним дзвіночком щодо виконання державних гарантій. Судове переслідування також допомагає уникнути незаконної помсти та відплати, а також відновити верховенство права. Судовий процес має бути прозорим, його перебіг повинен висвітлюватись в ЗМІ та/або мати пряму трансляцію засідань [9]. Саме тому важливим є забезпечення розумності у використанні інструментів амністії та звільнення від кримінальної відповідальності, врахування інтересів потерпілих, забезпечення усебічного захисту їх прав та свобод.

Висновки

Підводячи риску під цим дослідженням, варто бути свідомим того, що запропонована модель поєднання заохочувальних та амністійних інструментів реагування на кримінальні проступки, вчинювані в умовах збройного конфлікту, є досить умовною та незавершеною. Її варто розглядати радше як запрошення до дискусії, аніж як констатацію одного з елементів ефективного механізму відновлення справедливості через кримінальну юстицію в контексті перехідного правосуддя. Втім, вважаємо, висловлені пропозиції здатні пожвавити науковий пошук у напрямі кримінологічного та кримінально-правового доктринального та нормопроєктного забезпечення правосуддя перехідного періоду.

Література

1. Верховенство права и правосудие переходного периода в конфликтных и постконфликтных обществах. Доклад Генерального секретаря ООН : Документ ООН S/2004/616. URL : https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/secretary-generals-reports-submitted-security-council-2004.

2. Мартиненко О. А., Нузов І. О. Україна: робота з минулим задля мирного майбутнього. Харків : ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2021. 64.

3. Блага А., Мартиненко О. Концепція перехідного правосуддя в Україні: уведення у площину юридичної науки. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 30–35. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15860/А.%20Блага%2с%20О.%20Мартиненко%20Концепція%20перехідного%20правосуддя%20в%20Україні%20уведення%20у%20площину%20юридичної%20науки.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

4. Орлов Ю. В. Перехідне правосуддя // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 250–254.

5. Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Кримінологічні засади перехідного правосуддя для України : зони криміногенних ризиків. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 124–132.

6. Лузан. Т. Елементи перехідного правосуддя. *Юридична газета Online*. 2021. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/skladovi-elementi-perehidnogo-pravosuddya.html (дата звернення 08.10.2023).

7. Mihr, Anja. "An introduction to transitional justice" in Simić, Olivera. *An Introduction to Transitional Justice* Abingdon, Oxon: Routledge, 2017: 1–27.

8. Діденко Є. Роль перехідного правосуддя в примиренні й захисті прав дітей у перспективі деокупації. *Just talk*. URL: https://justtalk.com.ua/post/rol-perehidnogo-pravosuddya-v-primirenni-j-zahisti-prav-ditej-u-perspektivi-deokupatsii.

9. Гурковська Н. Шлях до миру: через перемогу і перехідне правосуддя. Експертний центр з прав людини. 2023. URL: https://ecpl.com.ua/news/shliakh-do-myru-cherez-peremohu-i-perekhidne-pravosuddia/.

10. Проєкт Закону про засади державної політики перехідного періоду № 5844 від 09.08.2021. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625.

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ Організація Об'єднаних Націй. Пакт від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ Ради Європи, Конвенція від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

13. Mallinder L. Can Amnesties and International Justice Be Reconciled? *The international journal of transitional justice. 2007. №*. 2. P. 208–230.

14. Fijalkowski A. "Amnesty" in Simić, Olivera. *An Introduction to Transitional Justice* Abingdon, Oxon: Routledge, 2017. P. 113–136.

Orlov Yurii Volodimirovich,
Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs, The Department of Criminal Law and Criminology.
e-mail: orlov1284@ukr.net

LEGAL CONSEQUENCES OF COMMITTING CERTAIN CATEGORIES OF CRIMINAL OFFENSES IN THE CONTEXT OF TRANSITIONAL JUSTICE IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the legal consequences of committing certain categories of criminal offenses in the context of transitional justice in Ukraine. Two groups of criminal misdemeanors are distinguished: military-contextual and ordinary, committed in the context of an armed conflict. Under military-contextual criminal offenses it is possible to understand those of them, the commission of which has the purpose or has as a social consequence (remote, outside the scope of the criminal offense) assistance in the realization of the goals of the armed aggression of the Russian Federation. These goals, it seems, can be realized in at least two dimensions: the obstruction of Ukrainian statehood and the effective actual management of already occupied territories. The specified dimension and target (consequential) markers include two legal forms of collaborative activity, which represent criminal offenses and are enshrined in parts 1 and 2 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Ordinary criminal misdemeanors committed in the context of armed conflict are represented by a group of misdemeanors, the commission of which is connected with the use of actual conditions created by the situation of armed conflict, including the measures applied by the state and society aimed at repelling armed aggression. From our point of view, this group is represented by at least those criminal misdemeanors, the composition of which is fixed in Part 1 of Art. 162 ("Violation of the inviolability of housing"), Part 1 of Art. 182 ("Violation of inviolability of private life"), Part 1 of Art. 197-1 ("Arbitrary occupation of land and arbitrary construction").

Speaking about the special legal consequences for committing the listed criminal offenses, the main question is whether it is appropriate, expedient, in which cases and using which criteria to apply the instruments of amnesty and/or exemption from criminal liability. And this issue should be considered precisely in terms of the known goals of transitional justice and balancing values: reconciliation through the use of incentive norms and amnesty should not conflict with the requirements of establishing justice and mass dissatisfaction with the impunity of criminal offenders. In this regard, as a criterion for the use of amnesty tools for the commission of criminal offenses of the specified categories or legal mechanisms for exemption from criminal liability, we can suggest taking into account: 1) the presence or absence of the victim; 2) committed on the temporarily occupied territory (or the territory of the aggressor country) or outside its borders.

Using these criteria, it is possible to propose a criminological model of reducing the degree of criminalization of the population in the context of transitional justice, which includes: a) exemption from punishment or serving it on the basis of the law on amnesty for those criminal offenses committed in the context of an armed conflict, as well as military-contextual criminal offenses that do not have the victim as a legally defined mandatory component of the object of the criminal offense; b) wide use of mediation and the provisions of Art. 46 of the Criminal Code of Ukraine on unconditional release from criminal liability in connection with reconciliation with the victim. It is clear that the implementation of this step will require high-quality training of mediators, implementation of the practice of mediation everywhere in the de-occupied territories in connection with the commission of the above-mentioned criminal offenses.

Key words: criminal offense, legal consequences, exemption from criminal liability, amnesty, exemption from punishment, transitional justice.

ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ: ОКРЕМИ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ЗВОНАРЬОВ Олег Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.102
DOI 10.32782/EP.2023.3.27

У статті розглянуто існуючі проблеми, які мають місце при протидії легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Звернуто увагу, що інтеграція України в світове безпекове співтовариство, крім надбання очевидних переваг, потребує серйозних зусиль щодо боротьби з різними злочинами, у тому числі із відмиванням «брудних» доходів.

У роботі наголошено, що легалізації (відмивання) майна – це передусім спосіб (механізм) надання правомірності злочинно здобутим прибуткам та надприбуткам.

Завдяки історичному аналізу автор зазначає, що на офіційному рівні легалізації (відмивання) майна було вперше визначено Президентською комісією США по боротьбі з організованою злочинністю в 1984 року. Тоді це поняття тлумачилося як процес приховування майна незаконного походження або незаконного використання доходів, а також як способи показати ці доходи як законні.

У статті звертається увага на ту обставину, що в законодавчих формулюваннях не розкривається суть легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а лише описуються діяння, що становлять собою окремі форми відмивання. Найбільш пріоритетними напрямками у сфері протидії відмиванню «брудних» доходів виступає, зокрема, протидія тероризму, транснаціональній злочинності, організованій злочинності і корупції, етнічним чисткам, злочинам проти людяності та іншим видам правопорушень. Наголошено, що ці векторні напрями впливу зазначені у підсумковому документі Всесвітнього саміту ООН.

Також у роботі наведені основні міжнародні спеціальні органи, які протидіють відмиванню коштів, в тому числі організованим злочинним групам та зазначені їхні основні завдання у протидії легалізації (відмиванню) майна, що одержане злочинним шляхом. Такими органами є: Група з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF), Група міжнародних фінансових дій (CAPI), Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол).

Ключові слова: предикатний злочин, легалізація (відмивання) доходів, «брудні» кошти, організована злочинність, злочинна діяльність, транснаціональна злочинністю, фінансовий моніторинг, фінансування тероризму

Постановка проблеми

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як і багато інших транснаціональних злочинів, викликана глобалізацією та є її негативним проявом. Як наслідок, інтеграція України в світове співтовариство, крім надбання очевидних переваг, потребує серйозних зусиль щодо боротьби з різними злочинами, в т. ч. із відмиванням «брудних» доходів [6, с. 9].

З розвитком суспільних правовідносин розвивається та удосконалюється законодавство і ряд нормативно-правових актів, у зв'язку з чим щодо багатьох юридичних конструкцій вже достатньо довгий проміжок часу точаться жваві дискусії. Не оминуло увагою і поняття «відмивання» доходів, адже не існує єдиного розуміння цього по-

няття як у міжнародному законодавстві, так і у законодавстві окремих держав. Під «відмиванням» доходів прийнято розуміти легалізацію протиправно одержаних грошових коштів та майна, що здійснюється шляхом різних маніпуляцій з «брудним» капіталом, внаслідок чого останній набуває статусу законного (легального). Тобто, маються на увазі лише методи і процедури, що дозволяють отримані в результаті незаконної діяльності кошти переводити в інші активи для приховування їх правдивого походження, дійсних власників або інших аспектів, що могли б свідчити стосовно порушення законодавства [13, с. 4].

Також необхідно відмітити, що у вітчизняній юридичній літературі існує багато точок зору на те, що собою являє «відмивання» доходів. Безперечним та спільним для міркувань, висловлених у різні часи, є те, що відмивання – це передусім спосіб (механізм) надання правомірності злочинно здобутим прибуткам та надприбуткам.

Учені-криміналісти під легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, розуміють як виведення «брудних» коштів зі сфери обігу тіньового капіталу з наданням видимості їм законного походження; зумовлену об'єктивними та суб'єктивними чинниками, взаємопов'язану із середовищем і в ньому відображену систему дій суб'єкта; типові схеми (типології), що полягають у здійсненні у певній послідовності «елементарних» фінансових і господарських операцій; невід'ємну складову технологій злочинного збагачення, тобто комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, що поєднані в єдиний ланцюг злочинної поведінки, де власне легалізація є останньою ланкою [10, с. 183].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням проблем, які пов'язані з легалізацією (відмиванням) брудних грошей у різні часи займалися Л. Ф. Гула, Л. М. Доля, О. О. Дудоров, В. А. Журавель, В. П. Захаров, М. І. Костін, Ю. В. Луценко, В. В. Саєнко, Т. М. Тертиченко та ін. Водночас, не дивлячись на значний науковий інтерес даній проблематиці, питання протидії легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, залишаються актуальними й дотепер.

Метою статті є аналіз існуючих проблем, які мають місце при протидії легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, а також вироблення напрямів протидії даному суспільно небезпечному діянню.

Виклад основного матеріалу

На офіційному рівні досліджуваний термін було вперше визначено Президентською комісією США по боротьбі з організованою злочинністю в 1984 року. Тоді це поняття тлумачилося як процес приховування майна незаконного походження або незаконного використання доходів, а також як способи показати ці доходи як законні. Аналогічним є визначення, датоване 1993 роком, що належить Міжвідомчій групі з протидії відмиванню грошей Великобританії. Відмивання визначається як процес, за допомогою якого правопорушники прагнуть до того, щоб приховати справжнє походження доходів від протизаконної діяльності та володіння ними [6, с. 20, 5, с. 89].

Такими були перші тлумачення поняття «відмивання» доходів, які зустрічалися в національних законодавствах Великобританії та США. Звертає на себе увагу та обставина, що в наведених законодавчих формулюваннях не розкривається суть легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а лише описуються діяння, що становлять собою окремі форми відмивання [6, с. 21].

Так, найбільш пріоритетними напрямками у сфері протидії відмиванню «брудних» доходів виступає, зокрема, протидія тероризму, транснаціональній злочинності, організованій злочинності і корупції, етнічним чисткам, злочинам проти людяності. Ці векторні напрями впливу зазначені у підсумковому документі Всесвітнього саміту ООН [18]. Тому не викликає сумнівів і та обставина, що аналогічної уваги з боку міжнародного співтовариства потребує

саме протидія легалізації злочинних доходів [15, с. 80–82].

Ратифікована Верховною Радою України Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів від злочинної діяльності, яка була прийнята ще у 1990 році [12], як і інші нормативно-правові акти Ради Європи по боротьбі з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, визначають необхідність співробітництва держав-учасниць за трьома основними напрямами: 1) зближення позицій із кримінально-правової оцінки «відмивання» капіталів (доходів) у національному законодавстві; 2) уніфікація внутрішньодержавних заходів, спрямованих на боротьбу з легалізацією (відмиванням) грошових коштів чи інших капіталів, одержаних незаконним шляхом; 3) визначення кола найбільш ефективних заходів та процедур європейського співробітництва у боротьбі з «відмиванням» доходів.

Перед Конвенцією було поставлене ще одне важливе завдання: доповнити та розвинути існуючі раніше нормативно-правові акти, які були розроблені під егідою Ради Європи – Європейська конвенція про передачу судочинства у кримінальних справах [7], Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (1959 р.) [7], Європейська конвенція про судові рішення у кримінальних справах (1970 р.) [9] та ряд інших нормативно-правових актів. Для держав, які вирішили приєднатися до Конвенції Ради Європи 1990 року, це могло означати необхідність суттєвої зміни національного законодавства. В п. 1 ст. 6 Конвенції («Правопорушення, пов'язані із відмиванням коштів») зазначено, що кожна сторона вживає законодавчих та інших заходів, щоб кваліфікувати як правопорушення такі діяння, якщо вони вчинені умисно: а) перетворення або передачу власності, з усвідомленням, що така власність є доходом, з метою приховування або маскування незаконного походження власності або з метою сприяння будь-якій особі, замішаній у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій; б) приховування або маскування справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно власності або володіння нею, з усвідомленням, що така власність є доходом, – а також з урахуванням правових систем сторін; в) набуття, володіння або використання власності з усвідомленням під час отримання, що така власність була доходом; г) участь у вчиненні, об'єднання або змова з метою вчинення, замах на вчинення, пособництво, підмова, сприяння і поради щодо вчинення будь-якого із зазначених вище злочинів [18].

Відповідно до Конвенції кожна держава-учасник може вжити заходів, які вона вважає за потрібне, щоб на підставі свого внутрішнього права розглядати як правопорушення вчинення повністю чи частково будь-якого із заборонених Конвенцією дій, якщо виконавець: а) передбачає, що майно являється доходом; б) діє з метою отримання прибутку; в) діє з метою сприяння подальшому продовження злочинної діяльності.

Низка держав, які приєдналися до Конвенції, відразу внесли зміни та доповнення до свого законодавства. Так, у Великобританії з 1994 року діє закон, у відповідності до якого працівники всіх банків, які не повідомили правоохоронним органам про незвичні, підозрілі переміщення грошових коштів, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та отримати від 2 до 14 років позбавлення волі. У Нідерландах набув чинності закон, який зобов'язував банківських працівників інформувати правоохоронні органи про надходження на рахунки своїх клієнтів сум понад 25 тис. гульденів. Аналогічні норми є в США, Італії і інших країнах [11, с. 182; 16, с. 112–115].

Міжнародно-правові документи, що спрямовані на протидію легалізації (відмиванню) злочинних доходів, прийняті в межах Європейського Союзу, який побудований на так званих трьох стовпах: 1) три існуючих Співтовариства (ЄОВС, ЄЕС і Євратом); 2) спільна зовнішня політика та політика безпеки; 3) співробітництво у кримінально-правовій сфері. Відповідно до Директиви Ради Європейських співтовариств про запобігання використанню фінансової

системи для відмивання грошей згідно Директиви 91/308/ЄЕС, 19.06.1991 року, встановлено обов'язок держав-учасниць забезпечити заборону «відмивання» коштів і вжити заходів щодо визначення покарань за порушення положень.

Директива чітко визначає, що злочинною являється легалізація (відмивання) не тільки доходів та майна, одержаних в результаті торгівлі наркотиками, як це визначає Віденська конвенція 1988 року, але й «майнових цінностей всіх видів (матеріальних і нематеріальних, рухомих і нерухомих), правових титулів і документів, які посвідчують право власності та інші майнові права», якщо ці «економічні вигоди» отримані в результаті вчинення будь-яких діянь, визнаних злочинними на територіях держав-членів Ради Європи. Згідно Директиви ЄС 91/308, під легалізацією незаконно придбаних засобів слід розуміти конверсію та передачу майна, одержаного незаконним шляхом, з метою приховати незаконне походження такого майна, приховування дійсної природи, походження, місцезнаходження, розташування чи руху майна та прав на нього, а також придбання, володіння та використання майна, якщо в момент його отримання відомо, що воно являється доходом, одержаним злочинним шляхом [4].

Подібною проблемою займається також FATF. В 1990 році Групою були підготовлені сорок рекомендацій, що являють собою основні положення концепції протидії легалізації (відмиванню) доходів. В подальшому вони переглядалися з врахуванням накопиченого досвіду та змін, які відбуваються у сфері «відмивання» коштів. Основні рекомендації державам-учасникам наступні: оголосити «відмивання брудних» грошей злочином; здійснити ряд ефективних заходів з метою виявлення, арешту, конфіскації легалізованих грошей; реалізувати ефективну систему встановлення особи клієнтів та впровадити процедури ведення обліку фінансовими установами; впровадити практику повідомлення компетентних органів влади про факти сумнівних угод при виникненні підозр про те, що в обігу знаходяться кримінальні кошти; підтримувати тісне співробітництво між державами при здійсненні операцій правоохоронного спрямування в протидії «відмиванню брудних» коштів та ін. [2, с. 178–179].

Певний вклад у посилення протидії з цими злочинами внесли Міжнародна конференція по запобіганню «відмивання» грошей та використання доходів від злочинної діяльності та боротьбі з ними, проведена ООН в м. Курмаєр (Італія) у червні 1994 року, і Всесвітня конференція на рівні міністрів по організованій і транснаціональній злочинності, організована ООН в м. Неаполь (Італія) в листопаді 1994 року, на якій прийняті Неапольська політична декларація та Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності. Серед інших документів слід також назвати і Факультативний протокол до Типового договору про взаємну допомогу в області кримінального судочинства, яке стосується доходів від злочинів, прийнятому Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН в 1990 року.

У числі міжнародно-правових актів, які стосуються саме протидії можливості розпоряджатися доходами, одержаними злочинним шляхом, слід назвати і Віденську конвенцію ООН від 19 грудня 1988 року «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин», ратифіковану більш як ста країнами. У ній, зокрема, закріплені зобов'язання держав-учасниць протидіяти «відмиванню» незаконно придбаного капіталу. У Конвенції Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності, прийнятій у 1990 року у Страсбурзі відзначається, що позбавлення злочинця доходів, одержаних злочинним шляхом, є одним з ефективних і сучасних методів протидії небезпечним формам злочинності [19].

Як показує час, проблема боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, належить до числа невирішених як в Україні, так і в інших промислово розвинених державах. Тому боротьба з цим особливо небезпечним злочинним посяганням була і залишається в центрі уваги таких міжнародних

організацій, як ООН, Рада Європи, Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) та ін. Про це свідчить низка міжнародних правових актів. Зокрема, Віденська конвенція ООН «Про боротьбу з незаконною торгівлею наркотичними засобами і психотропними речовинами» (1988 р.), Конвенція Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» (1990 р.), Сорок рекомендацій FATF (1990 р., 1996 р, 2003 р.) та ін. [2, с. 178].

З метою визначення державної політики в частині протидії легалізації (відмиванню) брудних коштів звернемося за досвідом до міжнародних спеціальних органів.

Так, міжнародними спеціальними органами, які протидіють відмиванню коштів, в тому числі організованим злочинним групам, є:

1. *«Група з розробки фінансових заходів з відмивання грошей» (FATF)* – це міжурядовий орган, завданням якого є розробка і сприяння стратегії боротьби з легалізацією (відмиванням) грошей як на національному, так і на міжнародному рівні. Таким чином, Група з розробки фінансових заходів є «органом формування стратегії», діяльність якого спрямована на формування необхідної політичної волі для здійснення реформування національного законодавства та регуляторної системи з метою боротьби з «відмиванням» грошей.

FATF не має ані чітко визначеної конституції, ані необмеженого терміну існування. Кожні п'ять років Група з розробки фінансових заходів проводить регулярні перегляди своїх завдань. FATF існує з 1989 року і було погоджено, що вона має продовжувати свою роботу при необхідності [1].

2. *«Група міжнародних фінансових дій» (CAPI)* – створена 1989 року за ініціативою Президента Франції Ф. Міттерана. Її метою є оцінка результатів діяльності співтовариства щодо припинення використання банків і фінансових інститутів для відмивання коштів та його подальшого вдосконалення. Членами CAPI є: Німеччина, Греція, Австрія, Австралія, США, Франція, Бельгія, Канада, Данія, Іспанія, Італія, Японія, Великобританія, Швеція. У рамках нарад CAPI, які проводяться з 1990 року щорічно, відпрацьовуються конкретні рекомендації щодо розвитку та вдосконалення національного і кримінального законодавства, пропозиції щодо розвитку міжнародного співробітництва в галузі боротьби з легалізацією коштів [3, с. 109].

3. *«Міжнародна організація кримінальної поліції» (Інтерпол)*, створена для координації взаємодії правоохоронних органів держав та здійснення спільних заходів щодо боротьби з міжнародною злочинністю, у тому числі протидіє легалізації коштів та допомагає розслідувати дану категорію злочинів. Ця організація фактично була заснована 1914 року на 1 Конгресі Кримінальної поліції в Монако.

Україну було прийнято до Міжнародної Організації Кримінальної Поліції у 1992 році на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу. Повноправним членом цієї організації наша держава стала в 1993 році після створення Національного центрального бюро Інтерполу [17].

На рівні держави протидія кримінальним операціям з легалізації (відмивання) коштів була і залишається однією з актуальних проблем боротьби зі злочинністю. Великі комерційні структури (банки або фірми), володіючи розгалуженою мережею дочірніх (контрольованих) фірм, особливо в регіонах, можуть приховати фінансові операції різних масштабів. Необхідно врахувати, що відстежити ланцюжок операцій при численності задіяних філій фірм надзвичайно складно. Основною метою злочинних груп є отримання надприбутків, які необхідно легалізувати (відмити) [14, с. 86].

Висновки

Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом є серйозною проблемою сьогодення, яка підриває економічний розвиток багатьох держав та сприяє укоріненню злочинності. Національні та міжнародні установи впроваджують суворі заходи для протидії цьому вкрай негативному суспільно небезпечному явищу включаючи законодавчі ініціативи та

міжнародні стандарти фінансового моніторингу. Ефективна боротьба з легалізацією (відмивання) грошових коштів вимагає співпраці між багатьма країнами світу за різними напрямами з застосуванням нових форм та методів такої боротьби.

Література

1. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей – FATF. URL: https://www.fiu.gov.ua/content/uk/fatf.htm.

2. Гула Л. Ф. Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, що вчиняється організованими групами, як одна з форм економічної загрози фінансовому ринку. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2014. № 3(7). С. 176–180.

3. Гула Л. Ф. Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, що вчиняються організованими групами, як одна з форм економічної загрози фінансовому ринку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 103–111.

4. Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_774#Text.

5. Доля Л. М. Небезпека легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом. *Право України*. 2002. № 2. С. 89–93.

6. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

7. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (1959 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text.

8. Європейська конвенція про передачу судочинства у кримінальних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008#Text.

9. Європейська конвенція про судові рішення у кримінальних справах (1970 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341#Text

10. Журавель В. А. Предикатний фактор у структурі елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 1. С. 182–189.

11. Захаров В. П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: теоретико-правовий аспект. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal- paper/2017/may/2171/vnulpurn201480134.pdf.

12. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text.

13. Костін М. І., Саєнко В. В. Обставини, що підлягають встановленню та доказуванню у розслідуванні легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія. Київ: Дія, 2005. 184 с.

14. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайліченко та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 203 с.

15. Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 1(7). С. 79–84.

16. Луценко Ю. В. Участь спеціальних служб іноземних держав у протидії організованій злочинності та корупції на прикладі Італійської Республіки. *Наше право*. 2017. № 4. С. 110–116.

17. Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/SPOU/files/8-1.pdf.

18. Підсумковий документ Всесвітнього саміту від от 16 вересня 2005 року, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 60/1. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU05239.

19. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Конвенція ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text.

PREVENTION OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL WAYS: CERTAIN PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

The article examines the existing problems that occur when combating the legalization (laundering) of property obtained through criminal means. Attention was drawn to the fact that the integration of Ukraine into the world security community, in addition to the acquisition of obvious advantages, requires serious efforts to combat various crimes, including the laundering of «dirty» income.

The work emphasizes that the legalization (laundering) of property is primarily a method (mechanism) of legalizing criminally obtained profits and excess profits.

Thanks to historical analysis, the author notes that the official level of legalization (laundering) of property was first determined by the US Presidential Commission on Combating Organized Crime in 1984. Then this concept was interpreted as the process of hiding property of illegal origin or illegal use of income, as well as ways to show these income as legitimate.

The article draws attention to the fact that the legislative wording does not disclose the essence of legalization of proceeds obtained through crime, but only describes actions that constitute separate forms of money laundering. The most priority directions in the field of combating the laundering of «dirty» income are, in particular, combating terrorism, transnational crime, organized crime and corruption, ethnic cleansing, crimes against humanity, and other types of offenses. It is emphasized that these vector directions of influence are indicated in the final document of the UN World Summit.

The work also lists the main international special bodies that combat money laundering, including organized criminal groups, and their main tasks in combating the legalization (laundering) of criminally obtained property are indicated. These bodies are: the Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF), the International Financial Action Task Force (FIFA), the International Criminal Police Organization (Interpol).

Key words: *predicate crime, legalization (laundering) of income, «dirty» funds, organized crime, criminal activity, transnational crime, financial monitoring, terrorist financing*

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА: РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

ОСАДЧИЙ Юрій Григорович - доктор історичних наук, професор, Сумська філія Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра юридичних дисциплін (професор)

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5133-5092

e-mail : uriiyam72m@gmail.com

УДК 342.1

DOI 10.32782/EP.2023.3.28

У статті здійснено історичний аналіз особистості Пилипа Орлика, як політика та гетьмана. Здійснено аналіз Конституції, яка була розроблена Пилипом Орликом. Виокремлено позитивні аспекти даного нормативного документу. Підкреслено, що Конституція Пилипа Орлика була написана українською мовою, а також містила прогресивне положення для того часу, а саме: про рівність усіх громадян незалежно від їхньої національності.

Ключові слова: Пилип Орлик, Конституція, гетьманат, рівність, незалежність, Україна.

Постановка проблеми

Сьогодні українська держава вкотре за довгу історію свого існування бореться за свою самостійність і незалежність проти ворога, який використовує для цього багато інструментів. Одним із таких засобів є ведення пропаганди, спрямованої на управління масовою свідомістю, зокрема доведення того, що української нації не існує та ніколи не існувало, однак при цьому умисно «забуваючи» факт того, що історія України, зокрема України-Русі, є значно довшою, аніж росії. Протягом багатьох століть українська держава доводила те, що вона є «колискою» волелюбства в Європі. При цьому спробою законодавчо закріпити останнє була багатьом відома Конституція Пилипа Орлика, яка, на жаль, так офіційно і не була визнана через фактичну відсутність незалежності України від російської держави, яка робила все можливе для того, щоб «придушити» будь-які прояви національної самостійності та свідомості українського народу. Разом із тим вже багато років саме Конституція Пилипа Орлика залишається важливим символом національної свободи та незалежності України. Ба більше, вивчення історії цього документа має важливе значення з точки зору підвищення правової свідомості українського народу, а також усвідомлення себе як окремої, самостійної, волелюбної та незалежної нації.

Стан дослідження проблеми

Конституція Пилипа Орлика неодноразово розглядалась у наукових працях вчених, які досліджували загальні історичні аспекти розвитку правової системи української держави. Зокрема цьому питанню приділяли увагу О. В. Батанов, Г. Г. Демиденко, В. М. Заруба, І. О. Кресіна, О. С. Лотюк, В. Ф. Нестерович, С. М. Пономарьов, В. Л. Федоренко та інші вчені-історики. В умовах сучасності дослідження Конституції Пилипа Орлика має важливе значення з точки зору подальшого розвитку української державності та національної ідентичності на основі ретельного вивчення державотворчих процесів крізь призму історичного досвіду.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розкрити роль та значення Конституції Пилипа Орлика у формування державності та правової системи сучасної України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдан-

ня: на основі дослідження позицій науковців та історичних джерел надати комплексну характеристику особистості Пилипи Орлика, здійснити аналіз окремих аспектів, пов'язаних з Конституцією Пилипа Орлика.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній детально проаналізовані погляди на досліджувану проблематику провідних дослідників життя та діяльності Пилипа Орлика, обґрунтовано важливість популяризації на міжнародному рівні Конституції Пилипа Орлика для подальшого правового та конституційного розвитку української держави, а також у ході розбудови зовнішньополітичної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Н. В. Сугацька зазначає, що «коли у вигнанні помер гетьман І. Мазепа, після довгих суперечок прихильники боротьби за самостійність України обрали 5 квітня 1710 р. гетьманом однодумця Мазепи Генерального писаря П. Орлика. Народився він 11 жовтня 1672 р. під містом Вільно в емігрантській чеській шляхетській родині. Закінчив Києво-Могилянський колегіум. Оволодів давньогрецькою, латинською, шведською, німецькою, французькою та турецькою мовами. Пилип Орлик швидко пройшов шлях від кафедрального писаря Київської митрополії до Генерального писаря Війська Запорозького» [1, с.56].

Оцінювання ролі окремої особистості в історії є досить суперечливим процесом. У той же час більш повне розуміння можна скласти про інтелектуальний потенціал особистості, особливо, враховуючи її освітній рівень, знання іноземних мов, що об'єктивно підтверджується її кар'єрним шляхом.

О. Журавльова у продовження характеристики цього видатного діяча пише, що «Пилип Орлик був соратником і генеральним писарем українського гетьмана Івана Мазепи, який повстав проти російського царя Петра І й вступив у союз зі шведським королем Карлом XII. Після поразки шведського війська під Полтавою (1709) Карл XII разом з Мазепою відійшли на турецьку територію, зупинившись у місті Бендери (зараз територія Молдови). Серед наближених, котрі супроводжували Мазепу, був і Орлик. Після смерті Мазепи козацька старшина обрала Орлика наступним гетьманом» [2].

У цьому аспекті поглянемо на питання соратників в історії. Історичний портрет того чи іншого діяча можливо скласти на основі аналізу його/її оточення. На основі усвідомлення високого рівня знань гетьмана Івана Мазепи, який неодноразово засвідчували провідні мислителі того часу, а також окремі діячі, зокрема і Петро І, можна прийти до розуміння високого інтелектуального рівня козацької старшини часів гетьмана Мазепи.

Після елекції між новообраним гетьманом та старшиною було укладено політичну угоду, що окреслювала основні засади організації влади в козацькій державі – «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорозького». У своєму прагненні звільнити Гетьманщину від російського панування Орлик спирався на підтримку Швеції, Туреччини та Кримського ханства. 1712 р. він звертається з відкритим маніфестом до європейських володарів, пишучи, що «козацька нація, що стогне під тиранським ярмом Москви, прагне лише того, щоб домогтися своєї волі». У 1714 р. залишає Бендери й перебирається до Швеції, але смерть його чільного союзника — Карла XII в 1718 р. — змушує шукати сприяння інших держав. Останні роки свого життя наполегливо працював над витворенням широкої антиросійської коаліції, розраховуючи на підтримку Туреччини, а також прихильного до нього Станіслава Лещинського і французького двору. Точна дата смерті невідома. Найімовірніше, помер у Яссах в 1742 р. [3].

Аналізуючи дану позицію, ми також приходимо до усвідомлення того, що подібною своєю діяльністю Пилип Орлик також виступив першим українським гетьманом у вигнанні, а також започаткував ті напрямки діяльності у вигнанні на території інших держав, зокрема на зовнішньополітичному рівні, прагненні створити відповідну антиросійську коаліцію, які потім були втілені у подальших урядах в екзилі в більш пізні історичні періоди та в інших державах світу.

Н. В. Сугацька пише, що «Пилип Орлик розумів, що із самого початку діяльності за-

лишається гетьманом у вигнанні, а тому, щоб стати справжнім гетьманом України, її треба звільнити від іноземного панування. Його гетьманування пройшло поза Україною, проте в постійній боротьбі за її незалежність. Все своє подальше життя він присвятив створенню коаліції, яка б допомогла Україні звільнитись від Москви та Польщі» [1, с.56].

Варто зауважити, що Пилип Орлик був унікальною особистістю того часу, який показав високу відданість Україні. Адже протягом багатьох років він боровся не тільки військовим, але й політичним шляхом за незалежність української держави. Окрім того, важливо відзначити, що Орлик досить багато уваги приділяв культурному розвитку українського народу, він був ініціатором створення бібліотек та видавництв, які сприяли поширенню української мови та культури. Він також відомий своїми принциповими переконаннями та відмовою від корупції. Пилип Орлик завжди дотримувався своїх словесних та письмових обіцянок, що робило його авторитетним серед українських лідерів. Разом із тим, в історії нашої країни та українського народу Пилип Орлик запам'ятався як особа, яка створила першу Конституцію України, яка стала тогочасним взірцем для створення подібних нормативних документів у всьому світі.

Фактично, це був договір між гетьманом і запорозьким військом про державний устрій в Україні після визволення з-під влади Москви. Складався з преамбули і 16 параграфів. У ньому йшлося про протекторат Швеції над Україною, статус української православної церкви, необхідність поширення освіти, цілісність і недоторканість кордонів країни, обмеження влади гетьмана 130 парламентом, виборність усіх посад тощо. Документ був скріплений підписом Карла XII і був чинним на частині Правобережної України до 1714 року [4, с.129-130].

О. І. Биркович зазначає, що «прийняття у 1710 році документа «Пакти й Конституції законів та вольностей війська запорозького» стало вагомою віхою в українській державно-правовій думці. Українці не тільки стали авторами першої у світовій історії конституції, що чітко розмежовувала три гілки влади – виконавчу, законодавчу та судову, а й прописувала механізми їх взаємодії та унезалежнення. Документ, що сформулювався як договірний акт між новообраним гетьманом П. Орликом та козаками, з-поміж іншого, визначав сферу повноважень судової гілки влади, найвищою інстанцією для якої був Генеральний суд, на який ані гетьман, ані колективні козацькі органи влади не мали жодного впливу» [5].

Дані тези дослідника спрямовують нас на думку про принципову необхідність проведення масової кампанії з поширення інформації про Конституцію Пилипа Орлика на міжнародному рівні. Це особливо важливо в контексті зовнішньополітичної діяльності Пилипа Орлика, спрямованої на створення антимосковської коаліції. В умовах російсько-української війни як виклику сьогодення подібна інформаційно-просвітницька діяльність може стати основою для історичного підкріплення в очах міжнародного середовища прагнення України назавжди позбутися російського впливу. Подібна діяльність може здійснюватися не лише на рівні вищого політичного керівництва держави, але й серед широких мас активної української громадськості на рівні поширення подібної інформації в креативній формі у віртуальному середовищі.

О. І. Радченко зазначає, що «цей документ передбачав, зокрема, говорячи сучасною мовою, низку засад конституційного ладу, які притаманні теперішнім правовим державам, насамперед розподіл державної влади, виборність гетьмана, здійснення правосуддя виключно судами. Крім того, у цьому конституційному акті встановлювалися основи податкового системи козацької держави, відносин із сусідніми державами тощо»[6, с. 32].

Тож, значення Конституції Пилипа Орлика в становленні українського конституціоналізму проявляється насамперед в тому, що в ній проголошувалися засади виборчого права, знайшли втілення ідеї соборності, суверенності і недоторканності території держави. Основними елементами держави є народ, влада і територія. У Конституції закріплюється механізм формування державної влади, необхідність взаємодії між собою владних структур [7, с.4].

С. Б. Іванов вказує на те, що «першу спробу об'єктивної оцінки діяльності Пилипа Орлика фактично здійснив В. Різниченко, який 1918 року видав у Києві працю «Пилип Орлик (гетьман-емігрант). Його життя і діяльність», у якій останній постав як борець за державно-політичну й національну незалежність України та апологет її самостійності» [8].

М. Киян здійснила спробу провести аналогії між політико-правовими ідеями Конституції Пилипа Орлика і сучасною українською Конституцією. На її думку, «Конституцію П. Орлика можна вважати першою європейською конституцією в сучасному розумінні. Документ передбачав модель організації державної влади в Україні, яка базувалася на засадах принципу поділу влади, містив головні принципи побудови сучасної держави, закріплював принцип визволення України від «чужого панування» (принцип державного суверенітету в сучасному розумінні)» [9, с.232].

Таким чином, Конституцію Пилипа Орлика, безумовно, слід вважати однією із найбільш прогресивних тогочасних конституцій. Її важливість обумовлена тим, що у вказаному документі було закріплено: гарантії самостійності, незалежності та територіальної цілісності України; розподіл державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову; свободу віросповідання; право на власність; окремі базові громадянські та політичні права людини і громадянина. Окрім того, важливо також підкреслити що Конституція Пилипа Орлика була написана українською мовою, а також містила прогресивне положення для того часу, а саме: про рівність усіх громадян незалежно від їхньої національності.

Висновки

Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження слід узагальнити, що Конституція Пилипа Орлика стала на момент прийняття одним із найпрогресивніших конституційних документів у світі, у якому значно розширювались права та свободи людини і громадянина. Незважаючи на те, що відповідний документ було розроблено більш ніж 300 років тому, саме Конституція Орлика заклала основи для подальшого розвитку конституційної та правової культури українського народу, а також сприяла укріпленню національної ідентичності. Саме ті основи (зокрема щодо рівності громадян, гарантій незалежності країни), які були закладені у Конституції Пилипи Орлика, дістали подальшого розвитку у сучасній Конституції України.

Література

1. Сугацька Н. В. Конституція Пилипа Орлика як пам'ятка політико-правової думки. *Актуальні проблеми держави і права*. URL: http://www.apdp.in.ua/v48/10.pdf.

2. Журавльова О. Конституція Пилипа Орлика» вперше в Україні: що треба знати? // DW : сайт. URL: https://www.dw.com/uk/konstytutsiia-pylypa-orlyka-vpershe-v-ukraini-shcho-treba-znaty/a-58890169.

3. Роман Коржик. Пилип Орлик – яскраве життя козацького топ-менеджера // Artefact : сайт. URL: https://artefact.org.ua/history/pilip-orlik-yaskrave-zhittya-kozatskogo-top-menedzhera.html#:~:text=У%20квітні%201710%20р.,прав%20і%20вольностей%20Війська%20Запорозького.

4. Ухач В.З. Історія держави і права України: навчальний посібник (конспекти лекцій). Тернопіль: Вектор, 2011. 378 с.

5. Биркович О. І. Роль і статус судочинства в системі органів державної влади за конституцією П. Орлика (1710 р.). *Держава та регіони*. 2020. № 4. С.6-10.

6. Радченко О. І. Концепція конституційної держави: історико-правовий вимір. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 29-33.

7. Чухліб Т. Історія, філософія, релігія: великий українець – Гетьман Пилип Орлик. *Гетьман*. URL: http://www.hetman.tv/nomera/2008/2008-1-18/orlyk.html.

8. Іванов С. Б. Філософсько-правова рефлексія Конституції Пилипа Орлика як феномену європейського права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 23-33.

9. Киян М. Огляд регіональної наукової конференції «Конституція Пилипа Орлика 1710 р. і розвиток українського конституціоналізму. *Вісник академії правових наук України*. 2006. № 1 (44). С. 232.

АНОТАЦІЯ

Зауважено, що Пилип Орлик був унікальною особистістю того часу, який показав високу відданість Україні. Адже протягом багатьох років він не тільки військовим, але й політичним шляхом боровся за незалежність української держави. Окрім того було відзначено, що Орлик досить багато уваги приділяв культурному розвитку українського народу, він був ініціатором створення бібліотек та видавництв, які сприяли поширенню української мови та культури. Він також відомий своїми принциповими переконаннями та відмовою від корупції. Пилип Орлик завжди дотримувався своїх словесних та письмових обіцянок, що робило його авторитетним серед українських лідерів. Разом із тим, в історії нашої країни та українського народу Пилип Орлик запам'ятався як особа, яка створила першу Конституцію України, яка стала тогочасним взірцем для створення подібних нормативних документів у всьому світі.

Наголошено, що Конституцію Пилипа Орлика слід вважати одним із найбільш прогресивних тогочасних конституцій. Її важливість обумовлена тим, що у вказаному документі біло закріплено: гарантії самостійності, незалежності та територіальної цілісності України; розподіл державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову; свободу віросповідання; право на власність; окремі базові громадянські та політичні права людини і громадянина. Окрім того, підкреслено, що Конституція Пилипа Орлика була написана українською мовою, а також містила прогресивне положення для того часу, а саме: про рівність усіх громадян незалежно від їхньої національності.

Узагальнено, що Конституція Пилипа Орлика стала одним із найпрогресивніших конституційних документів у світі, в якому значно розширювались права та свободи людини і громадянина. Незважаючи на те, що відповідний документ було розроблено більш ніж 300 років тому назад, саме Конституція Орлика заклала основи для подальшого розвитку конституційної та правової культури українського народу, а також сприяла укріпленню національної ідентичності. Саме основи (зокрема щодо рівності громадян, гарантій незалежності країни), які були закладені у Конституції Пилипи Орлика, дістали подальшого розвитку у сучасній Конституції України.

Ключові слова: Пилип Орлик, Конституція, гетьманат, рівність, незалежність, Україна.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

ДЕМЕНТОВ Володимир Олександрович - кандидат наук з державного управління, доцент Харківський національний університет внутрішніх справ, Сумська філія, кафедра соціально-економічних дисциплін
https://orcid.org/0000-0002-7740-4594
e-mail: dementov_v@ukr.net
ЛУК'ЯНИХІН Вадим Олександрович - кандидат економічних наук, доцент Сумський державний університет, ННІ БіЕМ, кафедра управління ім. Олега Балацького
https://orcid.org/0000-0002-7436-6836
e-mail: v.lukianykhin@biem.sumdu.edu.ua
КОБКО Роман Васильович - кандидат економічних наук, доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org//0000-0002-2928-4735
e-mail: evgeniykobko@gmail.com
УДК 330.3/34/ 351
DOI 10.32782/EP.2023.3.29

Проаналізовано зміст та сутність категорій «публічне управління» та «публічний менеджмент» на підставі існуючих наукових концепцій. Представлено авторську дефініцію даних категорій, а також аспекти їх розмежування. Виділено ключові економіко-правові виклики менеджменту та публічного управління в Україні в умовах війни та соціально-економічної невизначеності.

Ключові слова: публічне управління та менеджмент, публічне управління в умовах війни, економіко-правові виклики публічного управління в умовах війни.

Постановка проблеми

Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Зазначені постулати формують централізованість та непорушність функціонування держави та органів, які забезпечують покладені на неї завдання щодо підтримки добробуту населення. Однак, агресія російської федерації проти України у 2022 році порушила поточні устої суспільного життя та додатково навантажила органи державної влади, які вже більше року працюють в особливому режимі. Цю негативну ситуацію також ускладнюють численні економіко-правові проблеми, котрі зумовлюють необхідність провадження публічного управління в умовах політичної, фінансової та соціальної нестабільності одночасно.

Стан дослідження проблеми

Публічне управління та менеджмент як сфери наукових досліджень характеризуються досить високим ступенем наукової опрацьованості. Різноманітні аспекти змісту, структури та функціонування обох категорій розглядались такими науковцями, як

А. О. Дєгтяр, М. К. Гнатенко, Х. І. Калашнікова, С. М. Домбровська, О. О. Долженко, О. В. Скидан, С. В. Тищенко, О. Б. Німко, Н. С. Пугачова, Р. Ф. Черниш та інші. Водночас умови війни та соціально-економічної невизначеності породжують необхідність новітнього погляду на виклики менеджменту та публічного управління в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в опрацюванні економіко-правових викликів менеджменту та публічного управління в Україні в умовах війни та соціально-економічної невизначеності. Для досягнення поставленої цілі необхідно: по-перше, розібратись із сутністю та змістом публічного управління та менеджменту; по-друге, визначити, як саме публічне управління та менеджмент змінюються в умовах війни та соціально-економічної невизначеності.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна даного дослідження полягає у тому, що у даній науковій роботі крізь призму новітнього авторського бачення опрацьовано економіко-правові виклики менеджменту та публічного управління в Україні в умовах війни та соціально-економічної невизначеності.

Виклад основного матеріалу

Варто наголосити, що публічне управління та менеджмент, незважаючи на близький зміст, є різними категоріями. Як зауважують А. О. Дєгтяр, О. А. Дєгтяр, Х. І. Калашнікова та М. К. Гнатенко, публічне управління – це цілеспрямована взаємодія публічних адміністрацій з юридичними і фізичними особами з приводу забезпечення реалізації законів та виконання основних функцій: орієнтуючого планування, яке визначає бажані напрями розвитку, створення правових, економічних та інших умов для реалізації інтересів учасників взаємодії, розподілу праці, кооперування та координування діяльності, а також моніторинг результатів [2, с.5].

Аналізуючи запропоноване дослідниками визначення, ми зауважуємо, що категорія «взаємодія», якою оперують зазначені науковці, є більш доречною для визначення діяльності рівних та ініціативних суб'єктів. Водночас у діяльності органів публічного управління (суб'єктів публічного адміністрування) ми не можемо говорити про подібну рівність, адже суб'єкт владних повноважень представляє волю держави, його вимоги імперативні та обов'язкові до виконання. Так, вони можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку, проте навіть це не дає жодних підстав стверджувати про елементи рівності, що важливі для визначення відносин саме як взаємодії.

Щодо орієнтуючого планування як певної стратегічної категорії, то вважаємо доречним наголосити на переважно поточному характері даної діяльності. Стратегічний же зміст є характерним більше для адміністративно-правової доктрини, аніж для процесу публічного управління.

О. В. Скидан доводить, що управління є основою для забезпечення рівноваги в системі соціально-економічних відносин, фактором сталого розвитку, інструментом удосконалення діяльності колективів людей, без нього настає колапс, безлад, анархія. На його погляд, публічне управління є різновидом соціального, але здійснюється не соціумом безпосередньо, а державою як прикладом його саморегуляції. «Держава, як складова частина суспільства, здійснює управлінські функції по відношенню до суспільства – всеосяжного колективу даної країни; органи місцевого самоврядування реалізують повноваження по відношенню до муніципального утворення, територіального колективу певної місцевості; центральний комітет політичної партії здійснює управлінські функції по відношенню до її низових структур, правління кооперативу – по відношенню до його членів. Такі повноваження мають владний характер, тобто в основі соціально-публічного управління лежить влада», – вказує науковець [3, с. 9-10].

Зазначимо, що дослідник розглядає управління крізь призму сталого розвитку, що є доволі прогресивним підходом в контексті втілення в українській доктрині та практичній діяльності Цілей Сталого роз-

витку ООН. Наголошуємо, що в понятійно-категоріальному апараті української науки важливо втілювати провідні категорії міжнародно-правових документів.

О. С. Петренко розкриває публічне управління як «вплив суб'єкта управління на суспільство (суспільні процеси, відносини) в залежності від його функцій та повноважень, які покладаються на нього суспільством. Ключова ознака такого управління концентрується в його «публічному» характері. Публічність означає сферу людського буття, яка стосується взаємодії з іншими, з метою досягнення блага для всіх та охоплює справи і речі, які однаковим чином стосуються всіх («res publica»). Спільна діяльність задля досягнення загального блага має на меті вільний характер участі кожного індивіда у вирішенні публічних справ» [4, с. 27].

Поділяючи основні положення, що лежать в основі погляду дослідника, ми також вважаємо доречним звернути увагу на те, що публічний характер також зводиться до підзвітності суспільству та орієнтованості на публічні послуги, підвищення довіри населення. Власне максимальна відкритість, доступність, інклюзивність діяльності суб'єктів публічного управління (адміністрування) тісно пов'язані саме з орієнтацією, у першу чергу, на потреби населення (мешканців певної адміністративно-територіальної одиниці, у тому числі внутрішньо переміщених в силу тих чи інших обставин), похідними ж від них є горизонтальні та вертикальні управлінські зв'язки в межах відомства (управління, міністерства), позиція вищого політичного керівництва чи рекомендації міжнародного співтовариства.

В свою чергу Н. Г. Гвазава у статті «Менеджмент у публічному адмініструванні» наголошує на тому, що поняття «менеджмент» безпосередньо пов'язане з діяльністю людей, чия робота лежить в основі координації всього персоналу підприємства для досягнення спільної мети. Спільна робота дозволяє сформувати таку єдину структуру організації, яка може забезпечити всі необхідні умови для підвищення кваліфікації працівників та ефективного виконання своїх обов'язків – все це дає змогу об'єднати людей через спільні цілі та цінності [5, с. 26].

Ми ж, у свою чергу, вважаємо, що менеджмент порівняно з управлінням є більш технічним процесом, зводиться до фактичної реалізації покладених на менеджера функціональних обов'язків. При цьому менеджмент також передбачає чітко визначену структуру, де неможлива дискреція та всі ланки організації працюють злагоджено та спрямовані на вирішення спільних задач, у тому числі стратегічного характеру.

Як указує Ю. А. Бондар, в сфері діяльності держави менеджмент характеризується такими ознаками: 1) об'єктом менеджменту є органи державної влади та працюючі в них особи; 2) дані особи є обраними або призначеними; 3) є можливість застосування системи примусу, якої позбавлені приватні компанії; 4) предметом праці осіб є інформація, а рішення, що вони приймають, часто мають інформаційну форму (постанови, розпорядження тощо) [6, с. 209].

Досить суперечливою, на наше переконання, є четверта ознака, адже діяльність менеджерів у сфері публічного управління (адміністрування) спрямована більше не на обробку інформації, а на надання послуг з допомоги особам, одним із напрямків яких та елементом їх забезпечення виступає як раз обробка інформації.

Отже, враховуючи наукові підходи до тлумачення публічного управління та менеджменту ми дійшли висновку з приводу аспектів розмежування даних категорій. Так, публічне управління – це особливий різновид впливу на суспільство та суспільні відносини, який здійснюється спеціально-уповноваженими органами та особами за рахунок наданої їм населенням та законодавством України державної влади. Тобто, це робота всієї вертикалі влади з використанням офіційних, визначених законами та підзаконними нормативними актами інструментів реалізації функцій держави в той чи іншій площині суспільного життя. Публічний менеджмент – це також управління, але в середині органів державної

влади з метою забезпечення належного виконання їх персоналом законодавчо визначених обов'язків, завдань та функцій.

В умовах війни організація публічного управління та менеджменту можуть суттєво змінюватись, що, у першу чергу, пов'язано із юридичними факторами, а саме уведенням правового режиму воєнного стану. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 №389-VIII на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Рішення про утворення військових адміністрацій приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування [7].

Специфічні умови воєнного стану позначаються на вимушеній передислокації окремих суб'єктів публічного управління (адміністрування), неможливості повноцінного функціонування окремих суб'єктів в умовах нестачі електроенергії, водопостачання та безпекових ризиків. Подібна ситуація, особливо у перші дні введення воєнного стану, вимагала від керівників (менеджерів) різного рівня прийняття у стислі строки управлінських рішень принципово нового характеру, які не мали під собою сформованого впродовж десятиліть досвіду їх реалізації. Це, на нашу думку, породжує у сучасній науці необхідність дослідження творчої складової особистості керівника (менеджера), здатності останнього приймати рішення не лише в межах посадових інструкцій, а й перебирати на себе в окремих випадках відповідальність за функціонування інших непідпорядкованих йому/їй підрозділів та впроваджувати принципово нові напрямки надання послуг населенню, зокрема в умовах воєнного стану до таких напрямків можна віднести доставлення гуманітарної допомоги найбільш вразливим категоріям, облаштування на території/у приміщеннях суб'єктів публічного управління (адміністрування) «пунктів незламності», прихисток мешканців будинків, що знаходяться поруч, в укриттях суб'єкта публічного управління (адміністрування) та інші напрямки, що в умовах непередбачуваності та агресивного характеру бойових дій не можуть бути зведені до єдиного вичерпного переліку.

Окрім особливого порядку організації публічного управління та менеджменту, в умовах війни можливе виникнення ситуацій фінансового дефіциту, що негативно позначається на рівні оплати праці представників державного сектору.

Щодо економіко-правових викликів публічного управління та менеджменту в умовах воєнного стану, то А. В. Миколюк наголошує у своїх дослідженнях про негативний вплив війни на службово-трудові правовідносини в рамках діяльності органів державної влади. Вчений зазначає: «війна внесла власні корективи і тепер на перший план вийшло забезпечення ефективної роботи публічного управління в умовах війни з урахуванням нових ризиків та обставин. Серед ключових факторів, які сьогодні сприяють підвищенню ефективності роботи спеціалістів системи публічного управління можна виокремити: а) впровадження можливості організації віддаленої роботи публічного службовця; б) спрощення процедуру прийому на роботу нових спеціалістів; в) залучення на посади спеціалістів-військових у військово-цивільних адміністраціях; г) організація підвищення кваліфікації спеціалістів з акцентом на роботі в реаліях війни» [8, с.48].

Осмислюючи фактори, виокремлені дослідником, ми також вважаємо доречним виокремити необхідність організації діяльності в умовах нестачі електроенергії, тепло- і водопостачання, ускладнення доступу до питної води та продуктів харчування, а також в умовах безпекових викликів. Зазначені фактори сутнісно позначилися на процесі публічного управління (адміністрування), адже змінили саме уяв-

лення про керівника (менеджера) суб'єкта публічного управління (адміністрування) як про господарника, який має не лише забезпечувати роботу організації, але й підтримувати базові елементи життєдіяльності кожного окремого працівника, як-то забезпечувати проживання працівників на тривалій основі, підвіз їжі та дозвілля задля нівелювання небезпеки вживання алкогольних напоїв на робочому місці, порушення дисципліни, вимог протипожежної безпеки тощо.

Натомість В. В. Борщевський, О. Б. Василиця, Є. Е. Матвєєв наголошують, що «в умовах воєнного стану зростає важливість оптимізації процесів управління державою та її регіонами. Це ставить нові виклики перед системою публічного управління в Україні. Передусім необхідно налагодити ефективну взаємодію між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства задля подолання наявних інституційних проблем, які гальмують адаптацію країни до умов воєнного стану, а також обмежують перспективи її економічного розвитку на повоєнному етапі» [9, с. 34].

Поділяючи цю базову для процесу управління в умовах воєнного стану тезу, ми вважаємо, що мова в даному контексті має іти не лише про взаємодію, але й про взаємодоповнюючі, компенсаторні функції на рівні окремих суб'єктів публічного управління (адміністрування), що вимагає відповідних спільних міжвідомчих наказів, інструкцій та методичних рекомендацій.

Аналізуючи діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану, О.І. Безпалова зазначає, що «специфіка діяльності органів поліції в умовах воєнного стану, на відміну від їх діяльності в мирний час, зумовлена також переліком прав і свобод громадян, порушення яких притаманне саме під час дії такого правового режиму»[10, с. 22]. У контексті даної позиції зазначимо, що специфіка воєнних злочинів, вчинених представниками країни-агресора, породжує новітні вимоги до особистої безпеки державних службовців, зокрема представників правоохоронних органів. Це і новітні засоби індивідуального захисту, і навчання комплексу дій у ході тих чи інших надзвичайних ситуацій. Окремо зауважимо на необхідності підтримання інформаційної безпеки, недопустимості розголошення відомостей у відкритому доступі, публікація яких може загрожувати національній безпеці, використанні у професійній діяльності ненадійних з точки зору захисту інформації месенджерів тощо.

Висновки

Отже, проведений науковий аналіз показав, що в умовах нестабільності, викликаної повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну, публічне адміністрування та менеджмент змінюються під впливом ряду економіко-правових викликів, зокрема: 1) уведення правового режиму воєнного стану передбачає формування нової, тимчасової системи публічного управління відповідно до вимог законодавства; 2) ускладнено процес поповнення корпусу державних службовців, підтримки професійної кваліфікації його представників, а також загальної організації безперервної та ефективної роботи; 3) економічна нестабільність викликає необхідність «урізання» обсягів оплати праці в державному секторі; 4) з'являються прогалини в системі взаємодії та співпраці органів державного управління, зокрема, внаслідок недосконалості нормативного матеріалу.

Повністю виправити всі негативні моменти складно, адже війна несе в собі непередбачувані наслідки. Проте можливо мінімізувати їх вплив за рахунок пристосування норм законодавчих та підзаконних актів до існуючих реалій та потенційних проблем шляхом повної зміни або доповнення.

Література

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Дєгтяр А. О., Дєгтяр О. А., Калашнікова Х. І., Гнатенко М. К. Публічне управління та адміністрування : навчальний посібник. Харків : НАУ «ХАІ», 2021. 128 с.

3. Скидан О. В., Якобчук В. П., Дацій Н. В., Ходаківський Є. І. Публічне управління та адміністрування : навч. посібник. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. 705 с.

4. Петренко О. С. Формування інтегрованого інституту публічної служби в Україні : дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.03. Дніпро, 2008. 230 с.

5. Гвазава Н. Г. Менеджмент у публічному адмініструванні. *Управління розвитком*. 2016. №4. С.25-29.

6. Бондар Ю. А. Менеджмент в органах державної влади. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2013. Вип. 24. С.206-212.

7. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 №389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

8. Миколюк А.В. Публічне управління в умовах військово стану: питання ефективності. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. Вип. 29. С.45-48.

9. Борщевський В.В., Василиця О.Ю., Матвєєв Є.Е. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізм розвитку. *Публічне управління і адміністрування*. 2022. №2 (76). С.30-35.

10. Безпалова О.І. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. Право і безпека. 2022. № 3(86). С. 13-25. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.01.

АНОТАЦІЯ

Вказується, що в умовах нестабільності, викликаної повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну, публічне адміністрування та менеджмент змінюються під впливом наступних економіко-правових викликів: 1) уведення правового режиму воєнного стану передбачає формування нової, тимчасової системи публічного управління відповідно до вимог законодавства; 2) ускладнено процес поповнення корпусу державних службовців, підтримки професійної кваліфікації його представників, а також загальної організації безперервної та ефективної роботи; 3) економічна нестабільність викликає необхідність «урізання» обсягів оплати праці в державному секторі; 4) з'являються прогалини в системі взаємодії та співпраці органів державного управління, зокрема, внаслідок недосконалості нормативного матеріалу. Відмічено необхідність мінімізації впливу всіх перелічених викликів за рахунок пристосування норм законодавчих та підзаконних актів до існуючих реалій та потенційних проблем шляхом їх повної зміни або доповнення.

Обґрунтовано позицію щодо розмежування та визначення категорій публічне управління та менеджмент. Публічне управління розтлумачено, як особливий різновид впливу на суспільство та суспільні відносини, який здійснюється спеціально-уповноваженими органами та особами за рахунок наданої їм населенням та законодавством України державної влади. Це робота всієї вертикалі влади з використанням офіційних, визначених законами та підзаконними нормативними актами інструментів реалізації функцій держави в той чи іншій площині суспільного життя. Вказано, що публічний менеджмент – це управління в середині органів державної влади з метою забезпечення належного виконання їх персоналом законодавчо визначених обов'язків, завдань та функцій.

Ключові слова: публічне управління та менеджмент, публічне управління в умовах війни, економіко-правові виклики публічного управління в умовах війни.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ЯК КЛЮЧОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАХІВЦІВ ЛЬОТНОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ АВІАЦІЇ УКРАЇНИ

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент, вчений секретар Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3107-1464
ПОДОРОЖНІЙ Євген Юрійович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового та господарського права факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: http://orcid.org/0000-0003-1677-1937
DOI 10.32782/EP.2023.3.30

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, розкрито особливості та специфіку вимог до професійної підготовки фахівців льотного складу державної авіації. Здійснено розмежування поняття кваліфікація та професіоналізм фахівців льотного складу державної авіації. Запропоновано авторське визначення поняття професіоналізм фахівців льотного складу фахівців льотного складу державної авіації, а також виокремлено його ключові особливості.

Ключові слова: кваліфікація, професіоналізм, фахівці, льотний склад, державна авіація.

Постановка проблеми

Сьогодні Україна зіштовхнулась з найбільшою загрозою для державної безпеки та територіальної цілісності з часів Другої Світової війни. Протидія такому великому ворогу як російська федерація вимагала від української держави побудови ефективної системи протидії ворогу, в якій окреме та самостійне місце належить державній авіації. Державна авіація використовує повітряні судна з метою забезпечення національної безпеки і оборони держави та захисту населення, які покладаються на Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, Міністерство внутрішніх справ України, Національну поліцію України, Службу безпеки України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, органи охорони державного кордону України, митні органи [1]. А відтак, в державна авіація виконує низку важливих завдань, реалізація яких вимагає наявності у її працівників високого рівня професіоналізму.

Стан дослідження

Варто зауважити, що окремі проблемні питання, пов'язані із службово-трудовою діяльністю фахівців льотного складу державної авіації у своїх наукових працях розглядали: Г.В. Дігтяренко, В. О. Зуєва, Л.В. Могілевський, Ю.П. Ненько, І.С. Похиленко, С.В. Синенко, В.Б. Череватюк, О.М. Ярошенко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, в юридичній літературі фактично відсутні комплексні дослідження, присвячені професіоналізму, як важливій характеристиці фахівців льотного складу державної авіації.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є охарактеризувати професіоналізм як ключову характеристику фахівців льотного складу державної авіації України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити специфіку проходження служби в державній авіації; розгляду співвідношення понять кваліфікація та професіоналізм; узагальнити теоретичні підходи щодо тлумачення категорії професіоналізм.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у що в роботі вперше розкрито сутність та специфіку професіоналізму як ключової характеристики фахівців льотного складу державної авіації України.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що до льотного складу державної авіації належать: члени екіпажу ПС, а саме: льотний екіпаж ПС та екіпаж салону (пасажирського, вантажного), в тому числі бортові механіки (провідники, радисти, оператори, спостерігачі, перекладачі тощо), персонал штатних пошуково-рятувальних і парашутно-десантних служб (груп) та штатних рятувальних парашутно-десантних (пошуково-рятувальних) груп; льотно-інструкторський склад; командно-льотний склад; льотно-випробувальний склад; науково-педагогічні працівники і викладачі закладів вищої освіти (далі - ЗВО), посади яких передбачають виконання польотів; курсанти (слухачі) ЗВО, посади яких передбачають виконання польотів [2].

Відповідно до «Інструкції про класифікацію авіаційного персоналу державної авіації України» для присвоєння класної кваліфікації льотчика (пілота), штурмана 3 класу, 2 класу і 1 класу допускаються льотчики (пілоти), штурмани, які відповідають вимогам до рівня підготовки льотного складу для присвоєння класної кваліфікації льотчика (пілота), штурмана, зазначеного в додатку 1 до цієї Інструкції. Штурмани бомбардувальної та розвідувальної авіації допускаються до присвоєння класної кваліфікації штурмана 2 класу, якщо вони підготовлені в заході на посадку вдень у складних метеорологічних умовах і вночі в простих метеорологічних умовах [2]. Для присвоєння класної кваліфікації снайпера допускаються льотчики (пілоти), штурмани 1 класу, які підготовлені в повному обсязі курсу бойової підготовки, курсу льотної підготовки, програми підготовки льотного складу СДА ЦОВВ (далі - КБП) відповідного роду авіації та підтвердили класну кваліфікацію льотчика (пілота), штурмана 1 класу. Особи льотного складу, яких подано до присвоєння класної кваліфікації льотчика (пілота)-снайпера, штурмана-снайпера, крім того, зобов'язані мати за останні 12 місяців за кожен вид бойового застосування (застосування за призначенням), за повітряну навігацію, техніку пілотування (для льотчиків (пілотів)) середній бал не нижче 4,6 та відмінні оцінки з усіх дисциплін теоретичної підготовки, що визначені в пункті 5.5 розділу V цієї Інструкції, та не мати авіаційних подій, серйозних інцидентів, надзвичайних подій, пошкоджень ПС [2]. Льотчики (пілоти)-інструктори, штурмани-інструктори, в подальшому призначені у військові (не навчальні) частини, подаються до присвоєння класної кваліфікації льотчика (пілота), штурмана 3 класу, 2 класу, 1 класу, льотчика (пілота)-снайпера, штурмана-снайпера після досягнення відповідного рівня підготовки до дій за призначенням і техніки пілотування та відповідають вимогам до рівня підготовки льотного складу для присвоєння класної кваліфікації льотчика (пілота), штурмана, зазначеного в додатку 1 до цієї Інструкції, відповідно до КБП роду авіації. Курсанти-випускники ЗВО льотної спеціальності, які відповідають вимогам до рівня підготовки льотного складу для присвоєння класної кваліфікації льотчика (пілота), штурмана, зазначеним в додатку 1 до цієї Інструкції, можуть подаватися до присвоєння класної кваліфікації льотчика (пілота), штурмана 3 класу після складання льотних іспитів за нормативами відповідних курсів наземної і льотної підготовки курсантів на оцінку не нижче ніж «добре» та присвоєння їм первинного офіцерського звання «лейтенант» [2].

Таким чином, фахівці льотного складу державної авіації, відповідно до «Інструкції про класифікацію авіаційного персоналу державної авіації України», щоб набути відповідного статусу повинні володіти спеціальним набором професійних знань, умінь та навичок, які дозволяють їм виконувати надскладні завдання у сфері забезпечення державної безпеки, територіальної цілісності, а також захисту життя та здоров'я громадян. З огляду на це, цілком справедливим буде говорити про те, що важливою характеристикою фахівців льотного складу державної авіації є їх професіоналізм.

Варто зауважити, що у науковій літературі досить відбувається ототожнення понять професіоналізм та кваліфікація. Так, Д.П. Богиня, О.А. Грішнова визначають кваліфікацію, як сукупність загальної і спеціальної професійної освіти працівника, необхідних знань, умінь, професійних навичок та виробничого досвіду для виконання в даних організаційно-технічних умовах окремих видів робіт певної складності [3]. Комплексне визначен-

ня поняття «кваліфікація» надають С.М. Прилипко та О.М. Ярошенко за якого – це рівень підготовленості, майстерності, ступінь готовності до виконання праці за визначеною спеціальністю чи посадою, що визначається розрядом, класом чи іншими атестаційними категоріями. Кваліфікація є ступенем професійної навченості, тобто рівнем підготовки, досвіду і знань із певної спеціальності. У дипломі спеціаліста чи іншому документі про професійну підготовку кваліфікація визначається через назву професії (економіст, юрист тощо) [4, с.295–296]. Цікаву думку пропонує Н.І. Шаталов, яка вважає, що кваліфікація - це сукупність властивостей працівника, що характеризують обсяг його професійних знань і трудових навичок, якими він повинен володіти для здійснення трудової діяльності на конкретному робочому місці [5].

Комплексною є позиція Д.С. Корольова, відповідно до розуміння якого кваліфікація – це ступень професійної навченості працівника, наявність у нього знань, вмінь та навичок, необхідних для виконання певної роботи. Автор зауважує, що термін «кваліфікація» широко застосовується у вітчизняному освітньому, соціально-медичному та трудовому законодавстві, оскільки відповідність певному рівні кваліфікації є підґрунтям для підтвердження рівня професійної освіти, визначення ступеня втрати професійної працездатності, встановлення рівня заробітної платні та ін. Найчастіше в нормативно-правових актах законодавства України, що регламентують сферу трудових відносин, кваліфікація визначається як здатність виконувати завдання та обов'язки професійної роботи [6].

Таким чином, кваліфікація – це комплексна характеристика працівника, яка включає в себе наявність в нього відповідного рівня освіти, а також професійних навичок, вмінь, майстерності, досвіду виконання якихось процесів та дій, що в сукупності характеризують його, як досвідченого суб'єкта реалізації певного виду трудової діяльності. Фактично, кваліфікація є фактором який визначає, чи може особа виконувати працю, наприклад, реалізовувати діяльність у галузі державної авіації, та чи володіє вона для цього всіма суб'єктивними та об'єктивними показниками. При цьому, ступінь освіти відповідного фахівця та обсяг практичних знань і вмінь, якими він в зв'язку з цим володіє, визначають рівень кваліфікації. Чим вище кваліфікація працівника, тим вищою є цінність та якість результатів його трудової діяльності. Однак, визначним аспектом кваліфікації всіх категорій працівників, у тому числі й фахівців льотного складу державної авіації, є освіта та рівень обізнаності, тобто, наявність ґрунтовних знань.

З огляду на запропоноване визначення варто відзначити, що професіоналізм є ширшою категорією, ані ж інші характеристики того чи іншого працівника, наприклад, кваліфікація, так як включає в себе не тільки трудо-правові фактори, як то трудові обов'язки та компетентність, але й соціальні та моральні, котрі показують особливий зв'язок професії із життєдіяльністю працівника.

Етимологічно термін «професіоналізм» означає оволодіння основами та глибинами якої-небудь професії. При цьому «професія» – рід занять, трудова діяльність, що вимагає певних знань і навичок [7, с.1177]. У схожому ключі зміст категорії «професіоналізм» тлумачить С. Подкопаєв, за визначенням якого це високий ступінь досконалості в певному виді діяльності, найвищий рівень майстерності і високий ступінь здійснення справ [8]. В той же час, існує велика кількість інших, полінаукових підходів до тлумачення сутності категорії «професіоналізм».

Так, за В.І. Панченко професіоналізм – це необхідна умова самореалізації людини в суспільстві, але тільки його недостатньо. Професіоналізм людини опирається і на інші сутнісні риси людини. Професіоналізм передбачає формування інтелекту, що розуміють у даному випадку як здатність до вирішення нових завдань, здатність до отримання нового знання. Вчений переконаний, що професіоналізм пов'язаний і з освітою. Здатність людини до праці залежить від рівня і якості загальних і професійних знань. Саме ці показники визначають інтелектуальний потенціал робітників і спеціалістів. Знання законів розвитку природи і суспільства, широкий кругозір, який формується в людини з перших кроків її життя, але особливо в процесі освіти, створює основу творчості на виробництві, в усій суспільнокорисній діяльності. Проте пряма механічна залежність між рівнем загальноосвітньої під-

готовки і професіоналізмом не завжди показова. Освіта створює основу професіоналізму, але останній не зводиться тільки до першого. Професіоналізм формується, в кінцевому рахунку, всім стилем життя людини, він істотно залежить і від особистісних рис людини [9].

Цікавим є підхід С.В. Городянко, що розглядає професіоналізм як принцип трудової діяльності. Так, на думку науковця, професія є родом діяльності, заняттям людини, яка володіє комплексом спеціальних знань та практичних навичок, набутих в результаті поглибленої загальної та спеціальної підготовки, а також досвіду роботи. Професіоналізм являє собою глибоке і всебічне знання та володіння практичними навичками в певній сфері суспільного корисної діяльності. Розглядуваний принцип полягає, по-перше, у тому, що працівник виконує посадові обов'язки на професійній основі, тобто виконує основну роботу, за яку отримує заробітну плату. По-друге, кожний працівник має бути компетентним співробітником, тобто якісно здійснювати свої повноваження [10, с.119-120].

Не меш змістовною є характеристика категорії «професіоналізм» надана О.В. Джафаровою, цитуємо: «Професіоналізм визначається також як результат реалізації професійної культури на рівні суспільства, групи чи особистості. Професіоналізм – це не лише високий рівень знань, умінь і результатів дій людини у професійній діяльності, але й певна системна організація свідомості, до якої входять: властивості людини як суб'єкта діяльності (ставлення до себе, навколишнього світу, діяльності тощо); професійний досвід, культура, знання, в тому числі фахові, цілі діяльності, умови професійного розвитку; осмислення питань власної гідності, відповідності вимогам професії (професійна самоідентифікація)» [11;12, с.34].

Таким чином, тлумачення категорії «професіоналізм» здійснюються представниками не тільки юридичної науки, але й також етики, психології, управління тощо. Це свідчить про складність та особливу змістовність наведеного поняття. Разом з цим, незважаючи на багатоманітність визначення, професіоналізм, на нашу думку, це завжди «про працівника», тобто, його характеристика, але така, що має як юридичну, так і соціальну та моральну сторону. Іншими словами, професіоналізм необхідно розглядати, як поєднання наступних складових:

1) наявність професійних обов'язків, що випливають із займаної посади на підприємстві установі чи організації, а також трудового договору;

2) наявність вмінь, навичок та знань (кваліфікації) виконувати професійні обов'язки якісно та ефективно;

3) існування певної соціальної ролі покладеної на особу в зв'язку із виконуваною професією;

4) морально-психологічні усвідомлення та переконання щодо загального призначення та суспільної користі здійснюваної трудової діяльності (професії що реалізується).

Висновок

Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що професіоналізм, як ключова характеристика фахівців льотного складу державної авіації України, представляє собою вищий рівень компетентності, вмінь, знань та навичок, який характеризує професійну майстерність особи та її відданість виконанню завдань, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки та територіальної цілісності за допомогою використання спеціальних повітряних суден. Професіоналізм фахівців льотного складу базується на високій якості навчання, практичних навичок та відповідальному ставленні до виконання завдань.

З огляду на проведене дослідження та запропоноване визначення, до ключових особливостей професіоналізму фахівців льотного складу державної авіації найбільш доцільно віднести:

- високий рівень володіння технічною кваліфікацією, включаючи експертні знання систем повітряного судна та здатність ефективно взаємодіяти з сучасними технічними засобами;
- фахівці льотного складу державної авіації дотримуються високих стандартів безпеки та володіють глибоким розумінням правил та норм, спрямованих на забезпечення безпеки у галузі державної авіації;
- дані фахівці повинні володіти високим рівнем стресостійкості та рішучості в умовах

виникнення непередбачуваних ситуацій, забезпечуючи ефективне виконання завдань у галузі державної авіації;

- дана категорія працівників завжди повинна бути націлена на постійне професійне вдосконалення, вивчення нових технологій та прийомів, щоб відповідати вимогам сучасної авіаційної індустрії.

Література

1. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17/conv#Text

2. Інструкція про класифікацію авіаційного персоналу державної авіації України / Наказ Міністерства оборони України 05.01.2015 № 3 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0079-15/conv#Text

3. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці: Навч. посіб. К.: Знання. Прес, 2002. 313 с.

4. Прилипко С. М. Трудове право України: [підручник] / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. 2-ге вид., перероб. і доп. Х.: ФІНН, 2009. 728 с.

5. Шаталова Н.І. «Кваліфікація» // Соціологія праці. Теоретико прикладний тлумачний словник / Відп. Ред. В.А. Ядов, Київ .: Наука, 2006

6. Корольов Д.С. Кваліфікація працівника як базова категорія управління персоналом на засадах компетентнісного підходу / Д. С. Корольов // Причорноморські економічні студії. - 2019. - Вип. 39(1). - С. 94-98.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Пе_ рун», 2009. 1736 с.

8. Подкопаєв С. Професіоналізм прокурорської діяльності / С. Подкопаєва // Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. №1. С.17 21.

9. Панченко В.І. Прикладна етика: навчальний посібник / В.І. Панченко // Центр навчальної літератури. 392 с.

10. Городянко С.В. Організаційно-правове забезпечення безпеки діяльності працівників ОВС України: дисертація / С.В. Городянко // Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2007. 189 с.

11. Джафарова О. В. Правові основи партнерства міліції і населення: дис. … кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Джафарова Олена В'ячеславівна. Х., 2003. 206 с.

12. Подорожній Є.Ю. Правове регулювання конкурентоспроможності працівників органів внутрішніх справ України: дисертація / Є.Ю. Подорожній // Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2009. 183 с.

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що кваліфікація – це комплексна характеристика працівника, яка включає в себе наявність в нього відповідного рівня освіти, а також професійних навичок, вмінь, майстерності, досвіду виконання якихось процесів та дій, що в сукупності характеризують його, як досвідченого суб'єкта реалізації певного виду трудової діяльності. Фактично, кваліфікація є фактором який визначає, чи може особа виконувати працю, наприклад, реалізовувати діяльність у галузі державної авіації, та чи володіє вона для цього всіма суб'єктивними та об'єктивними показниками. При цьому, ступінь освіти відповідного фахівця та обсяг практичних знань і вмінь, якими він в зв'язку з цим володіє, визначають рівень кваліфікації. Чим вище кваліфікація працівника, тим вищою є цінність та якість результатів його трудової діяльності.

Констатовано, що професіоналізм, як ключова характеристика фахівців льотного складу державної авіації України, представляє собою вищий рівень компетентності, вмінь, знань та навичок, який характеризує професійну майстерність особи та її відданість виконанню завдань, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки та територіальної цілісності за допомогою використання спеціальних повітряних суден. Професіоналізм фахівців льотного складу базується на високій якості навчання, практичних навичок та відповідальному ставленні до виконання завдань.

Виокремлено ключові особливості професіоналізму фахівців льотного складу державної авіації, до яких запропоновано віднести: високий рівень володіння технічною кваліфікацією, включаючи експертні знання систем повітряного судна та здатність ефективно взаємодіяти з сучасними технічними засобами; фахівці льотного складу державної авіації дотримуються високих стандартів безпеки та володіють глибоким розумінням правил та норм, спрямованих на забезпечення безпеки у галузі державної авіації; дані фахівці повинні володіти високим рівнем стресостійкості та рішучості в умовах виникнення непередбачуваних ситуацій, забезпечуючи ефективне виконання завдань у галузі державної авіації; дана категорія працівників завжди повинна бути націлена на постійне професійне вдосконалення, вивчення нових технологій та прийомів, щоб відповідати вимогам сучасної авіаційної індустрії.

Ключові слова: кваліфікація, професіоналізм, фахівці, льотний склад, державна авіація.

ВИДИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ[1]

ДУМЧИКОВ Михайло Олександрович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4244-2419,
e-mail: m.dumchykov@yur.sumdu.edu.ua
УДК 342.841
DOI 10.32782/EP.2023.3.31

Стаття присвячена комплексному системному аналізу та еволюційному підходу до вивчення однієї з актуальних теоретико-правових проблем адміністративного та інформаційного права, зокрема – види органів державної влади в сфері забезпечення інформаційної безпеки та визначення їх основних повноважень. Зазначається, що у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації питання інформаційної безпеки держави та підвищення рівня ефективності забезпечення інформаційної безпеки особи та захисту її інформаційних прав стає актуальною в умовах розвитку цифрових технологій.

В статті здійснено аналіз чинної нормативно-правової бази системи забезпечення інформаційної безпеки України та структури органів державної влади, що беруть участь у реалізації державної інформаційної політики. Розглянуті напрями діяльності у сфері прав особи на інформаційну безпеку Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства цифрової трансформації України, Служби безпеки України, Державної спеціальної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерства культури та інформаційної політики та інших центральних органів виконавчої влади з метою розробки та удосконалення нормативно-правової бази і практичної реалізації заходів, спрямованих на забезпечення прав людини на інформаційну безпеку. Суб'єкти формування та реалізації політики державної безпеки в інформаційній сфері можна систематизувати за декількома критеріями. Перш за все, це відносний рівень участі у виробленні та втіленні державної політики інформаційної безпеки, що включає як державні суб'єкти на різних рівнях управління, так і недержавні структури. Другий критерій - функціональне навантаження, оскільки суб'єкти можуть виконувати дослідницько-інформаційні, організаторські та реалізаційні завдання в контексті інформаційної безпеки. І, нарешті, важливим аспектом є врахування статусу суб'єктів, що може відображати їхнє приналежність до органів влади або організацій, які не пов'язані з державним управлінням.

Ключові слова: інформаційна безпека, кібербезпека, національна безпека, національна інформаційна безпека, суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки, національна оборона.

Постановка проблеми

Сьогодні безпека всієї держави, суспільства та конкретної особи, в тому числі і інформаційна, представляє собою складне та багаторівневе явище, яке одночасно може виступати як процес і показник стану реалізації національних інтересів. Важливим елементом для ефективного функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки держави є її суб'єктний склад, компетенція суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки та належна організація взаємодії між ними.

[1] «Виконання завдань перспективного плану розвитку наукового напряму «Суспільні науки» Сумського державного університету» (номер державної реєстрації БФ/24-2021, термін виконання 2021-2025 роки).

Стан дослідження проблеми

Питання сучасного стану суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки держави та визначенням спектру їх повноважень було предметом наукового інтересу багатьох вчених. Зокрема, Малашко О.Є., Єсімов С.С., Прав Р.Ю., Олійник О.В., Кормич Б.А., Федченко Д. І., Довгань О.Д. та інших. Водночас, враховуючи швидкі темпи цифровізації, діджиталізації та власне перенесення більшості загроз у кіберпростір, постали виклики, щодо модернізації системи забезпечення інформаційної безпеки та визначення основних повноважень субєктів забезпечення інформаційної безпеки.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз системи суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки держави, окреслення їх основних компетенцій шляхом аналізу законодавства України.

Виклад основного матеріалу

Сучасні загрози інформаційній безпеці України, зокрема системна інформаційна війна, поширення дезінформації та інформації пропаганди, що впливає на розвиток суспільства, несформованість інформаційної концепції та стратегії поширення інформації та протидії інформаційним загрозам, а також низький рівень кібергігієни суспільства, стали каталізаторами створення системи інформаційної безпеки. В цій системі необхідна ефективна та згуртована взаємодія суб'єктів, що формують та реалізують політику державної безпеки в інформаційній сфері.

Варто зауважити, що з моменту анексії Криму та початку військових дій на сході держави, в Україні активно розвивається нормативно-правова база, щодо забезпечення інформаційної безпеки держави. Зокрема, в цей період було прийнято ряд ключових документів: 1) Стратегія національної безпеки; 2) Стратегія кібербезпеки; 3) Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»; 4) Доктрина інформаційної безпеки України; 5) Закон України «Про національну безпеку України»; 6) стратегія інформаційної безпеки. Особливістю вищезазначених нормативно-правових актів виступає і визначення кола суб'єктів, щодо формування та реалізації політики забезпечення інформаційної безпеки в державі. Водночас на наше переконання, прогресивних взаємодій між собою зазначені суб'єкти не мають [1, с. 50].

Основним суб'єктом в забезпеченні права особи на інформаційну безпеку виступає держава, водночас, така обставина зумовлюється наявністю в її компетенції відповідних прав і повноважень, щодо створення спеціальних органів, інститутів та служб, функціональна діяльність яких пов'язана з забезпечення інформаційної безпеки. Суб'єкти формування та реалізації політики державної безпеки в інформаційній сфері можна розділити на дві основні категорії: 1) органи державної влади України (різних рівнів та сфер життєдіяльності, органи місцевого самоврядування); 2) суб'єкти, що функціонують поза системою державного управління: підприємства та організації різних форм власності і господарювання, громадські об'єднання, асоціації та інші організації громадянського суспільства [2].

Відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» Рада національної безпеки і оборони України відповідно до Конституції України та у встановленому законом порядку здійснює координацію діяльності органів виконавчої влади щодо забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, зокрема з використанням спроможностей Центру протидії дезінформації [3].

В свою чергу Кабінет Міністрів України відповідає за формування та реалізацію інформаційної політики держави, гарантує інформаційний суверенітет, фінансує програми, пов'язані з інформаційною безпекою, а також спрямовує та координує діяльність міністерств та інших органів виконавчої влади в цій сфері, розробляє та затверджує план заходів з реалізації Стратегії, на основі якого відповідні органи виконавчої влади впроваджують заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки.

Органи державної влади спільно з органами місцевого самоврядування, Центром

протидії дезінформації та інститутами громадянського суспільства взаємодіють для забезпечення реалізації Стратегії відповідно до плану заходів, який отримує затвердження від Кабінету Міністрів України. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в інформаційній сфері: 1) здійснює в межах компетенції нормативно-правове регулювання у сфері інформаційної безпеки України; 2) визначає перспективи та пріоритетні напрями розвитку у сфері інформаційної безпеки України; 3) разом із Міністерством закордонних справ України сприяє популяризації та формуванню позитивного іміджу України у світових інформаційних ресурсах та національних інформаційних ресурсах іноземних держав з метою захисту її політичних, економічних та соціально-культурних інтересів, зміцнення національної безпеки і відновлення територіальної цілісності України [3].

Міністерство оборони України, а також сили оборони в межах компетенції забезпечують: 1) моніторинг інформаційного простору (аналіз та виявлення інформаційних загроз національній безпеці в сфері оборони, зокрема у воєнній сфері); 2) підготовка та проведення інформаційних заходів (розробка та координація заходів із забезпечення інформаційної безпеки держави, залучення суб'єктів забезпечення національної безпеки); 3) розвиток системи стратегічних комунікацій (створення та удосконалення системи передачі стратегічних повідомлень та комунікацій для сил оборони); 4) забезпечення інформаційної безпеки в сфері оборони (здійснення заходів щодо правового, організаційного, технічного та іншого характеру для забезпечення інформаційної безпеки, включаючи захист інформаційного середовища та зв'язків у військових частинах та дислокаційних місцях); 5) зв'язки з ЗМІ (взаємодія з українськими та іноземними ЗМІ для висвітлення ситуації та подій, пов'язаних із заходами національної безпеки та оборони, зокрема у зоні збройного конфлікту з Російською Федерацією); 6) протидія інформаційним операціям (заходи для запобігання та стримування інформаційних операцій, спрямованих проти Збройних Сил та інших військових формувань України); 7) достовірна інформація для військовослужбовців (передача достовірної інформації військовослужбовцям Збройних Сил України та іншим складовим сил оборони) [3].

Ключовими учасниками у системі стратегічних комунікацій Міністерства оборони та Збройних Сил України є керівництво, прес-секретар, помічник начальника Генерального штабу, а також ряд структурних підрозділів, таких як Управління комунікацій та преси, Управління інформаційних технологій, відділ стратегічних комунікацій, управління зав'язків з громадськістю, відділ координації стратегічних комунікацій та моніторингу, та інші [4].

Функції Управління комунікацій та преси полягають у впровадженні державної інформаційної політики в структурах Міністерства оборони та Збройних Сил України, організації інформаційно-роз'яснювальної діяльності для підвищення престижу військової служби, формування позитивної громадської думки щодо Збройних Сил, а також виконання завдань в інформаційній сфері. Це включає забезпечення ефективного функціонування системи інформування громадськості та взаємодію із засобами масової інформації [5].

СБУ комплексно забезпечує контррозвідувальний захист інформаційної та кібернетичної безпеки держави, зокрема здійснює моніторинг інформаційного простору за допомогою спеціальних методів і засобів, як вітчизняних, так і зарубіжних ЗМІ та Інтернету, спрямований на виявлення потенційних загроз національній безпеці України в інформаційній сфері. Паралельно, відбувається протидія проведенню спеціальних інформаційних операцій проти України, спрямованих на підрив конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності, а також на загострення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації у країні [6, с. 655].

Розвідувальні органи України у процесі провадження розвідувальної діяльності мають сприяти реалізації та захисту національних інтересів України в інформаційній сфері за кордоном, здійснювати виявлення та протидію зовнішнім інформаційним за-

грозам у сфері безпеки та оборони держави. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення відповідно до компетенції бере участь у забезпеченні захисту українського інформаційного простору від пропагандистської аудіовізуальної продукції держави-агресора, сприяє розповсюдженню українського телерадіомовлення на тимчасово окупованих територіях України [7].

Верховна Рада України, як орган законодавчої влади, активно сприяє забезпеченню інформаційної безпеки держави через прийняття та вдосконалення законодавчих актів, що регулюють інформаційну політику та здійснення заходів національної безпеки в інформаційному просторі.

Органи прокуратури України реалізують свої повноваження в сфері інформаційної безпеки відповідно до норм Конституції України та відповідних законодавчих актів. Здійснюють контроль з дотримання чинного законодавства у сфері інформаційної безпеки, сприяючи таким чином забезпеченню цілісності та безпеки інформаційного простору України відповідно до актуальних вимог та викликів цієї області [8, с. 487].

Міністерство культури та інформаційної політики України є головним органом в системі органів виконавчої влади з питань забезпечення інформаційного суверенітету держави, здійснює координацію з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами. Серед основних завдань Міністерства культури та інформаційної політики варто виділити саме моніторинг засобів масової інформації та ресурсів Інтернет мережі, зокрема щодо виявлення загроз у сфері інформаційної безпеки. Разом з Міністерством закордонних справ України сприяє у донесенні офіційної позиції держави до іноземних засобів масової інформації, формує пріоритет державної інформаційної політики на світовій арені. Він також відповідає за урядові та кризові комунікації, а також за впровадження стратегії інформаційного забезпечення процесу звільнення та реінтеграції тимчасово окупованих територій, розроблення та впровадження єдиних стандартів підготовки фахівців у сфері урядових комунікацій [9].

В свою чергу Міністерство закордонних справ здійснює формування та реалізація стратегії публічної та культурної дипломатії України; координація інформаційної діяльності державних органів у зовнішньополітичній сфері; забезпечення просування інтересів України за кордоном інформаційними засобами; забезпечення донесення позиції України до керівництва іноземних держав, парламентів та урядів, зовнішньополітичних відомств, представників бізнесу та експертних кіл, широкої громадськості, сприяння просуванню позитивного іміджу України; сприяння просуванню українських телеканалів у кабельні та супутникові мережі за кордоном; забезпечення налагодження взаємодії з міжнародними партнерами як на двосторонній, так і на багатосторонній основі з метою застосування міжнародного досвіду та найкращих практик у контексті протидії інформаційним загрозам.

Національний інститут стратегічних досліджень здійснює науково-аналітичне та експертне супроводження процесу формування та реалізації державної інформаційної політики [10, с. 9].

Варто відзначити, що перелік суб'єктів, які можуть брати участь у проведенні політики інформаційного захисту фактично не є вичерпним, і він не обмежується органами державної влади чи місцевого самоврядування. Таким чином, суб'єктами процесу забезпечення інформаційної безпеки є не лише органи державної влади, але й недержавні суб'єкти, відповідно до нормативно-правових актів, які регулюють відносини у галузі інформаційної безпеки в державі. Розуміння інституційного механізму, незалежно від того, чи є воно широким, чи вузьким, не охоплює суттєвого суб'єкта забезпечення інформаційної безпеки - громадян України, обмежуючи коло учасників виключно державними та недержавними інституціями. Тому вважаємо, що термін «інституційний механізм інформаційної безпеки» є більш вузьким поняттям порівняно з терміном «суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки» [11, с. 166].

Можна в упевненістю констатувати факт, що на сьогодні вже існує впорядкована система суб'єктів, відповідальних за формуван-

ня та втілення політики державної безпеки в інформаційній сфері. Проте, ця система потребує оптимізації взаємодії, ретельного контролю за кількістю та функціями кожного її елементу для уникнення дублювання обов'язків. Додатково, є необхідність вдосконалити механізм взаємодії суб'єктів, зокрема, у сферах розвитку електронного урядування та автоматизації процедур для підвищення ефективності цієї системи.

Висновок

Сьогодні Україна крокує на шляху свого євроінтеграційного розвитку, навіть у контексті повномасштабної військової агресії з боку Російської Федерації. Ця війна активно використовується Росією у сфері інформаційної боротьби. З урахуванням зростання негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України, проблеми забезпечення інформаційної безпеки набувають особливого значення. Оптимізація правових та організаційних механізмів управління інформаційною безпекою, включаючи систему суб'єктів цієї області, стає важливою умовою для ефективної реалізації стратегічних пріоритетів, принципів та завдань державної політики інформаційної безпеки.

На сьогоднішній момент ефективне впровадження політики забезпечення інформаційної безпеки вимагає вдосконалення організаційно-функціонального забезпечення інформаційної безпеки, значної оптимізації системи державних органів, що відповідають за цю сферу. Це передбачає чітке визначення та розмежування повноважень цих органів, встановлення ефективної взаємодії та координації всіх суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки, а також здійснення контролю за дотриманням чинного законодавства. Створення міжвідомчої структури з представництвом основних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки при Раді національної безпеки й оборони України або надання Службі безпеки України додаткових координуючих повноважень може слугувати запорукою для розроблення узгоджених рішень щодо напрямів і заходів забезпечення реалізації державної політики інформаційної безпеки.

Література

1. Малашко О.Є., Єсімов С.С. Зміст державної діяльності із забезпечення інформаційної безпеки. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2020. № 15 (95). Т. 1. С. 46–54.

2. Прав Р.Ю. Діяльність суб'єктів формування і реалізації політики державної безпеки в інформаційній сфері України. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/103.pdf

3. Указ Президента України: Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» № 685/2021 від 28.12.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7

4. Про затвердження концепції стратегічних комунікацій Міністерство оборони України та Збройних Сил, Наказ МОУ № 612 від 22.11.2017. URL: http://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/612_nm_2017.pdf

5. Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України. URL: http://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-aparatu-ministerstva/upimou.html

6. Федченко Д. І. Система забезпечення кібербезпеки: проблеми формування та ефективної діяльності. Молодий вчений. № 5 (57). 2017. С. 653-658.

7. Шеломенцев В. П. Сутність організаційного забезпечення системи кібернетичної безпеки України та напрями його удосконалення. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2012. № 2. С. 299-309. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_36.

8. Олійник О. В. Структура суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки в Україні. Актуальні проблеми держави і права. № 68. 2016. С. 485-491.

9. Указ Президента України: Про рішення Ради національної безпеки і оборони України № 47/2017 від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017

10. Довгань О. Д. Правові засади формування і розвитку системи забезпечення інформаційної безпеки. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2015. № 3 (19). С. 6-17.

11. Кормич Б. А. Організаційноправові засади політики інформаційної безпеки України. Одеса, 2003. 472 с.

АНОТАЦІЯ

The article is devoted to a complex system analysis and an evolutionary approach to the study of one of the current theoretical and legal problems of administrative and information law, in particular - the types of state authorities in the field of ensuring information security and determining their main powers. It is noted that in connection with the military aggression of the Russian Federation, the issue of information security of the state and increasing the level of efficiency in ensuring the information security of a person and protecting his information rights is becoming relevant in the context of the development of digital technologies.

The article analyzes the current normative and legal framework of the information security system of Ukraine and the structure of state authorities participating in the implementation of the state information policy. The considered areas of activity in the field of individual rights on information security of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Special Service for Special Communication and Information Protection of Ukraine, the Ministry of Culture and Information Policy and other central executive authorities with the aim of developing and improving the legal framework and practical implementation of measures aimed at ensuring human rights to information security. Subjects of formation and implementation of state security policy in the information sphere can be systematized according to several criteria. First of all, it is the relative level of participation in the development and implementation of the state information security policy, which includes both state entities at different levels of management and non-state structures. The second criterion is functional load, as subjects can perform research and informational, organizational and implementation tasks in the context of information security. And finally, an important aspect is taking into account the status of subjects, which may reflect their affiliation to authorities or organizations that are not related to public administration.

Keywords: information security, cyber security, national security, national information security, entities providing information security, national defense.

ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ОСВІТНІХ ПРОГРАМАХ ЮРИДИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

ЯНІШЕВСЬКА Катерина Дмитрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
ORCID: http://orcid.org/ 0000-0002-3648-5543,
e-mail: k.yanishevska@yur.sumdu.edu.ua
УДК 342.841
DOI 10.32782/EP.2023.3.32

Питання трансформації освітніх процесів згідно тенденцій, які розвиваються у суспільстві, залишається актуальним завжди, з огляду на постійні технологічні та інші прориви суспільства, які потребують швидкого опанування та застосування у освіті. Це сприяє тому, що студенти після закінчення навчання підхоплюють основні тенденції на ринку праці та можуть легше знайти роботу, будучи обізнаним кандидатом на ту чи іншу посаду. У статті розглянуто нормативно закріплене визначення поняття штучного інтелекту та підстави його залучення до сфери освіти. Крім того, охарактеризовано основні напрями використання штучного інтелекту у освітніх програмах юридичного спрямування, до яких можна віднести: теоретичні дослідження та їх аналіз, практичний підхід до складання пакетів документів та застосування адаптивної освіти у віртуальному навчанні. Усі вони, так чи інакше, необхідні для розумного вивчення студентами-юристами основ усіх галузей права. Крім того, розглянуто основні переваги (скорочення часу роботи з нормативно-правовими актами та іншими джерелами інформації, автоматизація та персоналізація певних процесів навчання, розвиток гнучкості критичного мислення) та недоліки впровадження штучного інтелекту у відповідні освітні програми (зниження рівня суспільної взаємодії, академічна доброчесність, втрата людського фактору та потенційні помилки у роботі штучного інтелекту). При цьому, прослідковано основні тенденції, завдяки яким позитивні фактори можуть стати негативними та знизити мотивацію студентів до навчання через можливість перекладати зобов'язання на нейронні мережі, які можуть замінити студента у процесі виконання практичних завдань, видавати вже готовий аналіз інформації без застосування критичного мислення тощо.

Ключові слова: освітні процеси, штучний інтелект, право, нейронні мережі, цифрові технології.

Постановка проблеми

З огляду на те, наскільки популярним стає штучний інтелект не тільки в робочих процесах, а і в навчанні, важливим є його попередній аналіз та дослідження основних переваг та недоліків, які будуть присутніми у навчальних процесах у зв'язку з його залученням. З огляду на те, що сфера освіти зазнає постійних змін та залучає до себе все більше цифрових технологій, важливим є дослідження питання його впровадження у освітні програми юридичного спрямування, що дасть можливість більш чітко формувати навчальні плани та розглянути перспективи найбільш ефективного навчання студентів із залученням усіх доступних технологічних функцій у юриспруденції. Звичайно, цифровізація є актуальною для галузі права, проте не може повноцінно замінити людську роботу та її вплив в основі права як такого, що передбачає юридичне врегулювання процесів застосування штучного інтелекту.

Стан дослідження проблеми

Питання, що стосуються застосування штучного інтелекту в освіті досліджувались

як вітчизняними, так і закордонними науковцями, зокрема, Мельник А.В., Mateus de Oliveira Fornasier та іншими, проте відповідне питання можна і надалі вважати малодосліджуваним.

Мета дослідження

Метою дослідження є загальна характеристика штучного інтелекту в освіті, його ролі у освітніх програмах юридичного спрямування, розгляд потенційних напрямків його застосування, а також виокремлення основних переваг те недоліків його застосування відповідних освітніх програмах.

Виклад основного матеріалу

Зважаючи на стрімкий розвиток галузі технологій та супутніх, які пов'язуються з цифровізацією та штучним інтелектом (ШІ), все більш актуальним стає питання їх залучення не тільки до різноманітних професій, але і до освітніх програм різних напрямків та спеціалізацій. Звичайно, у цей перелік також можна додати юриспруденцію через її високий попит на будь-якому ринку. Ця галузь актуальна для правоохоронних органів держави, судової влади, господарських, цивільних та фінансових відносин тощо. При цьому, не варто виключати і правове регулювання штучного інтелекту із переліку задач, які наразі покладаються на юристів.

Сьогодні штучний інтелект використовується у багатьох напрямках, завдяки чому більшість процесів можуть бути спрощені для економії часу та ресурсів, проте варто також розібратись, наскільки вагомим є йог вплив на освітній процес. Зокрема, якщо брати до уваги саме юридичні спеціальності, чи можливим є його раціональне використання задля набуття студентами додаткових знань та навичок?

Якщо звернутись до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, то цим нормативно-правовим актом він визначається як організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань. При цьому, одним із пріоритетних напрямків його впровадження є сфера освіти задля підготовки кваліфікованих спеціалістів в межах країни, що забезпечить довгострокову конкурентоспроможність України на міжнародному рівні [1].

ШІ може використовуватись на різних рівнях освіти та у різні способи, проте найбільш важливим у даному випадку є ефективність його використання, доступність у засвоєнні матеріалу під час його застосування та вдале поєднання із іншими способами навчання. При цьому, на нашу думку, він дає можливість більш деталізовано та індивідуально підходити до формування навчальних програм у контексті інформації, що використовується, інструментів реалізації та показників залучення студентів у навчальний процес.

Юридична освіта та юриспруденція загалом наразі на тому рівні, коли штучний інтелект відіграє доволі значущу роль у їх розвитку та функціонуванні, незалежно від того, на якому етапі та в яких межах використовується. Наразі він сприяє трансформації відповідно до часу вже усталених практик, сприяє підвищенню ефективності роботи юристів та розширює межі їх можливостей. Це прослідковується у тому, що певні процеси стають більш оптимізованими, покращується якість проведених досліджень та ширшим стає доступ до результатів, наприклад, правосуддя чи загальної юридичної практики.

Саме це, більшою мірою, і потрібно студентам цих спеціальностей. Окрім теоретичних досліджень, важливою часткою їх навчання має бути робота з практичною складовою, яка може формуватися саме завдяки штучному інтелекту. При цьому, вже зараз існує велика кількість варіацій роботи з ШІ, яка допомагатиме студентам засвоювати більше інформації якісно. Так, можна прослідкувати кілька основних напрямків, у яких штучний інтелект точно стане надійним помічником [2]:

Теоретичні дослідження та їх аналіз. Завдяки певним наборам інструментів та алгоритмам на основі штучного інтелекту, студенти зможуть швидше переглядати більшу кількість джерел, що включають у себе також справи, статути, нормативно-правові акти або висновки, задля пошуку та дослідження необхідних закономірностей. Зрештою, це сприятиме заощадженню часу та виокремленню тієї інформації, яка дійсно буде корисною у подальшому навчанні.

Практичний підхід до складання пакетів документів. Уже зараз студенти можуть звернутись до мережі Інтернет за зразком певних процесуальних чи інших видів документів для напрацювання навичок якісного їх складання, проте така робота має більше шаблонний характер, ніж змогу самостійного дослідження питання та формування щодо нього власного підходу. У той же час, ШІ вже досяг того рівня, коли може ефективно аналізувати мовні шаблони на предмет помилок, пропонувати власні правки, а також перевіряти необхідну послідовність, спираючись на найкращі доступні практики. Це безперечно буде корисним для кожного студента, який у майбутньому зіткнеться з цією стороною роботи юриста та вже буде готовим до того, щоб використовувати набуті навички.

Застосування адаптивної освіти у віртуальному навчанні. Останні роки були справжнім викликом для освіти, оскільки вона потребувала швидкого пристосування до умов карантину під час COVID-19 та у період повномасштабного вторгнення з усіма його загрозами. Це все-таки поставило на паузу звичний режим студентів, дещо вплинув на їх мотивацію та самоконтроль у ході навчання. Проте, використання штучного інтелекту разом із персоналізованою програмою залучення студентів давав би їм можливість детально досліджувати питання, які є пріоритетними та/ або проблемними у процесі навчання. Завдяки таким платформам, які вже зараз з'являються як у розпорядженні вищих навчальних закладів, так і у незалежних компаній, студенти можуть регулювати свій процес навчання, відстежувати успішність та розставляти акценти на тому, що вважають за потрібне. У свою чергу, сама платформа, керуючись показниками, може пропонувати більш персоналізовану літературу для студента, додаткові завдання тощо.

Звичайно, такі напрямки роботи штучного інтелекту в юридичній освіті мають доволі загальний характер з огляду на те, що можуть бути універсальними для всіх юридичних спеціальностей. Це, на нашу думку, є важливим напрямком роботи, оскільки спеціальність передбачає певне зосередження на групі навчальних програм, які є більш пріоритетними для подальшої роботи такого спеціаліста.

Якщо брати до уваги зазначені напрямки впровадження штучного інтелекту у процеси навчальної діяльності, то можна назвати низку переваг, завдяки яким отримання юридичної освіти може мати вищу результативність та ефективність серед більшої кількості студентів:

1. Через більш персоналізований підхід студенти зможуть досліджувати більш цікаві для них напрямки, виокремлювати проблемні питання серед обов'язкових елементів програми та припрацьовувати у тому темпі, який буде комфортним для них. Завдяки цьому, студентами не втрачатиметься інтерес до навчання та буде легше обрати майбутню спеціалізацію.

2. Завдяки автоматизації певних процесів, буде спрощено зворотній зв'язок для студентів відносно виконаних ним завдань. Вже зараз студенти одразу отримують результати тестових завданнях, які надають їм викладачі. Проте ті питання, які потребують більш детального, творчого та індивідуального підходу, все ще мають перевірятись викладачем для надання оцінки. З огляду на кейси, де застосовуються норми різних галузей законодавства як внутрішнього, так і міжнародного, це потребує комплексного підходу оцінювання, що легше охоплюється алгоритмами штучного інтелекту. Завдяки ШІ більш можливим стає отримання зворотного зв'язку відносно будь-якого типу завдань, на основі чого студент зможе надалі планувати власний хід дослідження та ефективніше покращувати свою роботу на основі тих відгуків, які можуть надаватись. Це значно заощаджує час студентів та викладачів при вивченні дисципліни [3].

3. Формування нових підходів до критичного мислення, юридичного міркування тощо. Завдяки заданим викладачем опціям, ШІ може генерувати нестандартні гіпотетичні ситуації, які потребують додаткового опрацювання студентами матеріалу та вираження власних думок, позицій стосовно поставленого питання. Це сприятиме більш швидкому пристосуванню до використання норм законодавства у різних ситуаціях, які можуть бути більш життєвими або ж, навпаки, незвичними кейсами.

4. Сприяння розвитку гнучкості мислення та багатозадачності студентів із застосуванням переваг технологій. Більшою мірою перед майбутнім юристом постає основна задача – безпечно кваліфікувати конкретну правову ситуацію та сформувати найбільш підходяще рішення. Зараз це є більш можливим із урахуванням цифрових технологій, які розширяють знання та навички користування електронним документообігом, взаємодії з фізичними та юридичним особами завдяки інформаційно-комунікаційних технологій. У межах «спілкування» студентів із ШІ, вони зможуть пристосовуватись до подібних взаємодій під час роботи з клієнтом, нормативно-правовими актами чи іншими видами інформації разом [4].

При цьому, попри значні переваги застосування штучного інтелекту у навчальних процесах студентів юридичних спеціальностей, існують певні негативні фактори, які можуть мати зовсім протилежний вплив на успішність студентів. Якщо брати до уваги основні, то можна виділити наступне:

1. Втрати людського фактору у контакті зі студентом. Доволі часто викладачами надаються приклади або пояснення термінології або колізійних питань у юриспруденції, які не так легко сформувати саме штучним інтелектом. Поки що у нього більше закладена систематизація та обробка інформації відповідно до створених шаблонів та сценаріїв, проте не врахована та сама гнучкість мислення студента, його індивідуальний підхід до вирішення кейсу. Викладач, спираючись на досвід та отримані від студента аргументи, зможе конкретніше зрозуміти його думку, оцінити відповідно до поставлених задач.

2. Систематичні помилки у процесі навчання. Попри прорив у функціонуванні штучного інтелекту, його робота все ще може призводити до збоїв чи помилок відносно формування програми навчання, тематики завдання чи їх оцінки. На це може впливати велика кількість факторів, які і досі потребують контролю викладача для отримання загального розуміння того, на якому етапі досліджень знаходиться студент. Стабільність мережі, необхідний рівень функціонування техніки та інші фактори можуть впливати на його роботу таким чином, що це навпаки ускладнить навчання студента. На нашу думку, навіть питання кіберзагроз у контексті потенційних атак чи розповсюдження вірусів може призвести до значних збоїв у роботі, оцінюванні та інших умовах такого навчання, що вплине як на студента, так і викладача.

3. Повторна актуалізація питання академічної доброчесності студента. Використання генеративного штучного інтелекту може бути як позитивним фактором, так і різко негативним, коли це доходить до питання підготовки студентів до занять. Відтак, доволі популярним зараз є ChatGPT, який у різних своїх модифікаціях може коротко або розгорнуто відповідати на поставленні запитання, перефразовувати запропоновані варіанти відповідей тощо [5, с. 360].

У свою чергу, ChatGPT — це мовна модель, створена OpenAI у 2022 році. На основі архітектури нейронної мережі вона розроблена для обробки та генерування відповідей для будь-якої послідовності символів, які мають сенс, зокрема для різних розмовних мов, мов програмування та математичних рівнянь [6].

Цим можуть скористатись студенти, які, замість викладення власної думки, вдаються до копіювання відповідей звідти до своїх завдань, написання у застосунку есе або підвищуватимуть рівень унікальності тексту завдяки перефразуванню. Робота із юридичними кейсами та нормативно-правовими актами часто передбачає застосування студентами їх навичок критичного мислення та оцінки, які вони можуть перекласти на подібні нейронні мережі. Це також може

призводити і до зниження об'ємів критичного мислення та якості оброблюваної інформації.

4. Деградація навичок, які потребують соціальних проявів студента [7, с. 252]. Звичайно, доступні зараз кожному технології можуть обмежити студента у живому спілкуванні з іншими людьми, у тому числі і з викладачами, одногрупниками тощо. Це значно впливає на здатність студента до соціальної взаємодії, яка була б позбавлена зайвої тривожності, проте у роботі юриста буквально напряму закладено необхідність взаємодії з клієнтами, колегами тощо. Штучний інтелект у цій ситуації також може знизити і без того низькі показники спілкування з огляду на те, що у цьому взагалі може не виникати потреба. Студент спілкується з «віртуальним» викладачем, контактує з іншими в межах переписки, проте не проявляє сміливість для інших форм спілкування, які б передбачали реальну взаємодію.

Якщо узагальнити наведені переваги та недоліки для застосування штучного інтелекту у освітніх програмах із юридичним спрямуванням, то можна прослідкувати певні тенденції, які передбачають суперечливе ставлення до тих самих показників. Наприклад, при правильному використанні засобів штучного інтелекту, студент зможе краще розвивати власне критичне мислення та його гнучкість, вміти оперувати нормами законодавства відповідно до згенерованих ШІ кейсів. А з іншого боку, цей ж показник може значно зменшитись з огляду на доступність розроблених мереж, які буквально можуть виконати завдання замість студента. Так само це стосується питання спілкування та взаємодії, формування інтересів студентів тощо.

Позитивним моментом у даному контексті є доступ до швидкого аналізу необхідної інформації, у тому числі і нормативно-правових актів, що значно полегшить обробку великих об'ємів матеріалу. Можна сказати, що штучний інтелект здатен відокремити головне від другорядного таким чином, щоб студент зміг опрацювати необхідне та використати це у практичній площині.

Висновки

Таким чином, якщо підсумувати усе вищевикладене, то можна зрозуміти, що наразі питання застосування штучного інтелекту у освітніх програмах юридичного спрямування є актуальним та потребує додаткового дослідження. Це стосується опрацювання нормативно-правової бази його закріплення на обов'язковому рівні залучення до освітніх програм, розробка більш чітких форматів, які передбачають залучення реальних знань та думок студентів, а не результатів нейронних мереж. Важливим також є розумне порівняння усіх переваг та недоліків, які випливають із вищевказаного питання. Безперечно, засоби штучного інтелекту значно розширяють можливості навчання студентів-юристів, допомагають легше та якісніше опрацьовувати інформацію та тренувати практичні навички, проте з іншого боку – позбавляють соціальної взаємодії, обмежують мислення студента заданими шаблонами та порушують питання реальної мотивації студентів до навчання. Тому, залучення засобів штучного інтелекту до юридичних спеціальностей потребує тільки практичного користування, що зможе охарактеризувати повністю не тільки ті переваги та недоліки, які побудовані на теорії, але і побачити реальну картину сприйняття його студентами.

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text (дата звернення: 08.12.2023).

2. Role of artificial intelligence in legal education and legal profession. Legal Service India – Law, Lawyers and Legal Resources. URL: https://www.legalserviceindia.com/legal/article-12037-role-of-artificial-intelligence-in-legal-education-and-legal-profession.html (дата звернення: 08.12.2023).

3. ШІ в юридичній освіті: як ChatGPT-4 трансформує досвід юридичної школи. TS2 SPACE. URL: https://ts2.space/uk/ші-в-юридичній-освіті-як-chatgpt-4-

трансформу/#gsc.tab=0 (дата звернення: 08.12.2023).

4. Mateus de Oliveira Fornasier. Legal education in the 21st century and the artificial intelligence. Revista Opinião Jurídica. 2021. Vol. 19. No. 31. P. 1–32. URL: https://www.redalyc.org/journal/6338/633875001001/html/ (дата звернення: 09.12.2023).

5. Marjan Ajevski, Kim Barker, Andrew Gilbert, Liz Hardie and Francine Ryan. ChatGPT and the future of legal education and practice. The Law Teacher. 2023. Vol. 57. No. 3 P. 352–364. URL: https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/03069400.2023.2207426?needAccess=true (дата звернення: 09.12.2023).

6. Cretu C. How does chatgpt actually work? An ML engineer explains | scalable path. Scalable Path. URL: https://www.scalablepath.com/machine-learning/chatgpt-architecture-explained (дата звернення: 09.12.2023).

7. Мельник, А. В. Застосування штучного інтелекту в освітньому середовищі: потенціал та виклики. Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (7 квітня 2023 р.).. Глухівський НПУ ім. О. Довженка. Глухів, 2023. С. 250-253.

ON THE QUESTION OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATIONAL PROGRAMS OF LEGAL GUIDANCE

The issue of transformation of educational processes according to the trends that are made by society remains a relevant one always, becausr of the constant technological and other breakthroughs in society that require rapid mastery and application in education. This contributes to the fact that after graduation, students pick up the main trends in the labor market and can more easily find a job, being a knowledgeable candidate for one or another position. The article examines the normative definition of the concept of artificial intelligence and the grounds for its involvement in the field of education. In addition, there are characterized the main directions of using artificial intelligence in educational programs of the legal direction, which include: theoretical studies and their analysis, a practical approach to compiling document packages, and the use of adaptive education in virtual learning. All of them, in one way or another, are necessary for a reasonable study by law students of the basics of all branches of law. In addition, the main advantages (reduction of time spent working with regulations and other sources of information, automation and personalization of certain learning processes, development of flexibility of critical thinking) and disadvantages of introducing artificial intelligence into relevant educational programs (reduction in the level of social interaction, academic integrity, loss of the human factor and potential errors in the work of artificial intelligence). At the same time, the main trends were followed, that are reason why positive factors can become negative and reduce the motivation of students to study due to the possibility of transferring obligations to neural networks that can replace the student in the process of performing practical tasks, to use ready-made analysis of information without the use of critical thinking, etc .

Keywords: educational processes, artificial intelligence, law, neural networks, digital technologies.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ТА НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ

ВАСИЛЬЧЕНКО Оксана Петрівна - доктор юридичних наук, професорка кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-4464-3708

УДК 342.7

DOI 10.32782/EP.2023.3.33

Стаття присвячена дослідженню права на свободу совісті на віросповідання «forum internum» в контексті реалізації принципу рівності.

Стаття розкриває сутність поняття права на свободу совісті та віросповідання, особливості його нормативного закріплення у національному та міжнародному законодавстві з урахуванням його співвідношення з принципом рівності.

В статті також проаналізовано законодавче закріплення статусу релігійних організацій та їх вплив на забезпечення права на свободу совісті та віросповідання.

Автор зосереджує увагу на внутрішньому вимірі віри, відомому як «forum internum», і визначає проблемні аспекти його захисту на практиці. Шляхом аналізу судової практики, зокрема рішень Європейського Суду з прав людини, стаття вивчає, як забезпечення цього права взаємодіє з принципом рівності в сучасному суспільстві.

За результатами дослідження було виявлено, що ефективна реалізація принципу рівності можлива у разі постійного вдосконалення інструментів контролю та відповідного реагування на можливі випадки дискримінації. Захист права на свободу совісті необхідно впроваджувати через системний підхід до проблеми рівності у сфері віросповідання та світогляду.

Ключові слова: право на свободу совісті та віросповідання, права людини і громадянина, forum internum, принцип рівності, дискримінація, рівність прав і свобод, секта, «Свідки Єгови».

Постановка проблеми

Сучасне розуміння права на свободу совісті та віросповідання ґрунтується не лише на змістовній історії його розвитку, але й має поширену практику застосування як на універсальному, так і регіональному рівнях.

Тісний зв'язок релігійних прав людини з іншими невід'ємними правами, зокрема правом на життя та низкою інших, що розвиваються в ході еволюції та просування гуманітарних цінностей, вказує на їх нерозривну взаємодію. Актуальність розгляду права на свободу совісті та віросповідання в контексті реалізації принципу рівності визначається тим, що це дослідження може сприяти створенню більш справедливого суспільства, де кожна особа може вільно виражати свою совість та релігійні переконання, уникаючи дискримінації чи порушень її прав. Забезпечення можливості вираження релігійних переконань без дискримінації стає важливим чинником у формуванні держави, яка прагне до рівноправ'я.

Для забезпечення механізму ефективної реалізації та належного нормативного закріплення права на свободу совісті та віросповідання, необхідним є опрацювання сучасної практики Європейського суду з прав людини та Комітету з прав людини. Проте вітчизняна практика свідчить, що вчені переважно досліджували питання права на свободу совісті та віросповідання з позиції національного законодавства. Аналіз судової практики, зокрема рішень Європейського Суду з прав людини, дозволяє вивчити

взаємодію цього права із принципом рівності в сучасному суспільстві.

Автор розглядає ступінь юридичного регулювання аспекту права на свободу совісті та віросповідання, зокрема, в його «внутрішньому» вимірі, відомому як «forum internum», а також особливості його реалізації в контексті принципу рівності.

Стан дослідження проблеми

У сучасній міжнародній науковій дискусії велика увага приділяється вивченню аспекту захисту прав людини на свободу совісті та віросповідання. Дослідження у розріці цієї тематики покладені в основу наукових робіт низки визначних вчених (Ю. Баскін, Ю. Безбородов, К. Борисов, Д. ван дер Вайвер, Т. Васильєва, М. Дженіс, К. Іванз, М. Іванз, Ю. Карлов, Д. Карлсон, Н. Лернер, Д. Літтл, Б. Тахзіб, П. Тейлор, Д. Уітт та інші). Окрім цього, принцип рівності в українському праві відзначається важливим місцем у дослідженнях численних вчених, серед яких Н. Болотіна, О. Лукашова, О. Мельникова, О. Петришин, М. Поліковський, П. Рабінович, С. Сунєгін, Т. Тарахонич, В. Тимошенко, Т. Фулей тощо. Варто відзначити, що дослідження в цьому напрямку беруть початок із розгляду питань, пов'язаних із виокремленням права на релігійні свободи та їх захистом, що має свій корінь в період від XIX до початку XX століття. Великий внесок у цей процес внесли вчені, такі як Й. Блюнчлі, Ф. Ліст, Ж. Мартенс, Ф. Мартенс, А. Рів'є та інші, а також дослідники, зокрема А. Стоянов, М. Таубе, Г. Уітон.

В українській науковій спільноті були проведені дослідження різних аспектів права на свободу совісті та віросповідання. Серед фахівців, спеціалізація яких пов'язана з конституційним правом, варто відзначити В. Малишка, який зосереджується на конституційному забезпеченні права на свободу світогляду та віросповідання, Г. Сергієнка, який досліджує конституційно-правове регулювання відносин між державою та релігійними організаціями для гарантування свободи віросповідання, та Л. Ярмола, який вивчає юридичне забезпечення свободи віросповідання. Особливістю наукових досліджень в цьому напрямку є галузевий підхід, але, водночас, комплексні конституційно-правові аналізи цієї теми залишаються обмеженими (зокрема, можна згадати М. Марчука). Також, глибоких досліджень окремих аспектів цього права, наприклад, внутрішньої свободи (forum internum), було здійснено обмеженою кількістю вчених, серед яких варто виділити М. Марчука.

Виклад основного матеріалу

Право на свободу совісті та віросповідання є однією з визначальних складових гарантій індивідуальних свобод та прав людини, закріплених у міжнародних документах. Водночас, переважна більшість міжнародних нормативних актів, що регулюють права і свободи людини та визначають умови для обмеження цих прав, висвітлюють абсолютний характер «внутрішнього» аспекту свободи релігії *(forum internum)*.

Доктрина *forum internum*, з одного боку, надає людині можливість вибирати, дотримуватися, розвивати і навіть повністю змінювати свої особисті думки і переконання [1], а з іншого – зобов'язує державу утримуватися від втручання в фундаментальні ідеї і переконання, що народжуються в глибині душі людини, і спрямована на запобігання будь-якого ідеологічного впливу на людину, в тому числі шляхом релігійного навіювання і використання інших форм маніпулювання. У той же час держава зобов'язана не допускати ситуації, коли приватні особи, включаючи релігійні об'єднання, використовують такі форми навіювання, які носять примусовий, маніпулятивний або шахрайський характер [2].

Загальний коментар № 22 (48) Комітету ООН з прав людини щодо ст. 18 Загальної Декларації прав людини зазначає, що «свобода «мати чи приймати» релігію чи віру обов'язково надає право обирати релігію чи віру, включаючи, *inter alia*, право змінювати теперішню релігію чи віру особи на іншу чи приймати атеїстичні погляди, а також право особи зберігати релігію чи віру». У будь-якому випадку право «змінювати» чи «мати чи приймати» релігію або віру лежить у площині абсолютного права внутрішньої свободи в законодавчих положеннях, які накладають обмеження в цій сфері і не відповідають

вимогам внутрішньої свободи. Окрім цього, положення про те, що захист *forum internum* включає право особи змінювати релігію чи віру визнає і ст. 9 Європейської Конвенції з прав людини [3].

Зауважимо, що відповідно до п. 2 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, не допускаються відступу від свободи думки, совісті, релігії або переконань навіть в разі військових дій або у разі крайньої потреби[1].

Окрім цього, як положення п. 3 ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, так і п. 2 ст. 9 Міжамериканської конвенції про права людини, передбачають, що обмеження свободи релігії повинні стосуватися лише віросповідання та демонстрації релігійних переконань у зовнішньому аспекті *(forum externum)*, і не можуть застосовуватися до внутрішньої свободи релігії, пов'язаної з розумовою діяльністю та внутрішніми переконаннями людини, не зачіпаючи при цьому інших членів суспільства *(forum internum)*. До того ж, широкий консенсус у межах права на свободу релігії чи віри не лише окреслений у відповідних міжніродних документах з прав людини, а й активно простежується й у практиці Організації з безпеки і співробітництва в Європи.

Подібно до більшості країн європейського регіону, Україна виступає за принцип відокремлення церкви від держави, а також за право людини вибирати свою віру відповідно до власних внутрішніх переконань та потреб. Релігійні організації та церква в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова, що яскраво простежується у ст. 35 Основного закону, де закріплено, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання».

Варто відзначити, що дане право може бути обмежене лише відповідно до закону, якщо це вимагається для забезпечення громадського порядку, здоров'я та моралі громадян, або для захисту прав і свобод інших осіб. Це право, у свою чергу, охоплює свободу віровчення будь-якої релігії або відмови від неї, неперешкоджене виконання релігійних обрядів і культів одноособово чи колективно, а також здійснення релігійної практики.

Кожному громадянину України гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати та змінювати релігії або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання [4].

Згідно з чинним національним законодавством, юридичний статус будь-якої релігійної організації базується на двох ключових принципах: незалежності церкви від держави та рівності всіх релігій перед законом. Так, відповідно до положень ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», жодній із існуючих в Україні релігійній організації не можуть надаватися якісь переваги чи визнаватися пріоритетність певної релігії, оскільки «усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом» [5].

Зауважимо й те, що законодавством України на сьогодні не передбачено жодних пільг та обмежень для релігійних організацій на підставі їхнього історичного минулого, чисельності чи внеску у розвиток державності і культури. У свою чергу, обмеження застосовуються лише у тих випадках, коли релігійна діяльність порушує чинне законодавство і становить загрозу суспільній безпеці, порядку, або може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю громадян, моралі чи основним правам і свободам інших осіб.

Правовий статус всіх релігійних організацій в Україні є однаковий та рівноправний. Проте, не всі релігійні організації отримують однакове суспільне сприйняття, підтримку тощо, задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише у дер-

[1] Для порівняння: ст. 15 Європейської конвенції про захист прав людини передбачає, що будь-яка з Високих Договірних Сторін «в разі війни або іншої надзвичайної ситуації, яка загрожує життю нації, може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тій мірі, в яких вимагає гострота обставин, за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням за міжнародним правом».

жавно-правових відносинах, і то не завжди місцеві органи публічного управління дотримуються цих норм. Рівність релігійних організацій у суспільно-політичній, економічній, освітній та інших сферах є певною мірою умовною. Зазвичай перевага надається традиційним церквам (православним, греко-католицькій – залежно від регіону), що пов'язано зі значимістю цих конфесії в історії, культурі, державності, моральності, наступності традицій українського суспільства. Релігійний плюралізм передбачає не лише визнання за релігійною організацією права на суспільне буття, але й права на володіння духовною істиною, певною культовою практикою, власними традиціями, що є важливою умовою формування конструктивних міжконфесійних відносин [6].

Зазначимо, що в соціології релігії вже сформований загальний поділ релігійних організацій на церкву, деномінацію та секту. Зокрема, джерелом виникнення деструктивних східних сект, які набули широкого поширення в цілому світі, є східні релігії, такі як індуїзм, кришнаїзм та буддизм, які в останній час прагнуть пристосуватися до смаків європейців.

Особливої популярності в Україні так само набула секта Свідки Єгови, яку переважно асоціюють не з релігійною сектою, а з фінансово-торговою пірамідою з псевдорелігійним надбудованим центром впливу. Відповідно до норм українського законодавства, держава не може відмовити у реєстрації будь-якій тоталітарній секті, якщо вона у своєму статуті відкрито не заявляє про антигромадські цілі чи методи своєї діяльності. Проте для захисту громадян від організацій (у тому числі релігійних), метою яких є вторгнення у підсвідомість людини та менталітет суспільства, законодавці мають адаптовувати та оновлювати законодавство у сфері релігії, використовуючи при цьому досвід розвинених демократичних держав, які з метою захисту фізичного та психологічного здоров'я нації прийняли низку законодавчих актів у релігійній ділянці.

Однією зі складових свободи совісті та віросповідання є абсолютна свобода думки і світоглядного вибору, на що вказує як українська, так і міжнародна законодавча база.

Складно уявити собі обставини, коли держава могла б досягти успіху в своїх спробах перешкодити мати або змінювати свої релігійні переконання. Свобода думки, совісті і релігії, що не тягне за собою її прояв, не може бути піддана втручанню з боку держави. Особа за бажанням може відійти від своєї релігійної віри [7]. Це, у свою чергу, свідчить про правову максиму, на які заснована внутрішня свобода релігії – *lex non cogit ad impossibilia* (закон не вимагає неможливого) – закон просто не може контролювати думки людини. Відтак, ідеї або переконання, що не виражені зовні не призводять до певних дій, не можуть заподіяти суспільну шкоду.

Та чи насправді можна вважати внутрішній аспект свободи релігії абсолютним? Пропонуємо розглянемо приклади, які підтримують інший погляд.

Одним з цікавих рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є рішення по справі «Рієра Блюм та інші проти Іспанії» (*Riera Blume and others v. Spain*) [8], що стосується незаконного позбавлення волі індивідуумів з метою спроби «депрограмувати» переконання, отримані ними під час перебування в «секті». Хоча викрадення й «депрограмування» були проведені батьками та активістами антисектантської організації *Pro Juventud,* ЄСПЛ встановив порушення Конвенції саме з боку Іспанської держави.

У 1983 р. до відділу громадської безпеки Генералітата (уряду) Каталонії за допомогою організації *Pro Juventud* («За молодь»), створеної з метою боротьби з сектами, надійшло прохання про допомогу від декількох громадян, які стверджували, що членів їх сімей заманив до себе *Centro Esotérico de Investigaciones* – Центр езотеричних досліджень (далі – ЦЕД). У своїй скарзі ці особи посилалися на те, що керівникам ЦЕД вдалося домогтися повної зміни особистості їх послідовників, які розірвали зв'язки зі своїми родинами та друзям, а також тяжіли до заняття проституцією та участі в різних ініціативах, спрямованих на отримання грошей для організації. У ході попереднього розслідування поліція Каталонії провела обшук в будинках членів ЦЕД і заарештувала декількох їх послідовників, в тому числі й заявників.

Під час судового засідання органи прокуратури вказали на ймовірну небезпеку непередбачуваних реакцій (аж до спроб накласти на себе руки) членів секти в разі звільнення. Однак, суд ухвалив рішення звільнити заявників, надавши усні вказівки поліції, що затримані, у тому числі заявники, повинні бути передані їхнім родинам, яким рекомендовано помістити їх в психіатричний центр, щоб відновити психологічну рівновагу. На підставі усного розпорядження судді заявники (шість громадян Іспанії) «були перевезені співробітниками поліції Каталонії в поліцейських службових автомобілях до готелю, який знаходиться в тридцяти кілометрах від Барселони. Там вони були передані їхнім родинам і доставлені в окремі приміщення під наглядом спеціально запрошених людей, їм не дозволили покидати свої кімнати протягом перших трьох днів. Вікна їх кімнат були щільно закриті дерев'яними дошками, і шибки були закриті. Заявники нібито піддавалися процесу «депрограмування», який здійснювався психологом і психіатром на прохання *Pro Juventud*.

Відтак, у своєму рішенні ЄСПЛ дійшов висновку, що без активної співпраці з каталонською владою позбавлення волі могло мати б місце з порушенням ст. 5 Конвенції. І хоча визнання порушення ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність) скасувало необхідність розглядати це питання в рамках ст. 9 (свобода думки, совісті і релігії), ЄСПЛ також ухвалив, що право на свободу віросповідання повинно захищатися, навіть якщо родичі ставляться вороже до релігійного вибору. Очевидно, таке насильницьке «депрограмування» сектантів, що ґрунтується на батьківській любові й турботі про дорослих дітей, розглядається як вторгнення в *forum internum* свободи релігії, однак питання про допустимість насильницької «реабілітації» в законодавстві однозначно не вирішене. Частково це можна пояснити і тим, що подібна практика є «сімейною справою».

За результатами аналізу рішенн ЄСПЛ у справі «Рієра Блюм та інші проти Іспанії» (*Riera Blume and others v. Spain*), що демонструє вкрай поширений випадок для значної кількості родин по всьому світу, можна констатувати, що, з одного боку, держава зобов'язана утримуватися від втручання в *forum internum* шляхом релігійного або ідеологічного навіювання, «депрограмування» чи використання інших форм маніпулювання, а з іншого, держава також зобов'язана не допускати, щоб інші сторони, включаючи релігійні об'єднання, використовували такі методи навіювання, які носять примусовий, маніпулятивний або шахрайський характер (методи «контролю над свідомістю і тотально владної дисципліни»).

Таким чином, висновок Європейського суду з прав людини, що стосується релігійної свободи, проголошує, що держава не має права нав'язувати людям, що їм вірити, а також зобов'язана захищати людей від релігійного тиску з боку інших. Це важливо, бо релігійна свобода є основоположним правом людини, і люди повинні мати можливість вільно обирати свою віру, не піддаючись примусу чи маніпуляціям. Цей висновок ЄСПЛ має значний вплив на життя людей у всьому світі, захищаючи право на свободу совісті та віросповідання, а також гарантуючи невтручання держави в особисті переконання людей.

Висновки

Питання подальшого розвитку національного та міжнародного законодавства, спрямованого на захист права на свободу віросповідання, залишається актуальним і на сьогодні, оскільки багатоконфесійність держави покладає на неї ряд юридичних та гуманітарних зобов'язань перед суспільством задля збереження міжконфесійного миру в Україні. Задля ефективного механізму правового регулювання суспільно-релігійних відносин, необхідним є впровадження таких законодавчих та правозахисних інструментів, які були б спрямовані на гарантування рівноправ'я та уникнення будь-якої форми дискримінації.

Ефективна реалізація принципу рівності вимагає постійного вдосконалення інструментів контролю та відповідного реагування на можливі випадки дискримінації. Відтак, вкрай важливим є забезпечення всебічного захисту права на свободу совісті через

системний підхід до проблеми рівності у сфері віросповідання та світогляду.

Література

1. «Ван ден Дунген проти Нідерландів». VAN DEN DUNGEN v. THE NETHERLANDS, no. 22838/93, ECHR (Second Chamber), Decision of 22.02.1995.

2. Коккінакіс проти Греції. KOKKINAKIS v. GREECE, no. 14307/88, ECtHR (Chamber), Judgment (Merits and Just Satisfaction) of 25.05.1993, A260-A.

3. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод. За ред. В.Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини, МГО Центр правових та політичних досліджень «СІМ». Харків, 2005. URL: http://osvita.khpg.org/index.php?id=1144327696

4. Конституція України, Верховна Рада України. Закон від 28.06.1996, № 254к/96-ВР.

5. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text

6. Чорнописька В., Шептицька М. Правове забезпечення принципу рівності релігійних організацій в Україні. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288597/282244

7. Дарбі проти Швеції // DARBY v. SWEDEN, no. 11581/85, ECtHR (Chamber), Judgment (Merits and Just Satisfaction) of 23.10.1990, A187.

8. Ріера Блюм та інші проти Іспанії. RIERA BLUME AND OTHERS v. SPAIN, no. 37680/97, ECtHR (Fourth Section), Judgment (Merits and Just Satisfaction) of 14.10.1999, Reports of Judgments and Decisions 1999-VII.

GUARANTEEING THE PRINCIPLE OF EQUALITY AND NON-DISCRIMINATION IN THE REALIZATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION

The article is devoted to the study of the right to freedom of conscience and religion «forum internum» in the context of the principle of equality.

The article reveals the essence of the concept of the right to freedom of conscience and religion, the peculiarities of its normative consolidation in national and international legislation, taking into account its correspondence with the principle of equality.

The article also analyzes the legislative framework for the status of religious organizations and their impact on the right to freedom of conscience and religion.

The author focuses on the internal dimension of faith, known as «forum internum», and identifies problematic aspects of its protection in practice. By analyzing the case law, in particular, the judgments of the European Court of Human Rights, the article explores how the enforcement of this right interacts with the principle of equality in modern society.

The research has shown that effective implementation of the principle of equality is possible in the case of continuous improvement of control tools and appropriate response to possible cases of discrimination. The protection of the right to freedom of conscience should be implemented through a systematic approach to the problem of equality in the field of religion and worldview.

Key words: right to freedom of conscience and religion, human and civil rights, forum internum, principle of equality, discrimination, equality of rights and freedoms, sect, Jehovah's Witnesses.

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

ПРИСЯЖНЮК Олександр Анатолійович - докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук
e-mail: AlexAnatPris@gmail.com;
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-3178-6809
УДК 342.95
DOI 10.32782/EP.2023.3.34

Питання розуміння поняття «правоохоронні органи» досить довгий час залишається невизначеним як у правовій науці, так і в законодавстві України. Це спричиняє проблемам, що пов'язані із здійсненням правової кваліфікації правопорушень, в реалізації окремих повноважень покладених саме на правоохоронні органи, а також ускладнює розуміння змісту нормативно-правових актів, які оперують даним поняттям. Дослідження проведене шляхом аналізу думок та суджень науковців, що розглядали питання сутності терміну «правоохоронні органи», а також сфери нормативного використання даного терміну. Зроблено висновки, про те, що в адміністративно-правовій науці правоохоронні органи розглядаються у двох значеннях: широкому та вузькому. В першому випадку розуміються майже усі органи державної влади, що реалізують правоохоронні та правозастосовні функції, в той час як у вузькому сенсі кожен автор наводить авторське бачення, які досить різняться та не характеризуються вичерпністю та чіткістю.

В результаті аналізу наукових визначень поняття «правоохоронні органи» узагальнено спільні ознаки для усіх визначень. В подальшому проведено ґрунтовний аналіз положень чинного законодавства з метою виявлення головної ідеї, яку законодавець переслідує вживаючи у різних нормативно-правових актах термін «правоохоронні органи». На підставі цього запропоновано усю систему правоохоронних органів України розподілити на 4 окремі види: 1) суто правоохоронні органи (або органи правопорядку); 2) державні органи, наділені правоохоронними функціями; 3) державні органи, що приймають участь у реалізації правоохоронних функцій, виконуючи окремі заходи правоохоронного характеру; 4) інші органи, що мають окремі ознаки правоохоронних.

Ключові слова: правоохоронні органи, правоохоронні функції, правоохоронні повноваження, правоохоронна діяльність, органи правопорядку.

«Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом»[1]. Беззаперечно актуальність безпеки завжди має велике значення для будь-якої держави, особливо в умовах демократичного та правосвідомого суспільства, а тому це суспільство має забезпечити формування відповідних інституцій, які реалізовуватимуть визначені функції. На жаль, в Україні нині дуже актуальним є питання забезпечення безпеки та захисту державного кордону. Наведене вище положення – це ч. 2 ст. 17 Конституції України, яка є визначальним документом в діяльності будь-якого утворення в державі: чи то державний орган чи установа, або ж приватне підприємство. Тому, на нашу думку, дану цитату варто розцінювати як основоположний орієнтир у здійсненні подальших наукових

[1] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top

пошуків відповідей на питання: «Які саме органи Конституція визначає такими, що можуть визначатися як правоохоронні?».

Наукові диспути та пошуки більш-менш узагальненого розуміння поняття правоохоронний орган здійснюються вже достатньо велику кількість часу, що, по-перше, свідчить про неабияку важливість вирішення даного питання, а, по-друге, про те, що різні соціально-політичні умови та прийняття різних нормативних актів вносять корективи в тлумачення цього поняття, по-третє, нормативна невизначеність не виключає її використання, що значно впливає на різні розуміння у різних контекстах. Сучасність також зробила значний внесок у ступінь переосмислення цінностей суспільного буття, можливостей держави та функцій окремих її органів чи інституцій громадянського суспільства.

Відсутність правового визначення поняття «правоохоронний орган» ускладнює не тільки питання наукового розуміння його змісту, а й процес інших видів державно-владної, управлінської діяльності, яка пов'язана із правоохоронними органами та правоохоронною функцією в державі.

Отже, актуальність та важливість чіткого визначення поняття «правоохоронний орган», а також формування категорій ознак, за якими можливо групувати дані органи є важливим питанням не тільки для правової науки, а й для практики правозастосування.

Стан дослідження питання

Проблема визначення понять пов'язана із правоохоронною діяльністю, правоохоронною функцією та правоохоронними органами довгий час залишається в полі зору вчених, які, виходячи з аналізу законодавства, наукових поглядів та думок, досі не мають чіткої позиції щодо трактування цих термінів.

Вивченням розуміння сутності правоохоронних органів займались свого часу О.М. Бандурка, К.Л. Бугайчук, В.М. Гірич, А.Т. Комзюк, В.І. Литвиненко, О.М. Музичук, В.В. Нагорна, В.Я. Тацій та інші. Однак дані дослідження в переважній більшості були проведені до початку воєнного стану в Україні. Тому нині питання функціонування правоохоронних органів, специфіка правоохоронних функцій органів влади та інших інституцій є вкрай актуальною.

Метою статті є з'ясування сучасного розуміння поняття правоохоронного органу та видів правоохоронних органів через призму актуального формату реалізації правоохоронних функцій та забезпечення державної безпеки.

Виклад основного матеріалу

Дослідження сутності правоохоронного органу пропонуємо розпочати із аналізу висновків вчених щодо сутності поняття правоохоронний орган.

Як зауважує В.Я. Тацій, «унаслідок широкого тлумачення правоохоронної функції до правоохоронних органів включаються майже всі органи виконавчої влади, які тією чи іншою мірою займаються виконанням правоохоронних функцій, тобто так чи інакше правоохоронною діяльністю» [1, с. 4]. Крім того автор зазначає, що поняття правоохоронного органу є одним із найбільш невизначених, суперечливим і занадто об'ємним за розумінням і його варто трактувати в залежності від конкретного змісту, яким наповнене розуміння «правоохоронної функції». Таке трактування є доречним, однак не робить його більш доступним та конкретнішим в розумінні, що в подальшому не забезпечить належного нормативного врегулювання. Частково погоджуючись із думкою автора про збереження поняття «правоохоронного органу» виключно у науковій площині, варто зазначити, що сучасна правова наука має пріоритетним напрямом не від'єднання від практичної діяльності, а удосконалення її форм, методів та змісту шляхом наукових пошуків та вирішення окремих проблем, а в такому випадку понятійний інструментарій має повністю співпадати для уникнення колізій та непорозумінь.

«Правоохоронні органи – це органи державної влади, за функціональним критерієм спрямовані на фахове здійснення правоохоронної діяльності з метою забезпечення верховенства права і правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав і законних інтересів юридичних

осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань» [2]. Авторки також асоціюють правоохоронні органи із правоохоронною діяльністю, що, знову ж таки, не виключає непорозумінь в трактуванні, хоча ці питання взаємопов'язані тлумачити, одне не можливо розуміти не розтлумачивши інше («правоохоронна діяльність» як термін також не має конкретного визначення і, на кшталт «правоохоронних органів» не є усталеним уніфікованим терміном).

Цікавим зауваженням щодо іншомовного походження терміну правоохоронні органи притримується В.М. Гірич, який наголошує, що згаданий термін «Law Enforcement Agencies», який традиційно перекладається із англійської як правоохоронні органи, буквально перекладається як «державні органи, уповноважені на застосування законного примусу», на які покладається безпосереднє забезпечення національної безпеки у сферах правопорядку, громадської та державної безпеки [3]. Тобто автор, враховуючи буквальний переклад, пов'язує правоохоронні органи із можливими методами діяльності та компетентністю щодо застосуванням примусу у власній діяльності. На нашу думку, така ознака, як можливість застосування примусу є однією із ознак правоохоронного органу (про ознаки мова буде йти далі), однак як виключну характеристику використовувати її не можливо.

М.А. Хлистик робить висновок, що «правоохоронні органи України – це державні органи, визначені у законах України як правоохоронні чи такі, що здійснюють правоохоронні чи правозастосовні функції» [4, с. 54]. Така думка автора зовсім не вносить ясності в розуміння сутності правоохоронного органу. Обов'язковість нормативного визначення органу як правоохоронного авжеж зробить його правоохоронним, однак постає питання для законотворців: якими критеріями керуватися при віднесенні одного чи іншого органу або служби до розряду правоохоронних. В додаток наголошено на тому, що для правоохоронного органу характерна не тільки правоохоронна, а й правозастосовна діяльність, поняття останньої також не знайшло уніфікованого вираження.

Р.Р. Трагнюк подібним чином характеризує правоохоронні органи, наголошуючи, що поряд із можливістю застосовувати методи державного примусу, основним видом їх діяльності є протидія «порушенню закону» [5]. Однак протидія порушенню закону є досить абстрактним формулюванням, яке по суті узагальнює діяльність в тому числі будь-якого органу, здійснює контрольно-наглядові функції в управлінській сфері. Порушення закону не завжди можна розглядати як кримінальне або адміністративне правопорушення. Останнє можна розглядати як порушення закону, однак порушення закону не обмежується тільки кримінальними чи адміністративними правопорушеннями.

Більш детально описано функції та призначення правоохоронних органів у визначенні «Правоохоронні органи – це структурні колективи службовців, що здійснюють державні і недержавні функції контролю, нагляду, досудового розслідування, охорону і захист усіх форм власності, охорону прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, виконують інші правоохоронні функції» [6, с. 245; 7, с. 45]. Автори взагалі акцентують увагу на колективі осіб, які є правоохоронним органом, а не безпосередньо організацію чи установу як юридичну особу, яка наділена окресленими повноваженнями. Кроки щодо тлумачення змісту та переліку правоохоронних функцій є досить важливими, однак їх невичерпність не сприяють бажаному результату.

Більш ширше тлумачення пропонується групою вчених, які розглядають правоохоронний орган «як державний орган, основним предметом діяльності якого є законодавчо визначені функції або завдання з охорони права, відновлення порушеного права або організація виконання покарання, захист національної (державної) безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності» [8, с. 20]. У порівнянні із попереднім, варто звернути увагу на ще більш розширений перелік функцій, хоча і вичерпний, а також варто акцентувати увагу на такій функції правоохоронного органу як відновлення порушеного права, що не характерно для схожих суджень.

Деякі вчені розглядають сутність правоохоронних органів крізь призму спрямованості їх діяльності. Так С.В. Россоха зазначає, що «правоохоронним органом слід розуміти такий державний орган, що Конституцією та законами України наділений певним обсягом прав і обов'язків щодо здійснення захисту прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, суспільства і держави, шляхом вчинення специфічних дій примусового характеру, які проводяться в певній процесуальній формі» [9, с. 9]. Правоохоронні органи представляють собою окремий вид органів державної влади, основним завданням яких є охорона та захист прав і свобод громадян шляхом реалізації превентивної, кримінально-процесуальної, адміністративно-юрисдикційної та оперативно-розшукової функцій [10]. З огляду на перелічені функції, вчені зазначають на тому, що саме їх наявність характеризує органи як правоохоронні. Тобто наведені функції відносяться до комплексу правоохоронної діяльності, або є підфункціями правоохоронної функції держави.

Ю.В. Делія наголошує, що під правоохоронним органом розуміють державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади й виконує відповідно до закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні, тощо) у різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності Української держави. Інше визначення обраної категорії («правоохоронні органи»): це державні органи, що на підставі законодавства держави здійснюють правоохоронну (правозастосовну та правозахисну) діяльність. Але названі дефініції мають тяжіння до державницької теорії. До того ж чинна Конституція України надає право й недержавним інституціям здійснювати правозастосовну та правозахисну діяльність [11, с. 210]. Варто не погодитись із запропонованою позицією. Адже в першому визначенні автор взагалі описує будь-який орган державної влади, а у другому – характеризуючи поняття через зміст правоохоронної функції розуміє під останньою дві відокремлені функції: правозастосовну та правозахисну, що недоречно з точки зору мети на наповнення вказаних функцій.

А.М. Куліш свого часу зазначив, що додержання прав і свобод громадян як мета діяльності правоохоронної системи, обумовлює зміни у правовому статусі правоохоронних органів, діяльність яких протягом існування СРСР була спрямована перш за все на захист інтересів держави, часто за рахунок обмеження прав і свобод особи. Демократизація суспільних відносин в незалежній Україні обумовила пріоритетність додержання прав і свобод громадян, що знайшло своє закріплення у Конституції України, а також у низці законодавчих актів, що регулюють діяльність правоохоронних органів [12]. Тому серед головної мети або спрямованості функціонування правоохоронних органів, варто виділити забезпечення та охорону прав, свобод та інтересів людей, а в другу чергу забезпечення державних інтересів.

З огляду на наведені думки різних вчених, варто виділити головні характеристики правоохоронних органів в контексті доктринального їх тлумачення:

1) Правоохоронні органи у більшості випадків розглядаються виключно як органи держаної влади. Лише незначна кількість науковців говорить про те, що до правоохоронних органів відносяться і недержавні інституції. Більш доречно недержавні установи розглядати як утворення, частково наділені правоохоронними функціями, для прикладу будь-яка охоронна фірма, що займається охороною власності та людей.

2) Повноваження правоохоронного органу мають в обов'язковому порядку бути визначені саме на законодавчому рівні. Що у більшій мірі забезпечить уніфікований підхід, у зв'язку із здійсненням законодавчої функції єдиним органом влади.

3) Можливість реалізації повноважень правоохоронних органів шляхом використання спеціального методу діяльності – однієї з форм державного примусу. Саме можливість реалізовувати примус в діяльності правоохоронного органу є однією із головних практично-значимих компетентностей.

4) Компетенція здійснювати превентивну, кримінально-процесуальну, адміністративно-юрисдикційну та оперативно-розшукову діяльність. В класичному розумінні

наявність усіх названих видів діяльності із стовідсотковою впевненістю говорить про правоохоронну характеристику органу, а реалізація однієї з трьох останніх – також може характеризувати орган, як такий, що в частково виконує правоохоронні функції.

5) Спрямованість діяльності правоохоронних органів полягає у забезпеченні правопорядку, охорони та забезпеченні прав, свобод і законних інтересів людини та юридичних осіб, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, забезпеченні державної безпеки в частині реалізації спеціальних чітко визначених функцій.

6) Право у встановленому законом порядку обмежувати права і свободи громадян, що виражається у можливості використовувати державно-владні методи реалізації, в тому числі методи контролю та нагляду.

7) Головною функцією діяльності правоохоронного органу виділено здійснення правоохоронної діяльності, що передбачає комплекс заходів, спрямованих на досягнення цілей наведених у п. 5.

Серед наявних критеріїв варто відмітити, що в умовах дії правового режиму воєнного стану, функції правоохоронних органів в обов'язковому порядку мають зазнавати змін. З огляду на це, додатковою характеристикою правоохоронного органу можна розглядати покладання додаткових функцій щодо забезпечення національної безпеки в умовах надзвичайних подій.

Звісно головним критерієм виділення правоохоронних органів серед усіх інших є категорія завдань, які ці органи мають виконувати. Однак визначати такою категорією правоохоронні функції не варто, тому що ні «правоохоронні органи», ні «правоохоронні функції» або «правоохоронна діяльність» чіткого нормативного визначення не мають. Логічним та актуальним рішенням даного питання постає виключно чітка нормативна регламентація будь-якого із цих термінів із подальшим узгодженням усього комплексу нормативної бази, що оперує даними поняттями.

Аналіз сучасної чинної нормативно-правової бази з питань змістовності використання терміну «правоохоронні органи», а також суміжних понять варто розпочати з Конституції України. В ч. 3 ст. 17 Конституції України зазначено, що «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та *правоохоронні органи держави*, організація і порядок діяльності яких визначаються законом»[2]. Надалі в документі відсутні згадування про правоохоронні органи, однак у 2016 році Конституцію доповнено ст. 131[1], де вказано, що прокуратура здійснює «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями *органів правопорядку*»[3]. Отже, по-перше, важливим аргументом щодо роз'яснення сутності поняття правоохоронні органи є те, що вони здійснюють забезпечення державної безпеки та захист державного кордону, по-друге, правоохоронні органи не є військовим формуванням, по-третє, до структури правоохоронних органів можна відносити органи правопорядку, які виконуються окрему частину правоохоронної діяльності. На підтвердження останнього, М. Руденко та О. Шайтуро виокремлюють як основний критерій віднесення тих чи інших правоохоронних органів до органів правопорядку наявність у них повноважень на здійснення негласних слідчих (розшукових) дій у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, оскільки саме їх реалізація спрямована на захист громадян і держави від неправомірних посягань, тобто на застосування і охорону права [13, с. 160]. Тому органи правопорядку варто розцінювати як одну із складових правоохоронних органів, а подібну кваліфікацію здійснювати в залежності від комплексу повноважень, якими наділений правоохоронний орган.

Також, словосполучення «органи правопорядку» можна зустріти у Законі України «Про Національну поліцію», а саме: «поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органа-

[2] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top

[3] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top

ми правопорядку …» (ч. 1 ст. 5 вказаного закону), «…в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції…» (п. 25 ч. 1 ст. 23 закону), поліція здійснює взаємодію з «органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями» (п.4 ч. 2 ст. 25)[4]. Як бачимо, питання узгодженості у законотворчій практиці на жаль на сьогодні відсутнє, адже в ст.ст. 5, 25 Національну поліцію України не віднесено до органів правопорядку, у ст. 23 їх ототожнено із правоохоронними органами, що є помилковим, а мало бути більш узагальнено сказати про правоохоронні органи інших держав.

В той же час, у Законі України «Про прокуратуру» [5] також використано поняття «органів правопорядку» (пп. 2 п. 2 ч. 10 ст. 8^1) наряду із поняттям «правоохоронні органи» (ч. 2 ст. 25). Цікавим є те, що зміст статті 25 закону дуже подібний до ст. 131^1 Конституції України, з чого виходить, що і в даному випадку законодавець знову ототожнює зазначені вище поняття.

Цікавою з цього приводу є позиція М.В. Руденка, який не ототожнює поняття «правоохоронний орган» та «орган правопорядку». Автор робить висновок, що «одним із критеріїв віднесення правоохоронних органів до органів правопорядку безумовно є наявність повноважень щодо провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень та здійснення оперативно-розшукової діяльності, оскільки саме їх реалізація спрямована на захист громадян і держави від неправомірних посягань, поновлення порушених прав та інтересів, тобто на застосування і охорону права, регламентованого Конституцією та законами України» [14, с. 42]. Тобто автор, на відміну від нашої думки щодо більш узагальнюючого поняття «правоохоронні органи», навпаки акцентує увагу на більш широкому змісті терміну «органи правопорядку», який включає правоохоронні органи.

Враховуючи наведене, варто коротко підсумувати, що чіткого розмежування термінів «органи правопорядку» та «правоохоронні органи» наразі у законодавстві України не існує (як мінімум це пояснюється відсутністю нормативних визначень цих термінів), а тому, пропонуємо розуміти органи правопорядку однією із складових частин правоохоронних органів. Критерієм віднесення їх до групи органів правопорядку є наявність функцій, спрямованих на забезпечення публічної безпеки та порядку, правопорядку, протидії правопорушенням у цій сфері, а також можливість здійснювати досудове розслідування.

Найбільш змістовно термін «правоохоронні органи» окреслено у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», де наведено перелік таких органів, а також тих органів, які не варто розглядати як правоохоронні. Так, до правоохоронних органів віднесено «органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції», а з огляду на зміст абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 2 не відноситься до правоохоронних органів Конституційний Суд України, суди, розвідувальні органи України, Сили спеціальних операцій Збройних Сил України, Служба судової охорони, Антимонопольний комітет України та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [6]. Варто відзначити, що останні із наведених органів виконують окремі види правоохоронної діяльності (оперативно-розшуковій та розвідувальній діяльності, охороні громадського порядку і громадської безпеки та ін.), однак це не є підставою для віднесення їх до правоохоронних.

---

[4] Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#top

[5] Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#top

[6] Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text

Аналіз даних положень закону дає можливість зробити наступні висновки: 1) нормативно-визначений перелік правоохоронних органів не є вичерпним (…інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції); 2) здійснення правоохоронної діяльності, хоча і передбачено щойно цитованим положенням, однак не завжди є визначальним для ідентифікації органу як правоохоронного; 3) реалізації правозастосовної функції може бути критерієм для віднесення до числа правоохоронних органів; 4) законодавчо визначено неналежність судів до правоохоронних органів (у противагу науковцям, які наводять широке тлумачення правоохоронних органів). Як бачимо, законодавець знову ж таки визначаючи перелік правоохоронних органів, оперує поняттям правоохоронної функції.

В Законі України «Про національну безпеку України» [7] неодноразово використовуються поняття «правоохоронний орган» та «правоохоронні функції». При визначенні термінів вказано, що правоохоронні органи та органи з правоохоронними функціями входять до складу сил безпеки та оборони (п. 16-17 ч. 1 ст. 1 закону).

Разом із тим варто відмітити, що в наведеному правовому акті зазначено те, що до сил безпеки поряд із правоохоронними органами відносяться і сили цивільного захисту, якими виступає Державна служба України із надзвичайних ситуацій. Тобто відповідно до закону остання не належить до правоохоронних органів. Тим паче, відповідно до Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [8], остання є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у *сфері цивільного захисту*, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Однак в рішенні Верховного Суду України, викладеного у постанові від 30 серпня 2023 року у справі № 633/195/17 (провадження № 13-39 кс 23), щодо оскарження рішення попередньої інстанції (касаційна інстанція) зазначено, що одним із основних питань було визначення, чи відноситься Державна служба України з надзвичайних ситуацій до правоохоронного органу. Позиція щодо того, що дана служба є правоохоронним органом наводилась прокурором у касаційній скарзі. Постановою суду встановлено, що «У ході судового розгляду суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, дійшов висновку про те, що стороною обвинувачення не доведено, що обвинувачений ОСОБА_20 (головний інспектор Печенізького РС ГУ ДСНС у Харківській області, майор служби цивільного захисту) є працівником правоохоронного органу. Своє рішення суд мотивував тим, що жоден із чинних нормативно-правових актів не відносить ДСНС та її органи до правоохоронних, як і не пов`язує їх діяльність із правоохоронною спрямованістю. Велика Палата Верховного Суду не погоджується з наведеними висновками судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке [9]. Далі наводяться витяги з нормативно-правових актів, і як висновок касаційну скаргу прокурора задоволено у повному обсязі, що свідчить про рішення суду, що в даному випадку (кримінальне провадження) працівник Державної служби України з надзвичайних ситуацій є працівником правоохоронного органу, а сама служба правоохоронним органом.

Окремі висновки щодо застосування норм права також потребують додаткової уваги. Так Верховний Суд визначив, що:

1) Критеріями віднесення органів державної влади до правоохоронних є інституційно-функціональні ознаки, що визначають правовий статус такого органу в системі органів державної влади.

---

[7] Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[8] Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text

[9] Постанова Верховного Суду України від 30 серпня 2023 року. Справа № 633/195/17. Провадження № 13-39 кс 23 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396900?fbclid=IwAR1wXlKLRoz0o09aaDBWBZj3R6fyqfYNXwXF-rZKQ7jVGmFnLlue1-p5uY

2) До правоохоронних органів слід відносити органи державної влади, визначені в законах України як правоохоронні чи такі, що здійснюють закріплену за ними на законодавчому рівні правоохоронну функцію. Тобто розглядати орган як правоохоронний можливо виключно шляхом аналізу його адміністративно-правого статусу, а також реалізацію ним правоохоронної функції шляхом правозастосування.

3) При вирішенні питання про те, чи є особа працівником правоохоронного органу, необхідно виходити із системного аналізу: положень Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус того чи іншого органу державної влади, з яким особа перебуває у трудових чи службових відносинах; повноважень працівника згідно з його посадовою інструкцією, які передбачають реалізацію правоохоронної функції, зокрема вжиття визначених законом превентивних заходів і заходів примусу, а також передбачених кримінальним процесуальним законодавством і законодавством про адміністративні правопорушення заходів; законодавства про пенсійне забезпечення відповідної категорії працівника [10]. Отже, суд вважає головним критеріями правоохоронної функції вжиття визначених законом превентивних заходів і заходів примусу, а також передбачених кримінальним процесуальним законодавством і законодавством про адміністративні правопорушення заходів, що в свою чергу розширює перелік правоохоронних органів до майже усіх органів державної влади, адже переважна їх більшість в певній мірі реалізує превентивні заходи. В противагу таким висновкам, варто навести дослідження В.О. Іванцова, який приходить до висновку, що «беззаперечно з'ясовано, що відповідно до чинного законодавства органи Державної служби України з надзвичайних ситуацій не належать до правоохоронних органів, оскільки віднесені до єдиної державної системи цивільного захисту (на органи ДСНС не покладаються правоохоронні завдання та/або функції; вони не наділені правоохоронними повноваженнями)» [15, с. 87]. Отже, можемо із впевненістю стверджувати, що питання віднесення окремих органів до числа правоохоронних є актуальним і в умовах сьогодення.

В противагу позиції викладеній вище, де правоохоронний орган може здійснювати правоохоронну або правозастосовну функції, варто навести інше нормативне положення. Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами визначає, що «правоохоронні органи – органи прокуратури, служби безпеки, Національної поліції, Бюро економічної безпеки, Національне антикорупційне бюро, інші утворені відповідно до законодавства органи, які здійснюють правоохоронні функції»[11]. На нашу думку, реалізація правозастосовної функції притаманна усім органам державної влади, в тому числі і правоохоронним органам. Виділення можливості здійснювати правозастосовну діяльність не має бути критерієм віднесення органу до категорії правоохоронних, а положення абз. 1 п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» викласти у формі «… інші органи, які здійснюють правоохоронні функції, в тому числі шляхом правозастосування».

Державні органи, в тому числі *правоохоронні, державного фінансового контролю* та суди, з метою охорони державної таємниці мають за погодженням із Службою безпеки України встановлювати порядок здійснення своїх функцій щодо державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємни-

[10] Постанова Верховного Суду України від 30 серпня 2023 року. Справа № 633/195/17. Провадження № 13-39 кс 23 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396900?fbclid=IwAR1wXlKLRoz0o09a-aDBWBZj3R6fyqfYNXwXF-rZKQ7jVGmFnLlue1-p5uY

[11] Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF/ed20231231#Text

цею [12]. Разом із тим, Р.М. Шестопалов, проводячи аналіз статусу органів адміністративно-правової охорони, робить висновок, що органи фінансового контролю (Державна митна служба України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна аудиторська служба України, Державна служба фінансового моніторингу, Антимонопольний комітет України) відносяться до числа правоохоронних органів [16]. Неузгодженість при прийнятті нормативних актів впливає на розуміння сутності, а точніше значно його ускладнює.

Хоча в переліку наведених правоохоронних органів (Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів») і наявні органи охорони державного кордону, а це, без сумнівів, Державна прикордонна служба України, в інших нормативних актах є деякі протиріччя щодо такої норми. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»[13] конкретизуючи засади діяльності громадських формувань (ст. 3), розділяє окремо правоохоронні органи та Державну прикордонну службу, наче вони не є частиною системи правоохоронних органів. І загалом спосіб використання терміну «правоохоронні органи» в контексті наведеного вище закону є досить сумнівним, адже по тексту вбачається, що поняття «правоохоронні органи» використовується поряд із терміном «органи виконавчої влади», ніби правоохоронні не є органами виконавчої влади.

В законодавстві України дуже поширене використання терміну «правоохоронний орган», і, як бачимо, науковці в переважній більшості характеризують такі органи виходячи із їх функцій. Такі дискусії є досить тривалими і, на жаль, результатів для практичного впровадження поки не так багато. Зважаючи на те, що поняття правоохоронних органів широко використовується в системі кримінального правосуддя (у ряді злочинів при визначенні кваліфікуючої ознаки або спеціального суб'єкта злочину законодавець оперує досліджуваним терміном), варто більш чітко проаналізувати статус тих органів, які нормативно визначені як правоохоронні (з переліку наведеному в Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»). Вихідною аксіомою на даному етапі пропонується вважати зазначений перелік, а виходячи із мети діяльності та особливостей їх функцій необхідно виокремити загальні характеристика для правоохоронних органів.

Прокуратура України функціонує з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Серед її основних функцій виділено підтримання державного обвинувачення, нагляд за дотриманням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, при виконанні судових рішень, а також під час реалізації заходів, що обмежують права та свободи громадян [14].

Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [15]. Мета функціонування даного органу вбачається саме виходячи із завдань, які перераховані у визначенні. Як бачимо, знову мова йде про діяльність щодо забезпечення прав і свобод людини.

Служба безпеки України – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. Завданнями Служби безпеки України визначено серед усього іншого захист прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих

[12] Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

[13] Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text

[14] Про прокуратуру України: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#top

[15] Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#top

організацій, груп та осіб [16]. В даному випадку у визначенні Служби використовуються підхід до категоризації органу як правоохоронного через визначення його правоохоронних функцій, і в той же час вбачається одним із завдань захист прав громадян.

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах [17]. Варто наголосити, що в даному випадку мова йде про правоохоронний орган у складі військового органу. Це свідчить про те, що за загальним правилом як правоохоронний орган можна розглядати навіть окреме формування у складі іншого органу державної влади або іншого формування.

Національне антикорупційне бюро України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [18]. До завдань цього органу належить протидія корупції у будь-яких проявах, що становить загрозу національній безпеці України. Завдань, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини та громадянина немає в переліку, тому в подальшому логічно розмежовувати правоохоронні органи в залежності від спрямованості функцій та забезпечення прав і свобод людини.

Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення, що прямо передбачено відповідним законом [19]. Головне завдання – забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України, здійснюється шляхом реалізації функцій по охороні державного кордону, в тому числі шляхом здійснення оперативно-розшукових заходів, здійсненні прикордонного контролю, участі у боротьбі з організованою злочинністю та тероризмом в межах визначеної компетенції. Незрозумілим залишається той факт, що в Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» в переліку правоохоронних органів зазначено не Державну прикордонну службу України, а «органи охорони державного кордону», якими відповідно до Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України [20] є прикордонний загін, окремий контрольно-пропускний пункт та авіаційна частина Державної прикордонної служби України. Як бачимо, в даній ситуації виникають питання: чи все таки уся служба розглядається як правоохоронний орган чи саме окремий орган у загальній структурі цієї служби є таким. На нашу думку, в цьому контексті виникає ще одна пропозиція щодо уточнення переліку правоохоронних органів в частині віднесення до їх числа Державної прикордонної служби України в цілому.

---

[16] Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

[17] Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text

[18] Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#top

[19] Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text

[20] Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України: наказ МВС України від 30.11.2018 № 971 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18#Text

Бюро економічної безпеки України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює, в том числі правоохоронну функцію, з метою реалізації завдань щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави [21]. До основних завдань Бюро серед тих, що можна визначати як притаманні правоохоронному органу є забезпечення економічної безпеки держави і протидія злочинності та іншим протиправним діянням у сфері економіки.

У випадку із органами та установами виконання покарань, слідчими ізоляторами варто відмітити, що в переліку відсутня Державна кримінально-виконавча служба України, натомість наголошено на віднесенні саме органів та установ виконання покарань та слідчих ізоляторів до числа правоохоронних органів. В певній мірі це може пояснюватися і тим, що до складу Служби входять структурні підрозділи, які не мають жодним чином відношення до виконання правозастосовних та правоохоронних функцій, а саме: навчальні заклади та заклади охорони здоров'я [22]. Однак, зважуючи те, що окремі структурні підрозділи усіх правоохоронних органів можуть бути відсторонені від безпосередньої реалізації правоохоронних функцій, варто внести відповідні зміни до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», а саме: слова «органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори» у всіх відмінках замінити на «Державна кримінально-виконавча службу».

Наступним із переліку правоохоронних органів є органи фінансового контролю, поняття яких також відсутнє у чинному законодавстві. Враховуючи зміст Положення про Міністерство фінансів України [23], воно забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю, державного внутрішнього фінансового контролю. Виходячи із цього, можна говорити про те, що окремі структурні підрозділи Міністерства фінансів, а саме ті що здійснюють функції фінансового контролю, можуть бути віднесені до правоохоронних. Такими органами можемо вважати: Державну митну службу, Державну податкову службу, Державну аудиторську службу, Державну службу фінансового моніторингу. Варто відзначити, що теорія адміністративно-правової науки передбачає більш широкий перелік органів фінансового контролю, до яких належать і Рахункова Палата, однак віднесення її до числа правоохоронних органів є досить сумнівним, тому на нашу думку, враховуючи особливий статус реалізації повноважень Рахунковою Палатою від імені Верховної Ради України [24], можемо говорити про те, що цей орган, реалізуючи контрольні повноваження у сфері наповнення та використання Державного бюджету, може характеризуватися як правоохоронний лише у випадку виявлення, фіксації обставин та попередження кримінальних чи адміністративних правопорушень у сфері фінансів.

Державна митна служба України є центральним органом виконавчої влади, серед завдань якої, в контексті віднесення її до правоохоронних органів, варто виділити здійснення контрольних повноважень за дотриманням вимог митного законодавства, а також боротьба з контрабандою, здійснення заходів щодо запобігання порушенню митних правил [25], а також реалізація державної митної політики, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи [26]. Варто відзначити, що безпосе-

[21] Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text

[22] Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#top

[23] Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#top

[24] Про Рахункову палату: Закону України від 02.07.2015 № 576-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text

[25] Про Державну митну службу України: указ Президента України від 29.11.1996 № 1145/96 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96#Text

[26] Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#top

реднє здійснення митної справи покладається на митні органи, призначенням яких є забезпечення безпеки суспільства, захист митних інтересів України [27]. Також, окрім наведеної специфіки діяльності Державної митної служби та митних органів зокрема варто відмітити повноваження щодо здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення в межах компетенції.

Наступними органом фінансового контролю вбачається виділити Державну податкову службу, яка функціонує у складі Міністерства фінансів України. Ця служба хоча фактично розглядається як орган фінансового контролю, однак дуже сумнівно належить до числа правоохоронних органів. Авжеж, контрольно-наглядові функції та функції здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення щодо порушення податкового законодавства притаманні цьому органу виокремлюють його з числа інших державних органів виконавчої влади, однак, на нашу думку, не характеризують цей орган як правоохоронний [28].

Державна служба фінансового моніторингу України є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [29]. Виходячи із самої назви служби, то саме цей орган можна вважати органом фінансового контрою, а відтак і правоохоронним органом. Судячи із мети діяльності варто наголосити, що забезпечення реалізації вказаних функцій, як основного виду діяльності, варто розцінювати як критерій для віднесення до числа правоохоронних органів.

Державна аудиторська служба України також є органом, який реалізовує державну політику у сфері фінансового контролю [30]. Здійснення суто контрольних повноважень та сприяння виявленню порушень законодавства у сфері фінансів в Україні є визначальними у вирішенні питання щодо віднесення цієї служби до категорії правоохоронних органів.

Положенням про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів [31] чітко встановлено, що державна лісова охорона має статус правоохоронного органу. Це варто пояснювати наявністю у даного органу охоронних, контрольних функцій та завдання запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням у сфері лісового та мисливського господарства.

Останніми із наведених правоохоронних органів є органи рибохорони, до числа яких віднесені територіальні органи Державного агентства рибного господарства України [32]. Правоохоронний статус даного органу можливо вбачати виключно у здійсненні обмеженого кола контрольних повноважень щодо підпорядкованих органів та у сфері рибного господарства, а також можливість здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення. Говорити про охорону водних біоресурсів як напрям правоохоронної діяльності дуже складно і, на нашу думку, недоречно.

Поряд з наведеним переліком правоохоронних органів, варто звернути додаткову

---

[27] Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text

[28] Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#top

[29] Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#top

[30] Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#top

[31] Про затвердження Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших лісокористувачів та власників лісів: постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF#Text

[32] Про затвердження Положення про органи рибоохорони Державного агентства рибного господарства України: наказ Міністерство аграрної політики та продовольства України від 19.01.2012 № 26 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0379-12#Text

увагу на такі органи як Державне бюро розслідувань, Національну гвардію України та Антимонопольний комітет України в частині можливого виконання останніми правоохоронних функцій.

Відповідно до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» останнє є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції [33]. Як бачимо, законодавець знову ж таки, упускаючи вимоги використання уніфікованих термінів в процесі законотворення, помилково не зазначає Державне бюро розслідувань в переліку органів зазначеному в Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», у зв'язку із чим пропонується доповнити положення цього закону. Як бачимо із мети діяльності, основними функціями та завданнями цього органу є здійснення протидії злочинності шляхом здійснення кримінального провадження, виявлення фактів порушень, проведення оперативно-розшукових заходів, а також запобігання таким фактам. Тобто варто наголосити на тому, що виключна спрямованість цього органу за протидію злочинності у межах компетенції є критерієм для віднесення його до числа правоохоронних.

Враховуючи специфічний статус Національної гвардії України як військового формування у структурі Міністерства внутрішніх справ України, необхідно зазначити, що в Законі України «Про Національну гвардію України»[34] останню наділено правоохоронними функціями, що свідчить, в тому числі, про правоохоронний характер її функціонування. Серед основних повноважень, які варто розглядати як правоохоронні, варто виділити охоронні функції стосовно окремих об'єктів, підтримання та забезпечення правопорядку та забезпечення безпеки. З огляду, на це Національну гвардію України із впевненістю можна відносити до системи правоохоронних органів.

Стосовно питання віднесення Антимонопольного комітету варто наголосити, що Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» визначає, що працівники цього органу в окремих випадках потребують захисту в рамках зазначеного закону, однак не відносить їх до числа правоохоронних органів. Таку позицію можна пояснити тим, що основним завданням Антимонопольного комітету України є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики шляхом здійснення різного роду контролю за діяльністю в дуже обмеженій області. Однак цікавим є положення Закону України «Про Антимонопольний комітет України» де визначено, що особливістю адміністративно-правового статусу Комітету є надання соціальних гарантій, охорони особистих і майнових прав працівників Антимонопольного комітету України на рівні з працівниками правоохоронних органів[35]. З цього можна зробити висновок, що не будучи правоохоронним органом, Антимонопольний комітет має певні його ознаки, які дозволяють прирівняти його працівників до працівників правоохоронних органів.

Підсумовуючи наведені нормативні положення щодо регламентації статусу окремих органів державної влади, які так чи інакше мають відношення до правоохоронних, можна останні класифікувати в залежності від об'єму повноважень та спрямованості діяльності на:

1) Суто правоохоронні органи (або органи правопорядку): Національна поліція України, Військова служба правопорядку Збройних Сил України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань та Бюро економічної безпеки.

2) Державні органи, наділені правоохоронними функціями: прокуратура, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та Національна гвардія України.

[33] Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

[34] Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

[35] Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text

3) Державні органи, що приймають участь у реалізації правоохоронних функцій, виконуючи окремі заходи правоохоронного характеру: Державна кримінально-виконавча служба України, Державна митна служба та Державна податкова служба України, Державна служба фінансового моніторингу, Державна аудиторська служба України.

4) Інші органи, що мають окремі ознаки правоохоронних: Рахункова палата, Державна лісова охорона, органи рибоохорони, Антимонопольний комітет та Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

Наведена класифікація правоохоронних органів дає можливість для подальшого удосконалення нормативно-правової бази України щодо визначення переліку, а в ідеалі окремого чіткого нормативного поняття «правоохоронні органи».

Враховуючи проведений аналіз завдань та функцій зазначених органів державної влади, варто підсумувати, що правоохоронними органами є органи державної влади, діяльність яких спрямована на забезпечення прав і свобод громадян, охорону інтересів суспільства та держави, забезпечення безпеки та оборони, протидію злочинності, а також реалізацію контрольно-наглядових повноважень, і здійснюється шляхом використання спеціального інструментарію, зокрема заходи примусу, розкриття та розслідування злочинів та адміністративних правопорушень, а також здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Література

1. Тацій В. Щодо визначення поняття та системи правоохоронних органів у контексті внесення змін до Конституції України (концептульні підходи). *Вісник Конституційної асамблеї*. 2013. № 1. С. 286-293. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16434/1/Tatsiy_286-293.pdf

2. Фаріон-Мельник А., Яременко О. Правоохоронні органи: питання термінології та системи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22) С. 65-70 URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38757/1/%D0%A4%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%BD-%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf

3. Гірич В.М. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 13 травня 2013 р. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/do-problemi-viznachennya-bazovikh-ponyat-u-konteksti-reformuvannya

4. Хлистік М.А. Визначення поняття правоохоронного органу в законодавстві України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. Том 32 (71) № 4. С. 49-54 DOI https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.4/09

5. Трагнюк Р.Р. Деякі проблеми визначення поняття правоохоронних органів за законодавством України. *Zenodo*, 2020. Вересень. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4433090

6. Колодій А. М., Олійник А.Ю. Правознавство: підручник. Правова єдність. ВАВ. 2009. 792 с.

7. Нагорна В.В. Щодо проблеми визначення поняття «правоохоронні органи» у правовій науці і законодавстві України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2018. № 6. С. 44-48

8. Судові та правоохоронні органи: навчальний посібник. М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Ю. С. Назар, М. Т. Гаврильців, Г. Ю. Лук'янова, А. І. Годяк, М. М. Бліхар. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 388 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/76/1/sydovi%20i%20pravooxor.pdf

9. Россоха С.В. Правоохоронні органи державни в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2574

10. Muzychuk, O., Salmanova, O., Khromov, A. e Seliukov, V. Law enforcement agencies in the system of subjects of human rights protection and defence. *Revista de Gestão e Secretariado*, 2023. 14(9), p. 15004–15019. DOI: https://doi.org/10.7769/gesec.v14i9.2764

11. Делія Ю. Правоохоронні органи у сфері захисту прав, свобод і законних інтер-

есів людини та громадянина. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1. С. 208-217

12. Куліш А. М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2009. 29 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/14035189.pdf.

13. Руденко М. В., Шайтуро О. П. Щодо визначення поняття «органи правопорядку». *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: Серія «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 158–160.

14. Руденко М.В. Щодо зміни акцентів у визначенні поняття та системи правоохоронних органів (органів правопорядку). *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 1 (37). С. 37-43 DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-37-1-37-43

15. Іванцов В.О. Актуальні проблеми окреслення переліку правоохоронних органів України: теоретико-правові засади та значення для правозастосовчої практики (на прикладі органів Державної служби України з надзвичайних ситуацій). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 83-89 DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-3-83-89

16. Шестопалов Р.М. Органи адміністративно-правової охорони: проблемні питання щодо класифікації правоохоронних органів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4 DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.37

Reference List:

1. Tatsiy, V. (2013). Regarding the definition of the concept and system of law enforcement agencies in the context of amendments to the Constitution of Ukraine (conceptual approaches). *Bulletin of the Constitutional Assembly*, (1), 286–293. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16434/1/Tatsiy_286-293.pdf

2. Farion-Melnyk, A., & Yaremko, O. (2020). Law enforcement agencies: issues of terminology and system. *Aktual'ni problemi pravoznavstva*, *1*(2), 65–70. https://doi.org/10.35774/app2020.02.065

3. Hyrych, V. (2013). To the problem of defining basic concepts in the context of reforming law enforcement agencies. Analytical note. *National Institute of Strategic Studies.*, (13 may). https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/do-problemi-viznachennya-bazovikh-ponyat-u-konteksti-reformuvannya

4. Khlystik, M. A. (2021). Definition of the concept of a law enforcement agencies in the legislation of Ukraine. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences*, (4), 49–54. https://doi.org/10.32838/tnu-2707-0581/2021.4/09

5. Tragniuk, R. (2020). Some problems of defining the concept of law enforcement agencies under the legislation of Ukraine. *Zenodo*, (September). https://doi.org/10.5281/zenodo.4433090

6. Kolodiy, A., & Oliynyk, A. Y. (2009). *Jurisprudence: a textbook*. VAV.

7. Nagorna, V. (2018). Regarding the problem of defining the concept of «law enforcement agencies» in legal science and legislation of Ukraine. *Legal electronic scientific journal*, (6), 44–48.

8. Kovaliv, M., Yesimov, S., Nazar, Y., Havryltsiv, M., Lukianova, H., Hodiak, A., & Blikhar, M. (2018). *Judicial and law enforcement agencies*. LvSUIA. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/76/1/sydovi%20i%20pravooxor.pdf

9. Rossoha, S. V. (2016). *Law enforcement bodies of the state in the mechanism of protection of human and citizen rights and freedoms* [Autoref. candidat dissertation, KhNUIA]. http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2574

10. Muzychuk, O., Salmanova, O., Khromov, A., & Seliukov, V. (2023). Law enforcement agencies in the system of subjects of human rights protection and defence. *Revista de Gestão e Secretariado (Management and Administrative Professional Review)*, *14*(9), 15004–15019. https://doi.org/10.7769/gesec.v14i9.2764

11. Delia, Y. (2020). Law enforcement bodies in the field of protection of rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen. *Legal journal of Donbass*, (1), 208–2017.

12. Kulish, A. M. (2009). *Law enforcement system of Ukraine: administrative and legal principles of organization and*

functioning [Автореф. doctoral dissertation, KhNUIA]. https://core.ac.uk/download/pdf/14035189.pdf

13. Rudenko, M., & Shaituro, O. (2017). Regarding the definition of the concept of «law enforcement agencies». *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazina: «Law» series*, (23), 158–160.

14. Rudenko, M. (2020). Regarding the change of emphasis in defining the concept and system of law enforcement bodies (law enforcement bodies). *Actual problems of law: theory and practice*, (1 (37)), 37–43. https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-37-1-37-43

15. Ivantsov, V. (2020). Current problems of outlining the list of law enforcement agencies of Ukraine: theoretical and legal principles and significance for law-enforcement practice (on the example of the State Emergency Service of Ukraine). *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, *3*(3), 83–89. https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-3-83-89

16. Shestopalov, R. (2022). Administrative and legal protection bodies: problematic issues regarding the classification of law enforcement authorities. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (4), 214–217. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.37

SUMMARY

The issue of understanding the concept of "law enforcement agencies" has remained undefined both in legal science and in the legislation of Ukraine for quite a long time. This causes problems related to the implementation of the legal classification of offenses in the implementation of certain powers entrusted to law enforcement agencies, as well as complicates the understanding of the content of normative legal acts that operate with this concept. The study was conducted by analyzing the opinions and judgments of scientists who considered the essence of the term "law enforcement agencies", as well as the scope of the normative use of this term. Conclusions were made that in administrative and legal science, law enforcement bodies are considered in two meanings: broad and narrow. In the first case, almost all state authorities that implement law enforcement and law enforcement functions are understood, while in a narrow sense each author presents an author's vision, which is quite different and not characterized by comprehensiveness and clarity.

As a result of the analysis of scientific definitions of the concept of "law enforcement agencies", common features for all definitions were summarized.

Keywords: law enforcement agencies, law enforcement functions, law enforcement powers, law enforcement activities, law enforcement agencies.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАВДАНЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

БОГДАНОВ Роман Ігорович - директор Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Хмельницькому, доктор філософії з менеджменту

ORCID: https://orcid.org/0009-0004-4790-7627

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2023.3.35

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виокремлено ключові завдання діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Аргументовано, що завдання представляють собою встановлені законодавством визначальні настанови діяльності, саме ними окреслюється роль територіальних управлінь ДБР у системі правоохоронних органів держави.

Ключові слова: завдання, правове регулювання, територіальні управління, Державне бюро розслідувань.

Постановка проблеми

Ефективність роботи Державного бюро розслідувань напряму залежить від роботи його територіальних управлінь. Останні фактично є організаційно-структурними суб'єктами реалізації повноважень цього відомства, які у свою чергу мають статус публічної юридичної особи. Змістом правоохоронної діяльності вказаних суб'єктів є реалізація повноважень Державного бюро розслідувань щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, підслідних йому в межах відповідних областей та населених пунктів, на які поширює свою діяльність відповідне управління. Варто також відмітити, що правоохоронна діяльність територіальних управлінь здійснюється на професійній основі суб'єктами (що пройшли конкурсний відбір та склали присягу) в межах визначених законодавством повноважень та територіальної компетенції відповідних управлінь [1]. Для того, щоб більш змістовно вивчити сутність діяльності територіальнимх управлінь ДБР, важливим є завдань їх діяльності.

Стан дослідження

Слід зауважити, що в останні роки ряд проблемних питань, пов'язаних із діяльністю Державного бюро розслідувань, у своїх наукових працях розглядали: К. В. Антонов, М. В. Білько, П. С. Єпринцев, Л.В. Мелех, О. М. Музичук, С.О. Островський, В. І. Фелик, Н. В. Янюк та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в юридичній літературі недостатньо опрацьованим є питання характеристики діяльності територіальних управлінь ДБР.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику завданням територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити наукові погляди вчених, які досліджували питання завдань діяльності Державного бюро розслідувань; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність ДБР взагалі, а також його територіальних управлінь, зокрема.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо встановлення кола

та характеристики завдань територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що завдання представляють собою нормативно-визначенні обсяги діяльності наділеного владними повноваженнями суб'єкта управлінської діяльності, що обумовлені прагненням реалізації мети його існування. З урахуванням того, що територіальні управління є частиною структури ДБР як правоохоронного органу, доцільно зосередити увагу на завданнях його саме у правоохоронній сфері. На погляд В.Г. Гриценка, головним завданням правоохоронних органів є відновлення порушеного права як комплекс правових дій, на які примушують фізичну або юридичну особу, що порушила право, зумовила збитки, заподіяла злочин або інші негативні наслідки. Завдання правоохоронної системи – це складові елементи мети, цілі, що направлені на гарантування безпеки та захисту прав свобод та інтересів особи, громадянина, держави та суспільства в цілому, збереження суверенітету територіальної цілісності держави та конституційного ладу і створення умов для швидкого поновлення порушених прав [2, с. 89-90]. Дійсно слід погодитися із тим, що в основі правоохоронної діяльності покладено примус, який застосовується до визначеного кола осіб, але, разом із цим, відновлення порушеного права доцільно розглядати як одне з низки головних завдань.

Доцільно погодитися із зауваженням, що в даний час завдання правоохоронних органів мають координуватися із завданнями суспільства і держави в сучасних умовах. Сьогодні таке співвідношення потребує і зумовлює новий зміст державно-управлінських відносин, що полягає у якісних змінах односторонньо владних відносин, які не мають бути домінуючими. При цьому державно-управлінські відносини існують у формі не лише адміністративно-управлінських відносин, а регулюються нормами різних галузей права. Наприклад, В.Г. Гриценко наводить таку систему завдань правоохоронних органів: 1) охорона прав, свобод громадянина, забезпечення його особистої безпеки. Особиста безпека трактується як стан захищеності прав і свобод від будь-яких посягань ззовні; 2) забезпечення відновлення порушених прав, охорона і забезпечення громадського порядку; 3) забезпечення охорони національної безпеки, підвищення авторитету правоохоронної діяльності; 4) запобігання злочинам і їх припинення. Запобігання за своєю суттю полягає в тому, щоб не допустити протиправної поведінки з боку певних осіб, схильних до такої поведінки; усунення причин, які сприяють здійсненню правопорушень. Припинення злочинів полягає в припиненні неправомірної поведінки, що вже мала місце; 5) протидія корупції і боротьба з організованою злочинністю; 6) охорона стратегічно важливих об'єктів [3, с. 100-101].

С.В. Россоха та І.М. Рогач стверджують, що основним завданням правоохоронних органів є охорона законності та правопорядку, захист прав і свобод людини і громадянина, боротьба зі злочинністю, а також попередження та профілактика правопорушень, які здійснюються тільки на підставі закону та відповідно до закону особами, які перебувають на службі в правоохоронних органах і мають спеціальну професійну підготовку. Крім того, діяльність правоохоронних органів пов'язана з вирішенням також інших допоміжних завдань: 1) прийняття та розгляд повідомлення про вчинення злочину або іншого правопорушення; 2) безпосереднє виявлення ознак злочину чи правопорушень; 3) мінімізація ризиків заподіяння шкоди; 4) виконання обов'язків з дотриманням усіх необхідних, у тому числі процесуальних вимог; 5) дотримання законності [4, с. 126].

Доволі широко завдання правоохоронних органів визначає й О.М. Рєзнік як основні цілі організації та діяльності правоохоронних органів держави, до яких відносяться: охорона суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу держави; гарантування безпеки і захист прав, свобод та законних інтересів громадян, суспільства та держави в цілому; створення умов для відновлення порушених прав; боротьба зі злочинністю та цілеспрямований розвиток системи правоохоронних органів [5, с. 210].

Підсумовуючи викладені погляди авторів щодо завдань правоохоронних органів, слід вказати на їх розумінні як ідеальному резуль-

таті діяльності, що визначає її спрямування. Головні завдання розкриваються в розширеному вигляді, до них більшість авторів відносить: захист прав і свобод людини, суспільного порядку та конституційного (державного) ладу, відновлення порушеного правопорядку. Такі завдання є спільними для всіх правоохоронних суб'єктів та нормативно деталізуються щодо специфіки діяльності кожного окремого органу.

Згідно Закону України «Про Державне бюро розслідувань», його завданнями є запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування низки злочинів, що мають особливе значення для забезпечення правопорядку, а саме: 1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу» (Президента України, Голови Верховної Ради України та його заступників, голів постійних комісій Верховної Ради України та їх заступників, народних депутатів України, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, Голови та членів Конституційного Суду України, Голови та суддів Верховного Суду України, Голови та суддів вищого спеціалізованого суду України, Генерального прокурора України та його заступників), особами, посади яких віднесено до першої-третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України; 2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора-керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України (Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості) [6]. Отже, саме перелічені дії у сфері боротьби із визначеним колом злочинів складає специфіку завдань правоохоронної діяльності ДБР.

Оскільки такі завдання знаходять свою основну реалізацію в оперативно-розшуковій та слідчій діяльності територіальних управлінь ДБР, доцільно розглянути й спеціальні завдання цих напрямків. Завдання досудового розслідування в літературі характеризують відповідно до КПК щодо: швидкого, повного та неупередженого встановлення всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, викриттю винуватих і невідворотності відповідальності та покарання щодо них, забезпечення правильного застосування закону, недопущення притягнення до відповідальності невинуватих, відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, виховання у громадян необхідності дотримання вимог закону. Вимога швидкості полягає в тому, що винуватий у вчиненні кримінального правопорушення та всі обставини його вчинення повинні бути з'ясовані в найкоротший термін від моменту вчинення самого кримінального правопорушення. Швидкість розслідування дає змогу своєчасно виявити, закріпити і дослідити докази у кримінальному провадженні. Невідворотність відповідальності та покарання вимагає, щоб жодне кримінальне правопорушення не залишилося нерозкритим. Реалізація цієї вимоги має важливе значення для практики досудового розслідування. Повнота та неупередженість дослідження обставин кримінального провадження покликані забезпечити викриття винуватих у вчиненні кримінального правопорушення і не допустити притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих. Забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди вимагає від слідчого, прокурора вжити своєчасних і реальних заходів щодо виявлення майна, та повернення його законному власнику [7, с. 12-13].

С.О. Чістікова до завдань досудового слідства відносить такі: 1) охорона прав та законних інтересів громадян, суспільства; 2) швидке і повне розкриття злочинів; 3) встановлення об'єктивної істини по кримінальній справі;

4) викриття винних; 5) притягнення винних у здійсненні злочинів до кримінальної відповідальності як обвинувачених; 6) недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинних осіб; 7) реабілітація осіб, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності і забезпечення відшкодування заподіяного їм збитку; 8) визначення необхідності кримінально-правового впливу або можливості обмежитися застосуванням заходів суспільного впливу; 9) забезпечення відшкодування матеріального збитку, заподіяного злочином; 10) виявлення й усунення причин злочинів і умов, що сприяли їх здійсненню; 11) створення необхідних передумов для правильного вирішення кримінальних справ судом; 12) забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист; 13) виховання громадян в дусі неухильного додержання Конституції і законів України [8, с. 234]. Авторка поєднує як загальні завдання правоохоронних органів, так і специфічні завдання досудового слідства.

На думку В.В. Матуса та В.В. Абламської, ключовими завданнями досудового розслідування є: з'ясувати обставини вчинення кримінального правопорушення (час, місце, спосіб учинення, а також інформацію про потенційних підозрюваних); зібрати докази про вчинення злочину (показання, фото- та відеоматеріали, які можуть допомогти встановити факти злочину та визначити особу, яка його вчинила); оцінити зібрані докази (стосовно їх достовірності, допустимості, достатності); прийняти рішень про повідомлення особі про підозру, направлення кримінального провадження до суду (або його зупинення чи навіть закриття); попередити вчинення повторних кримінальних правопорушень [9, с. 236]. З урахуванням специфіки досудового слідства, яке проводить ДБР, воно виконує специфічні завдання, що напряму витікають із загальних завдань. Їх особливості обумовлені категорією осіб, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, та сферою вчинення злочинів.

Завданням оперативно-розшукової діяльності, у тому числі тієї, що здійсняє ДБР згідно Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [10]. Таким чином, основні завдання пов'язані із пошуком і фіксацією інформації, що стосується кола підслідних злочинів.

Разом із цим В.Д. Пчолкін більш широко розглядає завдання оперативно-розшукової діяльності в частині забезпечення кримінального провадження. Перше завдання стосується виявлення злочинів та кримінального процесуального доказування злочинної діяльності і винуватості осіб, що вчинили кримінальне правопорушення. Друге завдання пов'язане з питаннями подолання протидії злочинного середовища розслідуванню і судовому розгляду кримінальних правопорушень. Необхідність вирішення цього завдання може випливати як з матеріалів оперативно-розшукової діяльності, так і з отриманих в ході проведення слідчих (розшукових) дій. Третє завдання стосується забезпечення безпеки учасників кримінального процесу заходами та засобами оперативно-розшукової діяльності. Четверте – пов'язане з гарантуванням принципу невідворотності відповідальності винних за скоєне [11, с. 260-261]. Такі завдання мають супроводжувальний щодо вищеназваних характер.

Отже, завдання територіальних управлінь знаходять деталізацію щодо конкретних видів діяльності та забезпечення їх реалізації. Зокрема, на погляд І.В. Цюприка, з метою знешкодження економічного підґрунтя організованих злочинних угруповань, протидії корупції, у вищих ешелонах влади, перекриття каналів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, відтоку валютних коштів за кордон, зокрема до офшорних зон, забезпечення відшкодування збитків, завданих громадянам, суб'єктам господарювання та державі організованою злочинністю, на підрозділи ДБР має покладатись комплекс пріоритетних завдань, таких як: виявлення системних причин та умов організованої злочинності, планування організаційних і прак-

тичних заходів щодо їх усунення; створення й забезпечення координації розвідувальних органів та їх взаємодії між собою, зокрема для узгодженого розвідувального оцінювання; комплексне використання сил, засобів і методів оперативних підрозділів та служб у практичному відпрацюванні, оперативній розробці учасників конкретних організованих груп і злочинних організацій, насамперед з корумпованими зв'язками, територій (регіонів, міст, районів та селищ), у масштабах яких функціонують структури їх економічних передумов; переорієнтація інформаційно-довідкової роботи в розвідувально-аналітичну, розширення доступу до отримання та обробки відкритих джерел інформації, інформаційних систем органів державної влади та мережі Інтернет, створення й забезпечення можливостей агентурної та технічної розвідки, електронного перехоплення й моніторингу телекомунікацій; організація проведення негласних оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій у межах оперативно-розшукових справ і кримінальних проваджень; використання негласного апарату зі стратегічною і тактичною метою; поєднання оперативно-розшукових, кримінальних процесуальних, адміністративно-процесуальних, господарсько-процесуальних та цивільно-процесуальних заходів щодо ліквідації структур економічних передумов організованих груп і злочинних організацій та їх корумпованих зв'язків, тощо [12, с. 180-181]. Перелічені завдання мають доволі деталізований характер, а також знаходять свій прояв в реалізації конкретних напрямків діяльності територіальних управлінь ДБР.

Висновки

Підсумовуючи викладене доцільно сформулювати низку висновків. Завдання представляють собою встановлені законодавством визначальні настанови діяльності, саме ними окреслюється роль територіальних управлінь ДБР у системі правоохоронних органів держави. Чинне законодавство не розмежовує завдання ДБР як правоохоронного органу та завдання територіальних управлінь як елементів, що входять до його організаційної структури. Отже, такі завдання виходять з того, що територіальні управління є головними суб'єктами виконання покладених на ДБР завдань на тих територіях, що віднесені до їх відання. Таким чином, завданнями можна назвати запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до компетенції ДБР, які вчинені в межах адміністративно-територіальних одиниць, на яких поширює свою діяльність відповідне територіальне управління. Такі завдання конкретизуються щодо провадження основних напрямків діяльності, зокрема: оперативно-розшукової та слідчої, забезпечення матеріально-технічної та кадрової можливості їх реалізації.

Література

1. Курепін Р. Ю. Зміст та особливості правоохоронної діяльності територіального управління Державного бюро розслідувань. *Право.UA*. 2023. № 1. С. 242–247. DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.1.35

2. Гриценко В. Г. Завдання правоохоронної системи України. Форум права. № 4. 2014. С. 89-92. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/file:///C:/Users/%D0%98%D1%80%D0%B0/Downloads/FP_index.htm_2014_4_18.pdf

3. Гриценко В.Г. Щодо визначення завдань правоохоронних органів. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО». 2020. № 1 (1). С. 99-101

4. Россоха С.В., Рогач І. Завдання правоохоронних органів на сучасному етапі розвитку держави: окремі аспекти. Конституційно-правові академічні студії. № 1. 2016. С. 125-130

5. Рєзнік, О.М. Мета, завдання та функції правоохоронних органів, які забезпечують фінансово-економічну безпеку України. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 1. С. 208-211

6. Про Державне бюро розслідувань. Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

7. Досудове розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута, А.-М. Ю. Ангеленюк, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Ю. А. Комісарчук та А. Я. Хитри. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 600 с.

8. Чистікова С. О. Досудове слідство як основна форма досудового розслідування.

АНОТАЦІЯ

Акцентовано увагу на тому, що з урахуванням специфіки досудового слідства, яке проводить Державне бюро розслідувань, воно виконує специфічні завдання, що напряму витікають із загальних завдань відомства. Їх особливості обумовлені категорією осіб, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, та сферою вчинення злочинів.

Наголошено, що завдання представляють собою встановлені законодавством визначальні настанови діяльності, саме ними окреслюється роль територіальних управлінь ДБР у системі правоохоронних органів держави. Чинне законодавство не розмежовує завдання ДБР як правоохоронного органу та завдання територіальних управлінь як елементів, що входять до його організаційної структури. Отже, такі завдання виходять з того, що територіальні управління є головними суб'єктами виконання покладених на ДБР завдань на тих територіях, що віднесені до їх відання.

Узагальнено, що завданнями територіальних управлінь ДБР є запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до компетенції ДБР, які вчинені в межах адміністративно-територіальних одиниць, на яких поширює свою діяльність відповідне територіальне управління. Такі завдання конкретизуються щодо провадження основних напрямків діяльності, зокрема: оперативно-розшукової та слідчої, забезпечення матеріально-технічної та кадрової можливості їх реалізації.

Ключові слова: завдання, правове регулювання, територіальні управління, Державне бюро розслідувань.

SUMMARY

Attention is focused on the fact that, taking into account the specifics of the pre-trial investigation conducted by the State Bureau of Investigation, it performs specific tasks that directly follow from the general tasks of the department. Their features are determined by the category of persons against whom criminal proceedings are being conducted and the scope of crimes.

It is emphasized that the tasks represent the defining guidelines of activity established by the legislation, they outline the role of the territorial offices of the SBI in the system of law enforcement agencies of the state. The current legislation does not distinguish between the tasks of the SBI as a law enforcement body and the tasks of territorial administrations as elements included in its organizational structure. Therefore, such tasks proceed from the fact that territorial administrations are the main subjects of the implementation of the tasks assigned to the DBR in the territories assigned to them.

It is summarized that the tasks of territorial offices of the SBI are prevention, detection, termination, disclosure and investigation of criminal offenses assigned to the competence of the SBI, which are committed within the administrative-territorial units on which the relevant territorial administration extends its activities. Such tasks are specified in relation to the implementation of the main areas of activity, in particular: operative and investigative and investigative, ensuring material, technical and human resources for their implementation.

Keywords: task, legal regulation, territorial management, State Bureau of Investigation.

Пріоритетні напрями діяльності Національної поліції України. Тези доповідей учасників науково-практичної конференції курсантів, студентів та слухачів магістратури (м. Харків, 12 грудня 2018 р.). Харків. 2018. С. 233-236

9. Матус В. В., Абламська В. В. Сутність, мета і завдання досудового розслідування: теоретико-правова характеристика. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2023. № 2 (101), ч. 2. С. 231-238

10. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

11. Пчолкін В. Д. Сутність і завдання оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 312 с. С. 259-262

12. Цюприк І.В. Перспективи функціонування Державного бюро розслідувань як суб'єкта боротьби з організованою злочинністю. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 2 (99). 2016. С. 177-185

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

ГДИЧИНСЬКИЙ Віталій - кандидат юридичних наук, докторант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету

ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8674-5340

УДК 341:316.3

DOI 10.32782/EP.2023.3.36

Якщо історія міжнародного права загалом певною мірою розкривається українськими і зарубіжними вченими, то специфіці становлення міжнародного правопорядку практично уваги не приділяється. Проте динаміка міжнародно-правових відносин зумовлюють появу таких наукових пошуків і дискусій, тим паче враховуючи існуючі загрози і виклики міжнародному правопорядку універсального і регіонального, наднаціонального вимірів фактично у різні періоди. Тому метою даної статті є розкриття особливостей появи і становлення міжнародного правопорядку, виокремлення знакових етапів і суттєвих особливостей на цих етапах. На цій основі важливо підкреслити певні тенденції й закономірності наступності такої періодизації процесу становлення міжнародного правопорядку, а також висновки для модернізації міжнародного правопорядку в умовах сьогодення.

Зроблено висновки, що становлення міжнародного правопорядку відбувалось з часів давніх цивілізацій до сьогодення, пройшло шлях від нечисленних джерел, суб'єктів, обмеженого кола відносин і фрагментарних уявлень до самостійної комплексної системи універсальних принципів і норм, що регулюють відносини між усіма суб'єктами міжнародного права, а також потужної міжнародно-правової доктрини. Міжнародний правопорядок зміцнювався з розвитком міжнародного права, через кодифікацію його норм і принципів, прогресивний розвиток, створення і функціонування міжнародних організацій різного рівнів. Тому закономірна типологізація міжнародного правопорядку, його універсалізація та регіоналізація тощо. Виявлені проблеми зумовлюють перспективні напрями подальших наукових досліджень у даній сфері, особливо з огляду на агресію рф вбачаємо своєрідний поштовх до кардинальної модернізації міжнародного правопорядку, невідкладного удосконалення засад і складових, механізмів взаємодії з національними і наднаціональними правопорядками.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародний правопорядок, jus gentium, Вестфальський мир, міжнародні договори, суверенітет держав, принципи міжнародного права, співробітництво, глобалізація

Вступ

У сучасній міжнародно-правовій доктрині, як і теоретико-правовій та історико-правовій думці, наразі недостатньо уваги приділяється історичному розвитку, еволюції та знаковим етапам становлення фундаментальних правових категорій, державно-правових і міжнародно-правових явищ. На наше переконання, до таких належить міжнародний правопорядок, світовий правовий порядок, глобальний правовий порядок, інтеграційний правовий порядок та інші його виміри.

Загальновідомо, що людській цивілізації притаманна певні циклічність і закономірності, взаємозумовленість певних послідовних історичних етапів, що зумовлює потребу і доцільність належного вивчення процесів становлення міжнародного правопорядку, врахування позитивних здобутків

і негативних уроків. Наприклад, на кожному із знакових етапів формування і функціонування даного інституту спостерігалась поява певних загроз і викликів, об'єктно-суб'єктних характеристик, правової основи та інституційного механізму забезпечення, що знаходили своє відображення, наслідки у наступних етапах, іноді набували системності й прогнозованості. Тобто врахування власного та іншого позитивного й негативного досвіду дозволяє, наприклад, уникнути значних проблем, загроз міжнародно-правового розвитку, у т.ч. війни чи іншого збройного конфлікту, припиненню існування міжнародної організації чи іншого суб'єкта, сприяти відновленню порушеного міжнародного правопорядку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Прикметно, що історія міжнародного права стала предметом наукового пошуку небагатьох українських і зарубіжних учених. Відзначимо, зокрема, значний інтерес до окремих питань теорії та історії становлення і розвитку міжнародного права загалом, окремих його інститутів та галузей, джерел міжнародного права і т.д. таких дослідників: В. Акуленко, І. Білас, М. Буроменський, В. Буткевич., О. Буткевич, А. Василенко, Я. Жукорська, О. Задорожній, В. Денисов, Н. Камінська, І. Лукашук, К. Савчук, Т. Сироїд та ін.

Безумовно, історія міжнародного права, як і динаміка міжнародно-правових досліджень демонструє іноді зміну пріоритетів їх розвитку, проте все ж таки є чимало основоположних феноменів, вивчення яких залишається фрагментарним або ситуативним. Тому в рамках даного дослідження слід виокремити специфіку історії міжнародного правопорядку, грунтуючись на науковому доробку згаданих та інших авторів.

Отже, **мета статті** полягає у розкритті особливостей появи і становлення міжнародного правопорядку, виокремлення знакових етапів і суттєвих особливостей на цих етапах. У результаті важливо підкреслити певні тенденції й закономірності наступності такої періодизації процесу становлення міжнародного правопорядку, а також висновки для модернізації міжнародного правопорядку в умовах сьогодення.

Дана мета і завдання дослідження передбачають доцільність використання багатогранного *методологічного інструментарію*, що включає загальнонаукові й спеціальноюридичні методи, насамперед, діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, системний, синергетичний, праксеологічний та інші методи.

Виклад основного матеріалу

Як запевняють дослідники, правопорядок є багаторівневим поняттям, яке формується під впливом різних процесів (соціальних, юридичних, моральних, економічних, політичних). Він існує об'єктивно в дійсності з усіма актами правомірної і протиправної поведінки, його можна охарактеризувати як незалежну модель, коли досягнення такого стану суспільних відносин є необхідною суспільно корисною метою, згідно якої держава гарантує реалізацію і захист суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків учасників правовідносин. Погоджуємось, що правопорядок втілює соціальні та загальнодержавні аспекти, тому його слід розглядати одночасно в контексті соціокультурної та нормативної парадигми. [1, с. 5, 524]

На наш погляд, якщо йдеться про міжнародний правопорядок, то слід додати втілення, поряд з соціальними та загальнодержавними аспектами, ще міжнародні різних масштабів – універсального або світового, регіонального, транскордонного, інтегративного тощо.

Звісно витоки і передумови появи, тенденції розвитку цих різновидів правопорядків мають багато спільного і водночас відмінного. Це зумовлює зосередження нашої уваги на ключових віхах історії міжнародного права, відповідно міжнародного правопорядку.

О. Буткевич підкреслює, що оскільки саме у попередні історичні періоди в міжнародній практиці держав зароджувались, проходили своє становлення і набували ефективності відомі сучасному міжнародного праву норми, інститути та галузі, то історія цього права є тією галуззю його загаль-

ної теорії, яка допомагає дослідити сутність цього права, а відтак – і дати практичну відповідь на його сучасні виклики та передбачити напрями його розвитку. [2, с.7]

Складно заперечити І. Лукашуку у тому, що галузь досліджень історії міжнародного права й досі лишається слабким місцем міжнародно-правової науки, суперечки стосуються навіть часу виникнення міжнародного права. [3]

Так, витоки міжнародного права пов'язують з давніми цивілізаціями Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Хоч у той час не існувало розвиненої системи міждержавних відносин, на зразок сучасної, античні мислителі обґрунтовували концептуальні основи тих явищ, що згодом стали міжнародним правом, міжнародним правопорядком. Так, Стародавня Греція вважається колискою перших уявлень про міжнародний правопорядок, адже греки усвідомлювали необхідність певних правил, які регулювали б відносини між полісами (містами-державами). Видатні давньогрецькі філософи (Фукідід, Платон, Арістотель) привертають увагу до питань справедливості у війні, законів війни, визначали певні універсальні принципи, що сприяти б мирному співіснуванню між містами-державами, досягнення справедливого миру.

У Стародавньому Римі поняття «міжнародного права» набуло подальшого розвитку як *jus gentium* – «право народів», авторами концепції якого були римські юристи (Гай, Ульпіан та Павло). На їх переконання, jus gentium – система норм, що регулювали відносини між римлянами та іноземцями, базуючись на принципах природного права та загальноприйнятих звичаях різних народів.[4] Не дивлячись з погляду сучасності на певну обмеженість античних грецьких та римських концепцій міжнародного права, вони все ж таки заклали базу для подальшого розвитку цієї галузі права у наступні епохи. Їх внесок вбачається важливим для упорядкованості та справедливості у взаєминах між народами, що становить основу міжнародного правопорядку.

Очевидний вплив християнства, його ідей і учень на розвитку міжнародного права в часи Середньовіччя. на існуючі правові концепції, регулювання відносин між державами (народами). На шляху аргументації теорій рівноправності держав відстоювались рівність усіх людей перед Богом, незалежно від походження чи статусу; права на самооборону, недоторканності кордонів, поваги суверенітету інших держав, недоторканності духовних осіб і посланців Церкви, що згодом трансформувалися у концепції дипломатичних привілеїв та імунітетів; формування понять загального блага та спільних цінностей людства, припинення війни і встановлення стабільного миру і т.д., слід відзначити, що вони стали базовими для розвитку міжнародного права на інших історичних етапах, його основних принципів, міжнародного правопорядку. Наприклад, знаходимо відображення багатьох з цих ідей у напрацюваннях Оноре Жантілле, Бартоломео де лас Касаса, Франсіско де Вітторії, Франсіско Суареса та Гуго Гроція.

У їх засадничих позиціях, ранніх концепціях, наприклад, відстоювались необхідність поваги прав цивільного населення під час війни, захист священних місць, заперечення застосування надмірного насильства та знищення майна противника, що не було сумісним з досягненням військових цілей, гуманного ставлення до учасників війни та мирного населення, засуджували геноцид, рабство та інші злочини проти людяності. [5-6]

Актуальна у 17 ст., а також у наступні етапи становлення міжнародного правопорядку і міжнародного права загалом, робота «Про право війни та миру» (1625) нідерландського юриста і філософа Гуго Гроція стала доленосною для міжнародно-правової науки. Тут узагальнено тогочасні концепції природного права та jus gentium (права народів), на цій підставі обґрунтовано ідею універсального міжнародного права, заснованого на принципах природного розуму, що спрямовано на регулювання відносин між державами. Звернення уваги на теорії суверенітету держав дозволило акцентувати на рівноправності держав як суб'єктів міжнародного права, на принципах невтручання у внутрішні справи інших держав, поваги до їх суверенітету. У згаданій ґрунтовній праці автор не оминув принципів справед-

ливої війни, наявності її законних підстав, оголошення війни законною владою та дотриманням пропорційності під час ведення воєнних дій, гуманного ставлення до ворога, прав цивільного населення та військовополонених під час війни; дипломатичних привілеїв й імунітетів, права на самооборону, принципів територіального верховенства держав. [6-7]

Це своєрідний поштовх у розвитку міжнародно-правової думки, системи міжнародного права, його кодифікації у наступні періоди. Вбачається, що ідеї Гуго Гроція сприяли становленню загального міжнародного правопорядку, міжнародного гуманітарного права, міжнародного морського права, дипломатичного права, права збройних конфліктів та інших галузей міжнародного права.

Інша праця, яку слід підкреслити у рамках даного дослідження, – Єремії Бентама «Вступ до принципів моралі і правопорядку» (1780), де з-поміж багатьох інших, відзначено концептуальну природу даних явищ, продовжуючи наукові погляди Ф. Вітторіа та інших юристів, трансформацію «Jus inter gentes» (Право між народами), визначив зв'язок трьох правових систем: 1) муніципального права (Municipal Law) як право самоврядних місцевих громад; 2) національного права (National Law) переважно як загального права вищих королівських судів; 3) міжнародного права (International Law) – як права, що регулює відносини між націями. Бентам був прихильником демократичних цінностей, юридичного позитивізму, комплексно підходив до концептуалізації міжнародного права і міжнародного правопорядку. [8]

Повертаючись до знакових історичних моментів, що вплинули на динаміку останнього, доречно згадати Вестфальський мир (трактат) 1648 року за результатами Тридцятилітньої війни. Він заклав основи суверенітету держав і принципу невтручання у внутрішні справи, врегулювання територіальних спорів, вирішення релігійних питань і встановлення миру. Дослідники зазначають про унікальність норм Вестфальського миру як джерела, що містить як норми міжнародного права (Мюнстерський договір і Оснабрюцький договір), так і норми конституційного права Священної Римської Імперії; його значення для подальшої руйнації імперської моделі. Власне імперська модель органічно відкидає принцип суверенної рівності сторін у міжнародних відносинах, тому міжнародні відносини, як і міжнародний правопорядок, можуть існувати лише у другій моделі, уникаючи конфлікту імперської системи і системи суверенних держав. Вестфальський мир, по суті, став першим міжнародним конгресом з вирішення найважливіших питань, а формат зустрічі одночасно представників багатьох держав пізніше започаткував скликання міжнародних конгресів у Європі XIX та XX століть. [9-10]

Отже, за таких умов відбувається переформатування системи міжнародного права, завершився перехід від класичного міжнародного права до сучасного формату системи міжнародного права. Міжнародний правопорядок набуває якісно нових характеристик, розширюються його зміст і виміри.

Наступні століття динаміки міжнародного правопорядку і міжнародного права супроводжуються впливом ідей гуманізму, лібералізму та прогресивного розвитку. Безумовні зміни зумовлені тривалими війнами, включаючи значну їх кількість у XX ст., а також у XXI ст., створенням міжнародних організацій універсального характеру (починаючи від Ліги Націй у 1919 р., Організації Об'єднаних Націй у 1945 р. та її спеціалізованих установ і т.д.), регіонального характеру на різних континентах. Тобто, XX ст. становить також переломний етап на шляху суттєвої трансформації міжнародного правопорядку, насамперед розширення сфер та обсягів міжнародно-правових відносин, об'єктно-суб'єктного складу, кардинальною зміною інституту міжнародної правосуб'єктності та загалом усієї системи міжнародного права, його джерел, принципів та механізмів реалізації тощо.

Спостерігається виокремлення з відповідним концептуальним обґрунтуванням і міжнародно-правовим забезпеченням окремих спеціальних міжнародних правопорядків. Наприклад, новий міжнародний

економічний порядок – концепція ООН, що виникла з ініціативи країн, що розвиваються, для подолання колоніального минулого в їх економіці, чому мала сприяти перебудова всієї системи міжнародних економічних відносин з метою сприяння встановленню нового міжнародного економічного порядку, заснованого на справедливості, суверенній рівноправності, взаємозалежності, спільності інтересів і співробітництві між усіма державами, незалежно від їх економічних і соціальних систем. Його підвалини було закладено Декларацією і Програмою дій про встановлення нового міжнародного економічного порядку, Хартією економічних прав і обов'язків держав 1974 р. (ГА ООН) [7; 12-13].

В умовах сьогоденні закономірним є виокремлення міжнародного фінансового правопорядку, міжнародного інформаційного правопорядку, міжнародного екологічного правопорядку, міжнародного енергетичного правопорядку, міжнародного інтеграційного правопорядку і т.д. Вони власне можуть бути і частково вже є предметом окремих самостійних наукових пошуків.

Висновки

Як бачимо, становлення міжнародного правопорядку відбувалось з часів давніх цивілізацій до сьогодення, пройшло шлях від нечисленних джерел, суб'єктів, обмеженого кола відносин і фрагментарних уявлень до самостійної комплексної системи універсальних принципів і норм, що регулюють відносини між усіма суб'єктами міжнародного права, а також потужної міжнародно-правової доктрини.

Міжнародний правопорядок зміцнювався з розвитком міжнародного права, через кодифікацію його норм і принципів, прогресивний розвиток, створення і функціонування міжнародних організацій різного рівнів. Тому наразі можна стверджувати про типологізацію міжнародного правопорядку, його універсалізацію та регіоналізацію тощо. Звісно, він не позбавлений недоліків, зокрема, певних суперечностей чи прогалин, постають питання про його ефективність на кожному з пройдених історичних етапів, що фактично можна вважати перспективними напрямами подальших наукових досліджень у даній сфері.

Зрештою, на наше переконання, повномасштабне вторгнення рф в Україну, пандемії, міграційні кризи стали індикаторами реального стану й дієвості не лише системи міжнародної безпеки, а й усього міжнародного правопорядку. Тому вбачаємо це своєрідним поштовхом до його кардинальної модернізації, невідкладного удосконалення засад і складових, механізмів взаємодії з національними і наднаціональними правопорядками.

Література

1. Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.

2. Буткевич О.В. Історія міжнародного права: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. 608 с

3. Lukashuk I. I. The Law of the International Community. International law on the Eve of the 21st Century : views from the International Law Commission. New York: UN, 1997. P. 51-68.

4. Shaw Malcolm N. International Law (Cambridge University Press) 1986; edition of 2017 URL: https://www.cambridge.org/ua/academic/ subjects/law/public-international-law/international-law-8th-edition

5. Історія міжнародного права / за ред. В.М. Репецького. Київ: Вид. «Знання» КОО, 2012. 672 с.

6. Бурменський М.В. Міжнародне право: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. «Гуго Гроцій і школа природного права XVII століття» URL: https://buklib.net/books/21931/

7. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 3. М–Я. Київ : Академ періодика, 2019. 992 с.

8. Jeremy Bentham's. Critical Assessments. URL: https://books.google.com.ua/books?id=iOOm8F5_sBcC&pg=PA608&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

9. Шумський І.К. Значення Вестфальського миру 1648 року в формуванні системи міжнародних відносин. Альманах міжнародного права. Вип. 26. С. 10-18.

10. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 280 с.

11. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. 631 с.

12. Камінська Н. та ін. Міжнародне право: мультимедійний навч. посіб. К.: НАВС, 2016. URL: http:// www.naiau.kiev.ua/books/mg/autors.html

13. Arechaga Jiménez E. State Responsibility for the Nationalization of Foreign-Owned Property in International Law: A Contemporary Perspective / Eds R. Falk, F.V. Kratochwil, S.H. Mendlovitz. Boulder, London, 1985.

14. Вайцеховська О.Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: теоретичні засади та сучасний стан розвитку : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2019. 560 с.

15. Камінська Н.В. Демиденко ВО. Сталий енергетичний розвиток: міжнародні, конституційно-правові та доктринальні засади. *Європейські перспективи*. 2023. №3 С. 133-140. Doi 10.32782/EP.2023.3.17

FEATURES OF THE ESTABLISHMENT OF THE INTERNATIONAL LEGAL ORDER

If the history of international law in general is revealed to a certain extent by Ukrainian and foreign scientists, then the specifics of the formation of the international legal order are practically not paid attention to. However, the dynamics of international legal relations cause the emergence of such scientific searches and discussions, especially considering the existing threats and challenges to the international legal order of universal and regional, supranational dimensions in fact in different periods. Therefore, the purpose of this article is to reveal the features of the emergence and formation of the international legal order, to highlight significant stages and essential features at these stages. On this basis, it is important to emphasize certain trends and regularities of the continuity of such periodization of the process of formation of the international legal order, as well as conclusions for the modernization of the international legal order in today's conditions. This goal and task of the research foresee the expediency of using a multifaceted methodological toolkit, which includes general scientific and special legal methods, first of all, dialectical, historical-legal, comparative-legal, systemic, synergistic, praxeological and other methods.

It was concluded that the formation of the international legal order took place from the time of ancient civilizations to the present day, it passed the way from a few sources, subjects, a limited range of relations and fragmented ideas to an independent complex system of universal principles and norms regulating relations between all subjects of international law, as well as powerful international legal doctrine. The international legal order was strengthened with the development of international law, through the codification of its norms and principles, the progressive development, creation and functioning of international organizations of various levels. Therefore, a natural typology of the international legal order, its universalization and regionalization, etc. The identified problems determine promising directions for further scientific research in this area, especially given the aggression of the Russian Federation, we see a kind of impetus to the radical modernization of the international legal order, urgent improvement of the principles and components, mechanisms of interaction with national and supranational legal orders.

Key words: international law, international legal order, jus gentium, Peace of Westphalia, international treaties, sovereignty of states, principles of international law, cooperation, globalization

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ НА СЛУЖБУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

ЯЦЕНКО Тамара Петрівна - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/EP.2023.3.37

Розглядаються проблеми правового регулювання прийняття на службу до Національної поліції України. Відзначається, що розбудова Національної поліції України сьогодні безпосередньо пов'язана із вдосконаленням діяльності цього правоохоронного органу. На останнє безпосередньо впливає якість кадрового корпусу Національної поліції України. Тому сьогодні стоїть надважливе завдання покращити відбір кадрів до вказаного правоохоронного органу. Зазначене актуалізує проблему вивчення національного законодавство, яке встановлює вимоги до кандидатів на службу до поліції та перевірочні заходи, що застосовуються для їх перевірки, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення відбору кадрів до поліції.

Обґрунтовується, що служба в поліції є надзвичайно специфічним та відповідальним різновидом трудової діяльності, що визначає і особливе правове становище поліцейських серед інших категорій працівників, і тому кандидат на службу повинен відповідати певним вимогам, які перевіряються під час професійного відбору.

Вказується, що громадянин України повинен відповідати доволі суттєвим вимогам та пройти доволі тривалу процедуру перед прийняттям на службу до поліції. Національний законодавець доволі детально і правильно передбачив вимоги, яким має відповідати кандидат на посаду поліцейського. Пропонується посилення та зміщення акцентів у перевірочних заходах. Доводиться, що під час прийняття на службу до Національної поліції України необхідно передусім оцінювати ділові та особисті якості працівника. Для поліцейського у сучасних умовах є надважливим такі якості як комунікабельність, стресостійкість, рішучість, чесність, вміння працювати у команді. Пропонується у сучасних умовах воєнного стану зробити перевірку на поліграфі обов'язковою при прийнятті до поліції.

Ключові слова: служба, поліцейський, держава, поліграф, роботодавець, трудові правовідносини, працівник.

Постановка проблеми

Розбудова Національної поліції України сьогодні безпосередньо пов'язана із вдосконаленням діяльності цього правоохоронного органу. На останнє безпосередньо впливає якість кадрового корпусу Національної поліції України. Тому сьогодні стоїть надважливе завдання покращити відбір кадрів до вказаного правоохоронного органу. Зазначене актуалізує проблему вивчення національного законодавство, яке встановлює вимоги до кандидатів на службу до поліції та перевірочні заходи, що застосовуються для їх перевірки, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення відбору кадрів до поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми правового регулювання прийняття на роботу вивчали такі відомі вчені, як Н. Б. Болотіна, В. С. Венедіктов, В. В. Жернаков, І. П. Жигалкін, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, П. Д. Пили-

пенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, Д. І. Сіроха, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. Незважаючи на наявність певної кількості публікацій, у яких досліджується загальні та спеціальні проблеми правового регулювання прийняття на роботу, малодослідженим є питання правового регулювання прийняття на службу до Національної поліції України.

Метою статті є вивчення національного законодавство, яке встановлює вимоги до кандидатів на службу до поліції і перевірочні заходи, що застосовуються для їх перевірки, та вироблення пропозицій щодо вдосконалення відбору кадрів до поліції.

Виклад основного матеріалу

Для того щоб фізична особа стала працівником, вона повинна вступити в трудові відносини з роботодавцем. Стосовно трудових правовідносин у державних органах у юридичній літературі не має одностайності щодо визначення особи роботодавця. Так, Л. О. Чиканова вважає, що, поступаючи на державну службу, громадянин вступає в службові правовідносини з державою [1, с. 103]. В свою чергу П. Д. Пилипенко відзначає, що державні службовці, судді та прокурорські працівники перебувають у трудових правовідносинах не з державними органами, а з юридичними особами, які стоять за цими органами [2, с. 182]. З точки зору В. Воловика, роботодавцем в цьому разі виступає держава в особі своїх органів. Причому, відзначає науковець, вона виступає як така навіть тоді, коли посада службовця заміщується в результаті виборів [3, с. 64].

Стаття 63 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що контракт про проходження служби в поліції – це письмовий договір, що укладається між громадянином України та державою, від імені якої виступає поліція, для визначення правових відносин між сторонами [4]. Таким чином, у трудових правовідносинах з поліцейськими роботодавцем є держава.

Прийняття на роботу відбувається за згодою роботодавця та фізичної особи, що поступає на роботу. Як справедливо відзначає О. І. Процевський, трудовий договір вважається укладеним лише тоді, коли сторони домовились про всі суттєві його умови [5, с.18]. В. І. Прокопенко у свою чергу звертає увагу на наступне: „Без волевиявлення працівника, бажаючого влаштуватися на роботу, і роботодавця, якому необхідний працівник для виконання певної роботи, трудові правовідносини виникнути не можуть" [6, с. 216].

Стаття 24 КЗпП України передбачає, що при укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку (у разі наявності) або відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а у випадках, передбачених законодавством, – також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я, відповідний військово-обліковий документ та інші документи [7].

З питанням визначення кола документів, необхідних для прийняття на роботу, тісно пов'язана така категорія, як трудова правосуб'єктність працівника, яка складається з правоздатності та дієздатності. У трудовому праві трудова право-дієздатність настає одночасно. Так, ще М. Г. Александров указував на трудову право-дієздатність як єдину властивість, що надається трудовим правом фізичній особі, на відміну від цивільного права, де, як відомо, правоздатність і дієздатність є різними правовими властивостями суб'єкта, і правоздатністю можуть володіти недієздатні суб'єкти [8, с. 172-173].

Як справедливо відзначає К. Ю. Мельник, сьогодні можна говорити лише про наявність одного критерію трудової правосуб'єктності працівника – вікового [9, с. 115]. Дійсно, загальне трудове законодавство обмежує можливість прийняття на роботу лише віком. Так, відповідно до ч. 1 ст. 188 КЗпП України не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. Частина 2 та ч. 3 ст. 188 КЗпП України дещо знижують віковий критерій.

Трудове законодавство, встановлюючи мінімальний вік, з якого допускається прийняття на роботу, не встановлює граничного віку, до якого можна працювати за

трудовим договором (контрактом). Більш того, Закон України „Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" від 16 грудня 1993 р. забороняє відмовляти у прийнятті на роботу і звільняти працівника з ініціативи роботодавця з мотивів досягнення пенсійного віку, тобто проблема граничного віку у сфері трудової правосуб'єктності вирішена на користь зняття будь-яких обмежень трудових прав працівників. Разом з тим слід врахувати, що в окремих випадках національне законодавство встановлює граничний вік для виконання деяких робіт. Так, відповідно до ст. 76 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейські, які мають спеціальні звання молодшого складу поліції, перебувають на службі до досягнення ними 55-річного віку. Особи, які мають спеціальні звання середнього і вищого складу поліції, залежно від присвоєних їм спеціальних звань перебувають на службі до досягнення ними такого віку: 1) до підполковників поліції включно – 55 років; 2) полковники, генерали поліції – 60 років [4].

С. С. Алексєєв поряд із загальною правосуб'єктністю виділяє і спеціальну правосуб'єктність. З точки зору вченого спеціальна правосуб'єктність є здатністю особи бути учасником лише певного кола правовідносин у межах цієї галузі права [10, с. 282-283].

Отже, поряд із загальною трудовою правосуб'єктністю, де існує єдиний критерій віку слід виділяти і спеціальну трудову правосуб'єктність, коли законодавством встановлюються додаткові вимоги до трудової правосуб'єктності працівника, які обумовлюються характером певної роботи. Зокрема, служба в поліції є надзвичайно специфічним та відповідальним різновидом трудової діяльності, що визначає і особливе правове становище поліцейських серед інших категорій працівників, і тому кандидат на службу повинен відповідати певним вимогам, які перевіряються під час професійного відбору.

М. І. Ануфрієв відзначає, що підбір кадрів є одночасно і пошукам гідних кандидатів, і процесом необхідним керівникам служб та працівникам кадрових апаратів для всебічного вивчення особи з метою визначення її придатності до служби і праці в системі органів МВС України. З точки зору М. І. Ануфрієва, першу складову підбору кадрів слід позначати терміном „відбір", а другу складову – терміном „добір". Якщо відбір кадрів означає попереднє визначення найкращих претендентів з можливих кандидатів, то добір кадрів треба розуміти як остаточне визначення здатності претендента зайняти конкретну посаду державного службовця. Синонімом сумарного щодо процесів відбору і добору терміна „підбір кадрів" виступає поняття „комплектування кадрів". Відбір і добір виступають як засоби комплектування служб та підрозділів, поповнення їх щойно прийнятими особами, заміщення вакантних посад, підсумовує науковець [11, с. 36].

Процес відбору кадрів до поліції охоплює дослідження як документів, що характеризують особу щодо її ділових та моральних якостей, сімейного стану, основних рис характеру, стану здоров'я тощо, так і безпосередньо самого кандидата, який претендує на ту чи іншу посаду.

Стаття 49 Закону України «Про Національну поліцію» закріплю\ наступні вимоги до кандидатів на службу в поліції. Так, на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють українською мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [4].

Незалежно від професійних та особистих якостей, рівня фізичної підготовки та стану здоров'я на службу в поліції не можуть бути прийняті особи у випадках, визначених ч. 2 ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію», а також особи які: 1) відмовляються від взяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень та/або від складання Присяги поліцейського, визначених законом; 2) особи, які звільнені або мали бути звільнені з

посад на підставі Закону України «Про очищення влади».

Частина 2 ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що не може бути поліцейським:

1) особа, визнана недієздатною або обмежено дієздатною особою;

2) особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, у тому числі судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку;

3) особа, яка має непогашену або незняту судимість за вчинення кримінального правопорушення, крім реабілітованої;

4) особа, щодо якої було припинено кримінальне провадження з нереабілітуючих підстав;

5) особа, до якої були застосовані заходи адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією;

6) особа, яка відмовляється від процедури спеціальної перевірки під час прийняття на службу в поліції або від процедури оформлення допуску до державної таємниці, якщо для виконання нею службових обов'язків потрібен такий допуск;

7) особа, яка має захворювання, що перешкоджає проходженню служби в поліції. Перелік захворювань, що перешкоджають проходженню служби в поліції, затверджується Міністерством внутрішніх справ України спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;

8) особа, яка втратила громадянство України та/або має громадянство (підданство) іноземної держави, або особа без громадянства;

9) особа, яка надала завідомо неправдиву інформацію під час прийняття на службу в поліції [4].

Закон України «Про Національну поліцію» передбачає низку перевірочних заходів при прийнятті на службу у поліцію. Так, відповідно до ст. 50 Закону громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, з метою визначення стану їхнього здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України. Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі. Відповідно до порядку, встановленого законом, щодо осіб, які претендують на службу в поліції, проводиться спеціальна перевірка, порядок проведення якої визначається законом та іншими нормативно-правовими актами.

В юридичній літературі загалом підтримується позиція національного законодавця стосовно прийняття на службу у правоохоронні органи лише громадян України. Так, К. Ю. Мельник вважає оправданою вимогу стосовно громадянства, оскільки громадянство слугує гарантією необхідної лояльності особи до держави, особливо це важливо для правоохоронної сфери, де має місце державна таємниця [12, с. 269].

Якщо брати досвід закордонних країн, то в цьому аспекті спостерігається аналогічна ситуація. Так, у США до більшості поліцейських департаментів приймаються на службу тільки громадяни США; до кандидата в спеціальні агенти Федерального бюро розслідувань (ФБР) висувається вимога володіння громадянством США або Північних Маріанських островів [13, с. 109, 111].

Стосовно рівня освіти, як вимоги для прийняття на службу в поліцію, слід відзначити, що така практика має місце і за кордоном. Наприклад, однією з вимог до громадян, що поступають на оперативну роботу у Федеральне бюро розслідувань США, є наявність відповідного освітнього рівня, як правило, ступеня бакалавра або магістра [14, с. 22].

Національний законодавець для кандидатів на службу в поліції встановив дещо підвищені вікові вимоги для обіймання посад а саме 18 років. Вважаємо зазначену вікову межу оправданою, оскільки вона збігається з віковою ознакою повноліття і саме з цього віку громадянин України може більш системно та вдумливо здійснювати правоохоронні функції.

Також слід відзначити, що ціла низка вимог висувається до кандидатів щодо відсутності судимості та покарань за порушення закону. Слід повністю підтримати законодавче обмеження можливості працювати у правоохоронних органах осіб, які переступили закон. Такі особи не повинні судити про відповідність нормам права діянь інших осіб.

Особливе місце під час прийняття на службу до органів внутрішніх справ посідає перевірка фізичної підготовки. Це обумовлено тим, що завдання, які виконують поліцейські, доволі часто супроводжуються силовим протиборством з правопорушниками або погонею за ними. Нерідко трапляються випадки, коли неналежна фізична підготовка була причиною поранення і навіть загибелі поліцейських під час виконання службових обов'язків.

Важливе місце у професійному відборі до поліції посідають психофізіологічне обстеження та обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності. Порядок психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції, затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.12.2015 № 1583.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного громадянин України повинен відповідати доволі суттєвим вимогам та пройти доволі тривалу процедуру перед прийняттям на службу. Слід відзначити, що національний законодавець доволі детально і правильно передбачив вимоги, яким має відповідати кандидат на посаду поліцейського. Разом з тим слід звернути увагу на необхідність посилення та зміщення акцентів у перевірочних заходах. Вважаємо, що під час прийняття на службу до Національної поліції України необхідно передусім оцінювати ділові та особисті якості працівника. Для поліцейського у сучасних умовах, на наш погляд, є надважливим такі якості як комунікабельність, стресостійкість, рішучість, чесність, вміння працювати у команді. Також вважаємо за доцільне у сучасних умовах воєнного стану зробити перевірку на поліграфі обов'язковою при прийнятті до поліції.

Література

1. Чиканова Л. А. Применение трудового законодательства к служебным отношениям на государственной гражданской службе: теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 „Трудовое право, право социального обеспечения". М., 2005. 312 с.
2. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права : монографія. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 1999. 214 с.
3. Воловик В. Про трудоправовий статус державних службовців. *Право України*. 1997. № 1. С. 63-65.
4. Про Національну поліцію: закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19
5. Процевский А. И. Гуманизм норм советского трудового права : монографія. Харків: Вища школа, 1982. 150 с.
6. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник. Харків : Консум, 1998. 480 с.
7. Кодекс законів про працю https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text
8. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. 336 с.
9. Мельник К. Ю. До питання трудової правосуб'єктності працівників. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 1. С. 112-115.
10. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекцій : в 2 т.: Т. 1. Свердловск, 1972. 396 с.
11. Ануфрієв М. І. Основні напрямки кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України: організаційно-правовий аспект : монографія. Харків : Вид-во НУВС, 2001. 238 с.
12. Мельник К. Ю. До проблеми вимог, що пред'являються до кандидатів на службу в органи внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 47. С. 269–276.
13. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США : науч. изд. / Р. Д. Свон ; под общ. ред. В. П. Сальникова. СПб : Алетейя, 2000. 288 с.

14. Борьба с преступностью за рубежом. 1992. № 1. С. 22.

Yatsenko T.P.

TO THE PROBLEM OF LEGAL REGULATION OF RECRUITMENT TO THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The problems of legal regulation of recruitment to the National Police of Ukraine are considered. It is noted that the development of the National Police of Ukraine today is directly related to the improvement of the activities of this law enforcement body. The latter is directly influenced by the quality of the personnel of the National Police of Ukraine. Therefore, today there is an urgent task to improve the selection of personnel for the specified law enforcement agency. This actualizes the problem of studying the national legislation, which establishes the requirements for candidates for police service and the verification measures used for their verification, as well as the development of proposals for improving the selection of personnel for the police.

It is justified that service in the police is an extremely specific and responsible type of labor activity, which determines the special legal position of police officers among other categories of employees, and therefore a candidate for service must meet certain requirements that are checked during professional selection.

It is indicated that a citizen of Ukraine must meet quite significant requirements and go through a rather lengthy procedure before being accepted for police service. The national legislator has quite thoroughly and correctly predicted the requirements that a candidate for the position of a police officer must meet. It is proposed to strengthen and shift emphasis in verification measures. It is proved that during recruitment to the National Police of Ukraine, it is necessary to first of all evaluate the business and personal qualities of the employee. For a police officer in modern conditions, such qualities as sociability, stress resistance, determination, honesty, and the ability to work in a team are extremely important. It is proposed to make a polygraph test compulsory in the modern conditions of martial law upon admission to the police.

Key words: service, police officer, state, polygraph, employer, labor relations, employee.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

ТОЛЧІНІНА-БУРУНСЬКА Юлія Юріївна - аспірантка Науково-дослідного інституту публічного права

УДК 342.9: 346.7
DOI 10.32782/EP.2023.3.38

У статті наголошено на тому, що правові засади міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики в сучасному розумінні носять комплексний характер, регулюючи одразу декілька взаємопов'язаних сфер у регіональному або світовому контексті, виступаючи невіддільною основою духовного розвитку особистості, закладаючи уніфіковане розуміння окремих ключових у даній сфері категорій.

У контексті становлення правових засад міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики наголошено на важливості прийняття 26 червня 1945 року Статуту Організації Об'єднаних Націй; прийняття і проголошення 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини; прийняття Декларації ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам; ухвалення Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році Цілей сталого розвитку тощо.

Встановлено, що важливими етапами формування правових засад міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України стало підписання Договору про заснування Енергетичного Співтовариства; Директиви 2009/72/ЄС про спільні правила внутрішнього ринку електричної енергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС; Регламенту (ЄС) 714/2009 про умови доступу до мережі транскордонного обміну електроенергією та скасування Регламенту (ЄС) 1228/2003 тощо.

Визначено, що на рівні національного законодавства правові засади міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України встановлені на рівні Закону України «Про ринок електричної енергії», Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; Закону України «Про дипломатичну службу»; Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»; Закону України «Про інноваційну діяльність», а також на рівні інших Законів України та підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: правові засади, міжнародне співробітництва у сфері електроенергетики України, національний і світовий контекст.

Постановка проблеми

Розвиток людського суспільства в цілому, держав і націй світу став можливим у результаті того, що міжнародні відносини були встановлені і врегульовані з часом. У двосторонніх і багатосторонніх міжнародних відносинах країни співпрацюють у різноманітних сферах, зосереджуючись на економічній, культурній, екологічній, політичній, військовій та правовій сферах. Прогрес у всіх сферах протягом останнього століття спричинив структурні зміни у світовій архітектурі, що неминуче призвело до створення нового міжнародного порядку на тлі інтенсифікації політичного діалогу, який сприяв миру, необхідності дотримання прав людини та основних свобод, принципів демократії і верховенства права. Згодом співробітництво було досягнуто державами в рамках двосторонніх або багатосторонніх правових інструментів, результатом яких стали угоди, конвенції, договори тощо. Ці

правові інструменти мають регіональний або універсальний характер, відповідно до інтересів сторін, масштабу та важливості [1, с. 421].

Стан дослідження теми

В українській адміністративно-правовій доктрині науково-теоретичне підгрунтя адміністративно-правового виміру осмислення міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України формували у своїх роботах такі українські дослідники, як О.М. Бандурка, К.Л. Бугайчук, В.М. Гаращук, А.В. Денисова, Т.О. Коломоєць, І.М. Коросташова, В.В. Латишева, К.Б. Левченко, Л.В. Могілевський, О.А. Моргунов, О.М. Музичук та багато інших вчених. Водночас в умовах глобалізаційних перетворень в зовнішньоекономічній політиці держав світу питання правових засад міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України потребує новітнього наукового осмислення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб сформувати систему правових засад міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України. Досягненню вказаної мети сприятиме вирішення таких дослідницьких завдань, як проаналізувати процес становлення правових засад; дослідити положення окремих договорів, регламентів, законів України, підзаконних нормативно-правових актів у контексті аналізу вітчизняної енергетичної системи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором у межах дослідження втілений комплексний підхід до осмсилення сутності правових засад як у національному, так і у світовому контексті.

Виклад основного матеріалу

Правові засади міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики в сучасному розумінні носять комплексний характер, регулюючи одразу декілька взаємопов'язаних сфер у національному або світовому контексті.

Неможливо оминути і процес становлення правових засад міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики, розгляд якого ми вважаємо доречним розпочати з періоду після Другої світової війни.

Так, M. Koskenniemi стверджує, що найважливішим політичним і соціологічним фактом післявоєнного світу був ідеологічний і військовий конфлікт між соціалістичним блоком і Заходом на чолі зі Сполученими Штатами Америки, що проявилося в таких кризах, як Корейська війна (1950–53) і радянське втручання з метою придушення повстання в Угорщині в 1956 році. Незважаючи на те, що умови холодної війни (1947–1991 рр.) серйозно обмежили правову уяву, до 1950-х років Радянський Союз значною мірою відмовився від своєї попередньої опозиції міжнародному праву на користь прагматичного прийняття міжнародного права як форми мирного співіснування. У результаті була розроблена широка мережа процесуальних норм для регулювання міжблокових відносин. У 1950-х і 1960-х роках більшість юристів-міжнародників бачили своє завдання в управлінні цими процедурами, переконавшись, що ідеологічний конфлікт може бути спрямований у мирне русло [2].

У контексті становлення правових засад міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики варто наголосити на важливості прийняття 26 червня 1945 року Статуту Організації Об'єднаних Націй, згідно з яким утворювалася Генеральна Асамблея, яка «уповноважується обговорювати будь-які питання чи справи в межах цього Статуту, або які стосуються повноважень і функцій кожного з органів, передбачених цим Статутом, і, за винятками, передбаченими статтею 12, давати рекомендації Членам Організації Об'єднаних Націй чи Раді Безпеки або Членам Організації та Раді Безпеки з будь-яких таких питань або справ» [3].

10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН прийняла і проголосила резолюцією 217 А (III) Загальну декларацію прав людини як «завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти

поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією» [4].

До 1960 року на рівні міжнародного співтовариства було досягнуто загальної згоди щодо необхідності деколонізації. Це знайшло відображення в прийнятті Декларації ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам, якою закріплено, що «всі народи мають право на самовизначення; в силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус та здійснюють свій економічний, соціальний та культурний розвиток; недостатня політична, економічна та соціальна підготовленість або недостатня підготовленість у галузі освіти ніколи не повинні використовуватися як привід для затримки досягнення незалежності; будь-які воєнні дії або репресивні заходи будь-якого характеру, спрямовані проти залежних народів, повинні бути припинені, щоб надати їм можливість здійснити в умовах миру та свободи своє право на повну незалежність; а цілісність їх національних територій має поважатися» [5].

Наступним важливим етапом на шляху становлення правових засад міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики стало ухвалення Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році Цілей сталого розвитку, які постали як «універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі і достатку. 17 Цілей взаємодоповнюють одна одну: дії в одній сфері також впливають на результати в інших, тому в розвитку мають бути збалансовані соціальна, економічна та екологічна стійкість. Країни зобов'язалися визначати пріоритетність прогресу для тих країн і спільнот, які найбільше відстають» [6].

Питання розвитку міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики найбільше пов'язане з Ціллю 7 «Доступна та чиста енергія», адже «у період з 2000 по 2018 рік кількість людей, які мають електрику, зросла з 78 до 90 відсотків, а кількість без електрики впала до 789 мільйонів. Проте, оскільки населення продовжує зростати, зростатиме й попит на дешеву енергію, а економіка, яка залежить від викопного палива, різко змінює наш клімат» [6].

Зазначимо, що розглянуті нами вище документи мали фундаментальний вплив на все людство. Водночас окремі договори, регламенти, Закони України, підзаконні нормативно-правові акти важливо враховувати саме в контексті аналізу вітчизняної енергетичної системи.

Важливого значення в контексті євроінтеграційних прагнень України набувають директиви і регламенти Європейського Союзу (далі – ЄС). Сьогодні ЄС має одну з найпрогресивніших екологічних політик у світі, яка поширюється на всі сфери охорони навколишнього середовища. Деякі з цих сфер включають контроль забруднення повітря, охорону води, управління відходами та контроль хімікатів [7, с. 89], що закладають надійний екологічний фундамент міжнародного співробітництва України у сфері електроенергетики на рівні ЄС. Серія Програм дій з охорони навколишнього середовища, що охоплюють останні 30 років, сформувала спосіб управління відходами в ЄС. Законодавство у формі нормативних актів і директив щодо поводження з відходами, такими як відходи електричного та електронного обладнання, є лише одним із низки інструментів, які Європейський Союз використовував для управління певними потоками відходів [8, с. 17].

Так, Директивою 2009/72/ЄС про спільні правила внутрішнього ринку електричної енергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС визначено «спільні правила у сфері генерування, транспортування, розподілу і постачання електроенергії, а також правила щодо захисту прав споживачів з огляду на покращення та інтегрування конкурентних ринків електроенергії у Співтоваристві. Вона визначає правила щодо організації та функціонування сектору електроенергетики, відкритого доступу до ринку, критерії та процедури, що застосовуються до тендерних процедур та щодо експлуатації систем. Вона визначає також зобов'язання щодо універсального обслуго-

вування та права споживачів електроенергії і уточнює зобов'язання у сфері конкуренції» [9].

На рівні національного законодавства Конституція України як Основний Закон держави у статті 18 закладає розуміння того, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права» [10].

Правові засади міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України визначені на рівні базового Закону України «Про ринок електричної енергії», який визначає «правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку електричної енергії, регулює відносини, пов'язані з виробництвом, передачею, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної енергії для забезпечення надійного та безпечного постачання електричної енергії споживачам з урахуванням інтересів споживачів, розвитку ринкових відносин, мінімізації витрат на постачання електричної енергії та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище, утому числі регулює розвиток конкуренції та забезпечення належного функціонування регіональних (міжнародних) ринків у рамках Енергетичного Співтовариства, зокрема єдиного ринку Енергетичного Співтовариства [11].

Закон України «Про дипломатичну службу» визначає «правові засади та порядок організації дипломатичної служби як складової частини державної служби, а також особливості її проходження та правового статусу посадових осіб дипломатичної служби» [12]. Розвиток дипломатичної служби у досліджуваній сфері суспільних відносин є важливим з огляду на те, що глобальна енергетична система переживає перехід від майже повної залежності від викопного палива до більшої залежності від чистих і відновлюваних джерел енергії. Оскільки цей перехід до енергетики з низьким вмістом вуглецю докорінно змінить відносини між виробниками та споживачами енергії, його геополітичні наслідки зараз є основною проблемою світових енергетичних лідерів. Серед інструментів зовнішньої політики, які можна використати для підтримки країни в управлінні геополітичними наслідками енергетичного переходу, дипломатія є одним із найважливіших. Результати демонструють стратегічну важливість сприяння двосторонній енергетичній дипломатії з країнами, які можуть забезпечити безпеку внутрішнього енергопостачання, ринки для довгострокової монетизації вуглеводневих ресурсів і підтримку диверсифікації економіки. В основі цих стратегічних відносин лежить енергія, але вони повинні поширюватися на спільні інвестиції та науково-технічну співпрацю, щоб мати максимальну цінність [13].

Неможливо оминути увагою і положення Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», який закладає «правове регулювання всіх видів зовнішньоекономічної діяльності в Україні, включаючи зовнішню торгівлю, економічне, науково-технічне співробітництво, спеціалізацію та кооперацію в галузі виробництва, науки і техніки, економічні зв'язки в галузі будівництва, транспорту, експедиторських, страхових, розрахункових, кредитних та інших банківських операцій, надання різноманітних послуг» [14]. При цьому окремі вітчизняні науковці звертають увагу на взаємозалежність та взаємовплив зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності, які науковці вважають двома суттєвими факторами сприяння економічному розвитку, а також окремо обґрунтовують необхідність розгляду інновацій як чинника зовнішньоекономічної діяльності [15].

У світлі такого тісного взаємозв'язку зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності варто звернути увагу на положення Закону України «Про інноваційну діяльність», згідно зі ст. 3 якого «головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих

технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції» [16].

На рівні підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють міжнародне співробітництво у сфері електроенергетики України, варто вказати нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, зокрема Положення про Міністерство енергетики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2020 р. № 507, згідно з якою «Міністерство енергетики України (Міненерго) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України» [17], а також має широке коло повноважень у сфері міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України, аналізу сутності яких ми торкнемося в окремих підрозділах даного дисертаційного дослідження.

Водночас окремі питання міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики врегульовані на рівні відомчих актів. У цьому контексті варто вказати на положення Наказу Міністерства енергетики України «Про припинення дії міжвідомчих документів про співробітництво у сфері енергетики з суб'єктами господарювання російської федерації та республіки білорусь», відповідно до якого «визнаються такими, що припинили дію, міжвідомчі документи: 1) Меморандум між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України та Державною корпорацією «Росатом» щодо інтеграції та співробітництва у галузі використання атомної енергії у мирних цілях, підписаний 12 липня 2012 року; 2) Угода між Міністерством вугільної промисловості України та Білоруським державним концерном з виробництва хімічної та нафтохімічної продукції, вчинена у м. Мінську 04 липня 1996 року» [18].

Висновки

Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що правові засади міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики в сучасному розумінні носять комплексний характер, регулюючи одразу декілька взаємопов'язаних сфер у національному або світовому контексті, виступаючи невіддільною основою духовного розвитку особистості, закладаючи уніфіковане розуміння окремих ключових у даній сфері категорій.

У контексті становлення правових засад міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики важливим є прийняття 26 червня 1945 року Статуту Організації Об'єднаних Націй; прийняття і проголошення 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини; прийняття Декларації ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам; прийняття Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; прийняття у 2005 році Загальної декларації про біоетику та права людини; ухвалення Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році Цілей сталого розвитку тощо.

Також важливими етапами формування правових засад міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України стало підписання Договору про заснування Енергетичного Співтовариства; підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони; Директиви 2009/72/ЄС про спільні правила внутрішнього ринку електричної енергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС; Регламенту (ЄС) 714/2009 про умови доступу до мережі транскордонного обміну електроенергією та скасування Регламенту (ЄС) 1228/2003 тощо.

На рівні національного законодавства правові засади міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України встановлені на рівні Закону України «Про ринок електричної енергії», Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»; Закону України «Про дипломатичну службу»; Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»; Закону України «Про інноваційну діяльність»; Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»; Закону України «Про критичну інфраструкту-

ру», а також на рівні інших Законів України та підзаконних нормативно-правових актів.

Література

1. Modiga G., Pocora M. Importance and necessity of international judicial cooperation in criminal matters in the current context. In: Regional Conference of the Criminal Repression in the Context of the Economic Crisis and the Maximization of Crime at European and Global Level. Bucharest, 09-10 May 2013. pp. 421-424.

2. Koskenniemi M. History of International Law, since World War II. *Oxford Public International Law*. 2011. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e714.

3. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e714.

4. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

5. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам: прийнята резолюцією 1514 (XV) Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1960 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml.

6. ЦСР у дії // Програма розвитку ООН: офіційний сайт. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine.

7. Barry D., Kanematsu H. European Union (EU) directives and regulations. *Corrosion Control and Surface Finishing*. 2016. pp. 89-96.

8. Stewart R. EU legislation relating to electronic waste: the WEEE and RoHS Directives and the REACH regulations. Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE) Handbook. 2012. pp. 17-52.

9. Про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС: Директива ЄС від 13.07.2009 № 2009/72/ЄС. URL: https://ips.ligazakon.net/document/EU090143.

10. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-вр // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

11. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19.

12. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2019 № 2449-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19.

13. Griffiths S. Energy diplomacy in a time of energy transition. *Energy Strategy Reviews*. 2019. № 26. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211467X19300793.

14. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text.

15. Solodovnik O., Zhemoyda O., Soroka A., Matsola S., Tytarchuk I., Bielialov T. Innovative Development of the Foreign Economic Activity of the Enterprise. *Estudios De Economia Aplicada*. 2021. № 39 (3). URL: https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4468.

16. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text.

17. Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2020 № 507. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2020-%D0%BF#Text.

18. Про припинення дії міжвідомчих документів про співробітництво у сфері енергетики з суб'єктами господарювання російської федерації та республіки білорусь: Наказ Міністерства енергетики України від 15.05.2023 № 169. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0169922-23#Text.

TO THE ISSUE OF THE LEGAL BASIS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF ELECTRIC ENERGY OF UKRAINE

The article emphasizes that the legal basis of international cooperation in the field of electricity in the modern sense are complex in nature, regulating several interrelated areas in a

regional or global context, acting as an inseparable basis for the spiritual development of an individual, establishing a unified understanding of certain key categories in this field.

In the context of establishing the legal basis of international cooperation in the field of electric power, the importance of the adoption of the Charter of the United Nations on June 26, 1945 was emphasized; adoption and proclamation of the Universal Declaration of Human Rights by the UN General Assembly on December 10, 1948; adoption of the UN Declaration on granting independence to colonial countries and peoples; adoption by the United Nations in 2015 of the Sustainable Development Goals, etc.

It was established that the signing of the Agreement on the Establishment of the Energy Community was an important stage in the formation of the legal foundations of international cooperation in the field of electric power of Ukraine; Directive 2009/72/EC on common rules of the internal electricity market and repealing Directive 2003/54/EC; Regulation (EC) 714/2009 on conditions of access to the network of cross-border electricity exchange and repeal of Regulation (EC) 1228/2003, etc.

It was determined that at the level of national legislation, the legal basis of international cooperation in the field of electricity of Ukraine are established at the level of the Law of Ukraine "On the Electric Energy Market", the Law of Ukraine "On Environmental Protection"; Law of Ukraine "On Diplomatic Service"; the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity"; of the Law of Ukraine "On Innovative Activity", as well as at the level of other Laws of Ukraine and secondary legal acts.

Key words: legal basis, international cooperation in the field of electric power of Ukraine, regional and global context.

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ

ХОРОБРИХ Павло Миколайович - здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

https://orcid.org/0009-0000-0879-4122

УДК: 342.9: 347.700

DOI 10.32782/EP.2023.3.39

У статті зазначено, що контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють пасажирські перевезення автомобільним транспортом, є багатогранною та складною системою, яка включає численні аспекти - від технічних вимог до транспортних засобів до соціальних і екологічних стандартів. Розвиток цієї системи, впровадження нових технологій і посилення міжнародної співпраці дозволять підвищити якість транспортних послуг, забезпечити безпеку пасажирів та створити стійку й конкурентоспроможну транспортну систему в Україні.

Акцентовано увагу на тому, що, окрім традиційних методів контролю, важливу роль у підвищенні його ефективності відіграє впровадження новітніх технологій. Використання автоматизованих систем моніторингу, GPS, телеметрії та цифрових платформ у ході контролю технічного стану транспортних засобів значно підвищує рівень прозорості та швидкості реагування на можливі порушення. Сучасні технології дозволяють не лише здійснювати контроль у реальному часі, але й запобігати можливим проблемам, забезпечуючи оперативне втручання.

Зазначено, що особливу роль у підвищенні якості перевезень відіграють превентивні заходи, зокрема навчання водіїв, регулярні тренінги щодо дотримання безпеки на дорогах і етичних стандартів спілкування з пасажирами. Це не лише покращує технічну сторону питання, але й підвищує культуру обслуговування пасажирів. Крім того, не менш важливий зворотний зв'язок від пасажирів, у тому числі з використанням системи скарг і пропозицій, що сприяє оперативному виявленню проблемних аспектів і підвищенню якості послуг.

Встановлено, що оновлення нормативної бази є важливим елементом ефективної системи контролю. Технологічний розвиток та поява нових форм пасажирських перевезень (каршеринг, цифрові платформи) вимагають регулярного перегляду чинних нормативно-правових актів і адаптації їх до нових умов ринку. Це дозволяє забезпечити актуальність контролю і зберегти баланс між забезпеченням безпеки та розвитком нових технологій у транспортній галузі.

Ключові слова: актуальні особливості, контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, перевезення пасажирів автомобільним транспортом, адміністративно-правове забезпечення.

Постановка проблеми

Перевезення пасажирів автомобільним транспортом тісно пов'язане з безпекою як самих пасажирів, так й інших учасників дорожнього руху. Контроль за діяльністю перевізників забезпечує дотримання стандартів безпеки, які є обов'язковими, що робить цю сферу надзвичайно важливою. Дослідження адміністративно-правового виміру даного питання дозволяє вивчити ефективність існуючих механізмів контролю, знайти прогалини та запропонувати напрями вдосконалення, які сприятимуть підвищенню рівня безпеки.

Крім того, контроль за діяльністю суб'єктів господарювання в цій сфері спря-

мований на забезпечення захисту прав пасажирів як споживачів транспортних послуг. Це включає дотримання умов договорів перевезення, надання якісних послуг, а також забезпечення прав на відшкодування в разі порушення зобов'язань перевізником.

Ще одним важливим аспектом є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами. Україна як складова європейського простору прагне до гармонізації законодавчих норм з європейськими стандартами, що стосується й сфери пасажирських перевезень автомобільним транспортом. Вивчення правових аспектів контролю в цій сфері є важливим для забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам та інтеграції в європейський економічний простір, що відкриває нові можливості для українських перевізників.

Контроль за діяльністю суб'єктів, що здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом, також має значний економічний вплив. Ринок пасажирських перевезень є важливою складовою економіки, і встановлення ефективного механізму контролю сприяє створенню конкурентних умов, запобігає монополізації ринку та забезпечує рівні можливості для суб'єктів господарювання. Дослідження в даній сфері дозволяють виявити, яким чином контроль впливає на економічну стабільність та розвиток ринку перевезень, що є важливим для підтримки здорової економіки [1, с. 218].

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам адміністративно-правових засад організації контролю у діяльності різних суб'єктів публічного адміністрування присвячували свої дослідження О. М. Бандурка, К. Л. Бугайчук, С. І. Виговський, В. М. Гаращук, О. Ю. Дубинський, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, В. В. Латишева, К. Б. Левченко, О. А. Моргунов, О. М. Музичук, К. В. Пивоваров, О. Г. Середа, А. О. Собакарь, В. В. Сокуренко, С. В. Шестак, М.І. Шутов, О. Г. Ярема. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання актуальних особливостей контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити актуальні особливості контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: сформулювати авторське визначення поняття автомобільного транспорту; встановити сутність контролю у сфері пасажирських перевезень автомобільним транспортом; проаналізувати окремі актуальні особливості контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором на основі широкого міждисциплінарного осмислення досліджуваної проблематики було вперше у вітчизняній адміністративно-правовій думці опрацьовано крізь призму врахування актуальних цифрових, економічних та інших сучасних викликів для суспільства і держави окремі особливості контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом.

Виклад основного матеріалу

Важливим у контексті дослідження є встановлення змісту таких ключових категорій, як автомобільний транспорт, перевезення пасажирів автомобільним транспортом, контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом тощо.

Так, автомобільний транспорт - це вид транспорту, що використовується для перевезення за допомогою автомобілів пасажирів і вантажів дорогами загального користування або спеціальними шляхами. Автомобільний транспорт є невід'ємною частиною транспортної системи будь-якої країни та відіграє важливу роль у забезпеченні економіки й повсякденного життя суспільства. Основними характеристиками автомобільного транспорту є висока мобільність, що дозволяє

транспортним засобам пересуватися різними маршрутами, включно з важкодоступними районами, куди інші види транспорту не можуть дістатися. Завдяки своїй гнучкості автомобільний транспорт легко адаптується до змін попиту на перевезення, оскільки маршрути можна змінювати в залежності від потреб. Цей вид транспорту також відзначається швидкістю, особливо з урахуванням середніх та коротких відстаней, що робить його більш оперативним, незалежним від погодних умов порівняно із залізничним або водним транспортом [2, с. 9].

Важливою перевагою автомобільного транспорту є можливість здійснювати перевезення за принципом «від дверей до дверей», що забезпечує високий рівень зручності для пасажирів. Крім того, він потребує менших інвестицій в інфраструктуру порівняно із залізничним чи авіаційним транспортом. Автомобільний транспорт також має широке застосування: його використовують як для коротких поїздок у межах міста, так і для міжнародних перевезень на великі відстані.

Транспортні засоби, що використовуються для перевезення пасажирів, повинні відповідати вимогам безпеки та комфорту. Перевізник зобов'язаний забезпечити належний технічний стан автомобіля, наявність необхідних ліцензій та страховки, а також кваліфікованих водіїв, які дотримуються правил дорожнього руху [3].

Так, перевезення пасажирів автомобільним транспортом – це комплексний процес, який включає планування, організацію та забезпечення безпеки під час руху з дотриманням чинних нормативних вимог та стандартів якості послуг.

Контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом, є важливою складовою державного регулювання транспортної галузі. Цей контроль спрямований на забезпечення безпеки пасажирів, якості надання послуг, дотримання норм і стандартів законодавства, що регулює діяльність у сфері перевезень. Його метою є запобігання можливим порушенням та забезпечення належного рівня обслуговування пасажирів [4, с. 108].

Контроль у сфері пасажирських перевезень автомобільним транспортом являє собою систему заходів, спрямованих на перевірку відповідності діяльності перевізників вимогам законодавства, технічним стандартам і нормам. Основними завданнями цього контролю є забезпечення безпеки пасажирів під час перевезень, відповідності стану транспортних засобів технічним вимогам, дотримання перевізниками ліцензійних умов, попередження та виявлення порушень у сфері перевезень, а також дотримання екологічних стандартів і технічних вимог, пов'язаних із використанням транспортних засобів.

Особливістю контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють перевезення пасажирів, є його специфічне нормативно-правове регулювання. Основним нормативно-правовим актом, що регулює цю діяльність, є Закон України «Про автомобільний транспорт». Окрім цього дана діяльність регламентується рядом підзаконних актів, що встановлюють вимоги до ліцензування, технічного стану транспортних засобів, безпеки руху та інших аспектів, які впливають на перевезення пасажирів [5].

Ще однією особливістю є те, що контроль за діяльністю перевізників здійснюється як у формі планових, так і позапланових перевірок. Планові перевірки проводяться регулярно для перевірки технічного стану транспортних засобів, наявності відповідної документації та дотримання ліцензійних умов. Позапланові перевірки можуть проводитися у випадку скарг на діяльність перевізника або виявлення порушень. Крім того, важливим є контроль за станом здоров'я водіїв та проходження ними медичних оглядів, особливо це стосується водіїв, що здійснюють міжнародні перевезення [6].

Автомобільний транспорт повинен відповідати санітарним і технічним вимогам. Це включає не тільки технічний огляд транспортних засобів, але й відповідність екологічним стандартам щодо викидів шкідливих речовин. Контролюючі органи перевіряють не тільки технічний стан транспортних засобів, а й санітарний стан салонів автобусів або маршрутних таксі для забезпечення комфортних і безпечних умов перевезення пасажирів.

За порушення встановлених норм і вимог суб'єкти господарювання можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності. Це може включати штрафи, призупинення або анулювання ліцензій, а також інші види санкцій. Контроль також спрямований на боротьбу з нелегальними перевізниками, які здійснюють пасажирські перевезення без відповідних дозволів та ліцензій, що загрожує безпеці пасажирів [7, с. 15].

Застосування сучасних технологій, таких як GPS-моніторинг, значно підвищує ефективність контролю за діяльністю перевізників. Державні органи можуть у режимі реального часу відстежувати маршрути, швидкість руху транспортних засобів, а також дотримання графіків роботи водіїв. Це сприяє попередженню порушень і підвищує загальний рівень безпеки на дорогах.

Актуальною особливістю є цифровізація в транспортній галузі, що також стосується системи контролю. Впровадження цифрових платформ для ліцензування, електронних баз даних транспортних засобів і перевізників, а також поява автоматизованих систем контролю за безпекою на дорогах дозволяють суттєво підвищити ефективність контролюючих заходів. Наприклад, використання телеметричних систем дозволяє в реальному часі відстежувати технічний стан транспортних засобів, їх маршрути та час перебування на маршруті. Це забезпечує не тільки контроль за дотриманням розкладів та маршрутів, а й сприяє попередженню аварійних ситуацій, оскільки інформація про несправності може бути оперативно передана відповідним службам для вжиття заходів.

Особливістю контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом, також є спрямованість на дотримання екологічних стандартів. У світлі сучасних вимог щодо зниження викидів шкідливих речовин і боротьби з кліматичними змінами перевізники повинні відповідати екологічним нормам, встановленим як на національному рівні, так і в рамках міжнародних угод. Використання застарілих транспортних засобів, які не відповідають сучасним вимогам до викидів, може призвести до штрафів або заборони на експлуатацію таких транспортних засобів. У цьому контексті впровадження електричних або гібридних транспортних засобів стає все більш актуальним [8, с. 285].

Зростаюча роль технологій в організації перевезень також сприяє підвищенню рівня комфорту для пасажирів. У перспективі автоматизація маршрутів, впровадження самокерованих транспортних засобів та розвиток інтелектуальних транспортних систем можуть стати реальністю і для пасажирських перевезень. Це потребує створення нових форм контролю, що відповідатимуть новим умовам організації транспортного процесу. Державні органи контролю мають адаптуватися до цих змін, впроваджуючи нові підходи до перевірки та моніторингу безпеки транспортних засобів і обслуговування пасажирів [9, с. 26].

Таким чином, контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом, є багатовимірним процесом, що включає як технічні, так і організаційні, правові, екологічні та соціальні аспекти. Удосконалення механізмів контролю, впровадження новітніх технологій і підвищення відповідальності перевізників сприяють поліпшенню якості послуг, забезпеченню безпеки пасажирів та сталого розвитку транспортної системи в цілому.

З огляду на важливість державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють пасажирські перевезення автомобільним транспортом, у контексті виокремлення відповідних особливостей необхідно звернути увагу на превентивні заходи, які допомагають попередити порушення та аварійні ситуації. Такими заходами можуть бути регулярні тренінги для водіїв, оновлення знань щодо правил дорожнього руху, поведінки в екстрених ситуаціях та особливостей роботи з пасажирами. Це сприяє не лише підвищенню рівня безпеки, але й поліпшенню якості обслуговування, що є важливим елементом підтримання конкурентоспроможності на ринку перевезень.

Слід також звернути увагу на таку особливість, що в умовах швидкого технологічного розвитку з'являються нові форми перевезень, такі як каршеринг, перевезення на вимогу через мобільні додатки (Uber, Bolt та інші),

а також мікроперевезення. Хоча такі форми організації перевезень дозволяють пасажирам зручніше планувати свої поїздки, вони також створюють нові виклики для контролюючих органів, оскільки ці перевезення не завжди підпадають під традиційне нормативне регулювання. Держава має адаптувати нормативно-правову базу до нових умов, щоб забезпечити контроль за якістю та безпекою таких послуг. Це може включати ліцензування операторів цифрових платформ, стандартизацію вимог до транспортних засобів, що використовуються для таких послуг, і перевірку кваліфікації водіїв [10].

Висновки

Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють пасажирські перевезення автомобільним транспортом, є багатогранною та складною системою, яка включає численні аспекти - від технічних вимог до транспортних засобів до соціальних і екологічних стандартів. Розвиток цієї системи, впровадження нових технологій і посилення міжнародної співпраці дозволять підвищити якість транспортних послуг, забезпечити безпеку пасажирів та створити стійку й конкурентоспроможну транспортну систему в Україні.

Наголошено, що одним із найважливіших аспектів контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів автомобільним транспортом, є спрямованість на забезпечення безпеки перевезень, оскільки автомобільний транспорт є одним із найбільш ризикованих видів транспорту. Регулярні технічні огляди транспортних засобів, контроль за режимом праці та відпочинку водіїв, дотримання правил дорожнього руху і технічних стандартів є основними елементами цієї системи. Посилення уваги до безпеки дозволяє мінімізувати кількість дорожньо-транспортних пригод і знижує ризики для пасажирів.

Акцентовано увагу на тому, що, окрім традиційних методів контролю, важливу роль у підвищенні його ефективності відіграє впровадження новітніх технологій. Використання автоматизованих систем моніторингу, GPS, телеметрії та цифрових платформ у ході контролю технічного стану транспортних засобів значно підвищує рівень прозорості та швидкості реагування на можливі порушення. Сучасні технології дозволяють не лише здійснювати контроль у реальному часі, але й запобігати можливим проблемам, забезпечуючи оперативне втручання.

Зазначено, що особливу роль у підвищенні якості перевезень відіграють превентивні заходи, зокрема навчання водіїв, регулярні тренінги щодо дотримання безпеки на дорогах і етичних стандартів спілкування з пасажирами. Це не лише покращує технічну сторону питання, але й підвищує культуру обслуговування пасажирів. Крім того, не менш важливий зворотний зв'язок від пасажирів, у тому числі з використанням системи скарг і пропозицій, що сприяє оперативному виявленню проблемних аспектів і підвищенню якості послуг.

Встановлено, що оновлення нормативної бази є важливим елементом ефективної системи контролю. Технологічний розвиток та поява нових форм пасажирських перевезень (каршеринг, цифрові платформи) вимагають регулярного перегляду чинних нормативно-правових актів і адаптації їх до нових умов ринку. Це дозволяє забезпечити актуальність контролю і зберегти баланс між забезпеченням безпеки та розвитком нових технологій у транспортній галузі.

Література

1. Швидка Т. І. Економічна конкуренція: сучасний стан законодавчого забезпечення та перспективи його модернізації : монографія. Харків : Право, 2020. 376 с.

2. Сабанська О. В. Пакет мобільності Європейського Союзу та його вплив на українських автомобільних перевізників // Наукове забезпечення розвитку автомобільного транспорту та його інтеграції до європейської транспортної системи : збірка матеріалів науково-практичної конференції. Київ: ДП «ДержавтотрансНДІпроект», 2020. С. 8-13.

3. Аналіз регуляторного впливу до проєкту наказу Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Порядку підтвердження професійної компетентності водіїв транспортних засобів для надання послуг

з перевезення пасажирів і вантажів» // Міністерство розвитку громад та територій України: сайт. URL: https://mtu.gov.ua/documents/.

4. Пантась О. В. Державне регулювання у сфері транспорту. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 106-113.

5. Про затвердження Порядку проведення рейдових перевірок (перевірок на дорозі): Постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2006 р. № 1567. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1567-2006-%D0%BF#Text.

6. Деякі питання проведення перевірок органів державного нагляду (контролю): Постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 361. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-2017-%D0%BF#Text.

7. Дідик Н. І. Кейс заняття на тему «Адміністративна відповідальність та провадження у справах про адміністративні правопорушення». Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 83 с.

8. Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському союзі та в Україні // За заг. ред. к.е.н. В. Г. Дідика. Київ, 2007. 579 с.

9. Кунда Н. Т. Цифровізація як пріоритет міжнародних автоперевізників // Збірник матеріалів міжнародної науково-технічної конференції «інтелектуальні технології управління транспортними процесами» 17–18 листопада 2020 р. Харків, 2020. С. 25-28.

10. Шумило М. Праця на онлайн-платформах (Uber, Uklon, Bolt, Glovo, Raketa etc.): трудові vs цивільні відносини. *Юридична газета*. 2022. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/pracya-na-onlaynplatformah-uber-uklon-bolt-glovo-raketa-etc-trudovi-vs-civilni-vidnosini-.html.

ACTUAL FEATURES OF CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF BUSINESS ENTITIES CARRYING OUT PASSENGER TRANSPORTATION BY ROAD TRANSPORT

The article states that the control over the activities of business entities engaged in passenger transportation by road is a multifaceted and complex system that includes numerous aspects - from technical requirements for vehicles to social and environmental standards. The development of this system, the introduction of new technologies and the strengthening of international cooperation will allow to improve the quality of transport services, ensure passenger safety and create a sustainable and competitive transport system in Ukraine.

It is emphasized that, in addition to traditional control methods, the introduction of new technologies plays an important role in increasing its effectiveness. The use of automated monitoring systems, GPS, telemetry and digital platforms during the control of the technical condition of vehicles significantly increases the level of transparency and speed of response to possible violations. Modern technologies allow not only to carry out control in real time, but also to prevent possible problems, ensuring prompt intervention.

It is noted that a special role in improving the quality of transportation is played by preventive measures, in particular driver training, regular training on road safety and ethical standards of communication with passengers. This not only improves the technical side of the issue, but also increases the culture of passenger service. In addition, feedback from passengers is no less important, including using the complaints and suggestions system, which contributes to the prompt identification of problematic aspects and improving the quality of services. It has been established that updating the regulatory framework is an important element of an effective control system. Technological development and the emergence of new forms of passenger transportation (car sharing, digital platforms) require regular revision of existing regulatory and legal acts and their adaptation to new market conditions. This allows ensuring the relevance of control and maintaining a balance between ensuring safety and the development of new technologies in the transport industry.

Key words: actual features, control over the activities of business entities, passenger transportation by road transport, administrative and legal support.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТА МЕХАНІЗМ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

ВИЛКОВ Сергій Валентинович - кандидат юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)

УДК 342.9: 347.965
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.40

В науковій статті підтримується позиція вчених щодо розуміння судового контролю як вид державного контролю, що здійснюється судовою гілкою влади та спрямований на забезпечення законності, правопорядку і захисту прав громадян. Виокремлено характерні ознаки судового контролю: здійснюється судовою гілкою влади – на відміну від інших видів державного контролю, судовий контроль здійснюється виключними суб'єктами – судами; виконує функцію арбітра між гілками влади (суди контролюють рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, але самі не підлягають контролю з їхнього боку), виявляє дефективність актів, протиправність дій чи бездіяльності Президента України, органів зі спеціальним статусом, а також громадських інституцій у випадках, коли їхня діяльність або рішення порушують права, свободи та законні інтереси осіб; відображає рівень демократичного розвитку держави – незалежність судової влади є основним показником правової держави; гарантується Конституцією України – частина 2 статті 8 передбачає, що: «звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується»; частини 2 статті 55 визначає, що «кожен громадянин має право оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність державних органів»; частина 4 статті 124 гарантує, що «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди».

Встановлено, що судовий контроль за діяльністю адвокатського самоврядування реалізується у спосіб здійснення судочинства (розгляд та вирішення адміністративних справ, пов'язаних з оскарженням дій та рішень органів адвокатського самоврядування у сфері атестаційних, дисциплінарних та інших подібних публічно-правових відносинах), забезпечення виконання відповідачами та третіми особами (органами адвокатського самоврядування) судових рішень, а також недопущення порушення незалежності інституту адвокатури та втручання в діяльність її самоврядних органів.

Ключові слова: судовий контроль, контроль, органи адвокатського самоврядування, інститут адвокатури, оскарження, дії, рішення.

Постановка проблеми

Власне, інститут судового контролю наразі є одним з найважливіших елементів сучасної правової держави, яким забезпечується режим законності у сфері організації та функціонування [1] як державних, так і громадських інституцій. Важливо зауважити, що діяльність окремих саморегулівних організацій, яка, як відомо, поєднує у собі елементи організаційної самостійності та окремих управлінських повноважень, є предметом судового контролю. Яскравим прикладом при дослідженні даного питання є здійснення судового контролю за діяльністю адвокатського самоврядування.

Аналізуючи наукову доктрину на предмет визначення поняття судового контролю, можемо чітко спостерігати основну його ідейно-концепційну спрямованість як явища юридичної дійсності, а також зосередженість

на діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, рішення яких мають безпосередній вплив на реалізацію прав громадян та юридичних осіб.

Огляд останніх досліджень

На важливість проблематики здійснення судового контролю в різних сферах суспільних відносин звертали увагу вчені в наукових працях, зокрема: О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, Н.І. Бочуляк, В.А. Гвоздій, І.В. Гловюк, С.Ф. Денисюк, О.В. Джафарова, О.Ю. Дрозд, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, Н.К. Макаренко, В.Т. Маляренко, Г.В. Медвідчук, В.О. Попелюшко, М.А. Погорецький, Г.М. Стахира, Є.Ю. Соболь, Л.В. Сорока, Н.П. Сиза, Г.К. Тетерятник, А.Р. Туманянц, М.Г. Шавкун, О.Г. Шило.

В той же час, питання судового контролю за діяльністю органів адвокатського самоврядування залишаються малодослідженими, що становить предмет наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу

Так, В. Авер'янов підкреслював, що «судовий контроль – це комплексне правове вище, яке відображає як основні риси судової влади, так і ознаки юрисдикційної діяльності органів держави» [2, с. 223]. Вчений зазначає, що сутність судового контролю проявляється в тому, що суд використовує свої повноваження кожний раз, коли державний орган здійснює незаконну, недоцільну або несправедливу дію чи приймає таке саме рішення (акт). Ці ознаки не мають чіткого визначення, і їх розширене тлумачення у справах, по яких уже винесено рішення, у неабиякій мірі сприяє підвищеній ролі судового контролю в правовому захисті громадян [3, с.183]. Натомість, на думку Р. Кайдашева, «судовий контроль – це самостійна правова форма здійснення судової влади, а основними є встановлення факту: чи є законною дія (бездіяльність) або акт відповідного органу, посадової особи» [, с. 128]. Сушко Л. П. зауважує на тому, що контрольна діяльність суду за законністю актів і діями органів управління може стати необхідною при розгляді будь-якої справи, але сам контроль посідає особливе місце в системі гарантій забезпечення законності актів виконавчої влади, він не має характеру систематичного спостереження за законністю на відміну від прокурорського нагляду і виникає у зв'язку зі скаргами громадян на дії виконавчих органів або звернення до суду відповідних органів держави [5, с. 84]. При цьому вчена надає більш загальне визначення цього терміну, вказуючи, що: «судовий контроль – це вид державного контролю, який здійснюється у сфері функціонування судової влади з віднесених до її компетенції питань» [1; 6, с.122] та уточнюючи, що: «судовий контроль, для судової системи України якісно нове поняття і тому під ним розуміють: 1) то функцію судової влади; 2) то форму її реалізації; 3) то особливий вид діяльності судів; 4) то особливу форму здійснення правосуддя» [5, с. 46].

Варто вказати, що з'ясувавши попередньо маємо: судова влада є самостійною, незалежною сферою публічної влади й становить сукупність повноважень по здійсненню правосуддя, тлумаченню норм права, з відповідними контрольними повноваженнями спеціальних органів – судів. Вона реалізується через: здійснення правосуддя; конституційний контроль; контроль за додержанням законності та обґрунтованості рішень і дій державних органів і посадових осіб; формування органів суддівського самоврядування; роз'яснення судам загальної юрисдикції актів застосування законодавства; утворення державної судової адміністрації [7, с. 26].

Відповідно, слід підтримати науковий підхід, який визначає судовий контроль як вид державного контролю, що здійснюється судовою гілкою влади та спрямований на забезпечення законності, правопорядку і захисту прав громадян. При цьому, на нашу думку, обмеження його лише площиною діяльності публічної адміністрації чи інших суб'єктів владних повноважень є однобокою концепцією.

Тому виокремлюємо наступні характерні ознаки судового контролю: здійснюється судовою гілкою влади – на відміну від інших видів державного контролю, судовий контроль здійснюється виключними суб'єктами – судами; виконує функцію арбітра між гілками влади (суди контролюють рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, але самі не підлягають контр-

олю з їхнього боку), виявляє дефективність актів, протиправність дій чи бездіяльності Президента України, органів зі спеціальним статусом, а також громадських інституцій у випадках, коли їхня діяльність або рішення порушують права, свободи та законні інтереси осіб; відображає рівень демократичного розвитку держави – незалежність судової влади є основним показником правової держави; гарантується Конституцією України – частина 2 статті 8 передбачає, що: «звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується»; частини 2 статті 55 визначає, що «кожен громадянин має право оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність державних органів»; частина 4 статті 124 гарантує, що «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди».

У контексті судового контролю за діяльністю адвокатського самоврядування, вбачаємо доречним визначити особливості його здійснення через подвійний теоретико-правовий дискурс, зумовлений дуалізацією правового статуту органів адвокатського самоврядування в Україні, – у процесі реалізації ними владних повноважень та як учасників цивільно-правових (у тому числі господарсько-правових) відносин.

Зауважимо, що за переконаннями З. Добош, судовий контроль за діяльністю публічної адміністрації здійснюється у двох формах – прямій і непрямій, де перша форма реалізовується у процесі здійснення правосуддя адміністративними судами, а друга – у процесі розгляду цивільних, господарських і кримінальних справ побічно через встановлення законності акту чи діяння органу виконавчої влади у тому випадку, якщо такий акт чи діяння постає юридичною основою судового рішення щодо розглядуваної справи [8, с. 150-151].

Якщо вести мову про судовий контроль за діяльністю органів адвокатського самоврядування, то наразі немає остаточної позиції щодо здійснення його у прямій чи непрямій формі.

Так, наприклад, Київський апеляційний адміністративний суд послідовно відстоював позицію, що спори із органами адвокатського самоврядування мають розглядатися в порядку адміністративного судочинства. 1 липня 2015 року КААС скасував ухвалу про закриття провадження у справі №826/1973/15, яку виніс Окружний адмінсуд Києва. Суд першої інстанції мотивував своє рішення тим, що спір із ВКДКА начебто підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства. Це було п'яте подібне рішення Київського апеляційного адміністративного суду. Раніше аналогічні ухвали виносилися 2 квітня у справі №825/111/15-а, 21 квітня у справі №826/19511/14 та справі №826/19670/14, а також 12 травня у справі №826/20374/14). Суд завжди виходив з того, що, по-перше, приймаючи рішення, ВКДКА реалізує владну компетенцію, якою вона наділена відповідно до положень національного законодавства. По-друге, спори з органами адвокатського самоврядування мають публічно-правову природу, а тому вони підлягають розгляду за правилами адміністративного судочинства [9].

Проблему розуміння судами юрисдикції спорів із органами адвокатського самоврядування фактично створив Вищий адміністративний суд України, який усупереч практиці, що формувалася роками, ухвалив два рішення (9 грудня 2014 року та 26 травня 2015 року). Так, сформовано позицію, що правовідносини та спори, які виникають між адвокатами та кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури не є публічно-правовими, що даний спір не підлягає розгляду в адміністративному суді, оскільки КДКА не є суб'єктом владних повноважень у розумінні положень КАС України, а адвокат не є особою, що проходить публічну службу, чи має намір проходити таку службу [9]. Спірним у цьому випадку є те, чи відносяться органи адвокатського самоврядування до «суб'єкта владних повноважень». Адже відповідно до пункту 7 частини 1 статті 3 КАС України: «суб'єкт владних повноважень – орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, орган військового управління, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законо-

давства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг» [10]. Тобто, публічний спір може виникати якщо один із суб'єктів здійснює публічно-владні управлінські функції на підставі норм чинного законодавства.

З означеного також є відповідна правова позиція. Так, Велика Палата Верховного Суду нагадує, що: «публічно-правовим вважається, зокрема, спір, у якому одна зі сторін виконує публічно-владні управлінські функції, тобто хоча б один суб'єкт законодавчо вповноважений владно керувати поведінкою іншого суб'єкта, а останній відповідно зобов'язаний виконувати вимоги та приписи такого владного суб'єкта, в яких одна особа може вказувати або забороняти іншому учаснику правовідносин певну поведінку, давати дозвіл на передбачену законом діяльність тощо. Необхідною ознакою суб'єкта владних повноважень є виконання ним публічно-владних управлінських функцій саме у тих правовідносинах, в яких виник спір» [11]. Якщо звернутися до положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» завданнями адвокатського самоврядування є: 1) забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; 2) підтримання високого професійного рівня адвокатів; 3) утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; 4) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності; 5) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність; 6) забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України [12]. У цьому випадку діяльність органів адвокатського самоврядування спрямована на забезпечення діяльності адвокатів у сфері реалізації важливого публічного інтересу – захисту від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах [9].

Крім зазначеного, до владних управлінських функцій відносяться зокрема: контрольна, регуляторна, координаційна, кадрова.

Так, згідно з частиною першою статті 52 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» ВКДКА є колегіальним органом, завданням якого є розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури [12]. А відповідно до пункту 3.3. Положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, затвердженого установчим з'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року, ВКДКА є юридичною особою, створюється та діє з метою реалізації публічно-правових функцій з відбору, атестування осіб, які виявили намір займатися адвокатською діяльністю, та як дисциплінарний орган в системі самоврядування адвокатури України [9; 13].

Тобто, враховуючи наведений матеріал, можна стверджувати, що спори, де стороною є ВКДКА відносяться до публічно-правових, а тому підпадають під юрисдикцію адміністративних судів.

Однак судова доктрина містить судові рішення, в яких не віднесено до юрисдикції адміністративних судів вирішення спорів, які виникають між адвокатами та органами адвокатського самоврядування, у тому числі спори з ВКДКА. Наприклад, відповідно до ухвали Чернігівського окружного адміністративного суду від 12 лютого 2016 року позивачу відмовлено у відкритті провадження в адміністративній справі № 825/304/16 за позовом до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Сумської області про визнання протиправним та скасування рішення [14]. Знову ж таки суд визначив, що Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Сумської області не є суб'єктом владних повноважень, не здійснює владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, а адвокатська діяльність не є публічною службою у розумінні пункту 15 частини 1 статті 3 КАС України. Таким чином, сформовано висновок, що «оскільки позивач не є особою, що проходить публічну службу, чи має намір проходити таку службу, а відповідач не є суб'єктом владних повноважень у розумінні положень КАС України, то справу за адміністративним позовом ОСОБА_1 до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Сумської області про визнання протиправним та скасування рішення не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства» [14].

Аналогічні висновки сформовані у справі №821/570/16 за позовом до Дисциплінарної палати Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Херсонської області про визнання протиправним та скасування рішення від 18 березня 2016 року про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Судом залишено без задоволення апеляційну скаргу позивача, а ухвалу Херсонського окружного адміністративного суду від 26 квітня 2016 року про відмову у відкритті провадження в цій адміністративній справі залишено без змін [15]. Колегією суддів встановлено, що предметом спору у даній справі є перевірка правомірності прийнятого Дисциплінарною палатою Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Херсонської області рішення про притягнення адвоката ОСОБА_1 до дисциплінарної відповідальності. Обов'язковою умовою віднесення спору до категорії публічно-правових спорів є участь в ньому суб'єкта владних повноважень, а також оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії) дій чи бездіяльності. В цьому випадку, на думку суду, Дисциплінарна палата Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Херсонської області не є суб'єктом владних повноважень у розумінні положень КАС України, а тому перевірка правомірності прийнятих нею рішень не відноситься до юрисдикції адміністративних судів [15; 16].

Зауважимо, що Велика Палата Верховного Суду у Постанові від 06 травня 2020 року (справа № 160/9696/18) констатує: «Із системного, сутнісного та цільового підходу до розуміння зазначених конституційних положень та положень профільного (базового) законодавчого акта, який визначає статус, мету, завдання та функції адвокатури, убачається, що адвокатура як інституція та її діяльність в аспекті забезпечення реалізації конституційного права особи на правову допомогу набуває певних особливих властивостей суб'єкта публічних відносин. Ця властивість адвокатури увиразнюється (посилюється) метою її служіння суспільному інтересу шляхом надання своєчасної і належної правової допомоги у поєднанні з виконанням делегованих їй державою окремих владних повноважень. У контексті сказаного має значення й особливий характер адвокатської професії, представники якої є учасниками творення правосуддя, у зв'язку з чим користуються, зокрема, правом участі у суді як захисники чи представники та імунітетом від судового переслідування за свої виступи в залі суду (стаття 23 Закону № 5076-VI). Отже, коли виникає спір із правовідносин, у яких адвокатура, як особлива формація реалізує надані їй правоможності в означеному сенсі, як-от у разі обмеження права особи на зайняття адвокатською діяльністю або прийняття рішення про зупинення чи припинення права на зайняття адвокатською діяльністю (пункти 2, 3 частини п'ятої статті 50 Закону № 5076-VI), оскарження рішення про накладення дисциплінарного стягнення, інші подібні за суттю і значенням дії, зокрема й щодо делегованих державою владних повноважень, то такий спір за наявності для цього підстав може підпадати під ознаки публічно-правового, на який поширюється юрисдикція адміністративних судів» [17].

Отже, актуалізуємо висновок, що судовий контроль за діяльністю адвокатського самоврядування у процесі реалізації ними владних повноважень стосується правової перевірки рішень та дій, що об'єктивують вирішення внутрішньоорганізаційних питань, пов'язаних з функціонуванням інституту адвокатури та під час здійснення яких порушено баланс дотримання прав і гарантій адвокатської діяльності у сфері атестаційних, дисциплінарних та суміжних питань.

При цьому предметом оскарження в таких адміністративних справах більшою мірою є рішення зазначених суб'єктів, а саме індивідуалізовані, тобто індивідуальні (адміністративні) акти.

Таким чином, судовий контроль за діяльністю адвокатського самоврядування у процесі реалізації ними владних повноважень має на меті як відновити баланс соціальної справедливості, так і вказати суб'єкту прийняття оскаржуваного рішення на допущені ним помилки задля їхнього виправлення. Причому не обов'язково самостійно. Наприклад, за наслідками розгляду адміністративної справи №816/2198/16, Колегія суддів Касаційного адміністративного суду Верховно-

го Суду сформувала позицію, що «Тлумачення пункту 3 частини п'ятої статті 52 Закону має здійснюватися з огляду на повноваження Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури приймати нове рішення з метою усунення порушень і помилок, допущених регіональною КДКА. Інше застосування вказаної норми суперечило б її меті». На підставі цього Верховний Суд дійшов висновку, що ВКДКА має право ухвалити нове рішення за результатами розгляду скарги на рішення регіональної КДКА про відмову в порушенні дисциплінарної справи, яким порушити дисциплінарну справу й повернути її матеріали на стадію розгляду до регіональної комісії. Приймаючи таке рішення, Вища Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури не перевищує своїх повноважень [18].

Власне в аспекті контролю за виконанням судового рішення суб'єктом владних повноважень, статтею 382 КАС України передбачено, що суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Причому половина суми штрафу стягується на користь позивача, інша половина – до Державного бюджету України. Ухвала суду про накладення штрафу, що набрала законної сили, направляється для виконання до державної виконавчої служби. З наступного дня після набрання ухвалою законної сили на суму заборгованості без додаткового рішення суду нараховується пеня у розмірі трьох відсотків річних з урахуванням індексу інфляції [10].

Але, якщо такий «швидкий» метод примусу не матиме результату, то позивач може застосувати «тяжку артилерію», подавши заяву про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частинами 2 або 3 статті 382 «Невиконання судового рішення» Кримінального кодексу України [19].

Слід звернути на специфіку реалізації судового контролю за діяльністю адвокатського самоврядування у випадку визначення таких учасниками цивільно-правових відносин. Першочергово мова йде про інші спори організаційного характеру, не пов'язані з вирішенням атестаційних, дисциплінарних та подібних питань між представниками інституту адвокатури. Проте цей аспект також стосується їхніх договірних відносин з іншими суб'єктами права.

Зауважимо, що у разі виникнення спору між адвокатами щодо порядку денного конференції адвокатів, місця її проведення, обирання голови та членів ради адвокатів регіону, обрання делегатів на з'їзд адвокатів України; визначення кількості членів кваліфікаційної і дисциплінарної палат КДКА, обрання голови та членів КДКА, затвердження штатного розпису і кошторису ради адвокатів регіону, кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури; розгляду та затвердження звіту ради адвокатів регіону, представництва делегатів на конференції адвокатів регіону, порядку формування делегацій адвокатів на цей форум, організаційного, методичного, інформаційного забезпечення ведення та контролю за внесенням відомостей до ЄРАУ, інших правовідносин, що стосуються внутрішньостатутної діяльності цієї організації, до 6 травня 2020 року більшою мірою ці питання були під юрисдикцією цивільних судів. Проте Велика Палата Верховного Суду у справі № 160/9696/18 зробила правовий висновок про те, що спори щодо питань проведення конференції адвокатів мають розв'язуватись в позасудовому порядку, а отже відсутньою є юрисдикція цивільних судів та компетенція судів інших юрисдикцій на вирішення таких спорів [20].

З одного боку, зазначене є цілком логічним, адже адвокатське самоврядування є самостійним та незалежним інститутом, що має виключну компетенцію. Однак, на нашу думку, відсутність судового контролю за такими питаннями може породжувати виникнення низки потенційних негативних наслідків (наприклад, порушення права на судовий

захист та принципу верховенства права, упередженість, узурпація влади в адвокатському середовищі тощо), оскільки означені суб'єкти є одночасно як стороною конфлікту, так і вирішальним органом у таких справах.

З усім тим, маємо також зауважити, що судовий контроль за діяльністю адвокатського самоврядування не обмежений питаннями перевірки їхніх дій та рішень. Він має на меті й недопущення порушення незалежності інституту адвокатури, зокрема через втручання в діяльність органів адвокатського самоврядування. Зокрема Рада адвокатів України неодноразово висловлювала стурбованість щодо судових рішень, які, на її думку, порушували незалежність адвокатури та втручалися в діяльність її самоврядних органів шляхом звернення до Ради суддів України, Вищої ради правосуддя та Верховного Суду щодо неприпустимості втручання в діяльність органів адвокатського самоврядування. При цьому наголошуючи на необхідності дотримання суддями принципів незалежності та самоврядності органів адвокатського самоврядування при розгляді дисциплінарних справ, а також висловлюючи прохання до Верховного Суду затвердити узагальнення щодо неправомірності винесення рішень суду про припинення повноважень органів адвокатського самоврядування, визначених Конституцією України та Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [21].

Висновок

Відповідно, як підсумок дослідження варто узагальнити, що судовий контроль за діяльністю адвокатського самоврядування реалізується у спосіб здійснення судочинства (розгляд та вирішення адміністративних справ, пов'язаних з оскарженням дій та рішень органів адвокатського самоврядування у сфері атестаційних, дисциплінарних та інших подібних публічно-правових відносинах), забезпечення виконання відповідачами та третіми особами (органами адвокатського самоврядування) судових рішень, а також недопущення порушення незалежності інституту адвокатури та втручання в діяльність її самоврядних органів.

Література

1. Касьянова О. В. Судовий контроль за виконанням судових рішень у цивільному процесі. *International scientific e-journal ΛΌΓΟΣ. ONLINE*, 2020. № 5. URL: https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.05.14.html.

2. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. Київ: Факт. 2003. 384 с.

3. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.

4. Кайдашев Р.П. Сутність судового контролю в адміністративному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (77). С. 128-129.

5. Сушко Л. П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні: дис. .. канд. юрид. наук: 12.00. Київ, 2009. 181 с.

6. Сушко Л.П. Місце судового контролю в правовій державі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 6. С. 121-127.

7. Гриценко І. С., Погорецький М. А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23-27

8. Добош З. Особливості застосування судового контролю у діяльності публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2021. Серія ПРАВО*. Випуск 68. С. 148-152.

9. КААС уп'яте підтвердив позицію щодо підсудності спорів з органами адвокатського самоврядування. URL: https://vkdka.org/kaas-upyate-pidtverdiv-pozitsiyu-schodo-pidsudnosti-sporiv-z-organami-advokatskogo-samovryaduvannya/

10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005 р. № 35 / 35-36, 37 /. Стор. 1358. Ст. 446.

11. Постанова ВП ВС від 18.12.19 (КАС) справа № 0840/3447/18. URL: https://precedent.ua/86654700

12. Про адвокатуру та, адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/

13. Положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури: за-

тверджене Установчим з'їздом адвокатів України від 17.11.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0004418-12#Text

14. Ухвала Чернігівського окружного адміністративного суду по справі № 825/304/16. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/55753826.

15. Ухвала Одеського окружного адміністративного суду по справі № 821/570/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/58923668.

16. Флоренко О. Ю. Огляд судової практики щодо юрисдикції судів та визначення підсудності справ за позовами адвокатів та інших осіб до органів адвокатського самоврядування. URL: https://protocol.ua/ua/oglyad_sudovoi_praktiki_shchodo_yurisdiktsii_sudiv_ta_viznachennya_pidsudnosti_sprav_za_pozovami_advokativ_ta_inshih_osib_do_organiv_advokatskogo_samovryaduvannya_1/.

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.05.2020 по справі № 160/9696/18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89961622.

18. Верховний Суд підтвердив право ВКДКА порушувати дисциплінарні справи. URL: https://vkdka.org/verhovnij-sud-pidtverdiv-pravo-vkdka-porushuvati-distsiplinarni-spravi/.

19. Мороцька Н. Виконання рішень адмінсудів щодо права на професійну діяльність – кейс адвокатського самоврядування. URL: https://protocol.ua/ua/vikonannya_rishen_adminsudiv_shchodo_prava_na_profesiynu_diyalnist_keys_advokatskogo_samovryaduvannya/.

20. Спори щодо конференцій адвокатів мають вирішуватися в позасудовому порядку – практика ВС. URL: https://unba.org.ua/news/7234-spori-shodo-konferencij-advokativ-mayut-virishuvatisya-v-pozasudovomu-poryadku-praktika-vs.html.

21. Про звернення Ради адвокатів України до Ради суддів України, Вищої ради правосуддя та Верховного Суду щодо неприпустимості втручання в діяльність органів адвокатського самоврядування: рішення НААУ, РАУ № 58 від 01.08.2022. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-08-01-r-shennya-rau-58_62fcfa9a9aad1.pdf.

LEGAL NATURE AND MECHANISM OF JUDICIAL CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF BAR SELF-GOVERNMENT BODIES

The scientific article supports the position of scientists regarding the understanding of judicial control as a type of state control carried out by the judicial branch of power and aimed at ensuring legality, law and order and protecting the rights of citizens. The characteristic features of judicial control are highlighted: it is carried out by the judicial branch of power - unlike other types of state control, judicial control is carried out by exclusive subjects - the courts; it performs the function of an arbitrator between the branches of power (courts control the decisions of state authorities and local self-government bodies, but are not themselves subject to control by them), reveals the defectiveness of acts, the illegality of actions or inaction of the President of Ukraine, bodies with a special status, as well as public institutions in cases where their activities or decisions violate the rights, freedoms and legitimate interests of individuals; reflects the level of democratic development of the state - the independence of the judiciary is the main indicator of a state based on the rule of law; guaranteed by the Constitution of Ukraine - part 2 of Article 8 provides that: "appeal to the court to protect the constitutional rights and freedoms of man and citizen directly on the basis of the Constitution of Ukraine is guaranteed"; part 2 of Article 55 determines that "every citizen has the right to appeal in court the decisions, actions or inaction of state bodies"; part 4 of Article 124 guarantees that "administrative courts operate in order to protect the rights, freedoms and interests of a person in the sphere of public legal relations".

It has been established that judicial control over the activities of bar self-government is implemented in the manner of conducting legal proceedings (consideration and resolution of administrative cases related to the appeal of actions and decisions of bar self-government bodies in the field of certification, disciplinary and other similar public-legal relations), ensuring the execution of court decisions by defendants and third parties (bar self-government bodies), as well as preventing violations of the independence of the bar and interference in the activities of its self-government bodies.

Key words: judicial control, control, bar self-government bodies, bar institute, appeal, actions, decisions.

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ СЕРЕД ПРАВОВИХ ЗАСАД ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ВАПЛЯРУК Олександр Віталійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.41

Статтю присвячено дослідженню правових засад оцінювання ефективності підприємницької діяльності та визначенню серед них місця адміністративно-правового регулювання. Обґрунтовано, що правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності, можна тлумачити як сукупність правових принципів, норм права та правових механізмів, які регламентують порядок, критерії, інструменти та суб'єктний склад процесу оцінки результативності суб'єктів господарювання, з метою забезпечення економічної доцільності, правової визначеності, підзвітності та прозорості такої діяльності. Класифіковано правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності в Україні за їх юридичною силою. Констатовано, що міжнародні правові акти відіграють важливу роль, адже виступають правовою основою реалізації державної політики щодо оцінювання ефективності бізнесу в Україні, а також формують правові орієнтири прийняття важливий національних законодавчих актів з урахуванням міжнародних стандартів. Встановлено, що закони України, які містять правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності, є частиною адміністративного законодавства. Констатовано, що адміністративно-правові норми займають центральне місце серед правових засад оцінювання ефективності підприємницької діяльності, адже формують нормативно-правову основу державного контролю, відповідальності та захисту прав бізнесу.

Ключові слова: адміністративне право, бізнес, ефективність, оцінювання, правові засади, правове регулювання.

Постановка проблеми

У кризових умовах, в яких перебуває національна економіка, набуває актуальності підвищення вимог до прозорості та підзвітності бізнесу, а також інтеграції України до європейського правового простору. Важливості набуває питання правових засад оцінювання ефективності підприємницької діяльності. У цьому контексті слід зазначити, що незважаючи на чисельні правові принципи та багаторівневу систему правового регулювання, усе ще залишається нечітко визначеним місце адміністративно-правових норм у цій системі. Крім того, окремою проблемою є відсутність чітко визначеної нормативної бази, яка б регламентувала адміністративні процедури, механізми участі державних органів у системі оцінювання ефективності бізнесу та розмежування компетенцій суб'єктів зовнішньої та внутрішньої форм оцінювання ефективності. Також наявна проблема забезпечення балансу між інтересами держави та суб'єктами за умови недосконалості існуючих адміністративно-правових інструментів оцінювання ефективності підприємницької діяльності.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку національної правової системи існує об'єктивна доцільність у комплексному дослідженні місця адміністративно-правового регулювання у системі правових засад оцінювання ефективності підприємницької діяльності, його призначення, змістовного наповнення, а також потенціалу для удосконалення правозастосовної практики.

Аналіз публікацій, у яких започатковано аналіз окресленої проблеми

Дослідженню правових засад адміністративно-правового регулювання економічних відносин, взаємодію держави й бізнесу, у тій чи іншій мірі присвячували свої наукові доробки наступні вітчизняні науковці, зокрема, і вчені-адміністративісти, як-то: Б. В. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. В. Дацюк, С. В. Ківалов, О. М. Костенко, А. Т. Комзюк, В. С. Куйбіда, Н. М. Нечипорук, О. В. Петришин та інші. Утім, серед науковців спостерігається розбіжність щодо ролі норм адміністративного права у процесі оцінювання результативності діяльності суб'єктів господарювання. Тому, комплексне дослідження правових засад оцінювання ефективності підприємницької діяльності та визначення місця норм адміністративного права у цій царині є вкрай актуальним, а тому потребує додаткового теоретико-правового аналізу.

Тому м**етою цієї статті є:** аналіз правових засад оцінювання ефективності підприємницької діяльності та визначення серед них місця адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу

Правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності містяться, зокрема, у нормативно-правових актах, які врегульовують правовідносини у окресленій царині, у тому числі й ті, що виникають між суб'єктами підприємницької діяльності та державними органами. Сфера підприємницької діяльності регулюється багаторівневою системою нормативно-правових актів, які виступають її основою, підґрунтям, що в юридичній науці іменується правовими засадами. Для досягнення мети цієї статті, передусім, необхідно визначитися із загальним тлумаченням поняття «правові засади».

Так, у тлумачній словникові літературі термін «засади» запропоновано розуміти, як певну основу; «вихідне, головне положення, принцип; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь»; а також, як «правило поведінки; спосіб, метод здійснення чогось» [1]. Отже, засади – це основа, принципи, фундамент, - те, що є вихідним положенням.

На думку О. І. Якимця правові засади – є правовою основою, «джерелом, на на ґрунті якого будуються різні види діяльності» [2, с. 16]. Дещо інше тлумачення пропонує О. В. Петришин, який у своїх наукових працях пише, що «правові засади» - є «системою основоположних принципів, які визначають загальні правила правового регулювання у певній сфері суспільних відносин». Тобто, вчений визначає правові засади через систему правових принципів. Науковець при цьому наголошує, що такі засади «мають нормативну силу і можуть бути як законодавчо закріпленими, так і виведеними із загальних принципів права» [3]. У своїх наукових дослідженнях вчені-адміністративісти розглядають «правові засади», як систему принципів, що закладають основу для адміністративно-правового регулювання [4, с. 56]. На противагу такій точці зору окремі дослідники визначають правові засади, як положення нормативного характеру. Так, В. В. Галунько пише, що правові засади — це норми, що виступають методологічним та нормативним підґрунтям для застосування конкретних норм адміністративного права [5].Також, Е. Шевченко пише про те, що «правові засади» за своєю сутністю є базовими правовими нормами, утім, на думку дослідника, своє безпосереднє втілення вони знаходять у «визначених нормативно-правових актах, що визначають особливості статусу того чи іншого державного органу» [6, с. 166 - 168]. Проаналізувавши точки зору вітчизняних вчених щодо тлумачення терміну «правові засади», можемо констатувати, що їх думки щодо визначення цього поняття різняться. Тому, ми вважаємо, що «правові засади» є багатокомпонентним терміном, який охоплює такі ключові елементи, як: принципи права та норми права, що безперечно, є пов'язаними між собою, адже норми права базуються на правових принципах. Враховуючи зазначене, під правовими засадами пропонуємо розуміти як принципи, сукупність положень та норм, що визначають зміст, напрям і порядок правового впливу у визначеній сфері суспільних відносин. Саме правові засади становлять базис

для розробки, тлумачення та застосування правових норм, відображають загальновизнані цінності, мету та завдання правової системи, забезпечуючи її ефективність і передбачуваність.

Як зазначає О. В. Коваленко, правові засади сфери підприємницької діяльності мають не лише регулятивну, а й гарантійну функцію, що на думку автора, полягає у захисті інтересів бізнесу у разі вчинення неправомірних дій з боку держави, зокрема, у сфері контролю та моніторингу [7]. Крім того, правові засади сприяють формуванню сприятливого бізнес-середовища, де оцінка ефективності не лише засіб контролю, а й інструмент стратегічного розвитку та запобігання ризикам. У такому контексті правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності виступають базисом для розроблення національних форм оцінювання та їх видів, методик, підвищення дієвості органів влади, формування прозорого бізнес-середовища та забезпечення економічної безпеки держави.

Таким чином, під правовими засадами оцінювання ефективності підприємницької діяльності пропонуємо розуміти сукупність правових принципів, норм права та правових механізмів, які регламентують порядок, критерії, інструменти та суб'єктний склад процесу оцінки результативності суб'єктів господарювання, з метою забезпечення економічної доцільності, правової визначеності, підзвітності та прозорості такої діяльності.

Правові засади формуються під впливом загально-правових принципів, а також загальних і спеціальних норм права та закріплюються в нормативно-правових актах різного рівня.

Таким чином, правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності охоплюють такі основні елементи, зокрема:

1) принципи правового регулювання, які є основоположними для формування ефективної системи адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності, у тому числі у сфері оцінювання та створення правового середовища, що сприяє як розвитку бізнесу, так і реалізації функцій держави у сфері економіки. Серед принципів правового регулювання оцінювання ефективності підприємницької діяльності слід виокремити такі: а) принцип законності – принцип права, який покладається в основу прийняття нормативно-правових документів, зокрема, і в досліджуваній царині. Принципу законності мають відповідати усі дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суб'єктів оцінювання та контролю, а також самих підприємців повинні, тобто мають вчинятися відповідно до вимог чинного законодавства. Будь-яка процедура оцінювання має базуватися на принципі законності, тобто має бути чітко регламентована положеннями чинного законодавства, що гарантує передбачуваність, правомірність і справедливість державного втручання; б) принцип об'єктивності, який полягає у правомірному, неупередженому, фактологічному на незалежному оцінюванні результатів підприємницької діяльності. Формування оцінки ефективності підприємницької діяльності має гуртуватися на достовірних даних, перевіреній інформації, незалежно від економічного чи адміністративного впливу; в) принцип правової визначеності, який гарантує чіткість, прогнозованість і передбачуваність правового регулювання. Правові норми, які регламентують форми, механізми та процедури оцінювання ефективності підприємницької діяльності, повинні бути сформульовані однозначно, що позбавляє довільного їх тлумачення та зловживання органів публічного адміністрування; г) принцип балансу публічних та приватних інтересів – забезпечує узгодження зацікавлення держави щодо належного контролю за бізнесом та свободи суб'єктів господарювання у підприємництві. Оцінювання ефективності має здійснюватися таким чином, щоб не створювати надмірного адміністративного тиску, утім, одночасно із цим, забезпечувати законність і прозорість оцінки та контролю;

2) нормативно-правові акти, що виступають джерелами такого правового регулювання. Передусім, слід зазначити, що міжнародні документи, ратифіковані у визначеному законом порядку, є частиною національного законодавства, крім того мають пріоритет перед нормативно-правовими ак-

тами внутрішнього національного законодавства. Тому, в контексті цього дослідження слід вказати такі міжнародні документи, як-то: Конвенція Організації Об'єднаних Націй про міжнародні договори купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 [8], яка забезпечує правову визначеність у веденні бізнесу, що є умовою для оцінювання його ефективності; Європейська Хартія малого підприємництва (European Charter for Small Enterprises, 2000), що містить зобов'язання країн-учасниць сприяти підвищенню ефективності малого бізнесу, розробці механізмів оцінки результативності політик держав у сфері підприємництва [9]; Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [10], яка зобов'язує Україну імплементувати європейські підходи стосовно: регуляторної оцінки ефективності політик; прозорості та моніторингу в сфері підприємницької діяльності; гармонізації національного законодавства з європейськими нормами щодо аудиту, державного контролю та звітності.

Саме положення міжнародних документів, ратифікованих Україною у передбаченому законом порядку, визначають пріоритети розвитку бізнесу у нашій країні із урахуванням європейських принципів та стандартів, тому міжнародне законодавство у цьому контексті відіграє значущу роль, адже вони містять правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності, що складає основу правового регулювання у окресленій сфері.

Аналізуючи внутрішнє законодавство в контексті правових засад оцінювання ефективності діяльності бізнесу, передусім, слід вказати на положення ст. 42 Конституції України [11], яка гарантує право на підприємницьку діяльність не заборонену законом. Крім того, Конституція України [11] закріплює відповідальність держави перед людиною за свою діяльність», головним обов'язком держави є «утвердження і забезпечення прав і свобод людини» (ст. 3) [11]. Також «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» (ст. 13) [11]. Враховуючи те, що оцінювання ефективності підприємницької діяльності, зокрема, зовнішня форма, реалізовується здебільшого державними органами, особливої значимості набуває «гарантія на звернення до суду для оскарження рішень, дій чи бездіяльності» таких суб'єктів. Зокрема, у разі порушення прав суб'єктів господарської діяльності, держава гарантує кожному «право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» (ст. 55) [11]. До того ж Конституція України закріплює положення, згідно з яким тільки законами України визначаються «правові засади і гарантії підприємництва» (ст. 92) [11].

Особливе місце серед правових засад оцінювання ефективності підприємницької діяльності займають базові норми Господарського кодексу України (далі – ГК України) [12] (ст. 3, 42–46), що визначають основи ведення господарської діяльності, включаючи її оцінювання. ГК України [12] закріплює ключові правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності через загальні принципи господарювання, визначені у ст. 5 (вільного підприємництва, в умовах обмежень, встановлених законом; забезпечення економічної багатоманітності; рівності перед законом усіх суб'єктів господарювання; державного регулювання економіки в інтересах суспільства), критерії ефективності діяльності суб'єктів господарювання (ст. 13, 14, 15 ГК України) [12], а також механізми державного впливу на економічні процеси. Тобто, ГК України [12] містить правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності, що виражені через систему принципів, норм і механізмів державного впливу, спрямованих на забезпечення результативності, законності та суспільної корисності господарської діяльності.

Серед кодифікованих нормативно-правових актів, що містять засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності також слід вказати Податковий кодекс України [13], який містить положення щодо: оцінки податкового навантаження

на бізнес; критеріїв ризиків підприємницької діяльного (як індикатор ефективності); функцій податкових перевірок як форми державної оцінки перевірки результатів підприємницької діяльності [13].

До законодавчих актів, які містять правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності необхідно також віднести закони України, зокрема: «Про інвестиційну діяльність» [14] – цей Закон надає правову базу для: оцінювання ефективності інвестиційних проектів та впровадження системи моніторингу результатів інвестиційної діяльності; «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» - Закон забезпечує правове підґрунтя для об'єктивного оцінювання фінансової ефективності суб'єкта господарської діяльності [15]; «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [16]» - нормативно-правовий акт, який «визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю)», зокрема визначає підстави і форми державного контролю бізнесу, а також регламентує процедури перевірки дотримання вимог ефективності, безпеки та відповідальності підприємцями; «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [17] – цей закон визначає правові засади державної політики у сфері підприємницької діяльності, а також закріплює правові критерії оцінки ефективності реалізації підприємницьких програм, тощо.

Зазначені законодавчі акти містять правові засади регулювання адміністративно-правових відносин між суб'єктами господарювання, державою й органами держави, у тому числі, щодо оцінювання ефективності підприємницької діяльності. А отже, зазначені закони України складають частину адміністративно-правового законодавства, що містить правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності, а отже формують нормативно-правову основу державного контролю, відповідальності та захисту прав бізнесу. Системне застосування цих нормативно-правових актів гарантує правову визначеність, об'єктивність та ефективність механізмів оцінювання ефективності у бізнес-сфері.

Висновки

Проаналізувавши правові засади оцінювання ефективності підприємницької діяльності, зокрема, нормативно-правові акти, у яких вони містяться, вбачається, що саме держава та державні органи відіграють ключову та багатоаспектну роль у оцінці ефективності підприємницької діяльності, яка виходить далеко за межі контролю і збору податків. У цьому контексті, перш за все, слід вказати, що не лише суб'єкти господарської діяльності зацікавлені у підвищенні ефективності бізнесу, але й для держави така ефективність є бажаною. Адже, держава оцінює не лише фінансову, економічну ефективність, а й соціальну, що полягає у створенні підприємцями нових робочих місць. Саме тому держава нормативно збалансовує власні інтереси, інтереси бізнесу та інтереси суспільства, розуміючи важливість підтримання підприємницької діяльності для розвитку національної економіки. Таким чином, адміністративно-правові норми займають центральне місце серед правових засад оцінювання ефективності підприємницької діяльності, оскільки: 1) визначають порядок та процедури здійснення державного контролю за дотриманням суб'єктами господарювання вимог чинного законодавства; 2) регламентують повноваження контролюючих органів; 3) здійснюють правове регулювання публічного оцінювання ефективності бізнесу; 4) визначають правові засади державної політики у сфері підприємницької діяльності.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. 1736 с. URL: ttps://archive.org/details/velykyislovnyk/page/91/mode/1up

2. Якимець О. І. Правові засади використання науково-технічних засобів у ци-

вільному процесі. Науковий вісник НАВС. 2002. № 2. С. 15 - 18.

3. Теорія держави і права : посібник для підготовки до державних іспитів / за заг. ред. О. В. Петришина. 3-є вид., доп. і змін. Х. : Право, 2014. 208 с.

4. Адміністративне право України: підручник. / В. В. Середа, О.. Хитра, Ю. С. Назар, Д. І. Йосифрвич, Л. М. Когут та ін./ за заг. ред. Ю. С. Назара. Львів: ЛьвДУВС, 2021. 680 с.

5. Адміністративне право України: Повний курс / за ред. д.ю.н. В. В. Галунька. Херсон: Олді-плюс, 2021.

6. Шевченко Е. Системність закріплення адміністративно-правових засад діяльності адміністративних судів як чинник ефективності діяльності цього органу держави. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2010. № 4. С. 166, 168.

7. Коваленко О. В. Адміністративно-правові засади відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності: дис., спец. 081-Право , Суми, 2023. 230 с.

8. Конвенція ООН про міжнародні договори купівлі-продажу товарів: Конвенція; Міжнародний документ від 11.04.1980 року (набула чинності для України 01.02.1991). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text

9. Європейська Хартія малого підприємництва: Хартія; Міжнародний документ від 19.06.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_860#Text

10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода; Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/984_011

11. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Голос України від 13.07.1996. № 128.

12. Господарський кодекс України: Кодекс, Закон від16.01.2003 № 436-IV. Голос України від 14.03.2003 № 49.

13. Податковий кодекс України: Кодекс України; Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. Голос України від 04.12.2010.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the legal principles of assessing the efficiency of entrepreneurial activities and determining the place of administrative-legal regulation among them. It is substantiated that the legal principles of assessing the efficiency of entrepreneurial activities can be interpreted as a set of legal principles, legal norms and legal mechanisms that regulate the procedure, criteria, tools and subject composition of the process of assessing the efficiency of business entities, in order to ensure economic feasibility, legal certainty, accountability and transparency of such activities. The legal principles of assessing the efficiency of entrepreneurial activities in Ukraine are classified according to their legal force. It is stated that international legal acts play an important role, as they serve as the legal basis for the implementation of state policy on assessing business efficiency in Ukraine, and also form legal guidelines for the adoption of important national legislative acts taking into account international standards. It is established that the laws of Ukraine, which contain the legal principles for assessing the efficiency of entrepreneurial activity, are part of administrative legislation. It is stated that administrative legal norms occupy a central place among the legal principles for assessing the efficiency of entrepreneurial activity, as they form the regulatory and legal basis for state control, responsibility and protection of business rights.

Key words: administrative law, business, efficiency, assessment, legal principles, legal regulation.

14. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12

15. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text

16. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. Офіційний вісник України від 25.06.2007 № 44, стор. 12, ст. 1771, код акта 40114/2007.

17. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

СОПІНА Олена Михайлівна - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.95 (477)
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.42

У статті наголошено на тому, що незаконний обіг вогнепальної зброї як об'єкт адміністративно-правового впливу становить складне, багатовимірне й динамічне явище, що безпосередньо впливає на рівень національної безпеки, правопорядок і стабільність у державі. Його специфіка полягає не лише в безпосередній загрозі, яку становить сама вогнепальна зброя в руках осіб, що не мають на це законних підстав, але й у тісному зв'язку з іншими правопорушеннями - організованою злочинністю, тероризмом, контрабандою тощо. Незаконний обіг зброї має високий рівень латентності, що значно ускладнює його виявлення, запобігання та притягнення винних осіб до відповідальності, а тому потребує системного, комплексного та превентивного підходу з боку держави.

Стверджується, що сучасні безпекові умови, зокрема збройна агресія проти України, створили додаткові ризики поширення зброї серед цивільного населення, її втрати з-під контролю держави, появи нелегальних каналів обігу. У зв'язку з цим адміністративно-правовий вплив набуває особливого значення як інструмент стримування та профілактики. Адміністративно-правові норми завдяки своєму превентивному і регуляторному спрямуванню дозволяють оперативно реагувати на правопорушення, регламентувати діяльність контролюючих суб'єктів, а також формувати правову свідомість громадян.

Акцентовано увагу на тому, що саме адміністративно-правові інструменти повинні відігравати вирішальну роль у процесі протидії незаконному обігу зброї як засоби впливу, що забезпечують не лише виявлення та притягнення до відповідальності, але й формують стабільне правове поле та суспільне розуміння важливості контролю над обігом зброї.

Ключові слова: незаконний обіг, вогнепальна зброя, об'єкт адміністративно-правового впливу, сутність, особливості, міжнародна співпраця, технологічні виклики.

Постановка проблеми

Незаконний обіг вогнепальної зброї є однією з найбільш небезпечних та актуальних загроз для публічного порядку, національної безпеки та прав і свобод громадян у сучасному суспільстві. Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах збройного конфлікту, політичної нестабільності та соціальних потрясінь, коли зброя може масово потрапляти у неконтрольований цивільний обіг, що створює серйозні ризики для безпеки населення, діяльності органів державної влади та цілісності правопорядку загалом. У такому контексті вогнепальна зброя виступає не лише знаряддям злочину, а й предметом правовідносин, який потребує особливої уваги з боку держави як з точки зору юридичного регулювання, так і в контексті практики адміністративного впливу [1, с. 52].

Сфера обігу зброї в Україні традиційно регламентується комплексом нормативно-правових актів, більшість із яких мають підзаконний характер і не охоплюють усіх викликів, які постають у реальному житті. Відсутність єдиного закону про зброю, розрізненість норм, що регулюють правила

її зберігання, використання, придбання, призводять до неоднозначності правозастосування та обмежує можливості ефективної боротьби з її незаконним обігом.

У зв'язку з цим саме адміністративно-правовий вплив набуває особливого значення як один із основних інструментів державного контролю, який дозволяє не лише притягати до відповідальності порушників, а й запобігати правопорушенням, проводити профілактичну роботу, виявляти та локалізувати потенційні загрози.

Актуальність дослідження незаконного обігу вогнепальної зброї як об'єкта адміністративно-правового впливу обумовлена не лише зростанням кількості порушень у цій сфері, але й потребою формування ефективного державного механізму реагування, адаптованого до сучасних викликів і загроз**.**

Особливої ваги це питання набуває в контексті післявоєнного встановлення контрольованого обігу зброї, що вимагатиме системного підходу до обліку, ліцензування, профілактики та притягнення до відповідальності. У зв'язку з цим необхідним є комплексний науково-правовий аналіз сутності, правової природи, ознак і особливостей незаконного обігу зброї, а також оцінка ефективності існуючих адміністративно-правових засобів боротьби з ним.

Стан дослідження теми

У вітчизняній адміністративно-правовій думці окремим проблемним аспектам, пов'язаним із сутністю та особливостями тих чи інших кримінальних правопорушень як об'єкту адміністративно-правового впливу, присвячували наукові пошуки такі дослідники, як В.Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, П. Д. Біленчук, В. В. Богуцький,, В. М. Василенко, В. М. Гаращук, А. Д. Григоренко, С. М. Гусаров, Ю. С. Гринчук, М.Я. Дем'яненко, І. В. Іщенко, І. Ю. Кайло, І. Д. Казанчук, В. В. Кириченко, В. Ю. Кікінчук, О.М. Музичук, О.Ю. Салманова, О. Ю. Синявська та інші. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання, пов'язані з осмисленням сутності та особливостей незаконного обігу вогнепальної зброї як об'єкту адміністративно-правового впливу.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути сутність та особливості незаконного обігу вогнепальної зброї як об'єкту адміністративно-правового впливу. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити сутність незаконного обігу вогнепальної зброї як об'єкту адміністративно-правового впливу; встановити особливості та тенденції подальшого розвитку адміністративно-правового впливу в контексті незаконного обігу вогнепальної зброї.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором було вперше в адміністративно-правовій науці окреслено тенденції подальшого розвитку адміністративно-правового впливу в контексті незаконного обігу вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу

Сутність незаконного обігу вогнепальної зброї як об'єкту адміністративно-правового впливу зводиться до суспільно небезпечної діяльності як форми порушення встановленого державою правопорядку у сфері обігу зброї, що становить загрозу публічній безпеці, правам і свободам громадян, а також основам національної безпеки. Незаконний обіг вогнепальної зброї охоплює широкий спектр протиправних дій, включаючи незаконне виготовлення, придбання, зберігання, збут, передавання, пересилання або перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та пристроїв без відповідного дозволу, передбаченого законодавством України.

У контексті адміністративно-правового впливу обіг вогнепальної зброї розглядається як об'єкт, що підлягає регулюванню та контролю з боку уповноважених державних органів з метою запобігання правопорушенням, захисту публічного порядку та забезпечення публічної безпеки і порядку. Адміністративно-правове реагування охоплює не лише притягнення до відповідаль-

ності осіб, які допустили порушення встановлених правил, а й реалізацію профілактичних, наглядових, дозвільних та контрольних заходів у сфері обігу зброї [2, с. 268].

Особливістю незаконного обігу вогнепальної зброї є його латентний характер, що суттєво ускладнює виявлення правопорушень, а також високий рівень суспільної небезпеки, оскільки зброя, яка перебуває поза правовим полем, часто використовується у скоєнні тяжких злочинів, терористичних актів, протиправних дій з боку організованих злочинних угруповань. У зв'язку з цим адміністративно-правовий вплив повинен передбачати ефективну систему моніторингу, обліку, ліцензування, а також взаємодії між державними органами та суб'єктами, які здійснюють господарську діяльність у сфері обігу зброї.

Особливостями незаконного обігу вогнепальної зброї як об'єкта адміністративно-правового впливу є специфічний правовий статус цієї категорії правопорушень, високий рівень латентності, зв'язок з іншими формами протиправної діяльності та необхідність комплексного міжвідомчого контролю. Незаконний обіг вогнепальної зброї охоплює дії, пов'язані з придбанням, зберіганням, використанням, перевезенням, пересиланням або збутом зброї без належного дозволу або з порушенням встановлених правил. На відміну від кримінальних правопорушень, адміністративно-правові правопорушення у цій сфері, як правило, мають менший рівень суспільної небезпеки, однак становлять серйозну загрозу публічній безпеці, особливо в умовах воєнного стану чи післявоєнного періоду [3, с. 142].

Однією з ключових особливостей є те, що вогнепальна зброя сама по собі є предметом підвищеного ризику для життя та здоров'я громадян, тому її обіг жорстко регламентується державою. Будь-яке відхилення від законодавчо встановленого порядку може становити загрозу для суспільства, навіть якщо фактичного використання чи застосування зброї не відбулося. Це обґрунтовує необхідність превентивного адміністративного втручання, коли особа може бути притягнута до відповідальності вже за факт володіння або зберігання незареєстрованої зброї, без настання реальних наслідків.

Іншою особливістю є складність у виявленні правопорушень, що пов'язано з високою латентністю незаконного обігу зброї. У більшості випадків подібні правопорушення виявляються випадково – під час обшуків, перевірок або після вчинення інших протиправних дій. Це вимагає від правоохоронних органів не лише ефективної оперативно-розшукової діяльності, а й активної профілактики, створення баз даних, ведення обліку зброї, а також перевірки осіб, які мають право на її зберігання. У цьому контексті адміністративно-правовий вплив повинен включати механізми системного контролю – від процедур реєстрації до моніторингу подальшого володіння зброєю.

Також особливість цього об'єкта впливу полягає в тому, що адміністративні правопорушення у сфері обігу зброї нерідко мають зв'язок із іншими видами протиправної діяльності. Зокрема, незаконне зберігання або передача зброї може супроводжуватися скоєнням розбійних нападів чи терористичних актів. Це означає, що навіть «незначне» адміністративне правопорушення у цій сфері може слугувати індикатором набагато серйозніших загроз.

Не менш важливою є й динамічність об'єкта правового впливу: кількість одиниць зброї, що перебувають поза правовим контролем, змінюється залежно від безпекової ситуації в країні, зокрема бойових дій, соціальної напруги або змін у законодавстві. Ця обставина зумовлює необхідність постійного моніторингу ситуації, гнучкої системи управлінських рішень, а також оновлення адміністративних процедур і санкцій [4, с. 202].

Так, незаконний обіг вогнепальної зброї як об'єкт адміністративно-правового впливу характеризується високим рівнем суспільної небезпеки, вимагає постійного контролю та профілактики, передбачає міжгалузеву взаємодію органів державної влади та потребує комплексного оновлення законодавчої бази. Ефективний адміністративно-правовий вплив у цій сфері має не лише попереджати можливі загрози, а й

формувати культуру відповідального поводження зі зброєю в суспільстві.

Так, незаконний обіг вогнепальної зброї як об'єкт адміністративно-правового впливу є складним і багатогранним явищем, яке потребує системного підходу до його регулювання, контролю та профілактики, з урахуванням як внутрішніх загроз, так і міжнародних зобов'язань України у сфері контролю за обігом зброї. Ефективне адміністративно-правове реагування повинно забезпечувати баланс між правами громадян, безпекою суспільства та державними інтересами.

У контексті сучасних викликів, що постали перед Україною, зокрема повномасштабної збройної агресії з боку Російської Федерації, питання контролю за обігом вогнепальної зброї набуває ще більшої важливості. Суттєве поширення зброї серед цивільного населення, зростання кількості осіб, які мають доступ до стрілецької зброї в умовах збройного конфлікту, створює реальну загрозу її подальшого незаконного переміщення, продажу або використання у післявоєнний період. Це вимагає посилення адміністративно-правового впливу з боку держави, у тому числі шляхом адаптації чинного законодавства до нових умов безпеки.

Однією з особливостей адміністративно-правового регулювання у цій сфері є необхідність забезпечення чіткого балансу між превенцією та репресією. Адміністративна відповідальність повинна розглядатися не лише в контексті покарання за вчинене правопорушення, але й як інструмент виховного впливу на громадян, спрямований на формування свідомої поведінки у сфері обігу зброї. У цьому контексті важливо впроваджувати заходи правової освіти населення, роз'яснювати правила поводження зі зброєю, а також поширювати інформацію щодо правових наслідків її незаконного використання [5, с. 112].

У європейському контексті важливим є також дотримання Україною міжнародних стандартів і рекомендацій у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї. Так, Україна є стороною низки міжнародних договорів, серед яких Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.

Отже, незаконний обіг вогнепальної зброї як об'єкт адміністративно-правового впливу вимагає не лише наявності ефективних інструментів притягнення до відповідальності, але й системного підходу до попередження правопорушень, забезпечення належного державного контролю, міжвідомчої координації та дотримання міжнародних зобов'язань. В умовах сучасної безпекової ситуації в Україні особливо важливим є створення цілісної, ефективної та адаптивної системи адміністративно-правового реагування, яка забезпечувала б не лише стабільність у сфері обігу зброї, а й сприяла зміцненню національної безпеки та правопорядку в державі.

У подальшому розвитку адміністративно-правового впливу в контексті незаконного обігу вогнепальної зброї особливого значення набуває удосконалення правозастосовної практики. Це передбачає не лише підвищення якості та оперативності реагування на факти незаконного володіння або використання зброї, а й забезпечення належного рівня професійної підготовки працівників правоохоронних органів.

Крім того, важливим напрямом є посилення міжнародної співпраці, особливо у частині протидії транскордонному незаконному переміщенню вогнепальної зброї. Україна, яка має значні сухопутні кордони з кількома країнами ЄС, повинна активно взаємодіяти з міжнародними правоохоронними структурами, зокрема Інтерполом, Європолом, FRONTEX, для обміну оперативною інформацією, проведення спільних операцій з виявлення незаконних каналів збуту зброї, а також гармонізації процедур митного і прикордонного контролю.

Важливо також приділити увагу сучасним технологічним викликам, зокрема, зростаючій ролі інтернету та соціальних мереж у поширенні незаконних оголошень про продаж зброї, формуванню закритих онлайн-спільнот для обміну досвідом з ви-

готовлення або модифікації вогнепальної зброї. Адміністративно-правовий вплив повинен передбачати і такі інноваційні аспекти, як, наприклад, можливість моніторингу відкритого та частково закритого цифрового простору, реагування на сигнали про протиправну активність, блокування відповідних ресурсів та притягнення порушників до відповідальності.

Так, розгляд незаконного обігу вогнепальної зброї як об'єкта адміністративно-правового впливу вимагає багатоаспектного, інтегрованого підходу, що охоплює не лише класичні адміністративні санкції, а й профілактичні, інформаційні, організаційні та міжнародні заходи. Тільки за умови такої комплексності можна досягти зменшення рівня незаконного обігу зброї, зниження ризиків її використання у злочинній діяльності та підвищення загального рівня безпеки в суспільстві.

Ще одним важливим аспектом є цифровізація облікових і дозвільних процедур у сфері легального обігу зброї, що може стати ефективним запобіжним заходом для зниження рівня незаконного володіння нею. Функціонування заповненого єдиного державного реєстру вогнепальної зброї, який би містив повну інформацію про всі зареєстровані одиниці, власників, видані дозволи та історію транзакцій, суттєво спростило б роботу правоохоронців та підвищило прозорість усієї системи. Водночас доступ до такого реєстру має бути обмеженим та захищеним, що дозволить уникнути витоку чутливої інформації, яка може бути використана у протиправних цілях.

У перспективі після припинення чи скасування воєнного стану в Україні постане новий виклик – значне збільшення зброї, що зберігається у цивільного населення. Цей процес вимагатиме системної роботи з добровільного повернення зброї, встановлення чітких процедур її здачі, а також запровадження стимулюючих механізмів (наприклад, уникнення адміністративної відповідальності у разі добровільної передачі незареєстрованої зброї до органів поліції).

Особливої уваги потребує молодіжне середовище, зокрема ризики поширення вогнепальної зброї серед неповнолітніх або осіб, що схильні до девіантної поведінки. Приділення недостатньої уваги цьому аспекту з боку держави може призвести до формування потенційно небезпечного прошарку осіб, що вбачатимуть у зброї інструмент для вирішення конфліктів чи прояву сили. Відповідно адміністративно-правова політика у цій сфері повинна включати й освітню складову – проведення курсів безпечного поводження зі зброєю, впровадження правопросвітницьких програм у закладах освіти, підтримку громадських ініціатив, спрямованих на виховання відповідального ставлення до обігу зброї [6, с. 204].

Так, адміністративно-правовий вплив у контексті незаконного обігу вогнепальної зброї має базуватися на таких ключових принципах: по-перше, превентивність, яка передбачає недопущення правопорушень шляхом інформування, регулювання та контролю; по-друге, ефективність, що полягає у здатності держави оперативно реагувати на порушення та усувати їх наслідки; по-третє, комплексність, яка вимагає координації між різними державними органами та інституціями громадянського суспільства; по-четверте, гнучкість, що дозволяє адаптувати адміністративні заходи до конкретних умов безпеки й суспільних викликів [7, с. 226].

З огляду на вищевикладене можна стверджувати, що незаконний обіг вогнепальної зброї є складним, динамічним і небезпечним явищем, що вимагає цілісного правового та організаційного підходу до його регулювання. Лише за умови вдосконалення системи адміністративно-правового впливу, модернізації відповідних інструментів і процедур, забезпечення високої правової культури населення та посилення міжвідомчої координації Україна зможе ефективно протидіяти цьому явищу, зміцнюючи основи правопорядку та державної безпеки.

Висновки

Таким чином, незаконний обіг вогнепальної зброї як об'єкт адміністративно-правового впливу становить складне, багатовимірне й динамічне явище, що без-

посередньо впливає на рівень національної безпеки, правопорядок і стабільність у державі. Його специфіка полягає не лише в безпосередній загрозі, яку становить сама вогнепальна зброя в руках осіб, що не мають на це законних підстав, але й у тісному зв'язку з іншими правопорушеннями – організованою злочинністю, тероризмом, контрабандою тощо. Незаконний обіг зброї має високий рівень латентності, що значно ускладнює його виявлення, запобігання та притягнення винних осіб до відповідальності, а тому потребує системного, комплексного та превентивного підходу з боку держави.

Стверджується, що сучасні безпекові умови, зокрема збройна агресія проти України, створили додаткові ризики поширення зброї серед цивільного населення, її втрати з-під контролю держави, появи нелегальних каналів обігу. У зв'язку з цим адміністративно-правовий вплив набуває особливого значення як інструмент стримування та профілактики. Адміністративно-правові норми завдяки своєму превентивному і регуляторному спрямуванню дозволяють оперативно реагувати на правопорушення, регламентувати діяльність контролюючих суб'єктів, а також формувати правову свідомість громадян.

Наголошено, що одним із ключових викликів залишається недостатнє нормативне-правове регулювання у сфері обігу зброї, відсутність єдиного профільного закону, а також недостатня узгодженість між відомчими актами. Це створює правову невизначеність, ускладнює правозастосовну практику та породжує ризики зловживань.

З'ясовано, що важливими чинниками підвищення ефективності адміністративно-правового впливу є: забезпечення належної професійної підготовки працівників правоохоронних органів, міжвідомчої взаємодії, координації з митними та прикордонними органами, налагодження співпраці з міжнародними партнерами та громадськими організаціями, а також підвищення правової культури населення. Особливої уваги потребує робота з молоддю та іншими соціально вразливими групами, які можуть потрапляти під вплив певних рухів чи субкультур.

Акцентовано увагу на тому, що саме адміністративно-правові інструменти повинні відігравати вирішальну роль у процесі протидії незаконному обігу зброї як засоби впливу, що забезпечують не лише виявлення та притягнення до відповідальності, але й формують стабільне правове поле та суспільне розуміння важливості контролю над обігом зброї.

Література

1. Кучер В. М. Запобігання незаконному заволодінню вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами : дис. … д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2021. 207 с.

2. Діденко С. В., Грінь А. А., Попов С. Ю. Особливості адміністративно-правового регулювання обігу вогнепальної зброї в Україні: реалії сьогодення та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Випуск 69. С. 266-271. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.45.

3. Дулгер В. В. Особливості правового регулювання обігу зброї в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 140-144. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.22.

4. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. За заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

5. Середа В. В., Назар Ю. С., Костовська К. М. Адміністративне право України (у схемах та коментарях): навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 300 с.

6. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / За заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

7. Санакоєв Д. Нормативно-правові аспекти врегулювання обігу зброї в умовах воєнного стану. *Науковий вісник ДДУВС. 2023*. Спеціальний випуск № 2. С. 224-230. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-6-224-230.

SUMMARY

The article emphasizes that the illegal trafficking of firearms as an object of administrative and legal influence is a complex, multidimensional and dynamic phenomenon that directly affects the level of national security, law and order and stability in the state. Its specificity lies not only in the direct threat posed by the firearm itself in the hands of persons who do not have legal grounds for it, but also in its close connection with other offenses – organized crime, terrorism, smuggling, etc. The illegal trafficking of weapons has a high level of latency, which significantly complicates its detection, prevention and bringing the perpetrators to justice, and therefore requires a systematic, comprehensive and preventive approach from the state. It is argued that modern security conditions, in particular the armed aggression against Ukraine, have created additional risks of the spread of weapons among the civilian population, their loss from state control, and the emergence of illegal channels of circulation. In this regard, administrative and legal influence acquires special importance as a tool of deterrence and prevention. Administrative and legal norms, due to their preventive and regulatory orientation, allow for a prompt response to offenses, regulate the activities of controlling entities, and also form the legal consciousness of citizens.

Attention is focused on the fact that it is administrative and legal instruments that should play a decisive role in the process of countering the illegal circulation of weapons as means of influence that ensure not only detection and prosecution, but also form a stable legal field and public understanding of the importance of controlling the circulation of weapons.

Key words: illicit trafficking, firearms, object of administrative and legal influence, essence, features, international cooperation, technological challenges.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ»

ПОМАЗАН Олексій Олександрович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.43

Акцентовано увагу на тому, що незважаючи на певні відмінності у дослідницьких підходах до визначення поняття правоохоронної функції держави, можна стверджувати, що більшість правників одностайні у тому, що: по-перше, вона являє собою один із ключових напрямів діяльності держави; по-друге, вона спрямована на протидію різного роду проявам антисуспільної поведінки, що посягає на охоронювані законом соціальні цінності, порушує режим законності та встановлений правовий порядок; по-третє, проявляється (виражається) у різних формах, однак ключовою серед них є правоохоронна діяльність.

Узагальнено, що правоохоронна діяльність є однією із ключових форм реалізації правоохоронної функції, а також те, що вона має особливо важливе суспільне значення, оскільки її місія полягає у охороні, захисті та забезпеченні відновлення прав, свобод, законних інтересів індивідуальних і колективних суб'єктів, режиму законності та стану правопорядку, а також у сприянні формуванню у населення високого рівня правової свідомості та культури. Правоохоронна діяльність орієнтована: на збереження проголошених соціальних цінностей, на досягнення та підтримку максимального рівні безпеки суспільного життя, на забезпечення оперативного та ефективного реагування на прояви правомірної поведінки, а також мінімізацію її толерування у суспільстві.

Встановлено, що правоохоронна діяльність являє собою основну форму реалізації правоохоронної функції держави, яка виконуються переважно спеціально створеними для цього органами (правоохоронні органи), має процедурно-процесуальний характер, спрямована на охорону та захист від протиправних посягань проголошених соціальних цінностей, правового порядку, а також на охорону та захист загальносуспільних і державних інтересів, здійснюється на професійній основі та тісно пов'язана із застосуванням державного примусу.

Ключові слова: правоохоронна функція, правоохоронна діяльність, правоохоронні органи.

Постановка проблеми

Одними із ключових завдань кожної сучасної, цивілізованої держави, яка позиціонує себе як демократична, соціальна та правова, є гарантування та захист основоположних соціальних цінностей, підтримка встановленого правового порядку та забезпечення публічної безпеки. В Конституції України проголошено, що наша держава є демократичною, соціальною та правовою. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1], а отже більшість державних функцій так чи інакше спрямовані на реалізацію цих завдань, однак особливе місце серед них у контексті досліджуваної проблематики займає правоохоронна.

Стан дослідження

Правоохоронна діяльність є важливим напрямом наукового дослідження, яке неодноразово потравляло в поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: Н. П. Арабаджи, О.І. Безпалова, М.Ю. Бурдін, Д.С. Денисюк, М.В. Джафарова, К.А. Котух, В.І. Литвиненко, В.Т. Маляренко, Г.С. Семаков, В.В. Сокуренко, О.В. Старчук, Д.С.Тихонова, Л.С. Явич та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, з огляду на сучасні реалії, у науковій літературі подальшого опрацювання потребує формування теоретичного підходу щодо тлумачення поняття «правоохоронна діяльність».

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб сформулювати авторське визначення поняття «правоохоронна діяльність». Досягнення вказаної мети обумовлює необхідність вирішення наступних завдань: розкрити загальнотеоретичний зміст поняття «правоохоронна функція»; узагальнити наукові підходи вчених щодо розуміння категорії правоохоронна діяльність.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в роботі дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що правоохоронна функція сучасної держави, як наголошує Ю.М. Коломієць, є однією з найважливіших, оскільки вона, перш за все, забезпечує виживання, або збереження, суспільства як цілісності. Адже метою держави, зазначає науковець, є захист об'єктивного права, тобто забезпечення правопорядку. Змістом правоохоронної функції для правової демократичної держави є визнання та практичне здійснення прав і свобод людини та громадянина, гарантування їх захисту [2, с.102]. Правоохоронна функція держави, з позиції автора, полягає у забезпеченні охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності і правопорядку, довкілля, встановлених і регульованих правом усіх суспільних відносин. Вона була притаманна державі завжди і є однією з провідних у її діяльності. Завдяки саме цій функції забезпечується існування, благополуччя самого суспільства, особистості в ньому [2, с.105]. Н.П. Арабаджи, досліджуючи правоохоронну функцію Національної поліції, зазначає, що правоохоронна функція держави – це напрямок діяльності держави, який реалізовується системою вповноважених на те органів державної влади (переважно правоохоронними органами), органів місцевого самоврядування та громадськості, що уповноважені виключно в рамках наданих законом повноважень здійснювати юридичні заходи впливу (у тому числі примусові заходи) з метою забезпечення законності та правопорядку [3, с.13]. У той час як правоохоронна функція поліції являє собою, на думку Н. П. Арабаджи, заходи, які спрямовані на захист прав і свобод громадян та держави, забезпечення публічної безпеки та порядку, боротьбу зі злочинністю за правотворчим, виконавчо-розпорядчим та практично-правоохоронним напрямами [3, с.13]. Отже, незважаючи на певні відмінності у дослідницьких підходах до визначення поняття правоохоронної функції держави, можемо стверджувати, що більшість правників одностайні у тому, що: по-перше, вона являє собою один із ключових напрямів діяльності держави; по-друге, вона спрямована на протидію різного роду проявам антисуспільної поведінки, що посягає на охоронювані законом соціальні цінності, порушує рижим законності та встановлений правовий порядок; по-третє, проявляється (виражається) у різних формах, однак ключовою серед них є правоохоронна діяльність. Саме остання для нас становить особливий інтерес.

Правоохоронна діяльність вже досить давно перебуває у центрі уваги дослідників, що обумовлює наявність широкого спектру поглядів на її сутнісний зміст та різновиди. Так, наприклад, В. Т. Маляренко розуміє правоохоронну діяльність як державну правомірну діяльність, що полягає у впливі на поведінку людини або групи людей з боку вповноваженої державою посадової особи

шляхом охорони права, відновлення порушеного права, припинення або розгляду порушення права, його виявлення або розслідування з обов'язковим додержанням установлених у законі процедур для цієї діяльності [4]. Д. С. Тихонова, висвітлюючи питання правоохоронної діяльності, зазначає, що однією із важливих функцій держави є забезпечення охорони прав та законних інтересів громадян, фізичних та юридичних осіб від протиправних посягань, забезпечення принципу законності, а також охорони встановленого в державі правопорядку. Кожне з цих завдань, наголошує дослідниця, якраз і виконується за допомогою правоохоронної діяльності, що реалізується відповідними органами держави [5, с.224]. Д.С. Тиховнова відмічає, що поняття правоохоронна діяльність має вузьке та широке значення. У вузькому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів (державних та недержавних) з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам. У широкому значенні правоохоронна діяльність – це діяльність усіх державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку [5, с.22]. А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова зазначають, що правоохоронна діяльність характеризується низкою специфічних ознак: може здійснюватися тільки із застосуванням юридичних заходів впливу, до яких належать заходи державного примусу і державного стягнення; юридичні заходи впливу, які застосовуються при здійсненні такої діяльності, повинні суворо відповідати вимогам законів, що регламентують їх застосування; реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням певної процедури. Рішення про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу приймаються за встановленими законом правилами, дотримання яких обов'язкове. Наслідком порушення цих правил може бути визнання прийнятого рішення незаконним і недійсним; здійснення цього виду діяльності покладено на органи, які, як правило, спеціально створюються державою з цією метою і комплектуються спеціалістами [6, с.5-6]. На підставі зазначеного, дослідники доходять висновку, що правоохоронна діяльність – це така державна діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням встановленого законом порядку [6, с.6]. До завдань правоохоронної діяльності, на думку правників, слід віднести захист: встановленого Конституцією України суспільного ладу держави; прав і законних інтересів громадян, підприємств, організацій, установ, суб'єктів усіх форм власності; суверенітету та територіальної цілісності України. Особливе місце серед завдань правоохоронної діяльності, наголошує А. П. Гель, посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки [6, с.6]. Л. Р. Наливайко наводить таке коло властивостей правоохоронної діяльності: 1) спрямованість на охорону прав та свобод громадян, законності та правопорядку, усіх встановлених та врегульованих правом суспільних відносин; 2) реалізується на підставі та відповідно до закону, а в деяких випадках – у відповідній процесуальній формі; 3) при її здійсненні застосовуються, переважно, правові засоби; 4) здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами на професійній основі; 5) початок правоохоронної діяльності в кожному випадку повинен мати відповідний привід – повідомлення про скоєння правопорушення чи безпосереднє його виявлення, необхідність з'ясувати обставини його вчинення, припинити, попередити злочин чи інше правопорушення, захистити права та свободи людини та громадянина, надати необхідну правову допомогу [7, с.5]. Виходячи зі змісту викладених вище ознака, дослідниця пропонує під правоохоронною діяльністю розуміти професійну діяльність спеціально уповноважених державою органів та організацій, що здійснюється на підставі закону та відповідно до закону, а у випадках встановлених законом – у відповідній процесуальній формі із застосуванням право-

вих засобів й спрямована на охорону прав та свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, усіх встановлених та врегульованих правом суспільних відносин [7, с.5-6]. На думку В. В. Ковальської, правоохоронна діяльність – це безперервна, узгоджена діяльність державних і недержавних органів і організацій, спрямована на створення максимально сприятливих умов для безперешкодної реалізації правових норм, суб'єктивних прав і свобод, профілактику та виявлення правопорушень з метою попередження, припинення, ліквідації їх наслідків, поновлення прав, відшкодування збитків, покарання винних [8, с. 128].

В. Г. Фатхудінов, аналізуючи природу правоохоронної діяльності, зазначає, що під нею доцільно розуміти таку, яка здійснювану на основі Конституції та в межах наданих повноважень нормативно та процесуально регламентовану діяльність спеціальних органів держави та посадових осіб, спрямовану на забезпечення виконання нормативно-правових актів, зміцнення законності та правопорядку, гарантування і забезпечення законних прав та інтересів громадян [9, с.17]. Коло характерних ознак з позиції дослідника становлять наступні: вона (ця діяльність) реалізується у певному порядку, встановленому законом – здійснюється не будь-яким способом, а тільки за допомогою визначених законодавством юридичних засобів, законодавчий перелік яких, як правило, є вичерпним; виконується широким колом суб'єктів, втім її основний обсяг покладається на спеціально створені органи; спрямована на захист індивідуальних, групових, загальносуспільних і державних прав, свобод та інтересів [9, с.18]. О. М. Волуйко вважає, що у широкому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність усіх державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку; у вузькому сенсі цю діяльність фахівець розглядає як діяльність спеціально уповноважених органів з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам [10, с.98].

Висновки

Наведені дослідницькі позиції досить переконливо свідчать про те, що правоохоронна діяльність є однією із ключових форм реалізації правоохоронної функції, а також те, що вона має особливо важливе суспільне значення, оскільки її місія полягає у охороні, захисті та забезпеченні відновлення прав, свобод, законних інтересів індивідуальних і колективних суб'єктів, режиму законності та стану правопорядку, а також у сприянні формуванню у населення високого рівня правової свідомості та культури. Правоохоронна діяльність орієнтована: на збереження проголошених соціальних цінностей, на досягнення та підтримку максимального рівня безпеки суспільного життя, на забезпечення оперативного та ефективного реагування на прояви правомірної поведінки, а також мінімізацію її толерування у суспільстві. Правоохоронна діяльність – це потужний інструментарій виконання публічною владою своїх гарантій безпеки перед суспільством в цілому, його окремими інститутами та громадянами.

Отже, враховуючи вище викладене, можемо дійти висновку, що правоохоронна діяльність являє собою основну форму реалізації правоохоронної функції держави, яка виконуються переважно спеціально створеними для цього органами (правоохоронні органи), має процедурно-процесуальний характер, спрямована на охорону та захист від протиправних посягань проголошених соціальних цінностей, правового порядку, а також на охорону та захист загальносуспільних і державних інтересів, здійснюється на професійній основі та тісно пов'язана із застосуванням державного примусу.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Коломієць Ю. М. Реалізація правоохоронної функції держави як пріоритетний

напрямок діяльності Президента України. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. круглого столу (Харків, 27 жовт. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 102–105.

3. Арабаджи Н. Б. Правоохоронна функція Національної поліції / Н. Б. Арабаджи // Актуальні проблеми політики. 2022, Вип. 70. С. 10-15. DOI https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.2

4. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник / [В. Т. Білоус та ін.] ; відп. ред. В. Т. Маляренко, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. Акад. прав. наук України. К. : Юрінком Інтер, 2007. 350 с. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/SptpoU/1-2/111.htm

5. Тихонова Д. С. Поняття «правоохоронна діяльність» і функції правоохоронної діяльності / Д. С. Тихонова // Проблеми сучасної поліцеїстики : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Ф-т № 6, Каф. правоох. діяльності та поліцеїстики, Наук. парк «Наука та безпека». Харків, 2022. С. 224 - 225.

6. Гель А. П. Судові та правоохоронні органи України: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова. К.: МАУП, 2004. 272 с.

7. Наливайко Р. Л. Захист та дотримання прав людини в правоохоронній діяльності: конспект лекцій / ДДУВС, Д., 2019 р., с.79. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/l21.1.pdf

8. Ковальська, В. В. Міліція в системі правоохоронних органів держави (адміністративно-правові аспекти): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Ковальська Віта Володимирівна ; Київ. міжнар. ун-т. К., 2008. с. 422

9. Фатхутдінов Василь Гайнулович. Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / КНУВС . К., 2006. С.223

АНОТАЦІЯ

The emphasis is placed on the fact that despite certain differences in research approaches to defining the concept of the law enforcement function of the state, it can be argued that most lawyers are unanimous in the fact that: firstly, it is one of the key areas of state activity; secondly, it is aimed at counteracting various manifestations of antisocial behavior that encroaches on social values protected by law, violates the rule of law and the established legal order; thirdly, it manifests itself (is expressed) in various forms, but the key among them is law enforcement activity. It is generalized that law enforcement activity is one of the key forms of implementing the law enforcement function, as well as that it has a particularly important social significance, since its mission is to protect, defend and ensure the restoration of the rights, freedoms, legitimate interests of individual and collective subjects, the regime of legality and the state of law and order, as well as to promote the formation of a high level of legal awareness and culture among the population. Law enforcement activities are focused on: preserving proclaimed social values, achieving and maintaining the maximum level of security of public life, ensuring prompt and effective response to manifestations of lawful behavior, as well as minimizing its tolerance in society.

It has been established that law enforcement activities are the main form of implementing the law enforcement function of the state, which is performed mainly by specially created bodies (law enforcement agencies), has a procedural nature, is aimed at protecting and defending against unlawful encroachments on proclaimed social values, legal order, as well as protecting and defending general public and state interests, is carried out on a professional basis and is closely related to the use of state coercion.

Keywords: law enforcement function, law enforcement activities, law enforcement agencies.

10. Волуйко О., Дручек О. Поняття правоохоронної діяльності та правоохоронних органів у світлі концепції національної безпеки України. Адміністративне право і процес. 2020. № 10. С. 95-100. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/17.pdf

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ

МАШНІЦЬКИЙ Владислав Анатолійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.95 (477)
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.44

У статті визначено, що адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням у податковій сфері є системним і багатовимірним явищем, яке поєднує в собі правові, організаційні, інституційні та технологічні складові, спрямовані на забезпечення прозорості, підзвітності та доброчесності діяльності податкових органів.

Доведено, що адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням у податковій сфері виступає необхідним інструментом забезпечення законності, прозорості та ефективності діяльності органів податкової служби. У широкому розумінні адміністративно-правова протидія являє собою комплекс дій, що ґрунтуються на нормах адміністративного права, які встановлюють порядок діяльності уповноважених органів, визначають права та обов'язки суб'єктів податкових правовідносин, регламентують адміністративну відповідальність за корупційні проступки та механізми їхнього притягнення до відповідальності.

З'ясовано, що особливість адміністративно-правової протидії полягає в її регулятивному та публічно-владному характері, адже вона здійснюється виключно уповноваженими державними органами, а її механізм передбачає тісну взаємодію податкових, антикорупційних та правоохоронних структур.

Наголошено, що важливою складовою системи протидії корупційним проявам у податковій сфері є прозорість та публічність діяльності контролюючих органів. Прозорість у цьому контексті означає відкритий доступ суспільства до інформації про діяльність податкових органів, їхні рішення, результати перевірок та інші аспекти діяльності, які можуть становити суспільний інтерес. Публічність передбачає активну взаємодію податкових органів із громадськістю та медіа, проведення прес-конференцій, брифінгів, роз'яснювальної роботи серед платників податків.

Ключові слова: адміністративно-правова протидія, корупційні правопорушення, податкова сфера, податкові органи, адміністративна відповідальність, цифровізація податкових процесів, підготовка кадрів.

Постановка проблеми

В умовах сучасного розвитку України, коли державна політика спрямована на зміцнення економічної стабільності, інтеграцію до європейського правового простору та підвищення довіри громадян до органів влади, проблема корупції у податковій сфері набуває особливої актуальності.

Складність ситуації полягає в тому, що податкові правовідносини характеризуються високим рівнем регламентації, значною кількістю адміністративних процедур та широким колом суб'єктів, що беруть у них участь.

Це створює потенційні умови для виникнення корупційних ризиків на різних етапах: від реєстрації платників і подання звітності до проведення перевірок, винесення рішень і стягнення податкового боргу.

Корупційні прояви у цій сфері часто пов'язані з отриманням неправомірної ви-

годи, зловживанням службовим становищем, незаконним наданням податкових пільг, маніпуляціями з даними платників та затягуванням процесів контролю.

У цих умовах адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням у податковій сфері виступає необхідним інструментом забезпечення законності, прозорості та ефективності діяльності органів податкової служби.

Водночас сучасні виклики вимагають удосконалення адміністративно-правових механізмів, їх адаптації до міжнародних стандартів та інтеграції інноваційних технологій у податкові процеси.

Ефективна протидія корупції у податковій сфері є не лише питанням правопорядку, але й важливим чинником економічної безпеки держави. Від якості правового регулювання, організації роботи податкових органів та рівня їхньої доброчесності залежить наповнення бюджету, фінансування соціальних програм, розвиток інфраструктури та загалом соціально-економічний розвиток країни.

Саме тому аналіз адміністративно-правових засад протидії корупційним правопорушенням у податковій сфері, виявлення їхніх сильних і слабких сторін, а також визначення перспектив удосконалення є надзвичайно важливими як у науковому, так і в практичному аспектах.

Стан дослідження теми

В українській адміністративно-правовій доктрині окремі проблеми адміністративно-правової протидії корупції досліджувалися у наукових працях таких дослідників, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, І. В. Арістова, О.М. Бандурка, А. Л. Борко, В. М. Гаращук, Є. А. Гетьман, С. М. Гусаров, І. А. Гуцул, О. В. Джафарова, В. О. Іванцов, А.Т. Комзюк, Т.В. Костюк, К.Б. Левченко, Р. С. Мельник, О. І. Миколенко, О.М. Музичук, В.В. Сокуренко, С. Г. Стеценко та інші. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили актуальні проблеми встановлення сутності адміністративно-правової протидії корупційним правопорушенням у податковій сфері.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити поняття адміністративно-правової протидії корупційним правопорушенням у податковій сфері. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати позиції науковців та запропонувати авторське бачення адміністративно-правової протидії корупційним правопорушенням у податковій сфері; розглянути окремі складові досліджуваної протидії з урахуванням наявних проблем і викликів, а також перспектив їх розвитку.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором було вперше розглянуто розвиток системи адміністративно-правової протидії корупційним правопорушенням у податковій сфері крізь призму цифровізації податкових процесів, прозорості управлінських рішень, розширення можливостей електронних сервісів для платників податків та впровадження механізмів громадського контролю.

Виклад основного матеріалу

Адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням у податковій сфері охоплює сукупність організаційно-правових, превентивних, контрольних та юрисдикційних заходів, спрямованих на виявлення, запобігання та припинення корупційних діянь.

У широкому розумінні це комплекс дій, що ґрунтуються на нормах адміністративного права, які встановлюють порядок діяльності уповноважених органів, визначають права та обов'язки суб'єктів податкових правовідносин, регламентують адміністративну відповідальність за корупційні проступки та механізми їхнього притягнення до відповідальності.

Адміністративно-правова протидія у цій сфері має дві основні площини: превентивну та каральну. Превентивна передбачає організацію антикорупційної роботи в органах Державної податкової служби України, удосконалення процедур адміністрування податків, підвищення прозорості діяльності посадових осіб, зменшення дис-

креційних повноважень та впровадження сучасних інформаційних технологій. Каральна площина охоплює застосування стягнень та інших заходів впливу до посадових осіб у випадках виявлення порушень, пов'язаних із зловживанням владою, одержанням неправомірної вигоди чи використанням службового становища в особистих інтересах [1].

Особливість адміністративно-правової протидії полягає в її регулятивному та публічно-владному характері, адже вона здійснюється виключно уповноваженими державними органами, а її механізм передбачає тісну взаємодію податкових, антикорупційних та правоохоронних структур.

Тому адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням у податковій сфері є важливим елементом забезпечення законності, фінансової стабільності та довіри суспільства до державної податкової політики, спрямованим на створення ефективної, прозорої та підзвітної системи адміністрування податків.

Адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням у податковій сфері тісно пов'язана з особливостями функціонування самої податкової системи, оскільки податкові відносини передбачають постійну взаємодію між державою та платниками податків, що створює потенційні корупційні ризики на різних етапах - від реєстрації платника і подання звітності до проведення перевірок та стягнення податкового боргу.

Корупційні прояви у цій сфері можуть мати різні форми: від незаконного надання податкових пільг, заниження податкових зобов'язань чи штучного затягування процедур перевірки до отримання неправомірної вигоди за невжиття передбачених законом заходів [2, с. 63].

З огляду на це адміністративно-правові засоби протидії спрямовані не лише на притягнення винних до відповідальності, а й на усунення умов, що сприяють виникненню таких правопорушень.

Важливу роль відіграє нормативно-правове регулювання, яке визначає повноваження податкових органів, порядок здійснення ними контрольних функцій та механізми оскарження їхніх рішень. Чітка регламентація адміністративних процедур мінімізує можливість зловживання владними повноваженнями та сприяє підвищенню правової визначеності для платників податків.

Особливе місце відводиться інституту адміністративної відповідальності, який дає змогу оперативно реагувати на корупційні діяння без необхідності довготривалих кримінальних процедур. При цьому важливою є співпраця податкових органів з іншими суб'єктами – Національним агентством з питань запобігання корупції, Національною поліцією України, органами прокуратури, Державною аудиторською службою України, що забезпечує комплексний характер протидії.

Ефективність адміністративно-правових заходів безпосередньо залежить від належного кадрового забезпечення податкових органів, їх професійної підготовки, морально-етичних стандартів та рівня правової культури.

У перспективі розвиток цієї системи має засновуватися на цифровізації податкових процесів, прозорості управлінських рішень, розширенні можливостей електронних сервісів для платників податків та впровадженні механізмів громадського контролю, що дозволить суттєво знизити ризик корупційних зловживань та забезпечити сталість доходної частини державного бюджету.

Важливим елементом є внутрішній контроль у податкових органах, що реалізується через діяльність підрозділів внутрішньої безпеки та проведення службових розслідувань.

Значну роль відіграють і превентивні заходи, серед яких - антикорупційне навчання персоналу, тестування на доброчесність, психологічні оцінки та моніторинг способу життя посадових осіб, що дозволяє своєчасно виявляти невідповідність задекларованих доходів фактичному рівню життя [3, с. 7].

Адміністративно-правова протидія корупції у податковій сфері також передбачає функціонування системи зовнішнього контролю, що здійснюється іншими дер-

жавними органами та інститутами громадянського суспільства.

Зокрема, НАЗК проводить перевірки декларацій та виявляє конфлікти інтересів, Рахункова палата України та Державна аудиторська служба України здійснюють аудит діяльності податкових органів, а громадські організації та медіа виконують роль суспільного контролера, привертаючи увагу до фактів зловживань.

Водночас дієвим інструментом є інститут адміністративної відповідальності, який дозволяє оперативно реагувати на правопорушення шляхом накладення штрафів, позбавлення права обіймати посади чи застосування інших обмежувальних заходів [4, с. 168].

Окремо слід звернути увагу на взаємодію адміністративних і кримінально-правових механізмів: у випадках, коли виявлені діяння мають ознаки кримінального правопорушення, матеріали передаються до правоохоронних органів для притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Попри наявність достатньо розвиненої нормативної бази, існують проблеми, які знижують ефективність адміністративно-правової протидії. Серед них недостатня координація між різними контролюючими органами, дублювання функцій, формальний характер деяких перевірок, а також корупційні ризики на етапі розгляду справ про адміністративні правопорушення [5, с. 20].

Додатковим викликом є низький рівень довіри суспільства до податкових органів, що ускладнює співпрацю з громадянами у виявленні та повідомленні про факти корупції.

Так, ефективна адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням у податковій сфері потребує не лише вдосконалення нормативного регулювання та підвищення професійної підготовки кадрів, а й комплексної модернізації організаційних структур, інтеграції інформаційних систем та розвитку партнерства з громадянським суспільством. Лише за умови системного підходу, що поєднує превентивні, контрольні та репресивні заходи, можна забезпечити реальне зниження корупційних ризиків у податковій сфері та підвищення рівня довіри до державної податкової політики.

Окремого розгляду потребує питання співвідношення правових та організаційно-управлінських заходів протидії корупційним правопорушенням у податковій сфері.

Правові механізми, закріплені у нормах законодавства, визначають межі допустимої поведінки суб'єктів податкових правовідносин, встановлюють юридичні гарантії дотримання законності та передбачають відповідальність за її порушення [6, с. 17]. Водночас організаційно-управлінські заходи спрямовані на створення таких умов діяльності податкових органів, за яких ризик вчинення корупційних правопорушень знижується до мінімуму. Це включає оптимізацію внутрішньої структури, раціональний розподіл повноважень між підрозділами, впровадження системи ротації кадрів на посадах із підвищеним рівнем корупційних ризиків, а також посилення внутрішнього контролю. Такий комплексний підхід забезпечує взаємне доповнення правових та управлінських інструментів і підвищує їхню загальну ефективність [7, с. 12].

Важливою складовою системи протидії корупційним проявам у податковій сфері є прозорість та публічність діяльності контролюючих органів. Прозорість у цьому контексті означає відкритий доступ суспільства до інформації про роботу податкових органів, їхні рішення, результати перевірок та інші аспекти діяльності, які можуть становити суспільний інтерес. Це може реалізовуватися шляхом оприлюднення щоквартальних і щорічних звітів, публікації статистичних даних про кількість виявлених корупційних правопорушень та застосовані заходи впливу, а також забезпечення доступу до відкритих державних реєстрів.

Публічність передбачає активну взаємодію податкових органів із громадськістю та медіа, проведення прес-конференцій, брифінгів, роз'яснювальної роботи серед платників податків. Відкритість і прозорість діяльності створюють додаткові запобіжники для корупційної поведінки та

підвищують довіру громадян до інституцій публічної влади.

Суттєвий вплив на рівень корупційних ризиків у податковій сфері має якість правового регулювання. Наявність прогалин у законодавстві, суперечностей між нормативними актами, надмірна складність або нечіткість адміністративних процедур створюють передумови для зловживань і маніпуляцій [8, с. 129].

Тому одним із ключових напрямів підвищення ефективності адміністративно-правової протидії є проведення системної антикорупційної експертизи податкового законодавства з метою виявлення і усунення норм, що можуть бути використані для корупційних цілей.

Важливим є також узгодження положень податкового законодавства з іншими галузями права, зокрема з фінансовим, кримінальним та адміністративним, для забезпечення комплексності та несуперечливості правового регулювання.

Висновки

Таким чином, адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням у податковій сфері є системним і багатовимірним явищем, яке поєднує в собі правові, організаційні, інституційні та технологічні складові, спрямовані на забезпечення прозорості, підзвітності та доброчесності діяльності податкових органів.

Доведено, що адміністративно-правова протидія корупційним правопорушенням у податковій сфері виступає необхідним інструментом забезпечення законності, прозорості та ефективності діяльності органів податкової служби. У широкому розумінні адміністративно-правова протидія являє собою комплекс дій, що ґрунтуються на нормах адміністративного права, які встановлюють порядок діяльності уповноважених органів, визначають права та обов'язки суб'єктів податкових правовідносин, регламентують адміністративну відповідальність за корупційні проступки та механізми їхнього притягнення до відповідальності.

З'ясовано, що особливість адміністративно-правової протидії полягає в її регулятивному та публічно-владному характері, адже вона здійснюється виключно уповноваженими державними органами, а її механізм передбачає тісну взаємодію податкових, антикорупційних та правоохоронних структур.

Наголошено, що важливою складовою системи протидії корупційним проявам у податковій сфері є прозорість та публічність діяльності контролюючих органів. Прозорість у цьому контексті означає відкритий доступ суспільства до інформації про роботу податкових органів, їхні рішення, результати перевірок та інші аспекти діяльності, які можуть становити суспільний інтерес. Це може реалізовуватися шляхом оприлюднення щоквартальних і щорічних звітів, публікації статистичних даних про кількість виявлених корупційних правопорушень та застосовані заходи впливу, а також забезпечення доступу до відкритих державних реєстрів. Публічність передбачає активну взаємодію податкових органів із громадськістю та медіа, проведення прес-конференцій, брифінгів, роз'яснювальної роботи серед платників податків.

Визначено, що перспективи розвитку адміністративно-правової протидії корупційним правопорушенням у податковій сфері тісно пов'язані з формуванням проактивної моделі антикорупційної політики, орієнтованої на випереджувальне усунення корупційних ризиків. Її реалізація передбачає синергію правових, організаційних, технологічних і освітніх заходів, активну участь інститутів громадянського суспільства та бізнес-спільноти у процесах контролю та оцінки діяльності податкових органів. Однією з ключових перспектив розвитку цієї сфери є подальша цифровізація податкових процесів. Впровадження електронного документообігу, автоматизованих систем ризик-орієнтованого відбору платників для перевірок, блокчейн-технологій для фіксації фінансових операцій та електронних реєстрів рішень податкових органів здатне суттєво зменшити людський фактор і, відповідно, можливості для корупційних зловживань.

Література

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

2. Лихошерст Л. М. Особливості запобігання та протидії корупції в органах Державної податкової служби України. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 61-66.

3. Назарова К. О., Шушакова І. К., Левченко Ю. А. Внутрішній податковий контроль в забезпеченні ефективного менеджменту компанії. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 43. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-2.

4. Комарницька І. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми та перспективи розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 894. С. 165-170.

5. Заросило В. О. Механізм адміністративно-правового регулювання пробації в Україні та його особливості. *Наукові праці МАУП*. 2019. Вип. 58(2). С. 18–23. DOI: https://doi.org/10.32689/2522-4603-2019-02/58-18-23.

6. Заверуха О. Б. Складники правового статусу платників податків у контексті забезпечення реалізації їхніх законних інтересів. *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 15-19. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.3.

7. Карачарова К. А. Податковий менеджмент : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2020. 52 с.

8. Олейнікова Л. Г. Конкурентоспроможність податкової системи: теорія та практика: монографія. Запоріжжя : ФОП Мокшанов В.В.; Київ : ДННУ «Акад. фін. Управління»), 2020. 536 с.

SUMMARY

The article determines that administrative and legal counteraction to corruption offenses in the tax sphere is a systemic and multidimensional phenomenon that combines legal, organizational, institutional and technological components aimed at ensuring transparency, accountability and integrity of the activities of tax authorities.

It is proven that administrative and legal counteraction to corruption offenses in the tax sphere is a necessary tool for ensuring the legality, transparency and efficiency of the activities of tax service bodies. In a broad sense, administrative and legal counteraction is a set of actions based on the norms of administrative law that establish the procedure for the activities of authorized bodies, determine the rights and obligations of subjects of tax legal relations, regulate administrative liability for corruption offenses and mechanisms for their prosecution.

It was found that the peculiarity of administrative and legal counteraction lies in its regulatory and public-authority nature, since it is carried out exclusively by authorized state bodies, and its mechanism involves close interaction between tax, anti-corruption and law enforcement structures.

It was emphasized that an important component of the system for combating corruption in the tax sphere is transparency and publicity of the activities of regulatory bodies. Transparency in this context means open access by society to information about the activities of tax authorities, their decisions, inspection results and other aspects of activity that may be of public interest. Publicity involves active interaction of tax authorities with the public and the media, holding press conferences, briefings, and explanatory work among taxpayers.

Keywords: administrative and legal counteraction, corruption offenses, tax sphere, tax authorities, administrative responsibility, digitalization of tax processes, personnel training.

ПРИНЦИПИ ПРОТИДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ГРУПАМ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

РОЗУМЯК Роман Володимирович - кандидат юридичних наук
https://orcid.org/0000-0003-0859-3325
УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.45

Аргументовано, що принципи протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки найбільш доцільно поділити на: загальні, міжгалузеві та галузеві; а також інституційні.

Доведено, що до загальних принципів відповідної протидії доцільно віднести: гуманізм; верховенство права; пріоритет прав і свобод людини та громадянина; законність; рівність перед законом. Наведені засади мають загальний характер оскільки стосуються буквально кожного елемента системи права та механізму правового регулювання. Будь-які правові відносини, інститути та інституції виникають та реалізуються у відповідності до вимог цих принципів, які закладають ціннісні основи та базові (відправні) ідеї, на яких ґрунтується правове середовище.

Зазначено, що міжгалузеві та галузеві принципи - це набір вимог, які стосуються або декількох правових галузей, або переважно якоїсь однієї із них. Прикладом таких принципів є наступні: а) міжгалузеві: невідворотність відповідальності; об'єктивність та неупередженість; науковість та ефективність; націленість на результат; презумпція невинуватості; б) галузеві: служіння народу України та суспільним інтересам; взаємна відповідальність суб'єкта публічної влади та громадянина; чітка визначеність предмету відання та обсягу і змісту владних повноважень; гласність та відкритість; обмеження та обґрунтованість втручання представників публічної влади у приватну сферу; взаємодія із громадськістю.

Ключові слова: принципи, протидія, організована злочинність, злочинні групи, економічна сфера.

Постановка проблеми

Організована злочинність у сфері економіки -це не просто проблема кримінального характеру, а справжній виклик для держави, суспільства і кожного громадянина. За «фасадом» легальних підприємств, фінансових структур і гучних бізнес-проєктів часто ховаються тіньові схеми, які висмоктують ресурси з економіки, підривають довіру до влади й створюють відчуття безкарності. Саме тому діяльність Національної поліції у протидії таким явищам має виняткове значення, оскільки саме цей центральний орган виконавчої влади представляє собою своєрідний щит держави, що стоїть між законною економічною діяльністю та кримінальними інтересами, які прагнуть перетворити ринок на арену для наживи. Варто зауважити, що протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки не є явищем хаотичним, адже в її основі лежить система відправних начал, вихідних ідей, тобто принципів.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані діяльністю Національної поліції України у сфері протидії економічній злочинності, у своїх наукових працях розглядали: А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, О. М. Джу-

жа, А. П. Закалюка, О.І. Коваленко, О. М. Литвинов, С. Г. Міщенко, О. С. Новак, Т. О. Подковенко, С. А. Рижков, В. В. Сокуренко та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, на сьогоднішній день в науковій літературі не розкритим є питання окреслення принципів протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати коло принципів протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «принцип»; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність поліції за відповідним напрямом; виділити коло принципів такої протидії.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення принципів протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки.

Виклад основного матеріалу

Принцип – це одна із базових категорій теорії (науки) та практики (діяльності) [1, с.29]. Вони, зазначає Я. П. Дідух, являють собою такі твердження норм, правил, що відображають основу, сутність явища, їх розвиток, відносини між внутрішніми складовими та зовнішнім світом. Сукупність принципів визначає логічність і єдність застосування певних підходів, методів, спрямованих на пізнання об'єкта, його оцінку, отримання нової інформації. Вони виступають критерієм відбору і застосування певних методів, що дає змогу здобувати нові знання [1, с.29]. Досить детальну та ґрунтовну позицію з приводу принципів висловлює А. М. Колодій, який перш за все завертає увагу на соціальну природу принципів, зокрема правових. Науковець зазначає, що будь-які принципи, у тому числі і принципи права, є продуктом людської діяльності, результатом якої вони виступають й інтереси якої вони задовольняють. Принципи є соціальними явищами, як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і в них відображаються закономірності суспільного життя [2, с.42]. Спочатку, зазначає дослідник, зміст принципів права намічається самим життям, спонтанно, у суспільних соціальних відносинах, що складаються у реальному житті та отримують пізніше регламентацію і захист з боку держави у комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин. Виникнення принципів права, як загальносоціальних, є необхідною умовою наступного їх закріплення у вигляді юридичних принципів і норм, тому що свідчить про актуальність їх для суспільства і необхідність їх юридичного оформлення. Саме так у надрах громадянського суспільства, в межах правоутворення, за допомогою юридичної практики зароджуються нові юридичні принципи, що еволюційно відміняють дію застарілих, не актуальних принципів [2, с.42]. А.М. Колодій відмічає, що у вітчизняній юридичній літературі, що дісталася нам у спадок, існує багато різних дефініцій принципів права. Це зумовлено тим, що принципи права — неодноманітне і неоднозначне явище, до дослідження якого можна і треба підходити з різних боків [2, с.42].

М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін., висвітлюючи питання принципів у сфері права, зазначають, що у науковому та навчальному середовищі принципи характеризують як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і випливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи. З давніх давен, завважують правники, принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. Пари цьому

важливо розуміти, що принципи не формулюють конкретних прав і обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак про те, на яких принципах засновано правовий порядок, можна значною мірою судити щодо характеру самої держави (демократична, тоталітарна тощо). Провідна роль принципів, на думку М. В. Цвіка та ін., забезпечується їх прямим чи непрямим закріпленням у нормах права. Засади, не закріплені у правових приписах, є ідеями права і належать до сфери правосвідомості. Ці ідеї-принципи передують створенню системи права. Принципи права можуть бути прямо сформульовані в законодавстві або ж випливати з його загального сенсу. Хоча у більшості випадків принципи прямо закріплюються в преамбулах і загальних статтях законодавчих актів, необхідним є процес їх розвитку і конкретизації, якій здійснюється в окремих правилах поведінки. При цьому принципи стають орієнтиром правотворчої і правозастосовної діяльності органів держави, беззаперечною вимогою до цієї діяльності. Значення принципів права, на думку фахівців, зумовлюється тим, що вони: мають властивість вищої імперативності, загальності, універсальності, значущості, їм притаманні стійкість і стабільність протягом невизначено тривалого часу; спрямовують розвиток і функціонування всієї правової системи; зумовлюють напрямки правотворчої, правозастосовної та інших форм юридичної діяльності; виступають найважливішим критерієм законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права; сприяють заповненню прогалин у праві; забезпечують підвищення рівня правосвідомості в суспільстві [3, с.197-198].

Отже, важливість принципів у механізмі правового регулювання важко перебільшити і тим більше заперечити, будь які суспільні відносини, що регулюються правом ґрунтуються на відповідних принципах, навіть ті відносини, процеси та явища, які безпосередньо не мають правового характеру, все одно зазнають регулятивного впливу з боку зазначених принципів, оскільки здійснюються на тлі загальної правової регламентації. Це, безумовно стосується і принципів протидії поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки, які слід розуміти як найбільш загальні, імперативні та відносно незмінні вимоги щодо організації та здійснення зазначеної протидії, виведені із відповідних, об'єктивно існуючих, закономірностей суспільного життя і закріплені у певних правових джерелах задля забезпечення протидії необхідним ідейним підґрунтям та визначення відправних засад і орієнтирів при розробці та здійсненні правоохоронних, профілактичних, організаційно-управлінських та інших заходів протидії. Відповідність досліджуваної протидії певному набору принципів є одним із головних критеріїв її законності, справедливості, виправданості та дієвості.

Принципи прямо та опосередковано знаходять своє відображення практично у кожному нормативно-правовому актів – від Конституції України до актів локального рівня, однак для мети представленого дослідження найбільший інтерес становлять ті правові джерела, які безпосередньо стосуються протидії організованій злочинності в цілому та у сфері економіки зокрема, а також які лежать в основі регулювання правового статусу Національної поліції України. Одразу ж, слід звернути увагу на те, що чинний Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. № 3341-XII, містить досить поверхневий перелік принципів, до того ж він стосується не боротьби як цілісного механізму, а джерелом закріплення відносин, що виникають у сфері боротьби з організованою злочинністю між державними органами і фізичними та юридичними особами. Згідно положень цього закону ці відносини ґрунтуються на таких принципах як: законність, справедливість та максимальне забезпечення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [4]. Більш змістовний набір принципів закріплений у Законі України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р № 580-VIII. Згідно норм цього закону, діяльність органів і посадо-

вих осіб Національної поліції, незалежно від того за яким саме напрямком та у якій формі вона реалізується, має відбуватися на наступних принципах: верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність [5]. Також варто звернути увагу на Закон України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, в якому закріплено, що основними принципами, які визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є: 1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; 3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони [6]. Ще одним цікавим нормативно-правовим актом у контексті проблематики принципів досліджуваної протидії є Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, затверджена Указом Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021, в якій проголошено, що для підвищення ефективності боротьби з організованою злочинністю зазначена Стратегія базується на таких принципах: удосконалення нормативно-правового забезпечення, зокрема нормативне регулювання державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, з урахуванням практики країн-членів ЄС; визначення оптимальної системи державних органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, забезпечення координації та взаємодії між ними та іншими державними органами щодо своєчасного виявлення, запобігання та припинення діяльності організованих злочинних угруповань, осіб, причетних до такої діяльності, і притягнення їх до відповідальності; посилення можливостей щодо збирання оперативних даних та приведення інформаційного забезпечення державних органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, у відповідність із міжнародними стандартами та забезпечення інтеграції вітчизняних інформаційних систем, зокрема з відповідними інформаційними системами країн-членів ЄС; забезпечення ефективної взаємодії державних органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, як на національному, так і на міжнародному рівні, зокрема із структурами країн-членів ЄС, міжнародними організаціями відповідної спрямованості; зосередження уваги на виявленні, ліквідації кримінальних мереж, відстеженні грошових потоків і поверненні активів, одержаних від корупційних та інших злочинів; тощо [7].

Висновки

З викладеного видно, що в основі протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки лежить цілий ряд принципів, які слід поділити на:

1) загальні (або загально-правові) принципи, до яких віднесено: гуманізм; верховенство права; пріоритет прав і свобод людини та громадянина; законність; рівність перед законом. Наведені принципи мають загальний характер оскільки стосуються буквально кожного елемента системи права та механізму правового регулювання. Будь-які правові відносини, інститути та інституції виникають та реалізуються у відповідності до вимог цих принципів, які закладають ціннісні основи та базові (відправні) ідеї, на яких ґрунтується правове середовище. Очевидно, що протидія організованим злочинним групам у сфері економіки, яка відбувається у межах відповідного правового поля, також має організовуватися та здійснюватися з огляду на ті вимоги, межі і пріоритети, що встановлюються загальними принципами. Зміст цих принципів неодноразово висвітлювався цілою низкою дослідників, тож немає необхідності розглядати окремо їх у межах представленого дослідження;

2) міжгалузеві та галузеві принципи. Це набір вимог, які стосуються або декількох правових галузей, або переважно якоїсь однієї із них. Прикладом таких принципів є наступні: а) міжгалузеві: невідворотність відповідальності; об'єктивність та неупередженість; науковість та ефективність; націленість на результат; презумпція невинуватості; б) галузеві: служіння народу України та суспільним інтересам; взаємна відповідальність суб'єкта публічної влади та громадянина; чітка визначеність предмету відання та обсягу і змісту владних повноважень; гласність та відкритість; обмеження та обґрунтованість втручання представників публічної влади у приватну сферу; взаємодія із громадськістю. Отже міжгалузеві та галузеві принципи орієнтовані не стільки на визначення загальних ціннісних засад суспільного життя, а на встановлення критично важливих пріоритетів і орієнтирів функціонування відповідних галузей права, а такої їх інститутів. Ці принципи враховують специфіку предметного спрямування відповідної галузі права, а також притаманні їй методи регулятивного впливу. Зокрема, у контексті досліджуваної проблематики, зазначені принципи є тими засадничими вимогами, яким у своїй діяльності із протидії організованим злочинним групам у сфері економіки обов'язково має відповідати Національна поліція як представник публічної адміністрації та носій владних повноважень, які надані їй для реалізації суспільно значущих завдань і функцій;

3) інституційні принципи, тобто ті які є визначальними для організації і функціонування конкретних інститутів та інституцій задля забезпечення їх ефективності. Такими принципами зокрема є: безперервність; політична нейтральність; випереджальний характер; своєчасність та оперативність; плановість та гнучкість; комплексність.

Наведений вище перелік принципів звичайно ж не є вичерпним, однак саме у такому вигляді він, на наше переконання, досить чітко та змістовно відображає ключові закономірності та ідеї, яким має відповідати протидія Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки на кожному із рівнів та етапів її здійснення.

Література

1. Дідух Я. П. Основні наукові принципи та критерії формування та оцінки заповідних об'єктів / Я. П. Дідух // Наукові записки НаУКМА. Біологія та екологія. 2015. Т. 171. С. 29-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_2015_171_7

2. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація / А.М. Колодій // Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 42-46.

3. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text

5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р № 580-VIII/ Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

6. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text

SUMMARY

It is argued that the principles of counteraction by the National Police to organized criminal groups in the economic sphere are most expediently divided into: general, inter-branch and sectoral; as well as institutional.

It is proved that the general principles of the corresponding counteraction are expedient to include: humanism; rule of law; priority of human and citizen rights and freedoms; legality; equality before the law. The above principles are of a general nature since they concern literally every element of the legal system and the mechanism of legal regulation. Any legal relations, institutions and institutions arise and are implemented in accordance with the requirements of these principles, which establish the value foundations and basic (starting) ideas on which the legal environment is based.

It is noted that inter-branch and sectoral principles are a set of requirements that relate either to several legal branches, or mainly to one of them. Examples of such principles are the following: a) inter-branch: inevitability of responsibility; objectivity and impartiality; scientificity and efficiency; result-oriented; presumption of innocence; b) sectoral: serving the people of Ukraine and public interests; mutual responsibility of the subject of public authority and the citizen; clear definition of the subject of authority and the scope and content of power; transparency and openness; limitations and justification of interference of representatives of public authority in the private sphere; interaction with the public.

Keywords: principles, counteraction, organized crime, criminal groups, economic sphere.

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СУДОВІЙ СИСТЕМІ

ШАПТАЛА Євген Юрійович - кандидат юридичних наук

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.46

Відмічено, що адміністративно-правовий статус представляє собою категорію, що відображає правове становище суб'єкта в системі державної влади, визначає обсяг його прав та обов'язків, порядок реалізації компетенцій й відповідальність за результати діяльності. Саме розуміння змісту такого статусу дозволяє з'ясувати, які інструменти впливу можуть застосовувати відповідні органи, яким чином вони здійснюють свої повноваження, та яку роль відіграють у загальній архітектурі протидії корупції в судовій системі.

Встановлено, що адміністративно-правовий статус – це конкретизація положення фізичної або юридичної особи в координатах адміністративно-правових відносин, тобто відносин, які виникають в аспекті провадження публічної влади, функціонування органів держави та місцевого самоврядування, в особі їх посадових осіб. Даній категорії відповідає розгалужена система структурних елементів, адже вона визначає не тільки правову природу, але й функціональну роль особи, як носія влади та суб'єкта здійснення владного впливу. Крім того, важливою характеристикою адміністративно-правового статусу є його сувора формалізованість. Обсяги, межі та зміст категорії визначаються законодавством України та є стабільними протягом всього часу дії і актуальності відповідних юридичних норм.

З'ясовано, що адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії корупції у судовій системі – це визначена нормами адміністративного права юридична природа, місце та роль окремої групи суб'єктів в координатах суспільно-правових відносин, які виникають в сфері провадження діяльності спрямованої на попередження, профілактику, запобігання, припинення та протидію корупції будь-яким іншим чином в системі органів вітчизняного правосуддя та суддів безпосередньо.

Ключові слова: корупція, правосуддя, суб'єкти протидії корупції, правовий статус, адміністративно-правовий статус.

Постановка проблеми

Ефективне функціонування адміністративного механізму протидії корупції в судовій системі України неможливе без чітко сформованого та належним чином упорядкованого кола суб'єктів, наділених відповідними повноваженнями й інструментами впливу. Саме ці суб'єкти забезпечують реалізацію адміністративно-правових, організаційних та превентивних заходів, що спрямовані на виявлення, попередження й мінімізацію корупційних проявів у сфері здійснення правосуддя. Їхня діяльність охоплює різні рівні державного управління та різні напрями антикорупційної політики, що вимагає чіткого визначення функцій, меж компетенції та характеру взаємодії між ними.

До складу таких суб'єктів входять конкретні публічні органи, повноваження яких ґрунтуються на особливостях їх юридичної природи, нормативно встановлених завданнях та інституційних гарантіях діяльності. Сукупність цих характеристик формує їхній адміністративно-правовий

статус - категорію, що відображає правове становище суб'єкта в системі державної влади, визначає обсяг його прав та обов'язків, порядок реалізації компетенції й відповідальність за результати діяльності. Саме розуміння змісту такого статусу дозволяє з'ясувати, які інструменти впливу можуть застосовувати відповідні органи, яким чином вони здійснюють свої повноваження, та яку роль відіграють у загальній архітектурі протидії корупції в судовій системі.

Стан дослідження проблеми

В юриспруденції питання статусу фізичних, юридичних осіб, у тому числі, органів державної влади, становить одну з найбільш актуальних та основоположних проблем, якій приділили свою увагу: К.М. Гуртова, О.О. Лукашева, А.В. Малько, В.М. Корельський, І.К. Полховська, Ю.М. Тодика та багато інших. Зміст адміністративно-правовому статусу розглядалась у працях В.Б. Авер'янова, О.І. Безпалової, Н.П. Бортника Д.А. Горбача, С.В. Ківалова, Н.М. Оніщенко, Ю.С. Шемшученко та інших. Втім, в різних галузях публічного управління адміністративно-правовий статус набуває нових та ширших ознак внаслідок чого складно визначити його сутність щодо кожного окремого суб'єкта, наприклад, учасника правовідносин у сфері протидії корупції в судовій системі.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії корупції у судовій системі. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити зміст категорій «статус» та «правовий статус»; встановити загальнотеоретичну сутність адміністративно-правового статусу; сформулювати визначення даної категорії в розрізі піднятої у статті проблематики.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії корупції у судовій системі.

Виклад основного матеріалу

Категорія «адміністративно-правовий статус» є різновидом ширшого явища «правовий статус», яке етимологічно походить від слова «статус». При цьому, останній термін має полінауковий зміст. Історично, як зауважує в своїй дисертації О.О. Сосновик, поняття «статус» походить з латинської мови де означає положення, стан чого-небудь або будь-кого. Перші згадування про статус зустрічаються в працях давньоримських вчених. За допомогою даного терміну римляни сформулювали категорії, що відображали окремі аспекти правового становища людини: стан свободи («status libertatus»), стан громадянства («status civitatus»), сімейний стан («status familiae») [1, с.39].

З точки зору етимології статус – це становище, роль, місце громадянина, державних органів, міжнародних організацій тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі [2, с.1387]. Відповідно до юридичної енциклопедичної літератури правовий статус – це сукупність прав та обов'язків фізичних чи юридичних осіб, що визначають юридичний стан особи, державного органу або міжнародної організації [3, с.400].

В розумінні окремих науковців, наприклад, В.Т. Білоуса, правовий статус характеризує стабільне правове становище суб'єкта, тобто, динамічний розвиток сукупності прав і обов'язків особи, що зумовлено її вступом до тих чи інших правовідносин [4, с.124]. Н.М. Оніщенко та О.В. Зайчук описали категорію, як систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин [5, с.366]. На думку О.І. Безпалової та Д.О. Горбача, терміни «статус» та «правовий статус» вживаються щодо фізичних осіб (особа, громадянин, працівник правоохоронних органів, державний службовець, керівник), а також по відно-

шенню до юридичних осіб (органи державної влади та місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи організації). Крім того науковці зазначають, що поняття «правовий статус» має загальний характер, що відображає загальні характеристики суб'єкта права (фізичної чи юридичної особи) щодо інших індивідів або органів держави у певній системі. Натомість, більш точний зміст статусу формують норми відповідних галузей права: конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного тощо. Зважаючи на це виділяють відповідно конституційно-правовий, адміністративно-правовий, цивільноправовий, кримінально-правовий та інші статуси [6, с.31]. В навчальному посібнику з теорії держави і права Є.В. Білозьорова, В.П. Власенко, О.Б. Горової, А.М. Завального та Н.В. Заяць правовий статус – це закріплене правове положення фізичних та юридичних осіб у певній системі суспільних відносин. Структура категорії, на їх погляд, включає: правові норми та принципи, що встановлюють даний статус; правосуб'єктність; основні права, свободи та обов'язки; правові принципи і правові гарантії; законні інтереси; громадянство (або інший зв'язок чи відношення до держави); юридичну відповідальність [7, с.202]. За М.В. Цвіком, О.В. Петришиним та Л.В. Авраменко правовий статус суб'єктів права – це сукупність усіх прав, обов'язків і законних інтересів суб'єктів права. Правовий статус кожної особи є індивідуальним (наприклад, чоловік не може мати відпустки за пологами, а кожна людина має право на власне ім'я). При цьому автори наголошують на тому, що слід розрізняти конституційний і спеціальний статуси громадян. Конституційний статус у всіх громадян є однаковим: основні права і свободи однаковою мірою належать усім громадянам. А спеціальний статус суб'єктів пов'язаний з різними природними і правовими чинниками, які зумовлюють їх певні особливості. Так, спеціальний статус мають особи, які обіймають певну посаду або займаються певним видом діяльності, наприклад, статус державного службовця, статус студента, статус особи, яка постраждала внаслідок аварії на Чорнобильський АЕС та ін. Відмінність у правовому статусі осіб полягає у: 1) розбіжностях, пов'язаних з природними чинниками (статус дитини, статус пенсіонера, статус жінки); 2) розбіжностях, пов'язаних із юридичними чинниками (статус депутата, статус в'язня, статус посадової особи) [8, с.342–343].

На даному етапі дослідження можемо відмітити: правовий статус – це юридична характеристика природи та місця особи в правовій системі, як фізичної чи юридичної, а також її ролі в контексті суспільно-правових відносин конкретної галузі, напряму та різновиду тощо. Основними елементами правового статусу є суб'єктивні права, тобто, надані законом можливості своїми діями досягати певних цілей та реалізувати власні інтереси, а також обов'язки – вимоги щодо здійснення конкретних дій або утримання від них. При цьому, вище визначена категорія є теоретичним узагальненням, адже завжди конкретизована персональними характеристиками особи та сферою її діяльності. Наприклад, статус фізичної особи – це збірна характеристика статусу громадянина, людини, працівника тощо, а юридичної – організації приватного чи публічного сектору, органу державної влади тощо. Таким же чином статуси класифікуються виходячи із правовідносин в які та чи інша особа вступає і нормами якої галузі її права врегульовано, наприклад, адміністративно-правовий статус.

В теорії адміністративного права відзначається: адміністративно-правовий статус є невід'ємною й обов'язковою складовою характеристики фізичних і юридичних осіб, інших колективних суб'єктів, у якому відображається їх правова природа і правове становище у конкретних правовідносинах сфери державного управління [9, с.31; 10, с.116]. Одну з найбільш повних та загальних характеристик категорії наведено в роботах С.Г. Стеценка, котрий стверджує, що адміністративно-правовий статус – це сукупність прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, закріплених у нормах адміністративного права. В основі адміністра-

тивно-правового статусу, вважає автор, лежить адміністративна правосуб'єктність. Кожний суб'єкт адміністративного права має свій варіант притаманного йому адміністративно-правового статусу. Чинники, що впливають на прояви адміністративної дієздатності (вік, стать, стан здоров'я, належність до певних соціальних груп), також видозмінюють характеристики адміністративно-правового статусу. Важлива обставина, на яку слід звернути увагу,– модифікація з часом проявів адміністративної правосуб'єктності та адміністративно-правового статусу. Це свідчить про змінюваність указаних категорій і має стосунок як до фізичних, так і до юридичних осіб [11, с.92-93]. Згідно із позицією Т.О. Коломойця адміністративно-правовий статус є сукупністю суб'єктивних прав і обов'язків закріплених в нормах адміністративного законодавства за певним державним органом. Обов'язковою ознакою набуття адміністративно-правового статусу вчений відмічає наявність у суб'єкта конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються у рамках як адміністративних правовідносин, так і поза ними [12, с.64]. Згідно тлумачення В.В. Фелика: «адміністративно-правовий статус – комплексна правова категорія, що на теоретичному рівні відображає становище певного суб'єкта в системі правовідносин; на законодавчому рівні – закріплення цього статусу виражається через визначення мети та завдань діяльності відповідного суб'єкта, його права та обов'язки та інші елементи адміністративно-правового статусу; на практичному рівні – реалізація адміністративно-правового статусу виражається у здійсненні відповідним суб'єктом своїх повноважень (якщо мова йде про публічного суб'єкта правовідносин) або здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків (для фізичних та юридичних осіб непублічного права)» [13, с.114].

Втім, як правило, зміст категорії розкривається науковцями нерозривно із суб'єктом положення якого характеризується. Так, Ю.А. Дмітрієв та В.В. Сокуренко доводять, що адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади – це найбільш характерний для адміністративного права правовий інститут. Специфіка адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади полягає в його винятковості. Автори відмічають, що органи виконавчої влади – що спеціально створювані для цілей реалізації завдань і функцій державного управління колективні утворення (організації, юридичні особи), наділені владними повноваженнями у певній сфері [14, с.299]. Адміністративно-правовий статус державних службовців розкривається О.В. Бурдейною, як становище осіб, що обіймають визначені штатним розписом державного органу, посади державної служби, яке врегульоване нормами адміністративного права та характеризується низкою сталих елементів (права, обов'язки, відповідальність, обмеження, заохочення), і відсутність хоча б одного з яких не дозволяє стверджувати про цілковите змістове наповнення статусу державного службовця та, відповідно, про наявність такого статусу зокрема [15, с.44]. На думку О.В. Іванова адміністративно-правовий статус НАЗК є обумовленою функціональним призначенням, законодавчо регламентовану сукупність його юридичних прав, обов'язків і гарантій, які реалізуються у рамках як адміністративних правовідносин, так і поза ними і відображають реальне становище та місце центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом у системі суб'єктів запобігання та протидії корупції, визначаючи при цьому специфіку його діяльності [16, с.79].

Висновки

Таким чином, адміністративно-правовий статус – це конкретизація положення фізичної або юридичної особи в координатах адміністративно-правових відносин, тобто відносин, які виникають в аспекті провадження публічної влади, функціонування органів держави та місцевого самоврядування, в особі їх посадових осіб. Даній категорії відповідає розгалужена система структурних елементів, адже вона визначає не тільки правову природу, але й функціональну роль особи, як носія влади та суб'єкта здійснення владного впли-

ву. Крім того, важливою характеристикою адміністративно-правового статусу є його сувора формалізованість. Обсяги, межі та зміст категорії визначаються законодавством України та є стабільними протягом всього часу дії і актуальності відповідних юридичних норм.

Зважаючи на вищевикладене, адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії корупції у судовій системі – це визначена нормами адміністративного права юридична природа, місце та роль окремої групи суб'єктів в координатах суспільно-правових відносин, які виникають в сфері провадження діяльності спрямованої на попередження, профілактику, запобігання, припинення та протидію корупції будь-яким іншим чином в системі органів вітчизняного правосуддя та суддів безпосередньо.

Література

1. Сосновик О.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо надання адміністративних послуг: організаційно-правові питання: дис… канд. юрид. наук. : 12.00.07. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008.216 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

3. Політичний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. за ред. Ю. М. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. Київ, 1997. 628 с.

4. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект): дис. … доктора юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2004. 444 с.

5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

6. Безпалова О. І., Горбач Д. О. Поняття та структура адміністративноправового статусу Національної гвардії України. Форум права. 2017. № 5. С. 31–38.

7. Теорія держави та права : навч. посіб. Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

8. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

9. Сучасні технології роботи з персона- лом : наук. Розробка. авт. кол. : С. М. Серьогін, І. В. Шпекторенко, Н. А. Липовська та ін. К. : НАДУ, 2010. 48 с.

10. Гусар О.А. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. Адміністративне право і процес. 2013. №2(4). С.116-123.

11. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посіб. вид. 2-ге, перероб. та доп. С.Г. Стеценко. К.: Атіка, 2009. 640 с.

12. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

13. Фелик В.І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України: дис… д.ю.н. : 12.00.07. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2017. 479 с.

14. Сокуренко В.В. Поняття адміністративно-правового статусу органів публічного управління в сфері оборони. Evropean political and law discourse. 2015. Volume 2, Issue 4. С.297 – 301.

15. Бурдейна О.В. Адміністративно-правовий статус державних службовців органів судової влади: дис… д. філ. : 081 Право. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2023. 235 с.

16. Іванов О.В. Адміністративно-правовий статус Національного агентства з питань запобігання корупції: дис.. канд. юрид. наук. : 12.00.07. Київ: національна академія внутрішніх справ. 2019. 304 с.

SUMMARY

It is noted that the administrative-legal status is a category that reflects the legal position of a subject in the system of state power, determines the scope of its rights and obligations, the procedure for exercising competence and responsibility for the results of its activities. It is precisely understanding the content of such a status that allows us to find out what instruments of influence the relevant bodies can use, how they exercise their powers, and what role they play in the general architecture of combating corruption in the judicial system.

It has been established that the administrative-legal status is a specification of the position of an individual or legal entity in the coordinates of administrative-legal relations, that is, relations that arise in the aspect of the exercise of public power, the functioning of state and local self-government bodies, in the person of their officials. This category corresponds to an extensive system of structural elements, because it determines not only the legal nature, but also the functional role of a person as a bearer of power and a subject of exercising power influence. In addition, an important characteristic of the administrative-legal status is its strict formality. The scope, boundaries and content of the category are determined by the legislation of Ukraine and are stable throughout the entire period of validity and relevance of the relevant legal norms.

It was found that the administrative and legal status of subjects of anti-corruption in the judicial system is the legal nature, place and role of a separate group of subjects in the coordinates of social and legal relations, determined by the norms of administrative law, that arise in the sphere of activities aimed at preventing, preventing, stopping and combating corruption in any other way in the system of domestic justice bodies and judges directly.

Keywords: corruption, justice, subjects of anti-corruption, legal status, administrative and legal status.

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ПРОТОКОЛІВ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

ТУНІЙ Віталій Григорович - адвокат

УДК 343.14
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.47

Статтю присвячено комплексному аналізу поняття та правової природи протоколів слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України. На основі узагальнення положень кримінального процесуального законодавства, наукових підходів і правозастосовної практики сформульовано авторське визначення протоколів слідчих (розшукових) дій як процесуальних документів письмової форми, що складаються уповноваженою службовою особою у встановленому законом порядку з метою повного, об'єктивного та офіційного фіксування ходу, змісту, учасників, обставин і результатів проведення відповідних процесуальних дій. Обґрунтовано, що такі протоколи виступають самостійним джерелом доказів та підлягають дослідженню й оцінці в межах кримінального провадження.

Доведено, що правова природа протоколів слідчих (розшукових) дій характеризується поєднанням кількох взаємопов'язаних аспектів, а саме: вони одночасно є засобом доказування, процесуальним актом і офіційним документом, який підтверджує законність та обґрунтованість діяльності органів досудового розслідування. Наголошено, що протоколи виконують не лише інформаційно-фіксаційну функцію, а й гарантійну, оскільки забезпечують дотримання принципів кримінального процесу, зокрема законності, змагальності, поваги до прав і свобод людини.

Зроблено висновок, що недотримання встановлених вимог до форми, змісту та порядку складання протоколів слідчих (розшукових) дій негативно впливає на їх доказове значення та може зумовлювати визнання відповідної інформації недопустимою. Обґрунтовано необхідність підвищення уваги до якості процесуального оформлення протоколів як важливого чинника забезпечення ефективності та справедливості кримінального провадження.

Ключові слова: протокол, доказ, фіксація, допустимість, законність, форма, зміст, гарантії, оцінка, процедура.

Постановка проблеми

Ефективність кримінального провадження значною мірою залежить від якості процесуального оформлення результатів слідчих (розшукових) дій, ключовим елементом якого є протоколи. Саме вони забезпечують письмову фіксацію перебігу та результатів процесуальної діяльності органів досудового розслідування й виступають одним із базових джерел доказів. Водночас у правозастосовній практиці протоколи слідчих (розшукових) дій нерідко сприймаються формально, як технічні документи, що призводить до порушення вимог щодо їх змісту, структури та порядку складання.

Актуальність проблеми посилюється тим, що недотримання кримінального процесуального законодавства під час складання протоколів тягне за собою визнання відповідних доказів недопустимими, що, у свою чергу, негативно впливає на досягнення завдань кримінального провадження, ефективність досудового розслідування та реалізацію принципу справедливого судового розгляду. Особливої ваги це набуває

в умовах зростання стандартів доказування та посилення судового контролю за дотриманням процесуальних гарантій прав і свобод людини. З огляду на зазначене, існує об'єктивна потреба в науковому осмисленні поняття та правової природи протоколів слідчих (розшукових) дій, з'ясуванні їх місця в системі процесуальних документів і доказів, а також у виробленні чітких теоретичних і практичних орієнтирів щодо їх належного оформлення та використання з метою забезпечення законності, обґрунтованості й справедливості кримінального провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми

Проблематика протоколів слідчих (розшукових) дій, їх поняття, змісту та правової природи неодноразово ставала предметом наукових досліджень у межах кримінального процесуального права та криміналістики. Загальні питання процесуальної форми, доказування та документування слідчих (розшукових) дій розглядаються у працях таких учених, як Ю. М. Грошевий, В. Т. Маляренко, О. М. Капліна, В. І. Тертишник, М. Є. Шумило, І. В. Гловюк, О. В. Баулін, С. М. Смоков, В. Я. Тацій та інші. Водночас результати проведеного аналізу свідчать, що попри значний науковий доробок, у вітчизняній доктрині відсутній єдиний підхід до визначення правової природи протоколів слідчих (розшукових) дій, їх співвідношення з іншими процесуальними актами та ролі як самостійного джерела доказів. Більшість досліджень зосереджуються на загальних вимогах до протоколювання або розглядають протокол лише як технічний засіб фіксації інформації, залишаючи поза увагою його комплексне значення як процесуальної гарантії законності досудового розслідування. Це зумовлює необхідність подальшого спеціального наукового опрацювання зазначеної проблематики з метою формування цілісного теоретичного підходу та вироблення практичних рекомендацій для правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Із прийняттям в 2012 році Кримінального процесуального кодексу України (КПК), вперше за багато років було вирішено дискусійне питання шляхом надання поняттю «слідчі дії» певного смислового значення, свідченням чого стало упровадження в Кодекс окремої Глави 20, яка отримала назву «Слідчі (розшукові) дії» [7]. Згідно з ст. 223 КПК України – це дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Вони проводяться лише після внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) (ч. 2 ст. 214 КПК України) і здійснення досудового розслідування, крім передбачених випадків, до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. У невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду) (ч. 3 ст. 214 КПК України) [7].

Нормативно-правове регулювання, встановлене ст. 104 КПК України, передбачає обов'язок слідчого дотримуватися певної процедури під час фіксації результатів слідчих (розшукових) дій, що гарантує прозорість і підзвітність їх виконання [7]. Важливим аспектом цієї статті є також вимога до детального і точного опису всіх обставин, що були встановлені під час слідчої дії, а також обов'язкове засвідчення протоколу підписами слідчого, учасників процесу та інших залучених осіб. Ця норма забезпечує законність під час збирання доказів і запобігає можливим порушенням прав підозрюваних, потерпілих та інших учасників кримінального провадження.

Взагалі, нині ст. 104 КПК України є основоположною для нормативно-правового регулювання процесу документування слідчих (розшукових) дій. Вона забезпечує чіткий порядок фіксації результатів роботи органів досудового розслідування, сприяє збереженню об'єктивності та надійності доказів, а також захищає права учасників кримінального провадження [7].

Однак важливо розуміти, що ця стаття лише окреслює загальні рамки оформлення протоколів, тоді як для різних видів слідчих (розшукових) дій існують додаткові вимоги, які встановлюються іншими нормами КПК України, наприклад, залежно від характеру слідчої (розшукової) дії. Наприклад, ч. 5 ст. 236 КПК України регламентує, що результати особистого обшуку особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні, мають бути зафіксовані у відповідному протоколі. Такий протокол повинен містити не лише загальні дані, передбачені ст. 104 КПК України, а й конкретну інформацію про місце проведення обшуку, опис знайдених предметів, їхній стан, кількість, характеристики, а також інші особливості, що стосуються цієї ситуації [7]. Також одним із прикладів таких норм є вимоги щодо залучення понятих під час огляду житла чи іншого володіння особи, закріплені в ст. 237 КПК України. Поняті залучаються для забезпечення об'єктивності та законності дій слідчого, а їх присутність та показання мають бути зафіксовані у відповідному протоколі. У документі необхідно зазначити дані понятих, а також підтвердження їхньої участі під час слідчої (розшукової) дії [7].

Подібні спеціальні вимоги встановлені й для інших слідчих (розшукових) дій, а саме: 1) протокол допиту має включати детальний виклад показань, питання та відповіді, а також відомості про застосування технічних засобів фіксації; 2) протокол огляду місця події повинен містити детальний опис обстановки, виявлених слідів та предметів, що мають значення для досудового розслідування; 3) протокол слідчого експерименту має фіксувати умови проведення, порядок дій та отримані результати [7].

Отже, ст. 104 КПК України забезпечує єдині стандарти, але водночас залишає місце для застосування додаткових вимог, які конкретизуються для певних видів слідчих (розшукових) дій. Це дозволяє слідчим (детективам) ефективно фіксувати результати досудових розслідувань з урахуванням особливостей конкретної ситуації та забезпечує належність протоколів, як доказів. Майже для кожної слідчої (розшукової) дії законодавство передбачає певні особливості оформлення протоколів, що підкреслює важливість гнучкого підходу до процесу документування для дотримання вимог кримінального процесуального закону [8]. Зазначені положення в комплексі забезпечують прозорість, достовірність та законність процесу документування слідчих (розшукових) дій. Правильне застосування відповідних норм гарантує захист прав учасників процесу та підвищує якість доказової бази.

У цьому аспекті, акцентуємо увага на тому, що з метою дослідження відображення обставин вчинення кримінального правопорушення у матеріалах кримінального провадження в науці застосовується два терміни – закріплення доказів і фіксація доказів. Проте не завжди в них вкладається однаковий зміст. Процесуалісти частіше оперують термінами «процесуальне закріплення», «процесуальне оформлення» результатів слідчої (розшукової) дії, розуміючи під цим посвідчення і документування зібраної інформації. Криміналісти, як правило, використовують термін «фіксація», відносячи його до таких об'єктів, як сліди, результати огляду місця події, речові докази тощо, маючи на увазі в основному матеріальне закріплення ознак вказаних об'єктів. Серед цілого ряду окремих криміналістичних теорій вчення про фіксацію доказової інформації займає одне з найважливіших місць як за своєю практичною значимістю, так і за актуальністю. Це пояснюється тим, що проблематика фіксації доказової інформації – невід'ємна частина комплексу проблем, пов'язаних з вивченням і використанням закономірностей пошуку і виявлення доказової інформації. Її актуальність і важливість пояснюється тим значенням, як кримінально-процесуальним, так і криміналістичним, яке має фіксація доказової інформації в процесі доказування, тією роллю, що значення фіксації доказової інформації відіграє як стимул розвитку, удосконалення засобів і методів у криміналістичній науці. У той же час формування даної окремої криміналістичної теорії не можна вважати завершеним, оскільки нові засоби фіксації, що з'явилися в останній час, змушують переглянути ряд процесуальних положень, технічних і тактичних рекомендацій щодо здійснення процесів фіксації [2, с. 13].

Враховуючи вищевикладене під протоколом слідчої (розшукової) дії пропонуємо розуміти – процесуальний документ письмової форми, складений уповноваженою службовою особою в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством, з метою офіційного, повного та об'єктивного фіксування ходу, змісту, учасників, обставин і результатів проведення конкретної слідчої (розшукової) дії, який виступає джерелом доказів і підлягає дослідженню та оцінці в кримінальному провадженні.

Відповідно до сформованого визначення, у світлі ст. 104 КПК України, а також й інших доктринальних підходів щодо протоколів слідчих (розшукових) дій, доцільно виокремити й низку ключових ознак, що дозволили розробити його основне визначення. Зокрема, протокол має бути:

1. Письмовим – фіксується у встановленій законом формі.

Насамперед, зазначимо, що протокол слідчої (розшукової) дії є письмовим документом, який фіксує хід і результати відповідної дії. Це визначено в ст. 104 КПК України, яка встановлює вимоги до форми та змісту протоколу. Згідно з цією статтею протокол складається з: 1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання; 2) описової частини, яка повинна містити відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи; 3) заключної частини, яка повинна містити відомості про: вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; виготовлені дублікати документів, а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії [7].

2. Офіційним – складеним уповноваженою особою в межах повноважень.

Відповідно до положень КПК України, протоколи слідчих (розшукових) дій мають право складати:

1) слідчий – посадова особа органу досудового розслідування, яка відповідно до ст. 40 КПК України уповноважена здійснювати досудове розслідування та фіксувати його хід у формі відповідних протоколів [7];

2) прокурор, який відповідно до ст. 36 КПК України здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, має право самостійно проводити окремі слідчі (розшукові) дії та складати протоколи таких дій [9];

3) дізнавач, як це передбачено у ст. 39-1 КПК України, має право проводити досудове розслідування у формі дізнання та фіксувати хід відповідних дій у протоколах, що мають доказове значення у кримінальному провадженні [12].

3. Детальним – містити відомості про місце, час і учасників дії, її перебіг та результати, а також додатки (схеми, фототаблиці, відеозаписи, інші додаткові матеріали, що конкретизують перебіг дії).

Згідно з положеннями КПК України, протокол повинен бути складений у письмовій формі, містити відомості про місце, час, учасників слідчої (розшукової) дії, її перебіг та результати. Крім того, протокол має бути підписаний усіма особами, які брали участь у цій дії, що забезпечує його достовірність та юридичну силу. Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу. Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного

представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою. Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу.

У випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього. Запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим, прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу. Дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані у записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ у кримінальному провадженні [7]. Водночас, у цій частині статті не вказно про дізнавача як уповноважену особу на проведення слідчих (розшукових) дій. У зв'язку з чим, необхідно внести зміни та виправити законодавчу прогалину.

4. Заснований на об'єктивності – повинен містити неупереджене, точне й вичерпне відображення дій та обставин, що мали місце, без суб'єктивних оцінок з боку слідчого чи прокурора. Це означає, що протокол повинен фіксувати фактичні дані, отримані під час проведення слідчої (розшукової) дії, без домислів, припущень або особистих висновків уповноваженої особи. Такий підхід забезпечує достовірність і надійність протоколу як джерела доказів у кримінальному провадженні. Згідно з науково-практичним коментарем до ст. 104 КПК України, протокол процесуальної дії є письмовим актом, у якому слідчий або прокурор зазначає послідовність дій та отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для кримінального провадження, у тому числі виявлені або надані речі та документи. Це підкреслює необхідність об'єктивного та точного фіксування всіх обставин без суб'єктивних оцінок [13; 6, с. 120–125; 9, с. 327–331].

5. Процесуально значущий – має доказове значення у кримінальному провадженні й підлягає оцінці відповідно до ст. 94 КПК України. Згідно з тлумаченням, наведеним у Науково-практичному коментарі до КПК України, протоколи слідчих (розшукових) дій набувають доказового значення лише за умови дотримання вимог до форми та змісту, встановлених законом. У коментарі особливо наголошується, що така документація повинна містити повні й достовірні відомості, оформлені згідно зі ст. 104 КПК України, і лише тоді вона має процесуальну силу. Протокол не лише фіксує факт проведення слідчої дії, а й є самостійним джерелом доказів, що може бути безпосередньо використаний у процесі доведення [9, с. 330]. Також підкреслюється, що в протоколі мають бути відображені не лише події та дії, але й дотримання процесуального порядку їх виконання, зокрема, присутність понятих, прав учасників, права на захист тощо.

6. Уніфікований – оформлюється за типовою процесуальною формою (у тому числі згідно з інструкціями та методичними рекомендаціями Міністерства внутрішніх справ України та Офісу Генерального прокурора тощо). Зазначене уніфіковане оформлення забезпечує цілісність та стандартизованість фіксації слідчих (розшукових) дій, що гарантує дотримання прав учасників кримінального провадження. Зокрема, Інструкція з організації досудового розслідування в органах Національної поліції України, затверджена наказом МВС України № 575 від 07 липня 2017 р., встановлює єдині підходи до оформлення процесуальних документів, у тому числі протоколів, та вимагає дотримання чіткої структури: зазначення обов'язкових реквізитів, послідовності викладу обставин, узгодженості між описом дій і зафіксованими результатами [10].

7. Невідкладний за часом оформлення – складається безпосередньо після проведення дії або, за виняткових обставин, у найкоротший можливий термін (п. 2 ч. 3 ст. 104 КПК України).

Дослідники також підкреслюють, що негайне документування має не лише формально-процесуальне, а й практичне значення: воно гарантує фіксацію емоційного та поведінкового стану учасників процесу, точний опис виявлених об'єктів, реакцій, коментарів тощо. Це особливо важливо для дій із високим ступенем динаміки, як-от обшук, слідчий експеримент або пред'явлення для впізнання [5, с. 147].

8. Не підлягає редагуванню – після підписання не може змінюватися без відповідної процедури (внесення виправлень із зазначенням причин). Будь-яке виправлення чи уточнення можливе виключно з дотриманням спеціальної процедури: у протоколі слідчої (розшукової) дії мають бути чітко зазначені підстави, зміст змін і особа, яка їх внесла, а також час і дата їх внесення.

Такий підхід випливає із принципів процесуальної достовірності та захисту від фальсифікації доказів. Адже протокол є первинним джерелом фіксації фактичних обставин, і його зміст прямо впливає на оцінку доказів під час судового розгляду. Як зазначає Г. П. Ярова, недопустимість редагування вже підписаних процесуальних документів є гарантією збереження достовірності та неупередженості інформації, зафіксованої у ході слідчої дії [15, с. 224].

9. Невід'ємний від кримінального провадження – має бути долучений до інших матеріалів й зберігатися в установленому порядку, що унеможливлює його втрату чи фальсифікацію. Як зазначає І. Л. Беспалько, процесуальні джерела доказів, зокрема протоколи, повинні бути належним чином оформлені та збережені в матеріалах кримінального провадження, оскільки їх відсутність або неналежне оформлення може призвести до втрати доказового значення та порушення прав учасників процесу [1]. А. Г. Шиян підкреслює, що належне оформлення та збереження процесуальних документів, таких як протоколи, є запорукою дотримання принципів законності та об'єктивності у кримінальному провадженні [14].

10. Підлягає процесуальному контролю – прокурор перевіряє законність складання протоколу як частини процесуального нагляду та контролю [7].

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва. Це включає перевірку законності складання процесуальних документів, зокрема протоколів слідчих (розшукових) дій. Прокурор має право давати обов'язкові для виконання вказівки слідчому, дізнавачу, а також самостійно проводити слідчі (розшукові) дії або брати участь у їх проведенні. Це забезпечує ефективний контроль за дотриманням законності та прав учасників кримінального провадження. Згідно з п. 3, 4 ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор уповноважений доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування, а також доручати слідчому, органу досудового розслідування, відповідним оперативним підрозділам проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Таким чином, прокурор здійснює процесуальний контроль за законністю складання протоколів як частину процесуального нагляду та контролю [3; 7; 11].

Наведені вище ознаки є загальними та стосуються будь-якого протоколу слідчої (розшукової) дії. Однак з огляду на правову природу та особливості кожної такої дії, зміст, умови складання та функціональне призначення, ці документи можуть бути класифіковані за різними критеріями, що дозволяє комплексно оцінювати їх доказове значення.

Сьогодні, у кримінальному процесі України спостерігається тенденція до впровадження електронного документообігу, що зумовлює необхідність адаптації традиційних паперових протоколів слідчих (розшукових) дій до нових технологічних реалій. Зазначимо, що нині, електронно-цифрові або електронні (цифрові) докази переважно визначають як інформацію, що зберігається або передається в електронній (цифровій) формі, отримана в передбаченому КПК України порядку (М.В. Гуцалюк, В.Д. Гавловський, В.Г. Хахановський та ін.) [4, с. 54]. Проте, перехід до змішаного (паперового та електронно-

го) провадження супроводжується низкою проблемних питань, які потребують окремого аналізу.

Згідно з ст. 106-1 КПК України інформаційно-комунікаційна система досудового розслідування – це система, яка забезпечує створення, збирання, зберігання, пошук, оброблення і передачу матеріалів та інформації (відомостей) у кримінальному провадженні. Слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд, а також захисник (за його згодою) використовують, а інші учасники кримінального провадження можуть використовувати інформаційно-комунікаційну систему досудового розслідування під час реалізації своїх повноважень, прав та інтересів, передбачених цим Кодексом, за умов та в порядку, що визначені положенням про таку систему. Матеріали досудового розслідування, що містяться в інформаційно-комунікаційній системі досудового розслідування, передаються, їх копії чи примірники надаються в електронній формі, а за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду, які їх передають чи надають, – у паперовій формі. Документи, підписані, погоджені в інформаційно-комунікаційній системі досудового розслідування з використанням кваліфікованого електронного підпису, їх примірники в електронній та паперовій формах визнаються оригіналами документів [7].

Однак, КПК України не містить чітких положень щодо оформлення, зберігання та використання електронних протоколів слідчих (розшукових) дій. Це створює правову невизначеність та ускладнює процес впровадження електронного документообігу в кримінальному провадженні.

Висновки

У результаті аналізу поняття та правової природи протоколів слідчих (розшукових) дій встановлено, що ці документи є процесуальною формою фіксації доказової інформації, отриманої у межах кримінального провадження. Протокол виступає самостійним джерелом доказів, за умови його складення відповідно до вимог, передбачених КПК України. Його правова природа поєднує в собі елементи процесуального акту та офіційного документа, що підтверджує факт проведення конкретної слідчої (розшукової), або процесуальної дії, її зміст, учасників й результати. Особливості правової природи протоколів, як джерел доказів визначаються також тим, що саме він забезпечує правомірність зібраних доказів та створює належне процесуальне підґрунтя для подальших дій органів досудового розслідування й судового розгляду. В такий спосіб протокол слідчої (розшукової) дії є не лише формальним засобом фіксації, а й важливою гарантією дотримання прав та свобод учасників кримінального провадження, що зумовлює необхідність чіткого дотримання вимог щодо його змісту, форми та порядку складання.

Література

1. Беспалько І. Л. Процесуальні джерела доказів у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 2. С. 51–56.

2. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Скільська Л. Д. Документування результатів слідчої дії: методи фіксації доказової інформації: монограф. за ред. П. Д. Біленчука. Київ: ННІПСК КНУВС, 2009. 96 с.

3. Бурлака Я. А. Прокурорський нагляд за додержанням слідчим законів під час проведення досудового розслідування. *Наше право*, № 4, 2020. С. 92–98.

4. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях: метод. реком. / М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.; за заг. ред. О.В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

5. Глинська І. В. Проблеми доказового значення процесуальних документів у кримінальному провадженні. *Вісник прокуратури*. 2020. № 7. С. 145–149.

6. Кобилянський О. В. Теоретико-правові основи оформлення результатів досудового розслідування. Харків, 2020. 264 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.

9. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1352 с.

10. Про затвердження Інструкції з організації досудового розслідування в органах Національної поліції України: Наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text

11. Прокурорський нагляд за досудовим розслідуванням. URL: https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/prokurorskyj-naglyad-za-dosudovym-rozsliduvannyam

12. Тіщенко І. Л. Інститут дізнання в Україні: теоретико-правове дослідження. Харків: Право, 2020. 396 с.

13. Шевчук О. І. Протокол як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 103–108.

14. Шиян А. Г. Процесуальні джерела доказів у кримінальному провадженні: новели кримінального процесуального законодавства України. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 29 трав. 2020 р.). Дніпро: ДДУВС, 2020. С. 163–166.

15. Ярова Г. П. Кримінальний процес України: навч. посіб. Харків: Право, 2021. 320 с.

THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF PROTOCOLS OF INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTIONS

The article is devoted to a comprehensive analysis of the concept and legal nature of protocols of investigative (detective) actions in criminal proceedings in Ukraine. Based on the generalization of the provisions of criminal procedural legislation, scientific approaches and law enforcement practice, the author's definition of protocols of investigative (detective) actions is formulated as procedural documents in written form, drawn up by an authorized official in accordance with the procedure established by law for the purpose of complete, objective and official recording of the course, content, participants, circumstances and results of the relevant procedural actions. It is substantiated that such protocols act as an independent source of evidence and are subject to investigation and evaluation within the framework of criminal proceedings.

It is proved that the legal nature of the protocols of investigative (search) actions is characterized by a combination of several interrelated aspects, namely: they are simultaneously a means of proof, a procedural act and an official document confirming the legality and validity of the activities of the pre-trial investigation bodies. It is emphasized that the protocols perform not only an information-recording function, but also a guarantee function, since they ensure compliance with the principles of the criminal process, in particular legality, adversarial nature, respect for human rights and freedoms.

It is concluded that failure to comply with the established requirements for the form, content and procedure for compiling protocols of investigative (search) actions negatively affects their evidentiary value and may lead to the recognition of the relevant information as inadmissible. The need to increase attention to the quality of the procedural design of protocols as an important factor in ensuring the efficiency and fairness of criminal proceedings is substantiated.

Keywords: protocol, evidence, recording, admissibility, legality, form, content, guarantees, assessment, procedure.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

ЛИСЕЙКО Іван Володимирович - аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.135 (477)
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.48

У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану міжнародно-правового регулювання розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами та злочинними організаціями. Досліджено ключові міжнародно-правові акти, що визначають стандарти протидії організованій злочинності, а також механізми міжнародного співробітництва у сфері кримінального провадження.

Окрему увагу приділено вивченню міжнародно-правових актів, що визначають засади взаємодії правоохоронних органів різних держав, регламентують функціонування спільних слідчих груп, обмін доказовою інформацією та застосування спеціальних методів досудового розслідування. Проаналізовано проблемні аспекти імплементації міжнародних норм у національне законодавство та практику їх застосування, зокрема в умовах транснаціонального характеру організованої злочинності. Визначено основні тенденції розвитку міжнародного правового регулювання у цій сфері та окреслено перспективні напрями його вдосконалення з урахуванням проблем щодо застосування кримінального процесуального законодавства у сучасних умовах.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правових норм щодо розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами та злочинними організаціями, визначення особливостей їх імплементації у національне законодавство, виявлення проблем правозастосування та обґрунтування перспектив удосконалення відповідного правового регулювання.

Ключові слова: організована група, злочинна організація, кримінальне правопорушення, міжнародно-правове регулювання, міжнародно-правові стандарти, досудове розслідування, міжнародне співробітництво, кримінальне провадження.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку держави протидія організованій злочинності, зокрема функціонуванню організованих груп і злочинних організацій, посідає провідне місце серед пріоритетів правоохоронної діяльності. Ускладнення форм і методів злочинної діяльності, її транснаціональний характер, а також використання злочинними угрупуваннями умов міждержавних конфліктів і правового режиму воєнного стану з метою вчинення та маскування кримінальних правопорушень зумовлюють підвищені вимоги до ефективності правового забезпечення щодо їх розслідування. За таких обставин особливої актуальності набуває дослідження міжнародно-правового регулювання розслідування кримінальних правопорушень вчинених організованими групами та злочинними організаціями, яке визначає засади співробітництва держав, координації діяльності компетентних органів, а також використання уніфікованих правових механізмів у сфері протидії організованій злочинності.

Аналіз останніх досліджень

Проблема досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованою групою та злочинною органі-

зацією, є предметом численних наукових досліджень у межах кримінології, криміналістики та кримінального процесу. Загальним проблемам визначення поняття, структури, ознак, форм прояву і процесуальних особливостей розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами і злочинними організаціями та їх протидії присвячено безліч наукових робіт таких відомих вчених, як: Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, І. В. Басиста, О. В. Баулін, В. П. Бахін, Ю. П. Битяк, О. Ю. Бусол, А. А. Вознюк, А. Ф. Волобуєв, О. В. Капліна, В. О. Коновалова, М. Й. Коржанський, В. П. Корж, О. М. Литвинов, О. В. Околіт, С. О. Погорецький, Б. В. Романюк, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, О. Ю. Шостко та інших, які зробили значний внесок у розвиток науки у даному напрямі, але залишається ще багато питань не вирішених до цього часу, стосовно особливостей застосування та ролі міжнародно-правових актів під час розслідування кримінальних проваджень, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, що свідчить про необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу

У системі нормативно-правового регулювання досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією окреме місце посідають міжнародно-правові акти, зокрема Декларація Організації Об'єднаних Націй (далі ООН) «Про злочинність і суспільну безпеку» від 12 грудня 1996 року, Рамкова Конвенція ООН «Проти організованої злочинності» від 21 липня 1997 року, Конвенція ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності» від 15 листопада 2000 року, Конвенція «Про взаємну допомогу у кримінальних справах між державами - членами Європейського Союзу» від 29 травня 2000 року та ін. [1; 2; 3; 4]. Їх положення формують стандарти ефективного розслідування, допустимості доказів, пропорційності втручання у права людини та забезпечення справедливої рівноваги між інтересами суспільства і правами особи. Відповідно, імплементація цих стандартів у національне законодавство є необхідною умовою неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними угрупуваннями.

На нашу думку, серед чинних на сьогодні міжнародних нормативно-правових актів, які визначають правові засади розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією, доцільно виділити дві основні групи:

- *по-перше,* акти, спрямовані на запобігання та протидію організованій злочинності;

- *по-друге,* акти, що регламентують надання міжнародної правової допомоги та інші форми міжнародного співробітництва під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених такими злочинними угрупуваннями.

Зауважимо, що перш за все, важливе значення для формування універсального підходу до розуміння стану впровадження і дії у національному законодавстві нормативно-правових актів інших держав щодо боротьби з організованою та небезпечною транснаціональною злочинністю має Декларація ООН «Про злочинність і суспільну безпеку» від 12 грудня 1996 року, яка стала підґрунтям для подальшого формування більш спеціалізованих міжнародно-правових актів і водночас виступає базовим міжнародно-правовим документом, у якому закріплено узгоджену позицію держав - членів ООН щодо визнання організованої та транснаціональної злочинності однією з суттєвих загроз суспільній безпеці, стабільності і сталому розвитку держави [2; 3]. Так, у Декларації визначено комплексний підхід щодо запобігання та протидії організованій злочинності, який передбачає поєднання кримінально-правових, кримінальних процесуальних і організаційно-правових заходів. Зокрема, йдеться про застосування взаємної правової допомоги, розвиток міжнародного співробітництва правоохоронних та інших компетентних органів різних держав з метою забезпечення ефективного виявлення, затримання та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до вчинення міжнародних, транснаціо-

нальних злочинів, а також про координацію зусиль держав – членів ООН у спільному реагуванні на нові форми злочинної діяльності. Для завдань кримінального провадження, положення цієї Декларації мають методологічне значення, оскільки закладають основу для формування узгоджених міжнародних стандартів кримінального переслідування особи, що вчинила кримінальне правопорушення у складі організованої групи та злочинної організації, та орієнтованих на повне, об'єктивне і всебічне досудове розслідування кримінального провадження тощо [1].

Не менш важливе значення для комплексного аналізу стану імплементації та практики застосування у національній правовій системі нормативно-правових актів інших держав щодо боротьби з організованою злочинністю має Рамкова Конвенція ООН «Проти організованої злочинності» від 21 липня 1997 року, яка є основоположним міжнародним актом ООН, що став основою для боротьби з організованою злочинністю та охоплює незаконний обіг наркотиків, торгівлю людьми, відмивання коштів, та закликає держави до співробітництва з метою активізації діяльності держав - членів ООН у галузі правозастосування, кримінального правосуддя і попередження злочинності з метою підготовки кадрів для правоохоронних органів і попередження злочинності за сприяння взаємній правовій допомозі і видачі злочинців. Відповідно, у ст. 1 даної Конвенції регламентується поняття організованої злочинності як «скоординованої групової діяльності трьох і більше осіб, що ґрунтується на ієрархічних зв'язках або стійких особистих відносинах між учасниками та спрямовану на одержання прибутку або встановлення контролю над територіями і ринками, шляхом застосування насильства, залякування чи корупції, у тому числі з метою проникнення в легальну економіку», де кожна держава-учасниця договору у кожному випадку виявлення ознак вчинення злочину організованою групою та злочинною організацією повинна розглянути питання про необхідні законодавчі заходи, включаючи і видачу своїх громадян, якщо запит про видачу пов'язаний з будь-яким злочином та навіть застосовувати жорсткіші заходи, ніж передбачені даною Конвенцією, якщо на її думку, такі є необхідними для попередження або припинення організованої злочинності, про що визначається у ст. ст. 1, 7, 14 даної Конвенції тощо [2].

Подальший розвиток цього підходу знайшов відображення у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року (інша назва «Палермська Конвенція»), ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють» 1433-IV від 4 лютого 2004 року та набула чинності 21 травня 2004 року, положення якої знайшли змістовне відображення у нормах національного законодавства, яка у ст. 1 визначає «організовану злочинну групу» як структуроване об'єднання трьох і більше осіб, що існує протягом певного часу та діє узгоджено з метою вчинення одного чи кількох тяжких або особливо тяжких злочинів для одержання прямо чи опосередковано фінансової або іншої матеріальної вигоди.

Водночас положення Конвенції не передбачають обов'язкової наявності жорсткої ієрархічної структури злочинного об'єднання, що дає змогу охоплювати сучасні мережеві та гібридні форми організованої злочинності. Сфера її застосування поширюється на запобігання, розслідування та кримінальне переслідування осіб у зв'язку з вчиненням кримінальних правопорушень організованими групами та злочинними організаціями, що підтверджується аналізом положень ст. ст. 1, 3, 5, 6 та 11 відповідної Конвенції ООН [3].

Проведений нами аналіз даної Конвенції свідчить про те, що її метою є сприяння співробітництву щодо ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею. До речі, Конвенцією закріплено низку базових дефініцій, що мають принципове значення для уніфікації підходів щодо протидії організованій злочинності в національному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві, а саме поняття «організована злочинна група», сформульоване

у п. а ч. 1 ст. 2 Конвенції, корелює з відповідним поняттям, закріпленим у ч. 3 ст. 28 КК України [5]. Поняття «серйозний злочин», використане у п. b ч. 1 ст. 2 Конвенції, у національному кримінальному законодавстві за своїм змістом відповідає категоріям «тяжкий злочин» та «особливо тяжкий злочин», закріплених у ч. ч. 5, 6 ст. 12 КК України [3]. Крім того, у Конвенції зазначені такі кримінальні процесуальні поняття, як «арешт» або «виїмка» передбачені п. f ч. 1 ст. 2 Конвенції, що регламентовані ч. 1 ст. 170, ч. 1 ст. 167 КПК України [6]; «контрольована поставка», що відповідно до п. і ч. 1 ст. 2 Конвенції, узгоджується з положенням, зазначеним у п. 1 ч. 1 ст. 271 КПК України [3]. А також п. 1.12.1. «Інструкції з організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні»; «конфіскація» п. g, ч. 1 ст. 2 Конвенції визначається ст. 59 КК України, тощо [7].

Зауважимо, що Конвенцією також визначено можливість проведення певних кримінальних процесуальних дій, які можуть здійснюватися в межах взаємної правової допомоги: одержання показань свідків або заяв від окремих осіб; вручення судових документів; проведення обшуку і здійснення виїмки або арешту; огляд об'єктів і ділянок місцевості; надання інформації, речових доказів і оцінок експертів; надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи; виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доведення; сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої Держави - учасниці. Також, окрему увагу в Конвенції приділено визначенню таких понять, як «структурно оформлена група», «майно» та «доходи від злочину» п. п. c, d, e ч. 1 ст. 2 Конвенції, що створює нормативні передумови для єдиного тлумачення та застосування відповідних термінів у межах міжнародного співробітництва та національної правозастосовної практики [3].

На нашу думку, необхідно зазначити, що зі змісту даного міжнародного нормативно-правового акту вбачається забезпечення провадження певних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій таких як: контрольована поставка, електронне спостереження або інші форми спостереження, а також агентурні операції, що безпосередньо стосується процесу досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності тощо.

Наступним кроком, для з'ясування значення стану впровадження і дії у національному законодавстві міжнародних нормативно-правових актів, є необхідність здійснення аналізу Неапольської політичної декларації і Глобального плану дій проти організованої транснаціональної злочинності, схваленого 23 грудня 1994 року, яким офіційно усвідомлено значення небезпеки, що становить організована транснаціональна злочинність для суспільства та держав, а також визнано необхідність консолідованих зусиль усіх держав - членів ООН у протидії цьому негативному явищу. Головною метою, регламентованого у п. п. а, б ст. 9 Глобального плану, - є «більш тісна погодженість законодавчих актів, які стосуються організованої злочинності; зміцнення міжнародного співробітництва у питаннях оперативної діяльності на рівнях слідства, кримінального переслідування і судового розгляду; впровадження методів і основних принципів для міжнародного співробітництва на регіональному і світовому рівнях; а також розробки міжнародних угод з організованої транснаціональної злочинності; вжиття заходів щодо попередження відмивання грошей і боротьби з цим явищем, а також боротьби з використанням злочинних добутків» у боротьбі з організованою транснаціональною злочинністю тощо [8].

Крім того, у відповідному міжнародно-правовому акті визначено загальні характерні ознаки організованої злочинності, до яких віднесено: створення стійких угруповань з метою систематичної участі у злочинній діяльності; наявність ієрархічних або інших стійких зв'язків, що забезпечують контроль організаторів над діями членів таких груп; використання насильства, залякування чи корупційних структур, з метою отримання незаконних прибутків та

встановлення контролю над певними територіями й сегментами ринку; легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як для продовження протиправної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку; потенційну здатність до розширення злочинної діяльності на нові сфери та за межі національних кордонів; а також налагодження співробітництва з іншими організованими злочинними угрупованнями тощо [8].

Серед міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання питань, пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією, важливе значення мають також «Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах» від 20 квітня 1959 р. [9] та Конвенція «Про взаємну допомогу у кримінальних справах між державами - членами Європейського Союзу» від 29 травня 2000 року, які визначають основні засади надання правової допомоги у кримінальних провадженнях, зокрема щодо обміну інформацією між компетентними органами, отримання відомостей за відповідними запитами, проведення допитів та виконання інших процесуальних дій [4].

Крім того, нормами Конвенцій встановлюються правові механізми та форми взаємодії правоохоронних органів держав - членів Європейського Союзу з метою підвищення ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією, в тому числі і транснаціонального характеру. Наприклад, ч.ч. 1, 2 ст. 20 Другого додаткового протоколу 2001 року до «Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах», спільну слідчу групу може бути створено у випадках, коли розслідування злочинів вимагає проведення складних та комплексних слідчих заходів і коли кілька сторін проводять розслідування злочинів, обставини яких вимагають впровадження скоординованих, погоджених дій на території відповідних сторін, при чому з проханням про створення спільної слідчої групи може звернутися будь-яка заінтересована сторона, де передбачається проведення розслідування [10]. Відповідно, ст. 13 Конвенції «Про взаємну допомогу у кримінальних справах між державами - членами Європейського Союзу» визначає можливість держав- членів ЄС створювати спеціальні слідчі групи за конкретними справами, для відповідних заходів та на певний термін. Подібний досвід є корисним в процесі розслідування кримінальних правопорушень вчинених організованими групами та злочинними організаціями, що обумовлюється складним характером та транснаціональними зв'язками.

Прикладом такої діючої взаємодії у сучасних умовах, пов'язаних зі збройною агресією проти України, є створення 25 березня 2022 року спільної слідчої групи «Joint Investigation Team (JIT)» за підтримки Європейської організації з питань юстиції (Євроюсту), метою якої є ефективне проведення розслідування воєнних (транскордонних) злочинів, до речі, такі міжнародні тимчасові спільні слідчі групи, створюються між компетентними органами двох або більше держав для проведення сумісного розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами та злочинними організаціями (до її складу увійшли Україна, Литва та Польща, Естонія, Латвія, Румунія, Словаччина, а також Міжнародний кримінальний суд і Європейський поліцейський офіс (Європол)). У лютому 2024 року мандат JIT було продовжено до березня 2026 року, а також команда підписала меморандум про взаєморозуміння з владою США. Правовою підставою для створення та дії таких слідчих груп і є вказані Конвенції [9], що забезпечує правову основу для участі України у діяльності спільних слідчих груп та координується європейськими інституціями [11; 12].

Наступним міжнародним нормативно-правовим актом, що заслуговує на дослідження, є «Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво» від 02 лютого 2023 року, метою якої є «встановлення відносин співробітництва між Україною та Європолом з метою підтримки України та держав-членів Європейського Союзу в запобіганні і боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами між-

народної злочинності у сферах злочинності, визначених у статті 3, зокрема шляхом обміну інформацією між Україною та Європолом» тощо [12].

Зауважимо, що відповідно до ст. 4 зазначеної Угоди, крім обміну інформацією, співробітництво може включати: обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях тощо [12].

Висновки

Обґрунтовуючи все вище вказане, необхідно зазначити, що проаналізовані міжнародно-правові акти, які регулюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією становлять складну та багаторівневу систему правових приписів, спрямованих на забезпечення ефективного міжнародного співробітництва та взаємодії у протидії організованій злочинності. Відповідно, основною умовою ефективності такого регулювання є належна імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство та узгодженість між державами правозастосовної практики. Водночас наявність проблем, зумовлених відмінностями сучасних правових систем і складністю розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами та злочинними організаціями, об'єктивно зумовлюють потребу в подальшому вдосконаленні міжнародно - правових механізмів взаємодії і розвитку співробітництва між державами.

Література

1. Про злочинність і суспільну безпеку : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 12.12.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_371#Text.

2. Проти організованої злочинності : Рамкова Конвенція ООН від 21.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_786#Text.

3. Проти транснаціональної організованої злочинності : Конвенція ООН від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789/stru2

4. Про взаємну допомогу у кримінальних справах між державами - членами Європейського Союзу : Конвенція від 29.05.2000 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_238#Text

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17-вр#Text.

7. Інструкції з організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text.

8. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності. №995_787 від 23.12.1994 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_787#Text.

9. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р.: ратифіковано Законом № 994_518 від 08.11.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text.

10. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 р.: підпис. 08.11.2001 р. ; ратифіковано із заявами та застереженнями Законом № 3449-VI від 01.06.2011 р. Офіційний вісник України. 2012. № 85. Ст. 3500. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518.

11. Європейська конвенція з прав людини : Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 IV. База даних (БД) «*Законодавство України*». Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

12. Про оперативне та стратегічне співробітництво : Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом від 02.02.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text.

Lyseiko I.V.

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL ORGANIZATIONS

The article provides a comprehensive analysis of the current state of international legal regulation of the investigation of criminal offenses committed by organized groups and criminal organizations. The key international legal acts defining the standards of combating organized crime, as well as the mechanisms of international cooperation in the field of criminal proceedings, were studied.

Particular attention is paid to the study of international legal acts that determine the principles of cooperation between law enforcement agencies of different states, regulate the functioning of joint investigative teams, the exchange of evidentiary information and the use of special methods of pre-trial investigation. Problematic aspects of the implementation of international norms into national legislation and the practice of their application are analyzed, particularly in the context of the transnational nature of organized crime. The main trends in the development of international legal regulation in this area have been determined and promising directions for its improvement have been outlined, taking into account problems related to the application of criminal procedural legislation in modern conditions.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of international legal norms regarding the investigation of criminal offenses committed by organized groups and criminal organizations, the determination of the specifics of their implementation in national legislation, the identification of law enforcement problems and the justification of prospects for improving the relevant legal regulation.

Key words: *organized group, criminal organization, criminal offense, international legal regulation, international legal standards, pre-trial investigation, international cooperation, criminal proceedings*

Науково-практичний журнал

Європейські перспективи

European Perspectives

№ 3, 2023

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 10.05.2023 р.
Підписано до друку 29.05.2023 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 18,8.
Тираж 1200. Зам. № 9239.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76